

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi
2 Issues per year, Refereed
ISSN: 2148-5933
SAYI/ISSUE: 10
Aralık/December 2018

Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Alanı Olarak Sivil-Asker İlişkileri
Kazım Uğur Kızılaslan

Civil-Military Relations in the Balkans: The Determinants of Democratic Transformation
Hakkı Göker Önen

Türkçü-Turançı Milliyetçiliğin Düşünsel Temelleri Üzerine Bir İnceleme
Yusuf Ziya Bölükbaşı

Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'da Modern İnsan ve Tüketim İdeolojisi
Fatma Begüm Özel - Alper Mumyalmaz

Toplumsal Güvenlik Bağlamında İç Güvenlik Yaklaşımı
Tarik Ak

XXI. Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi ve Kalkınma
Yaşar Pınar Özmen

Uluslararası Örgütlerin Meşruluğu Üzerine: De Facto Otorite
Selman Özdan

Türkiye'de Üçüncü Yolun Başı: Millet Partisi (1948)
Alihan Limoncuoğlu

Türk Romanında Kent Ütopyası: Peyami Safa'nın Simeranya'sı Üzerine Bir İnceleme
Bilge Kağan Şakacı

Is the Current Account Surplus in Gulf Economies Sustainable? An Empirical Analysis for Unit Root Test With Two Structural Breaks
Gülgün Çiğdem

Foreign Direct Investment, Trade Openness and Economic Growth: A Case of Turkey
Kemal Erkişi

Bütçe Açığı, Ticari Kredi Faiz Oranı ve Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları Arasındaki Nedensellik İlişkisi
Erdem Bağcı

TCMB İmalat Sanayi Sektörel Bilançoları Kullanılarak İktisadi Parametrelerin Sermaye Yapısına Etkisi Üzerine Bir Uygulama
Firdevs Sena Öcal

Personel Güçlendirme ile Örgütsel Bağlılık Algısı ve İlişkisi: Liman İşletmesi Çalışanları Örneği
Tunay Sever Elüstün - İlyas Sözen

Discussing the Potential Determinants of Declining Labor's Share: A Descriptive Research for OECD and Non-OECD Countries
Onur Özdemir

Türkiye'de Trafik Sigortalarının Branş Karlılığını Etkileyen Faktörler ve Bu Faktörlerin Sigorta Karlılığına Etkisi
Abdül'naim Temur

Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm Meselesi: Hegemonya, Asimilasyon, Mücadele
Oğuzhan Bilgin

Kooperatif İşletmeler ve İlişkisel Pazarlama: Bir Model Yaklaşımı
Zafer Boge Erinç

Yusuf Bahri Tatlıoğlu (1878-1957): Sivas Kongresi Yozgat Azası, Son Osmanlı Meclisi Mebusânı ve Büyük Millet Meclisi Yozgat Mebusu, Samsun İstiklâl Mahkemesi Üyesi
Hatice Güzel Mumyalmaz

Akademik Hassasiyetler/The Academic Elegance
6 Aylık Akademik Hakemli Dergi/2 Issues per year, Refereed
Yıl/Year:5 Sayı/Issue:10 Aralık/December 2018
ISSN: 2148-5933

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Alper MUMYAKMAZ

Yürütücü Editör Yardımcısı

Derya KAHRAMAN

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Ömer Faruk CANTEKİN

İngilizce Editör Yardımcısı

Batuhan SELVİ

İç Tasarım / Page Design

Özlem Nur KALEÖZÜ

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: academicelegance@gmail.com

Yapım / Production

A Kitap

Baskı / Print

Bizim Dijital

Basım Tarihi / Date of Publication

Aralık 2018

Yayın Kurulu / Editorial Board

Tarık AK, Mustafa ALTUNOK, Burhan AYKAÇ, Ömer BAYKAL, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Semra BOĞA, Mehmet Ali ÇAKMAK, Fatih DURGUN, Ertuğrul ERYÜCEL, Tuğrul KORKMAZ, Alihan LİMONCUOĞLU, Volkan ÖNGEL, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Gökberk YÜCEL.

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR
Prof. Dr. İbrahim AQUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (YÖK Denetleme Kurulu)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAŞÇEKAPILI (Hollanda Avrupa İslam Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniversitesi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Federasyonu Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet M. ÖZAYDIN (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Publie Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM (Ankara Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selman ÖZDAN (Kayseri Erciyes Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts (TASCA))
Dr. Hatice ALTUNOK (Cumhurbaşkanlığı)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Alanı Olarak Sivil-Asker İlişkileri
Civilian Military Relations as a Research Area in Social Sciences

Kazım Uğur Kızılaslan 1

Civil-Military Relations in the Balkans: The Determinants of Democratic Transformation
Balkanlarda Sivil-Asker İlişkileri: Demokratik Dönüşümün Belirleyicileri

Hakkı Göker Önen..... 31

Türkçü-Turançı Milliyetçiliğin Düşünsel Temelleri Üzerine Bir inceleme
An Investigation on Thinking Fundamental Basis of Turkish-Turanist Nationalism

Yusuf Ziya Bölükbaşı..... 45

Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'da Modern İnsan ve Tüketim İdeolojisi
Modern Human Being and Consumer Ideology in Max Horkheimer and Theodor W. Adorno

Fatma Begüm Özel - Alper Mumyalmaz 61

Toplumsal Güvenlik Bağlamında İç Güvenlik Yaklaşımı
Internal Security Approach in the context of Societal Security

Tarık Ak 83

XXI. Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi ve Kalkınma
On the Threshold of the 21st Century; Democracy and Development

Yaşar Pınar Özmen 103

Uluslararası Örgütlerin Meşruluğu Üzerine: De Facto Otorite
On the Legitimacy of International Organizations: De Facto Authority

Selman Özdan 123

Türkiye'de Üçüncü Yolun Başı: Millet Partisi (1948)
Beginning of Third Way in Turkey: Nation Party (1948)

Alihan Limoncuoğlu 145

Türk Romanında Kent Ütopyası: Peyami Safa'nın Simeranya'sı Üzerine Bir İnceleme
Urban Utopia in Turkish Fiction: An Investigation of Simeranya by Peyami Safa

Bilge Kağan Şakacı 157

Is the Current Account Surplus in Gulf Economies Sustainable? An
Empirical Analysis for Unit Root Test with Two Structural Breaks

Körfez Ekonomilerinde Cari İşlemler Fazlası Sürdürülebilir mi?
İki Kırılmalı Biçim Kök Analizi ile Ampirik Bir Çalışma

Gülğün Çiğdem171

Foreign Direct Investment, Trade Openness and Economic Growth: A Case of Turkey
Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ticari Serbestleşme ve İktisadi Büyüme: Türkiye Örneği

Kemal Erkişi 189

Bütçe Açığı, Ticari Kredi Faiz Oranı ve Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları Arasındaki Nedensellik İlişkisi <i>Causality Relation between Budget Deficit, Commercial Loan Interest Rate and Private Sector Fixed Investment</i> Erdem Bağcı	203
TCMB İmalat Sanayi Sektörel Bilançoları Kullanılarak İktisadi Parametrelerin Sermaye Yapısına Etkisi Üzerine Bir Uygulama <i>An Application on Effects of Economic Parameters on Capital Structure Using CBRT Manufacturing Industry Sectoral Balance Sheets</i> Firdevs Sena Öcal	219
Personel Güçlendirme ile Örgütsel Bağlılık Algısı ve İlişkisi: Liman İşletmesi Çalışanları Örneği <i>Perception and Relationship with Employee Empowerment and Organizational Commitment: Case from Port Operation Employees</i> Tunay Sever Elüstün - İlyas Sözen	235
Discussing the Potential Determinants of Declining Labor's Share: A Descriptive Research for OECD and Non-OECD Countries <i>Azalan Emek Payının Potansiyel Belirleyicilerinin Tartışılması: OECD ve OECD Dışı Ülkeler İçin Betimsel Bir Araştırma</i> Onur Özdemir	271
Türkiye'de Trafik Sigortalarının Branş Karlılığını Etkileyen Faktörler ve Bu Faktörlerin Sigorta Karlılığına Etkisi <i>Factors Affecting the Profitability of Branches and Insurance Sector Profitability Effect of these Factors on Traffic Insurance in Turkey</i> Abdül'naim Temur	305
Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm Meselesi: Hegemonya, Asimilasyon, Mücadele <i>Turkish Nationalism vs. Kemalism: Hegemony, Assimilation, Challenge</i> Oğuzhan Bilgin	331
Kooperatif İşletmeler ve İlişkisel Pazarlama: Bir Model Yaklaşımı <i>Cooperative Business and Relationship Marketing: A Model Approach</i> Zafer Boge Erinç	361
Yusuf Bahri Tatlıoğlu (1878-1957): Sivas Kongresi Yozgat Azası, Son Osmanlı Meclisi Mebusanı ve Büyük Millet Meclisi Yozgat Mebusu, Samsun İstiklâl Mahkemesi Üyesi <i>Yusuf Bahri Tatlioglu (1878-1957): A Yozgat Member of Sivas Congress, A Deputy of the Last Ottoman Parliament and Yozgat Deputy of Grand National Assembly, A Member of Samsun Independence Court</i> Hatice Güzel Mumyaz	381

Editörden

Genç düşüncenin dergilerde kanat çırpıtığını söyleyen Cemil Meriç, dergiyi kitap ve gazeteden ayırır. Çünkü kitap zamanın dışında sizinle birlikte yaşarken, gazete ise “an”ın kendisidir ve okununca biter. Bu sebeple kitap fazla ciddi, gazete ise fazla sorumsuzdur Cemil Meriç’e göre. Dergi ise hür tefekkürün kalesidir. Dergi belki serseridir ama taze ve sıcak bir tefekkürdür. Kitap daha çok tek insanın eseri iken, dergi bir zekalar topluluğunun... Akademik ve entelektüel düşüncenin gelişimi için bir imkân olarak hayatını devam ettiren Akademik Hassasiyetler, Cemil Meriç’in dergi için vurguladığı özellikleri Türkiye’nin siyasal, ekonomik ve kültürel vb. alanlarındaki mevzuları incelerken farklı düşünce ve disiplinlerden insanları bir araya getirmekte, sizlerle yapılan çalışmalarını paylaşmaktadır. Dergimiz, ULAKBİM (TR Dizin) ve SOBİAD’dan sonra ASOS İndex’te de taranmaya başlamıştır.

Bu sayımızda her zamankinden daha yoğun bir yazar ve konu zenginliğiyle 10. Sayımızı çıkarıyoruz. Bu sayımızda yer alan yazarlar ve yaptıkları çalışmalar şu şekilde.

Kazım Uğur Kızılaslan, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin serüvenini bu konuda yapılan araştırmaların ortak kavram ve parametreleri üzerine bir çalışmayla ele aldı. **Hakkı Göker Önen**, demokratik sistemlerde rejimin devamlılığı gereği ordu üzerinde kurulan sivil denetime bağlı olarak sivil-asker ilişkileri arasındaki çok boyutlu ilişkileri inceledi. **Yusuf Ziya Bölükbaşı**, Türkçü-Turancı milliyetçilik tasavvurunun güçlü bir milliyetçilik anlayışı inşa edilmesinde siyasal ve toplumsal yaşamı etkileyen yönlerini anlattı. **Fatma Begüm Özel ve Alper Mumyalmaz** küreselleşme süreci ile birlikte tüketerek varlığını inşa eden insan düşüncesine bağlı tüketim kültürünü Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno’un eleştirel teorileri çerçevesinde değerlendirdi. Küreselleşmeyle birlikte artan terör eylemlerinin ekonomik, siyasal ve çevresel tehditlerin, dünya ülkelerinin ortak bir güvenlik sorununu oluşturduğunu belirten **Tarık Ak**, modern bir devletin ihtiyaç duyacağı iç güvenlik yaklaşımı üzerine çalıştı. **Yaşar Pınar Özmen** birbirini tamamlayan ve güçlendiren iki kavram olarak demokrasi ve kalkınma arasındaki ilişkinin içinde barındırdığı kırılma anı inceledi. **Selman Özdan**, uluslararası boyutta ortaya çıkan tehdit unsurlarına çözüm oluşturabilecek uluslararası örgütlerin meşru zeminini tesis etme yolundaki gereksinimleri açıklamaya çalıştı. **Alihan Limoncuoğlu**, Millet Partisi’nin ideolojik tutumunu dikkate alarak siyasi serüvenini anlattı. **Bilge Kağan Şakacı**, Peyami Safa’nın “Yalnızız” adlı romanındaki simeranya ve ütopya kavramlarının özelliklerini karşılaştırmalı analiz yöntemiyle açıklamaya çalıştı. **Gülgün Çiğdem**, 1980-2016 yılları arasında Körfez ekonomilerinin cari hesap fazlasının sürdürülebilirliğini araştırdı. **Kemal Erkişi**, yabancı yatırımlar, ticari serbestleşme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ele aldı. **Erdem Bağcı**, Türkiye’de 2001-2017 yılları arasındaki veri seti ile bütçe açığı, ticari kredi faiz oranları ve özel sektör sabit yatırımlarının ilişkisini analiz etti. **Firdevs Sena Öcal**, sermaye yapısının finans literatüründeki önemini vurgulayarak sermaye yapısı üzerindeki iktisadi etkiyi sektörel bazda açıkladı. İlyas Sözen **ve Tunay Elüstün**, liman işletmeleri çalışanları kapsamında personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştırdı. Azalan emek-gelir payının ardındaki nedenleri

ele alan **Onur Özdemir**, bu nedenleri bölüşüm-dağılım belirleyicilerinin bağlantısı üzerinden açıkladı. **Abdül'naim Temur**, Türkiye'de 2010-2017 yılları arasında trafik sigortaları branşının zararlarının sektör karlılığına olan etkisini ve bu konudaki çözüm önerileri üzerine çalıştı. **Oğuzhan Bilgin**, Türk Milliyetçiliği'nin Kemalizm'e olan eleştirileri ve Kemalizm'den ayrılan noktalarını tarihsel bir perspektif ışığında ele alarak Türk Milliyetçiliğinin ideolojik öncülerinin söylemlerini analiz etti. **Zafer Boge Erinç**, pazarlama anlayışının işlemselden ilişkiyel pazarlama anlayışına kayışının ayrıntılarını yazdı. Son olarak ise **Hatice Güzel Mumyakmaz**, Son Osmanlı Mebusu ve I. TBMM Yozgat Milletvekili Bahri Tatlıoğlu'nun fırtınalı hayatını tarihi belge ve sözlü tarih çalışması üzerinden yaptığı çalışmayla bu sayıya katkıda bulundu.

Her sayı taze bir başlangıçtır. Yeni bir başlangıçta buluşmak dileğiyle...

SOSYAL BİLİMLERDE BİR ARAŞTIRMA ALANI OLARAK SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

Kazım Uğur KIZILASLAN*

Öz

Bu makalede 1950'li yıllardan itibaren siyaset bilimi ve sosyoloji disiplinlerinin parçası olarak ortaya çıkıp, zaman içinde bu iki disiplin dışındaki farklı sosyal bilim dalları ile de ilişkisi nedeniyle çok-disiplinli bir karakter kazanan sivil-asker ilişkileri çalışmalarının evrimi ele alınmaktadır. Bu bağlamda, alanın hangi saiklerle bir araştırma konusu olarak geliştiğinin ortaya konması ve alandaki çalışmalara yön veren kuram ve modellerin bir çerçeveye oturtularak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın, böylelikle, sivil-asker ilişkileri araştırmalarını şekillendiren ortak kavram ve parametreleri tanımlaması hedeflenmektedir. Çalışma, sivil-asker ilişkileri alanındaki kuramsal çabaları iki ayrı evrede incelemektedir: Geç-Modern Evre (1950-1980) ve Post-Modern Evre (1990 ve sonrası). Bu iki evrenin, alan açısından ne şekilde farklılaştıkları, kuram ve modellerde görülen yaklaşım ve öncelik farklılıkları üzerinden açıklanmakta, ayrıca sözkonusu evrelerde üretilen ve dönemdeki diğer akademik çabalara öncülük eden önemli çalışmalar hakkında genel bir bilgi verilmektedir. Bu şekilde de demokrasi tarihi boyunca sorunlu bir seyir izlemiş durumdaki Türk sivil-asker ilişkileri üzerinde çalışan akademisyenlerin kuramsal çabaları açısından da kılavuzluk anlamında bir katkı sağlayabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sivil-Asker İlişkileri Sorunsalı, Kültürel Uçurum, Profesyonellik, Praetorianizm.

CIVILIAN MILITARY RELATIONS AS A RESEARCH AREA IN SOCIAL SCIENCES

Abstract

This article concerns the evolution of the studies of civil-military relations that emerged in the 1950s as part of the disciplines of sociology and political science, and that began to reflect a multi-disciplinary character in time as it demonstrated interaction with other branches of social sciences in addition to these two branches. It focuses on the issues that motivated its development as an academic field of inquiry, and on the assessment of theories and models that shape research in the field by evaluating them within a conceptual context. The study aims to define common concepts and parameters that underline research into the civil-military relations. The paper examines the theoretical efforts in the field in two different phases: Late-Modern Phase (1950-1980) and Post-Modern Phase (1990 and onwards). It explains how these phases differ through the differences in theoretical models in terms of their approaches and priorities. It also gives overall information about the important theoretical models of these phases that had a considerable impact on other studies of the period. In this context, it aims to make a contribution in terms of guidance to the efforts of scholars working on Turkish civil-military relations that reflected a troublesome character in Turkey's democratic history.

Keywords: Civil-Military Relations Problematique, Cultural Gap, Professionalism, Praetorianism.

* Dr., Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, kkizilaslan@gmail.com.

Giriş

Bu makale, siyaset bilimi ve sosyoloji disiplinlerinin bir araştırma alanı olarak sivil-asker ilişkileri alanındaki kuramsal çalışmaları ele almaktadır. Sivil-asker ilişkileri, alanın önemli akademisyenlerinden Stephen Cohen'in de belirttiği gibi, kavramsal çerçevesi bakımından, esas itibarıyla, bahse konu disiplinlerin sınırlarını aşkın, tarih, antropoloji, kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerini de ilgilendiren sosyal bilimlerdeki çok-disiplinli bir alandır (Cohen, 1992:3).

Bir akademik araştırma alanı olarak sivil-asker ilişkileri, 20. yüzyılın ikinci yarısında, “silahlı kuvvetler kadroları ile politikadaki sivil üstleri arasındaki ilişkilere yön veren normatif bir sistem” belirlenmesi açısından gerekli kural ve ilkelere dair akademik arayışlar bağlamında ortaya çıkmıştır (Peri, 2006:6). Bu bilimsel çabalar, daha ziyade, 1914-1945 yılları arasındaki iki dünya savaşından zaferle çıkan Batı toplumlarında yoğunlaşmıştır. Zira bu savaşlarda ülkelerinin kaderi üzerinde önemli sorumluluklar üstlenen subay kadroları, savaşlar sırasında başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere Batı toplumlarında geniş bir toplumsal saygınlık ve nüfuz elde etmişlerdir. Ayrıca 1945 sonrası dönem, Soğuk Savaş'ın başlangıcını oluşturan en gerilimli yıllar olarak subayların siyasi ağırlığının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla yeni döneme özgü yeni şartlar, Batılı sosyal bilimcileri, subay kadrolarının toplumsal ve siyasi statü ve konumlarını sorgulamaya yöneltmiştir.

Bu çabalar neticesinde sivil-asker ilişkileri alanı, literatürde çok yoğun ve zengin biçimde işlenmiş bir konu haline gelmiş, sosyal bilimciler konunun çeşitli veçhelerine ilişkin farklı kuramlar geliştirmişlerdir. Kuramsal çalışmalar, iki farklı dönemde, sivil-asker ilişkilerinin farklı boyutları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, alanın bağımlı değişkenleri olarak temel analiz düzeyi “sivil-asker ilişkileri sorunsalı” (*civil-military relations problematique*) ve “kültürel uçurum” (*cultural gap*) olmuştur. Bu iki kavram etrafında şekillenen sivil-asker ilişkileri alanı, 1950-1980 yılları arasında gayet verimli çalışmalar üretirken, 1980'li yılların başından itibaren 1990'ların sonlarına kadar yaklaşık 20 yıl boyunca pasif bir seyir izlemiş, 1990'lar sonrasında ise aynı kavramlar etrafında yeniden aktif bir döneme girmiştir. İki dönemi farklılaştıran temel unsur ise kavramların açıklama düzeyini belirleyen parametreler olmuştur. Geç-Modern Evre'de sözkonusu kavramları sivil alanda siyasi gelişmişlik ve kurumlaşma, askeri alanda ise profesyonellik düzeyi gibi parametreler üzerinden açıklayan kuramlar üretilmiş, Post-Modern Evre kuramlarında ise bu parametrelere yenileri eklenerek, toplumsal dinamiklerin silahlı kuvvetlere yansımaları, uluslararası siyasi sistemin yapısının sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkileri, silahlı kuvvetlerin örgütlenme, eğitim ve teknolojik düzeyinin bu ilişkiler açısından sonuçları gibi unsurlar eklenmiştir. Bu makale, sözkonusu iki farklı dönemde alana yön veren belli başlı kuramsal çalışmaları ortaya koyarak, alanın gelişimine dair bir fikir vermeyi amaçlamaktadır. Makalenin yanıtlayacağı temel sorular şudur: Sivil-asker ilişkileri alanına dair kuramsal çalışmalarda 1950-1980 yılları arası ve 1990 sonrasında belirleyici kavramlar ve bu kavramların açıklanmasında başvurulan parametreler neler olmuştur? Alana bu dönemlerde yön veren teorik çalışmaların argümanları nelerdir?

1. 1950-1980 ARASI DÖNEM SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ ÇALIŞMALARI

Alana ilk kuramsal çalışmaların ortaya çıktığı 1950-1980 arası dönemden itibaren damgasını vuran kavramlardan ilki, evvelce de belirtildiği gibi, “kültürel uçurum” kavramı olmuştur. Bu kavram çerçevesinde irdelenen temel sorun, askerler ve siviller

arasındaki kültür ve değer farklılıkları ile siyasi erk ve silahlı kuvvetler arasında uyumlu bir etkileşim ortamının sağlanabilmesine dair kültürel koşullardır. Aslında askeri değerler ve kültürle, sivillere özgü değerler ve kültür arasında bir uçurum bulunması doğal, hatta gereklidir. Zira kişisel özgürlüklerin kök saldığı ve demokratik rejimin hâkim olduğu toplumlarda dahi, askerlerden ve askeri kurumlardan görevlerini her şeyin üstünde görmeleri, toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerinde tutmaları, görev uğruna özgürlüklerinden ve yaşamlarından fedakârlık etmeleri beklendiği için, askerlerin bireysel düşünen sivillerden farklı değerler ve kültüre sahip olmaları gerekir. Ancak burada önemli olan sivil ve askeri kültür arasındaki farklılıkların derinleşmemesi, askerlerin sivil kültürüne yönelik küçümseyici bir yaklaşım, sivillerin de askeri değerlere karşı husumete varan bir tavır benimsememeleri, yani sağlıklı etkileşim için karşılıklı bir kavrayış ve anlayış geliştirilmesidir. Böylelikle asker ile hizmetinde olduğu toplum arasındaki bağlantı kopmayacaktır (Feaver, Kohn ve Cohn, 2001: 1-2). Aksi halde, sivil-asker ilişkilerinde anlayış ve algı farklılıkları oluşmakta, bu da iletişimi zorlaştırmaktadır. Sözkonusu temaya dair çalışmalarda, askerlerle sivillerin değerleri arasındaki farklar ile bu uçurumun kökenleri ve siyasi süreçlere etkileri araştırılmaktadır.

“Sivil-asker ilişkileri sorunsalı ise tarihsel dönemlere ve ülkelerin siyasi yapılarına göre içeriği ve tezahür biçimleri farklılık gösterse de, tüm ülkeler için geçerli bir analiz düzeyidir (Feaver, 1996a:149-178). Zira “sivil-asker ilişkileri sorunsalı,” 19. yüzyılın başında Fransız İmparatorluğu’nun farklı Avrupa imparatorlukları ittifaklarına karşı giriştiği Napolyon Savaşları (1803-1815) ile birlikte gelişimini tamamlayan modern silahlı kuvvetler yapılanmasının ortaya çıkardığı, işbölümü ve ihtisaslaşmaya dayalı modern toplumlara özgü bir örgütlenme sorunsalıdır. Napolyon Savaşları’na kadar paralı askerler ve feodal liderlere bağlı küçük ordularla yetinen Avrupa imparatorlukları, bu savaşlarla birlikte geniş ulusal ordular kurmuş ve orduların finansmanı için ulusal kaynakları seferber edecek mali ve endüstriyel düzenlemeler geliştirmişlerdir. Gereksinimleri, siyasi iradenin düzenlemeleriyle ulusal kaynaklar kullanılarak karşılanan bu orduların, Prusyalı general ve savaş teorisyeni Clausewitz’in “savaş, politikanın şiddete dayalı başka araçlarla sürdürülmesidir” ifadesinde ortaya koyduğu şekilde, siyasi erkin kontrolü altında bir aygıt olması tasarlanmıştır (Clausewitz, 1984:87). Sivil-asker ilişkileri sorunsalı da işte tam bu noktada, modern silahlı kuvvetlerin, yine 19. yüzyıl başından itibaren başta Batı dünyası olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde yaygınlaşan modern devlet sistemi içindeki yerinin sorgulanması bağlamında belirmiştir. Bu çerçevede, temel mesele, iktidarın talimatlarını yanıtlayacak kadar güçlü, buna karşılık elindeki şiddet imkânları ve baskı kurabilme kapasitesine rağmen, ancak sivillerin talimatı ile harekete geçecek kadar ast konumunu içselleştirmiş, tamamen sivil otorite denetimi altında bir silahlı kuvvetler yapılandırılması nasıl oluşturulacağı olmuştur.

Bu iki temel kavram etrafında geliştirilen kuramsal yaklaşımları anlamlandırmak için sözkonusu dönemde sivil-asker ilişkilerini belirleyen parametreler hakkında bir değerlendirme yapmak gerekir. Bu açıdan, Charles Moskos’un çalışması kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Moskos, makalesinde, askerlerin kurumsal rolü ve sivil-asker ilişkilerini yönlendiren çeşitli parametreler üzerinden silahlı kuvvetlerin tarihte geçirdiği evreleri tanımlamayı amaçlamıştır (Moskos, 2000:14-31; Akyürek, 2010:3-5). Bu çerçevede, 1950-1980 arası evre, Moskos’a göre “Geç Modern Çağ” evresi dahilinde görülmektedir. Geç Modern Çağ’da sivil-asker ilişkilerindeki belirleyici parametreler profesyonellik ile siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi oluşturmuştur. Bu anlayışa göre, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek ülkelerde askerlerin profesyonellik düzeyi de yüksek olmuş, toplum ile askerler arasındaki kültürel uçurum sağlıklı bir biçimde

korunmuş ve ilişkiler daha sorunsuz işlemiştir. Sözkonusu parametreler açısından düşük düzeyde olan ülkelerde ise toplum ile askerler arasında kültürel bir yakınlık yaşanması, askerlerin siyasi ağırlığının artmasına yol açarak, sivil politikacılar ile askerler arasındaki ilişkilerde ise kimi zaman şiddete varan iç çatışmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda, 1950-1980 yılları arası dönemde rejim farklılıklarına rağmen siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek ABD, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Batı Avrupa ülkeleri gibi yaşanmayan, buna karşılık, Latin Amerika, Afrika, Güneydoğu Asya ve Orta Doğu ülkelerinde sıklıkla rastlanılan, askeri darbeler ve karşı darbelerin kökenleri, ülkelerin bu parametreler bağlamındaki özelliklerinde aranmıştır.

Geç Modern Çağ evresinde, gelişmiş-olgun siyasi yapılara sahip ülkelerde devletlerin ve toplumların temel askeri tehdit algısı “nükleer” nitelikli olmuştur. Sözkonusu evrede, “Büyük Profesyonel Ordu” modelini benimseyen bu ülkelerin silahlı kuvvetlerinde, sivil uzman kadroları önemli bir unsur olmuş, zira savunma sanayinde yüksek teknolojiye dayalı sistemlerin devreye girmesi, silahlı kuvvetler mensuplarının askeri bilimler ve yetenekler dışında teknik ve yönetsel alanlarda da eğitilmiş olmalarını gerektirmiştir. Siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek ülkelerin toplumları, Geç Modern Çağ evresinde, devletlerinin silahlı kuvvetlerine destek konusunda “kararsız” bir tutum sergilemiştir. Dünya savaşları sırasında ve sonrasında itibarı artan ve övgülerle karşılanan silahlı kuvvetlere yönelik toplum desteğinde olumsuz bir değişim yaşanmasının nedeni, çift kutuplu dünya düzeni rekabetinin ve bu rekabetten kaynaklanan tehdidin 1960’lı yıllardan itibaren giderek bunaltıcı bir hal alması ve Vietnam gibi başarısız dış politika ve güvenlik politikası girişimlerinin toplumda ve medyada sert bir dille eleştirilmesidir. Buna karşılık sözkonusu toplumlar, silahlı kuvvetler bünyesinde yaşanan savaş ve görev zayıflatlarına karşı ise sınırlı ve zayıf bir tepki göstermiştir.

Salih Akyürek ise Moskova’nın modelini Türkiye gibi siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi açısından daha zayıf ülkelere uygulamıştır. Akyürek’in 1950-1980 dönemine ait karşılaştırmalı değerlendirmesi Tablo 1’de sunulmuştur (Akyürek, 2010:3).

Tablo 1 - Sivil-Asker ilişkileri Açısından Belirleyici Parametreler (1950-1980): Moskova Modeli ve Akyürek Uyarlaması

Parametre	Karşılaştırma Birimleri	Geç Modern Çağ Dönemi
Algılanan Tehdit	Siyasi Kültür ve Kurumlaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Nükleer Savaş
	Siyasi Kültür ve Kurumlaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Düşman İşgali
Kuvvet Yapısı	Siyasi Kültür ve Kurumlaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Büyük Profesyonel Ordu
	Siyasi Kültür ve Kurumlaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Kitle Ordusu
Sivil Uzman Kadroları ve Profesyonellik	Siyasi Kültür ve Kurumlaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Önemli Bir Unsur
	Siyasi Kültür ve Kurumlaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Önemsiz Bir Unsur
Silahlı Kuvvetlere Yönelik Toplumsal Destek	Siyasi Kültür ve Kurumlaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Kararsız
	Siyasi Kültür ve Kurumlaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Yüksek
Savaş ve Görev Zayıflatlarına Yönelik Toplumsal Tepki	Siyasi Kültür ve Kurumlaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Zayıf
	Siyasi Kültür ve Kurumlaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Yok

Akyürek'e göre, bu dönemde, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi görece düşük ülkelerde devlet ve toplumun temel askeri tehdit algısı “düşman işgali” olmuştur. “Kitle Ordusu” modelini benimseyen bu ülkelerin silahlı kuvvetlerinde sivil uzman kadroları pek önemli görülmemiş, ayrı bir eğitim gerektiren teknik görevler de, daha ziyade, subay kadroları tarafından ifa edilmiştir. Kurumlaşma açısından zayıf bu ülkelerdeki kurumlaşma düzeyi en yüksek birimler olarak silahlı kuvvetler, toplum nezdinde büyük prestij ve desteğe sahip olmuştur. Dolayısıyla, bu tür ülke toplumları, silahlı kuvvetler bünyesinde yaşanan savaş ve görev zayıflatlarına karşı toleranslı davranmış, tepki göstermemiştir.

Kısacası, Tablo 1'den de anlaşılacağı ve evvelce de belirtildiği üzere, 1950-1980 arası dönemde, sivil-asker ilişkilerini şekillendiren ve bu döneme özgü kavramlara yön veren temel kriter, ülkelerin siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi iken ana analiz kavramları kültürel uçurum ve sivil-asker ilişkileri sorunsalı çerçevesinde silahlı kuvvetlerin profesyonellik düzeyi, silahlı kuvvetler ile toplum arasındaki yakınlık veya uzaklık, orduların toplumsal ve siyasi rolü olmuştur. Bu bağlamda, döneme özgü akademik çalışmalarda sorunlu sivil-asker ilişkilerinin, yani askerlerin sivil düzen, denetim ve değerlere itaatiyle ilgili sorunların genel olarak üç farklı tür ülkede ortaya çıktığı ettiği öne sürülmüştür:

- 1) Sivil değerlerin hâkim olmadığı ve kurumlaşmanın tamamlanmadığı ülkelerde;
- 2) Dış tehdit unsurunun güçlü olduğu ülkelerde;
- 3) Askerlerin toplumsal itibarının ve siyasal hiyerarşideki yerinin sivilere oranla yüksek olduğu ülkelerde.

Geç Modern Çağ evresine özgü sivil-asker ilişkileri kuram ve modellerinde ele alınan siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek ülkeler ile düşük ülkeleri ayırıştırıcı temel olgular ise pretoryanizm (vesayetçilik), militarizm ve müdahaleci tavır olmuştur. Pretoryanizm, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi düşük ülkelerde, Soğuk Savaş dönemi sivil-asker ilişkilerindeki yapısal bozuklukların temel sonuçlarından biri olarak görülmüştür. Kavram, Samuel Huntington'a göre, esas itibarıyla, siyasi kurumsallaşmanın sınırlı olduğu, buna karşılık siyasi alana katılımın genişlediği durumu ifade etmektedir. Bir başka deyişle, silahlı kuvvetler, sendikalar, üniversiteler ve dini kurumlar gibi toplumsal güçlerin, kurumsallaşmanın sınırlı olduğu rejimlerde siyasileşmesi anlamını taşır (Huntington, 1968a:194-196). Bu anlamıyla pretoryanizmin en sık rastlanan neticesi, askeri müdahaledir.

Silahlı kuvvetler, Soğuk Savaş'ın en hararetli biçimde yaşandığı 1950-1980 arası dönemde, gelişmiş siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyine sahip ülkelerin toplumlarında dahi önemli bir sorumluluk üstlenmiş ve bu sorumlulukların ifası için geniş maddi kaynaklarla donatılmış, dolayısıyla da geniş bir siyasi nüfuza sahip bir kurum haline gelmiştir. Ancak gelişmiş düzenlerde toplum ile askerler arasında sağlıklı bir kültürel uçurumun varlığı nedeniyle, bu nüfuzun genel anlamda sınırlanması gerektiği düşünülmüştür. Zira Nordlinger'in de belirttiği gibi, askerler bir kez aktif müdahale cihetine gittikten, yani pretoryanist bir tavır benimsedikten sonra "oyunun kuralları" o ilk müdahaleyle değişmektedir. Ordu, ilk müdahalesi, müdahale tehdidi veya girişimiyle birlikte, bir rejimde siyasi bir aktör olarak "haklarını" açık biçimde vurgulamış ve iddiasını ortaya koymuştur. Buna karşılık siyasi alan da orduyu önemli bir iktidar adayı olarak içerecek şekilde genişlemiştir. Nordlinger'e göre, subaylar, bu ilk müdahale veya müdahale tehdidiyle, bir ülkedeki başat siyasi aktörlere dönüşürler. Böylelikle siyasi Müstakbel sivil hükümetler, başka askeri darbeleri engellemek üzere, karar alma

hesaplamalarına subay kadrosunun görüşlerini de dahil etmeyi bu ilk darbenin hatıraları nedeniyle bir daha unutmayacaktır Bu anlamda müdahalenin başarı veya başarısızlığına bakılmaksızın bir askeri darbe girişimi dahi, pretoryanizmin oluşması açısından yeterlidir (Nordlinger, 1977:2-6).

Bu tehdidin varlığı nedeniyle, pretoryanizm ve siyasette asker ağırlığı, bilhassa II. Dünya Savaşı sırasında, Batı dünyasının Nazi Almanyası ve Japonya ile yaşadığı acı deneyimler sonrasında gündemdeki yerini pekiştirmiş ve savaş sonrasında gelişmiş siyasi düzenlerin sosyal bilim ortamlarında yoğun bir ilgi çekmeye başlamıştır. Bu bağlamda, 1950-1980 arası dönemde, başta ABD olmak üzere Batılı akademik çevrelerde, dış tehditlere büyük önem atfederek siyasi yapısında öncelik veren ve de yurtseverlik, birlik, hiyerarşi ve disiplin gibi daha ziyade askeri değerleri sivil siyasete nüfuz ettiren (yani kültürel uçurumu demokratik düzeylere uygun ölçüde “açık” olmayan) “militarist” yapıdaki devletlerin, II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası siyasi ve iktisadi sistem açısından en büyük tehdidi oluşturabileceği öne sürülmüştür (McLean ve McMillan, 2009:344-345; Schiff, 2009:27-29). Örneğin, bu bağlamda, ulusal değerlerinin militarizme yatkınlığı nedeniyle Alman ve Japon orduları savaş sonrasında etkisizleştirilmiştir. Militarizmin, Harold Laswell tarafından geliştirilen “garnizon devlet” (*garrison-state*) modelinde öngörüldüğü şekilde, uzun askeri mücadeleler sonrasında sivil siyasi ve toplumsal yapılarda dış tehdit iddiasını sürekli zinde tutmak suretiyle baskıcı/totaliter eğilim ve yapıları güçlendirdiği öne sürülmüştür (Lasswell, 1997: 55-74). Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası silahlanma yarışı neticesinde, bilhassa savaştan muzaffer çıkan ülkelerde, askeri yapı, sivil yönetim ve özel sektör arasında ABD’nin 34. Başkanı eski general ve II. Dünya Savaşı kahramanı Dwight Eisenhower’in “Askeri-Sinai Kompleks” (*Military-Industrial Complex*) adını verdiği yeni bir ortaklık ve koalisyonun oluşması, kültürel uçurum düzeyini daraltması nedeniyle sivil özgürlüklerin geleceği açısından tehdit olarak görülmüştür (Schiff, 2009:28 ve 130-137; McLean ve McMillan, 2009:345). Dolayısıyla toplumla silahlı kuvvetler arasındaki değer ve kültür farklılığının (yani kültürel uçurumun) korunması ile askeri kurum ve değerlerin, sivil yönetim ve değerlere tam itaatinin sağlanması (yani sivil-asker ilişkileri sorunsalının askerlerin sivil siyasete itaatinin içselleştirilmesiyle çözümlenmesi), bu anlamda tam profesyonelliğin oturtulması uluslararası siyasi sistemin istikrarı açısından zaruri görülmüştür.

Militarist yapılar, bir rejimin evrensel demokratik değerlere bağlılığı ve iç siyasi düzenin meşruiyeti açısından da tehdit olarak algılanılmıştır. Eric Nordlinger’e göre, siyasi eşitlik, özgürlükler, muhalefet hakkı ve hukukun üstünlüğü gibi değerlerin, ancak toplumla askeri yapılar arasında sağlıklı bir kültürel farklılaşmanın bulunduğu, sivil üstünlüğüne saygı gösterilen ve sivil denetimin uygulandığı toplumlarda hâkim olabileceğini savunan liberal ve anti-militarist modeller, askeri müdahalenin meşruiyetini kategorik olarak reddetmektedir (Nordlinger, 1977:8). Zira, askeri müdahalelerin, önceki rejimin kendi tercihleriyle örtüşmeyen yapısal özelliklerini ortadan kaldırmak veya değiştirmek için, bilhassa müdahalenin ilk dönemlerinde, kitlesel katılıma ve rekabete kapalı, otoriter bir rejim tesis etikleri görülmüştür. Bu anlamda askeri müdahaleler, bir grup yöneticinin, diğer bir grup yönetici tarafından ikame edilmesini sağlayan siyasi hadiseler olarak, iktidarın el değiştirmesi yöntemlerinden biridir. Nordlinger, müdahalelerin, önemli sivil anlaşmazlık ve çatışmaların sonuçları üzerinde, demokratik yöntemlerle değil, zor kullanımıyla belirleyici bir etki yarattığını vurgulamaktadır. Bu anlamda, siyasi alanda kazanımı ve iktidarı belirlemektedir. Silahlı kuvvetler, “seçimi kazanan bir partiyi iktidara gelmekten alıkoyduğunda, diğer sınıflar pahasına belirli bir

sınıfı gözeten iktisadi politikalarından sorumlu bir hükümeti devirdiğinde yada çok parçalı bir toplumda belirli bir etnik, dini veya dilsel grubun hâkimiyetini pekiştirmek için bir darbe düzenlediğinde, bu eylemleri, hangi toplumsal grupların en önemli değerlerini koruduğu veya kaybettiğinin belirlenmesi açısından kritik bir rol oynamış olur” (Nordlinger, 1977:7). Dolayısıyla, pretoryen tavırların yarattığı askeri müdahaleler, toplumda askerin belirleyici rolünü vurgulayan militarist eğilim ve değerleri güçlendirmekte, hukuk düzeninin belirleyiciliğini önceleyen evrensel demokratik değerlere aykırı düşmektedir.

Ancak Nordlinger ve Rebecca Schiff’in de belirttiği gibi, Batılı akademik ve siyasi çevreler, askeri kurumların, az gelişmiş ve gelişmekte olan Batı yanlısı devletlerde 1950’li yıllardan itibaren müdahaleler eşliğinde artan belirleyiciliği ve nüfuzunu, Batı toplumlarına özgü bu anti-militarist kavramsallaştırma ve kuramsal yaklaşımların dışında tutmuşlardır (Nordlinger, 1977:7; Schiff, 2009: 11 ve 31). Müdahaleci tavrın, bu tür toplumlar açısından tüm şart ve koşullarda eleştirilmesi sakıncalı bulunmuştur. Kurumsallaşmanın tam anlamıyla oturmadığı toplumlarda, demokratik yönetim ve yapıların, bazı koşullar altında, ancak bu yönetim ve yapıyı bir süreliğine askıya alan askeri bir rejim tarafından güçlendirilebileceği düşünülmüş, ayrıca toplumda yaygın şiddetin engellenmesinde veya mevcut demokratik kurumları yıkmayı hedefleyen bir hareketin mağlup edilmesi sürecinde sivil yönetimlerin başarısız olduğu durumlarda, askeri rejimlerin daha etkin bir yönetim gösterebildiğine ilişkin örnekler vurgulanmıştır. Dolayısıyla, Geç Modern Çağ evresinde, askeri müdahalenin, bu tür toplumlar açısından, en azından belirli koşullar altında tercih edilebilir olduğu savunulmuştur. Bu bağlamda, bilhassa demokratik yapısı ve kurumlaşma düzeyi az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlardaki Batı yanlısı askeri kurumların, ülkelerindeki en modern yapılar olarak, toplumsal ve iktisadi ilerleyişi sağlایışta önemli bir rol oynayabileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla, silahlı kuvvetler üzerinde sivil denetimi tesis etme hedefi çerçevesinde Batılı ülkelere yönelik olarak geliştirilen modeller, gelişmekte olan Latin Amerika, Orta Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde pek uygulanma alanı bulamamıştır. Bu nedenle de, sözkonusu bölge ülkelerinde gerçekleşen askeri müdahaleler, genel olarak, askerlerin, toplumsal ilerlemeye muhalif unsurlara karşı giriştikleri, statükoyu korumaya yönelik “düzeltici/dengeleyici müdahaleler” olarak görülmüş ve bu müdahalelerin, Batı sistemlerine ilişkin liberal sivil-asker ilişkileri modelleri çerçevesinde açıklanmasına mesafeli yaklaşmıştır.

Özetle, akademik çevreler, 1950-1980 arası dönemde, genel olarak sivil-asker ilişkileri sorunsalı ve kültürel uçurum konusunu bir çerçeveye oturtan birçok model ve kuram geliştirmişlerdir. Bu genel başlık çerçevesinde sivil-asker ilişkilerinin savaş ve barış dönemlerinde gelişebileceği farklı kalıpları, askeri kurumların toplumsal yapı ile devlet yapısı içindeki yerini, demokrasilerde subay kadrolarının sivil denetim altında tutulabilme koşullarını, silahlı kuvvetlerin az gelişmiş toplumların modernleşme sürecinde üstlendiği rolleri, bu rollerin silahlı kuvvetlere yüklediği toplumsal ve siyasal görevleri ve de askeri darbe durumlarını irdelemişlerdir. Bu aşamada, sözkonusu dönemde alana yön veren önemli bazı kuramsal çalışmalar ele alınabilir.

1.1. Huntington ve Meslek Olarak Subaylık: Sivil Değerler ve Nesnel Denetim (*Objective Control*) Kuramı

Samuel P. Huntington, 1957 yılında yayınladığı *The Soldier and the State* (*Asker ve Devlet*) adlı çalışmasında sivil-asker ilişkileri sorunsalı ve kültürel uçurum meselesini

çözümlemek amacıyla nesnel denetim kuramını geliştirmiş ve bu çalışma, alandaki diğer çalışmalara ilham veren ve başlangıç noktası teşkil eden temel metin olarak görülmüştür (Huntington, 1957b:1-97). Huntington, çalışmasında, özetle, sivil iktidarın silahlı kuvvetler üzerindeki otoritesini belirleyen denetim mekanizmalarının iki şekilde tanımlanabileceğini belirtmiştir. Bunlardan ilki, sivillerin silahlı kuvvetler üzerindeki yetkisini azami düzeye çeken kural ve ilkelerin belirlediği öznel denetim; ikincisi ise profesyonel subayların, sadece askeri alanda faaliyet göstermeleri ve siyasi açıdan tarafsız kalmaları gerektiği anlayışını içselleştirmeleri ile sağlanan nesnel denetimdir (Peri, 2006:5-6). Huntington'a göre, gelişmiş siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyine sahip ülkelerde sivil-asker ilişkilerinde istikrarı sağlayan yöntem, nesnel denetim mekanizmalarının oturtulmasıdır.

Bu temel argümandan hareketle askerlik uğraşısının evrimini inceleyen Huntington'a göre, subaylık, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da gerçekleşen düzenlemeler ışığında bir meslek olarak gelişmiştir. Zira bu dönemde askerliğin genel uzmanlık alanı (şiddet yönetimi), toplumsal sorumluluğu (devletin güvenliği) ve kendisini diğer toplumsal gruplardan ayırtıran birlik hissi (subay kadroları) oluşmuştur. Ancak devlet yönetim aygıtı ve süreçleri karmaşıklaştıkça ve de siyasi iradenin çıkarları ile bir toplumsal grup olarak askerlerin çıkarları ayrıştıkça, elinde silah ve personel bulunduran bir gücün, bu imkânlardan yoksun bir otorite merkezi tarafından nasıl denetim altında tutacağı sorunu ortaya çıkmıştır.

Huntington, çalışmasında, bu sorunun çözümü için, öncelikle, sorunun ortaya çıkış noktasını tespit eder. Huntington'a göre, sivil-asker ilişkileri, ulusal güvenlik politikasının bir konusudur. Ulusal güvenlik politikasının üç farklı boyutu mevcuttur. Bunlardan ilki, uzun vadeli sosyoekonomik demografik ve siyasi değişimlerin yarattığı tehditlere karşı geliştirilen durumsal güvenlik politikası; ikincisi, toprak sınırları ile kurumsal sınırlar dahilindeki yıkıcı ve bölücü unsurların yönelttiği tehditlere karşı geliştirilen iç güvenlik politikası; üçüncüsü ise toprak sınırları ve kurumsal sınırlar dışındaki zayıflatıcı ve yıkıcı unsurların yönelttiği tehditlere karşı geliştirilen askeri güvenlik politikalarıdır. Huntington'a göre, silahlı kuvvetler, ulusal güvenlik çerçevesindeki askeri güvenlik politikasının aracıdır. Huntington, askeri güvenlik politikasının iki düzeyde oluşturulduğunu savunur. Silahlı kuvvetlerin hacmi, kaynakları, ekipmanı, örgütlenme yapısı ve görevlendirilme koşulları gibi daha ziyade askeri uzmanlık gerektiren hususlar askeri güvenlik politikasının işlevsel düzeyini, sözkonusu hususların tartışıldığı ve karara bağlandığı çerçeve ise politikanın kurumsal düzeyini oluşturur. Bir başka deyişle, politikanın işlevsel düzeyini oluşturulan konular, kurumsal düzeyde karara bağlanır. Bu anlamda, askeri güvenlik politikasının kurumsal düzeyi, askerlerle sivillerin ortak çalıştığı alandır. Dolayısıyla, Huntington'a göre, ulusal güvenlik açısından sivil-asker ilişkileri meselesinin arenası, askeri güvenlik politikasının çizildiği kurumsal çerçevedir.

Subay kadrolarının sivillerle beraber çalıştıkları bu ortak çerçeve içinde daha verimli bir hizmet verebilmesi, askerler ile bağlı oldukları sivillerin bazı ortak değer ve anlayışları paylaşmalarına bağlıdır. Bu anlamda siyasi erkin, "asker zihniyeti"ne sıcak duran bir ideoloji benimsemiş olması halinde, sivil-asker ilişkilerinin uyumlu olması beklenebilir.

Bu noktada Huntington'un sivillerle askerler arasındaki kültürel uçurumu açıklamak bakımından asker zihniyetini nasıl tanımladığına ve hangi ideolojiyi bu zihniyete yakın gördüğüne kısaca değinmek gerekir. Huntington, askerlerin, çatışma ve

şiddeti doğa içindeki evrensel kalıplardan bir olarak kabul ettiklerini, şiddetin insan doğasında biyolojik ve psikolojik olarak kökleşmiş olduğuna inandıklarını savunur. Huntington, asker zihniyetinde insana bakış açısını şu sözlerle ifade eder: “İnsanda iyilik, güçlülük ve akıllılık unsurları mevcuttur ancak o aynı zamanda kötü, zayıf ve mantıksızdır. Askeri etkin insanı, özünde Hobbes’un insanıdır.” Huntington’a göre, asker, nihai siyasi örgütlenme biçimi olarak ulus-devlete inanır. Ulus-devletlerin hakim olduğu bir dünyada ise askeri güvenlik sürekli tehdit altındadır. Dolayısıyla, şiddete eğilimli doğası nedeniyle savaşa girişen insanoğlunun yönetimindeki uluslararası siyasi sistemde, şiddete dayalı bir siyasi araç olarak savaşı tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bu anlamda, asker zihniyeti, “savaşı önlemek için tasarlanan kurumsal aygıtlara şüpheyle yaklaşır. Antlaşmalar, uluslararası hukuk, uluslararası tahkim, Lahey Mahkemesi, Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler’in barışa katkısı pek azdır. Belirleyici faktör daima devletler arasındaki güç ilişkisidir.” Sürekli güvenlik endişesi, askerleri, açık bir tehdidin olmadığı ortamlarda dahi tehdit algılamaya iter. Bu nedenle, devletin sahip olduğu gücü asla kâfi görmez ve sivilleri savaş olgusunu hafife almakla suçlarlar, zira onlara göre, “devletin güvenliği güçlü silahlı kuvvetlerin varlığına bağlıdır.” Askeri etik, bu anlamda, Huntington’a göre, karamsar, kolektivist, tarih eğilimli, güç yönelimli, milliyetçi, asker yanlısı, barışçı ve askerlik mesleğine ilişkin görüşü açısından araçsalcıdır. Dolayısıyla, “realist ve muhafazakârdır” (Huntington, 1957b: 79).

Siyasi ideolojilerin sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkisini asker zihniyeti değerlendirmesinden hareketle irdeleyen Huntington, bu amaçla, Marksizm, liberalizm, faşizm ile muhafazakâr ideolojiyi asker zihniyeti açısından ele alır. Buna göre, sivil-asker ilişkilerinin uyumluluğu açısından en verimli ideoloji, kurucu değer ve ideallere bağlılık anlamında muhafazakâr ideolojidir. Dolayısıyla, asker zihniyetine yakın değerleri paylaşan muhafazakâr ideolojiye sahip bir sivil erk, askerlerle ilişkilerinde daha uyumlu olacaktır.

Subay kadrosunun askeri güvenlik politikasının kurumsal çerçevesi içindeki sorumluluğu, toplumun siyasi yöneticileri ve onların yetkili kıldığı birimlere, mesleki uzmanlığı doğrultusunda, askeri güvenlik politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında danışmanlık hizmeti vermek ve bu politika ışığında görev yapmaktır. Subay kadrosunun bu toplumsal sorumluluğunu hakkıyla yerine getirebilmesi, profesyonellik düzeyine bağlıdır. Zira, belirli bir ideolojinin ve/veya kişisel çıkarların varsayım, kabul ve tezleri doğrultusunda politikalar benimseyip üreten siyasi kadrolar, askeri güvenlik politikasının gerektirdiği bilgi ve hassasiyete vakıf olamayabilecekleri gibi, nesnel ve gerçekçi politikalar da üretmeyebilirler. Dolayısıyla, subay kadrosu toplumsal sorumluluğu açısından profesyonelliğin esaslarına uygun davranmalı, bir başka ifadeyle uzmanlık alanında hizmet ve nesnellik anlayışına sahip olmalıdır.

Huntington, bu tür bir sivil-asker ilişkileri yapısı oluşturulması açısından, askerlerin, faaliyet ve işlevleri bağlamında mesleki alanları ile sınırlandırılmaları ve sivillerin bireyci ve bencil dünyaları karşısına askerlerin fedakâr ve kolektif anlayışını koyan kültürel uçurumun korunması gerektiğini öne sürer. Huntington’a göre, askeri ve sivil kültürler arasında “kaynaştırmacı” (füzyonist) bir orta yol bulma çabaları, askeri verimliliği sekteye uğratır. Dolayısıyla askeri güvenliğin sağlanması açısından, toplum, subay kadrolarının değerlerini kucaklamıyorsa dahi, onları tolere etmeli, subaylarından profesyonelliğe ve mesleki ilkelere bağlı kalmalarını, siyasetten ve sivil dünyanın çıkarıcılıklarından uzak durmalarını, şiddet yönetimi konusunda danışmanlık hizmeti verip faaliyet göstermelerini beklemeli, siyasi erk de ideolojik saplantılardan uzak

biçimde ve nesnel bir yaklaşımla subay kadrosunun mesleğindeki uzmanlığını kabullenmeli, karar alma süreçlerinde önerilerini dikkate almalıdır. Huntington, sivillerin askeri değerlere sırt çevirmeleri, askerlere askeri güvenlik politikasının oluşturulması sürecinde uzmanlıklarını sergileme imkânı verilmemesi halinde, ulusal güvenliğin risk altına gireceğini öngörür.

1.2. Janowitz ve Askerin Toplumsal Konumu: Yakınlaşma (*Convergence*) Kuramı

Huntington'un çalışmasının yayınlanmasından üç yıl sonra, 1960 yılında, sosyolog Morris Janowitz, subay kadrosunu sosyolojik açıdan irdeleyen ve bu bağlamda sivil-asker ilişkileri ve kültürel uçurumu da tahlil eden *Professional Soldier* (*Profesyonel Asker*) adlı bir çalışma yayınlamış, bu çalışma Huntington ile Janowitz arasında akademik bir tartışma başlatmıştır (Janowitz, 1960a: 415-440). Janowitz, askerlerin sivillerden farklı bir kültür ve dünya görüşüne sahip oldukları konusunda Huntington ile hemfikir olmasına karşın, bu durumun çözümlenmesinde farklılaşmıştır. Janowitz'e göre, çağdaş bir silahlı kuvvetler yapısı hem teknolojik gelişmelere, hem de sivil kültüre duyarlı olmalıdır. Askerlerle siviller arasında tecritçi ve dışlayıcı bir anlayışın kısıtlanmasının, modern demokratik toplumlarda istikrarlı bir sivil-asker ilişkileri mekanizması oluşturulması açısından kilit bir role sahip olduğunu öne sürer Janowitz, bu çerçevede askeri ve sivil kurumlar arasındaki yakınlaşmanın artırılmasının önemine vurgu yapmaktadır. Yazar, bu amaçla, asker ve sivil toplum kesitlerinin birbirlerini daha iyi anlamaları için mekanizmalar oluşturulması, sıkı bir hiyerarşik görev tanımı yerine ikna ve oydaşmanın hâkim olduğu bir örgütsel yapılanmanın tercih edilmesi, savunma ve güvenlik konularında sivil ve askeri yönetici kadrolar arasındaki işlev farklılaşmasının daraltılması, subay kadrolarının istihdamı ve eğitiminde toplumun genelini temsil edecek bir profil hedeflenmesi, subayların siyasi dünyaya yabancılaştırılmaması gibi sivil ve asker dünyasını bir araya getirecek köprüler kurulmasını önermektedir. Janowitz, askeri tehditlerin küresel olmadığı, bölgeselleştiği bir dünyada, silahlı kuvvetler toplumsal roller de üstlenen bir zabıta gücü gibi yapılanması, bu anlamda sivil dünyanın değerlerine yabancı olmaması gerektiğini öne sürmektedir. Ayrıca, teknolojik ilerlemelerin şiddet ve savaş kavramlarında yarattığı değişimler de, askeri yapıların uyum gösterebilme kabiliyetine sahip olmaları gerektiğine işaret etmektedir. Bu anlamda, askeri verimlilik açısından askerlerin kendi değer ve mesleki ilkelerine bağlılığını savunan Huntington'un tam zıttı yönde bir çözüm önermektedir.

Janowitz, askeri kültürün esas itibariyle muhafazakâr bir tutum benimsemesi ve değişime direnen bir yapı taşıması nedeniyle sivil kültürün değişimi hızlandıracak müdahalelerine ihtiyacı olduğunu savunur. Bu anlamda, sivil ve askeri kültürler arasında bir yakınlaşma kurulması gereğine işaret eder. Böylelikle, toplum bir ölçüde militarize olacak, asker de bir ölçüde sivilleşecektir. Dolayısıyla silahlı kuvvetler, parçası olduğu toplumun norm ve beklentilerini daha rahat kavrayarak, kontrol altında tutulabilecektir. Bu anlamda, başta askerlerin eğitimi olmak üzere askerliğe özgü her alanda toplumsal nüfuz izin veren bir yapı oluşturulmalı, askeri ve sivil dünya arasındaki kültürel tutum farklılıkları azaltılarak, subay adaylarının sivillere özgü ideal ve normlara yabancılaşmaması sağlanmalıdır. Bir başka deyişle, hem Huntington, hem de Janowitz sivil ve askeri kültürler arasındaki farkları vurgularken, Huntington farklılıkların kontrol altında tutulduğu, Janowitz ise azaltıldığı bir kuram geliştirmiştir.

Janowitz'e göre, asker ve sivil dünyaları arasındaki uçurumun geniş kalmasına izin verildiği takdirde, asker sivil denetime karşı duyarsızlaşacak, siyasi erk de kendisinden kopuk silahlı kuvvetlerin beklenti ve önerilerine güven duymayacak ve yabancılaşacaktır. Dolayısıyla, silahlı kuvvetler toplumun dokusuna işlenmelidir. Askerler önce yurttaş, sonra asker olarak görülmeli, toplumla, aynı fiziki ortamları, aynı medeniyet değerlerini paylaşmalıdır. Huntington'un askeri verimliliği sekteye uğratacak bir tehdit olarak gördüğü bu yakınlaşma, Janowitz'in çözümüdür.

1.3. Finer ve Askerin Siyasete Nüfuzu: Siyasi Kültür Düzeyi ve Müdahale Modelleri

Samuel Finer, 1962 yılında yayınladığı *The Man on Horseback (At Sirtındaki Adam)* adlı çalışmasında Huntington ve Janowitz ile aynı sorulara yanıt aramış, ancak yöntemi itibarıyla farklılaşmıştır (Finer, 2006: 6-163). Bir başka ifadeyle, Huntington ve Janowitz askerinin siyasete doğrudan müdahalesini engelleyecek mekanizmaların (nesnel denetim ve profesyonelleşme ile yakınlaşma) tespiti açısından normatif nitelikli çalışmalara yönelirken, Finer, askerlerin siyasete müdahalelerinin nedenlerini ve nasıllarını araştıran ampirik bir yöntem tercih etmiştir.

Finer'a göre, askerlerin siyasete ilgi duymaları, siyasetle ilişkili olmaları, bir anomali, şaşırılacak bir olgu değildir. Zira modern ordular, merkezi komuta, disiplin, kuvvetli iç iletişim kanalları ile cesaret, fedakârlık ve vatanseverlik gibi değerleri önceleyen zihni anlayışının şekillendirdiği güçlü örgütlenme yapısı, sağlam iç dayanışması ve silahlar üzerindeki tekeli sayesinde kuvvetli bir siyasi odak olma özelliklerini haizdir. Dolayısıyla böylesi sağlam bir yapının mensuplarının, bir ülkenin kaderini belirleyen siyasi süreçlere kayıtsız kalması mümkün değildir.

Ayrıca subay kadrolarının, saikler ve ruh halleri açısından müdahaleci bir tavır benimseme eğilimlerini pekiştirecek çeşitli destekleyici unsurlar da mevcuttur. Örneğin, vatani savunma ve kurtarma görevinin, kaderin onlara bahsettiği bir kutsal görev (*manifest destiny*) olduğu, vatanın kendilerinden "halaskâr zabitan" rolünü üstlenmelerini beklediği, ulusal çıkarım, bir ideal olarak tam anlamıyla tek takipçisi ve temsilcisi hüviyetiyle kendilerinde cisimleştiği gibi inançlar, müdahaleci tavrı pekiştiren saikleri oluşturmaktadır. Öte yandan, subayların toplum nezdindeki saygınlığı ve güvenilirliğinin sağladığı kudret, buna karşılık çıkarıcı olmakla suçlanan sivil siyasi odaklara karşı hissedilen güvensizlik ve husumet, askerlerin müdahaleci bir ruh haline bürünmelerine yol açabilmektedir.

Finer'a göre, askerlerin müdahaleci eğilimlerini destekleyen son unsur ise bu eğilimleri körükleyecek fırsatların varlığıdır. Sivillerin, iç ve dış güvenlik sorunlarının çözülmesinde subay kadrolarına bağımlılıklarının artması, ülke içi karmaşa durumlarında doğan sivil iktidar boşluğuna karşı tek düzenli kurum olarak silahlı kuvvetlerin belirmesi, siyasete yönelik güven azalırken, aynı anda askerlere yönelik toplumsal güvenin artması gibi fırsatlar, subay kadrolarının siyasete müdahalesi açısından uygun bir zemin hazırlamaktadır.

Ancak Finer, çeşitli faktörlerin subaylardaki müdahaleci tavrı sınırladığını öne sürmektedir. Bu faktörlerden ilki, silahlı kuvvetlerin teknik yetersizliğidir. Acil durum müdahaleleri açısından, kurumsal yapısının sağladığı güçten kaynaklanan avantajla gayet etkin bir performans sergileyebilen subay kadroları, karmaşıklaşan toplumsal yapıların taleplerini karşılama konusunda zaman içinde yetersiz kalabilmektedir. Bu durum, bilhassa ekonomi gibi teknik uzmanlık gerektiren alanlarda kendini göstermektedir.

Sınırlayıcı bir diğer faktör ise askeri yönetimlerdeki meşruiyet eksikliğidir. Finer'a göre bir toplumun idaresi açısından orta ve uzun vadede sadece yetki kullanımı yeterli değildir. Yönetimin, toplum nezdinde yasal zemine sahip olması, haklı bir hükümet olarak görülmesi gerekir. Ayrıca subay kadrolarının kendi uzmanlık alanlarına odaklanmalarını sağlayan gelişmiş bir mesleki bilincin oturtulması ve bu bilinci desteklemek üzere endoktrinasyon bakımından eğitim aşamasından itibaren sivil yönetim ilkesine kesin bağlılığın yerleştirilmesi, askerlerdeki müdahaleci eğilimleri sınırlayan önemli faktörlerdir.

Finer, askerlerin müdahaleci tavrını destekleyici ve sınırlayıcı faktörlerin tüm rejimlerde çeşitli düzeylerde var olduğunu vurgulamaktadır. Ancak subay kadroları açısından hangi faktörlerin ne ölçüde ağır basacağını, hangi tavrın benimseneceğini belirleyen unsur, devletlerin siyasi kültür düzeylerinin olgunluğudur. Bu anlamda, askerlerin sivil siyasete müdahalesi dört şekilde tezahür edebilir: Etki-nüfuz (*influence*); baskı-şantaj (*pressure-blackmail*); azletme (*displacement*) ve devirme (*supplantment*). Bunlardan ilk ikisi (etki-nüfuz ve baskı-şantaj), daha ziyade olgun siyasi kültür düzeyine erişmiş ülkelerde gerçekleşirken, son ikisi (azil ve devirme), düşük siyasi kültür düzeyine sahip ülkelerde rastlanılan bir durumdur.

Etki-nüfuz modelinde, asker, meşru anayasal zemini kullanmak suretiyle sivil siyaset üzerinde etki yaratmaya çalışır. Siyasi iktidarın meşruiyetinin tartışmalı olduğu durumlarda ortaya çıkan baskı-şantaj modelinde, asker, gücünü sivil siyaseti açık veya gizli şekillerde tehdit ederek gösterir. Azil modelinde ise bakanlar kurulu veya liderin doğrudan görevden alınıp, içinde müttefiklerinin yer aldığı mutabakat hükümeti türünde askere bağlı bir kukla yönetimin işbaşına getirilmesi sözkonusudur. Son olarak, devirme modelinde asker bir mutabakat hükümeti kurmaz, doğrudan kendi bünyesinden çıkan askeri bir hükümet oluşturur.

1.4. Feaver ve Askerin Bürokratik Rolü:

Amir-Memur (*Principal-Agency*) Kuramı

Peter D. Feaver'ın 2003 yılında yayınladığı *Armed Servants (Silahlı Hizmetkârlar)* adlı çalışma, yayın tarihi itibarıyla Geç Modern Çağ evresi sonrasına tekabül etse de, argümanları bakımından temelini Huntington ve Janowitz'in işlediği temalardan almakta olduğu için bu bölümde değerlendirilmiştir (Feaver, 2003b: 1-112). Feaver, çalışmasına, Huntington'un *Asker ve Devlet* adlı çalışmasında geliştirdiği kuramın öngörülerini ABD üzerinden gerçek durumla karşılaştırarak başlar. Feaver'a göre, sivil kültür ile askeri kültür arasındaki uçurum Soğuk Savaş sırasında daha da genişlemiş olmasına ve Amerikan toplumu liberal değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalmasına rağmen, ulusal güvenlik Huntington'un öngördüğü şekilde riske girmemiş, ABD Soğuk Savaşı zaferle tamamlamıştır. Dolayısıyla sivil-asker ilişkileri sorunsalını çözümlenecek yeni bir kurama ihtiyaç vardır.

Feaver, bu noktada, ekonomi bilimindeki *principal-agent* (amir-memur) çerçevesini sivil-asker ilişkilerine uyarlamayı denemektedir. Bu yaklaşımda, rasyonel karar alıcı aktörler olarak işveren ve memur ilişkisi kullanılır. İşverenin temel amacı, beklentilerini karşılayan, yani işi *asmak* (*shirking*) yerine *çalışan* (*working*) bir memurla muhatap olmaktır. Bu durumda, işverenin de, memurun da çeşitli kararlar alması gerekir: İşveren, memurunun çalışıp çalışmadığını nasıl denetleyeceğini, denetleme sonunda sonuca göre ceza verip vermeyeceğini belirlemelidir. Memur da görevini yapmak veya işini asmak arasında bir tercihte bulunmalıdır.

Feaver, bu yaklaşımda siyasi erki işveren, askeri kurum ve personeli de memur olarak isimlendirip, çerçeveyi sivil-asker ilişkilerine uygulamaktadır. Buna göre, siyasi erk kararlarını alırken, denetim mekanizmalarının fayda ve maliyetlerini değerlendirir. Şayet askeri kurum ve personelin görevi asma ihtimali yüksek ve/veya denetleme maliyetleri düşük ve/veya görev asmanın siyasi maliyetleri denetleme maliyetlerine göre yüksekse, siyasi erk müdahaleci bir denetleme tercih edecektir. Askeri kurum ve personel de kararlarını alırken, siyasi erkin görüşlerine yakınlığını, denetim altına alınma ve cezalandırılma riskini değerlendirir. Şayet siyasi erkin görüşleri askeri görüşlere yakınsa ve/veya cezalandırılma riski yüksekse, askeri kurum ve personel görevi asmak yerine çalışmayı tercih edecektir.

Bazı cebirsel modellemelerle detaylandırılan bu kuramdaki belirleyici husus, denetimlerin şekli ve maliyetidir. Denetim mekanizmalarını en az maliyetli ve asgari müdahaleciden, en maliyetli ve azami müdahaleciye doğru sıralayan Feaver, bu sıralamadaki ilk denetleme yöntemi olarak, sivil erk ile askeri personel arasındaki ilişkinin bir sözleşmeye, yani yasal düzenlemeye bağlanmasını göstermiştir. Bu yasal düzenleme hiyerarşiyi ortaya koyar ve sivil erkin askeri personel üzerindeki amir konumunu belirler. İkinci denetleme yöntemi, silahlı kuvvetlerin kadrolarının oluşturulmasında seçim sürecidir. Bu seçimlerde, örgütsel kültürün parçası olarak sivil görüşlere yakın adayların tercih edilmesi, etkinliği sınırlı bir denetleme yöntemi olarak düşünülebilir. Üçüncü denetim mekanizması, askerlerin denetimini üçüncü şahıslar ve kurumlar üzerinden yapmaktır. Bu tür bir denetim mekanizmasında medya organları etkin bir rol oynayabilir. Kurum-içi ve komutanlıklar arası rekabet de bir başka denetim mekanizması olarak görülebilir. Bir diğer denetim mekanizması ise Feaver'ın "polis devriyesi" olarak isimlendirdiği düzenli teftişler ve bütçe görüşmeleri gibi resmi nitelikli toplantılardır. Sonucu ve en müdahaleci denetim mekanizması ise evvelce askeri kurumlara verilmiş bir görevin, o kurumdan alınarak sivillere tevdi edilmesi veya sivillerin kontrolüne bağlanmasıdır.

1.5. Khuri-Janowitz ve Askerin Modernleştirici Rolü: Siyasi Gelişim Sürecinde Sivil-Asker İlişkileri Modelleri

Silahlı kuvvetlerin ulus-inşası ve modernleşme projesinde ağırlıklı rol oynadığı ülkelerde, sözkonusu rollerinden kaynaklanan özgün koşulları anlamlandırmak ve bu rollerinin müdahaleci tavırlarındaki izlerini tespit etmek açısından farklı kuram girişimlerinin irdelenmesi önemlidir. Zira silahlı kuvvetlerin ulus-devlet oluşum ve modernleşme süreçlerinde bu tür roller üstlendiği ülkelerde, askerlerin siyasi sistemdeki etkinliği ve nüfuzu genel olarak artar. Fuad Khuri, *Modernizing Societies in the Middle East (Ortadoğu'da Modernleşen Toplumlar)* adlı makalesinde, bu noktayı vurgulamakta ve silahlı kuvvetlerin öncülüğünde kurulan ve modernleşen ülkelerde toplumun asker algısını değerlendirmektedir. Khuri'ye göre, bu tür toplumlarda, askerler ulusal bağımsızlık mücadelesinde öncü bir rol üstlendiklerinden dolayı, askerlik bir ulusal onur unsuru olarak görülmektedir. Siyaset ise askerlikten daha düşük nitelikli bir faaliyet olarak nitelendirilmekte, dolayısıyla toplum askerlere daha yakın dururken, siyasetle arasına mesafe koymaktadır. Asker "tüm ulusun çıkarını sembolize etmekte; buna karşılık rekabet ve husumet içindeki siyasiler ise ulus içindeki farklı grupların çıkarları peşinde koşmaktadır (Khuri, 1981:166).

Gelişmekte olan ülkelerin sivil-asker ilişkilerine yönelik çalışmalardan bir diğeri de, Morris Janowitz'in bu tür ülkelere özgü sivil-asker ilişkileri modellemeleridir.

Janowitz, 1964 yılında yayınlanan *The Military in the Political Development of New Nations* (*Yeni Ulusların Siyasi Gelişiminde Ordu*) adlı çalışmasında, kitle demokrasilerinin var olduğu siyasi ortamlarda silahlı kuvvetler kurumunun iç siyasete müdahalelerinin sınırlandırıldığı belirtmekte ve Batı toplumlarındaki sivil-asker ilişkileri kalıplarını tarihsel olarak üç sınıfta toplamaktadır (Janowitz, 1964b: 1-30). Bunlardan birincisi, aristokrasinin hem siyasette hem de askeri kurumlarda etkin olduğu ve profesyonelliğin asgari düzeyde mevcut bulunduğu sanayileşme öncesi siyasi-askeri elit yapıya özgü aristokrat sivil-asker ilişkileri modeli; ikincisi sivil siyasi elitlerin silahlı kuvvetler üzerinde, silahlı kuvvetlerin işlevlerini ve bu işlevleri yerine getirme koşullarını belirlemek amacıyla düzenlenmiş bir kurallar bütünü aracılığı ile denetim kurduğu demokratik sivil-asker ilişkileri modeli; üçüncüsü ise demokratik gelişimin gerçekleşmediği durumlarda aristokrat modeli ikâme etmek üzere (örneğin SSCB ve Nazi Almanyası'nda) ortaya çıkan, silahlı kuvvetler üzerinde tek-partili bir siyasi sistemin merkezi-otoriter denetimini öngören ve askeri kurumun siyasi elitler ile politikalarını desteklediği totaliter sivil-asker ilişkileri modelidir.

Ancak, Janowitz, bu modellerden hiçbirinin siyasi gelişim sürecini tamamlamamış ulus-devletlerdeki sivil-asker ilişkileri kalıplarını açıklayamadığını öne sürmüştür. Bu tip ülkelerde silahlı kuvvetlerin rolünün asgari işlevlerini yerine getirmekten, tek hakim siyasi grup olmaya kadar değiştiğini belirten Janowitz, bu ülkelerdeki sivil-asker ilişkileri kalıplarını silahlı kuvvetlerin iç siyasetteki etkinlik düzeyine göre beş model çerçevesinde değerlendirmektedir:

- a) Modernizasyon sürecine yeni başlayan ülkelerde askeri kurumun otoriter baskı altında tutulduğu otoriter-kişisel model,
- b) Askeri kurumun siyasi güç ve etkinliğinin polis ve paramiliter kurumlarla dengelendiği otoriter-kitle partisi modeli,
- c) Özellikle eski sömürgelerde görülen, sivil siyasi grupların askeri kuruma üstünlük kurduğu, rekabet halinde sivil kurum ve iktidar gruplarının mevcut bulunduğu ve de geniş bir kitle partisinin varlığına rağmen siyasi rekabete bir ölçüde izin verilen demokratik-rekabetçi model,
- d) Siyasi grupların askeri kurumun desteği ya da oluruyla iktidar şansı bulabildikleri, silahlı kuvvetlerin siyasi parti ve gruplar arasında hakemlik görevi üstlenbildiği, dolayısıyla silahlı kuvvetlerin iç siyasette hayati rol oynadığı sivil-asker koalisyonu modeli,
- e) En azından bir süre için siyasi iktidarın asker tarafından ele geçirildiği ve askerin hakim siyasi grup olduğu askeri oligarşi modeli.

1.6. Nordlinger ve Askerin Darbeci Eğilimleri: Pretoryen Model

Eric Nordlinger, 1977 yılında yayınlanan *Soldiers in Politics* (*Siyasette Askerler*) adlı çalışmasında sistem yapısı tam anlamıyla kurumlaşmamış pretoryen (vesayetçi) rejimleri sınıflandırıp incelemiş, bu tür Güney Amerika, Afrika ve Ortadoğu ülkelerindeki sivil-asker ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Nordlinger'in çalışmasındaki temel teze göre, subayların geniş çoğunluğunun paylaştığı çeşitli siyasi tutumlar, çıkarlar ve davranış türleri mevcuttur. Bu unsurlar, silahlı kuvvetlerin kurumsal yapısı dışındaki belirli siyasi mülahazalarla birleşerek, müdahale kararında, askeri rejimlerin yapısında, pretoryenlerin yönetim tarzında, askeri rejimlerin süresinde ve askeri hükümetlerin politika ve performanslarında belirleyici rol oynamaktadır (Nordlinger, 1977:4).

Çalışma, bu temel tez çerçevesinde, askerlerin, tam anlamıyla kurumlaşmamış ülkelerde sivil siyasete müdahalelerinin, bir başka ifadeyle pretoryanizmin iki boyutu üzerinde durmaktadır. Birinci boyut, askeri müdahalelerin yöntem ve yolları, ikinci boyut ise darbe sonrası kurulan askeri hükümetlerin yönetim tarzlarıdır. Bu çerçevede, çalışma, birinci boyuta ilişkin olarak kimi subay kadrolarının neden farklı düzeylerde müdahalede bulunmayı tercih ettiklerini, bu subay kadrolarındaki hangi içsel özellikler ve hangi sivil siyasi unsurların müdahaleci tavrı teşvik ettiğini sorgularken; ikinci boyutla ilgili olarak ise askeri müdahalelerin ne şekillerde tezahür ettiğini, askeri hükümetlerin rejim yapısında ne tür değişiklikler yaptığını araştırmaktadır.

Nordlinger, subayları müdahaleye sevk eden etkenleri farklı başlıklar altında değerlendirmektedir (Nordlinger, 1977: 32-47). Bunlardan ilki subay kadrolarının sınıfsal arkaplanıdır. Subayların genelde alt-orta sınıf kökenlerden geldiklerini belirten Nordlinger, askeri kariyerin, hem maddi, hem de manevi anlamda ideal bir toplumsal mobilizasyon olanağı sağlaması nedeniyle bu sınıf mensuplarınca tercih edildiğini savunmaktadır. Ancak Nordlinger'e göre, bu sınıfsal bağ, büyük sermayeye mesafeli ve muhafazakâr politikalar karşıtı ilerlemeci-modernleştirici subay modellemesini teyit eder bir olgu değildir. Nordlinger, subayların, askeri kariyer yoluyla kazandıkları toplumsal statünün çıkarları gereği, orta sınıf ile aynı siyasi tavırları benimsediğini, bu bağlamda orta sınıfın taleplerine göre kimi zaman ilerlemeci, kimi zaman da statükocu müdahalelerde bulunabildiğini öne sürmektedir.

İkinci etken, subay kadrosunun toplumsal aidiyet bağlarıdır. Kimi toplumlar ırk, sınıf farklılıkları dışında din, bölge, dil ve etnisite gibi unsurlar açısından da farklı aidiyet bağlarıyla bölünmüş olabilir. Nordlinger, toplumdaki bu çok yönlü bölünmüşlüğe karşın, seküler ve milliyetçi tutumları pekiştiren ortak askeri eğitim ve askeri ortamlarda sosyalleşmenin, subay kadrosunu, böylesi kökensel aidiyetlerinden kopardığı iddiasına dikkat çekmekte ve bu çerçevedeki argümanlardan biri olarak seküler-milliyetçi asker modeline değinmektedir. Söz konusu modele göre, askeri eğitim, sosyalleşme ve örgütsel yapı, subaylardaki kökensel aidiyetleri ve husumeti zayıflatır ve milliyetçi-seküler bir anlayışı oturtur. Nordlinger'e göre, bu savın makul bir genelleme olabilmesi için, toplumdaki ırk, etnik köken, dil ve din gibi farklı aidiyet gruplarının her birinin silahlı kuvvetlerde temsil edilmiş olması gerekir. Şayet subayların çoğu tek bir kökensel gruptan geliyorsa, o halde bu modelin uygulanım alanı daralmış demektir. Toplumda yoğun bir aidiyet çatışması başladığı takdirde, subay kadrosunun da kendi içinde bölünebileceğini savunan Nordlinger, bilhassa terfi ve atamalarda kıskançlıklar, kuşular ve kökensel husumetlerin devreye girebileceğini belirtmektedir. Nordlinger, bu ayrışmanın, subay kadrosu içindeki bazı kesimlerde çözülmeyi ve müdahaleci eğilimleri güçlendirebileceğini ifade etmektedir.

Üçüncü etken, silahlı kuvvetlerin ideal tipik bir bürokratik yapı olarak ayrıştırıcı özellikleri olan liyakata göre terfi-tayin yöntemleri, rasyonel karar alma ilkesi ve hiyerarşik yapılanmadır. Silahlı kuvvetlerde liyakata çok dikkat edildiğini, arkadaşlıklar, dostluklar ve kökensel bağların sivil bürokrasiye oranla terfi ve atamalarda pek rol oynamadığını belirten Nordlinger, askeri kurumların rasyonel karar alma ilkesine de sıkı sıkıya bağlı kaldığını, subayların en etkin, en verimli ve en hızlı çözümü arayışları esnasında geleneksel değerler, ahlaki mülahazalar ve kişisel tercihlere aldırış etmemeye özen gösterdiklerini öne sürmektedir. Hiyerarşi ise askeri bürokrasinin temelidir ve silahlı kuvvetleri bir kurum olarak hem mesleki, hem de sosyal alanların hepsinde tümünden kuşatır.

Nordlinger, bu bürokratik özelliklerin Batılı olmayan ülke subaylarının siyasi tavır ve tutumlarını ne şekilde etkilediği konusundaki değerlendirmesinde, subayların kendilerini toplumun en modern grubu, kurumlarını ise gayet yetkin ve verimli bir örgütlenme olarak gördüklerini belirtmektedir. Bu algı nedeniyle subaylar, yetkin ve donanımlı rasyonel karar alıcı bireyler olarak kendilerinin, devleti, sivillere oranla daha iyi idare edebileceklerine dair bir inanç paylaşmaktadırlar. Subaylara göre, karar alma, idari ve teknik kriterlerin yönlendirdiği siyaset dışı bir süreç olmalıdır. Dolayısıyla, rasyonel ve görev odaklı, siyasetten kopuk ve doğru bir eylem planı geliştirildiği takdirde tüm sorunların çözümü mümkündür. Subayların toplumsal ve kurumsal hiyerarşinin zedelenmemesi gerektiğini savunduğunu belirten Nordlinger, sivillerin orduya sızma bağlamında, hiyerarşik yapıya terfi ve atamalar yoluyla yaptığı müdahaleleri, silahlı kuvvetlerin rasyonalitesi, yetkinliği ve liyakatine yönelik büyük bir tehdit olarak gördüklerine işaret etmektedir. Profesyonel güç ve şiddet idarecileri olarak ulusal güvenliğin korunmasından sorumlu subay kadrosu, bu görev çerçevesinde görev alanlarında tekel özelliklerini ve özerk yapılarını korumayı hedeflemektedir. Nordlinger'e göre, askerlerin yetkinliğini, silahlı kuvvetlerin özerkliğini ve savunma tekeli vurgulayan bu profesyonel anlayışa yönelik sivil tehditler, darbe yanlısı eğilimleri güçlendirmektedir.

Darbeci subay kadrolarını üç farklı tipolojik sınıf içinde değerlendiren Nordlinger'e göre ilk tipoloji darbeci-aracı (*praetorian mediator*) grubudur (Nordlinger, 1977: 20-27). Darbeci araçlar, hükümeti bizzat kontrol etmemekle birlikte, çeşitli hükümet kararları ve siyasi anlaşmazlıklara dair veto hakkı kullanırlar. Yönetenler sivillerdir ancak sivil iktidar, tam bir sivil hakimiyetini kabullenmeyen bir askeri oluşumun denetimi altındadır. Aracı kategorisindeki darbeciler, sivil idarecilerle ilişkilerinde güçlü ve gayet siyasileşmiş bir baskı grubu gibi işlev gösterirler ve taleplerini, gerektiğinde açık darbe tehdidiyle desteklerler. Bu anlamda, gerekli durumlarda, bir hükümeti deviren veya bir grubun iktidara gelmesini engelleyip, ordu açısından daha kabul edilebilir ve yönlendirilebilir bir grubu iktidara getiren bir "yerinden alma darbesi" gerçekleştirebilirler. Darbeci araçların hedefleri daha kısa erimli, daha sınırlıdır. Statükoyu muhafaza etmeyi, rekabet halindeki gruplar arasında dengeyi (veya dengesizliği) sürdürmeyi, siyasi ve hukuki çerçeveyi pekiştirmeyi, iktisadi dağılım ve paylaşımında önemli bir değişim ihtimalini engellemeyi ve siyasi düzen ile yönetim istikrarını teminat altında tutmayı denerler. Bu tipolojiye dahil subaylar, silahlı kuvvetler açısından kabul edilemez bulunan bir siyasi partinin seçim sonucu iktidara gelme ihtimali yüksekse, yönetime kısa bir süreliğine bizzat el koyabilir ve/veya seçimleri engelleyebilir.

Nordlinger'in belirlediği ikinci tipoloji darbeci muhafızlardır (*praetorian guards*). Darbeci muhafızlar, bir hükümeti devirdikten sonra yönetime iki ilâ dört süreliğine bizzat el koyarlar. Muhafızların temel hedefi, tıpkı darbeci-aracılar gibi, siyasi değişimi kontrol altında tutmak ve istikrarı korumaktır. Ancak bu amaca erişimde yönetime bizzat el koymanın gerektiği yönündeki inançlarının bir nedeni de, muhafızların, siyasi ve iktisadi statükoyu sürdüreceği bir elit grubun bulunmadığı veya yönetime el konulmadığı takdirde, iktidarın, hedefleri askerlerin hedefleriyle çatışan yeni bir siyasi elit grubuna geçeceği yönündeki kuvvetli endişeleridir. Muhafızlar, sivillerin performans başarısızlıkları nedeniyle sarsılan statükoyu tesis etmeyi hedeflerler. Bu anlamda, iktisadi büyümeyi sağlamayı, sivil iktidar döneminde başlayan enflasyonist döngülerin kırılmasını, aşırı kamu harcamaları ile ödemeler dengesi açıklarının engellenmesini planlarlar. Tüm askeri rejimler gibi darbeci muhafızların siyasi düzeni de, kışlaya geri dönüş vakti gelinceye dek

siyasi hakların, özgürlüklerin ve rekabetin engellenmesi veya kapsamlı şekilde sınırlandırılması bağlamında otoriterdir. Muhafızların idaresinde, kimi siyasi partilerin, grup hareketlerinin, gazeteler ve sendikaların işleyişlerine bazen izin verilse dahi, bu yapıların faaliyetleri, grev yasakları, muhalif gazetelerin engellenmesi gibi olayların örneklediği şekilde, gayet sınırlı bir çerçevede tutulur.

Nordlinger'in üçüncü tipolojisi ise en sert darbeci grubunu oluşturan darbeci muktedirlerdir (*praetorian rulers*). Muktedirler, rejimde belirsiz bir süreliğine tam bir hâkimiyet kurarak, siyasi, iktisadi ve toplumsal hayatı kuşatırlar. Bu çerçevede, tüm iktidar odaklarını ortadan kaldırarak, gücün yeniden dağılımını oluşturmaya çalışırlar. En önemli iktisadi hedefleri, durgunluk içindeki ekonomiye yeniden hayat vermektir. Bu hedef doğrultusunda, sadece alternatif iktisadi ve mali politikalar uygulanması değil, güçlü bir yatırım ve modernizasyon programı geliştirilmesi gerektiğini savunurlar. Darbeci muktedirler, rejimi kuşatmak amacı çerçevesinde, tüm bağımsız siyasi ve yarı-siyasi oluşumları yasaklarlar. Gazeteler ya ağır bir sansür altında faaliyet gösterir yada hükümet tarafından atanan yetkililerce basılıp yayınlanır. Bu düzende baskı çok yoğundur; darbeci muktedirlerin eleştirisi ve muhalefete hoşgörüsü yoktur.

Pretoryen eğilimlerin engellemesine yönelik sivil denetim yöntemlerini de üç farklı modelde değerlendiren Nordlinger, geleneksel sivil denetim modelinde, askerlerle siviller arasında inanç ve çıkarlar açısından önemli farklılıklar bulunmadığını, bu nedenle de sivillerin denetim güçlerini kolaylıkla muhafaza edebildiklerini belirtmiştir (Nordlinger, 1977: 11-19). Liberal sivil denetim modeli ise, sivil ve askerlerin uzmanlık ve sorumluluklarına göre ayrıştırılması ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Bu anlayışta, sivil hükümet yetkilileri, ülke içi ve dışına yönelik hedeflerin belirlenmesinde, yasaların uygulanmasında ve toplumsal, iktisadi ve siyasi gruplar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesinde sorumluluk ve yetkinlik sahibidir. Buna karşın subaylar ise eğitim ve deneyimlerine uygun olarak, ulusu dış saldırılar ile iç şiddete karşı koruma yükümlülüğü çerçevesinde askeri savunma gücünün yönetimi ve uygulanmasında, sahibi olarak uzmanlık ve yetkinlik taşır. Liberal sivil denetim modelinde, askerler, faaliyetlerini, sadece ulusal güvenlik alanıyla sınırlamalı, hatta bu alanda dahi sadece sivil yönetime danışmanlık hizmeti vererek, sivillerle askerler arasında farklı görüşler bulunduğu anda sivil yöneticilerin talimatlarına bağlı kalmalıdır. Silahlı kuvvetlerin, mümkün olan en geniş anlamıyla depolitizasyonuna dayalı bu modelde, askerlerin sivil otoriteye bağlılıklarını içselleştirmiş olmaları, sivillerin de, askerlere, uzmanlık, özerklik ve siyasi tarafsızlık anlamında mesleki saygıyı göstermeleri gerekir. Siviller, askerlerin, mesleki onurlarına, uzmanlıklarına, özerk yapılarına ve terfi-atamaları etkilememek için siyasi tarafsızlıklarına saygılı olmalıdır. Nordlinger'in ele aldığı üçüncü sivil denetim modeli ise nüfuz modelidir. Nüfuz modelinde sivil idareciler, subay kadrolarının sadakat ve itaatlerini, silahlı kuvvetlere siyasi fikirler ve ideolojiler üzerinden nüfuz ederek sağlamış olurlar. Bu modelde, subaylar, kariyerleri boyunca yönetime hakim belirli siyasi fikirlerle endoktrine edilirler. Askeri hiyerarşide ilerleme sürecinde, bu siyasi ideolojiye bağlılıkları tekrar tekrar test edilmiş olur.

2. 1990'LAR SONRASI SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ KURAMLARI

Sivil-asker ilişkileri alanındaki çalışmalar 1980'li yıllarla birlikte II. Dünya Savaşı sonrası kazandı ve ivmeyi yitirmiştir. 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca, alandaki akademik çalışmaların kavramsal çerçevesi açısından, gelişmiş demokrasilerdeki sivil-asker ilişkileri sorunsalı ve kültürel uçurum meselesi konusunda başta Huntington ve

Janowitz'in çalışmaları, az gelişmiş ve gelişmekte olan demokrasilerde asker ağırlığı konusunda da başta Nordlinger'in çalışması olmak üzere 1970'lerin sonlarına değin geliştirilen çalışmalar yönlendirici olmuştur. Ancak 1990'lı yıllar boyunca sivil-asker ilişkilerinin tezahür alanı olarak askeri ve ulusal güvenlik politikalarını etkileyen birçok gelişme yaşanmış, bu da 1990'lı yılların sonlarından itibaren sivil-asker ilişkilerine yönelik kuramsal çalışmalarda yeniden bir doğuş yaşanmasını sağlamıştır.

1990'lı yıllar, ilkin, Soğuk Savaş yıllarına hâkim iki kutuplu gerilimin yumuşayıp çözülmeye başladığı yıllar olmuştur. Çözülme neticesinde dönemin ilk yılları, Doğu Avrupa ülkelerinde yeni bir demokratikleşme dalgasına sahne olmuş, bu dalganın etkisiyle bütün demokratik ülkelerde bireysel hak ve özgürlüklerin anlam ve içerik bakımından genişlediği görülmüştür. Demokratikleşme dalgasına paralel olarak, güvenlik alanına ait paradigmada da bir değişim yaşanmıştır. Bu bağlamda, süpergüçler arasında bir nükleer savaş olasılığı azalırken, başta 1970'li yıllardan itibaren Filistin-İsrail anlaşmazlığından kaynaklanarak ortaya çıkan Orta Doğu kökenli uluslararası terörizm gibi sistemik tehditler yeni bir boyut kazanmıştır. Bu tehdit, Batılı ülkelerin siyasetlerine yönelik şiddetli tepkiyle birleşerek bütün dünyada etkili bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. Dolayısıyla bu dönemde hak ve özgürlüklerdeki genişleme ile güvenlik sorunlarındaki dönüşüm aynı anda yaşanmış, sonuç olarak güvenlik-özgürlük dengesi şeklinde özetlenen yeni bir sorunsalın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca sözkonusu dönemde, kişisel bilgisayar ve internetin yayılmasıyla haberleşme ve iletişim vasatları çeşitlenmiştir. Dijital bilgi çağının başlangıcı adıyla anılan bu dönüşüm, toplumları örgütlenme ve işleyiş bakımından değiştirdiği gibi, siber saldırılar gibi yepyeni tehditleri de ortaya çıkarmıştır. 1990'lı yıllar, aynı zamanda, ulusal orduların bağlı oldukları devletlerin dışında uluslararası örgütler tarafından da barış gücü olarak sıklıkla görevlendirildiği bir dönem olmuş, bu durum askeri lider kadrolarla siyasiler ve diplomatlar mesleki farkların bulanıklaşması sonucunu getirmiştir. Bu anlamda 1990'lar siyasilerin askerlere ait mesleki özerklik alanına sıklıkla nüfuz ettiği, buna karşılık askerlerin de hizmetinde oldukları ülkelerin uluslararası ilişkilerini ve güvenliğini şekillendiren ulusal politikası üzerindeki belirleyici rolünün giderek arttığı bir dönem olarak nitelendirilmiştir.

Yukarıda başlıklarına değinilen ve siyasi, toplumsal, teknolojik ve örgütsel bir dönüşümü tetikleyen bu dönemde, sivil-asker ilişkileri çalışmalarında "kültürel uçurum" ve "sivil-asker ilişkileri sorunsalı" gibi kavramları sadece profesyonellik ve siyasi kültür düzeyi gibi parametreler üzerinden anlamlandırma çabaları artık yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla haberleşme ve bilgi akışının hızlandığı, iç ve dış tehdit türlerinin konvansiyonel formlardan uzaklaşarak çeşitlendiği, verimlilik ve iç tutarlılık bakımından örgütsel yapı değişimlerinin yaşandığı 1990'lı yıllarda sivil-asker alanına dair kuramsal çalışmalar açısından kriter teşkil eden parametrelere yenileri eklenmiştir. Bu anlamda, yeni döneme özgü kuramsal çabalar açısından sivil-asker ilişkilerini belirleyici parametreler, uluslararası siyasi sistemin yapısı, ülkelerin toplumsal dinamikleri ve bu dinamiklerin silahlı kuvvetlere yansıma düzeyi, ülkelerin teknoloji altyapısı ve kapasiteleri, subay kadrolarının örgütlenme ve eğitim yapıları olmuştur.

1990 sonrası dönemde sivil-asker ilişkilerini belirleyen parametrelerin ortaya konması açısından, Charles Moskos'un çerçevesine ve bu çerçevenin Salih Akyürek tarafından siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi düşük ülkelere uyarlama biçimine bir kez daha bakmak faydalı olacaktır (Moskos, 2000: 4-31; Akyürek, 2010:3-5). Moskos'a göre "Geç Modern Çağ" evresinin sonu ile "Post-Modern Çağ" evresinin başlangıcı arasında konumlanan bu evrede, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek ülkelerde, devletlerin

ve toplumların temel askeri tehdit algısı “etnik çatışma ve terörizm” olmuştur. Zira, Moskova’ya göre, Soğuk Savaş sonrasında sistemik lider ülkeler arasında nükleer nitelikli bir savaş yaşanması ihtimali epey azalmış, “savaşızsız bir toplum” (*warless society*) kavramı doğmuştur. Büyük güçler arası savaşların yaşanmadığı, çift kutuplu Soğuk Savaş rekabetinin ortadan kalktığı bu dönemde, en önemli tehdit kaynakları, bölgesel nitelikli etnik ve dini çatışma odakları ile içerik ve kapsam bakımından çeşitlenen uluslararası terörist faaliyetler olmuştur. Dolayısıyla, Post-Modern Çağ’da siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek ülkelerde, büyük ordular yerine, bu bölgesel tehditler ve terörist faaliyetlerle etkin mücadele edecek uzmanlığa ve esnek hareket kabiliyetine sahip, verimlilik esaslarına dayalı olarak hizmet veren küçük profesyonel ordular tercih edilmiştir. Sözkonusu ülkelerin silahlı kuvvetlerinde küçük profesyonel ordu modelinin benimsenmesi nedeniyle, yapılanma ve işlevler açısından sivil uzman kadroları büyük bir unsur haline gelmiş, zira günümüz askeri gereklilikleri siber savunma ve uzay teknolojileri gibi teknoloji ağırlıklı, ayrı bir uzmanlık gerektiren unsurlara yönelik ihtiyacı arttırmıştır.

Çift kutuplu dünya düzeni rekabetinin ve bu rekabetten kaynaklanan nükleer tehdidin bu dönemde sona ermesi, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek ülkelerin toplumlarında vatana bağlılık gibi geleneksel değerlerin sorgulanmasına yol açmış, yurttaş-ulus devlet ilişkisini gevşetmiş, silahlı kuvvetlerin toplumsal itibarını azaltmıştır. Dolayısıyla, Post-Modern Çağ evresinde, sözkonusu toplumlar, ülkelerinin silahlı kuvvetlerine destek konusunda “kayıtsız” bir tutum sergilemiştir. Bahsedilen toplumsal dinamikler, ayrıca, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek ülkelerde geçmiş dönemlerde pek önem arz etmeyen vicdani ret ve kadınların silahlı kuvvetlerde üstlendikleri roller gibi tartışmaların gündeme gelmesine neden olmuştur. Sözkonusu devletlerin büyük çoğunluğu, bu dönemde, vicdani ret uygulaması için yasal zemin oluşturmuş, ayrıca kadınları silahlı kuvvetlere tam olarak entegre etmiştir. Aynı toplumsal dinamikler, silahlı kuvvetler bünyesinde yaşanan savaş ve görev zayıflatlarına karşı tepkinin de kuvvetlenmesini sağlamıştır.

Salih Akyürek, bu dönemle ilgili olarak, Moskova modelini siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi açısından daha zayıf ülkelere uyguladığında yine farklı bazı sonuçlara ulaşmıştır. 1990 sonrası döneme ait bu karşılaştırmalı bulgular Tablo 2’de sunulmuştur. Akyürek’e göre, bu dönemde, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi görece düşük ülkelerde devlet ve toplumun temel askeri tehdit algısı terörizm, etnik çatışmalar ve yıkıcı/bölücü faaliyetler olmuştur. Tehdidin dış düşman işgalinden ziyade, iç güvenlik sorunlarından kaynaklanması, silahlı kuvvetlerin hacmine yönelik tercihleri de etkilemiş, askerlik süreleri kısaltılarak, mevcut azaltılmıştır. Bu yeni silahlı kuvvetler modeli yapılanmasına karşın, sivil uzmanların oranlarında bir değişim kaydedilmemiş, sivil uzmanlar bu tür toplumların ordularında yine önemsiz bir unsur olarak kalmıştır. Post-Modern Çağ evresinde toplumsal dinamiklerdeki değişime rağmen, vicdani ret açısından herhangi bir yasal düzenlemeye gidilmemiş, kadınlar ise silahlı kuvvetlerde gayet kısıtlı ve sembolik bir rol üstlenmişlerdir. Siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi zayıf ülkelerin toplumları açısından silahlı kuvvetlere yönelik halk desteği gücünü belli ölçülerde korumuş, ancak silahlı kuvvetler mensuplarına yönelik sorgulayıcı bir tutum da belirmeye başlamıştır. Bu sorgulayıcı tutum, sözkonusu ülke toplumlarının, silahlı kuvvetler bünyesinde yaşanan savaş ve görev zayıflatlarına karşı tavrında da değişim yaratmış, evvelce bu tür olaylara pek tepki verilmezken, yeni dönemde cılız olmakla beraber tepki düzeyinde sınırlı bir artış yaşanmıştır.

Bu çerçevede, 1990 sonrası dönemde, sivil-asker ilişkilerini şekillendiren ve bu döneme özgü akademik temalara yön veren temel değişkenler, ülkelerin siyasi kültür ve kurumsallaşma düzeyi, tehdit kaynaklarını şekillendiren uluslararası siyasi sistem, toplumsal dinamikler ve bu dinamiklerin silahlı kuvvetlerin eğitim, endoktrinasyon ve işlevleri üzerindeki yansımaları olmuştur. Post-Modern Çağ evresi sivil-asker ilişkileri paradigması, sivil-asker ilişkileri sorunsalı bakımından, Geç-Modern Çağ evresine özgü sivil-asker ilişkileri ile benzerlik taşısa da, bu paradigmanın içerik açısından 1990'larla beraber değişmeye başladığını söylemek mümkündür. Clausewitz'in belirlediği çerçeve, yeni dönemin koşulları açısından bir bakıma yetersiz kalmıştır.

Tablo 2- Sivil-Asker İlişkileri Açısından Belirleyici Parametreler (1990 Sonrası): Moskos Modeli ve Akyürek Uyarlaması

Parametre	Karşılaştırma Birimleri	Geç Modern Çağ Dönemi
Algılanan Tehdit	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Etnik ve dini nitelikli bölgesel çatışmalar, terörizm
	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Terörizm, etnik ve dini nitelikli yıkıcı/bölücü faaliyetler
Kuvvet Yapısı	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Küçük Profesyonel Ordu
	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Kısalan askerlik süresi ve küçülen kitle ordusu
Sivil Uzman Kadroları ve Profesyonellik	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Büyük Unsurlar
	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Önemsiz Bir Unsurlar
Silahlı Kuvvetlere Yönelik Toplumsal Destek	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Kayıtsız
	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Destekleyici fakat sorgulayıcı
Savaş ve Görev Zayıflıklarına Yönelik Toplumsal Tepki	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Kuvvetli
	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Zayıf
Vicdani Ret	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Hemen hemen bütün ülkelerde var
	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Yok
Kadınların Rolü	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Yüksek Ülkeler	Tam entegrasyon
	Siyasi Kültür ve Kurumsallaşma Düzeyi Düşük Ülkeler	Sembolik Düzeyde

Uluslararası siyasi sisteme yönelik tehditlerin 1990'lı yıllardan itibaren terörizm gibi uluslararası nitelikli yeni hareketlerle farklı boyutlar kazanması ve terörizm tehdidinin 11 Eylül Olayları neticesinde zirveye ulaşması, hem sivil-asker ilişkileri sorunsalına ilişkin çalışmaların içeriği üzerinde etkili olmuş, hem de bu çalışmalara yeni bir ivme kazandırmıştır. Zira öncelikle Lasswell'in "garnizon-devlet" modelindeki iç siyasi sistemde tüketilen "dış tehdit" unsurlarına bir yenisi eklenmiştir. Devlet, farklı bir aktör olarak nerede, ne zaman ve ne şekilde harekete geçeceği belli olmayan terörist unsurlara karşı hem yurtiçi, hem de yurtdışında etkin bir mücadele vermek için, askeri kavram ve değerlerin sivil hayatı kuşatmasına izin verecek yapılar oluşturmuştur.

Anavatan Savunması Bakanlığı gibi kurumlar oluşturulması, izinsiz iletişim takiplerinin nitel ve nicel olarak gelişmesi, mesnetsiz tutuklama ve gözaltılar, baskıcı uygulamalar gibi hukukun sınırlarını zorlayan ve totalitarizmi andıran icraatlar bu dönemde artmış, başta askerler olmak üzere güvenlik sektörü içindeki anlayışların, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek ülkelerin yönetim anlayışında belirli bir ağırlık kazandığı görülmüştür. Bu nedenle, sözkonusu toplumlarda genel olarak güvenlik sektörü, özel olarak da silahlı kuvvetlerin toplumsal itibarı azalmıştır.

Bu dönemde, ayrıca, gelişmiş demokrasilerde silahlı kuvvetlerin daha ziyade barış gücü olarak ve insani nitelikli görevlerle kullanılması uygulamasının artması, silahlı kuvvetlerin siyasi rolünün de ağırlaşmasına yol açmıştır. Buna karşılık, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi düşük ve sivil değerleri özümsememiş ülkelerin, bilhassa da başta silahlı kuvvetler olmak üzere bu ülkelerdeki güvenlik sektörüne ait kurumların, farklı çıkar anlayışları nedeniyle terör ve organize suç odaklarıyla yakın ilişkiler kurmuş olduklarının tespit edilmesi, Batı dünyasında, Latin Amerika, Afrika, Orta Doğu ve Güneydoğu Asya'ya hâkim Batı-yanlısı askeri müdahalecilik ve darbecilik eğilimlerine olumlu bakışı değiştirmiştir.

2.1. Desch ve Askerin İç-Dış Güvenlik Yapısındaki Rolü: Yapısal (*Structural*) Kuram

Michael C. Desch'in **Civilian Control of the Military** (*Ordunun Sivil Denetimi*) adlı çalışması, genel olarak, Huntington'un çizgisini takip eden bir kuramsal girişim sunmaktadır (Desch, 1999:1-21). Desch, bu anlamda, Huntington'un öncülük ettiği akademik ekolün öngörülerine uygun olarak, demokratik/liberal yaklaşımı ve bu yaklaşım çerçevesinde sivillere üstünlük sağlayan hiyerarşik bir yapılanma ve sivil denetim uygulamasını, sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı işleyişi açısından zaruri görmektedir. Ancak 1950-1980 dönemi kuramlarının aksine, bu faktörlerin durumunu değerlendirmek açısından bir ülkenin sadece iç özelliklerinin değil, ayrıca uluslararası siyasi sistemi etkileyen unsurların, bilhassa da uluslararası güvenlik tehditlerinin belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Sözkonusu sistemik bakış açısı nedeniyle de, kuramını, yapısal sivil-asker ilişkileri kuramı olarak isimlendirmiş ve bilhassa da Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası siyasi sistemi üzerinde odaklanmıştır.

Desch'e göre sivil-asker ilişkileri alanındaki çalışmaların kazandığı ivmeyi üç dönemsal dalga üzerinden takip etmek mümkündür. İlk dalga, "ne tam çatışma, ne de tam barışı ifade eden" ve uluslararası güvenlik sisteminde yoğun bir gerilim düzeyinin hakim olduğu Soğuk Savaş ile beraber başlamıştır. İkinci dalga, 1970'lerin *détente* dönemidir ve sistemin güvenlik ortamı nispeten sakinidir. Üçüncü dalga ise halen içinde bulunduğumuz Soğuk Savaş sonrası dönemdir ve sistem geçiş halindedir. Desch, sivil-asker ilişkileri alanına ait çalışmaların bu dönemlerde ivme kazanmasının, subay kadroları ile sivil liderler arasındaki ilişkileri, yapısal güvenlik ortamındaki değişimlerin belirlediğine delalet ettiğini öne sürmektedir.

Çalışma, temel olarak, şu önkabul üzerinden serpilmiştir: Soğuk Savaş sonrasında uluslararası güvenlik ortamında kaydedilen değişimler, sivil ve askeri yöneticiler arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiş, bu ilişkilerde gerginlik ve çatışma yaratmıştır. Bu önkabul, esas itibarıyla, Harold Lasswell'e ait olan ve uluslararası tehdit ortamları ile sivil-asker ilişkileri arasında bir etkileşim bulunduğunu varsayan "garnizon devlet" hipotezi ile örtüşse de, Lasswell ve Desch'in vardıkları sonuçlar farklılaşmıştır. Lasswell, "bir devletin çetin ve zorlu uluslararası tehditler altında kalması durumunda, ordunun

kontrolünün zorlaştığını; tehditlerin ağır olmaması halinde ise ordunun kontrol edilebildiğini” savunurken, Desch, tam tersini öngörmekte, “ulusal ve uluslararası nitelikli tehditlerin nispeten hafiflediği ortamlarda ordunun daha zor kontrol edilebildiğini” öne sürmektedir.

Desch’e göre, sivil-asker ilişkileri alanındaki çalışmalar, sözkonusu ilişkileri, daha ziyade ülke içi unsurlar üzerinden incelemektedir. Desch, bu unsurları şöyle sıralamaktadır:

1) Sivil ve askeri liderlerin kişisel özellikleri, karakterleri: Liderlerin bireysel özelliklerinin ilişkilerin durumu üzerindeki etkisi.

2) Askeri örgütlenme yapısı, kuralları ve değerleri: Bu unsurların askeri profesyonelleşmeyi yada müdahaleci tavrı teşvik düzeyi (Silahlı kuvvetler, “halaskâr zabitan” mı, devlet adına savaşları yönetecek profesyonel komutanlar mı yetiştiriyor?)

3) Sivil kamu idaresi kurumları: Kuvvetler ayrılığı ilkesi ve askerlerin özerklikleri üzerinde etkisi.

4) Toplumsal yapı: Toplumun pretoryen bir toplum (yani farklı grupların yoğun katılımına açık, ancak bu katılımı destekleyecek kurumlardan yoksun bir toplum) yada sivil bir toplum (yani farklı grupların yoğun katılımına açık ve bu katılıma uygun kurumlara sahip bir toplum) özellikleri sergilemesi.

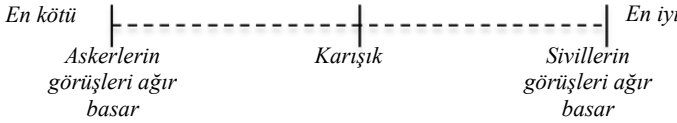
Ancak Desch, bu yaklaşımın eksik olduğunu öne sürmektedir. Desch’e göre, yukarıda belirtilen ülke içi unsurlar, bağımsız değişkenlerdir. Bu bağımsız değişkenlerin bir inceleme çerçevesi olarak ulusal ve uluslararası güvenlik ortamı bağlamında değerlendirilmesi gerekir. Bir başka deyişle, ülke içi özellikler farklı güvenlik ortamlarına göre analiz edilmeli, analiz neticesinde de rejimin askeri yada sivil ağırlık taşıdığına dair bir yargıya varılmalıdır. Desch, “başarılı bir demokratikleşme sürecinin, silahlı kuvvetler üzerinde sağlam bir sivil denetim yapısı tesis edilmesine bağlı” olduğunu belirtmek suretiyle, bu analizin, ülkenin demokrasi düzeyi konusunda da bir fikir vereceğini savunmaktadır.

Bu aşamada sivil denetim düzeyinin nasıl tespit edilebileceğini tanımlamaya başlayan Desch, öncelikle sivil-asker ilişkileri konusunun karmaşık bir konu olduğunu vurgulamaktadır. Zira, a) sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı veya kötü işleyişine dair kati bir kriter yoktur; b) sivil-asker ilişkilerini etkileyen konular daima sivillerle askerler arasındaki ilişkilerden kaynaklanmamıştır; c) aktif müdahale veya darbe olmaması, ilişkilerin sağlıklı yürüdüğünü göstermemektedir ve d) askerlerin sadece silahlı kuvvetlere ait alanlarda (askeri konularda) işlev göstermesi prensibi, günümüz şartlarında muğlak bir anlayıştır.

Desch, bu karmaşık konuya dair daha anlamlı bir analiz geliştirilebilmesi için, alanda belirleyici sorunun en temel haliyle şu şekilde formüle edilebileceğine işaret etmektedir: Siviiller ve askerler görüş ayrılığına düştükleri takdirde, hangi tarafın görüşü ağır basmaktadır? Bu sorunun yanıtı, askerlerin siyasi karar alma sürecindeki rolü ve ağırlığını ortaya koyacaktır. Bu basit kavramsallaştırma, ilk kez Clausewitz tarafından geliştirilmiştir. Clausewitz, *On War (Savaş Üzerine)* adlı klasik çalışmasında şu ifadeleri kullanmıştır: "Siyasi görüşün askeri görüşe bağlı olması sağduyuya aykırıdır. Nihayetinde savaşı ilan eden siyasi iradedir; devlet yönetiminin akli organı, siyasettir. Savaş, siyasetin bir aracıdır; siyaset, savaşın değil. Dolayısıyla askeri görüşün, siyasi görüşe bağlı olması en mantıklı durumdur." Bu çerçevede, Desch’e göre, bir ülkenin analizi sürecinde, “siviller ve askerler görüş ayrılığına düştükleri takdirde hangisinin

görüşü ağır basar?” sorusuna “sivillerin görüşü” yanıtı veriliyorsa, o ülkede sağlam bir sivil denetim mekanizması kurulduğunu ve demokrasinin yerleştiğini söylemek mümkündür. Ancak bu soruya, “askerlerin görüşü” yanıtı veriliyorsa, o ülkede sivil denetim ve demokratikleşme düzeyi sorunlu bir durumdadır. Desch, bu bağlamda, sivil denetim düzeylerini, “en iyi düzey” ve “en kötü düzey” noktaları arasındaki bir doğru üzerinde tasavvur etmiştir. Bu doğru, Desch’in kuramının başlangıç noktasıdır (Şekil 1).

Şekil 1- Desch: Sivil Denetim Düzeyleri

Desch’in ifadesiyle, yapısal sivil-asker ilişkileri kuramı, ordunun sivil denetimine ilişkin bir kuramdır ve birey, silahlı kuvvetler, devlet ve toplum gibi unsurların (yani ülke içi faktörlerin) bu ilişkilerdeki rollerini, iç ve dış tehditlere gösterdikleri tepkiler bağlamında inceler. Zira Desch, sivillerin ordu üzerindeki denetim gücünü, birçok ülkede, lider, askeri yapı, devlet ve toplum davranışlarını etkileyen faktörlerin, bilhassa da tehditlerin şekillendirdiğini öne sürmektedir. Bir başka ifadeyle, yapısal kurama göre, bir ülkeye hakim sivil denetim kalıbının kaynağını, yalnızca o ülkenin iç özellikleri üzerinden anlamaya çalışmak yetersiz kalmaktadır. Sivil denetim kalıbını esas belirleyen, sözkonusu iç özelliklerin, ulusal ve uluslararası tehdit ortamı ile etkileşimidir.

Desch, bu aşamada, ülke içi unsurlara değerlendirme çerçevesi sunan tehdit kavramını irdelemiş ve bu kavrama bağlı olarak kuramın önkabullerini ortaya koymuştur. Tehdit çerçevesi, ulusal veya uluslararası nitelikli olabilir ve yoğunluğu “yüksek” ile “düşük” uçları arasında değişebilir. Tehdit, bu anlamda, sivil lider kadrolarının karakteri, silahlı kuvvetlerin yapısı ve devlet kurumlarının tutunumu üzerinde bir etki yaratır ve de sivil ve askerlere özgü fikir ve kültürlerin çakışması veya çatışması sonucunu doğurur. Tehdit durumu ve düzeyi, aktörlerin algısına bağlı olmak suretiyle öznel bir unsurdur. Bir başka ifadeyle; yapısal olarak belirgin durumlarda (tek bir optimal tavır mevcut olduğunda), tehdit algısı nesnelidir; yapısal olarak belirgin olmayan durumlarda ise (birden fazla optimal tavır mevcut olduğunda), tehdit algısı öznelidir. Ancak, bu özellik daha ziyade iç tehditler açısından geçerlidir, zira uluslararası bir savaş, özel bir algıya pek yer bırakmaz. Bu anlamda, II. Dünya savaşı gibi savaşlar ve Soğuk savaş gibi uzun süreli yoğun dış gerginlikler, “yüksek dış tehdit” kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Soğuk Savaş sonrası dönem gibi yumuşama ve uzun süreli barış gibi durumları ise “düşük dış tehdit” ortamı olarak ele almak mümkündür.

Buna karşılık, iç tehditlerde aktörlerin algısı, tehdit konusuna göre farklılık gösterir. Örneğin, bir toplumsal grubun hukuki veya iktisadi talepleri sivil hükümet ile toplum arasında bir gerginlik ve ilişkiler açısından tehdit yaratsa da, bu durumun silahlı kuvvetler tarafından tehdit olarak algılanıp algılanmayacağı birçok farklı faktöre bağlıdır. İç tehdit meselesinin kamu idaresini böldüğünü ve herkesin dikkatini ülke içine odakladığını belirten Desch’in kuramı açısından iç tehditlerin en önemli vechesi, silahlı kuvvetleri etkileme biçimidir. Bu anlamda Desch’e göre iç tehditlerin silahlı kuvvetleri etkileme alanları önem sırasına göre şöyle gösterilebilir: silahlı kuvvetlerin varlığını sürdürmesi; iç birliğin korunması; örgütsel özerkliğin idamesi; bütçe payının korunması.

Desch, bu bilgiler ışığında silahlı kuvvetler üzerinde sivil denetimini, tehditlerin konumu ve yoğunluğunun bir işlevi olarak değerlendiren bir öngörü modeli geliştirmiştir (Şekil 2 ve 3).

Şekil 2- Desch : Tehditlerin Konu ve Yoğunluğunun bir İşlevi Olarak Silahlı Kuvvetler Üzerinde Sivil Denetimi

		Dış Tehditler	
		Yüksek	Düşük
İç Tehditler	Yüksek	Kötü (K3)	En Kötü (K4)
	Düşük	İyi (K1)	Karışık (K2)

Bu model doğrultusunda, bir ülkedeki sivil denetim kalıbını herhangi bir tehdit biçim ve düzeyinde öngörmek mümkündür. Örneğin Kadran 1 ve Kadran 4, en uç öngörü noktalarıdır. Kadran 1’de, yani iç tehditlerin düşük, dış tehditlerin yüksek olduğu bir ülkede sivil denetim yerleşmiştir ve sivil-asker ilişkileri sağlam bir seyir izlemektedir. Zira çetin bir uluslararası güvenlik ortamı yaşanması halinde, sivil kadrolar büyük olasılıkla güvenlik konularında deneyimli isimlerden oluşacak, toplum milliyetçi bir tavırla devletin arkasında toplanacaktır. Askerlere, ülkenin güvenliği ve bekasını sağlamak gayesiyle uzmanlık alanlarında özerklik verilecek, silahlı kuvvetler de doktrin itibariyle dış güvenlik konuları yönelimli olacağı için ülke içi siyasetten uzak duracaktır. Kadran 4’te, yani dış tehditlerin düşük, iç tehditlerin yüksek olduğu bir ülkede ise sivil denetim nesnellüğünü kaybetmiştir ve sivil-asker ilişkileri gayet sorunludur. Sivil irade, iç tehditler üzerinde yoğunlaşacağı için dış tehditlere ilgisini yitirmiştir. Sivil kurumlar bölünmüş durumda ve zayıflamıştır. Sivil hükümet, yerel muhalif unsurlara karşı mücadelesinde askeri kendi yanına çekmek için, silahlı kuvvetlerin özerkliğini zedeleyen baskılarda bulunacak, bu da sivil denetimin öznel bir yapıya bürünmesine neden olacaktır. Silahlı kuvvetlerin muhalif toplumsal gruplardan da bu tür baskılara maruz kalması, askeri doktrin iç yönelim kazanmasına neden olacak, dolayısıyla askeri müdahale ve darbelere zemin hazırlayacaktır.

Şekil 3- Desch : Silahlı Kuvvetler Üzerinde Sivil Denetimine Dair Öngörülen Kapsamlar

		Dış Tehditler	
		Yüksek	Düşük
İç Tehditler	Yüksek	 (K3)	 (K4)
	Düşük	 (K1)	 (K2)

Öngörü tablosunun en karmaşık sonuçlar verdiği noktalar ise Kadran 3 ve Kadran 2 alanlarıdır. Bu alanlarda silahlı kuvvetler üzerinde sivil denetim düzeyi ve sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı işleyişi farklı bazı değişkenlere bağlı olacaktır: sivil liderlerin ulusal güvenlik ve sivil-asker ilişkilerindeki deneyimleri; sivil siyasetteki bölünmüşlük düzeyi; silahlı kuvvetlerin birlik ve tutunum düzeyi; askerlerin iç veya dış fonksiyon yönelimi; askerler ile siviller arasında görüş ayrılığı/görüş birliği durumu.

2.2. Schiff ve Askerin Siyasi-Kültürel Yapıdaki Yeri: Uyuşum (*Concordance*) Kuramı

Sivil-asker ilişkilerini günümüz koşulları çerçevesinde, demokratikleşme ve kurumlaşma düzeyinden bağımsız olarak modellemeye çalışan ilk girişim Rebecca Schiff'e aittir. Schiff, *The Military and Domestic Politics (Ordu ve İç Siyaset)* adlı çalışmasında, bu meseleye sadece kurumsal açıdan değil, ilişkilere zemin oluşturan kültürel boyutu da hesaba katarak yaklaşmıştır (Shiff, 2009: 1-48).

Schiff, çalışmasına, alanda genel kabul görmüş kuramların zayıflıklarını ortaya koyup, neden mevcut durumu açıklayamadıklarını göstererek başlamaktadır. Huntington'un alandaki ilk kuram girişimini -"nesnel denetim kuramı"-, sivil ve askeri işlevleri ayrı faaliyet alanları olarak kavramsallaştırdığı için "ayırım kuramı" (*separation theory*) olarak adlandıran Schiff, bu kuramda iki temel zayıflık tespit etmiştir. Schiff'e göre, ayırım kuramı, daha ziyade ABD'deki durum ve deneyimleri yansıtmaktadır. Bu yönüyle de kuramın başka ülkelerin durum ve deneyimlerine uyarlanması zorlaşmaktadır. İkincisi, ayırım kuramının merkezinde kurumsal analiz yatmakta, kurama göre kurumsal/işlevsel ayrışma ve hiyerarşik yapılanmanın, ilişkilerde sivil denetimi kolaylaştıracağı savunulmaktadır. Ancak Schiff'e göre, bu analiz tarzı, farklı ülkelerin farklı tarihi ve kültürel şartlarının, sivil-asker ayırımını teşvik edip etmediği olgusunu gözardı etmekte, böylelikle de tespitlerindeki açıklayıcılığı zayıflamaktadır.

Schiff, alandaki diğer kuramları ayırım kuramının, bir bakıma, türevleri olarak değerlendirmektedir. Feaver'ın "amir-memur kuramı"nı da bu çerçevede ele alan Schiff, rasyonel karar alıcı aktörlere dayalı kuramın, tıpkı öncülü gibi, "askerin sivillere oranla ast konumunu demokratik anlayışın ayrılmaz bir parçası" olarak değerlendirmek suretiyle uygulanma ve geçerlilik alanını daralttığını öne sürmektedir. Schiff'e göre, kuramın tek vaka çalışması olarak Soğuk Savaş dönemi ABD örneği bağlamında test edilmesi, sınırlı bir kuram olmasına sebebiyet vermekte, ayrıca rasyonel karar alıcı aktörlerin varlığını önkabul olarak alması, gerçek dünya şartlarına uyarlanmasını sorunlu kılmaktadır.

Bu eleştiriler çerçevesinde, Schiff'in, sivil-asker ilişkilerinde genel olarak Batı'nın kavramsallaştırmaları ve ideolojik/kurumsal tercihlerine uygun modeller üretildiğini, kapsayıcı bir kuramsal çerçeve geliştirilemediğini vurguladığı görülmektedir. Schiff, sivil-asker ilişkilerinin çerçevesini belirleyen ulusal güvenlik konularının gündemde bu denli yoğun yer işgal ettiği ve çeşitlendiği günümüz dünya koşullarında, daha sağlıklı bir dış politika ve güvenlik politikası oluşturulması, bu bağlamda her ülkenin şartlarına göre sivil-asker ilişkilerine dair isabetli bir değerlendirme yapılabilmesi açısından, demokratikleşme ve kurumlaşma düzeyine bakılmaksızın her vakada geçerli olabilecek bir kuram geliştirilmesinin büyük önem arz ettiğini öne sürmektedir. Böylesi bir model, esas itibarıyla, her ülkenin siyasi ortam ve işleyişini belirleyen özgün kültürel yapıyı temel çıkış noktası olarak almaya izin verecek şekilde tasarlanmalı, bir başka ifadeyle modelin her türlü öznел yargı ve değerden bağımsız olması sağlanmalıdır. Bu şekilde her ülkenin belirli parametrelerdeki özellikleri girdi olarak kuram çerçevesine alınabilecek,

bu parametrelerin testi sonunda çıktı olarak da sivil-asker ilişkilerinde çatışma ve müdahale riski tespit edilebilecektir.

Bu bağlamda, Schiff, “Uyuşum Kuramı” adını verdiği, sivil-asker ilişkilerinde farklı kültürel yapıları bir analiz çerçevesi içinde değerlendirebilen bir kuramsal model geliştirmiştir. Uyuşum kuramına göre, bir toplumda sivil-asker ilişkilerinin seyrini belirleyen üç aktör vardır ve bu üç aktör bir ortaklık bağı içinde silahlı kuvvetlerin rolü konusunda mutabık kaldıkları takdirde ilişkilerde gerginlik ve çatışma olmayacaktır. Bu aktörlerden ilki silahlı kuvvetlerin liderliğini oluşturan subay kadrosudur. İkincisi, siyasi liderlik kadroları, yani yönetici elitlerdir. Üçüncüsü ise en genel anlamıyla yurttaşlardır.

Sivil-asker ilişkilerinin sağlıklı seyri, bu üç aktör arasında dört konuda mutabakat bulunmasına bağlıdır:

1) *Subay kadrolarının toplumsal yapısı*: Subay kadrolarının kompozisyonu ile ilgili olarak toplumsal sınıf, ırk, din, mezhep gibi aidiyetlere ilişkin mutabakat bulunması.

2) *Siyasi karar alma süreçleri*: Karar alma sürecini belirleyen rejim her ne olursa olsun, silahlı kuvvetlerin gereksinimlerine ilişkin olarak bütçe, ekipman, hacim ve yapı gibi kararların alınmasında bir mutabakat bulunması.

3) *Askerlik hizmeti*: Askerlik hizmetinin zorunluluk veya gönüllülük esasına dayalı olarak düzenlenmesine ilişkin bir mutabakat bulunması.

4) *Askeri tarz*: Askerlik mesleğinin hem kurum içinde, hem de toplumsal olarak algılanma biçimi, toplumdaki diğer unsurlarla ayrışma şekline ilişkin bir mutabakat bulunması.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken, Schiff’in, kuramında, diğer kuramsal modellerden farklı olarak, herhangi bir ideolojik tercih ya da rejim biçimini öne çıkarmaması, askerlerle siviller arasında hiyerarşik bir ilişki öngörmemesidir. Rejim açık veya kapalı, yönetim demokratik veya otoriter, askerler sivillere oranla ast veya üst konumda olabilir. Schiff, daha ziyade, rejimin kuralları dahilinde, üç toplumsal grubun dört parametreye dair bir mutabakat içinde olup olmadığı üzerinde odaklanmaktadır. Mutabakatın varlığı halinde, sivillerle askerler uyum içinde ilişki sürdürecektir. Mutabakat eksikliği, sivil-asker ilişkilerinde gerginliğe, hatta çatışmaya neden olabilecektir.

Sonuç

Bu makale, sivil-asker ilişkileri çalışmalarının 70 yıllık tarihine dair eksikliği hissedilen bir teorik muhasebesinin çıkarılmasına katkı vermeye çalışmıştır. Alanın Geç-Modern Evre (1950-1980) ve Post-Modern Evre (1990 sonrası) sırasında farklılaşan paradigmasını ve bu paradigma çerçevesinde geliştirilen çalışmalarda analiz ve açıklama düzeylerini ele almış, incelenen kavramları (bağımlı değişken) ve bu inceleme esnasında başvurulan parametreleri (bağımsız değişken) tanımlamıştır.

Bu bağlamda, Geç Modern Evre sırasında üretilen kuramlarda, analiz düzeyinin bağımlı değişkenler olarak sivil-asker ilişkileri sorunsalı ve kültürel uçurum, açıklama düzeyinin ise bağımsız değişkenler olarak incelenen aktörün (devletin) siyasi kültür ve kurumlaşma açısından gelişmişlik düzeyi olarak belirlendiği tespit edilmiştir. Test edilen hipotez, genel anlamda, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek ülkelerin silahlı kuvvetlerinde mesleki profesyonellik düzeyi de yüksek olduğu için, o ülkelerde sivillerle askerler arasında sağlıklı işleyen bir kültürel farklılaşma ve uçurum bulunduğu ve askerlerin sivil siyasi liderler karşısında ast konumunu içselleştirdiği, bu nedenle de sivil-

asker ilişkilerinin işleyişinde bir sorun yaşanmadığı argümanıdır. Bu mantıkla test edilen diğer hipotez ise siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi bakımından görece zayıf ülkelere ait silahlı kuvvetlerde mesleki profesyonellik düzeyinin de zayıf olduğu, dolayısıyla siviller ve askerler arasında kültürel uçurumun daraldığı, sonuç olarak da bu durumun askerlerin sivil siyasete müdahale etmesine yol açan pretoryen eğilimler geliştirmesine zemin hazırladığı argümanı olmuştur.

1990'lı yıllarla birlikte teknoloji, haberleşme ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler, Soğuk Savaş sonrası uluslararası siyasi düzendeki değişimler ve bu değişimlerin ulusal silahlı kuvvetlerin uluslararası siyasi işlevleri üzerinde yol açtığı etki ile birleşerek, sivil-asker ilişkileri alanına özgü kavramların yeniden düşünülmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Post-Modern Evre'de alanın temel analiz kavramları (kültürel uçurum ve sivil-asker ilişkileri sorunsalı) esas itibarıyla aynı kalmakla beraber, açıklama düzeyinde kullanılan parametreler nitel ve nicel olarak genişlemiştir. Bu bağlamda, yeni dönemin kuramsal çalışmalarında, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi ile askeri profesyonellik düzeyi parametreleri dışında, tehdit kaynaklarını şekillendiren uluslararası siyasi sistem, toplumsal dinamikler ve bu dinamiklerin silahlı kuvvetlerin eğitim, endoktrinasyon ve işlevleri üzerindeki yansımaları gibi unsurlar da dikkate alınmıştır.

Bu noktada, sivil-asker ilişkileri alanına özgü çalışmalar ile Türkiye'nin demokrasi deneyimi tarihi hemen hemen yaşıt olmasına ve Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerinde bu dönem boyunca üç darbe (1960, 1980 ve 1997), iki darbe girişimi (1963 ve 2016) ve iki muhtıra (1971 ve 2007) deneyimi yaşamasına rağmen, Türkiye'deki alana özgü çalışmaların daha ziyade Batı'da geliştirilen kuramların Türkiye'ye uyarlanması şeklinde gerçekleşmiş olması, Türk sosyal bilimcilerin konunun daha ziyade Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda ordunun kurulduğu 1826 yılından itibaren tarihi gelişimi üzerinde odaklanmaları şaşırtıcıdır. Gerçi Hikmet Özdemir ve Ümit Cizre, çalışmalarıyla, Türkiye'nin özgün durumu üzerinden bazı genellemeler yaparak kuramsal bir çalışma yönünde adım atmışlardır (Özdemir, 1989a ve 1994b; Cizre, 1993a ve 1997b). Ancak Türk sosyal bilimcilerin, ülke örneğinden hareketle, siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi nispeten sınırlı ülkelerde silahlı kuvvetlerin sivil siyaset ile ilişkilerinde (Ümit Cizre'nin deyişiyle özerk) konumunu araştıran kapsamlı bir kuram geliştirmemiş olmaları bir eksikliklerdir. Dolayısıyla, Türkiye'de bu Oryentalist yaklaşımdan uzaklaşarak, siyasette asker ağırlığının yoğun olduğu Türkiye ve benzeri ülkelerde, geliştirdiği özgün kavramlar ve hipotezleri, özgün açıklama parametreleri üzerinden inceleyen kuramsal çalışmalar üretilmesine gereksinim duyulmaktadır.

Kaynakça

- Akyürek, S. (2010). *Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Cizre, Ü. (1993a). *AP-Ordu İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cizre, Ü. (1997b). The Anatomy of Turkish Military's Political Autonomy. *Comparative Politics*. 29. Cilt, 2. Sayı, 151-166.
- Clausewitz, C. (1984). *On War*. (der. ve İngilizce'ye çev. Michael Howard ve Peter Paret). New Jersey: Princeton University Press.

- Cohen, S (1992). The Military in India and Pakistan: Contrasting Cases. *South Asia-Middle East Seminar Toplantısında Sunulan Tebliğ*, Chicago: University of Chicago.
- Desch, M. (1999). *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Feaver, P. D. (1996a). *The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control*. *Armed Forces and Society*. 23. Cilt, 2. Sayı, 149-178.
- Feaver, P. D. (2003b). *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Feaver, P. D., Kohn, R. H. ve Cohn, L. P. (2001). Introduction: The Gap Between Military and Civilians in the United States in perspective. (der. Peter D. Feaver ve Richard H. Kohn). *Soldiers And Civilians: the Civil-Military Gap and American National Security*. Cambridge: MIT Press, s. 1-12.
- Peri, Y. (2006). *Generals in the Cabinet Room: How The Military Shapes Israeli Policy*. Washington D.C.: US Institute of Peace Press.
- Finer, S. E. (2006). *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics* (3. B.). New Jersey: Transaction Publishers.
- Huntington, S. P. (1968a). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Huntington, S. P. (1957b). *The Soldier and The State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Janowitz, M. (1960a). *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. New York: Free Press.
- Janowitz, M. (1964b). *The Military in the Political Development of New Nations: An Essay in Comparative Analysis*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Khuri, F. (1981). Modernizing societies in the Middle East. (der. Murray Janowitz). *Civil-Military Relations: Regional Perspectives*. London: Sage Publications.
- Lasswell, H. (1997). The garrison state”, (der. Jay Stanley). *Essays on The Garrison State*. London: Routledge, s. 55-74.
- McLean, I. ve McMillan, A. (der., 2009). *The Concise Oxford Dictionary of Politics* (3. B.). New York: Oxford University Press.
- Moskos, C. (2000). Toward A Postmodern Military: The United States As a Paradigm. (der. Charles Moskos, John Allen Williams ve David R Segal). *The Postmodern Military*. New York: Oxford University Press, s. 14-31.

Nordlinger, E. A. (1977). *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*. New Jersey: Prentice Hall.

Özdemir, H. (1989a). *Rejim ve Asker*. İstanbul: Afa Yayıncılık.

Özdemir, H. (1994b). *Ordunun Olağandışı Rolü*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Schiff, R. L. (2009). *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations*. London: Routledge.

Extended Abstract

This article focuses on the evolution of civil-military relations as a field of academic inquiry within social sciences. The field of civil-military relations flourished after the end of the Second World War in the Western academic circles as part of a search for a normative system that would govern the relations between the officer corps and their civilian superiors. The period between 1950 and 1980 witnessed in the field extensive theoretical efforts that produced a rich literature concerning different aspects of the issue. The status of theory-building in civil-military relations in the period between early 1980's and mid-1990's, on the other hand, could be described as dormant. This relative decline in the interest of scholars toward the field throughout 1980's and 1990's might stem from the strong explanatory capabilities of the theories developed in the previous era in terms of the state of relations in this period. However, as the conditions, parameters and paradigm surrounding civil-military relations transformed after the 1990's, scholarly interest in the field experienced a renaissance in the 1990's and yielded to the development of new theories corresponding to these new circumstances. This article attempts to analyze different issues, concepts, and parameters that shaped research in and theories of civil-military relations in these two different phases while examining leading theoretical models of each period.

In reference to the work of Charles Moskos, this article classifies the period between 1950 and 1980 as the "Late-Modern Phase," and the period after 1990 as "Post-Modern Phase" in civil-military relations. In both phases, the main concepts studied in the field have been "cultural gap" and "civil-military relations problematique." The concept of "cultural gap" examines the conditions of a sound interaction between political leaders and military officials taking into consideration cultural and value-related differences between civilians and soldiers. The main focuses of research in studies addressing the cultural gap are the origins of this gap and its impact on the political decision-making processes.

The concept of "civil-military relations problematique," on the other hand, is a theme that arose with the development of modern national armed forces in the early 19th century and that was peculiar to modern societies based on division of labor and specialization. The studies that address this concept center on the issue of how to form an armed forces structure strong enough to execute its main function while internalizing its subordinate status vis-à-vis civilian political leaders by recognizing civilian control despite mediums of violence under its possession, and its ability to coerce.

The correlation-causation between the level of professionalization in the armed forces and the level of political culture and institutionalization in the political sphere appeared as the main parameters of analysis in the theoretical works studying these

concepts in the Late-Modern Phase. In this context, the underlying assumption among the scholars of the field was that in societies where the political culture and institutionalization reached a relatively high level (advanced political structures), the level of professionalization in the armed forces were also high resulting in the maintenance of a healthy cultural gap and sound relations between soldiers and civilians. This logic implied that the low level of political culture and institutionalization in the political sphere (underdeveloped political structures) created low level of professionalization in the armed forces and caused problems in the maintenance of functioning relations between the civilians and soldiers. These differences between the advanced and underdeveloped political structures were reflected in the difference between their perceptions and preferences about the issues concerning the relations between the soldiers and civilians (such as threat perceptions, the size of the armed forces, the role of civilian technical personnel within military establishment, the level of society's support toward the military etc.).

The article completes its examination of the studies of civil-military relations in the Late-Modern Phase by briefly considering prominent theories of the period. While the works of Huntington, Janowitz and Feaver concentrated upon civil-military relations problematique in advanced political structures where there was a working cultural gap between the society and its military apparatus, the works of Khuri, Janowitz, Finer and Nordlinger focused on the same concept in underdeveloped political structures where they observed praetorian tendencies in their armed forces due to the lack of a healthy cultural gap between the military and civilians.

The field experienced a theoretical renaissance in the 1990's after roughly 20 years of relative inactivity. The developments that have been taking place since the 1990's in technology and communication, combined with the changes in the post-Cold War structure of international political system and with the impact of these changes on the international political functions of national armed forces caused scholars of the field to rethink their concepts. Therefore, although the main concepts (i.e. cultural gap and civil-military relations problematique) in terms of level analysis remained the same in the Post-Modern Phase, the parameters used in level of explanation increased in both quantitative and qualitative terms. In this context, new theoretical works conducted in the field take into consideration factors such as the international political system shaping threat perceptions, social dynamics and the impact of these dynamics on the education, training, organization and indoctrination of the armed forces in addition to level of political culture, institutionalization and military professionalism.

As for the defining theoretical works of the Post-Modern Phase, the article focuses on the works of Michael Desch and Rebecca Schiff. Desch's structural theory attempts to explain the conditions surrounding the civil-military relations of a particular country through its national and international threat perceptions. Schiff, on the other hand, bases her arguments in concordance theory concerning sound functioning of civil-military relations in a particular country on the presence of an widely based agreement among soldiers, politicians and society on certain issues such as the social composition of the officer corps, governmental decision-making processes, military service and military style.

CIVIL-MILITARY RELATIONS IN THE BALKANS: THE DETERMINANTS OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION

Hakkı Göker ÖNEN*

Abstract

The article makes a comparative analysis of civil-military relations in the Balkan states, which have experienced a radical transformation since the end of the Cold War. Doubtlessly, building a stable civilian control over armed forces is a primary requirement for democratic consolidation. Thus, especially during the post-Cold War era, the volume of the relevant studies showed a drastic increase to find solutions to the newly emerged civil-military problems. In the core of these new studies, there were former communist states such as the ones in the Balkan region. Indeed, military subordination to the civilian rule has been one of the most contested topics in the Balkans during the democratic consolidation. The main reason behind this is not only the importance of the case but its relationship with several other political variables. The democratisation of civil-military relations has been affected by a number of determinant factors, such as the Yugoslavian Civil War, relations with the European Union (EU.) and the North Atlantic Treaty Organisation (NATO). Hence, at this point, the purpose of this article is to discuss the complex relations between these factors and democratisation of civil-military relations. While making the relevant analysis, the paper also uses the dominant civil-military theories in the literature.

Keywords: Civil-Military Relations, Balkans, Objective Control, Subjective Control, Second Generation Problematic.

BALKANLARDA SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ: DEMOKRATİK DÖNÜŞÜMÜN BELİRLEYİCİLERİ

Öz

Demokratik sistemlerde ordu üzerinde sabit bir sivil denetim kurmak rejimin devamlılığı açısından zorunludur. Bu yüzden, özellikle Soğuk Savaş sonrası süreçte, yeni ortaya çıkan sivil-asker sorunlarına çözüm üretebilmek için ilgili çalışmaların sayısında önemli bir artış gözlenmiştir. Bu çalışmaların asıl odak noktası da, Balkanlar dahil olmak üzere, eski Komünist ülkelerdir. Zaten ordunun sivil denetime tabi olması, Balkan ülkelerinin demokrasiye geçiş sürecinde de en fazla tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu konu demokratikleşme başlığı altında tartışılan diğer önemli siyasal meselelerle de doğrudan bağlantılıdır. Zira sivil-asker ilişkileri, Yugoslavya İç Savaşı, NATO etkisi ve Avrupa Birliği üyeliği gibi güncel konularla iç içe geçmiştir. Dolayısıyla, makalenin amacı bu sayılan konular ve sivil-asker ilişkileri arasındaki çok boyutlu ilişkileri incelemektir. Bu inceleme sırasında konuyla bağlantılı olan teorik yaklaşımlardan da doğal olarak yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivil-Asker İlişkileri, Balkanlar, Objektif Kontrol, Subjektif Kontrol, İkinci Nesil Problematikliği.

Introduction

Democratic control of the military is doubtlessly considered a vital requirement for an ideal democratic regime. The United States and Western Europe achieved this goal, a long time ago, in an irreversible way. In other words, it is almost impossible to see that the military interferes in civilian matters, because in those countries, civilian supremacy has been rooted on

* Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Department of Political Science and International Relations, İstanbul, Turkey. hgonen@gelisim.edu.tr

a very strong legal, institutional, and normative basis. Hereby the last recorded military interventions in the Western world almost date back to the 17th-19th centuries. On the other hand, in the developing regions, we observe a highly different scheme wherein they still work for democratic consolidation. Some of them have been successful and subordinated their military to civilian will, but most of them still encounter with problems in this regard. Being the successors of former communist regimes, - with the sole exception of Greece- the Balkan states have also experienced similar challenges. Hence, at this point, this paper presents an analysis of the case with its different dimensions. That is, the paper questions how and in what extent the Balkan states have achieved military subordination and what kind of internal and external factors affected this. While doing this analysis, the paper marks the transition periods since the Cold War by exploring the differences and similarities. Apart from Greece, all of the regional states were the former members of communist bloc. However, unlike the other former communist regimes in the other parts of the world, the Balkan states have had relatively different experiences regarding civil-military relations. A number of internal and external factors, doubtlessly, played important role during the formation of this difference. First of all, Russia's powerful presence in the region is naturally determinant because, if Russia gives more importance to a specific regional state because of its strategic position, the civil-military relations of that specific state tends to follow a different path regarding democratisation. This path can be either positive or negative depending on the circumstances. Secondly, the other side of the coin is that NATO is interested in the region. The national militaries which have close relations with NATO tend to be faster in absorbing western type of professional ethos, namely the political neutrality. Again, Russia's interests in a specific region, naturally, become effective over the NATO's approach to that specific region. Thirdly, the EU membership plays an important role for democratic consolidation especially for the creation of essential legal and institutional civilian control mechanisms. Lastly, the Yugoslavian Civil War has produced a determinant effect on its own, because after the dissolution of Yugoslavia, each former Yugoslavian state had found a distinct political environment. Moreover, the devastating effects of civil war changed from case to case and naturally the recovery became harder for some states (Dudley, 2016: 120). Hence, the following sections of the article elaborate these factors with examples from various Balkan states. In particular Serbia, Croatia, Bosnia and Romania are analysed broadly because they have the richest examples regarding the main arguments of the article. On the other hand, other Balkan states are discussed depending on the context. While considering the past and present events, the paper discusses what the future might bring for the relevant matters. During the analysis, the article compares each example with dominant theories of civil-military relations, namely the objective and subjective control models of Huntington and the second generation problematique of post-modern scholars.

1. THEORETICAL BACKGROUND: DEMOCRATISATION OF CIVIL-MILITARY RELATIONS

The main purpose of the civil-military studies is to find the best method to democratise civil-military relations. In this context, democratisation means preserving military's obedience to elected civilian politicians without hesitation and objection. If one considers that the military has power to apply coercion and violence due to its armed force, any disobedience from the military may lead to fatal results. Although the military's armed forces were created to protect the state against external enemies, there is always the risk that such military power can turn its back on its own people whom it has to protect (Feaver, 1996: 150). To prevent this line of risk, civil-military scholars suggested several methods. Yet, in the relevant literature, the landmark study of Samuel Huntington *the Soldier and the State* (1957) still preserves its unique place as being the most influential contribution to the relevant field. Even most other theories on the

subject have all taken Huntington's ideas as their blueprint (Koonings and Kruijtt, 2002: 117; Nielsen, 2012: 369).

According to Huntington, the most ideal civil-military model in a true democratic regime can be achieved by separating civilian and military spheres (Huntington, 1957: 83-85). Through this way, an autonomous area is created for the military regarding 'purely military matters' and military's professional standards can be preserved by breaking its connections with political interests (Whitehead, 2001: 3-4, 26). Further, through this way, the military implements the orders given by the civilian politicians without objection or hesitation and remains politically passive and neutral (Feaver, 1996: 158). This model defined as the *objective civilian control* is the ideal model for a democratic regime through which any possible military coup is prevented before happening and the military is saved from being a tool of political actors (Huntington, 1957: 83). Yet, Huntington maintains, even in the most liberal regimes, objective control can be difficult to achieve because the political rulers try to increase their dominance by influencing the high-ranking generals on their side (Huntington, 1957: 85). If this happens, the military still becomes subordinated to civilian rule but its political neutrality and its professional dynamics is damaged. Huntington defines the latter form as the *subjective civilian control* model (Huntington, 1957: 80-81).

Although it has been more than sixty years, Huntington's theories preserve their importance as being the most useful solutions to the problem. Yet, it received harsh critics from the subsequent scholars. The most relevant criticism for the purpose of our work is Huntington's Western oriented point of view. That is, Huntington's models can be very useful for the Western States, especially for the United States but cannot always be useful for other regions of world, for each of these regions has its own unique historical experience and political culture (Schiff, 2012: 321). Therefore, the holders of these critical views created alternative models. Among them, one may count Morris Janowitz's *citizen soldier*, Peter Feaver's *principle-agent* and Rebecca Schiff's *concordance model* (Janowitz, 1960; Feaver, 2003; Schiff, 2012). However, all of these contributions are considered within the *first-generation* scholars discussed below.

The first-generation scholars are categorised according to Huntington's view which understands democratic civil-military relations with "no coup d'état." However, the complex relations which emerged after the end of the Cold War have brought other types of civil-military problematics in which preventing military coups do not eliminate the problems completely. Therefore, for the existing problems in the post-Soviet regions and the Latin Americas, new suggestions were offered by post-modern scholars. The new civil-military approach also known as the *second-generation problematique* does not only focus on preventing military coups. According to the second-generation scholars, within Western democracies, it is hardly an expectation where armed forces directly intervene in the regime (Cottey at al., 2002: 36). Hence, the idea of "no coup no problem" may lead to misperceptions. To solve the paradox, the concept of democratic control should be separated from the concept of the civilian control, for the military can still be politically influential without making a direct intervention. Indeed, according to the second-generation scholars, the democratic control of civil-military relations, under current conditions, requires a more complex system in which the institutions should be tested for whether they effectively meet the democratic standards or not (Cottey at al., 2002: 40). According to this view, civilianisation of defense bureaucracy and ministry of foreign affairs and increasing state capacity are the most important notions that should be maintained for democratic civil-military relations (Cottey at al., 2002: 41-44). This line of explanation is especially applicable for the Eastern European and the Balkan states, because these armies do

not have a strong *praetorian* tradition.¹ Therefore, they do not directly intervene in regimes. Nonetheless, given the communist legacy that they inherited from previous decades, they can be reactive against the democratisation efforts and thus they may still influence the political process if they were not constrained by effective institutional mechanisms. As we will be elaborating throughout the paper, the main problems in civil–military relations tend to be related to the second generation problematique. Because except some certain cases, the Balkan states still have a long way to go for institutionalising their civilian control over the armed forces.

2. THE LEGACY OF THE COMMUNIST PERIOD

More or less, the Balkan states seem to have adopted a democratic regime despite still having serious obstacles to overcome. However, it may still be necessary to observe the ongoing impacts of communist legacy to understand civil-military relations better. Because the military cultures of those armies had mostly been redesigned during the communist era and several dynamics that they absorbed in those years continued to survive after communism. Principally the communist era gives a typical example of subjective control –in Huntingtonian terms- in that all of these armies -except Greece- were acting as a tool of the communist party. Although their subordination sometimes directly was to the personality of a dictator such as Ceausescu and Romania example, still they were staunchly loyal to the civilian will and were implementing the duties given by their rulers without objection and hesitation. As a result, the Balkan armies did not produce a strong praetorian legacy, rather, civilian supremacy had been a natural principle to obey. Because of this reason, the primary goal of civilians during the post-Cold War era had been the depoliticisation of the military but not demilitarisation of the regime (Barany, 1997: 21). In this context, depoliticisation means isolating the military from the former communist ideology and encouraging it to absorb the democratic and liberal norms of the new regime. As mentioned above, this purpose has been achieved relatively faster than the Latin American countries because of the inherited non-praetorian tradition (Barany, 1997: 21). Yet several reasons such as the relations with Russia, the EU and the NATO as well as several political developments such as the Yugoslavian Civil War also became determinants in this regard; either through accelerating or slowing the process.

Certainly, before communism, the Serbian, Greek, Romanian and the Bulgarian armies had undertaken a ‘nation builder’ role during their independence movement against the Ottoman Empire. Their image as ‘the saviours and founders of the nation’ had enabled them to have active political roles as being the ‘promoters of national ideals’ (Çelik, 2012: 47). This political role continued until the end of the Second World War. Furthermore, during the communist period, the Balkan states were relatively independent from the Soviet impact compared with the Central and Eastern European states because the Central and the Eastern European states had been considered the primary tools of the Cold War mission of conflict with the West. They were large in size, supported by defence spending and were based on universal male conscription. Hence, with regard to this highly militarist image, the Balkan states looked more independent under the rule of a powerful one-men such as Tito in Yugoslavia, Ceausescu in Romania, Jivkov in Bulgaria and Enver Halil Hoca in Albania (Cottey, 2005: 1; Johnson, 1995; Tuncer,).

Perhaps Tito’s image as a war hero and his military origin made it easier for the Yugoslavian army to accept his absolute domination. However, in the Romanian case, one may

¹ Praetorian is a term which originally comes from the rebellion guards in the Roman Empire. The praetorian guards were often rebelling and removing the senior generals whom they were hired for protection. The term was later used by the civil-military scholars to refer political Armies who have an habit of conducting coup d’etats.

see clear proofs of subjective control efforts wherein Ceausescu sought for increasing his dominance by a number of methods. For instance, Ceausescu dismissed the opponent officers and replaced them with his loyal sympathisers, he produced paramilitary forces such as informers and secret police (Securitate) to investigate his opponents in the military (Hubble, May 1, 1997). By this way, nobody was trusting to each other in the military and any movement against Ceausescu was becoming hardly possible. Eventually, Ceausescu subordinated the military into his own will by undemocratic methods of oppression and fear which are based on dismissals, promotions, plots and slanders. As a result, highly patriot and communal Romanian military was gradually politicised, but it did not lose its national character, perhaps, due to the relatively weaker Soviet pressure (Hubble, May 1, 1997). A similar case could be observed in the Bulgarian army under the rule of Todor Zhivkov (1954-1989). Just after the Second World War, one-third of army was dismissed and all the appointments and promotions were made according to political motivations. The military education and trainings were designed according to the communist ideology; the officers were sent to the Soviet military institutions for education. As a result, the military's subordination to the civilians was achieved through indoctrinating the communist ideology to the officer corps (Çelik, 2012: 48).

The Yugoslavian case, thanks to Tito as well as the Greek army due to its NATO membership, had considerable exceptions. The Yugoslavian army, perhaps, became the most independent army from the Soviet intervention given the Tito's charismatic leadership (Banac, 1998). Especially after the beginning of Tito-Stalin conflict, this phenomenon became more apparent. The Yugoslavian army preserved its nationalist structure through this way and this became the primary reason for the Yugoslavian Civil War after the collapse of communism. Because they strictly reacted to the idea that Yugoslavia would be dissolved. Additionally, the Greek army is highly different from the other cases because of its membership in the Western bloc. Indeed, this army has a strong praetorian legacy with its coup d'états though it had not been a member of communist block. The most recent one of them is the Colonels Junta (1967-1974), in which soldiers ruled the state for seven years. Yet, this country absorbed the principle of the civilian supremacy much quicker than the other Balkan states due to its NATO and EC membership and democratised its civil-military relations. Therefore, the post-colonels' junta era has gradually witnessed a model closer to Huntington's objective control, especially in compare to the other cases in the Balkans.

Apart from Greece, all the other Balkan states gave typical examples of subjective control with their absolute subordination to a party or an authoritarian leader with a highly political but non-praetorian behaviour. This case, indeed, had been the greatest positive legacy of communist era, in that they easily adapted themselves into the democratic structure of civil-military relations without implementing a coup d'état during the collapse of old communist regimes. Even some of them took their side with the people against the authoritarian dictators thanks to their preserved nationalist and patriot structure. As we will be observing in the next section, the only thing to do was to depoliticise these armies from the communist ideology during the post-Communist era.

3. POST-COMMUNIST ERA

As mentioned previously, there are key aspects that summarise the post-communist framework generally. Firstly, the most beneficial legacy of communism was the non-praetorian legacy. Perhaps because of that, the armed forces did not show any reaction or objection to the democratic transformation and they absorbed the democratic norms and principles easily (Cotter, 2005: 2). The only thing to do was to break their previous ties with the communist ideology. Secondly, the Yugoslavian Civil War slowed down the democratisation process for

the former Yugoslavian states because there was a strict security risk and none of these states trusted each other (Cottey, 2005: 2). Hence, the military continued to be an active political actor for a while; at least, it had to wait until the negative results of war to completely disappear. Therefore, the subjective model continued to exist until the 2000s. Thirdly, the main political actors in foreign policy has been determinant to a major extent. As a safeguard against Russia's possible intervention, the NATO and the EU gave a special importance to the region. As a result, the armies, after joining the NATO, could easily absorb the professional ethos of Western Armies; in other words, the Huntington line of depoliticisation. Thanks to the mutual campaigns, operations, the new NATO-orientated educational standards and the visitations to NATO countries for education, the professional transition became much easier. Additionally, the EU membership -or at least candidacy- enabled the Balkan states to implement necessary institutional reforms for controlling their armies in a democratic way. Greece had already been absorbed these standards at least two decades ago. Eventually, today all of the Balkan states adapted themselves into the democratic standards of civil-military relations. Additionally, their military cultures absorbed the professional ethos for a Huntington line of depoliticisation. Yet, each case has followed a different path due to the above-mentioned variables and thus each case had its own unique model of civil-military relations. Even, some of them continued to be a typical example of subjective control for longer processes.

4. THE IMPACT OF YUGOSLAVIAN CIVIL WAR

Just as other post-communist regions in Europe, the democratisation trend had also affected Yugoslavian states. Apart from Serbia and Montenegro, in the other Yugoslavian states, the communists lost the elections against the ethnicist nationalist parties. Between 1991 and 1992, four states except Serbian and Montenegro declared independence. Only Slovenia became successful after several days of conflict against the Serbian army. In other regions, Serbian army did not recognise their independence and reacted violently. Until 1995, the Serbian army and the separatists involved in a long running conflict titled as the Yugoslavian Civil War. The most striking parts of the war had been in Bosnia and Herzegovina and Croatia, which caused the deaths of thousands while taking strict reactions from the United Nations and human rights activists. Eventually, NATO involved in the process to stop the war against the Serbian Army. The leader of the Serbian rule Milosevic was declared as human rights violator and was put to trial at the courts of human rights. The Serbian Army and members of Serbian government were also found guilty for their actions. It took years for the courts to come to an end. But apart from the human rights problems and the political consequences of the civil war, the most important result of the war for our topic is its negative impacts on democratisation of civil-military relations in the region. Perhaps Macedonia seemed as an exception in the beginning, because this country was less-affected by the war. Yet, in the following process, the increasing criminalisation, corruptions and the conflict with Albania eventually slowed down democratisation process in this country as well. (Vankovska, 2006: 1-4, 10-13).

The first visible effect of the war is the emergence of national armies after gaining independence. Indeed, during the war, the resistant armies were mostly composed of paramilitary forces, most of whom were the voluntary citizens. Yet, despite the problems of criminal network or corruption of these half disciplinary forces, the first disciplinary armed forces were able to be established just after the end of war (Cottey, 2005: 4). Croatia, Slovenia and Bosnia and Herzegovina created their own national armies. Among these countries, Slovenia was perhaps the closer case to the European standards because just during the 1980s, the citizens began to show strict reactions to the conscription and usage of Serbian as the mother tongue in the barracks. Hence, there was an ongoing conflict between the civil society and the military. These tensions created the available conditions for a national army (Jelusic, 2007). On the other hand, civil-military relations remained problematic. Because the politicians of

independent Slovenia considered the new army as an opportunity for increasing their political influence. Hence, the elements of subjective control were frequently observed during the 1990s (Fluri at al., 2005: 212).

As we will be discussing more elaborately in the next part, the second step after the creation of national armies tended to be the formation of necessary institutional and legislative mechanisms in the new constitutions. More or less, each Balkan state has achieved a considerable level of progress until present time. Yet, there are still important problems to deal with, especially for deciding the share of responsibility between the civilians and the military. Because the borders among both sides sometimes become blurry, they require interpretations and amendments (Çelik, 2012: 49).

Hence, if one considers the case regarding the civil-military theories, the Balkan armies have been successful in absorbing Huntington line of depoliticisation -which is the case known as the first generation problematic-. However, they still have some problems for the creation of necessary democratic institutional mechanisms, in other words, the second generation problematic. The only exception at this point can be Bosnia, which has crossed one step further than its counterparts by creating more effective institutional mechanisms to prevent any military interference though it has sometimes experienced slowdowns since 2006. (Herd at al., 2006; Dudley, 2016: 120).

Indeed, the Bosnian civil-military relations have their own unique problems. But these problems are not driven from lack of institutional control mechanisms or the military's politicised structure. The Bosnian problems have been the ethnic divisions which started during the civil war. Each ethnic group has had some level of autonomy in defense matters. Despite this autonomy which has not challenged state unity, it occasionally slowed down the democratisation process, due to the fact that each group regularly showed scepticism against the intentions of the other (Dudley, 2016: 120).

5. DEMOCRATIC CONSOLIDATION AND REQUIRED REFORMS

The establishment of the above-mentioned institutions for democratic civilian control has been a priority for all post-communist states. The only exception is Greece because of its traditional attachment to the Western block. Yet, even Greece could stabilise its civilian control gradually after the Colonels Junta (1967-1973) (Karabelias, 1998: 40-55). Indeed, the main problems against the successful absorbance of second-generation reforms tend to be seen as the current framework of the Ministry of Defense, the problem of parliamentary oversight, and the limited number of non-governmental organisations. Any weakness in the working formation of those bodies can leave the state vulnerable to military abusing or increasing its influence on domestic and foreign policies.

The other side of the coin is that the absence of these democratic control mechanisms may make the military a political tool in the hands of the ruling political power. As has been defined in the theoretical section of the article, Huntington defines this kind of civilian control as the 'subjective control' which is not a democratic way because it makes the military a 'mirror of the ruling political elite.' There are several examples of this scenario, like the Bucharest municipal elections and the Miners' Protests in Romania (Nelson, 2002: 439).

Sometimes the political influence of militaries, interestingly, serves peaceful democratic purposes. Therefore, sharing of responsibility and mutual solidarity, sometimes, can be more beneficial than a Huntingtonian line of complete isolation. For instance, the Bulgarian Army's relative political influence enabled them to promote peace and solidarity in the region, interestingly, much passionality than civilians who fancied more aggressive and nationalist

policies. Through this way, the Bulgarian Army's influence on foreign policy has been a balancing act against the politicians for stabilising peace and order in the region (Çelik, 2012: 50).

Principally, the subordination of the Chief of the General Staff to the Ministry of Defense both symbolically and practically is considered as a clear evidence of civilian control; especially, when the Ministry of Defense was dominated by civilians. At this point, the Balkan states have some problems because the number of civilian experts is limited. Hence, they still prefer appointing retired military personnel and this creates an obstacle against civilianisation. Also, the ongoing dominance of retired officers slows down the democratic control of armed forces because civilians cannot detect policy suggestions of the military and defence budget (Johnson, 1995: 502). In addition, parliamentary supervision should be very effective in democratic states. The Balkan states have serious difficulties in this regard because the deputies lacked the knowledge regarding defense matters and most parliamentary members show little interest in the issue (Çelik, 2012: 50).

The civil society's interest in defense matters and civil-military relations are important for an effective civilian supervision. This may be achieved in several ways. Firstly, a free media which receives necessary information about the security matters and serves them to the public without objection and hesitation should be established. Secondly, non-governmental organisations which have specific interests in defense and security matters which may increase public awareness through journals, seminars and memberships should be established (Çelik, 2012: 50). Thirdly, civilian students should be encouraged for participating into the security studies programmes either through universities or civilian institutions. The participation of non-governmental organisations, media members and parliamentary deputies to these programmes might also be helpful. They should be strengthened by funding, academic think-tanks and communication networks. This line of cooperation between the civilians and politicians can provide much better democratic civil-military relations (Çelik, 2012: 51).

6. NATO AND EU EFFECT

The impacts of NATO and EU are remarkably important for democratisation of the civil-military relations. But their contribution changes from case to case with regard to their relationship with the region states. Especially the Yugoslavian War and the Western block's general stance against the Milosevic regime in Serbia has created different type of relationships with the Western states. Furthermore, Russia's political interests in the region are significant because the countries who are free from Russian interference performed better in democratisation. Moreover, against a potential Russian influence over strategic regions, NATO's reaction varied from case to case. The non-Yugoslavian states naturally have established more stabilised relations. Especially, the EU membership of Romania and Bulgaria remarkably helped for their democratic consolidation including the civil-military relations. In the former Yugoslavian states, Slovenia and Croatia were the luckiest states in this regard, because both countries showed extraordinary efforts to adapt their democratic mechanisms into the EU *Acquis Communutaria*. Further, as previously mentioned, Greece completely reorganised its civil-military relations after its EC (current EU) membership.

The Croatian army undertook a very important role during the post-Communist period, which is relatively similar to the Romanian army's patriotic character. The Croatian army was formed from scratch during the Yugoslavian Civil War. In the very beginning, it was a non-professional paramilitary force which composed of voluntary rebels against the Serbian nationalists. However, the sense of belonging and solidarity among these rebel forces during the independence war gave them a national character which eventually created the basis of the

national army. After the independence, the Croatian army was perceived as the founder and protector of democratic Croatia. Especially, during Tuctman's term, it completed its transformation into a professional nationalist disciplinary army (Bellamy and Edmonds, 2005: 72).

On the other hand, Tuctman's term became a typical example of subjective control in which Tuctman aimed to use army to suppress his opponents by politicising it with his own sympathisers (Bellamy and Edmonds, 2005: 73). Therefore, a more systematic democratic reformation was only able to start after his loss in the elections in 2000. After Tuctman, the civil-military reforms started to be implemented. In the beginning, the implementations of reforms were slow and challenging. At this point, just as in the other cases, the increasing relations with the NATO and the EU candidacy resulted with a drastic change. Croatia became a member of the NATO in 2009 and member of the EU in 2013. The slowing effects of the war and the Tuctman regime almost disappeared and Croatia subordinated its military to civilian will. However, there are several reforms yet to be made, especially regarding second generation issues, to complete the process.

The Yugoslavian (current Serbian) army, on the other hand, made every effort to reconstruct its bad image during the civil war. This, so far, has been the greatest obstacle against its involvement into the Western bloc. After Milosevic, the Yugoslavian state was ruled by his loyal General Pavkovic. During his term, the Serbian state mostly preserved its militarist nature (Edmunds, 2005: 117). Interestingly the inherited structure from Milosevic had enabled the Yugoslavian army to benefit from a high level of professionalism and institutional autonomy. During the civil war, Milosevic considered the army as the main tool of the nationalist project. Whenever Milosevic saw a threat against his personality, he was using typical methods of the subjective model just as Ceausescu's case in Romania. The constitutional system was redesigned to subjugate the military into Milosevic's will. With the new implementations, the president gained absolute authority over the armed forces. Milosevic also homogenised the military by purging the non-Serbians. Just as other dictators in the region, he created his own loyal paramilitary and police force. After replacing Milosevic, Pavkovic tried to maintain the ongoing nationalist project with the same methods. But he did not stay in power sufficiently to achieve this (Edmunds, 2005: 117). One interesting development was that the military did not show any reaction when Milosevic and Pavkovic were removed from power. This case again proved the non-praetorian legacy of the post-communist armies.

After the removal of Pavkovic by the president of the Federal Republic of Yugoslavia Vojislav Kostunica, the replacement increased the expectations that a democratic civil-military relation now can be established. But still there were important obstacles against democratisation. The uncertainty about Pavkovic's future position in the army created some scepticism. Secondly, the legal and institutional mechanisms for civilian control (second generation problematic) was not effectively built yet. And lastly, the overall framework of civil-military relations was quite vulnerable to civilian abusings of the security sector. (Edmunds, 2003: 108). The NATO impact showed itself again during the removal of Pavkovic. Normally he found the decision illegal and refused to go. But the increasing pressure from NATO and the EU, Kostuniko secured his power by forcing Pavkovic to retire. The Yugoslavian constitutional court dismissed Pavkovic's application with the claim that his removal from the position was illegal in 11 July 2002 (Edmunds, 2003: 110). After Pavkovic, the relations with the NATO began to develop. The Serbian army attended to NATO's Partnership for Peace (PfP) programme. That also showed that Pavkovic's image as being the committed member of Milosevic regime had been a serious obstacle against relationship against the Western help for democratisation (Edmunds, 2003: 110). Today, although Serbia is not a member of the NATO,

it has built a remarkable level of political dialogue and cooperation with the organization (NATO, 11 Dec 2017). On the other hand, there are still important obstacles against civilian control especially matters regarding parliamentary oversight including the principles of accountability, transparency and budget control. The risk of subjective control is still high because civilians aim to benefit from the army to promote and to secure their partisan interests. Additionally, the political uncertainties, possibility of future divisions and political turmoils, continue to exist as potential future risks against democratic consolidation. The positive scenario is that, in the near future, the strengthening relations with the NATO as well as the recent EU membership may provide better democratic opportunities for completing the second-generation reforms. This would even remove the negative image of the Serbian army inherited from the human rights breaches during the Yugoslavian Civil War (Edmunds, 2003: 111-112). Apart from these facts, the existing obstacles against democratic institutionalism are almost similar to the ones in the other Balkan states. In other words, the dominance of the military personnel continues to remain in the Ministry of Defense. It should be civilianised immediately. Secondly, there is a lack of coordination between the General Staff and the Ministry of Defense. The share of responsibility and duties should be distributed clearly to prevent confusion or chaos (Edmunds, 2003: 111-114). Yet again, the EU candidacy and expected membership in 2025 could present Serbia better opportunities for solving these problems in the future.

Principally, the main contributions of the EU and NATO memberships should be analysed multi-dimensionally. The first effect is the absorbance of professionalism. As mentioned above, some Balkan armies especially the Yugoslavian (current Serbian) army were professional already. Yet, a Western type of professional understanding which is theoretically defined by Huntington requires depoliticisation. This line of depoliticisation was mostly absorbed after the NATO membership. After conducting mutual campaigns, operations and training programmes, the Balkan officers found better opportunities to observe Western types of military professionalism. Moreover, the education curriculums in the military academies were re-designed according to the professional standards of the NATO armies. (Pantev, 2001: 5). The above-mentioned PFP programmes especially played an important role in this regard. Secondly, during the membership negotiations, the Balkan states made every effort to adapt their democratic mechanisms to the EU norms and standards. The required reforms were mostly related to the ones mentioned by the second-generation scholars. Amongst them, one may count the subordination of the general staff to ministry of defense, parliamentary supervision, accountability, transparency, budget audit, removal of military members from civilian orientated state departments, civilianisation of ministry of defense. As we elaborated in the previous examples, there are still several problems in this regard; yet thanks to the EU, remarkable levels of progress have been achieved. Indeed, the Yugoslavian civil war had an opposite impact in that regard. Given the civil war, security threats and the human right breaches, the EU membership of the former Yugoslavian states delayed dramatically. On the other hand, both the general Western reaction to the civil war as well as the possibility of an increasing Russian influence on the region enabled the Balkan states to be members of NATO much faster than expected (Pantev, 2001: 9). Thirdly, NATO membership and regional integration enabled the Balkan states to change their strategic doctrine. Currently, to strengthen their regional solidarity, the Balkan states look for supporting the NATO operations in the cross-border regions including humanitarian interventions and peacekeeping operations. By joining cross-border campaigns and operations, they develop their relations with NATO and especially with the USA in order to gain powerful strategic partners against a possible Russian threat.

Conclusion

The civil-military relations in the Balkan states had experienced various stages before taking its current democratic form. During the communist era, they were subordinated to the civilian rule. But this subordination was not established according to democratic standards, in that, they were either serving to the Communist Party or to the dictators. Yet, this line of structure prevented their armies from developing a praetorian character. Perhaps because of that, they did not make any effort to save the communist regimes during their collapse. Even some of them acted more patriotically by joining with their citizens against communists. Nevertheless, the Yugoslavian Civil War slowed down the democratisation of civil-military relations in many regions. During the 2000's, the democratisation efforts once again gained momentum. There are several reasons for this positive development. Firstly, NATO's interest in the region was strengthened because of the Yugoslavian War and a potential Russian expansionism. Thanks to the increasing relations with NATO, the Balkan armies found opportunities to observe Western types of depoliticisation more closely. Secondly, the EU saw the area as a natural part of Europe which is culturally close and strategically important for security. Therefore, the EU welcomed the membership applications of the Balkan states. The democratic reforms during the membership negotiations strengthened the institutional mechanisms for civilian control. Thirdly, the Balkan armies were cleaned from the remnants of old communist ideologies and were redesigned with a nationalistic and patriotic character. This case made it easier for them to absorb liberal values of a democratic regime. Eventually, the civil-military relations were settled on a democratic basis.

Yet, several institutional reforms are still needed to secure military subordination. Some of these reforms can be listed as the civilianisation of ministries of defense and foreign affairs as well as defense bureaucracy, increasing state capacity and high levels of parliamentary monitoring over defense expenditures. These issues are still considered as deficiencies for most of the Balkan states. Clearly within the current political climate, any direct military intervention in the Balkan states seems extremely unlikely.

References

- Banac, I. (1988). *With Stalin against Tito*, Cornell University Press.
- Barany, Z. (Oct., 1997). Democratic Consolidation and the Military: The East European Experience, *Comparative Politics*, Vol. 30, No. 1, 21-43, City University of New York.
- Bellamy, D. A. J. & Edmonds, T. (2005). 'Civil-Military Relations in Croatia: Politicisation and Politics of Reform', *European Security*, 14: 1, 71-93.
- Cotter, A., Edmonds, T., Forster, A. (March 2005). 'Civil-Military in Postcommunist Europe: Assessing the Transition', *European Security*, Vol. 14, No. 1, 1-16.
- Cotter, A., Edmonds, T. and Forster, A. (October 2002). 'The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations', *Armed Forces & Society*, Vol. 29, No. 1: 31-56.
- Çelik, N. (January 2012). 'The Evolution of Civil-Military Relations and Democratisation in the Balkans', *Journal of Regional Security*, Vol. 7, No. 1.
- Dudley, D. (2016). 'Civil-Military Relations in: Bosnia and Herzegovina: State Legitimacy and Defense Institutions', *Armed Forces & Society*, Vol. 42 (1) 119-144.
- Edmonds, T. (Summer 2003). 'A Turning in Yugoslavia's Civil-Military Relations', *Defence Studies*, Vol. 3, No: 108-113.

- Edmunds, T. (2005). 'Civil-Military Relations in Serbia-Montenegro: An Army in Search of a State', *European Security*, 14: 115-135.
- Feaver, P. D. (2003). *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*, Harvard University Press.
- Feaver, P. D. (Winter 1996). 'The Civil-Military Problematic: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control', *Armed Forces & Society*, Vol. 23, No. 2: 149-178.
- Herd, G. P. and Tracy T. (2006). 'Democratic Civil-Military Relations in Bosnia and Herzegovina: A New Paradigm for Protectorates?', *Armed Forces & Society*, 32 (4): 549-565.
- Hubble, J. (May 1, 1997). *Contemporary Civil-Military Relations in Romania: From World War II to the Revolution of 1989*.
- Huntington, S. (1957). *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Harvard University Press.
- The New York Times Archive. (1990). "Evolution in Europe; Romanian Miners Invade Bucharest", <https://www.nytimes.com/1990/06/15/world/evolution-in-europe-romanian-miners-invade-bucharest.html>, (accessed: 1990)
- Janowitz, M. (1960). *The Professional Soldier*, New York, London: Collier-Macmillan.
- Jelusic, L. (July 2007). 'The Historical Basis for Civil-Military Relations in Slovenia', *Contributions to Conflict Management, Peace Economics and Development*, 4: 287-291.
- Johnson, M. M. (1995). 'Civil-Military Relations and Military Reform in Bulgaria', *European Security*, 4, (3): 488-518.
- Karabelias, G. (1998). *Civil-Military Relations: A Comparative Analysis of the Role of the Military in the Political Transformation of Post-War Turkey and Greece: 1980-1995*.
- Koonings, K. and Kruijff D. (2002). *Political Armies: The Military and Nation Building in the Age of Democracy*, Zed Books.
- Malesic, M., Jelusic, L. J. (2005). 'Towards Civilian Supremacy: Civil-Military Relations in Slovenia, In: Fluri P.H., Gustenau G.E., Pantev P.I., Felberbauer E.M., Labarre F. (eds) The Evolution of Civil-Military Relations in South East Europe. Physica-Verlag HD.
- Nelson, D. N. (2002). 'Armies, Security, and Democracy in Southeastern Europe', *Armed Forces & Society*, 28, (3): 427-454.
- Nielsen, S. C. (March 2012). 'American Civil-Military Relations Today: The Continuing Relevance of Samuel Huntington's *The Soldier and the State*', *International Affairs*, 88, No. 2.
- Pantev, P. (2001). 'Civil-Military Relations in South-East Europe: A Survey of the National Perspectives and of the Adaptation Process to the Partnership for Peace Srandarts', *Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes Working Group on Crisis Manafement in South-East Europe*, National Defense Academy Vienna.
- North Atlantic Treaty Organization. (2017). "Relations with Serbia", *North Atlantic Treaty Organization*", https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50100.htm, (accessed: 11 Dec 2017)
- Schiff, R. L. (April 2012). 'Concordance Theory, Targeted Partnership, and Counterinsurgency Strategy', *Armed Forces & Society*, Vol. 38, No. 2.

- Vankovska, B. (2006). 'The Impact of Conflict and Corruption on Macedonia's Civil-Military Relations' In: *Democratic Control of Armed Forces in Europe*, Geneva Centre.
- Whitehead, Y. G. (1 May 2001). Lieutenant Colonel, *Civil-Military Relations During Coalition Operations in the Balkans*, Course Number 9999-Independent Research, National Defense University, National War College.

TÜRKÇÜ-TURANCI MİLLİYETÇİLİĞİN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI*

Öz

Türkçü-Turanlı milliyetçilik anlayışı, Resmi-Kemalist milliyetçilik anlayışının inşa etmeye çalıştığı yeni Türk kimliğine ve bu kimliğin temel dayanak noktaları olan coğrafi ve tarihi yaklaşımlara bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Türkçü ideolog ve tarihçilerin dergilerinde filizlenen ve 1930'lu yıllardaki dünya konjonktüründen etkilenen bu milliyetçilik tasavvuru, 1944 yılındaki Turancılık davası ile Resmi-Kemalist milliyetçilik tarafından silikleştirilmeye çalışılmıştır. Buna karşın Türkçü-Turanlı milliyetçilik tasavvuru güçlü bir milliyetçilik anlayışı inşa ederek, daha sonraki süreçte Türk milliyetçiliğinin alacağı biçim ve yaşayacağı dönüşümleri etkileyen, siyasal ve toplumsal yaşamı etkileyen bir hüviyete sahip olmuştur. Bu çalışma, "Türkçü-Turanlı milliyetçiliğin ideolojik argümanları nelerdir?" sorusunu cevaplandırmaya çalışmaktadır. Çalışmada tarihsel metod kullanılmakta ve hipotez olarak Türkçü-Turanlı milliyetçiliğin, soy esaslı milliyetçilik anlayışı, din konusunda muğlak görüşler, militarizm, bütüncül tarih anlayışı, zenofobi, öteki olarak konumlandırılan kimlikler, komünizm karşıtlığı ve Turancılık nitelikleri çerçevesinde biçimlendiği üzerinde durulmaktadır. Bu niteliklerden soy esaslı milliyetçilik anlayışı, Türkçü-Turanlı milliyetçiliğin diğer ideolojik yaklaşımlarını biçimlendiren bir kavram olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu milliyetçilik tasavvuru kendine has bir dış politika anlayışını da bünyesinde barındırmaktadır. Turancılık, ideolojik bağlamda en temel argüman olarak telakki edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türkçü-Turanlı Milliyetçilik, Nihal Atsız, Turancılık Davası, Soy Esaslı Milliyetçilik, Resmi-Kemalist Milliyetçilik.

AN INVESTIGATION ON THINKING FUNDAMENTAL BASIS OF TURKISH-TURANIST NATIONALISM

Abstract

Pan-Turkist-Turanist nationalism perspective emerged as a reactionist movement against the neo-Turkish identity that official Kemalist nationalism intended to construct and the main geographical and historical foundations this new identity was built upon. This nationalist thought which germinated in the Turkist ideologists' and historians' journals and which affected by the world conjuncture in the 1930s was subjected to be daunted with the Turanism court case in 1944 by the Official-Kemalist nationalism. Constructing a powerful nationalist understanding, the view of Pan-Turkish nationalism gained an identity that affected not only the formation and transformation of the Turkish nationalism but also the political and social life. This study aims to answer the question "What are the ideological arguments of Pan-Turkist-Turanist nationalism". The historical method was used in the study. It was hypothesized that Pan-Turkist-Turanist nationalism was shaped within the framework of ethnic nationalism, ambiguous opinions

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, yusuf.bolukbasi@bilecik.edu.tr.

on religion, militarism, holistic understanding of history, xenophobia, otherization of different identities, anti-communism, and pan-Turanism. This study argues that the ethnic nationalism concept apparently differs from and covers the other ideological components of pan Turkist-Turanist nationalism approach. In addition, this nationalism encompasses its own concept of foreign policy. Turanism is considered as the main argument in the ideological context.

KeyWords: *Pan-Turkist-Turanist Nationalism, Nihal Atsız, Turanism Court Case, Ethnic Nationalism, Official-Kemalist Nationalism.*

Giriş

Türk milliyetçiliği, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, birtakım karmaşık siyasal, toplumsal ve ekonomik süreçlerin sonunda, yıkılmakta olan imparatorluğu kurtarmak, devletin yokoluşunu engellemek için ortaya çıkan, ilk etapta dil, tarih ve edebiyat alanında görülen, daha sonra da siyasal alana temayüz eden bir milliyetçilik anlayışıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını engelleyememesine rağmen elde kalan son toprak parçasında bağımsız bir Türk devletinin kurulmasını sağlayan Türk milliyetçiliği, bu süreçten sonra Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki görünümünden farklı niteliklere büründüğü görülmektedir. Modern Türkiye Cumhuriyetini kuran ve Türk kimliğini inşa eden bu yeni milliyetçilik tasavvuru, Osmanlı döneminde görülen dini nitelikleri ve fonksiyonlarını terk etmiş, onun yerine Batılı-seküler bir anlayış temelinde kendisini yeniden kurgulamıştır. Bu yeni kurguda Kemalist elitin varlığı ve yaşanan travmatik olayların (İmparatorluğun yıkılışı, Anadolunun işgal edilmesi, Türklere karşı girişilen soykırım ve etnik temizlik, ihanet ve isyanlar) etkisi, Türk milliyetçiliğinin yeniden şekillenmesinde önem arz etmektedir.

Türk milliyetçiliğinin büründüğü yeni biçim, Türk kimliğinin inşasındaki kullanılan tarih, coğrafya, medeniyet anlayışı ve dine yaklaşım bakımından gösterdiği farklılık ile yeni cumhuriyetin resmi ideolojisi olması bağlamında değerlendirilebilir. Batılı-seküler bir Türk kimliği inşa etmek için teritoryal bağlamda Anadolu coğrafyası ile Anadolu medeniyetlerine dayalı tarih anlayışını dolaşıma sokan Resmi-Kemalist milliyetçilik, öteki olarak İslam-Osmanlı geçmiş ve geleneklerini, ulaşılması gereken hedef olarak Batı medeniyetini işaret etmektedir. İşte bu dönemde, Resmi-Kemalist milliyetçiliğin inşa etmeye çalıştığı Türk kimliği ve bu kimliğin birtakım öğelerine (tarih, coğrafya ve medeniyet) karşı ilk başkaldırı, yine Türk milliyetçileri içinden bir grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu grup, Türk milliyetçiliği içinde Türkçü-Turancı milliyetçiler olarak bilinmektedir.

Türkçü-Turancı Türk Milliyetçiliği, 1930'lu yıllarda doğan, II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreçte en parlak dönemini geçiren, İtalyan faşizminden etkilenmekle birlikte daha çok Alman Nazizmine benzeyen görüşleri dile getirmesine karşın kimi yerli unsurları da muhteviyatında barındıran, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan ve Zeki Velidi Togan gibi ideolog ve tarihçilerin ifade ve düşüncelerinde vücut bulan bir milliyetçilik akımıdır (Yaşlı, 2008:4). Bu minvalde öncelikle Türkçü-Turancı milliyetçiliğin ehemmiyetine, Osmanlı Türkçülüğü ile arasındaki farka ve tarihsel gelişimine bakmak, bunun akabinde de ideolojik dayanaklarını incelemek yararlı görülmektedir. Bu yüzden mevcut çalışmada, tarihsel analiz metodu kullanılmakta ve bu milliyetçilik tasavvurunun mütefekkirlerinin yazıları incelenmektedir.

1. TÜRKÇÜ-TURANCI MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL ARKAPLANI

Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışı, Türk siyasal hayatında ve toplumsal yaşamında mühim değişiklikleri beraberinde getiren bir anlayış olmakla birlikte, Türk milliyetçiliği açısından da gözle görülür dönüşümleri gerçekleştirmesi bakımından önem arz etmektedir. Yaşlı'ya göre, Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışının Türk milliyetçiliği açısından iki temel özelliği vardır. Bunlardan birincisi, Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışının düşünürleri, Kemalist milliyetçilikten yararlanmış olmalarına karşın, Kemalist milliyetçiliğin aşılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla, Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışı, gayri-resmî milliyetçiliklerin ilk örneğini oluşturmakta ve Resmi milliyetçiliğe çeşitli yönlerden muhalif bir tutum sergileyerek, bu noktada bir ilk olma özelliğini göstermektedir. Özellikle Resmi milliyetçiliğin kimlik tanımındaki siyasi ve etnisist unsurları arasında yaşamış olduğu gel-gitler ve barışçıl dış politika anlayışı, Türkçü-Turancı milliyetçilik algısı tarafından eleştirilmektedir. İkinci olarak, Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışı, Osmanlı dönemi Türkçülüğü ile 1960'ların sonlarından itibaren siyasal ve toplumsal zeminde güç kazanan Geleneksel-Muhafazakar milliyetçilik arasındaki bağlantı noktası olma özelliğini taşımaktadır (Yaşlı, 2008: 6-7). Buradan hareketle, Osmanlı dönemi Türkçülüğü ile Türkçü-Turancı milliyetçilik arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinmek gerekmektedir.

Ertekin, Osmanlı dönemi Türkçülerini I. kuşak, Cumhuriyet dönemi Türkçülerini ise II. Kuşak Türkçüler olarak tanımlamaktadır. Bu iki kuşak Türkçüler arasında önemli düşünce farklılıkları bulunmasına karşın, hiçbir şekilde aralarında tartışma ve çatışma yaşanmamıştır. Hatta II. kuşak Türkçüler, I. kuşak Türkçülerini (Ziya Gökalp, Yusuf Akçura vs) sahiplendikleri ve onlarla aralarında romantik bir bağ kurdukları görülmektedir. Ancak, bu iki kuşak Türkçüler arasında farklılıklarda bulunmaktadır. Birinci kuşak Türkçüler, Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkmışlar, sosyal ve siyasal teorileri güçlü bir Türkçülük anlayışı geliştirmişler, sorunlarının temeline ise devleti kurtarma fikrini koymuşlar, bu yüzden kültürel odaklı, savunmacı ve esnek bir milliyetçilik anlayışı inşa etmişlerdir. İrk ve etnisite gibi konulara çok fazla ehemmiyet gösterilmemiş, hatta bu kuşak Türkçüler arasında ırki-etnik kökeni Türk olmayan çok sayıda kişi yer almıştır. Oysa II. kuşak Türkçüler için temel mesele, ırki-etnik köken itibarıyla Türklük olmuş, bu anlayış üzerine Türkçülük fikirlerini inşa etmelerinin yanında aralarında yaşanan tartışmalar bile 'ırk itibarıyla Türklük' üzerinden gerçekleşmiştir. Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan arasında yaşanan tartışmada bile bu görülebilir (Ertekin, 2009: 348-351). Kısaca belirtmek gerekirse, Osmanlı Türkçülüğü kültürel milliyetçiliğe, Cumhuriyet dönemi Türkçülüğü ise soy milliyetçiliği tasavvuruna sahiptir.

Türkçü-Turancı milliyetçilik, iki savaş arası dönemde, özellikle otuzlu yıllardan itibaren çıkmaya başlayan dergilerde kendisini göstermeye başlamıştır. Nihal Atsız'ın çıkarmış olduğu, *Atsız Mecmua* ve *Orhun* dergileriyle, Reha Oğuz Türkkan'ın çıkarmış olduğu, *Ergenekon*, *Bozkurt* ve *Gökbörü* dergileri (Kılıç, 2007: 134-136), Türkçü-Turancı milliyetçiliğin ideolojik tahkimatını yapan yayınlar olmuşlardır. Ancak, bu milliyetçilik tipolojisinin ilk çıkış yaptığı olay, Türk Tarih Tezi'ne karşı yapılan eleştiriler ışığında gerçekleşmiştir. Zeki Velidi Togan'ın, Türk Tarih Tezi'nin bilimselliğini sorgulayarak, Orta Asya'dan gerçekleşen göçün sebebinin bir iç denizin kurumasından ziyade boylar arasında yaşanan rekabetler olduğunu söylemesinin (Ersanlı, 2009: 807) ardından, Kemalist tarihçiler tarafından adeta linçe uğraması neticesinde, Atsız ve birkaç arkadaşının Togan'ın öğrencisi olmaktan iftihar duyduklarına ilişkin telgraf çekmelerinin

ardından, Resmi milliyetçiliğe yönelik, soy Türkçülüğüne dayalı bir akım ortaya çıkmaya başladı.

Atsız, Türk Tarih Tezi'ne yönelik çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. Atsız'a göre Batı medeniyetine intisap etmeye çalışmak, Türklüğün ırki temellerini Anadolu'da aramak ve Türk olmayan kavimlerin Türk soylu olduğunu belirtmek yanlıştır (Ertekin, 2009: 360-361). Bu çıkışlar, Atsız'ın önce akademiden atılması, daha sonra öğretmenlik görevindeyken Malatya'ya sürülmesine ve çıkardığı derginin kapanmasına neden oldu. Ancak Türkçü-Turancı milliyetçilik ile Resmi milliyetçiliğin karşı karşıya geldiği olay, şüphesiz 1944 yılında yaşanan Türkçülük-Turancılık davasıdır.

1944 Türkçülük-Turancılık davalarının görünen sebebi, Atsız'ın, dönemin Başbakanı olan ve Türkçü olduğunu söyleyen Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı mektuplarda Komünist olduğunu belirttiği kişilerin görevlerinden alınmasını istemesidir. Özellikle, Atsız'ın yazmış olduğu ikinci mektupta, Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav, Sadrettin Celal ve Ahmet Cevat (Atsız, 2011a: 112-114) gibi Komünistlerin isimlerini vererek ifşa etmesi neticesinde Sabahattin Ali, Atsız'ı mahkemeye verdi. Atsız, Sabahattin Ali'ye hakaret ettiği gerekçesiyle 4 ay hapis cezasına çarptırıldı ve bu ceza ertelendi. Ancak Atsız, İstanbul'a dönerken bir daha tutuklandı. Atsız'ın yanısıra aralarında Reha Oğuz Türkkan ve Alparslan Türkeş'in de bulunduğu 57 kişi hakkında, "İrkçılık-Turancılık" suçundan dava açıldı. Bunlardan, Atsız, Türkkan, Togan, Fethi Tevetoğlu, Nurullah Barıman, İsmet Tümtürk, Zeki Özgür, Cihat Savaş Fer, Hamza Sadi Özbek, Cemal Oğuz Öcal, Hasan Ferit Cansever, Hüseyin Namık Orkun, Orhan Şaik Gökyay, Hikmet Tanyu, Saim Bayrak, Nejdet Sançar, Cebbar Şenel, Fazıl Hisarcıklı, Muzaffer Eriş, Yusuf Kadıgil, Sait Bayrak ve Sait Bilgiç tutuklandı (Yaşlı, 2008: 129-131).

7 Eylül 1944'de başlayan dava, altmış beş duruşma sonunda 29 Mart 1945'de sona erdi ve 23 tutukludan bazıları çeşitli cezalara çarptırıldı. Ancak Askeri Temyiz Mahkemesi 1946 yılında yeniden yargılama yapılmasına karar verdi ve 31 Mart 1947'de tutuklu bulunan Türkçü-Turancıların hepsi özgürlüğüne kavuştu. Mahkeme sürecinde, hem Atsız, hem de Türkkan bütün savunmalarını, Kemalist rejimin ırk esaslı uygulama ve söylemleri üzerine inşa ettiler (Yaşlı, 2008: 131).

1944 Türkçülük-Turancılık davasının açıldığı dönemki uluslararası sisteme, yine davanın sonlandırıldığı ve yeniden başladığı tarihlere incelenecek olursa, aslında davanın neden açılmış olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. II. Dünya Savaşı'nın bitmesine doğru, artık Almanya'nın kaybedeceğinin ve SSCB'nin kazanacağını anlaşılmasıyla birlikte, Komünizm karşıtlığı ve Turancılıklarıyla bilinen bu kişiler, bir nevi Rusları tatmin etmek maksadıyla tutuklanmışlar, daha sonra Sovyet tehdidinin Batı bloğu ile dengelenmesinin ardından bu kişiler hapisten çıkarılmışlardır. İsmet İnönü'nün şu sözleri bu konuda çok aydınlatıcıdır: "Turancılar, Türk milletinin bütün komşularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için birebir tilsimi bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin, bütün tedbirlerini kullanacağız" (Yaşlı, 2008: 129). Gerçi bu davranış, yani Panturanistlerin sindirilmesi ve bunun halka duyurulması, Sovyetler nezdinde çok fazla bir etki uyandırmadığı gibi bir göz boyama stratejisi olduğu düşünüldü (Özdoğan, 2001: 175-176). Zaten savaş sonunda SSCB, Türkiye'yi tehdit etmiş, Doğu Anadolu'da bulunan bazı vilayetler ile Boğazlar üzerinde hak talebinde bulunmuştu (Akdevalioğlu-Kürkçüoğlu, 2011: 501-502). Bunun karşısında Türkiye, kendi güvenliğini sağlamak için Batı İttifakına dahil olup NATO'ya girmiş, bu yüzden İrkçılık-Turancılık Davası düşürülmüştür.

1944 Türkçülük-Turancılık davasıyla, Resmi milliyetçiliğin ötekileştirdiği Türkçü-Turancı milliyetçilik, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle yeniden bir teşkilatlanma dönemi içerisine girmiş ve Türkçü dernekler vasıtasıyla varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Milliyetçiler Derneği, Milliyetçiler Birliği, Komünizmle Mücadele Derneği, Türk Gençlik Teşkilatı, Türk Kültür Derneği, Milliyetçiler Federasyonu, Türkiye Milliyetçiler Cemiyeti, Türkçüler Yardımlaşma Derneği, bunlardan bazılarıdır (Ertekin, 2009: 382). Ancak DP iktidarıyla da ilişkiler daha sonraki süreçte bozulmaya başlamıştır. Buna karşın Türkçülük, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) dönüştürülmesiyle siyasal alana temayüz etmiştir. Ancak, MHP'nin 1969 Adana Kongresinde Türkçü-Turancı milliyetçilerin tasfiye edilip, Muhafazakar-Geleneksel milliyetçilik anlayışına yaklaşmasıyla, Türkçülük, sadece bir kısım aydın ve elit tarafından benimsenen bir hareket konumuna indirgenmiştir. Türkçü-Turancı milliyetçilik, Kemalist milliyetçilik tarafından ötekileştirilip, Muhafazakar milliyetçiliğin yükselişiyle birlikte zayıflamıştır. Yine de, ülkücü gençler arasında yaşamaya devam eden bu düşünce, Soğuk Savaşın bitmesinin ardından bu kesim içinde güçlenmeye başlamış ve günümüzde varlığını devam ettirebilmiştir.

2. TÜRKÇÜ-TURANCI MİLLİYETÇİLİĞİN İDEOLOJİK KOORDİNATLARI

Türkçü-Turancı milliyetçiliğin düşünsel altyapısının geniş bir yelpaze görünümüne sahip olduğu bilinmektedir. İdeolojik açıdan farklı Türkçü grupları bünyesinde barındıran bu anlayış, Türkçülüğün tanımlanmasından İslam dinine yaklaşıma kadar farklı seslerin bulunduğu bir düşünce biçimidir. İslamın milli kimliğin önemli bir unsur olduğunu belirten Türkçülerin olduğu gibi (Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon), milli kimliğin asli unsuru olamayacağını belirten Türkçüler de (Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan) bulunmaktadır. Yine Türklerin irki-antropolojik özelliklerini araştıran (Reha Oğuz Türkkan) Türkçüler olduğu gibi, millet kavramına manevi ve ahlaki bir anlam yükleyen (Çınaraltı) Türkçüler de bulunmaktadır. Ancak Türkçü-Turancı milliyetçiliğin bütüncül bir görünüm kazanmasında Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan gibi karizmatik Türkçülerin kendilerine has fikir ve kişiliklerinin etkisi büyük olmuştur (Ertekin, 2009: 370-371). Bu minvalde Türkçü-Turancı milliyetçiliğin genel görünümü ve özelliklerini Fatih Yaşlı şu şekilde belirtmektedir:

Bu akımın ideologları, milliyetçilik anlayışlarını kan ve soy esasına dayandırmışlar, biyolojik bir ırkçılığı savunmuşlar ve en temel görevlerinden biri ırkın kanının saflığının bozulmasının engellemek olan bir devlet tasarlamışlardır. Ayrıca, ast-üst ilişkilerinin kesin bir şekilde tanımlandığı ve hiyerarşi dışı davranışların en sert şekilde cezalandırıldığı, askerlikle iç içe geçmiş bir emir-komuta toplumu tahayyül etmişler, siyaseti, nüfusa, doğuma ve evliliğe müdahale eden ve bunları düzenleyip denetleyen bir biyo-siyaset olarak yeniden kurgulamışlardır. Böyle bir devlet ya da toplum tasarımının yanı sıra, son derece güçlü bir irredantizmin savunuculuğunu yapmışlar, sosyal Darwinizme kesin bir inanç duymuşlar ve buradan hareketle hayatı bir var kalma savaşı olarak kurgulamışlar, ölüme ve savaşa tapınarak, barış fikrine, enternasyonalizme ve kozmopolitliğe, entellektüalizme ve kadınsı olan herşeye ve bunları tek başına temsil etme yeteneğine haiz olduklarını düşündükleri Komünizme karşı derin bir nefret duymuşlardır (2008: 5).

Türkçü-Turancı milliyetçiliğe ilişkin genellikle olumsuz bir yaklaşım, akademik ve siyasi çevrelerde görülmektedir. Yaşlı'nın bu düşünceleri yanında Tanıl Bora, bu milliyetçilik tasavvurunu “Resmi-Kemalist milliyetçiliğin etnisist veçhesini benimseyen sapkın bir kolu” (Bora, 1995: 125) şeklindeki tanımı da bu görüşü destekler niteliktedir. Bu yaklaşım, ideolojik önermeler taşımakla birlikte, milliyetçilik tipolojileri arasında yapılan ve temel bir ayırım olan “iyi” milliyetçilik ve “kötü” milliyetçilik ayrımıyla genellikle meşrulaştırılmaya çalışılmakta, milleti vatandaşlık kriteriyle tanımlayan Fransız tipi sivil milliyetçilikler “iyi”, millet olgusunu etnisite, kan, dil ve kültür üzerinden açıklayan Alman tipi etnisist milliyetçilikler “kötü” olarak tanımlanmaktadır. Ancak, Smith'in de ifade ettiği üzere, “millet, her özgül durumda değişik oranlarda biri sivil ve teritoryal öteki etnik ve jenealojik iki boyutu birbiriyle harmanlamıştır” (Smith, 1999: 34). Bu da milliyetçilikler için artık “iyi” ya da “kötü” şeklinde yapılacak kategorileştirmenin işlevsiz kalabileceğini göstermektedir. Yine de Türkçü-Turancı milliyetçiliğin ideolojik koordinatlarından bahseden Yaşlı'nın yukarıda belirtmiş olduğu nitelikleri genel itibariyle burada açıklamak gerekmektedir. Türkçü-Turancı milliyetçiliğin, Türk milliyetçiliği tipolojileri arasında önemli kılan nitelikleri şunlardır: Soy esaslı milliyetçilik anlayışı, din, Komünizm karşıtlığı, zenofobi, tarih algısı, militarizm ve öteki olarak kurgulanan kimliklerdir. Ayrıca bu milliyetçilik tipolojisinin adında geçen “Turancılık” anlayışını da bunlara eklemek gerekir.

Aslında Türkçü-Turancı milliyetçiliğin soy esaslı milliyetçilik algısı, 1930-40'lı yılların dünya konjonktüründen etkilenerek oluştuğu söylenebilir. Ancak Türkçü-Turancı milliyetçiler bunu kabul etmemektedir. Atsız'a göre, Türkçülüğün dışarıdan gelme bir fikir olduğu ve Hitler Almanya'sından öykünerek bu fikrin oluştuğu iddiası solcuların uydurmalarından kaynaklanmaktadır. Atsız'a göre, “yalnız Yahudiler'e karşı güdülen Alman ırkçılığı ile, her millete karşı bir koruma ilkesi olan Türk ırkçılığı arasında bir bağlantı yoktur ve Türk ırkçılığının Alman ırkçılığından çok daha eski olduğu belgelerle meydandadır” (Atsız, 2011b: 36). Atsız'ın, “ırkçılık” olarak isimlendirdiği Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışını farklı kılan en önemli etken, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde milli birliğin sağlanması yönündeki vurgusuydu. Atsız Türkiye'nin ırksal açıdan karışık olmasından rahatsızlık duyuyordu ve Anadolu'da ırksal bir temizlik yapılması gerektiğini vurguluyordu. Atsız, kendisini Anadolu köylüsüyle özdeşleştirmesine karşın, Anadolu'nun ırksal açıdan yeterince saf olduğuna inanmıyordu. Atsız'ın bu minvalde Türklük anlayışı, Orta Asya kökenli olup, Osmanlı ve İslam tarihlerini aşan bir değerdir ve Anadolu'yla sınırlandırılmaması gerektiği fikrine dayanmaktadır (Arslan, 2009: 417-418).

Burada Atsız'ın, “Türk” tanımına da yer vermek gerekir. Atsız'a göre Türk olmak için sırasıyla, kanın, dilin ve son olarak dileğin Türk olması gerekmektedir. “Kanı Türk olan fertlerden bir Türk milleti bugünkü melez topluluktan, şüphe yok ki kat kat kuvvetlidir. Bu, kanı Türk olan fertlerin dilleri de Türk olursa, o millet daha güçlü bir millet olur. Üstelik bir de bu milletin fertleri dilek birliğiyle birbirine bağlıysa, bu ülkücü (mefkurevi) bir millet demektir” (Atsız, 1997a: 140). Atsız'ın Türk olma kriterinin başında kan esaslı gelmektedir. Kanca Türk olmayanlar Atsız'a göre “Türkümsü” olarak isimlendirilmektedir: “Türkümsüler, birkaç göbek ileriki babalarının Türkten başka birşey olduğunu bilmeyip kendilerini öz sansalar da yine Türk değildirler. Çünkü Türklük yalnız manevi-ahlaki değil, aynı zamanda maddi (yani fizik, fizyolojik, fizyonomik ve antropolojik) bir şeydir” (Atsız, 1997a: 143).

Ancak daha sonraki dönemlerde Atsız, ırk temelli millet anlayışından daha çok kültür-bilinç temelli bir soy anlayışına yakın yazılar kaleme almış ve Türklüğün tanımını daha net bir şekilde ortaya koymuştur:

Türk milleti nedir, kimler Türk'tür diye sorulacak. Türk milleti, Türk kökünden gelenlerle Türk kökünden gelmiş olanlar kadar Türkleşmiş kimselerden meydana gelen topluluktur. Türkler, Polonya Türkleri gibi tek tük istisnalarla evlerinde Türkçe konuşan, anadili Türkçe olan insanlardır. Şuuraltında veya duygularının gizli yönünde başka bir ırkın şuur ve özleyişini taşımayan kimselerdir. Türkçülere yedi, hatta yirmi kuşak ilerisine kadar soykütüğü arayan kimseler diye iftira atıyorlar. Tatbik kabiliyeti ve araştırma imkânı olmayan bu gibi safsatalar ancak Moskoğçuların ve başka düşmanların uydurmasından ibarettir. Her zaman verdiğimiz örnekleri yine tekrarlayalım: En büyük Türklerden biri olan Yıldırım Bayazıt'ın anası Türk değildi. Hangi Türkçü onu Türklük kadrosundan çıkarmıştır veya çıkarabilir? İstiklal Marşı şairi Mehmed Akif'in babası Arnavut, ülküsü de Türkçülüğe aykırı olan ümmetçilik olduğu halde hangi Türkçü Mehmed Akif için Türk değildir demiştir? Mesele Yıldırım Bayazıt veya Mehmed Akif kadar Türk olabilmektir (Atsız, 1992: 55).

Buradan da anlaşılacağı üzere, Atsız için Türk olmak; Türk kökünden gelenlerle, bu soydan gelmeyip Türkleşen, başka milletlere yönelik bir aidiyet duymayan ve Türk milletini yükselten kişidir. Bu çerçevede soy araştırmalarını saçma bulan Atsız, Türkleşmek için üç neslin Türkleşmiş olmasını ve başka bir millete ait şuur taşımamayı yeterli bulmaktadır (Ercilasun, 2018: 580). Aynı dönemde Atsız, Türk millet/Türk ırkı ve Türkçülük/İrkçilik kavramlarını birbirlerinin yerine kullandığı görülmektedir. Ancak burada altı çizilmesi gereken iki durum söz konusudur. Bunlardan ilki, ırk ve ırkçılık kavramlarının tarihsel gelişimiyle alakalı olduğu söylenebilir. İrk kavramı, 19. Yüzyılın başlarında beyazlar ve siyahları ayırt etmek için kullanılıyordu. Aynı yüzyılın sonlarından II. Cihan Harbi'ne kadar geçen süreçte etnik grupları –mesela Britanya'da dört ırk bulunduğu bahsedilir, İngiliz, İskoç, Galli ve İrlandalı- ifade etmek için kullanılmıştı. Nazizmin yükselişe geçtiği dönemden itibaren Ari ve Sami ırklarının ayrımı bu kavramla tanımlanmaktaydı. Savaştan sonra ise Amerikan kullanımının evrenselleşmesi neticesinde antropolojik anlamda kullanıldı (Lewis, 2018: 27-28). Dolayısıyla Atsız'ın, 1930'lu ve 40'lı yıllardaki ırk ve ırkçılık kavramlarını kullanmasında, bu kavramın geçirdiği dönüşümlerin ve popülerliğinin etkisi bulunmaktadır.

Nihal Atsız'dan sonra Türkçü-Turancı milliyetçiliğin en önemli ideoloğu, Reha Oğuz Türkkan'dır. Hatta Türkkan'ın Atsız'dan daha kapsamlı ve teorik bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğu bilinmektedir. Türkkan'ın milliyetçilik anlayışı, 1944'te yayımlanan “Milliyetçilik Yolunda” isimli kitabındaki bir tablo tarafından rahatlıkla anlaşılabilir. Tablo'da dağ sıraları şeklinde ideolojik örgü bulunmaktadır. En önde bulunan iki dağda sırasıyla “temiz kan (ırk) davası” ve “milliyet davası” yazmaktadır. Arkalarında bulunan üç dağda sırasıyla, “ahlak davası”, “gençlik ve maarif davası” ve “aile ve kadın davası” yer almaktadır. Bunların arkasındaki dağda, “köy davası” yazmaktadır. Daha arkadaki dağlar çok küçük gözükmekte ve bunların üzerlerinde sırasıyla, “dil, ilim ve fen”, “sanayi ve istihsal”, “din”, “nüfus” ve “idare” ifade edilmektedir. Son olarak en uzak yerde yer alan ve üzeri dumanlı olan dağ silsilesinde “Türk birliği davası” yazmaktadır. Bunların formülasyonu ise, Türkkan'ın milliyetçilik algısını yansıtmaktadır (Türkkan, 1994).

Türkkan, ırk merkezli Türkçülüğünü, “Bozkurtçunun Amentüsü” isimli yazısında, soru-cevap şeklinde anlatmaktadır:

Biz kimiz? Bozkurtçuyuz! İdeolojimiz nedir? Bozkurt Türkçülüğü. Bozkurtçular neye inanır? Türk ırkının ve Türk milletinin, her ırktan ve milletten üstün olduğuna. Bu üstünlüğün kaynağı nedir? Türk kanıdır. Türk doğuştan mı üstündür? Türk doğuştan üstün ve kabiliyetlidir. Zekasını, yiğitliğini, askeri dehasını ve her hususta büyük kabiliyet ve istidadını kanından alır (1944: 12).

Buradan da anlaşılacağı üzere, Türkkan’ın Türkçülük düşüncesi ırk merkezli inşa edilmiştir. Türkkan’a göre, “tarihin ve tekamülün amili” ırktır. Türkkan, bu görüşleri ışığında Türklerin geri kalmasını, ırksal bozulmaya bağlamıştır. Irk ve kan özelliklerinin kalıtımsal yolla kuşaklar boyunca iletilerek oluştuğunu savunan Türkkan’a göre, en üstün ırk Türklerdir. Türkkan’ın irki milliyetçi düşüncesinin genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- *En üstün ırkın Türk uruğu, onun içinde de Türk milletini görmek,*
- *Türk kanı taşımayan unsurları milli sınırlar dışına atmak ve*
- *Öz Türk kanından olmayanlara, Türk milletinin tefekküründe, hayatında ve idaresinde yer vermemek (Önen, 2009: 362-363).*

Türkçü-Turancı milliyetçiliğin din kavramına ve dolayısıyla İslamiyet’e olan yaklaşımları araçsal bir nitelik göstermekle beraber, kendisinden önceki ve sonraki Türk milliyetçiliklerinden farklılık içermektedir. Yaşlı’ya göre, Türkçü-Turancı milliyetçilik, ırk ile din arasına keskin bir çizgi çekerek, dinin ırk bilincini tamamlayıcı bir unsur olmadığını belirtmektedir. Türkçü-Turancı milliyetçiliğin ideologları, din olgusunun toplumsal ahlakın sağlanması bakımından önemine dikkat çekmelerine rağmen, ümmetçiliğe kesinlikle karşı çıkmışlar ve İslamiyet’in Türkleri Araplaştırarak milli benliklerini zayıflatmış olduğunu düşünmüşlerdir (2008: 182). Yine de Atsız, Türkçülerin dine yaklaşımıyla ilgili belirtilen önyargılara rağmen, din konusunda önemli görüşler dile getirmiştir. Ona göre din, sosyal hayatın en temel yapı taşıdır. Türklerin dini ise İslamiyet’tir. Ancak, başka dinlere inan Türklerde bulunmaktadır. Farklı inançları sebebiyle hiçbir Türk dışlanmamalıdır. Çünkü Turan kurulunca, Müslüman olmayan Türklerde çoğunluğa uyarak İslamiyet’e geçiş yapacaklardır. Buna ilaveten Türkler arasında Sünnilik-Şiiilik gibi bir ayırım yapılmamalı, bu içtihat farklılıkları İslam dini içinde ikililik oluşturmamalıdır (Atsız, 1997b: 181). Bununla birlikte Atsız gibi bazı Türkçü-Turancı milliyetçiler, Türklerin İslam tarihinde oynadığı role de dikkat çekmişlerdir. Atsız’a göre, “11. ve 12. yüzyıllardaki o korkunç Haçlı saldırılarını göğüsleyen, 15.-16. yüzyıllarda Avrupa içlerine ve Okyanuslara kadar ilerleyen, 17. yüzyılda Avrupa’nın ortasında, artık teknik üstünlüğü sağlamış olan Hristiyanlarla boğuşan, 18.-19. yüzyıllarda savunmaya çekilerek ve her kalede sonuna kadar vuruşarak savaşa devam eden yalnız Türklerdi” (1997a: 467).

Yine Atsız’a göre, Türkler, İran tarafından İslamiyetin ortadan kaldırılmasını engellemelerinin yanında, Onbirinci Yüzyıldan Kurtuluş Savaşı’na kadar geçen süreçte İslamiyeti tek başlarına savunmuşlardı (1997a: 472). Bunların dışında, Atsız’ın, din konusundaki söylemlerinin konjonktüre göre değiştiği görülmektedir. Atsız, Abdullah Cevdet hakkında, “Bu milletin iki sağlam dayanağı olan milliyet ve din mefhumlarını niye yıkmaya çalıştı?” (1997a: 55) diye bir soru yöneltirken, diğer taraftan, MHP’nin 1969 yılında gerçekleştirdiği Adana Kongresinde Türkçülerin tasfiye edilmesinin ardından, Alparslan Türkeş’e yönelik ağır ithamlarda bulunup, ümmetçilikle suçlaması bunun kanıtı niteliğindedir.

Türkçü-Turancı milliyetçiliğin tarih olgusuna bakışının ise, yine ırk merkezli olduğu görülmektedir. Devlet ve toplumların çöküşünü, kanın saflığının bozulması ve melezleşme olarak açıklamaktadırlar (Yaşlı, 2008: 172). Türk tarihine yönelik yaklaşımlarda ise aynı yöntemin benimsenmiş olmasına karşın, Resmi milliyetçilikten farklı olarak, Osmanlı İmparatorluğu tarihini de Türk tarihinin önemli bir parçası olarak görmektedirler. Örneğin, Atsız, hiçbir çalışmasında Osmanlı padişahları hakkında kötü bir ithamda bulunmamış, bilakis onların yetenekleri ile kabiliyetlerini önplana çıkarmıştır. Osmanlı döneminde yaşanan sorunların temelinde ise devşirmelerin ihanetlerini görmektedir. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olduğunu belirtmektedir (1997b: 55). Zaten, bir tarihçi olan Atsız'ın, Osmanlı dönemine ilişkin birçok bilgiyi günümüze aktardığı, *Aşıkpaşazade Tarihini* çevirerek, Kemalist milliyetçilerin hafızalardan silmeye çalıştığı Osmanlı'yı hatırlattığı bilinmektedir. Bunun yanında Atsız'ın tarihe olan yaklaşımı, Türk tarihine olan genel yaklaşımdan farklıdır. Türk tarihiyle ilgili anlatıların neredeyse tamamında, Türk devletleri yıkılıp yeniden kurulmaktadır. Oysa Atsız'a göre, Türk tarihinde devletler yıkılmamış, sadece yönetici hanedan değişmiş, son olarak da rejim değişikliği (Cumhuriyet idaresi) yaşanmıştır. Yani Atsız'a göre Türk devlet geleneğinde süreklilik bulunmaktadır (1997c: 9-12).

Türkçü-Turancı milliyetçiliğin ideolojik koordinatlarından bir diğeri de, militarizmdir. Bora (2017) Atsız'ın yazılarındaki militarist öğelerin sıklıkla kullanılmasını, "Heroik-intihari bir meydan okuma söylemiyle, kendi kendini çoşturan narsist bir fanatizm geliştirir" ifadesiyle açıklayarak, Türkçülüğün dayandığı gücün de bu militarist söylem olduğunu belirtir (280). Ertekin'e göre, bu akımın düşünürleri için savaş, hayatın sürekli kudret ve iktidar üreten doğasıyla yakından ilgilidir (2009: 372). Bu açıdan bakılacak olursa, Türkçü-Turancı milliyetçiliğin, Resmi milliyetçiliği eleştirdiği konuların başında, Resmi milliyetçiliğin şiarı olan "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" vecizesi gelmektedir. Atsız'a göre, "Bir millet için en büyük tehlikelerden biri barış ve dostluk afyonu yutarak uyumaktır. Büyümek istemeyen millet küçülmeye mahkumdur. Saldırmayan millete saldırılır. Hayat bir savaşken ve onu kazanmak için mutlaka saldırmak gerekirken, milli ülkü yolunda yapılacak saldırının çirkinliğini haykırmak ya gaflet ya da hıyanettir" (2011b: 31). Atsız'ın belirtmiş olduğu bu düşünceler, şüphesiz Resmi milliyetçiliğe yöneltmiş önemli eleştirilerin başında gelmektedir.

Bununla birlikte Türkçü-Turancı milliyetçilere göre; görev duygusu, itaat, disiplin, erkeklik, kahramanlık, sürekli ölmeye ve öldürmeye hazır olmak gibi askeri kavramlar toplum tarafından benimsenmelidir. Ertekin'e göre, savaşçılık ve disiplin, sadece Türkçü-Turancı milliyetçiliğin hayatta var olma mücadelesi olarak yorumlanacak bir araç değil, aynı zamanda kimlik ve kişiliğe ilişkin romantik ve epik duyguları temsil eder (2009: 372).

Yabancı düşmanlığına (zenofobi) ilişkin söylemler ve bu çerçevede öteki olarak konumlandırılan kimlikler, Türkçü-Turancı milliyetçiliğin önemli ideolojik aygıtlarından birini oluşturmaktadır. Türkçü-Turancı düşünürlere göre yabancı kavramı, sadece dışarıdakileri kapsamamakta, aynı zamanda içeride Türk olmayanları da ifade etmektedir. Buna göre asıl tehlike, Türk kanı taşımayanların Türk devletinin yönetici pozisyonlarını işgal etmesidir. Nitekim Türkçü-Turancılara göre Türk tarihi bu örneklerle doludur. Bu yüzden Türkçü-Turancı milliyetçiler, Cumhuriyet dönemini bu hatanın en fazla yapıldığı dönem olarak ifade etmekte, ülkenin gerçek sahibi olan Türklere yönetimde yer verilmezken, Türk soyundan olmayan insanların yüksek mevkilere getirilmesini eleştirmektedirler. Mesela, Rum kökenli olduğu düşünülen Abdülhalik Renda'nın Meclis

Başkanlığına getirilmesi, Türkçü-Turancılar tarafından eleştiri konusu yapılmıştır (Ertekin, 2009: 378).

Bunun yanında, Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışına göre, Araplar “kalles”, Kürtler “hain”, Ruslar, Çinliler, Ermeniler, Yunanlılar ve İranlılar “tarihi düşmanlar” olarak nitelendirilmiştir. Ancak Yahudiler konusunda Türkçü-Turancıların çok sert bir tutum takındıkları görülmektedir. Bunun konjonktürel nedenlerden kaynaklandığı iddia edilmesine karşılık, Türkçü-Turancı yazarlar, Masonluk, Sebatiyizm ve Siyonizm gibi düşüncelerin karşısına açıkça kendilerini konumlandırmışlardır. Atsız, *Musa'nın Necip (!) Evlatları Bilsinler ki* adlı makalesinde, “Yahudi denen mahluku dünyada Yahudiden ve sütü bozuklardan başka kimse sevmez. Çünkü İnsanlık daima kuvvete, kahramanlığa ve iyiliğe tapındığı halde Yahudi zilletin, korkaklığın, kötülüğün ve seciyesizliğin örneği olmuştur” dedikten sonra şunu da belirtir: “Yahudi meselesini ilk halleden memleket Almanya olmuştur. Başka milletler bundan ders alacaklardır”. Ayrıca Yahudilerin Türkleşmeyeceğini, “Çamur ne kadar fırına verilse demir olmayacağı gibi Yahudi de ne kadar yırtınsa Türk olamaz” (Atsız, 2011b: 251-252) sözleriyle belirtmiştir. Benzer şekilde, Cevat Rifat Atilhan¹, II. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında semitizm karşıtı makaleler yayımlayıp, üst düzey Nazi yetkilileriyle (örneğin Rosenberg) görüşmüş, Türkiye’de Yahudi karşıtlığının başını çekmiştir. Atilhan tarafından çıkarılan *Milli İnkılap* dergisi ile Atsız’ın *Orhun* dergilerinde yayınlanan Yahudi karşıtı yazılar, 1934 yılında Trakya bölgesinde yaşanan ve Yahudilerin bölgeden gitmesine neden olan olayları teşvik ettiği bilinmektedir. Bunun yanında, II. Dünya Savaşı bittikten sonra da anti-Semitist yazılar yazılmaya, özellikle Sebatayist ve Siyonistlerin Türkiye üzerindeki gizli emelleriyle ilgili uyarılar yapılmaya devam edilmiştir (Yaşlı, 2008: 246-253).

Türkçü-Turancı milliyetçiliğin temel yapı taşlarından biri de Komünizm ve ideolojik bağlamda sol karşıtıdır. Türkçü-Turancı milliyetçiliğe göre ideolojiler, ırkların çıkarlarına göre şekillenmektedir. Buna göre, Liberalizm İngilizlerin, İslamcılık Arapların, Beynelmilelci Komünizm ise Slav ırkının menfaatleri çerçevesinde şekillenen ideolojilerdir. Komünizmi Sovyet yayılcılığı olarak gören Türkçü-Turancı milliyetçiliğin siyasallaşmasında, Sovyet ve Komünizm karşıtlığı söylemi etkili olmuştur. Her ne kadar Liberalizm ve İslamcılıkta bir öteki ideoloji olarak kurgulansa da, Komünizm kadar düşman görülmemiş, yer yer Türkçülüğün içerisine sızmasına – Komünizmle mücadele adına- izin verilmiştir (Ertekin, 2009: 373). Ahlıksız davranışların Komünizmden kaynaklandığı tezi, Komünizm karşıtı söylemin Muhafazakar milliyetçiliğe kapı aralaması, Türkçülüğün, siyasetin “sağ bloğuna” yerleşmesi ve ellili yıllardan itibaren Türkiye’nin Soğuk Savaş’ın sınır hattı olması, Türkçü-Turancı milliyetçiliğin önemli katkıları olarak gösterilebilir.

Son olarak, Türkçü-Turancı milliyetçiliğin, isminden de anlaşılacağı üzere, en temel vurgusu Turan kavramıdır. Turan kavramı, bir nevi Türkçülüğün dış politikadaki kimliksel-jeopolitik yönelimini oluşturmaktadır. Çünkü dış politika, milli kimliğin ve ülke sınırlarının yeniden üretildiği söylem stratejileridir (Campbell, 1996: 69). Dolayısıyla Turancılık, hem Türk milliyetçiliğinin en önemli bileşeni, hem de bir dış politika vizyonu olması hasebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca, Türkçü-Turancı

¹ “Milletimizin, dinimizin, vatanımızın, mukaddesatımızın bir tek büyük, ezeli ve ebedi düşmanı vardır. Bu düşman birçok isimler ve maskeler taşıyan ve hakikatte tek bir cisim olan Siyonist’dir” (Atilhan, 1996: 25). Atilhan, Siyonizm, Masonluk ve Yahudiler hakkında birçok kitap kaleme almış, eserlerinde Yahudilere yönelik ağır ithamlarda bulunmuş, Türkiye’deki Mason localarının ve Masonların isimlerini yazıp ifşa etmiştir. Ayrıca Filistin’de İsrail’e karşı savaşmış ve ömrünün sonuna kadar anti-semitist çizgisini devam ettirmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: (Atilhan, 2002).

milliyetçiliğin, diğer milliyetçilik tasavvurlarından ayıran mühim bir niteliği olduğu ifade edilebilir. Atsız'a göre Türkler için en kutsal amaç Turana ulaşmak, Türk milletini tek çatı altında toplamaktır. Ancak bu birlikteliğin temelinde kültür değil soy kavramı olmalıdır (2011a: 17). Ona göre Turancılık, büyüklük düşüncesidir ve Türk milletinin yegane arzusu büyüktür. Ancak bu birliktelik ilk olarak siyasi zeminde vuku bulmalıdır çünkü kültürel birliktelik için evvela siyasi birlik kurulmalıdır ve Turancılık bu siyasi fikrin adıdır (Atsız, 1997a: 17-20). Bunun yanında Turancılık emperyalist bir hedef değildir zira emperyalizm başka milletleri tahakküm altına almak anlamına geldiği için irredentizm kavramı Turancılığın karşılığı olabilmekte ve bu kavramın da makul olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Turancılığın maceraperest bir proje olduğu ve I. Cihan Harbinde alınan yenilginin sebebinin de Turancılık olduğu fikrine şiddetle karşı çıkılmaktadır. Çünkü Turancılık fikrinin savaşın gidişatı ve sonucu üzerinde müspet ya da menfi bir sonucu olmadığı Atsız tarafından ifade edilmekte ve savaşta alınan yenilginin ideolojik olmaktan ziyade güç kavramıyla alakalı olduğu üzerinde durulmaktadır. Atsız, Turancılığın bütün Türkleri birleştirecek bir ülkü olduğunu tahayyül etmekte ve "Hakkımızı, atalar mirasını istiyoruz. Alacağız da" şeklindeki ifadesiyle bu konudaki kararlı tavır ve düşüncelerini açıkça ortaya koymaktadır (2011a: 21-24). Atsız'ın, Türkçü camianın Turancı suçlamasıyla sürekli yaftalanması karşısında tepkisini "Turancıyız ne olacak?" sorusuyla dile getirerek bunun bir övünç kaynağı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Nihayetinde, Turancılık kavramıyla, o dönemde bağımsız olmayan Türkistan, Azerbaycan, Kafkasya ve İdil-Ural bölgelerini kurtarmanın yanında, Kırım, Batı Trakya, Kıbrıs, Adalar, Kerkük ve Bayır-Bucak bölgelerinin de kurtarılıp anavatanına katılacaklarını Türkçü-Turancı milliyetçiler tarafından düşünülmektedir (Atsız, 2011a: 28).

Sonuç

Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışı, iki savaş arası dönemde, uluslararası konjonktürden de etkilenmekle birlikte, Türkçü ideolog ve tarihçilerin dergileri, eserleri ve romantik fikirlerinde hayat bulan bir milliyetçilik anlayışıdır. Bu milliyetçilik tasavvuru, Resmi-Kemalist milliyetçiliğe bir reddiye niteliği taşıması bağlamında önem arz etmektedir. Resmi-Kemalist milliyetçiliğin Batılı-seküler Türk kimliği inşa etmek için kullandığı Türk Tarih Tezi, Anadolu coğrafyası üzerinde teritoryal bir yönelimle hareket etmesi ve sivil milliyetçiliğin anayasal vatandaşlığa dayalı Türklük yaklaşımını benimsemesi, Türkçü-Turancı milliyetçilik tarafından eleştirilmektedir. Aynı zamanda Türk dış politikasının temel nosyonunu oluşturan "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" anlayışı da Türkçü-Turancı milliyetçiliğin şerh koyduğu mühim bir alandır.

Türkçü-Turancı milliyetçiliğin, Resmi-Kemalist milliyetçiliğe karşı dile getirdiği eleştiriler noktasındaki çözüm önerisinin merkezine soy esaslı bir milliyetçilik yaklaşımını yerleştiği görülmektedir. Türkçü-Turancı milliyetçiliğin üzerine inşa edildiği yaklaşım, irken ya da etnik anlamda Türk olunması ve bu kavramın benimsenmesidir. Dolayısıyla, anayasal vatandaşlığa dayalı Türklük ve bunun temellendirildiği Anadolu medeniyetleri tarihi, bu milliyetçilik tasavvuru için kesinlikle kabul edilemeyecek bir durumdur. Bunun karşısında irken Türk olmak ve bunu, İslamiyet öncesi Türk tarihi ve İslamiyet sonrasındaki Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları dönemlerine dayalı biçimde tarihlendirmeyi öneren Türkçü-Turancı milliyetçiler, Resmi tarih anlayışının seküler ve Osmanlı'yı ötekileştiren yaklaşımına karşı çıkmaktadırlar. Nitekim bu Resmi-Kemalist milliyetçiliğin kimlik anlayışının dışardaki yansıması olan statükocu ve barışçıl dış politika anlayışı, Türkçüler tarafından ters çevrilerek, Anadolu

dışındaki bütün Türklerin esaretten kurtarılması ve yaşadıkları coğrafyaların birleştirilmesi suretiyle Turancılığın hayata geçirileceği bir dış politika anlayışına dönüştürülmüştü. Ancak, bütün Türkleri bir araya getirecek olan Turan'ın nasıl gerçekleşeceği konusunda açık ya da teorik bir görüşe sahip değildirler.

Türkçü-Turancı milliyetçilik, II. Cihan Harbi döneminde, Turancılık Davası vasıtasıyla ötekileştirilen bir milliyetçilik anlayışı olmasına karşın, Türk milliyetçiliğinin geçireceği dönüşüm ve Muhafazakar milliyetçiliğin gelişimine önemli katkılar sunmuş olduğu görülmektedir. Özellikle Komünizm karşıtlığı, Türk milliyetçiliğinin Soğuk Savaş döneminde siyasetin sağ bloğuna yerleşmesine ve Muhafazakar milliyetçiliğin gelişmesine zemin hazırladığı ifade edilebilir. Ayrıca, Osmanlı tarihine ilişkin çalışmaları ve Kemalist yaklaşımın her türlü ötekileştirme çabalarına karşın Osmanlı tarihine yönelik övücü söylemleri, benzer şekilde Muhafazakar milliyetçiliğe geçişte önemli bir işlev üstlenmiştir.

Sonuç olarak, Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışı, Resmi-Kemalist milliyetçilik anlayışına getirdiği eleştirileri zengin bir milliyetçilik tasavvuruna dönüştürerek, toplumsal ve siyasal anlamda etkileri hala devam eden bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Günümüzde Osmanlı tarihine yapılan atıflar, İslam öncesi Türk tarihine ait semboller, milliyetçiliğin siyasetin sağ yelpazesine yerleşmesi, Muhafazakar milliyetçiliğin doğuşuna zemin hazırlaması ve diğer milliyetçilik tipolojilerinden farklı olarak bir dış politika vizyonu (Turancılık) ortaya koyması, Türkçü-Turancı milliyetçiliğin önemli işlevleri olarak görülebilir. Resmi milliyetçiliğe karşı gösterdiği direnç ve getirdiği eleştiriler, 1930 ve 40'lı yılların konjonktürü göz önüne alındığında, cesur ve mühim bir başkaldırı olarak değerlendirilebilir. Son olarak, Türkçü-Turancı milliyetçiliğin genel çerçevesini çizmek gerekirse, kimlik anlayışı etnisist-ırksal temele dayanan, Batı tipi modernleşmeye tepki gösteren, dinsel anlamda seküler olmakla birlikte Kemalizm kadar katı bir tutum sergilemeyen ve bütüncül bir tarih anlayışına sahip bir milliyetçilik anlayışı olarak, Türk milliyetçiliği tipolojileri arasında müstesna bir konumda bulunmaktadır. Türkçü-Turancı milliyetçilik anlayışı, son dönemlerde yaşanan gelişmeler ve Türkiye'ye yönelik tehditler nedeniyle, toplumsal manada söylemler ve semboller vasıtasıyla güçlü bir milliyetçilik tasavvuru olarak varlığını hissettirmektedir. Günümüzde Türk milliyetçiliğinin retoriğini, muhafazakar milliyetçilikle birlikte biçimlendirmesi, Türkçü-Turancı milliyetçilik tasavvurunun en mühim niteliklerinden biri olarak ifade edilebilir.

Kaynakça

- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2011). "1945-1945: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1", Ed. Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınevi, ss. 477-615.
- Arslan, E. (2009). "Türkiye'de Irkçılık", Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, ss. 409-438.
- Atilhan, C. R. (2002). *Medeniyetin Batışı*, 4. Baskı, İstanbul: Sinan Yayınevi.
- Atilhan, C. R. (1996). *Türk Oğlu Düşmanını Tanı, Masonluğun İçyüzü*, 6. Baskı, İstanbul: Sinan Yayınevi.

- Atsız, N. (1997b). *Makaleler II*, İstanbul: İrfan Yayınları.
- Atsız, N. (1997a). *Makaleler III*, İstanbul: İrfan Yayınları.
- Atsız, N. (1992). *Makaleler IV*, İstanbul: İrfan Yayınları.
- Atsız, N. (2011a). *Turancılık, Milli Değerler ve Gençlik*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Atsız, N. (1997c). *Türk Tarihinde Meseleler*, İrfan Yayınları, İstanbul.
- Atsız, N. (2011b). *Türk Ülküsü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Campbell, D. (1996). *Writing Security: United States Foreign Policy and Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ercilasun, A. B. (2018). *Atsız: Türkçülüğün Mistik Önderi*, Ankara: Panama Yayıncılık.
- Ersanlı, B. (2009). “Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, ss. 800-811.
- Ertekin, O. (2009). “Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, ss. 345-388.
- Kılıç, M. (2007). “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, ss. 113-140.
- Lewis, B. (2018). *Semitizm ve Anti-Semitizm*, Çev. Hür Güldü, Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Önen, N. (2009). “Reha Oğuz Türkkan”, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınevi, ss. 362-369.
- Özdoğan, G. G. (2001). *Turan’dan Bozkurt’a Tek Parti Dönemi’nde Türkçülük 1931-1946*, Çev. İsmail Kaplan, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Smith, A. D. (1999). *Milli Kimlik*, Çev. B. S. Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkkan, R. O. (1944). *Milliyetçilik Yolunda*, İstanbul: Müftüoğlu Yayınevi.
- Yaşlı, F. (2008). *Milliyetçilik ve Faşizm: Türkiye’de İrkçi Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extented Abstract

The typology of Pan-Turkist-Turanist nationalism is a movement that emerged in the period between two world wars. This type of nationalism originally emerged in nationalist magazines. The Pan-Turkist-Turanist nationalism concept was built by famous historians and ideologues such as Hüseyin Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan and Zeki Velidi Togan. This typology of nationalism showed that it had a different idea of identity by opposing the understanding of the thought of Kemalist nationalism. Kemalist nationalism wanted to build Turkish identity through the Turkish History Thesis. According to this thesis, Turks established the oldest civilizations of the world. All civilizations established in Anatolia, Europe, China, India, Greece and Egypt were the achievements of Turks. The nations who lived in these territories were of Turkish origin. Pan-Turkist-Turanist nationalists strongly opposed these ideas. According to them, Turks came from Central Asia and these civilizations and their peoples were certainly not Turkish. After these criticisms, Hüseyin Nihal Atsız and his friends were fired from the university. Pan-Turkist-Turanist magazines were closed by Kemalist decision-makers. The pressure on the Turkish nationalists continued until the Second World War. In this period, the pressure on nationalists decreased due to the victory of the Nazis in the World War II. Pan-Turkist-Turanist nationalists began to publish magazines again. However, when the Soviets became dominant in the war, the attitude towards the Pan-Turkist-Turanist nationalists was changed. Racism-Turanism court case, which started in 1944, is the most important indicator of this attitude change. This case started with a letter written by Atsız to Prime Minister Şükrü Saraçoğlu. In this letter, Atsız complained about some communists. The writer Sabahattin Ali, one of those, sued Atsız. The lawsuit continued two years. In this period, Turkish nationalists such as Hüseyin Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan and Alparslan Türkeş were sentenced with several penalties. Besides, Turkish nationalists were agonized in the prison. Racism-Turanism court case was a political case to satisfy the Soviets. However, the Soviets ignored this case. When the Second World War finished, Soviets threatened Turkey. Turkey solved this problem by joining the Western alliance. Therefore, the case ended in 1946. Pan-Turkist-Turanist nationalists gained freedom. The typology of this nationalism was marginalized by the Racism-Turanism court case. Turkish nationalists began to reorganize during the Democratic Party, which came to power in 1950. The common aim of the organizations established by Turkish nationalists was to fight against communism. However, Turkish nationalism did not find any social support apart from some intellectuals and university students. With the establishment of the Nationalist Movement Party, this movement had the opportunity to politicize. However, in 1969, the Nationalist Movement Party declared the ideology of the party to be the Turkish-Islamic ideal. This situation caused the Pan-Turkist-Turanist nationalists to move away from the Nationalist Movement Party. After this period, Pan-Turkist-Turanist nationalism continued to be supported by a few marginalized groups.

The basic arguments of Pan-Turkist-Turanist nationalism should be indicated. These are ethnic nationalism, ambiguous opinions on religion, militarism, holistic understanding of history, xenophobia, otherization of different identities, anti-communism, and pan-Turanism. The main emphasis of the Pan-Turkist-Turanist nationalism concept is ethnic Turkishness. Other attributes are built on this emphasis. Some Pan-Turkist-Turanist nationalists such as Reha Oğuz Türkkan who built Turkish identity definition on biological race. Nihal Atsız used the concept of racism in the cultural context. The most important issue for these Turkish nationalists is being Turkish.

According to the intellectuals of this movement, the blood, language and nation must be Turkish. Pan-Turkist-Turanist nationalists build Turkish identity on the history of Central Asia, Seljuk and Ottoman Empire history. Unlike the Kemalist nationalists, Pan-Turkist-Turanist nationalists seem to care about the Ottoman history. They also considered the negative developments in Turkish history as the betrayal of the devshirmehs. Religion is not important for this typology of nationalism. However, they strongly emphasized the role of Turks in the history of Islam. The Pan-Turkist-Turanist nationalists advocated secularism. The Pan-Turkist-Turanist nationalists imagined homogeneous, programmed and militarist society. For this reason, Turkists often included military concepts in their poems, books and articles. For Pan-Turkist-Turanist nationalists, everyone was an enemy except Turks. The enemy image was sought both inside and outside the country. All ethnic groups in Turkey were encoded as dangerous structures. However, the ideology of Pan-Turkist-Turanist nationalists hated communism since communism was contrary to Turkish character and moral structure. According to them, the source of all problems was communism. Therefore, the first task of Turkish nationalists was to destroy communism. Turanism is the goal that Turkish nationalists want to reach. The idea of Turanism is the idea of the unification of all Turks under a state. Thus, the Turks will have a great empire. According to Turkish nationalists, Turanism is not imperialism.

Pan-Turkist-Turanist nationalism is a typology of nationalism that invented the nationalist symbols used today and shaped the rhetoric of nationalism. The typology of Pan-Turkist-Turanist nationalism has developed a nationalist understanding of ethnic Turkishness. Besides, it is important to criticize Kemalist history concept. Conservative nationalism emerged on the basis of this criticism. In addition, it has developed a foreign policy idea unlike other nationalism typologies. This is called Turanism.

**MAX HORKHEIMER VE THEODOR W. ADORNO'DA
MODERN İNSAN VE TÜKETİM İDEOLOJİSİ*****Fatma Begüm ÖZEL** & Alper MUMYAKMAZ*******Öz**

Bu çalışma, modern tüketicilerin hayata bakışı ve yaşam şekillerini tüketim kültürü üzerinden anlamayı amaçlamaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte daha çok tüketen, tüketerek varlığını inşa eden bir insan düşüncesi ortaya çıkmış, bu insan modeli de kültür endüstrisi sayesinde tüketicilerin günlük hayat içerisinde alışveriş, kitle iletişim araçları, sosyal kimlik, aile ve manevi değerler temelinde şekillendirilmiştir. İlk zamanlar temel fiziksel ihtiyaçlar üzerine kurulu olan tüketim kültürü, zamanla yerini “haz”, “istek”, “arzu”, “statü”, “kimlik” ve “prestij” gibi kavramlara bırakmıştır. Üretimin değersizleştirildiği hatta görmezden gelindiği bu dönemde, insanlar tükettikleri üzerinden bir kimlik kazanmaya, toplumsal konumlarını şekillendirmeye başlamışlardır. Hatta zamanla insan bir nesneye indirgenmiştir. Günümüzde ihtiyaçların karşılanmasından öte bir ideolojiye dönüşen tüketim olgusunun teorik detayları Frankfurt Okulunun iki önemli ismi Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'nun eleştirel teorileri çerçevesinde ele alınmış, tüketim kültürünün bir analizini yapmıştır. Uygulama kısmında ise bireylerin tüketime yönelik algı ve düşünceleri, hermenötik yöntem kullanılarak yapılan derinlemesine mülakatlarla çözümlenmeye, bu sayede tüketim ideolojisinin bireylerin iç dünyalarındaki detayları kendi düşünceleri üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, tüketim kültürünün getirmiş olduğu fiziksel ve sahte ihtiyaçlara sahip olma arzusunun modern bireyde manevi boyutta değerler kaybına yol açtığı düşünülmektedir. Bu sonucun bireyde “mutsuzluk, dayanışma eksikliği, güven kaybı, yabancılaşma, yalnızlaşma ve anlam kaybı” gibi duygu durumlarının yaşanmasına ve toplum içerisinde huzuru sağlayacak olan değerlerin ve duyguların kaybolmasına neden olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Teori, Kültür Endüstrisi, Tüketim Kültürü, Değerler Tüketimi

**MODERN HUMAN BEING AND CONSUMER IDEOLOGY IN MAX
HORKHEIMER AND THEODOR W. ADORNO****Abstract**

This study aims to understand modern consumers' perception of life and life styles through consumer culture. With the globalization process, the idea of a human being that consumes more and constructs its existence through consuming has emerged. This human model has been shaped by the culture industry on the basis of consumers' shopping, mass media tools, social identity, family and spiritual values in daily life. The consumption

* Bu makale Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında yapılan “Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'da Modern İnsan Düşüncesi, Samsun Örneği” isimli Yüksek Lisans tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyoloji Doktora Öğrencisi, f.bgm.d@hotmail.com.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, alpermumyalmaz@gmail.com

culture, which was based on basic physical needs at first, was replaced by concepts like “pleasure”, “passion”, “desire”, “status”, “identity” and “prestige”. At the first stage, when production was neglected or even ignored, people started to gain an identity and shape their social position. Even people have gradually been reduced to an object. The theoretical details of the phenomenon of consumption, which has turned into an ideology rather than meeting today's needs, was investigated in this study within the framework of critical theories of Max Horkheimer and Theodor W. Adorno of the Frankfurt School via their critiques of the consumer culture. In the application part, the individuals' perceptions and thoughts about consumption were analyzed through in-depth interviews using the hermeneutic method, in this way the details of the individuals' inner worlds of consumption ideology were analyzed through their own thoughts. As a result, it is thought that the desire to have the physical and false needs brought by the consumption culture leads to the loss of values in the modern individual. It is seen that this result causes emotions such as unhappiness, lack of solidarity, loss of confidence, alienation, isolation and the vanish of meaning in the individual and causes loss of values and feelings that will provide peace in society.

Keywords: *Critical Theory, Culture Industry, Consumption Culture, Consumption of Values*

Giriş

20. yüzyıla damga vuran ekonomik, kültürel, teknolojik ve sosyal gelişmeler toplumsal hayatın her alanına nüfuz ederek köklü birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Maddi yaşantı, doyum ve haz aracılığı ile “bireycilik” ve “tüketimcilik” ideolojisinin yaşandığı bu modern dönem birçok düşünürün olduğu gibi Frankfurt Okulunun da dikkatinden kaçmamış, ekonomik yapıdan düşünsel üst yapıya kadar birey ve toplumun anlaşılmasına yönelik çalışmalar ortaya koymuşlardır. Eleştirel teori ile birey ve topluma yönelik kaygıları ön planda tutan Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno “Aydınlanma'nın Diyalektiği” adlı eserlerinde yer alan “Kültür Endüstrisi” kavramı ile bu kaygının ve eleştirinin üzerinde durmuşlardır.

20. yüzyılın ortalarından itibaren kitle kültürü olarak karşımıza çıkan tüketim kültürü, kültür endüstrisinin dayatmaları sonucu insanların yaşamını kuşatan ve yaşam şekillerine yön veren bir olgu haline gelmiştir. Aydınlanma felsefesi ile başlayan ve Frankfurt Okulunun eleştirel teorisine konu olan kültür endüstrisi ve modern toplum dönüşümünün bir çıktısı olan tüketim, günümüz dünyasında küreselleşmenin de önem ve hız kazanmasıyla birlikte ekonomik ve sosyal açıdan dünyanın bir pazar haline gelmesini, tüketimin ise benzer davranış kalıplarını benimsemesini içermektedir. Kitle iletişim araçlarında yer alan programlar, reklamlar, sinema endüstrisi, büyük alışveriş merkezleri, pazarlama tekniklerindeki ilerlemeler tüketicilerin yaşam seviyesi ve kalitelerini şekillendirmeye başlamış, yönetmişlerdir. Herkese hitap eden, kimsenin kaçış yeri bulamadığı bu sistem içinde oluşan yapıda bireyler, tüketim odaklı yaşamaya ve satın almaya zorlanmıştır. Yanlış ve sahte ihtiyaçlar pençesinde tüketen birey, mutluluğunu da sahte ihtiyaçları karşılamaya çalışarak elde etmek istemeye çalışmıştır.

Dünyada 1950'lerde kendisini göstermeye başlayan tüketim olgusu, ülkemizde ise 1980'lerden itibaren evrilerek bugünlere gelmiştir. Bu süreç içerisinde geleneksel anlamından hızla uzaklaşmıştır. Temel fiziksel ihtiyaçlar üzerine kurulu olan tüketim kültürü, modern ve post-endüstriyel dönemde yerini “haz”, “istek”, “arzu”, “statü”, “kimlik”, “prestij” gibi kavramlara bırakmıştır. Üretimin değersizleştirildiği ve

görmezden gelindiği bu dönem içerisinde insanların tükettikleri üzerinden kimlik kazanması ve ilişki kurması toplumsal konumu belirleyici bir hal almıştır. İmaj odaklı tüketim alışkanlığı, kitle iletişim araçlarının marifetleri ile de marka ve gösterişe yönelik bir hayat tarzına dönüşmüştür. Bir üst grubun üyesi olabilmek adına daha fazla tüketen insanlar, sistemin devamlılığı adına kendi kimliklerini silmeye, tüketimi bir yaşam felsefesi haline getirerek içselleştirmeye başlamışlardır. Dolayısıyla tüketim kültürü; “tüketicilerin çoğunluğunun faydacılıktan uzak, statüler sağlayan, ilgi uyandıran ve yenilik sunan ürünlere arzu duydukları, onlara sahip olarak, sahip olduklarını sergiledikleri” bir kültür olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Arzu duyulan tüm nesnelere, metalar, modern insan için yaşamın gereği olan hayatın tanımlayıcı yüzü ve kimliği haline gelmeye başlamış, hayatın hemen hemen her alanda yerini alan metalar doyumsuz duygular ve iyi yaşam imgeleriyle ilişkili hale gelmeye başlamıştır.²

Çoğul kimlikli dünyanın karmaşası altında ezilen modern birey, mutlu olmak, haz almak adına gerçekleştirdiği tüketim karşısında sahip olduğu kimliğini de tüketerek mutsuz olmaya başlamıştır. Yaşama ilişkin ürünlerin metalaşması, başarının, saygının, sevginin ve inancın metalar üzerinden ölçülür olması, değerler duygusuna zarar vermiştir. Bencillik, yalnızca kendi çıkarını düşünmek, açgözlülük ve sahip olma, yaşamın amacı olarak karşımıza çıkmış, insanların şeyleşmesi, yaşamlarının tekdüze hale gelmesi, kendini gerçekleştirme olanaklarının tıkanması ve buna bağlı olarak anlam kaybının yaşanıyor olması modern insanda yabancılaşmayı ve anlam kaybını meydana getirmiştir. Bu yüzden modern insan günümüzde ciddi anlamda “anlam ve mana” arayışı içerisinde.

1. MAX HORKHEİMER VE THEODOR W. ADORNO'DA ELEŞTİREL TEORİ

Daha iyi bir toplum adına mevcut toplumu eleştiren Horkheimer, yaşadığı dönemin ortaya koyduğu sorunlar ve tartışmalar üzerine yeni bir toplumsal teori ortaya koymuş, kapitalist sistemin ayrıntılarını çözümlenmeye çalışmıştır. Kapitalist anlayışın günlük yaşam tarzını yansıtan ve modern birey üzerine odaklanan Horkheimer ve Adorno, tahakküm ve davranış ilişkisi üzerinden meşruiyetini inşa ettiği toplumsal belirlenmenin öznesi olan birey üzerinden çözümlenmeler yaparlar.

Horkheimer ve Adorno'nun düşünce yapısını, 1940'ların ortasında yayınlanan “*Aydınlanmanın Diyalektiği: Kitlelerin Aldanışı Olarak Kültür Endüstrisi*” çalışmasında görmek mümkündür. Aydınlanmanın yeni ve baskıcı bir mite doğru gerilemesinin nedeni, “aydınlanmanın kendisinin hakikat korkusu ile felce uğrayışında” bulunmaktadır.³ Buna ek olarak dünyamızın tabii olduğu değişim sürecini betimlemektedir.⁴ Horkheimer'e göre, tekeli ve ezici kapitalizmin gelişmesinin nedeni, yeni dönemde bireyin rolünün “totalite ile uyumunu” yerine “totalite tarafından ezilip bastırılmaya” çalışılması ve aynı zamanda bireysel mutluluğun da bir kafes içine alınmasından kaynaklanmaktadır.

Toplumsal yaşamın vazgeçilmez öznesi olan insan üzerinde kurulan baskı, egemen ideolojiler tarafından gerçekte “kendilik bilincinin dışında sunulan yaşam koşullarına, yine kendi iradesi ile uyma fikrini aşılıyarak” görülmez bir tahakküm yaratmaktadır. Oysa özellikle Adorno'nun özelinde Eleştirel Teori'de savunulan şey; “özne ile nesnenin birbirine indirgenemeyeceği” oluşudur. Bu bağlamda Frankfurt Okulu, eleştirel teori

¹ Ferruh Uztuğ, *Markan Kadar Konuş*, İstanbul 2003, s.98.

² Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Mehmet Küçük (Çev.), İstanbul 2005, s.39.

³ Slater, *Frankfurt Okulu*, s.173

⁴ Slater, *Frankfurt Okulu*, s.175.

kavramına üç ana düşünce alanı üzerinden ulaşır. Bunlar; araçsal akıl eleştirisi, akli mitlerden kurtardığını söyleyen aydınlanma eleştirisi ve son olarak da Frankfurt Okulu'nun özellikle üzerinde durduğu ve neredeyse tüm çalışmaların bu yönde sunulduğu, modernitenin getirdiği, kültür eleştirisidir. Kültürün bir ideolojiye dönüşmesini, “negatif diyalektik” kavramı üzerinden açıklayan Adorno, Horkheimer ile birlikte aydınlanmanın, araçsal aklın ve kültür endüstrisinin eleştirisini yapmışlardır.

1.1. Negatif Diyalektik

Frankfurt Okulu'nun en önemli ve sınıflandırılması, anlaşılması zor filozoflarından birisi olan Adorno'nun temel felsefi inancı ve amacı, somut ve biricik olan tikelin⁵ tümelin tahakkümüne karşı dik duruşunu savunmak olmuştur.⁶ Adorno'nun “*Minima Moralia*” kitabında bahsettiği “yanlış yaşam” ile aynı zamanda kitabın en başında yer alan Ferdinand Kürnberger'in “yaşam yaşamıyor”⁷ alıntısıyla birlikte ele alındığı zaman, araçsallaşan yaşamların bireylerin dünyasında gerçek ve doğru yaşamla örtüşerek şekil almadığını gösterir. Araçla amacın yer değiştirerek bireyin nesnelere dönüşmesi, Adorno gözünde kötümser bir konumlanışı temsil eder. Adorno'ya göre, amaçlarla araçlar yer değiştirmiştir. Bundan dolayı Adorno, negatif diyalektik ile hemen hemen her şeyin eleştirisini yapar. Bunun en belirgin göstergelerinden biri de idealizm/materyalizm tartışmasında karşımıza çıkar. Bu karşıtlık, aşılması gereken bir durumdur. Adorno'nun negatif diyalektiğinde bilinen yüzeysel şema (tez, antitez, sentez) bulunmaz. Diyalektik, Adorno ve Horkheimer'da, Hegel ve Marx'tan farklı bir biçimde tanımlanmaktadır. Hegel'in idealizmi ile Marksizm'in materyalizminin birbirlerine indirgemeye çalışılması durumu Adorno'nun reddettiği bir durumdur. Hegel ve Marx'ın diyalektikleri iki ucu kapalı diyalektikler olduğundan; Hegel'in diyalektik ideali burjuva devletinde; Marx'ın ki komünist toplumda son bulur. Adorno ve Horkheimer, diyalektiğin son bulması durumunun diyalektiğin kendisi ile çelişeceği söyler. Onlara göre diyalektik süreklilik arz eder. Adorno ise bu sürekliliği “negatif diyalektik” kavramı ile vurgulamaya çalışır.

Adorno ve Horkheimer, diğer bir yandan da bireyin bir tikel olarak varlığını gerçekleştirebileceği ve özerkliğini kaybetmeyeceği, sosyal yapı içinde özgür kalabileceği bir sistemin hayalini kurar. Bunu da şu sözlerle dile getirirler: “Tek bir insan bile canlı emeğinin kendine düşen payından mahrum bırakılmadığında rasyonel özdeşlik sağlanmış, toplum özdeşleştirici düşünceyi aşmış olur”⁸ Adorno bu düşüncesini, negatif diyalektik ile temellendirmiştir. Onun bu düşlediği düşünce yapısı, “öznenin kendini kurban etmeden özdeşsizliğe ulaşması”⁹ olarak tanımlanır. Adorno'da bu ütopyanın karşılığı, “Rasyonel özdeşlik”tir. Adorno'nun “özdeşlik ilkesinin toplumsal modeli”¹⁰ olarak tanımladığı ilke eşitlemecî ve özgürleştirici bir yaklaşım olsa da günümüzde ancak tümelin tikel ile bir uzlaşması olmayıp, yalnızca kendi tahakkümünü ve şiddetini gerçekleştirdiği, akıl tümelliğinin tikellik üzerindeki egemen duruşunu gösterir.

⁵ Metin, Becermen, “Theodor W.Adorno ve Michel Foucault'da Hakikat ve İktidar İlişkisi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s.45.

⁶ Tümel tikel tartışmaları, bilim tahakküm ilişkileri üzerine ayrıntılı bilgi için; Gülbenkian Komisyonunun “Sosyal Bilimleri Açın” kitabı ve Doğan Özlem'in “Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimlerin Dünü ve Bugünü Üzerine” isimli makalesine bakılabilir.

⁷ Adorno, *Minima Moralia*, Birinci Bölüm.

⁸ Theodor W. Adorno, *Negatif Diyalektik*, Şeyda Öztürk (Çev.), İstanbul 2016, s.141.

⁹ Adorno, *Negatif Diyalektik*, s.255.

¹⁰ Adorno, *Negatif Diyalektik*, s.141.

Negatif diyalektiğin ortaya çıktığı en önemli alan aydınlanmadır ve modernizm ile başlar. *Aydınlanmanın Diyalektiği* kitabında Adorno ve Horkheimer, modern aklın eleştirisini yapmaktadırlar.¹¹ Adorno ve Horkheimer'in temel çabası; tikel olana, içinde var olduğu genel (bütün) olanda bir hareket alanı sağlamak ve genelin tikel üzerindeki hegemonyasını kırmaya çalışmaktır.¹² Frankfurt Okulu'nun bu içsel kurgusu, aydınlanma, kültür endüstrisi ve tüketim toplumu gibi diğer çalışmalarının epistemolojilerinin de temelidir. Karamsar bir düşünür olan Adorno, "negatif diyalektik" eserinde, insanları efsane ve mitlerden kurtaran özgürleştirici olan aydınlanmayı, toplumu ve bireyi yabancılaştırdığı için acımasızca eleştirmiştir. Modernleşme ve sanayileşmenin bir ürünü olan aydınlanma projesi, bir ilerleme değil, tam tersine durdurulamaz bir gerilemedir. Kültürün ideolojiye dönüşmesi ve mitleşmesi, kültürel tahakkümü yaratmış ve böylece özgürlük yitirilmiştir.¹³ Dönemin şartları ve Adorno'nun özel koşulları göz önünde bulundurulursa, Adorno için; her şeyi olduğu gibi realist bir yaklaşımla ele aldığı söylenebilir. Jay bunu şöyle ifade etmiştir: "Frankfurt Okulu'nun üyeleri arasında ontolojiye ve özdeşlik teorisine karşı belki de en tutarlı eleştirileri yönelten ve bunlara en şiddetli bir biçimde karşı çıkan Adorno olmuştur."¹⁴ Adorno, çelişkilerin ve çelişkilerden kaçmanın ne kadar faydasız olduğunu dile getirirse de her şeye kötü bir pencereden de baktığını söylemek doğru olmayacaktır.

1.2. Araçsal Aklın Eleştirisi

Horkheimer'in başyapıtlarından "Akıl Tutulması"nda akılla ilgili olarak söylediklerine baktığımızda; bireyin doğaya egemen olmak için geliştirdiği araçların artmasıyla birlikte doğa içinde sağ kalmak ve devam etmek suretiyle bu araçlara hizmet etme zorunluluğu da artmıştır. Yani akıl, kendisine hizmet edilen, esiri olunan bir araca dönüşmüştür. Adorno ve Horkheimer'in da genel yaklaşımına göre aydınlanma, "mitin, tahakkümünden kurtulup özgürleşme adına yaratmış olduğu araçsal rasyonalitenin tahakkümüdür."¹⁵ Aydınlanma süreciyle birlikte akıl aracılığı ile doğru bilgiye hatta yaşama ulaşmak bireyi güçlü hale getirmiş ve efendi yapmıştır ancak bilimle birlikte doğadaki bilinmeyen karşısında duyduğumuz korkuyu yenerken de kendi ürünümüz olan tahakküm ve otoritenin de esiri olunmuştur. Doğa ve insan üzerinde egemenlik kurarak şeyleştirilecek ve değersizleştirecek olan şey akıldır. Bu akıl, insanı birey ve özne yapmış, toplumu ise düzenli ve plânlı bir hale dönüştürmüştür. Adorno'nun negatif diyalektikte bahsettiği gibi özgürlük arzulanmış ancak köle olunmuştur. Bu kölelik günümüzde tüketim toplumu ve tüketim toplumunda yaşayan insanların ruhlarının yabancılaşması ile karşımıza çıkmaktadır.

Aydınlanmanın toplumların değişim ve dönüşüm üzerindeki etkisini, ekonomik siyasal ve sosyal açıdan konuşabilmek ve değişen bu yapının özellikle birey üzerindeki etkisini analiz edebilmek için, birey düşünce ve yaşam özelliklerini analiz etmek gerekmektedir. Adorno'ya göre modernliğin temelinde yaşanan en temel ikilem, aklın araçsallaştırılmasından kaynaklanan yıkıcı etkilerdir. Kapitalist gelişim adeta doğaya bir meydan okuma aracına dönüştürülmüştür. Modernizmin araçsal akıl anlayışının pozitivist ve şeyleştirici bakışını sorun edinen Adorno ve Horkheimer, araçsal akıl eleştirisine etiksel ve sosyal bir bakışla bakarak kapitalist üretim tarzı aracılığıyla endüstrileşen

¹¹ Dellaloğlu, *Sosyal Bilimlerin Felsefesi*, s.79.

¹² Dellaloğlu, *Sosyal Bilimlerin Felsefesi*, s.187.

¹³ Adorno, *Negatif Diyalektik*, s.332.

¹⁴ Jay, *Diyalektik İmgelem*, s. 109.

¹⁵ Anthony Giddens, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*. Tuncay Birkan (Çev), İstanbul 2008, s.184.

kültür ilişkilerini konu edinmişlerdir. Modernleşme aklın getirmiş olduğu eleştirel bakış açısından uzaklaşarak modern toplum yapısı içerisinde aklın bunalımı halini almıştır. Adorno'nun da ifadesiyle modernizmi ortaya çıkaran düşünce şekli araçsal aklın eseridir. Bir bakıma araçsal akıl, rasyonalizmi yani verili modern kapitalist sanayi toplumunu anlatır.

2. MODERN ZAMANLARDA ENDÜSTRİYEL TOPLUM VE TÜKETİM

Eskiden yeniye geçiş olarak anılan ve aydınlanmadan sonra ortaya çıkan modernizm, akıl ve bilim ile yaşam tarzlarını değiştirmiş, beraberinde kentleşmeyi, bireyselleşmeyi, farklılaşmayı, sosyal düzeni, teknolojik ve endüstriyel gelişimi getirmiştir. Modern toplum yapısı geleneksel toplumdan farklı olarak “Aydınlanma çağıyla başlayan ve sonraları bütün dünyayı etkisi altına alan Batı’ya özgü ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam biçiminin adıdır.”¹⁶ Üretim toplumundan tüketim toplumuna geçerken değişen üretim şekilleri, küreselleşmenin etkisiyle de endüstriyel süreç içerisinde üretim kapasitesinin artmasına bağlı olarak tüketim şekillerinin değişmesini zorunlu kılmıştır. Tüketime özendirme süreçleri beraberinde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasını destekleyerek tüketim toplumu olgusunu yaratmıştır. Post-endüstriyel dönemle birlikte ise tüketim sadece yeme, içme, barınma gibi zorunlu ihtiyaçların dışına çıkarak modern bireyin; hayat tarzı, toplumsal kimliği, boş vakti, değer anlayışı gibi geniş bir alanını temsil etmiştir. İhtiyaç olarak görülen nesne kültürel değerlerle ifade edilmeye başlayınca ihtiyaçlar fiziksel ve parasal olmaktan çıkarak sembolik ve kültürel anlamları nedeniyle de alınıp satılmaya başlanmıştır.¹⁷ Bu durum bireyselleşen metanın psikolojik ve soyut anlamdaki ihtiyaçlarına da hizmet ederek tüketim olgusuna farklı bir bakış sağlamıştır. Modern insanın kendisini anlamlı kılması adına sahip olduğu anlamlı ve içi dolu gerçek kimlik, parçalanarak, göstergelerden ibaret bir hal almıştır.

Modernleşmenin ilerleme, özgürlük ve diğer getireceği alternatif yaşam biçimleri, kültürel bir tahakküm aracı ile özgürlüğün yitimine neden olarak ideolojik bir boyut kazanmıştır. “19. yüzyıl kapitalizmi, çalışıp biriktirme ve istifçiliği; 20. yüzyıl sonrası kapitalizmi ise harcama isteğini üstün tutarak artan tüketimi öne çıkarmaktadır.”¹⁸ Erich Fromm’a göre tasarrufun bir erdem olduğu 19. yüzyıl toplumlarının aksine, 20.yüzyıl toplumlarının ana meziyeti artık harcama ve tüketim¹⁹ olmuştur. Bu dönemde hayatın anlamı ve mutluluğun tek kaynağı daha fazla sayıda nesneye sahip olmak, almak, yani tüketmek olmuştur. Tüm dünyayı kapsayan yepyeni bir insan ideali canlanmıştır: “olabildiğince çok tüketen bir insan”.²⁰ 20. yüzyılın ilk yarısında üretimin serileşmesi, ABD’de çoktan yerleşmiş olan “kitlese tüketim”, önce İngiltere’de sonra Batı Avrupa’nın diğer ülkelerinde, belirgin bir biçimde modern bir yaklaşımla gelişmeye başlamıştır.²¹ Tüketim kültürünün başlangıcı olarak kabul edilen sanayi devrimi ve sonrası artan fabrikalaşma, toplumsal yapıyı derinden etkileyerek toplumsal değişimi beraberinde getirmiştir. Fordist üretim modeli ile başlayan kitlese üretim, kitlese

¹⁶ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Ersin, Kuşdil (Çev.), İstanbul 1994, s.9.

¹⁷ Sidney Levy. “Symbols For Sale”, *Harvard Business Review*, 1959, ss.117-124’ten naklen Çiğdem Başfıncı, “Sembolik Tüketim Ve Tüketim Öykülerinin Hermeneutik Yaklaşımla Yorumlanmasına İlişkin Bir Uygulama”, file:///C:/Users/Casper/Downloads/5000118629-5000176612-1-SM%20(1).pdf, 2011, s.185.

¹⁸ Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, Necla Arat (Çev.), İstanbul 2002, ss.49-50.

¹⁹ Erich Fromm, *Çağdaş Toplumların Geleceği*. A. Arıtan ve K. H. Ökten (Çev.), İstanbul 2004, s.62.

²⁰ Fromm, *Çağdaş Toplumların Geleceği*, s.62.

²¹ Boccock. *Tüketim*, 1993/2009. s.30.

tüketiminde başlamasını beraberinde getirmiştir. Bu durum neredeyse dünyanın pek çok ülkesinde “tüketim yığınları”nın oluşumunu ve tüketimin toplumsal bir özellik olarak içselleştirilmeye başlamasını beraberinde getirmiştir.²²

Geçtiğimiz yüzyılda tüketim hemen hemen ekonomik bir olgu olarak kabul ediliyordu. Bu olgu, üretilen malların belli bir değişim (para) karşılığında, üreticiden tüketiciye geçme işlemi²³ olarak tanımlanır. Sonraları bu durum değişmeye başlamış ve aslında “tüketimin her zaman her yerde kültürel bir işlem olduğu”²⁴ fark edilmiştir. Bu fark edilmiş başka bir durumu da ortaya çıkardı. Tüketim olgusu sosyal teori de “yalnızca ekonomik bir süreç ve onun sağladığı yararcılık algısı ile değil, gösterge ve sembollerin de içinde olduğu sosyal ve kültürel bir süreç olarak”²⁵ dâhil edildi. Bu süreçte kitlelerin kültür endüstrisi, filmler, yazılı basın, televizyon ve internet aracılığı ile ürünleri satın almaları teşvik edilir. Modern insan, sergilenen malları almak için yeterli ekonomik güce sahip olmasa da, o mallara sahip olmayı arzu eder.²⁶

Kapitalizmin yerleşik düzen bulduğu toplumlarda ekonomik güçler üretimi ellerinde bulundurduklarından, kültür tekellerini de ellerinde bulundururlar. Kültür tekelleri, insanın gerçek ve sahte olan tüm gereksinimlerini öngörerek bir ileri hamlesini hesaplar ve tüm bunları kendi çıkarları uğruna pazar ekonomisine çıkarır. Her kitleye hitap eden çekici hale getirilmiş ürünler, bireyin sistemden kaçmaması için düzenlenmiştir. Topluma düşen görev ise kendi tipi için seri halde üretilen ürünleri tüketmektir. Yeni dünyanın ideolojisi olarak karşımıza çıkan tüketim; ekonomik, toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgudur. Tüketim toplumu ile ortaya çıkan mallara yönelme artık insanların yalnızca sabit ihtiyaçlarını gidermek adına değil, aynı zamanda reklam, medya ve malların teşhirine yönelik teknikler yoluyla iletilir. Bu süreçte duygu, düşünce ve arzular da yeni imge ve imajlar dünyası ile yer değiştirmiştir. Artık “post-modern tüketim toplumunda tüketilen mallara yüklenen sembolik anlamlar öne çıkarılarak”²⁷ birey tüketimin merkezine çekilmeye çalışılır.

2.1. Kültür Endüstrisi ve Tüketim İdeolojisi

İkinci Dünya Savaşı sonrası geliştirilen bir kavram olan Kültür Endüstrisi, kültürün yapaylaşarak ucuzlaması ve metalaşarak endüstrileşmesi niteliği taşımaktadır. Bu nokta da Frankfurt Okulu teorisyenleri yeni doğan bu endüstriyi “kültür endüstrisi” kavramı üzerinden ele almışlardır. Kavram ilk olarak, Amerika döneminde, Horkheimer ve Adorno'nun 1947 yılında Amsterdam'da yayınladıkları Aydınlanma'nın Diyalektiği adlı eserindeki “Kültür Endüstrisi, Kitlelerin Aldatılması Olarak Aydınlanma” başlığı altında kullanılmış ve incelenmiştir.

Kültür endüstrisinin temeli rasyonelleşmedir. Ancak bu rasyonelleşme teknik olarak insan düşüncesinin ilerlemesi olacak iken “insan fikri” tehdit altındadır. Batılı rasyonelleşme ilerlemenin savunulduğu, aklın tözünü yok etme eğilimindedir.²⁸ Kültür her şeyi birbirine benzetmekte, her alan diğerleriyle ve kendi içinde birbirine uyum

²² Tarık, Şengül, “Tüketim Toplumu, Tüketim Kültürü ve Tüketim Merkezleri, *Ege Mimarlık Dergisi*, 2001, s.40.

²³ Angus, Deaton. *Understanding Consumption*, Oxford, 1992, ss.1-43'ten naklen, Hakan, Ö., Ongur. *Tüketim Toplumu, Nevrotik Kültür ve Dövüş Kulübü*, İstanbul 2011, s.29.

²⁴ Don Slatter, *Comsumer Culture and Modernity*, Cambridge, 1997/2003, s.8'ten naklen, Hakan, Ö., Ongur. *Tüketim Toplumu, Nevrotik Kültür ve Dövüş Kulübü*, İstanbul 2011, s.29.

²⁵ Bocoock, *Tüketim*,1993/2009s. 13.

²⁶ Bocoock, *Tüketim*,1993/2009s. 13.

²⁷ Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, s.188.

²⁸ Jan Spurk, *Toplumsal Aklın Eleştirisi*, Işık Ergüden (Çev.), İstanbul 2008, s.103.

sağlamaktadır. Bugün sinema, radyo, dergiler, moda gibi tüketim ürünleri, sahip olunacak eşyalar, manevi değerler, bir sistem oluşturmaktadır. Bu oluşum aynı zamanda bir arada yaşamak adına bir uyum gerektirmektedir. Ancak bu uyum, tekilin tümel içerisinde kaybolduğu bir uyumsuzluk içerisinde gerçekleşirken, tekil olan kendini gerçekleştiremez. Kısacası tekil olan, totaliter bir sistem içerisinde uyum sağlamak zorunda kalır. Kültür, açıkça, üretim kurallarına göre işleyen bir sanayi ürünü haline gelmiş ve birbirini tamamlayan ve açıklarını örten kapitalist üretimin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Adorno'ya göre endüstri, standartlaşma ve yaygınlaştırılma tekniklerinin rasyonelleştirilmesine gönderme yapmaktadır.²⁹ Horkheimer ve Adorno'ya göre kültür endüstrisi ile makine endüstrisi arasında nitelik farkı yoktur.³⁰ Seri üretimin her alan içinde önemli olduğu bu endüstri yapısında makine endüstrisi için teknik özelliklerin sayı ve oranı ne ise kültür endüstrisi için sinemada başrol oyuncusu, dekorların zenginliği ve kullanılan psikolojik formüller odur.³¹ Tüm bu psikolojik formüller dinamiğinde kültür endüstrisi, bireyi pasif hale getirerek dahası silikleştirerek, gerçek kültür yerine kalıplaşmış kültür üretirken sürekli tüketime yönlendirme çabasıdır. Kültür endüstrisi, genel olarak kitle iletişim araçları vasıtasıyla kitap, müzik, film, televizyon programları, moda, alışveriş, aile ilişkileri gibi kültürel ürünlerin seri üretimini ve pazarlamasını içerir. Tüketim toplumunda her şey homojenleşme görünümündedir.

Tüketim toplumunda bireyler tüketimin ana amacını sorgulamaktan uzaklaşarak tüketimi araç olarak kullanır. İnsanın varoluşsal sorgulaması bir kenara bırakılmış duygusal ve düşünsel boyutta tüketim sürekli olarak “eksiklik” kavramı üzerine kurulmuştur. Tüketim kültürü bireyleri sürekli satın almaya yönlendiren, “yanlış ve sahte ihtiyaçlar” üretmektedir. İnsan davranışlarına yön vermeye başlayan tüketim, bireylerin kimlik oluşumunda etkili olmuş ve bu kimlik göstergesi aynı zamanda sembolik değerleri de ön plana çıkartmıştır. Her şeyin hızla tüketildiği günümüz dünyasında insanın değer ve kimlikleri de tüketilir hale gelmiştir.

Dizginlenemeyen tüketim ideolojisi tam anlamı ile tüm dünyayı kaplayan arzular silsilesi haline gelmiştir. “Tüketimcilik, batılı ve diğer toplumsal oluşumlarda yaşayan milyonlarca kişinin günlük yaşamında ve günlük uygulamalarında kapitalizmi meşrulaştıran bir kapitalizm ideolojisi haline gelmiştir.”³² Bilinçdışına seslenen bu ideolojik yapı bireyde psikolojik rahatsızlık ve yaşamın anlamının tüketimine yol açma gibi ciddi tehlikelere neden olmuştur. Tüketim arzusu; alkolizm, uyuşturucu ve madde bağımlılığı gibi nitelendirilebilir.³³ Bu benzer durum bireyde, “Ben, sahip olduğum ve tükettiğim şeyler dışında bir hiçim” duygusunu yaşamasına neden olmaktadır.³⁴ Bu durum Fromm'a göre toplumun ruh sağlığının tehlikede olduğunun bir göstergesidir. Bu tehlikenin alt yapısını oluşturan paradigma Bauman'a göre hiçbir şeyin tüketici tarafından sıkıca kucaklanmaması, “ölüm bizi ayırana kadar” taahhüdüne varılmaması, hiçbir ihtiyacın tamamen doyurulmuş olmaması ve hiçbir arzunun nihai addedilmemiş olmasıdır.³⁵ Her bağımlılık aslında yerini “bir sonrakine kadar” şartı ile ilişkilendirmiştir.

²⁹ Adorno, *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, s.112.

³⁰ Akkol, “Müzik Sosyolojisinde T. W. Adorno'nun Yeri, s. 118.

³¹ Ramazan Yelken, “Kültür Endüstrisini Yeniden Tartışmak ya da Popüler Kültürle Hesaplaşmak”, Alver, Doğan (Ed.), *Kültür Sosyolojisi*, Hece Yayınları, Ankara 2013, s.237-261, s.245'ten naklen Akkol, “Müzik Sosyolojisinde T. W. Adorno'nun Yeri, s. 118.

³² Bocoock, *Tüketim Toplumu*, s.120.

³³ Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, s.61.

³⁴ Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, s.62.

³⁵ Bauman, *Tüketim*, s. 94.

Önemli olan tek şey uğraşların geçiciliği, uçuculuğu ve hiçbir şeyin uzun soluklu olmayışıdır. İşte tam da bu konjonktür içinde, üretim ideolojisi, tüketim ideolojisi haline dönüşmüştür. Bu ideoloji, en üstün akılcılık ile “etkin insan” imajını silmiş ve yerine etken “ben” yani “benin öznesi” yerine “nesne”yi oturtmuştur. İnsanı mutluluğa ulaştıracak şey, tam anlamıyla tüketicinin, tüketme sanatı haline gelmiş olan “tüketme” edimidir.

Modern birey, haz ile tükettikçe kendisinin o kadar çok mutlu olacağına ve hayatının anlam bulacağına inanır. Bugün tüketim tapınakları olarak adlandırılan alışveriş merkezlerinde insan trafiğine neden olan yığın/kitle, saatin kaç olduğunu unutacak şekilde mağazaları sırayla dolaşmakta, yemek yemekte, sinemaya gitmekte, ihtiyacı olmadığı halde market alışverişi yapmak da ve kendince sosyalleşmektedir. İnsanlar modayı takip etmek, sezondan geri kalmamak ve hatta bir yandan da günün ya da haftanın yoğun iş stresini atmak amacıyla hedonik tüketime yönelmektedir.³⁶ Tüketim toplumunda artık insanlar neyin araç neyin amaç olduğunu birbirine karıştırmıştır. Bu karmaşa içerisinde yaşamlarına “önerilen doğrultuda anlam kazandırmaya ve mutlu olmaya çalışan tüketiciler, sahip oldukları ve tükettikleri şeylerin dışında bir hiçtirler.”³⁷ Bu hiçlik korkusu da bireyi mutlu etmemektedir. Tüm bu zorunluluklar ve daha fazlasına sahip olma arzusu, en iyi olma isteği, insanın kendisine verdiği değer ile sahip olduğu eşya ve metalara aynı değeri biçiyor olması toplumsal patolojinin temelini oluşturmaktadır. İnsanların çoğunun ihtiyaçlarından fazlasına sahip oldukları halde hala kendilerini fakir, eksik ve mutsuz hissetmesini Fromm; pasifliği, kıskançlığı, hırsı ve sonuçta da içsel zayıflığı, güçsüzlük hissini ve aşağılık kompleksini besleyerek gereksiz bir bolluk ve neticesinde ortaya çıkan bir can sıkıntısı şeklinde değerlendirir.³⁸ Bu durum Fromm’a göre toplumun ruh sağlığının tehlikede olduğunun bir göstergesidir.

3. TÜKETİM TOPLUMUNDA MODERN İNSANIN DÖNÜŞEN İDEOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Bu çalışmada Horkheimer ve Adorno'nun çalışmalarından hareketle eleştirel teori, araçsal akıl, negatif diyalektik ve kültür endüstrisi gibi kavramlar ışığında tüketim toplumu ve tüketim toplumunda yaşayan insanların yaşam şekilleri analiz edilmiştir. Frankfurt ekolü ışığında yapılan çalışmada modern tüketicilerin hayata olan bakışı ve yaşam şekilleri tüketim kültürü üzerinden anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışma da, kültür endüstrisinden tüketim toplumuna değişen sosyal ve kişisel yaşamın modern insan üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Bireylerin neyi, nasıl, ne şekilde tükettiği ve tüketim davranış farkındalığının dinamikleri üzerinde duran çalışmada, insanların bu konudaki düşünce ve yaklaşımlarını anlamak için hermenötik yaklaşım tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında görüşmecilerin günlük hayattaki sosyal deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarının derinlemesine incelenmesi için başvurulan bu yöntemde bireylerin dünyayı değerlendirme biçimi çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda araştırmanın evrenini Samsun ili ve merkez ilçe belediye sınırları içerisinde hali hazırda yaşayan insanlar oluşturmaktadır. ‘Basit tesadüfi örnekleme’ yöntemi kullanılarak 8 kadın ve 7 erkek olmak üzere toplam 15 kişi ile görüşme

³⁶ Nihal Yavuz, Yusuf Sinan Zavalı. “Postmodern Dönemde Kimliğin Belirleyicisi Olarak Tüketim”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* ISSN: 2147-0626, 2015, s.143.

³⁷ Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, 1997, s.138.

³⁸ Fromm, *Hayatı Sevmek*, s.54.

yapılmıştır. Görüşmelerde “görüşme formu” oluşturulmuş, önceden belirlenmiş sorulara bağlı kalınarak ses kaydı yapılmıştır. Görüşmeler tüketicilerin evlerinde, iş yerlerinde, sosyal ortamlarında veya restoran gibi farklı yerlerde gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerden 10 kişi gerçek adını, 5 kişi ise gerçek kimliklerinin bilinmemesi için kod adı kullanılmasını tercih etmiştir. Ancak burada çalışmanın sadece öne çıkan dikkat çekici yönleri üzerinde durulmuş, tüm görüşmecilerin görüşleri makale kapsamına dahil edilmemiştir.

3.2. Bireysel ve Toplumsal Değerlerin Tüketimi

Tüketim kültürünün insanların hayatından çaldıkları ve kaybettirdikleri oldukça fazladır. Kaybedilen her değer türü birbiri ile organik bir ilişki içerisinde olduğundan somut ve soyut bağlamda değerler kolay bir şekilde tükenabilmektedir. Sosyolojik çalışmalarda tüketim kültürü maddi açıdan metalara bağlı olarak ele alınmakta, maddi olmayan yönler çoğu zaman değerlendirme dışında bırakılmaktadır. Sosyal hayat içerisinde bireyin ruhsal anlamda dengede kalabilmesi, yaşamında mutlu olabilmesi, insanı ayakta tutan değerlerin korunması ve paylaşılabilmesi şüphesiz ki doğada ki denge kadar önemlidir.

Ülkemizde 1980’ler sonrası başlayan tüketim davranışları, üretimden uzaklaşan ve tükettiği ile kimlik kazanma anlayışına doğru evrilmiştir. Küreselleşen dünyanın hızı eşlerin, akrabaların, komşuların, arkadaşların tüketim için yarışan rakipler haline gelmesine ve toplumsal ilişki dinamiğinde yer alan yardımlaşma, güven, komşuluk ve birliktelik gibi sıcak ilişkilerin sarsılmasına neden olan önemli faktörler arasında yerini almıştır.³⁹ “Kültürel Dna”larımızda yer alan maneviyatı yüksek ilişki ve değerler, sevgi, saygı, hoşgörü, bağlılık, sadakat, ayıbı örtme, yaşlılara saygı, dayanışma vb. günümüzde tüketim kültüründe eriyerek kaybolmaktadır. Tüketim kültürünün egemen yapısı kişilerin bencilce özelliklere sahip olmalarına sebep olmaktadır.⁴⁰ Tükenecek değerler yerine daha iyisini üretmediğinden insanlar, daha narsist kişilik özelliğine sahip, saygısız, çok yüzlü ve çıkarıcı özellikler göstermeye başlamışlardır. Hatta toplumsal ilişkilerini çıkarları doğrultusunda kullanmakta uzmanlaşmışlardır.⁴¹ Toplumun kendisine olan inancı bireyin kendisine olan inancına benzer olduğundan bugün, modern toplumu “inancını yitirmiş” olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.⁴²

Tüketimin sorgulanması gereken alanlarından biri olan kitle iletişim araçları hayatımıza, mahremimize hatta evliliklerimize kadar girmiş ve kültür endüstrisinin tahakkümü altında toplumu ve aile yapılarını dönüştüren bir unsur haline gelmiştir. Bu hızlı değişim sürecine bağlı olarak aile ve evlilik yapısındaki değişim ve sorunlar, arkasından birçok sosyal ve psikolojik problemlerinde çıkmasına neden olmuştur. Ailenin parçalanması, boşanma oranlarının yükselmesi, suç oranlarının ve mutsuzluğun artması ve buna bağlı olarak yalnızlaşma, “uyuşturucu kullanımı, bireysel ve toplumsal şiddetin yaygınlaşması, kimlik bunalımı, psikolojik rahatsızlıklar, tatminsizlik”⁴³ ve sabırsızlık modern insanın sorunları arasındadır. Geleneksel yapının zayıflaması, modernizmin dayatmaları, değişen yeni kalıplar ve davranışlar, günümüzde mutsuz ve iletişimsiz

³⁹ Filiz Aydoğan, “Tüketim Kültürünün Gölgesinde Kentler”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 27, s. 203-215, 2009, s.211.

⁴⁰ Cengiz Yanımlar, “Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, Cilt: 34, s.27.

⁴¹ Christopher Lasch, *Narsisizm Kültürü*, Suzan Öztürk, Ümit Hüsrev Yolşal (Çev.), Ankara 2006, s.115.

⁴² John Macionis, *Sosyoloji*, Vildan Akan (Çev.), Ankara 2013, s.93.

⁴³ Güldal Akşit, *Aile ve Toplum Dergisi*, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/198150>

evliliklerin artmasına neden olmuştur. Günümüzde görülen maddi tüketimin getirdiği manevi tüketim şemalarından biri olan “tükenmişlik hissi” son yıllarda gündelik hayat içerisinde olumsuzlukları tanımlayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketirken tükenmenin getirmiş olduğu ağır bedelleri öderken, hissedilen yalnızlık duygusu ve mutsuzluk, yaşam içerisindeki bir “kaybolmuşluk” anlamında yorumlanabilir. Modern dünyada insanın psikolojik kaynaklarını destekleyecek pek de kalıcı bir alan kalmamıştır. Çoğu zaman kötümserlik, kaos ve yoğun rekabet, günümüzde insanı tükenen bir varlığa dönüştürmüştür. Hatta buna bağlı olarak yaşanan birçok psikosomatik rahatsızlıklar da duygusal olarak tükenmenin bir sendromudur.

3.2.1. Mutluluk Değeri

Çağımızın egemen kültürel biçimini yansıtan tüketim kültürü; insanların kimlik ve statü aradıkları, ürünlere kullan/at meta fetişizmi şeklinde arzu duydukları, doyumsuz zevk arayışı ile elde etmeye çalıştıkları, alışveriş bağımlılığı olan bir kültüre karşılık gelir.⁴⁴ Bu süreçte özellikle tüketim kültürünün baskın olduğu yerlerde kişi, “zevk almak zorundaymış gibi, bir zevk ve doyum işletmesi gibi algılar kendini”.⁴⁵ Bu algının modern insanda oluşturduğu sahip olma duygusu, bireyin içinde bulunan boşluk duygusunu kamçılıyarak daha ihtiraslı, daha açgözlü hale getirir. Modern insanın gölge karakterinin “ne kadar çok şeye sahip olursan, o kadar mutlu olacaksın” sesleri, günümüz toplumunun yapısını ortaya koyar. Konumlanmış ve tüketicinin mutlu olabilmesi için temel kod değeri olmuştur. “Gösterge ve semboller aracılığıyla ölçülebilir kabul edilen mutluluk, ancak tüketmekle ve ürünlere sahip olmakla elde edilebileceği kabul edilir.”⁴⁶ Ancak görevlerini yerine getiren modern bireyler, çeşitlilik ve bolluk karşısında aradığını bulamaz ve mutlu olduğunu söyleyemez.

“Mutluluk kavramını elimizden aldılar demek daha doğru olacak. Elimize çok şey verdiler ama bizim ruhlarımızı, zamanımızı, neşemizi alarak. İnsanlar doyumumsuzlukları nedeniyle bugün mutluluk arayışı içerisinde. Elindeki ile yetinmeyen insanlar ile dolu bir toplum var şu an. Daha fazlasını istiyor daha fazlasını arzular ve bu duygu insanın içerisinde bir boşluk oluşturuyor. İnsanlar yaptıkları ile daha fazlasına ulaşsa da, amaçlarına erse de, o onları mutlu etmemeye başlıyor. Aslında insan giderek amaçsızlaşıyor.” (Montana)

Çağımızda mutluluğun kaynağı görsellik ve maddiyatla oldukça ilişkili olarak; konforlu bir yaşam, çok para kazanmak, istediğine ulaşmak, iyi ve şık yerlerde yemek yemek, marka giyinmek, statülü güzel ilişkiler, mal mülk sahibi olma, vb. unsurlar mutluluğun kaynağı olarak değerlendirilir. Oysa günümüzde tüketim toplumunun tanımı yapılırken artık toplumsal değerlerin yozlaşması ve değerlerin azalışı da birlikte telaffuz edilmektedir. Toplumun temel “sosyal dinamiklerinden olan bölüşmek, yardım etmek, el uzatmak gibi ahlaki kavramların içi boşaltılarak bireyin her şeye sahip olma ve bundan haz duyma dürtüsünü tetiklemiştir.”⁴⁷ Görüşmecilerden “Şef” kod adlı görüşmeci mutlu olamama nedenini şöyle dile getirmektedir:

“Toplumun bugünkü yapısından kaynaklı olarak tam anlamıyla mutlu bir insan değilim. İş hayatındaki insanların birbirini ezip geçmesi, hırsları, samimiysizlik ve rekabet

⁴⁴ Aytaç, *Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman*, s.31.

⁴⁵ Aytaç, *Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman*, s.31.

⁴⁶ Abdulkadir Zorlu, *Üretim ve Tüketim Teorileri*, Ankara 2016, ss.221-222.

⁴⁷ <http://www.nurdaldurmus.com/okumak-yazmak-ve-yasamak-uzerine/> [16.04.2018].

duyguları, insan odaklı bakışın olmaması, beni mutsuz etmeye yetiyor da artıyor bile. Sistem de insanları mutlu etmek için bir şey yapmıyor.” (Şef)

Tüketim toplumunda; insanların hırsları, samimiyetsizliği ve rekabet duygusu, dayanışma ve güven değerlerinin azalmasına ve neredeyse kaybolmasına neden olmuştur. İnsanı ve toplumu ayakta tutan değerleri ise azaltmaktadır.

3.2.2. Aile Değeri

Toplumsal sistemin bir alt sistemi olup toplumun devamlılığı için ön koşul olan “aile; biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün sürekliliğini sağlayan, toplumsallaşma sürecinin başladığı ve ilişkilerin kurala bağlandığı, maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri bulunan toplumsal bir birimdir.”⁴⁸ Kitle kültürü yani popüler kültür kıskacında “dayatılanlar”, aileden başlayarak topluma yayılmaktadır. Karı-koca ilişkisi ve çocukların gelişimi konusunda kitle iletişim araçlarından televizyon ve sosyal medyanın etkisi üzerine çalışmalar günümüzde de hala devam etmektedir. Ailenin en temel özelliği olan iletişim, paylaşım ve güven değerlerinin kültür endüstrisi aracılığı ile değişime ve dönüşüme uğraması tüketim toplumunun giderek bir gerçeği haline gelmektedir.

Teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda değişen toplum yapısı içerisinde, insanın kurduğu ve oluşturduğu her yapı gibi aile kavramının da aksayan ve düzeltilmesi gereken yönleri vardır. Hızla değişen dünyada yerleşik olan değer yargıları da değişime uğramıştır. Bugün modası geçmiş bir yapı olarak değerlendirilen evlilik, değişen toplumsal yapı karşısında büyük değişikliklere uğramak durumunda kalmış olsa bile aile olgusu kendi temel yapısını korumaya çalışmıştır. Çünkü toplumun aile yapısının bozulması, toplumun bütün düzenini etkiler.⁴⁹

“Evlilik eskiden beri her zaman var olan bir olgu. Ama günümüzde değişime uğradı. Boşanma davalarına giren avukat arkadaşlarım ile buna benzer konuları konuşuyoruz. Bir insanla hayatı paylaşmak çok güzel ancak bir yandan da evlenebileceğim bir aday bulamıyorum ve korkuyorum. Çünkü artık insanların ve kız arkadaşlarımın maddi beklentileri, benim ilişki anlayışıma zarar verdi. Hayatımdaki insanların önceliği maddi beklentiler olduğunu düşünüyorum. Hediye almak, kredi kartı borcunu ödemek ve dışarıya çıkarmak, beklentiler arasında.” (Makas)

Kitle iletişim araçları ve sosyal medyanın evlilik, aile kurumu ve boşanma üzerindeki etkisinin incelenmesi günümüzde oldukça önem arz etmektedir. “Boşanma, yasal olarak kurulan evlilik birliğinin, yine yasal olarak sona erdirilmesi işlemidir.”⁵⁰ Bu durum karı-kocayı ve aile bireylerini ilgilendiren bir durum olduğu kadar toplumu ve sosyal düzeni de ilgilendiren bir konudur.⁵¹ Boşanma, günümüz toplumlarında sıkça yaşanan bir olaydır. Toplumun yaşadığı sosyo-kültürel değişim süreci aileyi de etkilemiş, kültür yozlaşması ve modernleşmeye bağlı olarak son yıllarda boşanmalar artmıştır.⁵² Bu durum bir tüketim şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁸ Mahmut Tezcan, *Türk Ailesi Antropolojisi*, Ankara 2000, ss.13-14.

⁴⁹ Latife K. Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, İstanbul 2008, ss.19-20.

⁵⁰ Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, s.306.

⁵¹ Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, s.306.

⁵² Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, s.447.

“Sosyal medya, artık evlilikler için çok büyük bir tehdit. Eski erkek arkadaşım gece uygunsuz bir saatte bana twitter’den mesaj attı ve eşim bunu gördü. Bu olay bizim için çok ciddi bir dönüm noktası oldu.” (Merve)

“Eşim akıllı telefon alıp sosyal medya kullanmaya başladıktan sonra ilişkim zarar gördü. Şu an boşanma sürecindeyiz. Oturduğu yerden facebook’dan tanıştığı ve gönlünü okşayan biri ile beni aldattı. Birçok kez sosyal medyadan tanıştığı kadınlar ile görüşerek beni defalarca aldattı.” (Sevilay)

Duygusal hoşnutsuzluk, imaj ve fanteziler; iki kez kaza yapıp arabalarını satarak yenisini alan insanlar gibi evliliklerde de benzeri davranış şekilleri ortaya çıkmaya başlamış, eşler birbirlerinin bedensel özellikleri üzerinden evliliklerini bitirmeye, daha çok zevklerinin peşinde koşmaya, daha az sorumluluk alma yönünde davranışlar sergilemeye başlamışlardır. Tüketim toplumu içerisinde evlilik dışı ilişkilerin artması, boşanmanın kolaylaşması, tek ebeveynli ailelerin çoğalması, bireysel yaşam tarzlarındaki kayboluşlar modern yaşam içerisinde normal gelişmeler haline gelmiştir. Her modanın peşinden gidilmesi gibi günümüzde artık duyulan seslerden biri de "boşanma artık moda oldu" gibi sözlerdir.⁵³ Yaşanan bu anlam ve güven kaybı bireyde mutsuzluk ve depresyona neden olmaktadır.

3.2.1. Dayanışma ve Güven Değeri

Değerler; sosyal yapıyı belirleyen ve şekil veren unsurlardır. Bu unsurlar insan davranışları ve insan ilişkilerini besleyen “dayanışma ve güven” koşullarını belirleyen ilişki dinamikleridir.⁵⁴ Modernleşme ile birlikte ortaya çıkan kültür endüstrisi ve tüketim odaklı yaşam biçimi, geleneksel değer bağlarının kopmasına ve bu değerlerin anlamsızlaşarak içinin boşalmasına neden olmuştur. Bu süreç, geleneksel ve köklü değerlerin işlevlerinin anlamlarının değişmesine ve insani ilişkilerin dayanışmadan uzak, rekabete dayalı bir yapı içerisinde daha günü birlik daha köksüz biçimde şekil almasına yol açmıştır. Bu bağlamda tüketim toplumu içerisinde, hızla geleneksel değerlerden uzaklaşarak insani ilişkileri belirleyen “dayanışma”⁵⁵ duygusunun yerine modern toplumlarda sosyal ilişkilere kendisini teslim eden “rekabet duygusu” yer almaktadır. Günümüz değerleri; bireyselliği, bencilliği ve rekabete dayalı kişisel hazları hedeflemektedir.⁵⁶

Katılımcılar ile yapılan görüşmeler sırasında tüketim toplumu kültürü içerisinde yaşayan her bireyin dayanışmadan uzak ve rekabet odaklı olduğunu düşünceleriyle belirtmişlerdir.

“Yaşadığımız toplumdaki bağ rekabete yani çıkara dayalı... İnsanların çoğu bugün birbirlerine selam veriyorsa ‘ben bu insandan nasıl bir fayda sağlarım’ düşüncesinde oldukları için. Ben buna inanyorum. Kimse karşısındaki sadece insan olduğunu için ona zaman harcıyıp emek vermiyor. Hem maddi hem manevi çıkarlar söz konusu ve bu hayatın her alanında böyle. Mesela bugün bir erkek bir kadından nasıl faydalanırım diye

⁵³ Şahin Doğan, “Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4, cilt 5, s, 991-1011, s.993.

⁵⁴ Yaşar Kaya, *Toplumsal Yapı*, İstanbul 2003, s. 20.

⁵⁵ Mustafa Armağan, *Gelenek*, İstanbul 1992, s. 63.

⁵⁶ Ersan Ersoy, “Bağızsız Bireyin Modern Bunalımları: Değişen Dünyada Sosyal İlişkiler”, *Türk Yurdu*, Sayı 292, Aralık 2011, s. 4.

düşünüyor, iş hayatında çalışan maaşımı nasıl arttırırım nasıl terfi alırım diye düşünüyor ve rekabete girerek diğer çalışma arkadaşına birçok kötülüğü yapabiliyor. Yalan konuşabiliyor ya da iftira atabiliyor. Özellikle manevi değerler kullanılarak bir eşya gibi maddi, maddesel sayısal ve göreceli çıkarlar sağlanıyor.” (Necmi)

“Dayanışma duygusu çok fazla azaldı. İlişkiler kıskançlığa dayalı olarak ilerliyor. Çocukluğumdaki gibi akrabalık ve arkadaşlık ilişkisi kaldığını düşünmüyorum. İnsan bir şeyleri tüketicke maddi manevi kolay gözden çıkarınca içi boşalıyor ve ruh dünyasında da daha yalnızlaşıyor. İçsel olarak kendisini daha boşlukta hissediyor. Daha fazlasını arzuladığı için. Manevi olan her şeyi tüketiyoruz, insan ilişkilerinde de bu böyle. Tüketiyoruz duygu ve düşüncelerimizi. Çıkara yönelik ilişkiler. Kim ne kadar birbirinin işine yararsa o kadar arkadaşlık ediliyor. Gerçek anlamda bir dayanışma, bir üzülmeye yok. Sosyal medyadaki emojilere kaldı duygular ve hisler. (Ahu)

Modernleşme ile ortaya çıkan sadece kendisini düşünen hedonizm ve bencillik üzerine şekillenen tüketim toplumu, "gündelik yaşam içerisinde “düzenbazlık yapmak, dolap çevirmek yani işini kendince yürütmek için herkese binlerce yol sunar” insana.”⁵⁷ Rekabet ve daha fazla kazanç üzerine kurulu olan sistem içerisinde modern birey, bencil ve yalnız insan tipi olarak kendini düşünen çıkarıcı bir yaşam şekline zorlanmıştır. Frankfurt Okulu'nun eleştirel bakışından etkilenen Rousseau'un modernlik eleştirisindeki düşüncesi; modern toplum içerisindeki bireylerin ilişkilerinin duygusuzluğa, çıkarıcılığa, ikiyüzlülüğe, düzenbazlığa, aldanmaya ve aldatmaya dayalıdır.⁵⁸ Değişen toplum yapısı ile birlikte akılcılık yerini toplumsal duyarlılık ve üretkenlikten; duyarsızlığa, hazzaya dayalı her türlü tüketimciliğe, gerçek yaşamın özünden kopuşa ve yabancılaşmaya vararak toplum içerisinde telafisi zor olan bir çöküşe bırakmıştır.

3.2.4. Yabancılaşma ve Anlam Kaybı

Aydınlanma felsefesiyle birlikte gelişen sanayileşme ve modernleşme eğilimleri, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra post-endüstriyel olarak adlandırılan toplumsal pratikler, değerler deformasyonunu da beraberinde getirmiştir. Modern insan, yaşadığı bu hızlı değişim ve kontrolsüz yapının hazzı davranışları karşısında yenik düşerek boşluğa düşmüştür. Nesnenin yerini dolduramayacağı tinsel boşluğun oluşması bir yandan insanların yaşadıklarının birçok şeyde anlam kaybına, yabancılaşmalarına, bireysel ve toplumsal kaos yaşamalarına neden olmaktadır. Bu zorlanmalar modern insanda ciddi boyutta psikolojik tahribatlar yaratmaktadır.⁵⁹

Tüketim kültürünün, gerçeğin olumsuz yanlarını saklayarak yapay mutluluklar yaratması kendi varoluşunun devamı için en önemli nedenlerin başında gelir. Kısa süreli ve yapay aitlik duygusu, modern insanda yanlış bilinç, yanlış kimlik, yabancılaşma, yalnızlık ve anlam kaybı gibi soyut ve manevi kayıpları da beraberinde getirir.⁶⁰ Modern toplumlardaki kültür endüstrisi egemenliğindeki kitle iletişim araçlarının topluma verdiği mesaj onları bilgilendirmek ya da bilinçlendirmek üzere değil, aksine sadece oyalamak ve eğlendirmektir. Bu durum yabancılaşmayı artırır. Günümüzde yabancılaşma kavramı felsefeden, sosyolojiye, psikolojiye ve ekonomiye kadar çok yönlü bir kavramdır.

⁵⁷ Çağlar Deniz, Ferhat Kentel, “De Certeau: Operasyonlar, Strateji, Taktik ve Kent”. *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, Sayı XXV, Mart 2016, s.750.

⁵⁸ Kızılçelik, *Frankfurt Okulu*, s.326.

⁵⁹ Şentürk, *Karşı Konulamayan Riskler Toplamı: Risk Toplumu*, s.696.

⁶⁰ İrfan Erdoğan, Korkmaz Alemdar, *Kültür ve İletişim*, Ankara 2011, s.41.

“Yabancılaşma, bir yönüyle insanın yeryüzündeki tarihi kadar eski bir sorun olarak ele alınırken, diğer taraftan da modern sorunlardan biri hatta birçok sorunun kaynağı kabul edilmektedir.”⁶¹

Günümüz toplumunda, yabancılaşmanın boyutları genişlemiş ve araçları da çoğalmıştır. 19. yüzyıldan sonra birçok anlam ve tanımlama içerisinde yer alan yabancılaşma, post-endüstriyel yaşam içerisinde modern insanda psikolojik ve sosyolojik boyutlarda görülmektedir. Tüketim toplumu içerisinde yabancılaşmanın anlamı karşımıza şu şekillerde çıkar.

1. Güçsüzlük (İnsanın geleceğini yazgının belirlemesi)
2. Anlamsızlık (Yaşamın amaçsız olduğu duygusu)
3. Kararsızlık (Davranış sapmalarının, güvensizliğin, sınırsız bireysel rekabetin yaygınlaşması)
4. Kültürel Yabancılaşma (Toplumdaki yerleşik değerlerden kopma duygusu)
5. Toplumdan Soyutlanma (Dışlanma, yalnız kalma duygusu)
6. Kendine Yabancılaşma (İnsanın kendi gerçekliğini kavrayamaması)⁶²

Varoluşun temel duygusu olan değerli olma duygusu bireyde eksik olduğu zaman kişi kendisini güçsüz ve anlamsız görerek yabancılaşır. Bu, kişinin kendinden ve her şeyden uzaklaşmasıdır. Medya ve medyanın diğer unsurları bireyi kendisine ve yaşadığı topluma yabancılaştırır. Gerçeği gizleyen bu araçlar, kişiyi gerçek olmayan sanal dünyaya iter.

“Kendimi yalnız ve birçok şeye yabancılaşmış hissediyorum. Bazen hayat içerisinde kendimi bunalımda ve yalnız hissettiğim oluyor. Bence geleceğimizi kaybettik. Manevi açıdan tükenmişlikler söz konusu. Belki de maddi hayatı yaşamaktan maneviyatı yaşayamadığımız için.” Bizler bugün insanı insan yapan ve ona değer katan unsurları kaybettik, tükettik. Bazen bir gülümseme, bazen bir selam, bazen bir hatır sorma, bazen birisine iyilik yapma tükendi.” (Murat)

“Şehir atmosferi, trafik, büyük binalar, insanların birbirini hor görmesi ve yan bakması artık sıkıcı geliyor bence insanlara. Sokakta bazen yürürken insanlar üzerime üzerime geliyor gibi hissediyorum. Kalabalık beni bunaltıyor, insanların çehreleri kötü geliyor. İnsanlar artık itici olmaya başladı. Yalnız kalmak uzaklaşmak iyi geliyor. Zaman zaman bunalımda hissettiğim oluyor. Gelecek korkum oluyor ve gittikçe kendime yabancı birine dönüşüyorum.” (Sevilay)

Adorno ve Horkheimer'e göre kültür endüstrisi tarafından sunulan model ile tüketim toplumunun bireyinin bölünmüş iç dünyası örtüşür ve birey başarıya ulaşmaya çalışan uygun bir aygıtsal varlığa dönüştürülür.⁶³ Köriklenen temel ideoloji; modern insanın daha çok çalışarak bu yarış içerisinde acımasızca yarışması, yorulması, yalnızlaşması ve yabancılaşmasıdır. Bu nedenle modern dünya da insan, psikiyatristlere ve anti-depresanlara hiç olmadığı kadar çok ihtiyaç duymaktadır. Tüketim toplumunun isteği budur. Fromm yabancılaşmış insanın yaşama “kâr getirmesi gereken bir girişim” olarak baktığını ve “yaşamın yaşanmaya değer olup olmadığına dair ciddi şüpheler içinde bulunan bir varlık haline dönüştüğünü”⁶⁴ belirtmiştir.

⁶¹ Muhammet Ertay, *Yabancılaşma Kader mi Tercih mi?* Ankara 2007, s.16.

⁶² İsmail Doğan, *İletişim ve Yabancılaşma Yazılı Kültürümüzde İlkler*, İstanbul 1998, s.27.

⁶³ Adorno, Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, s.18.

⁶⁴ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, s.165.

“İnsanlar günümüzde her şeyi tüketti. Giyimi, gıdayı tüketti, saygı sevgiyi tüketti. İyi niyeti tüketti. Eskiden insanların bu kadar ev, araba, kıyafet alacak ekonomisi yoktu. Bugün insanlar çok kolay kredi çekip borca girip ev, araba ve diğer mülkleri alabiliyor. Asgari ücret alan insanda her türlü kıyafeti alıp tüketiyor. Her bütçeye göre tüketecek mal var çünkü. Bu bir sarmal yapı. İster istemez herkes aynı, tek tip oldu ister istemez. Sistemin dışına çıkınca sistem seni zaten kabul etmiyor. Belki de o noktada insan yalnızlaşıyor, yabancılaşıyor. Çarkın bir dişlisi olmak zorunda kalıyorsun, farkında olsan da birçok şeyin. Ama bilinçaltımıza gönderilen birçok mesaj var. Her şeyden önce insanı insan yapan değerleri tükettik.” (Ahu)

Günümüz insanının özünü bulması adına varoluşçu felsefe ve psikolojiye duyulan ihtiyaç artmaktadır. Heidegger’e göre insanın özü varoluşundadır. Kierkegaard’a göre, “rasyonalist sistemler gerçekliğin tümünü bir düşünce sistemi içine sıkıştırır, her şeyi akla indirger; akıl dışındaki öğeleri ve hepsinden önemlisi varoluşu unuttur.”⁶⁵ Aydınlanmayla başlayan bu süreç tüketim toplumunda yaşayan günümüz insanının durumunu ifade eder. Modern çağın insana kazandırdıklarının yanında kaybettirdikleri daha fazladır.

Sonuç

Çoğul kimlikli dünyanın karmaşası altında ezilen modern birey, mutlu olmak, haz almak adına gerçekleştirdiği tüketim karşısında, sahip olduğu kimliğini de tüketerek mutsuz olmaya başlar. Yaşama ilişkin ürünlerin metalaşması, başarının, saygının, sevginin ve inancın metalar üzerinden ölçülür olması, değerler duygusuna zarar vermiştir. Dayanışma ve paylaşma duygusunun yerini bireyselliğin alması, bireyleri mutlak bir mutsuzluğa ve tatminsizliğe götürmektedir. Göstererek tüketmek, hemen ve daha fazla tüketmek, günümüz dünyasında vazgeçilemeyen bir hastalık olmuştur. Bencillik, yalnızca kendi çıkarını düşünmek, açgözlülük ve sahip olma, yaşamın amacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların da söylemleri üzerine tüm bu duygular bireyde mutsuzluğa neden olmuştur. Gerçek manada sahip olunması ve korunması gereken paylaşma, dayanışma, güven gibi toplumsal duyguların günden güne kaybolması katılımcıların da belirttiği üzere sosyal bir çöküştür. Özellikle paranın, insan hayatını iyileştirdiği yönündeki düşünceler maddi tüketimin manevi alanı satın alma üzerinden kurgulandığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Manevi tüketimin gözler önüne serildiği alanlardan biri olan aile yapısı, tüketim kültürü kısılacında yer almaktadır. Günümüzde evliliğe olan inancın sarsıldığı gözlemlenmektedir. Katılımcılar, evlenme kararı almanın ve güvenmenin zorlaştığını belirtmişlerdir. Bu tüketim unsurunun, aile içerisinde ve bireylerde dayanışma ve paylaşma duygusunun azalmasına, mutsuzluğa ve iletişimsizliğe neden olduğu da katılımcılar tarafından örneklendirilmiştir. Ailenin dönüşüne etki eden faktörlerden biri olan aile bireylerinin yüz yüze iletişim yerine sosyal medya üzerinden iletişim kurması ve kişilerin internet bağımlılığı, tüketim toplumunun getirmiş olduğu bir tüketim şekli olarak ele alınabilir. Bu durum aynı zamanda kalabalıklar içinde yalnızlaşmış bireyler ve içe dönük yaşayan ailelerin doğmasına neden olmuştur.

İnsanların hırsları, samimiyetsizliği, rekabet duygusu; dayanışma ve güven değerlerinin azalmasına hatta neredeyse kaybolmasına neden olmaktadır. Katılımcıların da görüşleri doğrultusunda günden güne artan bu durum insanların büyük bir oranını, güvensiz ve sevgisiz kılmıştır. Katılımcılar birbirine olan güven değerinin azaldığını veya

⁶⁵ <https://sosyolojik.wordpress.com/2009/12/31/varoluscu-felsefenin-uncusu-soren-kierkegaard/#more-296> [11.07.2018].

hiç kalmadığını bildirmişlerdir. Bu materyalist bakış açısı, bireylerde mutsuzluğa sebep olduğu gibi çağın hastalığı olan depresyona da yol açmaktadır. Bunun sonucu olarak insanlar arası ilişkilerde; uzaklaşma, sosyal soğukluk, kaçış, güvensizlik, hayal kırıklığı gibi duygular yaşanmaktadır. Günümüzde insanların birbirlerine olan dayanışma duygusu ise yapay, geçici, göstermelik ve çıkar odaklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dayanışma duygusunun menfaatler için alet ediliyor olması, manevi tüketimin en önemli kanıtları arasında yer almaktadır.

Tüketim kültürünün insanların hayatından çaldıkları ve kaybettirdikleri görünür anlamda oldukça fazladır. İnsanların şeyleşmesi, yaşamlarının tekdüze hale gelmesi, kendini gerçekleştirme olanaklarının tıkanması ve buna bağlı olarak anlam kaybının yaşanıyor olması modern insanda yabancılaşmayı ve anlam kaybını meydana getirmiştir. Katılımcıların da belirttiği üzere toplum içerisinde saygı, dayanışma, birlik, ahlak, güven, iyi niyet gibi insani değerler, tüketim kültüründe eriyerek kaybolmaya devam etmektedir. Sahip olma arzusunun insanda açmış olduğu derin boşluktan kurtulmaya çalışan modern insan, bunu kaçarak veya uzak yerlere giderek yenebileceğini düşünmektedir. Bu durum kişilerin yabancılaştığının, yalnızlaştığının ve bunalım içerisinde olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bugün günümüzde modern insanın tükettikleri arasında yer alan; giyim, gıda, doğa, saygı, sevgi, dayanışma, birlik ve beraberlik, ahlak, güven, iyi niyet, samimiyet, dostluk, bir yere ait olma, yavaş yaşama, empati, vb. gibi bütün insani değerler, katılımcıların modern insanın tükettiklerini ortaya koyan kavramlar olarak yerini almaktadır. Sahte ihtiyaçların gerçek ihtiyaçmış gibi görüldüğü tüketim toplumu içerisinde insan kaybettiklerinin farkında olmadan tüketirken, tükenen modern insan; rekabet, hırs ve sahip olmanın hazzı ve isteği içerisinde kaybolmaktadır. Sistem içerisinde eriyen modern insan, bir yandan manevi tüketimin ağır getirileri altında ezilirken, diğer bir yandan da maddi tüketimin hazzını yaşamaktan vazgeçmemektedir. Kendisini sahip oldukları ile mutlu olarak gören bütün katılımcılar, görüşme sonrası sorulan sorular ile gerçek anlamda mutlu olmadıklarının farkına varmışlardır. Bireysel tükenmişliğe neden olan önemli faktörlerden biri olan tüketim kültürünün etkileri üzerine düşünmek, katılımcıların elde ettiği önemli farkındalıklardır. Bu çalışmanın devamını oluşturabilecek, konu hakkında daha kapsamlı ve farklı araştırma yöntemleri eşliğinde, konuyu anlama çabasına girilmesi ise oldukça elzemdir. Bu çalışma konuyu anlama çabasının bir parçası ve ürünüdür.

Kaynakça

- Adorno, W. T. - Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (Çev: N. Ünler – E. Ö. Karadoğan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Adorno, W. T. (2007). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, (Çev: N. Ülger – M. Tezel- E. Gen), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Adorno, W. T. (2000). *Minima Moralia*, (Çev: O. Koçak- A. Doğukan), İstanbul: Metis Yayınları
- Adorno, W. T. (2016). *Negatif Diyalektik*. (Çev: Ş. Öztürk) İstanbul: Metis Yayınları.

- Akkol, L. M. (2018). “Müzik Sosyolojisinde T. W. Adorno’nun Yeri”, *Alternatif Politika*, 10 (1), s.111-130.
- Armağan, M. (1992). *Gelenek*, İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Aydoğan, F. (2009). “Tüketim Kültürünün Gölgesinde Kentler”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:27, s. 2.
- Aytaç, Ö. (2006). Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:11, s. 27-53.
- Başfırıncı, Ç. (2011). “Sembolik Tüketim ve Tüketim Öykülerinin Hermeneutik Yaklaşımla Yorumlanmasına İlişkin Bir Uygulama”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl:4 Sayı:7, ISSN 1307-9832.
- Becermen, M. (2009). Theodor W. Adorno ve Michel Foucault’da Hakikat ve İktidar İlişkisi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Bocock, R. (1997). *Tüketim*, (Çev: İ. Kutluk), Ankara: Dost Kitabevi.
- Çimen, L. K. (2008). *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dellaloğlu, B. F. (2014). *Sosyal Bilimlerin Felsefesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi AUZEF.
- Deniz, A. Ç. - Kentel, F. (2016). “De Certeau: Operasyonlar, Strateji, Taktik ve Kent”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 9, Sayı XXV.
- Doğan, İ. (1998). *İletişim ve Yabancılaşma-Yazılı Kültürümüzde İlkler*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Doğan, Ş. (2016). “Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”, *I. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, ss, 991-1011.
- Erdoğan, İ.- Alemdar, K. (2011). *Kültür ve İletişim*, Ankara: Erk Yayınları.
- Ersoy, E. (2011). Bağısız Bireyin Modern Bunalımları: Değişen Dünyada Sosyal İlişkiler, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 292.
- Ertoyl, M. (2007). *Yabancılaşma Kader mi Tercih mi?* Ankara: Lotus Yayınevi.
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (Çev: M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fromm, E. (2004). *Çağdaş Toplumların Geleceği*. (Çev. A. Arıtan, K. H. Ökten), İstanbul: Arıtan Yayınevi.

- Fromm, E. (1997). *Hayatı Sevmek*, (Çev: A. K. Arıtan), İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (1982). *Sağlıklı Toplum*, (Çev: Y. Salman – Z. Tanrısever), İstanbul: Payel Yayınları.
- Fromm, E. (2003). *Sahip Olmak ya da Olmak*, (Çev: A. Arıtan), İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2002), *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, (Çev: N. Arat), İstanbul: Say Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. E. Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, (Çev: T. Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Güldal A. *Aile ve Toplum Dergisi*, Erişim Tarihi: 27.09.2018
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/198150>
- <http://www.nurdaldurmus.com/okumak-yazmak-ve-yasamak-uzerine/>
- <https://sosyolojik.wordpress.com/2009/12/31/varoluscu-felsefenin-oncusu-soren-kierkegaard/#more-296>
- Jay, M. (1989). *Diyalektik İmgelem*, (Çev: Ü. Oskay), İstanbul: Ara Yayınları.
- Kızılcıkelik, S. (2008). *Frankfurt Okulu*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Lasch, C. (2006). *Narsisizm Kültürü*, (Çev: S. Öztürk – Ü. H. Yolsal), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Macionis, J. (2013). *Sosyoloji*, (Çev: V. Akan), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ongur, Ö. H. (2011). *Tüketim Toplumu, Nevrotik Kültür ve Dövüş Kulübü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özgüven, İ. E. (2001). *Ailede İletişim ve Yaşam*, Ankara: PDREM Yayınları.
- Slater P. (1998). *Frankfurt Okulu, Kökeni ve Önemi, Marksist Bir Yaklaşım*, (Çev: A. Özden), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Spurk, J. (2008). *Toplumsal Aklın Eleştirisi, Frankfurt Okulu ve Toplum Teorisi*, (Çev: I. Ergüden), İstanbul: Versus Kitapevi.
- Şengül, T. (2001). Tüketim Toplumu, Tüketim Kültürü ve Tüketim Merkezleri, *Ege Mimarlık Dergisi*, Erişim Tarihi: 27.09.2018, <http://egemimarlik.org/40-41/40-41-3.pdf>.

- Şentürk, Ü. (2003). “Karşı Konulamayan Riskler Toplamı: Risk Toplumu”, *IV. Ulusal Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, 16-17 Ekim, Elâzığ.
- Tezcan, M. (2000). *Türk Ailesi Antropolojisi*, Ankara: İmge Yayınları.
- Uztuğ, F. (2003). *Markan Kadar Konuş*, İstanbul: Mediacat.
- Yanıklar, C. (2010). “Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 34, S. 1.
- Yaşar K. (2003). *Toplumsal Yapı*, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- Yavuz, N.- Zavalısız, S. Y. (2015). “Postmodern Dönemde Kimliğin Belirleyicisi Olarak Tüketim”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, ISSN: 2147-0626, Sayı:4.
- Zorlu, A. (2016). *Üretim ve Tüketim Teorileri*, Ankara: Altınordu Yayınları.

Extended Abstract

Economic, cultural, technological and social developments in the 20th century have deeply influenced social life and brought about a number of radical changes. As modern period when ideologies such as “individualism” and “consumerism” along with material experience, satisfaction and pleasure can be regarded as main doctrines, thinkers of Frankfurt School specifically dwelled on this very period and they carried on studies about economic structure, superstructure and clarifying individual and society.

In critical theory, Max Horkheimer and Theodor W. Adorno, who gave particular importance to concerns about individual and society, emphasized these concerns and criticism with the familiar concept of “culture industry” in their work “Dialectic of Enlightenment”. Adorno and Horkheimer, criticizing the present society to improve, put forward a new social theory about the ongoing problems and discussions of the period and they attempted to analyze the details of capitalist system. The thinkers focused on modern individual and how capitalism is reflected in daily life and they carried out analyses about the individual as the subject of social determination on which domination and behaviors built a legitimate base.

Programs and advertisements in mass media tools, movies, malls, improvements in marketing techniques have begun to shape and dominate the life styles and qualities of consumers. In a system which appealed to everyone and no individuals could get out of, a structure began to control individuals and it led them to consume and purchase. Individuals were captured in the hands of fake and false needs and they tried to catch happiness by satisfying those fake needs. Based on fundamental physical needs at first, consumption culture gave its place to concepts such as “delight”, “desire”, “status”, “identity” and “prestige”. During this period, when production was devalorized and even neglected, individuals began to have an identity through what they consumed and to form their social positions. This resulted in “unhappiness, lack of cooperation, loss of trust, alienation, isolation and loss of meaning” in individuals and loss of common values and

emotions in a society which creates serenity and unity. Reification of people, monotonous lives, loss of opportunities for self-fulfillment and loss of meaning brought about alienation and loss of meaning in modern individual. Therefore, modern individual is in the pursuit of “meaning”.

Mass media, as one of the areas in which consumption needs to be criticized, has become a part of our lives, our intimacy and even our marriages and under the domination of culture industry it has become an element that changes the society and family structures. Problems and changes in family and marital structures related to this period of sudden changes, a number of social and psychological problems have arisen. Family breakups, the increase in divorce rates, in crime rates and sadness in parallel with isolation, use of drugs, widespread violence in both individual and social terms, identity crisis, psychological disorders, dissatisfaction and restiveness can be regarded as problems of modern individual. Weakening of traditional structure, impositions of modernism, changing patterns and behaviors can be regarded as an important factor for increase in unhappy and not share based marriages.

“Feeling of exhaustion” as one of the immaterial consumption schemes, can be regarded as a recently used concept defining the negative aspects of our daily lives. It can be easily said that as a result of uncontrolled consuming, individuals have to pay a price for being wasted away; the feeling of isolation and unhappiness can be interpreted as “lostness”. The desire of modern individual to possess makes him/her become more greedy and passionate. The shadow side of modern individual keeps whispering: “the more you possess, the more you become happy”, thereby pointing out the structure of our modern society. Although happiness is assumed to be measured through symbols and indicators, it has recently turned out that it can only be reached with consuming and possessing something.

The consumerist society, which came into existence with modernism and which was based on hedonistic and egoist thoughts, shows a number of different paths to individuals to trick, to intrigue and to conduct their own profits. In a system which is based on rivalry and more profit, modern individual as an egoist and isolated human is forced to lead a self-seeking life. Unfortunately, in modern world there is not much space for supporting the psychological resources of humanity. Most of the time, pessimism, chaos and rivalry turn people into a constantly consuming creature. Moreover, a number of psychosomatic disorders can be regarded as a syndrome for emotional exhaustion.

In this research based on Frankfurt School's thoughts about consuming, modern consumers' point of views about life and their life styles are analyzed through consumption culture. Within this frame, the research emphasizes the effects of social and individual life, which changed from culture industry to consumerist society, on modern individuals. In the light of some concepts such as critical theory, instrumental rationality, negative dialectics and culture industry, consumerist society and the life styles of individuals who live in consumerist society are analyzed. The research is based on dynamics of consuming behaviors and on what and how individuals consume. In order to understand the opinions and approaches of people about consuming, hermeneutic approach is used. This approach is used in order to put forward how interviewees explain their social experiences in their daily lives, thereby giving an opportunity for the researcher to clarify how individuals evaluate the world. Within this framework, target population of this study consists of people who live in the borders of Samsun and central

districts. Simple random sampling is used to determine the interviewees and 8 female and 7 male participants are interviewed in the research.

TOPLUMSAL GÜVENLİK BAĞLAMINDA İÇ GÜVENLİK YAKLAŞIMI

Tarık AK*

Öz

Son yıllarda küreselleşmeyle birlikte gün geçtikçe artan terör eylemleri, ekonomik, siyasal ve çevresel tehditler dünyanın hemen her ülkesi için bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. Bu sebeple devletler, ulusal güvenlikleri açısından nasıl bir iç güvenlik yaklaşımına sahip olmalıyım sorusunu kendilerine sormak zorunda kalmaktadır. Çalışma, bu soru kapsamında öncelikle iç güvenliğin toplum ve ulusal güvenlikle bağına ortaya çıkarmış, müteakiben modern bir devletin ihtiyaç duyacağı iç güvenlik yaklaşımına ulaşmayı hedeflemiştir. Çalışma, literatür taraması yapılarak teorik bir zeminde yürütülmüştür. Çalışmanın temelini Esther Brimmer'in belirlediği iç güvenlik yaklaşımı oluşturmaktadır. Esther Brimmer'in bu değerlendirmeleri 2006 yılına ait "Bölgesel Güvenlikten Toplumsal Güvenliğe: Transatlantik Stratejik Bakışının Sonuçları" adlı makalesinde yer almaktadır. Esther Brimmer'in iç güvenlik yaklaşımını anlayabilmek ve sunabilmek için makalesinde kullandığı onun kurgu ve tanımlamalarına bu çalışmada yer verilmiştir. Ayrıca başka ilave kaynaklarla değerlendirmeleri desteklenmiştir. Esther Brimmer, 2009-2013 yılları arasında ABD Dışişleri Bakanlığında Uluslararası Kuruluşlardan Sorumlu Bakan Yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Bu bağlamda, çalışma, ABD'nin iç güvenliğe ilişkin bakış açısının anlaşılmasına fayda sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İç Güvenlik, Anayurt Güvenliği, Toplumsal Güvenlik, Ulusal Güvenlik.

INTERNAL SECURITY APPROACH IN THE CONTEXT OF SOCIETAL SECURITY

Abstract

In recent years, terror attacks, economic, political and environmental threats which are increasing with globalization day by day have become a security problem for almost every country in the world. For this reason, states have to ask themselves the question of what kind of internal security approach should they have in terms of their national security. The study, in the context of this question, primarily revealed the link between internal security and society and national security, subsequently aimed to achieve an internal security approach that modern state would need. The study was conducted on a theoretical basis which is the internal security approach determined by Esther Brimmer. Her reviews are presented in her article "From Territorial Security to Societal Security: Implications for the Transatlantic Strategic Outlook" published in 2006. In order to understand and present Esther Brimmer's internal security approach, her fiction and definitions that she used in her article were included in this study. In addition, her assessments are supported with other additional sources. Esther Brimmer served in the

* Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, trkak@hotmail.com

Department of State as Assistant Secretary of State for International Organization Affairs from 2009 to 2013. In this context, the study will benefit the understanding of the US's perspective on homeland security.

Keywords: *Internal Security, Homeland Security, Societal Security, National Security*

Giriş

On yıllar öncesine kadar emniyet ya da savunma kavramlarına benzer şekilde rağbet görmeyen güvenlik kavramı, artık günlük konuşmalarımızın içerisinde her türlü sorunumuzu, kendimizi ve bulunduğumuz ortamı ifade etmenin kolay bir aracı haline gelmiştir. Hatta neredeyse toplumla ilgili mülahazalar ve fikir ayrılıklarının merkezinde güvenlik kavramı yer almaktadır. Özellikle ulusal ve uluslararası alanda topluma dair tartışmaların odak noktası, güvenlik mantığının sosyal, siyasal ve ekonomik alanda nasıl oluşacağı, korunacağı ve geliştirileceği ile ilgilidir (Neocleous, 2014:11). Son yıllarda güvenliğin toplumda nasıl sağlanacağı ya da toplumda güvenliğin hangi esaslar dâhilinde oluşturulacağı hususu teorik zemine muhtaç olarak öne çıkmıştır. Nitekim hem dünyada son yirmi beş yılda yaşananlar hem de modern toplumun yaşam tarzı ve uygulamalarını savunan liberal toplum anlayışı, toplum ve güvenliği bir araya getirecek yaklaşımlara ilgiyi artırmıştır. İşte toplumsal güvenlik yaklaşımı böyle bir zeminde doğmuştur.

Önce toplumsal güvenliği açıklayarak başlamak, günümüz modern toplumlarının iç güvenlik yaklaşımının teorik zeminini ve çerçevesini belirlemesi açısından da önemlidir. Zira böyle bir yöntem, güvenliğin toplumsal süreçleri belirlenirken kendisine en uygun iç güvenlik politikaları ve uygulamalarının seçilmesine yardımcı olacaktır. İç güvenlik kavramının kullanılması, özellikle ülkemizin gündeminde yer alışı çok daha yenidir ve askerlere has bir kavram olarak bilinir. Daha çok PKK terör örgütünün terör faaliyetlerine karşı Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke içinde yürüttüğü mücadeleyi tanımlamak için kullanılmıştır (Aslan, 2015:253). Son on yılda uluslararası alanda ise, iç güvenlik kavramının fazlasıyla ilgi çektiği söylenebilir. Özellikle terör eylemlerinin dünyanın hemen her ülkesi için bir iç güvenlik meselesi haline gelmesi kavrama özgü tanım, yöntem ve uygulamalarına ilişkin literatürün gelişmesini sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı; iç güvenliğin, kamu düzeni ve asayişin sağlanması anlayışının ötesine taşındığını vurgulamak, aynı zamanda günümüzde ulusal güvenlik yaklaşımının devamı ve yeni bir boyutu olduğunu ortaya koymaktır. Her ne kadar ulusal güvenliğin devamı olarak kabul edilse de iç güvenliğin pratik uygulamaları ve teorik çerçevesi belirlenirken, ulusal güvenlik yaklaşımının önemsedığı askeri güvenlik ve diplomatik tedbirlerin yerine toplumsal güvenliği temel alan unsurların öne çıkması gerektiği, ihtiyaç değil bir zorunluluk olarak hatırlatılacaktır.

Bu kapsamda çalışmada, ilk olarak toplum ve güvenliğin ilişkisine değinilecek, müteakiben Esther Brimmer'in¹ incelediğimiz çalışmasında da sunulduğu şekliyle iç

¹ Esther Brimmer, 1961 doğumlu Amerikalı dış politika uzmanıdır. 1983 yılında Kaliforniya Pomona Koleji Uluslararası İlişkiler Bölümünde lisans, Oxford Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden 1985 yılında yüksek lisans, 1989 yılında doktora derecesi almıştır. 2009-2013 yılları arasında ABD Dışişleri Bakanlığında Uluslararası Kuruluşlardan Sorumlu Bakan Yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Akademik çalışmaları, transatlantik ve küresel güvenlik konularıdır. Eserleri için, İç Güvenliği Dönüştürmek: ABD ve Avrupa'nın Yaklaşımları (Transforming Homeland Security: U.S. and European Approaches), AB için Stratejik Bir Rol Arayışı: AGSP ve Transatlantik İlişkileri için Öneriler (The EU's Search for a Strategic Role: ESDP and its Implications for Transatlantic Relations), Avrupa Birliği

güvenlik yaklaşımına temel sayılan toplumsal güvenliğin tarihsel süreç içerisinde gelişimi ve teorik çerçevesi açıklanacak, toplumsal güvenlik bağlamında iç güvenlik yaklaşımının nasıl olması gerektiği sorusuna cevap aranacaktır.

1. TOPLUM VE GÜVENLİĞİN İLİŞKİSİ

Güvenliğe ilişkin günümüze kadar yapılan çalışmalara bakıldığında Soğuk Savaş yıllarında güvenlik yerine savunma kavramına daha fazla odaklanıldığını görmekteyiz. Nitekim Soğuk Savaş yıllarında uluslararası ittifak ilişkilerinin, askeri tedbirleri esas alan ve her an muharebenin başlayacağına ilişkin inancı, ülkeleri çıkacak büyük bir savaşa yönelik savunma gayreti içine sokmuştur. Savunma mantığının konvansiyonel savaşla ilişkisi ise, dışarıdan gelen müteceviz eylemlere karşı korunma ile ülkenin içerisi ve dışarı arasında ayırımı daha belirgin kılınmasıyla sonuçlanmıştır (Baylis, 2008: 76; Neocleous, 2014:11).

Ülkenin kendisini korumasına yönelik gayret birliğini temsil eden ulusal güvenlik kavramı ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin kendi nizam ve ölçülerine göre dünyayı yönlendirme çalışmalarıyla birlikte literatüre girmiş olsa da, ittifakların azaldığı ve çok kutuplu günümüz dünyasını açıklamak için istifade edilen daha uygun bir yol olarak görülebilir (Brauch, 2008:4). Uluslararası ilişkilerin günlük dilinde sıklıkla karşılaştığımız bir kavram olarak ulusal güvenlik, devletin siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için kullandığı askeri, ekonomik ve toplumsal tedbirler ile ilişkilerinin ortak adıdır (Bertram ve Wolf, 2000:413). 2000'li yılların başından itibaren ise, ulusal güvenlik kavramı özellikle ülkelerin hem harici hem de dâhili politikalarının meşrulaştırıcı kavramlarından biri haline dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle son on yılda güvenlik, toplumun sosyo-kültürel yaşamı, siyaset ve ekonomik ilişkilerinde karşılık buldukça her konu güvenliğin dolayısıyla devletin ulusal güvenlik alanına dâhil olmuştur. Bu nedenle, toplum ve ferdi kendi coğrafyasında ayakta tutan, haklarını koruyan ve kollayan her konunun ulusal güvenlikle bağıntılı hale gelmesi kaçınılmazdır. Günümüzde her iç güvenlik meselesi ulusal güvenliğin konusu haline gelirken, her ulusal güvenlik sorunu de aynı zamanda iç güvenliği doğrudan etkileyebilir bir hal almıştır.

Güvenliğin aslında toplumla çok eskiye dayanan bir ilişkisi vardır. Özgürlük ve güvenlik dengesi meselesi günümüzde sıklıkla tartışılrsa da, aslında modern toplum tartışmalarının önceliği güvenliğe verdiğini görüyoruz. Günümüz liberal toplumunun güvenlikle ilişkisini daha anlaşılır kılmak için güvenlik, toplum, mülkiyet ve özgürlük düşüncelerinin birbirleriyle olan ilişkilerine daha fazla odaklanmak gerekmektedir. Modern toplum düşüncesinin iki etkili ismi olan 17.yüzyıl düşünürleri Thomas Hobbes ve John Locke'un savundukları fikirlerin daha çok toplum düzeni olarak otoriterlik ile özgürlük arasında olduğu düşünülse de dikkatli bakıldığında, her ikisinin yaklaşımlarının temelinde güvenlik sorunsalının bulunduğu görülmektedir. Her iki düşünür de toplumu doğa durumundan yola çıkarak toplumsal sözleşmeyi ve egemenlik ilişkilerini açıklarken güvenlik konusundan faydalanmışlardır (Brauch, 2008:3; Neocleous, 2014:26).

Hobbes'a göre insanlarda diğerlerinden üstün olma duygusu, rekabet ve güvensizlik kaygıları kendinde mündemictir. Tutku ve gururları insanı saldırgan yaparken güvensizlik hissi rekabete, rekabette insanları çıkarları için mücadeleye ve savaşa yöneltir. Savaşın

Genişlemesinin Stratejik Sonuçları (The Strategic Implications of European Union Enlargement) ve AB Anayasa Antlaşması: Amerikalılar için Bir Rehber (The EU Constitutional Treaty: A Guide for Americans) örnek verilebilir.

önlmesi için ise, güçlü bir iktidara diğer bir ifadeyle otoriter bir devlete ihtiyaç vardır. Hareket noktası bakımından bakıldığında güvenlik ihtiyacı, mutlak egemenliğin yani iktidarın temel meşrulaştırıcı aracı olarak görölmektedir. Devletin görevi ise kendisine verilen bu yetkiyle barış ve güvenliği sağlamaktır. Hobbes, itaat karşılığında korumayı, özgürlükten feragat etme karşılığında güvenliğin sağlanmasını kabul etmiştir. Locke ise, modern toplum öncesi doğal durumu karşılıklı yardımlaşma ve sevgi ilkelerine dayanan, kimsenin kimse üzerinde otorite ve keyfi bir iktidarının olmadığı, ancak özgürlükleri, hayatları ve malları için kaygı ve korkuların da yaşandığı bir özgürlük ve eşitlik hali olarak tanımlar. İnsanları siyasal bir toplum düzeni kurmaya iten neden, sürekli olarak tehlikeler ve tehditlere karşı korku içinde olmalarıdır. İnsanlar güvenliği siyasal bir toplum içinde bulacaklarına inanmış, bir iktidarın altında hayatlarını, özgürlüklerini ve mal varlıklarını güvence altına alma yoluna gitmişlerdir. Egemen gücün toplumda yapacağı işler; can, mal ve özgürlüğü güvence altına alma, iç ve dış güvenliği sağlamaktır. Locke için özgürlük doğal iken güvenlik siyasi otoriteyi gerekli kılmaktadır. Diğer bir deyişle iktidar, yasalarca tanımlanmış bir şekilde özgürlüklerimizi korurken güvenliğimizi de sağlamaktadır (Göze, 2000,133-159). Ancak Locke'da Hobbes gibi halkın güvenliği ve kamu yararı söz konusu olduğunda iktidara hareket alanı vermekte ve yönetirken imtiyaz tanımaktadır. İktidara tanınan bu imtiyazın, bir iyilik temennisi olarak kamu yararı dışında kullanılmaması, samimi olunması ve halkın güvenliği için tehlikeli sonuçları olan hataların yapılmaması beklenmektedir. Locke'un iktidara tanıdığı bu imtiyaz, günümüzde liberal toplumların iç güvenliğe ilişkin olağanüstü halden normal halin yönetim usul ve esaslarına kadar giden tartışmalarının da başlangıcı olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, iki düşünürün sözleşme esasına göre kurulan toplum modellerine bakıldığında metodolojik anlamda liberal oldukları söylenebilir. En önemli çıkış noktaları, bireylerin kendi akıllarını kullanmak suretiyle subjektif öngörülerle uygun kurumları kurabileceklerini söylemeleridir.

Özgürlüğün güvenlik alanının üstünde kurulduğu kabul edilirse 18. yüzyılda bu düşüncenin daha da pekiştiği görülebilir. Montesquieu, insanların doğal fiziki yapısının korunma, barış ve özgürlük ihtiyacını talep ettiğini, bunların yasalar ve hukukla sağlanabileceğini kabul eder. Bu güvenlik alanı ise kuvvetler ayrılığı ile sağlanır. Rousseau, herkesin eşit ve özgür doğduğunu söylemekle beraber çıkar ve güvenlik ihtiyacı için meşru otoriteye anlaşma yoluyla tavizler verebilmektedir. Toplumun üyeleri, canları ve mallarının korunması için doğal haklarını toplum sözleşmesi ile oluşturdukları genel idareye devrederek hem devletin meşruiyetinin toplumun rızası ile gerçekleşmesini sağlamakta hem de haklarını rıza ile devretmesi sayesinde devletten, kendisine eşit davranması, ortak iyiliğe yönelik kamu yararı, güvence ve uygar haklar sunmasını bekleyebilmektedir. Ancak, Rousseau'nun iktidara meşruiyet kazandırılmasını sağlayan rıza faktörü iktidarın kuruculuğuna ve toplumsal eşitliğe ilişkin öneriler getirebilirken, iktidarın yönetim sürecindeki uygulamalarının demokratik veya otoriter devlet modellerine yaklaşması bağlamında muğlaklığı ortadadır. Özgürlüğün güvenliğe dayandığını düşüncesi David Hume ve John Stuart Mill'de de vardır. Hume açısından, insanların canları ve mülkiyetlerini güvenceye almak için bir araya gelmesi rasyonel bir karardan ziyade duyumsanan bir çıkar çerçevesinde oluşur. Eğer bu süreç toplum halinde yaşamayı gerektiriyorsa toplumsal sözleşme, herkes için adaletin olacağı ortak bir faydaya aracılık etmek için yapılır. Bu bağlamda toplumda güven ve barış ortamı adalet vurgu yapılarak irdelenmektedir. Adalet duygusuna toplumda bütünü iyiliğini destekleyen ve ileri götüren bir sosyal erdem olarak bakılmaktadır. Ancak insan tabiatında bazı zafiyetlerin ortaya çıkabilmesi, suçların cezalandırılma gerekliliği ve

toplumun daimi menfaatlerinin idamesi için yönetici insanların görevlendirilmesi ve onlara itaat edilmesi hem adaletin sağlanması hem de güvenlik açısından vurgulamaya değerdir. John Stuart Mill ise, devlet ve çoğunluğa karşı bireyi merkezine alarak, güvenliği bireyin özgürlüklerinin sağlanması bağlamında irdelemektedir. Farklı bireylerden oluşan bir toplumun varlık amacı, bireylerin yaşam ve güvenlik gibi ihtiyaçlarını karşılamak olmalıdır. Mill, bireyin toplum ve devlet karşısındaki görevlerine değil, haklarını önemser. Devlet, bu hakları eşit karşılamakla yükümlüdür. Bireyin özgürlüğüne konacak sınırlar bu hedefleri sağlayabilecek ortamı yaratmak için olmalı, ne olursa olsun çoğunluk azınlığı ezmemelidir. Bireysel özerklik, devletin müdahale etmeyeceği temel bir kişisel özgürlük alanıdır, kişi özgürlüğü ancak başkalarına zarar vermemesi için kısıtlanabilir ve bu hak başkalarının zararlarından korunmalıdır. Mill, Locke'la başlayan, Rousseau'yla devam eden otorite, güvenlik ve özgürlükler unsurlarını insanın doğa durumundaki haklarında arındırarak daha faydacı ve gerçekçi bir boyuta taşımıştır. Bu bağlamda liberal toplum yapısında iktidarın meşruiyet kaynağı olarak devlet açısından güvenlik denildiğinde; tanımlanmış özgürlüklerin ve ekonomik hakların korunduğu, mülkiyete ilişkin belirsizliklerin önlendiği, geleceğe dair kaygıların giderildiği ve yaşamın öngörülebilir kılındığı bir hal aklı gelmektedir (Göze, 2000:170-201; Barry, 2003:131; Yalvaç, 2007:137; Neocleous, 2014:43-49; AK, 2015:48-54; Kılınc, 2015:118-119; Türkân, 2016:171).

2. TOPLUMSAL GÜVENLİK YAKLAŞIMI

Günümüzde toplum bağlamında güvenliği oluşturma gayreti, halka ait kimlik ve kültürler üzerinde oluşacak kırılganlık ve tehditlere karşı bir güvenlik tedbirinin getirilmesi olarak anlaşılmaktadır. Devlet ile toplumsal gruplar, grupların kendi aralarında kimlikler, etnik yapılar ya da nedenleri ne olursa olsun aralarında meydana gelen çatışma ve gerilimlerin önüne geçilebilmesi için kolektif kimlikler üzerinden her bir ferdin huzur içinde yaşamasının sağlanması, bunun için ise siyasi hak ve özgürlükler ile ekonomik refahı güvence altına alacak güvenlik ortamının sağlanması hedeflenmektedir (Baylis, 2008:74). Güvenlik tehditleri ve çatışma nedenleri, dışarıdan toplumun demografik yapısını değiştirecek göçler veya benzer hareketler vasıtasıyla oluşabilmekle birlikte medeniyetler arası yaşam tarzı, etnik ve kültürel nedenler de olabilir (Buzan, 1991:439; Ağır, 2015:121). Toplumsal güvenlik kavramı, toplumun kimliği ve sosyo-kültürel yapısının korunduğu, vatandaşının refah ve zenginliğinin güvence altına alındığı, toplumdaki farklılıklar ve çeşitli kesimler arasında çatışmaların olmaması halidir. Toplumsal güvenlikte nihai amaç, toplumsal entegrasyonun sağlanması ve bunun için uygun şartların oluşturulmasıdır. Toplumun sosyo-kültürel yapısını ortaya çıkaran değerlerine saygı duyulması, bireylerinin kendilerini topluluğunun üyesi olarak kabul etmesi önemli bir göstergedir.

Geleneksel güvenlik yaklaşımı açısından, toplumun güvenliğe bakışının daha farklı olduğu açıktır. Geleneksel güvenlik yaklaşımının devlet merkezli bakış açısı, devletin topluma karşı kendisini güvenli hale getirme niyetiyle devlet istikrarını toplumun istikrarıyla birlikte gören bir yaklaşımdır. Bu aşamada devleti oluşturan toplumsal gruplar arasındaki güç mücadeleleri, çatışmaların devlete yönelmesi, yaşamsal güvenlik problemlerini oluşturması ve devleti istikrarsızlaştırabilecek konular temel ilgi alanlarıdır (Kurt, 2015:468).

Toplumsal güvenliğe ilişkin söylenecekler, ülkenin hem ulusal güvenliği hem de iç güvenliği açısından önemli sayılmakla birlikte, onlardan bağımsız da açıklanamaz.

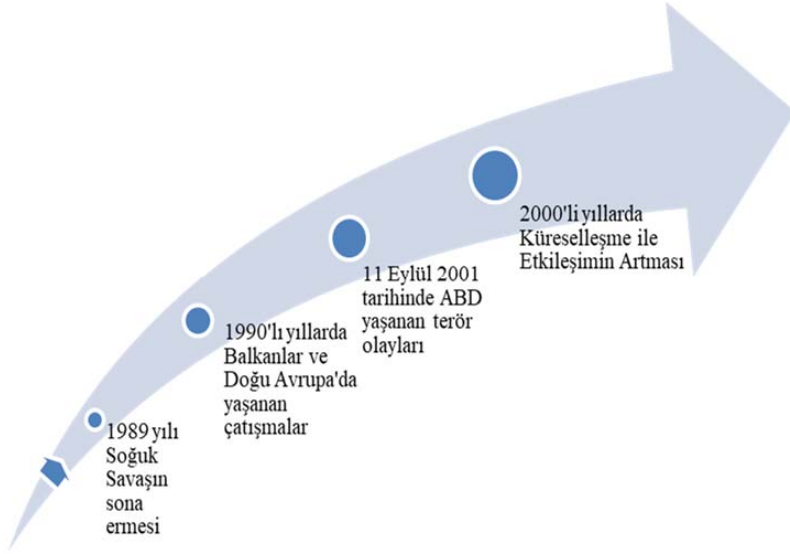
Nitekim son yıllarda yaşananlar güvenliğe ilişkin bu kavramların birlikte anılmasını ve aradaki bağıntıları belirtmeyi zorunlu kılmıştır. Ulusal güvenlik kavramı, güvenliğe ilişkin bütün tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Devletin, bizatihi kendisini ve ulusunu korumak adına gerçekleştirdiği her eylem ve aldığı her bir karar ulusal güvenlik adına gerçekleşir. Temel ilgi alanı, devletlerin kendilerine yönelik tehditlerle mücadele etmek için askeri yetenekler kazanmasıdır. Ulusal güvenlik yaklaşımı şimdiye kadar devletlerin diğer ülkelerle ilişkileri bağlamında uluslararası ilişkiler çalışmaları tarafından sahiplenilmiştir. Uluslararası ilişkiler teorileri içerisinde ise, benimsenen hâkim görüş realist paradigmadır. 1989 yılında Soğuk savaşın bitimine kadar etkisini gösteren geleneksel güvenlik yaklaşımının da temeli olan realist paradigma, ulusal güvenliği askeri güvenlik temelinde benimseyerek merkezine devleti almış güvenlikleştirme bağlamında muhatap olarak da hasım devletleri görmüştür. Devlet, ülkesiyle birlikte dışarıdan gelecek işgallere karşı devamlılığı sağlamak ve varlığını korumak için askeri gücü esas alan bir güvenlik ortamını amaç edinmiştir. Nitekim günümüze kadar konvansiyonel muharebeye ve nükleer silah tehditlerine karşı devletlerin hazırlıklı olma çabası bununla açıklanabilir (Buzan, 2008:109; Baylis, 2008:70-73; Ersoy, 2014:160-165; Ak, 2017:14-15).

Sonraki yıllarda ulusal güvenlik açısından geleneksel bakış dışında ekonomik, toplumsal ve ekolojik sayılabilecek yeni güvenlik risklerine alan açıldığı görülmektedir. Bunun temelinde ise, Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin ülkelerin toprak bütünlüğünü hedef almasından ziyade ülkelerde ertelenen veya gündeme çıkan etnik köken, çevresel tehditler ile kaynakların ve zenginliğin paylaşılmasına yönelik etnik ve iç çatışmaların olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Sovyet blokundan ayrılan Balkanlar ve Doğu Avrupa'da 1990'lı yıllar içerisinde egemenlik mücadelesinde bulunan toplulukların çatışmaları insan hakları ihlallerine, ölümlere ve güvensizlik ortamına neden olmuştur. Nitekim uluslararası örgütlerin ve devletlerin ulusal güvenlik anlayışlarında ki değişim bunu desteklemektedir. Örneğin ABD, 1991 yılında strateji belgesine uluslararası ortamı etkileyen ekonomik ve insani krizleri dâhil etmiştir. NATO'da, 1999 yılındaki stratejik konseptinde toplumların hak ve özgürlüklerini temin etmeyi önceleyen bir güvenlik yaklaşımını benimsemiştir (The White House, 1991:19-34; NATO, 1999; Krahnann, 2005:15-16; Brimmer, 2006:24; Baylis, 2008:73).

2000'li yıllarda ulusal güvenliğe yönelik tehditler, daha çok devlet dışında ve geleneksel sayılamayacak aktörlerden gelmeye başlamıştır. ABD'de gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin devlet dışı ve asimetrik aktörlerden gelmesi bağlamında önemli bir köşe taşıdır. Tehditlerin sadece insani kriz bölgelerinde yerelde kalması ve bu sayede ülkelerin bu tehditlerin dolaylı etkilerinden korunması anlayışı, terör eylemlerinin ülkelerin kendi istikrarlı yaşam alanlarına etki etmesiyle son bulmuştur. Tehditlerin, asimetrik etki açısından farklılaşması ile zaman ve mekân olarak muğlaklaşması ülkelerin ulusal güvenlik yaklaşımlarını etkilemiş, güvenliğe ilişkin devlet kurumlarının topyekûn iş birliği kanallarını açmasıyla sonuçlanmıştır. Günümüzde bu durum, devletleri hem terörle mücadele ve kitlesel silah saldırıları ile ekonomik ve toplumsal hareketlere karşı iç güvenliğe odaklanmasını sağlamış, hem de ülkenin iç güvenliğine olumsuz etki etmemeleri için dünyada bölgesel çatışmalara karşı politik ve ekonomik önlemler alınmasına yöneltmiştir. Özellikle iç güvenliğe ilişkin hızlı tepki verilmesinin temel nedeni; küreselleşme sayesinde bir taraftan ülkelerin çoklu karşılıklı ilişkileri sebebiyle kırılganlıklarının artması, diğer taraftan vatandaşların bilgi alma, güvenlik hassasiyeti ve farkındalığındaki bilinç düzeyi yüksekliğidir. Nitekim 11 Eylül olayları sonrası ABD'nin 2002 yılında ulusal güvenlik stratejisini güncellemesi buna bir

örnektir. ABD, anavatan güvenliği yaklaşımıyla terörle mücadele, asayiş, doğal afetlere müdahale gibi görevleri gerçekleştiren federal ve yerel devlet kurumlarını bir araya getirerek ülkeyi kendi coğrafyasında koruyabileceği bir bakanlık teşkil etmiştir (The White House, 2002; Krahmann, 2005:4; Brimmer, 2006:28; Kurt, 2015:468).

Şekil-1: Güvenlik Anlayışında Kırılma Anları ve Toplumsal Güvenliğin Ortaya Çıkışı

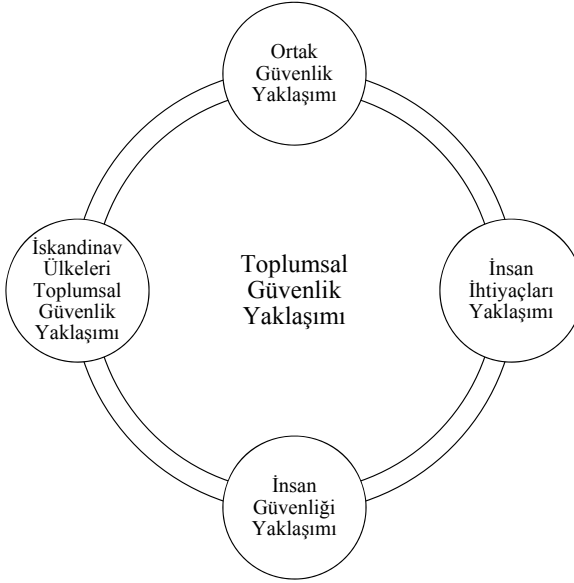

Bu kapsamda Şekil-1'de ifade edilen tarihsel olaylar değerlendirildiğinde; toplumsal güvenlik gerek toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi hayatının teminatı bağlamında ulusal güvenliğin bir boyutu, gerekse ülkenin iç güvenlik politika ve uygulamalarını yönlendiren ve etkileyen temel güvenlik yaklaşımlarından birisi olarak kabul edilebilir. Modern toplumlar bakımından ister iktidarın günlük politik manevraları olsun ister bizatihi toplumun seçkin veya farklı tabakalarının talepleri olsun toplumun arzu duymadığı siyasal ve ekonomik süreçler uzun soluklu yürütülemez. Bu nedenle günümüzde toplumsal güvenliği inşa edecek teorilere bakıldığında ortak yönlerinin; toplumdaki siyasi ve ekonomik şartların liberal değerler üzerinden kurgulandığı, toplumsal uyum ve ahengin sağlanması için bireysel benliğin korunduğu ve beklentilerin teminat altına alındığı bir topluma ulaşmayı hedefledikleri görülmektedir. Müşterek yönlerinin ise, insanın yaşama dair bireysel fiziki emniyetinin sağlandığı, toplumsal taleplerle kazandığı hak ve statüleri ile refahının artırılmasını benimsedikleri görülmektedir. Burada liberal değerlere vurgunun önemi, toplumdaki herkes için bireylerin seçimlerine saygı duyulması sayesinde istikrarlı ve düzenli bir topluma ulaşma özlemidir. Liberalizme istinaden; devletin bireye herhangi bir değer anlayışı dayatmaması, ahlaki kabul edilen farklı amaçların zorlamalarından kurtararak düzeni ve sürekliliği muhafaza etme gayreti oluşturur. Diğer taraftan bireye aşırı vurgudan hariç olmak üzere toplumun kuşatıcı ahlak ve normları ise, çeşitli kurallar ve roller ile toplumsal bağlar oluşturması açısından önemlidir. İnsanların bazen bireysel tercihleri toplumsal bağlarla ilişkilidir ve birey sosyal hayatı mümkün kılan belirli normları ve

rolleri kabullenir. Örneğin sadakat ve dostluk toplumda süreklilik ve dayanışmayı sağlarken, yurttaşlık bireyin kendi tercihinden bağımsız olarak sosyal rol olarak kabullenilebilmektedir (Barry, 2003:19-27; Brimmer, 2006:32).

Esther Brimmer; toplumsal güvenliğin teorik temelinde yer alan anlayışları Şekil-2'de gösterildiği üzere ortak güvenlik, insani ihtiyaçlar yaklaşımı, insan güvenliği ve İskandinav bölgesi toplumsal güvenlik yaklaşımları olarak sıralamaktadır. İlk üç yaklaşımın daha çok toplumlarda ihtiyaç duyulan iktisadi kalkınmalara ilişkin gereksinimlerin tespitine odaklanırken, insanın refahını sağlayacak ekonomik ve güvenlik modellerini önerdiğini görüyoruz. Son yaklaşımın ise, daha çok dünyada değişen güvenlik anlayışına kapsamlı bir değerlendirme sunma çabası içinde olduğu söylenebilir (Brimmer, 2006:32).

Şekil-2: Toplumsal Güvenliğin Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Teoriler

2.1. Ortak Güvenlik Yaklaşımı

Ortak güvenlik yaklaşımı, Soğuk Savaşın sonlarına doğru Avrupa'da uluslararası alanda yapılan çalışma ve tartışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır.² Bir başka ülkenin

² Uluslararası alanda Kuzey-Güney: Hayatta Kalma Programı (1980) ve Ortak Kriz: Dünyayı İyileştirmek için Kuzey-Güney İşbirliği (1983) gibi raporlarla savunulmuştur. Eski Almanya başbakanı Willy Brandt başkanlığında Uluslararası Kalkınma Sorunları Bağımsız Komisyonu da açlık, yoksulluk gibi toplumu doğrudan etkileyen sorunlar ile insan hakları, iktisadi kalkınma konularını güvenlik ile birlikte stratejik seviyede tartışmıştır. Nitekim ortak güvenlik kavramı, Bağımsız Silahsızlanma ve Güvenlik Sorunları Komisyonunun 1982 yılında yayımlanan raporunda öne çıkmış, dönemin İsveç Başbakanı Olaf Palme

güvenliği sağlanmadan bir ülkenin güvenliğinin olamayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Soğuk Savaş boyunca devam eden konvansiyonel muharebe ve nükleer savaş tehdidiyle büyük kaygılar yaratan güvenlik ortamı yerine, küreselleşmenin de etkisiyle daha çok bireye ve bireyin refahına ilişkin çabalara odaklanılmıştır. Bu dönemde karşılıklı bağımlılığın artmasına rağmen etnik, dini ve kültürel farklılıkların daha da belirginleşmesi nedeniyle ortaya çıkabilecek çatışmaların önlenmesi ve toplumlar arası entegrasyonun sağlanması amaçlanmıştır. Demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin yayılması ile uluslararası ortamda çatışma yerine işbirliğini öne çıkaran; siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere çok boyutlu bir güvenlik anlayışını irdeleyen; insanın refahını, mutluluğunu ve onurunu teminat altına almayı amaçlayan bir öneri olarak sunulmuştur. İnsan refahı ile güvenliğin ayrılmaz bir bütün olarak dünyada zengin-yoksul, gelişmiş-az gelişmiş ayrımı yapmadan oluşturulacak karşılıklı bir güvenlik yaklaşımını desteklemiştir. Dünyadaki tüm kesim ve farklı yaşam tarzlarının karşılıklı bağımlılığını vurgulamıştır (Spector ve Wolf, 2000:414; Brimmer, 2006:32; Ağır, 2015:111; Özel ve Dönmez, 2016:257).

2.2. İnsan İhtiyaçları Yaklaşımı

Realist yaklaşımın hâkim olduğu geleneksel güvenlik yaklaşımında; askeri güç ve güvenliği ön plana alan ve temel aktörün devlet olduğu bir güvenlik yaklaşımında bireye odaklanılamaması ve insan ihtiyaçlarının görmezden gelinmesi kaçınılmazdır. Bu açıdan insan ihtiyaçları teorisi farklı bir bakış açısı sunmaktadır.³ Tarihte yaşanan dünya savaşları ile Soğuk Savaş dönemindeki silahlanma yarışını gerçekleştiren güç merkezlerinin yani devletlerin güvenlik yerine güvensizliği pekiştirdiği kabul edilmektedir. Askeri güvenliği önceleyen anlayış yerine insan ihtiyaçlarından başlayan bir güvenlik çerçevesi oluşturmayı amaç edinmiştir. Maslow'un da üzerinde durduğu insanların yaşaması için gerekli olan fizyolojik ile kimlik ve benlik gibi psikolojik ihtiyaçların giderilemediği bir toplumda istikrar sağlanamayacağı, bu yüzden toplumsal birlikteliğin gerçekleştirilemeyeceği vurgulanmaktadır. Toplumlar da uyum ve düzenin sağlanması ve gelişebilmesi için insan ihtiyaçlarının giderilmesi yaklaşımın hareket noktasıdır. Aksi takdirde; toplumda protesto hareketleri, şiddet olayları, terörizm, grevler, isyanlar, ayaklanmalar ve savaşlar giderilmeyen ihtiyaçların sonucu olarak ortaya çıkabilecektir. Bunun için devletin giderilemeyen bu ihtiyaçlara yönelik sorumluluk sahibi olması beklenmektedir. Devlet, toplumlar üzerinde uyumsuzluk ve çatışmalara neden olabilecek ihtiyaçlara karşı teşhis ve tespit yaparak mevcut çatışmaları sonlandırması istenmektedir. Bireyler, toplumsal varlık olmaları nedeniyle toplumsal bağlamdan ayrı düşünülmemektedir. Bu nedenle insan ihtiyaçları yaklaşımında, devletin temel politikaları içerisinde refahın artırılmasına yönelik gayretler desteklenir. Temel ihtiyaçların karşılanmaması durumunda toplumda meydana gelebilecek ayrışmaların ortaya çıkmasına karşı devletin tedbir alması beklenir. Devletin; otoyol, köprü gibi büyük altyapı projeleriyle ekonomik kalkınma modeli uygularken yoksulluğun azaltılması ve okuryazarlığın artırılması gibi insan yaşamının sürdürülebilmesinde temel ihtiyaçların da unutulmaması gerektiği vurgulanır. İnsanın sahip olması gereken hak ve özgürlükler ile ekonomik kalkınma çabalarının insanın refahıyla ilişkilendirilmesi güvenlik yaklaşımları

liderliğindeki söz konusu komisyon, Avrupa'nın doğu ve batısıyla birlikte ortak bir güvenlik alanına ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır (Brimmer, 2006:32).

³ İnsan ihtiyaçları teorisine katkı sağlayanlar Abraham Maslow, John Burton, Marshall Rosenberg and Manfred Max-Neef olarak sıralanabilir (Danielsen, 2005:3).

bakımından insan emniyetinin önemini daha çok pekiştirmektedir (Spector ve Wolf, 2000:412; Danielsen, 2005:3; Brimmer, 2006:33).

2.3. İnsan Güvenliği Yaklaşımı

İnsan güvenliği kavramı, temel ihtiyaçlar yaklaşımının daha ileri bir aşamasıdır ve önemi kişisel güvenlik alanının ulusal güvenlik ile ilişki kurmasından gelmektedir. İnsan güvenliği yaklaşımı devletten ziyade bireye odaklanarak insanın refahının sağlanması ve korunmasıyla ilgili bir metod arayışı içerisinde. İnsanların refah için temel sayılan yiyecek, sağlık ve barınma gibi temel hususların toplum içinde sosyal yapılar olmadan gerçekleşmeyeceğini vurgular. Toplumsal uyumu sağlayan ve insan yaşamını temel olan özgürlüklerin korunması, yaşam hakları ve saygınlıklarını teminat altına alınması, siyasal, sosyal, çevresel, ekonomik, askeri ve kültürel tehditlere karşı güvenliğin sağlanmasını arzular. Toplumun bir üyesi ve sosyal bir varlık olan insana karşı etnik şiddet, kronik ve dirençli yoksulluk, insan ticareti, iklim değişikliği, salgın hastalık, uluslararası terörizm, aniden gelişen ekonomik ve finansal çöküşler gibi yeni tehdit türleri ile geleneksel tehdit anlayışının birbirlerine bağlı olmalarına ve karmaşıklığına, ulusal ve uluslararası bir çözümün oluşturulmasına gayret eder. Geleneksel mekanizmalar ile bu yeni tehdit türlerinin üstesinden gelinmesinin zorluğu bilindiğinden söz konusu yeni tehditlere karşılık ulusal güvenlik, kalkınma ve insan hakları konularını ilişkilendiren bir güvenlik anlayışı benimsenir. İnsani güvenlik yaklaşımı; devlet, yerel topluluklar, uluslararası örgütler, sivil toplum gibi birçok aktörün güvenlik konusunda rol üstlenmesini savunmaktadır. Bununla birlikte geleneksel güvenlik anlayışının yerini alma niyetinde olmayarak, devlet merkezli güvenliği tamamlayan bir yaklaşım olarak öngörülmüştür. İnsani güvenlik ve devlet merkezli güvenliği birbirlerini karşılıklı olarak sağlamlaştıran ve birbirine bağlayıcı yaklaşım olarak kabul edilmiştir. İnsan güvenliği kavramı, ilk defa Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan 1994 yılı raporunda öne çıkmıştır. Uluslararası ortamda Kanada, Norveç ve Japonya gibi kalkınmış ülkelerin bu yaklaşımı reel politikaya dönüştürmeye gayret gösterdiği bilinmektedir (UNDP, 1994:2-21; Sen, 2000:9; UN, 2003:4-7; UN, 2004:23; Brimmer, 2006:33; UNDP, 2005:152-162; Floyd, 2007:39; UNDP, 2009:14)

2.4. İskandinav Ülkeleri Toplumsal Güvenlik Yaklaşımı

Kopenhag okulunun da bulunduğu İskandinav coğrafyasında öne çıkan toplumsal güvenlik yaklaşımıdır. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliğine karşı Finlandiya, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerin geliştirdiği sivil ve askeri güvenlik tedbirleri Soğuk Savaş sonrası yeni güvenlik anlayışına kaynaklık etmiştir. Toplumsal güvenliğe bakışı; fiziksel emniyet ve icra süreçlerinde yönetime odaklanılması sayesinde toplumsal savunma kavramının önerilmesi, ulusal güvenliğin aşılması uluslararası güvenliğin daha fazla vurgulandığı bir değişime yönelmesidir.⁴ Bununla birlikte, farklı analistler kavrama farklı özellikler atfetmişlerdir. İsveçli Bengt Sundelius, kavramı toplumun kırılganlıklarına karşı kriz yönetimi temelli sistem yaklaşımı olarak açıklamaktadır. Barry Buzan, kavramla ilgili olarak dil, kültür, millî kimlik, din, gelenek gibi sosyal unsurların uygun ortamda gelişmesine olanak verilmesiyle toplumsal güvenliğin sağlanacağını

⁴ Bu değişimin Batı Avrupa'da geçen elli yıl boyunca yaşandığını kabul edilmektedir. Fransa, Almanya ve Batı Avrupa devletlerinin arasında yüzyıllarca süren düşmanca ilişkilerin ardından, yakın müttefiklere dönüşmeleri yeni bir topluluk duygusu inşa etmeleriyle sonuçlanmıştır (Baylis, 2008:77).

vurgulamıştır. Danimarkalı Ole Wæver, ise bireyleri bir sosyal grubun üyesi olarak tanımlamasından hareketle kimlik ve güvenlik kavramlarını toplumsal uyum ve dayanışma için temel unsurlar olarak görmüştür (Buzan, 1991:433; Brimmer, 2006:35; Floyd, 2007:40; Baylis, 2008:77; Waewer, 2008:152-155).

3. TOPLUMSAL GÜVENLİK BAĞLAMINDA İÇ GÜVENLİK YAKLAŞIMI

Günümüzde vatandaşların güvenliği ve huzurunun sağlanması geçmiş on yıllar öncesine göre daha zor ve kritik hale gelmiştir. Özellikle devletlerin iç güvenliğe yönelik attıkları her adımla ilgili olarak, ülkede yaşayan vatandaşlarının güvenlik ilişkilerini ve ihtiyaçlarını çok boyutlu olarak düşünmelerini zorunlu kılmaktadır. Geçmiş yıllarda devletlerin sahip olduğu toprak parçasını elde tutması ülkenin savunulması adına temel sorumluluk olarak görülmüş, savunma öncelikle toprakların korunması olarak kabul edilmiştir. Son on yıllarda yaşanan gelişmeler iç güvenlik yaklaşımının; bir taraftan ulusal güvenliğin bir devamı olarak değerlendirilmesini zorunlu kılarken, diğer taraftan geleneksel kamu düzeni ve asayiş tedbirleri haricinde anlayışları gerekli kılmıştır. Bu nedenle ülkenin iç güvenliğinin sağlanmasına yönelik getirilecek herhangi bir önerinin, geleneksel bağlamda devletin kendi güvenliği bakımından sadece toprakların muhafazası ile kalırsa eksik kalacağı, üzerinde yaşayan toplumun güvenliğiyle doğrudan ilişkili bir iç güvenlik yaklaşımının oluşturulmasının zaruri olduğunu göstermiştir. Bir başka ifadeyle; devletlerin iç güvenliğe bakışı, toprağının korunmasının dâhilinde ve ötesinde üzerinde yaşadığı vatandaşın da yaşamını, hak ve özgürlüklerini güvence altına alan bir yaklaşım önermelidir. Böyle bir iç güvenlik alanı ise toplumsal güvenlik alanından faydalanarak sağlanabilir. Bu bağlamda günümüzde toplumsal güvenlik alanının iç güvenliği kapsadığı, toplumsal güvenliğin konuşulmadan iç güvenlikten bahsedilemeyeceği açıktır.

İç güvenlik politikaları ve uygulamaları, devletin kendi vatandaşları ile kurduğu ilişkiyi doğrudan etkilediğinden toplumsal güvenlik için öne çıkan taleplerle örtüşmektedir. Nitekim 2000’li yıllarda terör tehdidinin ülkelerin kendi coğrafyalarında vatandaşlarına yönelmesi, toplumların fiziki güven bunalımı yaşaması ve özgürlüklerinin kısıtlanabileceği korkusu iç güvenlik usullerini etkilemiştir. Bu dönemde ki güvenlik tehditleri; herhangi bir zaman ve mekânda meydana gelebilecek terör olaylarının işgal ve toprak talebi yerine kargaşaya neden olabileceği, terör örgütüne sempati duyanların kolaylıkla organize olabileceği bir güvensizlik ortamıdır. Son yıllarda ABD ve Avrupa ülkelerine yönelen terör tehditlerinin kendi liberal değerlerine, sosyal ilişkilerine ve beşerî hayatın modern imkanlarını sağlayan mekanlarına yöneldiği kabul edilmiş, bunun için ülkede söz konusu saldırıları önleyen, toplumun fiziki ve manevi varlıklarını koruyan, vatandaşlarının hak ve hürriyetlerini teminat altına alan bir iç güvenlik yaklaşımı hedeflenmiştir. Toplumun da böyle bir iç güvenlik anlayışından beklentisi daha çok, devletin bu süreci etkin ve verimlilik esasları ölçüsünde uygun ve sağlıklı yönetmesi ile özgürlük değerlerine saygı göstermesidir. İç güvenlik, esas olarak askeri bir faaliyet değildir. Devletin, vatandaşlarının ticaret, mülkiyet, seyahat gibi yaşamın olağan akışını sürdürürken hak ihlali yapmayacak tedbirler almasıdır. İç güvenlik, devletlerin kurumları arasında eşgüdüm içerisinde çalışma ve birlikteliği gerektirmektedir. İç güvenliğe toplumsal güvenlik bağlamında bakış bu kurumların iç güvenliğe katkısının neler olacağı hususunda faydalı olabilir. Kolluk kuvvetlerinden silahlı kuvvetlere diğer devlet kurumlarından özel güvenlik şirketlerine kadar kimin hangi esaslar çerçevesinde çalışacağı toplumsal uyumun öne sürdüğü kriterlere zarar vermeden yerine getirilmelidir.

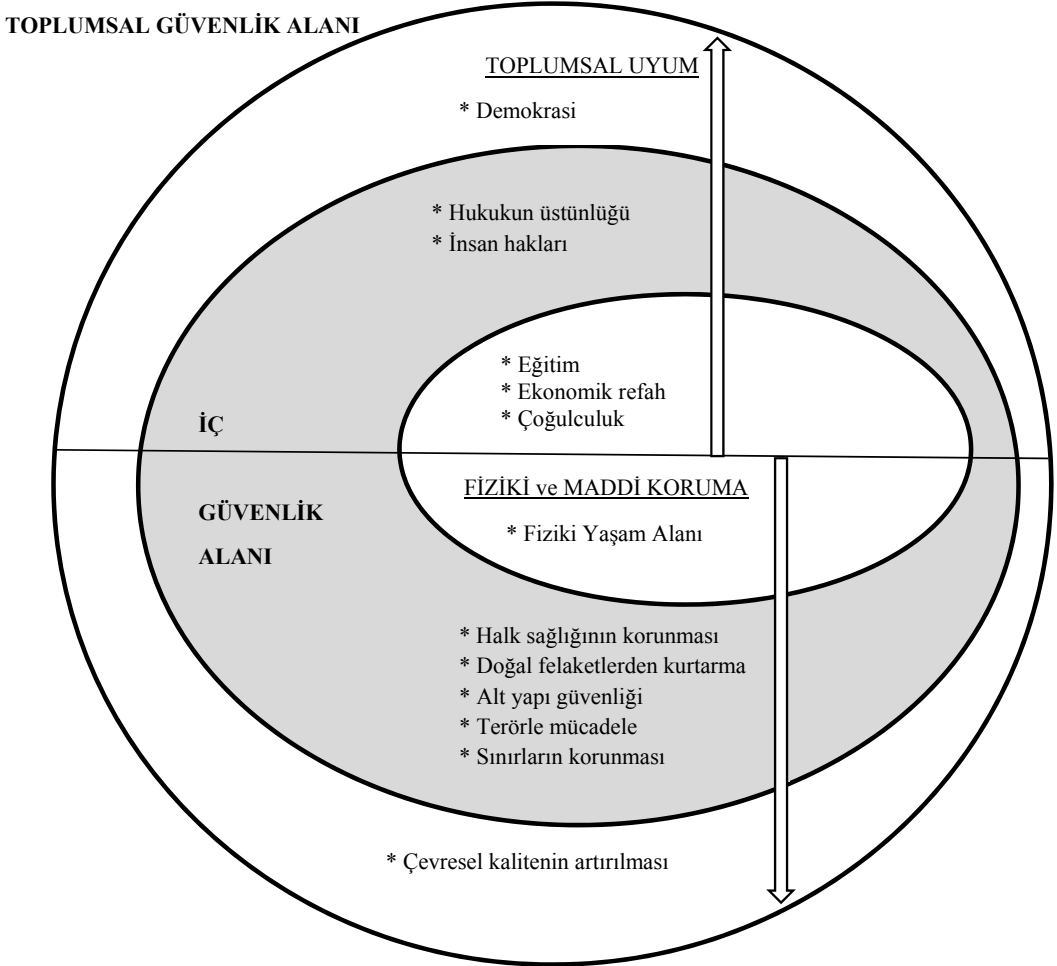
Bir diğerk bir önemli husus da devletlerin iç güvenliğinin sağlanması için uluslararası alanda ülkelerden gördüğü teşviiktir. Ülke içerisinde toplumsal uyum, demokrasinin kalite ve niteliğine bağlı iken diğerk ülkelerdeki istikrarlı yapılar ve demokrasiler ülkelerin birbirlerinin iç güvenliklerine olumlu katkı yapmaktadır (Esther Brimmer, 2006:23-41).

Esther Brimmer, iç güvenliğe ilişkin olarak toplumsal güvenlik yaklaşımından da faydalanarak Şekil-3'de gösterilen teorik çerçeveye temel oluşturmuştur. Burada iç güvenlik yaklaşımında, toplumsal güvenliğinin toplumsal uyum ve birliktelik boyutu ile beşeri hayatın teminat altına alındığı fiziki koruma tedbirlerinin dengeli bir şekilde bütünleştirilmesi amaçlanmıştır. Toplumsal güvenlik için öncelik aslında toplumun ve her ferdinin fiziki emniyetinin sağlanması ve korunmasından başlamalıdır. Bunu sağlarken en yakın yardımcı unsur ise toplumsal uyum ve ahengi oluşturan bireysel temel haklar ve liberal demokratik değerlerin teminat altına alınması olacaktır. Bir diğerk deyişle toplumsal uyum, demokrasi, hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler, eğitim, refah ve çoğulculuk gibi bir topluluğu birbirine bağlayabilen değerlere ve niteliklere atıfta bulunarak güvenlik alanına meşruiyet kazandırılabilir.

3.1. Toplumsal Uyum ve Birliktelik Boyutu

Toplumsal birlikteliğe katkı sağlayan faktörlerin iç güvenliği kolaylaştırıcı etkisi olacağı aşikardır. Bu sayede hem toplumsal uyum ve farkındalık artar, hem de iç güvenliği sağlayan devlet görevlilerinin ve kolluk birimlerinin iş yükü azalır. Toplum içerisinde ister ahlaki ve dini ister siyasi ve hukuki olsun bütün kurallar öncelikle normatiftir. Normatif kurallar, davranışlara kapsamlı çerçeve çizecek şekilde ahlaki olduğu kadar modern yaşamın trafik ve asansör kuralları gibi teknik gereklilikler de üretirler. Ahlak ve hukuk kuralları kişisel davranışı düzenlerken, siyasi kurallar güç ve otoritenin dağılımını sağlar. Bu kurallara ilişkin müeyyidelere ise, ancak kuralı ihlal edenlerle baş etmek için ihtiyaç duyulmalıdır. Toplumsal uyum ve birlikteliği önemsemeyen ve bu kurallara uymayanlara yalnızca müeyyide uygulayarak yürütülen bir sosyal sistemin her zaman tehlikelere açık olacağı unutulmamalıdır. Büyük miktarda kolluk güçleri bulundurmamak yerine toplumda uyum ve birlikteliği öne çıkaran norm ve kuralları içselleştiren bir toplum için güvenliği sağlamak daha avantajlıdır (Barry, 2003:17).

Toplumsal uyumu ve birlikteliği sağlayan unsurlar, öncelikle modern toplumun niteliğinin temeli sayılan hukukun üstünlüğü ile insan haklarının teminatıdır. Bunlar toplumsal kimlik ve benlik inşasında eşitlik ve özgürlüğü teşvik ederek güvenlik ortamına katkı sağlamaktadır. Demokrasi ise; yöneticilerin seçilmesi, karar alma mekanizmalarına katılma, vatandaşların hak ve özgürlüklerinde eşitliği öngörmeleri ile adil bir toplum oluşturulması açısından kapsayıcı bir bakış açısı sunar. Bireyin temel ihtiyaçları olarak sayılabilecek eğitim, temel ekonomik refah seviyesi, kimliğine ve benliğine saygı gösterilmesi ise, hem toplum içinde çatışma ve dışlamayı önler hem de toplumsal uyumun temel başlangıç aşaması olur. Çoğulculuk; devletin çerçevesi belirlenmiş bir hoşgörü alanı meydana getirmesine, kültürel ve dini kimliklerin ifade edilebilmesi gibi temel hakların asgari şartlar içerisinde ve herkesin başkalarına saygı duymasına olanak sağlamasına vesile olur. Böylece farklı kültürler arasında sıkışan insanlar kendi aidiyetlerini gerçekleştirme fırsatı bulabilir ve toplumsal uyuma katkı sağlayabilir. Bu aşamada çoğunluğa erişemeyen azınlıklar da, kendi hayat tarzlarını ve yaşam pratiklerini sürdürme özgürlüğünü anlık değişebilen popüler kanaatler yerine akılcı ilkelerle sürdürme olanağı bulur (Barry, 2003:249).

Şekil-3: Toplumsal Güvenlik ve İç Güvenliğin İlişkisi⁵

Toplumsal uyum ve birliktelik açısından iç güvenlik birimleri ve kolluk kuvvetlerine düşen sorumluluk, hukukun üstünlüğü ile hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır. Hukukun üstünlüğü kavramı ile hukuk ve devlet arasında bir ayırım yapılması amaçlanır. Bunun nedeni hukuk devletinde; kişilerin, kanunların kendilerini nasıl etkileyeceğini bilmeleri sebebiyle kendi aralarında faaliyet, mübadele ve ticaretin korunması için gerekli olan kuralların kendiliğinden gelişmesi ve bunların geçerli kılınması için devletin cebir gücüne çok ihtiyaç duymamasıdır. Hukukun üstünlüğünün

⁵ Söz konusu şekil Esther Brimmer'in 2006 yılı "From Territorial Security to Societal Security: Implications for the Transatlantic Strategic Outlook" adıyla "Transforming Homeland Security: U.S. and European Approaches" (Ed. Esther Brimmer) içinde (23-43), Washington DC: Center for Transatlantic Relations'da yayınlanan makalesinin sayfa 36'da yer alan şeklinin üzerinde eklemeler yapılarak geliştirilmiş halidir.

diğer bir yönü de, kolluk kuvvetlerinin yetkilerini sınırlayıcı bir etkisi olmasıdır. Bir otorite türü olarak kolluk, hukuk sisteminin memurları tarafından kullanılan bir otoritedir. Devlet açısından toplumuna sağlayacağı güvenlik faaliyeti bir kamu hizmetidir ve icrası bir zorunluluktur. Bu faaliyetlerin şeffaf ve hesap verilebilir nitelikte başarılı gerçekleştirilmesi toplumsal ahenge ve uyuma katkı sağlar (Barry, 2003:20; Öztekin 2015:15).

3.2. Fiziki ve Maddi Alan Boyutu

Fiziki ve maddi alanı koruma boyutu; iç güvenlik açısından toplumun yaşamına, yaşam tarzına ve birlikteliğine yönelen saldırı ve tehditlere karşı güvenliğin sağlanmasıdır. Günümüzde genel olarak söz konusu koruma alanı kamu düzeni niteliğinde görülen terörle mücadele, halkın sağlığının korunması, doğal afetlerde yardım ve kurtarma faaliyetleri ile ülkenin yaşamına ve yaşam tarzına doğrudan etki eden altyapı tesislerinin güvenliğinin sağlanması faaliyetlerini kapsamaktadır. Aslında devletler, geleneksel güvenlik yaklaşımları açısından da kamu düzenini sağlamak için benzer faaliyetleri yapıyordu. Kolluk, toplumda şahsa ve eşyalarına zarar verecek kaza ve tehlikelere karşı kamu güvenliği, toplumun normal seyrinin devam etmesi bakımından kamu huzuru, insanların salgın hastalıklardan korunması bağlamında ise kamu sağlığı bağlamında görevlendiriliyordu (Gözler, 2008:218). Günümüzde bunların geçmiştekilerden farkı, devletlerin söz konusu güvenlik tehditlerine güvenlikleştirme kapsamında özellikli örgütlene giderek işlevsel alan yaratmasıdır. Nitekim ABD'nin 11 Eylül olaylarından sonra 2002 yılında birçok devlet kurumunu birleştirerek bu yeni iç güvenlik bakanlığına devlet içerisinde özel işlevsel alan yaratması bununla açıklanabilir. Böylece devlet, toplumu doğrudan etkileyen sorunların güvenlik tehdidi olup olmadığına karar vererek hızlı tepki verebilmeyi öngörmüştür. Bu açıdan bakılırsa örneğin çevresel kalitenin artırılması ve temiz hava hem fiziki ve maddi boyutta toplumun refahı için önemli bir niteliktir hem de toplumsal güvenlik için gerekliliktir, ancak iç güvenlik açısından tehdit olarak görülmez (Esther Brimmer, 2006:36). Diğer taraftan içme suyunun güvenliği ilk olarak nispi oranda toplumsal güvenliğin bir parçası sayılabilirken, kitlesel zehirlenme aracı ve silahı olarak kullanılması bağlamında iç güvenliğin konusu olabilir.

İç güvenlik yaklaşımındaki anlayış değişikliğinin dünyada örnekleriyle karşılaşmakla birlikte, devletler açısından bu değişiklikler amaçlar ve kurumsal teşkilatlanma bağlamında farklılık göstermelerine vesile olmuştur. Örneğin ABD, daha çok anti terörist mekanizmalara odaklanırken, Avrupa'da toplumun güvenliği için yerel kolluk kuvvetleriyle birlikte çalışan sivil acil durum müdahale unsurlarına yer verilmektedir. Nitekim ABD, 11 Eylül olayları sonrası milli savunma benzeri teşkilatlanmalara ihtiyaç duyarak 2002 yılında çıkartılan Kamu Güvenlik Yasası ile Anayurt Güvenliği adıyla bir kurumsallaşmaya gitmiş, bakanlığın görev alanlarını terör faaliyetlerinin önlenmesi, ülkenin sınırların korunması, göçmenlik yasalarının uygulanması, siber uzayın korunması, afetlere karşı tedbir alınması ve ulaşım güvenliği olarak tanımlamıştır. İç güvenlik, ABD'de toplumun kırılganlıklarının azaltılması ve teröristlerin kitlesel eylemleriyle başa çıkabilmek amacıyla gerekli yetenekleri oluşturmaya yönelik sistematik girişimlere doğru evrilmiştir. Bu kapsamda ABD, birçok toplumdan sektörü, meslekleri ve yerel yönetimleri bir araya getiren çoklu aktörü içeren bir birliktelik oluşturmak istemiştir (Bush, 2002:2-4; Brimmer, 2006:xi; Clifton ve Brooks, 2013:13). Rusya da, istihbarat örgütlerinin kullanıldığı Soğuk Savaşın tahmin

edilebilir konvansiyonel tehditleri yerine günümüzün zaman ve kural tanımayan asimetrik ve küresel tehditlerine yeni yaklaşımlar gerektiğinin farkında olmuştur. Rusya için iç güvenlik, ulusal çıkarlarının korunmasıyla eş güdüm içerisinde giden uluslararası terörizme, ulus-aşırı organize suçlara ve doğal felaketlere yönelik tepki gösterebilme kabiliyetinin kazanılmasıdır. Bu nedenle; İçişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve doğal felaketlere karşı Sivil Acil Durum Bakanlığı arasında işbirliği yaparak faaliyetlerini yürütmektedir. (Ponsard, 2005:50-52). Avrupa'da ise, mevcut güvenlik kurum mimarisi içinde terörizmle mücadele edilmesi, insani ve doğal kaynaklı güvenlik tehditlerine cevap verilmesi tercih edilmiştir. ABD'nin öngördüğü bir teşkilatlanmaya sahip olmadan, iç güvenlik ve terörle mücadelenin farklı yönlerine ilişkin sorumluluklar için ülkelerde çeşitli bakanlıklar ve farklı yerel hükümet düzeyleri yetkili kılınmıştır (Archick, 2006:1-2; Föhrenbach, 2006:43).

Sonuç

Dünyada son yıllarda yaşananlar, tehdit algılarındaki çeşitlilikler ve modern toplumun yaşam tarzı, devletlerin üzerinde iç güvenliğin nasıl sağlanacağı ve hangi tedbirler üzerinde durulacağı hususunda baskı uygulamaktadır. Artık iç güvenlik yaklaşımı, devlet merkezli geleneksel kamu düzeni anlayışından uzaklaşarak vatandaşları için işlevsel, etkili ve verimli bir kamu hizmeti olarak görülmektedir. Günümüzde güvenliğe ilişkin olarak bir taraftan tehditlerin bölgesel ve ulusal niteliği, iç güvenlik yaklaşımının ulusal güvenliğin bir devamı olmasını zorunlu kılarken, diğer taraftan alınacak tedbirlerin meşruiyetinin toplum nezdinde hak ve özgürlükleri kısıtlamadan ve ayırtırmadan çözümü konusunu gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda iç güvenliğin; hem toplumda uyum ve birlikteliği yakalamaya yönelik sosyal, kültürel ve hukuki süreçleri ön plana çıkararak, hem de toplumun fiziki ve maddi yaşam alanını koruyacak tedbirlerin şekil ve şartlarını tanımlayan bir toplumsal güvenlik yaklaşımı çerçevesi içinde düşünülmesi çarelerden biri olabilir.

İç güvenlik, askeri bir faaliyet olmamakla birlikte devletlerin kurumları arasında eşgüdüm çalışma ve birlikteliğini sağlayacak kolluk kuvvetleri, silahlı kuvvetlerin ilgili unsurları ve diğer bakanlık görevlilerini kapsayan teşkilatlanmaları gerektirir. Kolluk kuvvetlerinden silahlı kuvvetlere, Kızılay ve Kızıllaç gibi sosyal hizmet kuruluşlarından özel güvenlik şirketlerine kadar kurumların çalışma usul ve esasları toplumsal uyumun kriterlerine zarar vermemelidir. Günümüz koşulları içerisinde iç güvenliğe ilişkin bazı işlevler ön plana çıkmıştır. Bunlar; terörle mücadele, halkın sağlığının korunması, doğal afetlerde yardım ve kurtarma faaliyetleri ile vatandaşın yaşamına ve yaşam tarzına doğrudan etki eden altyapı tesislerinin emniyetinin sağlanmasıdır. Bu hususlar toplumun güvenlik algısı, yaşam tarzı ve refah seviyesine göre değişiklik gösterebileceği gibi ABD'de olduğu gibi siber güvenlik, seçim güvenliği, ulaşım güvenliği, ticaretin yasal yollarla yürütülmesi faaliyetleri gibi artırılabilir. Ancak önemli olan iç güvenliğe ilişkin devletin öncelikli görevi cebri hukuku ve kolluğu en az kullanacak şekilde bireyden başlayarak toplumun yaşam içinde seçme imkânlarını genişletecek toplum değerlerinin oluşmasına imkân sağlamaktır.

Kaynakça

- Ağır, B. S. (2015). *Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı*. Güvenlik Stratejileri. 11 (22). 97-131.
- AK, G. (2015). John Stuart Mill Düşününde Bireyin Özgürlüğü. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (1). 37-61.
- Ak, T. (2017). *Çevresel Güvenlik*. Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık.
- Archick K. (2006). *European Approaches to Homeland Security and Counterterrorism*. (Koordinatör: Carl Ek, Paul Gallis, Francis T. Miko, Steven Woehrel) Washington DC: Congressional Research Service Report for Congress.
- Aslan, Y. (2015). *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Uluslararası Askerî Müdahalelerde Görevlendirilmesinin İç Hukuktaki Dayanakları*. Ankara Barosu Dergisi. (3). 247-265.
- Barry, N. P. (2003). *Modern Siyaset Teorisi*. (Çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin) Ankara: Liberte Yayınları.
- Baylis, J. (2008). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı*. Uluslararası İlişkiler. 5(18). 69-85.
- Brauch, H. G. (2008). *Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü*. Uluslararası İlişkiler. 5(18). 1-47.
- Brimmer, E. (2006). *From Territorial Security to Societal Security: Implications for the Transatlantic Strategic Outlook*. (Ed. Esther Brimmer) Transforming Homeland Security: U.S. and European Approaches içinde (23-43). Washington DC: Center for Transatlantic Relations.
- Bush, G. W. (2002). *The Department of Homeland Security*. Washington DC.
- Buzan, B. (1991). *New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century*. International Affairs. 67 (3). 431 -451.
- Buzan, B. (2008). *Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi*. Uluslararası İlişkiler. 5 (18). 107-123
- Clifton, L.S., David, J.B. (2013). *Security Science: The Theory and Practice of Security*. Waltham USA: Elsevier, Butterworth–Heinemann Publications.
- Danielsen G. (2005). *Meeting Human Needs, Preventing Violence: Applying Human Needs Theory to the Conflict in Sri Lanka*. Buenos Aires: Universidad del Salvador.
- Ersoy, E. (2014). *Realizm*. (Ed. Ramazan Göze) Uluslararası İlişkiler Teorileri içinde (159-186). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foyd, R. (2007). *Human Security and the Copenhagen School's Securitization Approach: Conceptualizing Human Security as a Securitizing Move*. Human security Journal. (5). 38-49.
- Föhrenbach G. (2006). *Transatlantic Homeland Security and the Challenge of Diverging Risk Perceptions*. (Ed. Esther Brimmer) Transforming Homeland Security: U.S.

and European Approaches içinde (43-58). Washington DC: Center for Transatlantic Relations.

Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları.

Gözler, K. (2008). *İdare Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.

Hamilton, D. S. (2006). *Introduction: Transforming Homeland Security: A Road Map for the Transatlantic Alliance*. (Ed. Esther Brimmer) Transforming Homeland Security: U.S. and European Approaches içinde (ix-xxxvi). Washington DC: Center for Transatlantic Relations.

Kılınc, Z. A. (2015). *Devletin Kökeni, David Hume, "Of the Origin of Government", Essays: Moral, Political, and Literary içinde ss. 37-41, (editör: Eugene F. Miller. 1985, Indianapolis: Liberty Fund.)*. (Tercüme) PESA International Journal of Social Studies. 1 (2). 118-119.

Krahmann, E. (2005). *From State to Non-State Actors: The Emergence of Security Governance*. (Ed. Elke Krahmann) New Threats and New Actors in International Security içinde (3-19). New York: Palgrave Macmillan.

Kurt S. (2015). *Toplumsal Güvenliğin Yükselişi*. International Journal of Social Science. (37). 459-476.

NATO. (1999). *The 1999 Strategic Concept*, Erişim Tarihi: 01.10.2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm#

Neocleous, M. (2014). *Güvenliğin Eleştirisi*. (Çev. Tonguç Ok). Ankara: NotaBene Yayınları.

Özel M. ve Dönmez D. (2016). *Toplum Sözleşmecilerinden 11 Eylül'e Güvenlik Anlayışında Değişim*. Türk İdare Dergisi. (482). 239-282.

Öztekin A. (2015). *Devletin Asli ve Sürekli Görevleri (Temel Kamu Hizmetleri) ve Özellikleri*. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi. (30).10-19.

Ponsard L. (2005). *Homeland Security and Russian Approach. Information & Security. An International Journal*. (17). 50-60.

Sen A. (2000). *Why Human Security?* Presentation at the "International Symposium on Human Security" in Tokyo, 28 July, 2000.

Spector, B. I. ve Wolf A. (2000). *Negotiating Security: New Goals, Changed Process*. International Negotiation. (5). 411-426.

The White House. (1991). *National Security Strategy of the United States 1991*. Washington DC.

The White House. (2002). *The National Security Strategy of the United States of America September 2002*. Washington DC.

Türkan, M. (2016). David Hume'da Doğal Hukuk ve Sözleşme Kuramının Eleştirisi. Beytulhikme An International Journal of Philosophy. 6 (2). 169-203.

United Nations (2003). *Commission on Human Security. Human Security Now*. New York.

- United Nations (2004). *High-level Panel on Threats, Challenges and Change. A more secure world: our shared responsibility*. New York: UN Department of Public Information.
- United Nations Development Programme (1994), *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- United Nations Development Programme (2005), *Human Development Report 2005*. New York: Hoechstetter Printing.
- United Nations Development Programme (2009), *Human Development Report 2009*. New York: Palgrave Macmillan.
- Waewer, O. (2008). *Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi*. Uluslararası İlişkiler. 5 (18). 151-178.
- Yalvaç, F. (2007). *Rousseau'nun Savaş ve Barış Kuramı: Adalet Olarak Barış*. Uluslararası İlişkiler. 4 (14). 121-160.

Extended Abstract

The recent events in the world, the diversity of threat perceptions and the lifestyle of modern society have put pressure on states regarding how to ensure internal security and what measures to be taken. The internal security approach is now seen as a functional, effective and efficient public service for its citizens, moving away from the state-centered traditional public order. In addition; nowadays, the regional and national threats necessitates the internal security approach which is a continuation of national security. The solution is that the measures to be taken can legitimize the rights and freedoms of the society without restricting and separating them. For this reason, when it comes to internal security, social, cultural and legal processes aiming to achieve harmony and cohesion in society should be brought to the forefront. Then, measures to protect the physical life and property of the community should be defined.

Internal security is not a military activity, it requires the organization of law enforcement agencies, the relevant units of the armed forces and other ministerial officers to ensure the co-ordination and co-operation between states' institution. The working principles and procedures of the institutions that are from the law enforcement to the armed forces and from the social services organizations such as the Red Crescent and the Red Cross to private security companies should not harm the criteria of societal cohesion. Today's conditions have highlighted the internal security functions which are combating terrorism, protecting public health, helping and rescue activities in natural disasters and ensuring the security of infrastructure facilities that directly affect living and lifestyles of community. These functions may vary depending on the public's perception of security, lifestyle and welfare. For example, the United States increased security issues in relation to internal security such as cyber security, electoral security, transportation security, the conduct of legal proceedings. It is important that internal security enable the creation of community values that will expand the possibilities of society to choose in life, starting from the individual, with the least use of penal law and law enforcement.

Although there are examples of changes in the understanding of the internal security approach in the world, these changes have led to differences in terms of objectives and

institutional organization. For example, the United States focuses more on anti-terrorist mechanisms. It is given more importance to civilian emergency response units working together with local law enforcement agencies for the security of societies in Europe. In addition, Russia is aware of the asymmetric and present-day global threats instead of the predictable conventional threats of the Cold War. For Russia, internal security is the ability to react to international terrorism, transnational organized crime and natural disasters. Therefore, The Ministry of Interior of Russia cooperates between the Ministry of Defense and the Ministry of Civil Emergency. In Europe, it is preferred to combat terrorism with existing security institutions and to respond to human and natural security threats. In Europe, the administration of various ministries and local governments has been authorized in order to manage internal security and the fight against terrorism without transformation the organization like the United States. As a result, state institutions should work in coordination. It is important to determine the principles to be worked from law enforcement to armed forces from other state institutions to private security companies.

The study was conducted on a theoretical basis by literature review. The study primarily revealed the link between internal security and society and national security, subsequently aimed to achieve an internal security approach that modern state would need. The basis of the study is the internal security approach which is determined by Esther Brimmer. Her assessment is presented in the study whose name is “From Territorial Security to Societal Security: Implications for the Transatlantic Strategic Outlook”. In order to understand and present Esther Brimmer's internal security approach, her chapter's editing, definitions, subject integrity and explanations are stated in this study with indicating her source. In addition, her assessment are supported with other additional sources. Esther Brimmer is an American foreign policy expert born in 1961. She received her BA in International Relations from Pomona College, California and in master degree in 1985 from Oxford University, Department of International Relations in 1989 and a Ph.D. From 2009 to 2013. She served in the Department of State as Assistant Secretary of State for International Organization Affairs from 2009 to 2013. Her academic interest is transatlantic and global security. Her other studies are Transforming Homeland Security: U.S. and European Approaches, The EU's Search for a Strategic Role: ESDP and its Implications for Transatlantic Relations, The Strategic Implications of European Union Enlargement, The EU Constitutional Treaty: A Guide for Americans.

XXI. YÜZYILIN EŞİĞİNDE DEMOKRASİ VE KALKINMA

Yaşar Pınar ÖZMEN*

Öz

Genel anlamda demokratik istikrar ve kalkınma düzeyi arasındaki ilişki hem iktisadın hem de karşılaştırmalı siyaset disiplininin ortak ilgi alanlarındandır. Demokrasi ve kalkınma arasındaki ilişkiyi nedensellik (hangisi diğerinin sebebi) veya diğer bir ifade ile öncelik (hangisi diğerinden önce gerçekleşiyor) açısından değerlendirmek yerine birbirini tamamlayan ve güçlendiren bir etkileşim olduğunu söylemek daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Ülkelerin gelişmişliğinin çoğunlukla etkin bir demokrasinin varlığına işaret ettiği literatürde kabul edilen bir görüştür. Etkin bir demokrasi; özgür ve adil seçimlerin periyodik olarak uygulandığı asgari bir tanımlamadan öte, yönetimin halka karşı sorumluluğunun bulunduğu, muhalefetin sınırlanmadığı, temel hak ve özgürlüklerin hukuken korunduğu bir siyasal sistemi ve bir kültür atmosferini ifade eden bir kavramdır. Bu makalede genel olarak, demokrasi ve kalkınma ilişkisini ele alan literatür, kavramların tarihsel olgusal süreçteki anlam ve etkileşimleri ile birlikte incelenmiştir. İdeal boyutta birbirini destekleyen bir etkileşime sahip olan demokrasi ve kalkınma ilişkisinin belirli bir kırılma noktası içinde barındırdığı bilinmektedir fakat bu kırılma noktası XXI. yüzyıla geçiş eşiğinde daha etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Kalkınma, Ekonomik Gelişme.

ON THE THRESHOLD OF THE 21 ST CENTURY; DEMOCRACY AND DEVELOPMENT

Abstract

The relationship between democratic stability and the level of development is a common concern of both economics and comparative political discipline. It is a more realistic approach to say that democracy and development have an interaction completing and strengthening each other, rather than assessing the relationship between them as causality (i.e. which is the reason for the other) or in other words, prioritization (i.e. which occurs earlier than the other). It is a widely approved view in the literature that the development of countries can be regarded as an indicator of the existence of an effective democracy. An effective democracy; is a concept expressing a political system and a culture atmosphere legally protected by the basic rights and freedoms which the government has a responsibility to the people and to which the opposition is not restricted, apart from a minimal definition of the periodic application of free and fair elections. In this article, the literature dealing with the relationship between democracy and development was examined with the meaning and interaction of concepts in the historical factual process. It is known that the relationship of democracy and development, which has a mutually supportive interaction in an ideal dimension, carries a particular fragility in itself, but this fragility is more effective at the threshold of transition to the 21st century.

Keywords: Democracy, Development, Economic Development.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, pborozmen@gmail.com.

Kalkınma ve demokrasi, kapitalizmin ve liberalizmin ortaya çıktığı süreçte birbirleri ile etkileşim içinde gelişen iki olgudur. Demokrasi, M.Ö. V. yüzyılda Atina polisinde ortaya çıkan bir siyasal yönetim şekli olmakla beraber, modern anlamda temsili demokrasi XIX. yüzyılda kapitalizm ve liberalizmin idealleri ile iç içe girmiş ve şekillenmiştir (Sartori, 1987/2014:445). XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan ve tüm dünyayı etkileyen sanayi devrimi kısa süre içinde toplumsal hayatı her yönüyle değiştirmiştir. İngiltere’de başlayan bu süreç Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da büyük bir zenginlik yaratmış, sanayi kapitalizminin gelişmesini ve yerleşmesini sağlamıştır. Çoğunlukla az gelişmiş ülkelerin iktisadi gelişmesi için kullanılmış olan ve özellikle 1950’lerden sonra özel bir iktisat disiplini konusu olan kalkınma, aydınlanma düşüncesi ve modernleşme teorisine dayanmaktadır. Orta Çağ onundan itibaren başlayan sömürgecilik, kapitalizm ile birlikte farklı formlarda devam etmiştir. Kalkınma iktisadi, sömürgeciliğten nasibini almış az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelere seviyesine erişme isteği etrafında şekillenmiştir. Bu süreç zarfında, gelişmiş olarak tanımladığımız ülkelerin siyasal örgütlenme tarzı olarak sanayi kapitalizmi ile birlikte gelişen liberal demokrasi, diğer ülkelere de yayılmaya başlamıştır.

İktisadi, sosyal ve siyasal alanda, insanların refahını artırma, yaşam standardını yükseltme hedefine yönelik dönüşüm faaliyeti, kalkınma olgusu ile açıklanmaktadır. Kalkınmadan bahsedilirken çoğunlukla, iktisadi (ekonomik) gelişme terimleri kullanılmakta, üretimi ve iktisadi göstergelere özel bir vurgu yapılmaktadır. Kimi zaman modernleşme, anayileşme, büyüme, yapısal değişim gibi kavramların kalkınma ile aynı manada kullanıldığı görülmektedir (Karaca, 2015). Kalkınma; ekonomi, modernleşme ve anayileşmeyi de içeren daha geniş anlamı bir kavram olmakla birlikte çok daha özel bir kavrama aittir. Hali hazırda “kalkınmış” ülkelerin seviyelerine ulaşmak için diğer ülkelerin uyguladığı çoğu zaman birbirine benzer stratejilere ilişkindir. Farklı kavramların aynı manaya gelecek şekilde kullanılmasının altında, bu stratejilerin oluşturulmasındaki yaklaşımlar etkili olmaktadır.

Genel anlamda demokratik istikrar ve kalkınma düzeyi arasındaki ilişki hem iktisadın temel de siyaset bilimi ve karşılaştırmalı siyaset disiplininin ortak ilgi alanlarındandır. Bu nakalede genel olarak siyaset bilimciler ve iktisatçılar tarafından en çok ele alınan konulardan biri olan demokrasi ve kalkınma arasındaki ilişki, siyaset bilimi çerçevesinde ele alınmaktadır. Ülkelerin gelişmişliğinin çoğunlukla etkin bir demokrasinin varlığına işaret ettiği literatürde kabul edilen bir görüştür. İdeal boyutta birbirini tamamlayan ve güçlendiren bir etkileşime sahip olan demokrasi ve kalkınma ilişkisi, her zaman belirli bir kırılma noktasında barındırmıştır. Fakat bu kırılma noktası XXI. yüzyıla geçiş eşiğinde daha etkili olmuştur. Bunun nedenlerinin anlaşılması için öncelikle kavramların tarihsel süreçteki dönüşümleri ve etkileşimleri incelenmiş, kalkınma ve demokrasi arasındaki ilişkiye odaklanan ampirik çalışmalar değerlendirilmiştir.

1. DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME

Genel anlamda siyasal sistemler, yasama, yürütme ve yargı erklerinin farklı organlar tarafından yerine getirildiği veya paylaşıldığı kuvvetler ayrılığı sistemleri bağlamında tanımlanır. Demokratik sistemlerin bu bağlamda tanımlanması bu sistemlerin otokrasilerden farklılığını vurgulamada açıklayıcı olmakla beraber bazı sorunlara yol açabilmektedir. Demokrasiden veya bir yönetimin demokratik olmasından bahsederken biçimsel bir tanımdan öte demokrasinin temel unsurlarını gözetilen ve uygulayan tüm siyasal kurumların sağlam olduğu bir sistemden veya bu sisteme yönelik bir dönüşümden bahsettiğimizi vurgulamamız gerekir.

Bugün siyaset bilimi literatürüne yerleşmiş demokrasi kavramının, tarihsel yolculuğunda, farklı düşünceler ve yaşanmış olaylarla etkileşim içinde anlam genişlemesine uğradığını gözlemleyebiliyoruz. Doğrudan demokrasi, temsili demokrasi, liberal demokrasi, burjuva demokrasisi, sosyal demokrasi, halk demokrasisi, prosedürel demokrasi, ekonomik demokrasi, katılımcı demokrasi, yarışmacı demokrasi, uzlaşmacı demokrasi, militan demokrasi, diyalojik demokrasi, müzakereci demokrasi, radikal demokrasi ve buna benzer birçok tamlama, bu kavramsal tarihsel sürecin siyaset teorisindeki yansımalarıdır. Demokrasinin ve ona eşlik eden sıfatların anlaşılabilmesi için ilgili tarihsel süreçte göz gezdirmek faydalı olacaktır.

Demokrasi terimi, eski Yunanca'da "demos" (halk) ve "kratos" (hüküm sürme/yönetim) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Kelime anlamı günümüzdeki ifadesinde de kavramın özünü ve temel özelliğini taşımaktadır. Etimolojik olarak doğduğu yer olan Yunan polis düzeninde bir siyasal yönetim biçimini tanımlamaktadır. En klasik örneği M.Ö. V. yüzyılda Atina'da uygulanmıştır. Klasik demokrasi veya doğrudan demokrasi olarak adlandırılan bu yönetim sisteminin temel özelliklerden biri yasama ve yargı kararlarının alındığı meclisin toplantılarına bütün vatandaşların katılması ve kararların oylama sonucu oluşturulmasıdır. Yönetimin bir diğer özelliği ise idari görevlerden sorumlu devlet yetkililerinin kura veya sıra usulüyle belirlenmesidir. Halkın yönetimi tabirindeki demos (halk) kavramı kadınlar, yabancılar, köleler, 30 yaşın altındaki erkekler ve askerlik yapmayanların hariç tutulduğu polis yurttaşlarını kapsıyordu. Bu çağın siyasal, hukuki veya bireysel özgürlük anlayışı günümüzdeki anlayışa uymamaktadır (Sartori, 1987/2014:351). Demokrasi; tiranlık, monarşi, aristokrasi ve oligarşi karşısında farklı bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. Benzer bir yönetim anlayışı antik çağda Roma'da, Ortaçağ ve Rönesans döneminde Floransa, Venedik gibi İtalyan şehirlerinde görülmüştür. Yine sınırlı bir halk katılımının olduğu bu yönetimler Latince "respublicus" (halka ait olan şey) anlamına gelen cumhuriyet olarak adlandırılmıştır (Dahl, 1998/2010:21-24). Bu dönemde demokrasi ve cumhuriyet farklı dillerde aynı anlama gelen bir sözcük olarak kabul edilebilir. Fakat tarihsel olarak bu iki kavram, Locke ve Rousseau'nun temsil ettiği farklı düşünce gelenekleri ile paralel olarak birbirinden farklılaşmıştır. Demokraside vurgu bireye ve bireyin temel hak ve özgürlüklerine yapılırken, devlete can ve mal güvenliğini sağlayan sınırlı bir rol verilir. Cumhuriyet ise devlete ortak iyiliği gerçekleştirme görevini yükler ve birey kimliği yerine hakları kadar görev ve sorumlulukları olan yurttaş kimliğini tanımlar. Yurttaşlar, tek tek bireysel çıkarların üstünde ortak çıkarı/iyiliği sağlayan genel iradenin belirlediği yasalara uyma yükümlülüğünde olan uyruklardır. Demokrasi ve cumhuriyet ayrımı siyasal pratikler açısından Amerikan ve Fransız devrimleri ile kendisini gösterir (Beriş, 2016:85-89). Fakat cumhuriyet günümüzdeki anlamı ile bir devletin yönetiminin belirli bir hanedana bırakılmadığını gösteren hukuki bir durumu yansıtır.

Halk arasında yaygın olarak kullanılan "demokrasi, halkın kendi kendini yönetmesidir" tanımı sözlük anlamından yola çıkılarak yapılmıştır. Demokrasiyi sözlük anlamından yola çıkarak açıklamaya çalışan normatif demokrasi teorisi, Abraham Lincoln'un 1864 yılındaki konuşmasında yaptığı tanımlamayı referans gösterir. Lincoln demokrasiyi "halkın, halk tarafından, halk için yönetilmesi" olarak tanımlamıştır. Normatif demokrasi teorisi, halkın yönettiği ve kendi taleplerinin gerçekleştiği ideal (olması gereken) bir yönetim şeklini tarif eder (Gözler, 2004). Demokrasinin normatif tanımı, birçok belirsizliği beraberinde getirmektedir. Halkın ne anlama geldiği, karar verme konusundaki yöntemin nasıl olacağı ve halk için "iyi" olanın nasıl belirleneceği ilk bakışta açıklığa kavuşturulması gereken şeylerdir. Kuşkusuz bu konuda siyaset felsefesi açısından Platon'dan bugüne kadar zengin bir düşünce atmosferi ve tartışma alanı devam etmektedir. Hatta Sartori, olgular ile idealler arasındaki olgu-değer geriliminin demokrasinin kurucu öğeleri olduğunu ileri sürer (Sartori, 1987/2014:13). Fakat siyaset teorisinde, ideal olanın tanımından kaynaklanan belirsizlikleri gidermek amacıyla farklı bir yaklaşımla demokrasi tanımlanmaya çalışılmıştır. Dahl'ın ifade

ettiği gibi bir ülkenin demokratik olarak yönetilmesi için nelerin gerektiği, ideal demokrasinin ölçütlerine tamamen olmasa da oldukça yaklaşabilmesi için hangi politik düzenlemelerin, uygulamaların veya kurumların gerektiği (Dahl, 1998/2010:97) tartışılmaya başlanmıştır.

Schumpeter'in 1942 yılında Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi adlı eserinin demokrasi teorisi açısından bir kırılma noktası olduğu söylenebilir. Schumpeter demokrasiyi, siyasal kararları alacak bireylerin (yöneticilerin) halkın oylarını kazanmak için rekabet ettikleri yarışmacı bir kurumsal düzenleme olarak tanımlamıştır (Schumpeter, 1942/2012:250-283). Klasik demokrasi teorisindeki halkın doğrudan katılımı ile halk için iyi olan ideal bir yönetim tartışmasına bir noktada son verilmiş ve demokrasinin tanımının sınırlandırıldığı realist bir yaklaşım benimsenmiştir. Schumpeter ile başlayan bu gelenek, argümanlar farklı bağlamlarda formüle edilse de Sartori, Dahl gibi teorisyenlerle devam ettirilmiş, demokrasiye yönelik beklentilerde metodolojik sınırlara atıfta bulunularak demokrasiyi ideolojik olarak sınırlayacak yapısal bir çerçeveye ulaşmak amaçlanmıştır (Öztürk, 2012). Ampirik (realist) yaklaşım sonucunda demokrasinin betimsel olarak tanımlanması, karşılaştırmalı çalışma yapılırken, bir ülkenin demokratik olup olmadığını veya ileride bahsedileceği gibi hangi ölçüde demokratik olduğunu belirlemede kullanılmıştır. Bu kapsamdaki demokrasinin ölçülmesi çalışmalarında 1970'lerden itibaren Dahl'ın geliştirdiği ve modern geniş ölçekli demokrasileri tanımlamak için kullandığı "poliarşi" kavramı etkili olmuştur. Dahl'a göre bir demokrasi için öncelikle birbiriyle ilişkili iki temel şartın gerçekleşmesi gerekmektedir: Siyasi makamlar için açık bir yarış ve bütün vatandaşların siyasi katılımını sağlayan yeterli bir hukuki alan. Bu şartları sağlamak için olması gereken asgari özellikleri temsil eden ve modern demokrasileri diğer yönetim sistemlerinden ayıran siyasal kurumlar tanımlanmıştır. Buna göre, modern devlet düzeninde demokrasi; iktidarın, birbiri ile rekabet eden siyasal partiler arasında düzenli, özgür ve adil seçimler yapılarak belirlendiği, mevcut iktidarın seçimler yoluyla değişebilmesinin mümkün olduğu, bilgilenme kanallarının bağımsız ve özgür olduğu bir yönetim sistemidir (Dahl, 1998/2010:99).

XIX. yüzyılda kapitalizm ve liberalizmin idealleri ile şekillenen (Sartori, 1987/2014:445) temsili demokrasinin unsurlarından olan genel oy hakkı, aşamalı olarak gerçekleşmiş ve ancak XX. yüzyılda tüm yetişkin bireylerin vatandaşlık statüsünde oy kullanabilmesi mümkün olabilmıştır. Özel mülkiyetin korunması prensibini savunan liberalizm çerçevesinde, çoğunluğun tercihlerinin bu prensibe zarar verebileceği düşüncesiyle oy verebilmek için belli büyüklükte gayrimenkule sahip olmak veya belli miktarda vergi ödemiş olmak gibi ölçütler geçerli olmuştur.

Mutlak monarşilerin yerini, meşruti monarşilerin alması, parlamentoların giderek önem kazanması ve Fransız İhtilali sonrası ulusal egemenlik anlayışının hâkim olması gibi olaylar, modern çağların başlamasıyla beraber demokrasinin bir yönetim biçimi olarak Avrupalı devletler üzerine nüfuz edişinin tarihsel arka planını sunmaktadır (Beriş, 2016:80). Modern demokrasinin temel yapı taşları, Aydınlanma dönemi düşünürlerinden Locke ve Rousseau tarafından yapılan katkılara dayanmaktadır. Birey haklarının güvenceye alındığı ve bireylerin güvenliğinin sağlandığı sınırlı ve sorumlu bir iktidar anlayışı ile özgürlükçü ve eşitlikçi bir yönetim idealize edilmiştir. Nüfusun fazlalığı nedeniyle, polis vb. küçük siyasal birimlerde olduğu gibi doğrudan yönetime katılıma imkân vermediği için karar alma yetkisi halkın temsilcileri tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Temsili demokraside halk, egemenliğini seçilmiş temsilcilerine devretmiştir ve düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle temsilcilerini seçebilmektedir. Daha sonra temsil sürecinin oluşturulması, kurumsallaştırılması, seçme ve seçilme hakkının kapsamı, siyasal partilerin gelişimi ve çoğulcu yaklaşımın demokrasiye dâhil edilmesi modern demokrasinin yaşadığı gelişim sürecinin önemli dönüm noktalarıdır (Karaoğlu, 2009).

Modern Batı'nın siyasal örgütlenme tarzının kurumsallaşmış niteliğini ve en güçlü sistemini liberal demokrasi oluşturmaktadır (Koçak, 2016). Liberalizm düşüncesi, birey özgürlüğünü temel alan bir siyaset felsefesine dayanmaktadır. Sanayileşen Batı'nın ekonomik

sistemi olan kapitalizm; özel mülkiyet, serbest piyasa, kârın maksimizasyonu ve sermaye birikimi ilkeleri ile yürümektedir. Sanayi kapitalizminin dayandığı bu ilkelerin siyasal ideolojisi liberalizmdir. Liberalizm, birey hak ve özgürlükleri çerçevesinde, bir yandan özel mülkiyetin güvence altına alınmasını savunan, bireyin özgürce hareketine imkân verecek şekilde devletin birey üzerindeki baskı ve müdahalelerini kısıtlayan ve bu bağlamda ekonomik özgürlükleri destekleyen bir ideolojidir. Diğer yandan fikir ve ifade özgürlüğü, hak ve özgürlüklerin teminatı olarak hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı ve demokrasi ilkeleri ile modern siyasal bir sistem tanımlamasını yapar. Modern demokrasinin; serbest piyasanın devlet iktidarının anayasal olarak sınırlandırılmasını, özel mülkiyetin ve sözleşme serbestliğinin de ekonomik hak ve özgürlüklerin desteklenmesini gerektirmesi gibi kapitalizmin birtakım çelişkilerinden ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Liberalizmin önceliği devlet iktidarının sınırlandırılması iken, demokrasinin önceliği halkın iktidarını devlete ortak etmesidir (Sartori, 1987/2014:466).

Demokrasinin temel gerekleri açısından temsili demokrasi ve liberal demokrasi birbirinin yerine kullanılmasına karşın, özünde çok temel bir anlayış farkını içermektedir. Temsili demokraside düzenli, rekabete açık ve çok partili seçimlerle yasama ve yürütme organlarının seçildiği sivil ve anayasal bir sistem söz konusudur. Liberal demokrasi kavramı ise mülkiyet hakları ve sözleşme özgürlüğünün garanti altına alındığı bağımsız, rekabetçi ve liberal bir ekonominin (piyasa ekonomisinin) mevcudiyetine işaret eder. Böylece demokrasi ile iktisat arasında bir bağ kurulmuş olur (Yılmaz, 2008:325). Piyasa ekonomisinin yol açtığı ekonomik eşitsizliklerin vatandaşlar arasında tam bir siyasal eşitliğin olmasını engellemesi ve demokrasiye zarar vermesi, demokrasi ile piyasa ekonomisi arasındaki ilişkinin temelinde yatan paradokstur. Bir ülkenin demokratik siyasal sistemi ve demokratik olmayan ekonomik sistemi arasındaki ilişki hem XX. yüzyılın hem de XXI. yüzyılın en zorlayıcı konularından biri olmuştur (Dahl, 1998/2010:71, 173). Klasik liberalizmin piyasanın serbestliğini ve devletin sınırlandırılmasını savunan negatif özgürlükçü anlayışının karşısında zamanla piyasa ekonomisinin neden olduğu olumsuz şartlara karşı sosyal politikaların oluşturulması gerektiğinin ve bu yöndeki devlet müdahalelerin savunulduğu pozitif özgürlükçü bir liberal yaklaşım gelişmiştir.

Liberal demokrasinin siyasal eşitlikçi söylemi ile kapitalist sistemin ürettiği sosyal eşitsizlik arasındaki çelişki, Marksizmin kapitalist sömürüye ilişkin eleştirisi kapsamında ele alınmıştır. Marksizmde liberal demokrasi, hâkim sınıfın oluşturduğu iktidar tarafından manipüle ve kontrol edilen, kapitalist sınıfın işçi sınıfı üzerindeki egemenliğini gizlemeye çalışan "burjuva demokrasi"sidir. Gerçek demokrasinin tesisi için kapitalizmin ve genel olarak devletin aşılması, sınıfsız bir toplum gerekmektedir. Sosyalist demokrasi devletin sönmülmesinin bir aracı ve biçimi olarak, insanların içinde yaşadıkları toplumu kendi iradeleri doğrultusunda yönetmelerine olanak veren bir sistemdir. Özyönetim örgütlenmelerinin tüm topluma yaygınlaştırıldığı, yönetimin belirli kişilerin uğraşı olmaktan çıktığı diğer bir deyişle bir azınlıktan alınıp çoğunluğa devredildiği, toplum ve devlet arasındaki ayrımın giderek azaldığı bir geçiş sürecini temsil eder. Devletin oluşumu ile başlayan, burjuva toplumunun kamusal alan-özel alan ayrışması ile gelişen "siyasal olan"ın ayrı bir alan olduğu anlayışı, sosyalist demokrasi ile terk edilme sürecini yaşar (Acar Savran, 1987). Demokrasiyi, her türlü sömürünün ortadan kalktığı bir süreçte yönetimin toplumun bütününe yayılan bir faaliyet olduğu bir toplumsal sistem olarak gören Marksizm, burjuva demokrasisini farklı bir stratejinin parçası olarak görür. Sınıfsal çelişkilerin derinleştiği ve sınıf temelli hareketlerin oluşma potansiyeline sahip olduğu toplumlarda, sınıfsal çelişkileri yok sayarak toplumsal kitlelerin desteğini almak üzere geliştirilen bir stratejinin parçası olarak görür (Uslu, 2014). Marksist perspektiften bakıldığında, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren oluşan modern demokratik siyaset, sömürü ve ezilme ilişkilerinden yola çıkarak sınıf politikası güden sosyalist anlayışın alternatifi olarak sınıflardan bahsetmeyen halkçı/popülist

bir söylemle geniş kitlelerin rızasını alarak politika inşa etmenin yeni bir yöntemi haline gelmiştir.

Halk demokrasisi terimi ise 1940'lardan itibaren Sovyet denetimindeki Doğu Avrupa ülkeleri için kullanılan bir tabirdir. Kapitalist demokrasiden farklılığı vurgulamak için kullanılmaktadır ve demokrasi kelimesinde hali hazırda var olan "halk" kelimesinin tekrarlanması "daha büyük demokrasi" olduğu iddiasını yansıtır. Yıllarca sosyalizmi kurma çabasında tek parti devleti olan Sovyetler Birliği açısından, halk demokrasisi, sosyalizmin gerisinde (henüz o aşamanın altında), uydu partilerin yer aldığı çok partili bir görünüme sahip ülkelerdi (Sartori, 1987/2014:566). Bugün kendisini kapitalist sistem dışında konumlayan tek parti veya diktatörlük rejimlerinin kendilerini halk demokrasisi olarak adlandırması bu geleneğin bir devamı olarak düşünülebilir.

XX. yüzyılın sonlarında demokrasinin yaygınlaşması ile globalleşen ekonominin eş zamanlı olarak birlikte gelişmesi siyasal liberalizmin bir zaafını açığa çıkarmıştır. Uluslararası alanda tüm aktörlerin evrensel hukuk kurallarına uygun hareket ettiği ve barış içinde yaşama ülküsüne sahip olduğu bir düzeni idealize eden siyasal liberalizm, emperyalizm olgusunu ve bunun modern çağdaki görüntüsü olan neoliberalizmi yadsımaktadır (Beriş, 2016:144). Bir ülkenin diğer ülkedeki piyasa koşullarını devletlerarası ilişkilerin yerini alan iktisadi aktörler arasındaki ilişkilerle kendi lehine düzenleyebildiği gerçeği, liberalizmin serbest piyasa kavramını temelinden sarsmaktadır. Özellikle rejim değişimi yaşanan ülkelerdeki kırılğan ortam ile neoliberal müdahaleler, piyasa kapitalizminin eşitsizlik yaratan çelişkili sonuçları 1980 ve sonrasında ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkların temelinde yer almıştır.

Düşük yoğunluklu demokrasi kavramı (Gills ve Rocamora, 1992), ulus ötesi sermayenin yatırımları için daha geçirgen bir çevre sağlamak üzere teşvik edilen demokrasinin kozmetik/biçimsel role indirgenmiş halini tanımlamak için kullanılmaktadır. Soğuk Savaş döneminden itibaren Amerika'nın stratejilerinin temel dayanak noktası olan komünizm karşıtlığına eşlik eden demokrasi söylemi, ABD emperyalizminin güçlü bir idealizm ile süslenmesi için bir araç olmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren ABD'nin yayılcı politikası temelinde Orta Doğu, Balkanlar, Karadeniz ve Kafkasya ile Afrika'da yapılan ekonomik, askeri ve siyasi müdahaleler, demokrasi mücadelesi olarak servis edilmiştir. Amerikan dış politikası genel itibarıyla kapitalist sermayenin etkisi altındaydı ve dışa yönelik müdahalelerin temelinde bu gerçek yatmaktadır (Ediz, 2014). Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin uluslararası sistemde hegemonyasını sürdürmek için stratejik/ekonomik açıdan önemli bölgelerde denetimi elinde tutarak hegemonyasını sarsacak bölgesel ittifakları engellemeyi hedeflemesi (bkz. Canar, 2012) bu bölgedeki demokratikleşme hareketlerinde etkili olmuştur. Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki "renkli devrimler" küresel rekabetin sembolleri arasında yerini almıştır. Neoliberal müdahale alanı içerisinde kalan ülkelerde, demokrasinin gelişmemesinin ve sağlanmamasının temelinde kozmetik demokrasi söyleminin etkisi büyük olmuştur. Demokrasi mücadelesi olarak servis edilen ekonomik, askeri ve siyasi müdahaleler, komünist yayılmasını önlemekten ziyade ABD'nin dünya üzerinde hâkimiyeti elde etme çabasıyla yakından ilintiliydi.

ABD'nin bahsi geçen demokratikleştirme politikalarının dayanaklarından birini oluşturan "tarihin sonu" tezi ile liberal demokrasinin zaferini ilan ettiği dönem, aynı zamanda modern liberal temsili demokrasi hakkındaki çağdaş eleştirilerin de yoğunlaştığı bir dönemdir. Liberal demokrasinin siyasal yönetim tarzı olarak eksiklikleri ve yetersizliklerinin tartışıldığı, demokrasinin genişletilip derinleştirilmeye ihtiyaç duyulduğu bir söylem çerçevesinde çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yeni eleştirel yaklaşımlar, ekonomik üretim tarzına yaptıkları düşük düzeydeki vurgu ve sınıf temelli olmamaları sebebiyle Marksizmin burjuva demokrasisi eleştirisinden farklılaşmaktadır. Liberal demokrasinin, katılımı özendirilmeyen bir tarzda rekabet halindeki bir kısım (mali/parasal) çıkarların üzerinde anlaşma sağlandığı manipülatif bir yöntem olduğu düşüncesi kabul edilir. Neredeyse demokrasinin ilk var olduğu günden beri çeşitli tartışmalara konu olmuş temsil ve katılım ile

ilgili uygulamalar yeniden eleştirinin merkezinde yer alır. Bireylerin katılımının sağlandığı, makul bir uzlaşma ortamının olduğu, geniş bir kamusal alan tanımlanmakta ve doğrudan demokrasi savunulmaktadır. Demokrasinin demokratikleştirilmesi olarak adlandırılabilen bu söylem, 1980'lerden itibaren ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerden etkilenmiştir. Müzakereci demokrasi, agonistik demokrasi, diyalojik demokrasi teorileri tüm toplumsal taleplerin karar mekanizmasına en geniş ölçüde yansımaları sağlayan demokratik ortam ve kültürün geliştirilmesine yönelik teorilerdir.

XX. yüzyılın sonlarından itibaren rejim değişikliği yaşanan ülkelerdeki yönetimler, demokrasinin temel unsurlarını sağlayan siyasal kurumların zayıf olması nedeniyle demokrasi ile otokrazi arasındaki gri alanı işaret eden çeşitli sıfatlarla nitelenmiştir. O'Donnell (1994), milletin çıkarlarının başlıca koruyucusu ve tanımlayıcısı olarak tanımlanan liderin aşırı kişiselleştirdiği yönetim anlayışını "delegasyoncu demokrasi" olarak tanımlamıştır. Bu anlayışta hesap verebilir bir yönetim bulunmamakta, bütün siyasal kurum ve süreçler lidere ayak bağı olmayacak şekilde, lidere endeksli olarak konumlandırılmaktadır. Hukukun egemen olduğu, kuvvetler ayrılığı ilkesinin geçerli olduğu; ifade, toplanma, din, mülkiyet özgürlüğü gibi temel özgürlüklerin korunduğu anayasal liberalizmin eksikliğini ifade etmek için "illiberal demokrasi" (Zakaria, 1997) adı uygun görülmüştür. Seçimlerin düzenli bir şekilde yapıldığı ve bu seçimlerde anlamlı bir siyasi yarışmanın olduğu melez rejimlere "seçimsel demokrasi" (Diamond, 1999; McFaul, 1999), "yarışmacı otoriter rejimler" gibi isimler verilmiştir. İktidarların yönetimlerini sürdürmeleri için seçim desteğine ihtiyaç duymaları, bu rejimleri geleneksel otoriter sistemlerden ayıran en önemli özelliktir. İktidarlar, çoğu zaman istedikleri halk desteğini sağlamak için kuvvetler ayrılığı ilkesini göz ardı edip, muhalefet üzerine baskı yapmaktan ve gerektiğinde bu baskıyı meşru kılmak için özel kanunlar çıkarmaktan çekinmemektedir. Bu özellikleri taşıyan ülkelerden bir kısmının zamanla demokrasi açısından büyük mesafe kaydettiği görülmekle beraber, bir kısmının hâlâ sorunlar yaşadığı bilinmektedir.

Latin Amerika, Doğu ve Güneydoğu Avrupa ile Asya ülkelerinin XX. yüzyılın sonlarına doğru yaşadıkları dönüşüm, "transitoloji" disiplininin ilgili alanını oluşturmuştur. Diktatörlüklerden demokratik rejimlere geçiş sürecinde üç temel evre tespit edilmiştir: İlk aşama, eski sistemin köklü bir değişikliklerle yıkılması ve yeni siyasal elitlerin yönetimi ele geçirmesi (liberalizasyon) sürecidir. İkinci olarak siyasal rekabetin oluştuğu demokratikleşme evresidir. Elitlerin elinde yoğunlaşan sınırsız siyasal güç, gücü sınırlayan kurumlara aktarılır, dolayısıyla yeni kurumsal yapıların yaratılması ve yeni devlet kurumlarının ortaya çıkması bu evrede gerçekleşir. Eski (birincil) anayasalar gözden geçirilir ya da yeni anayasalar hazırlanır. Dönüşüm sürecinin üçüncü aşaması konsolidasyon evresidir (Csányi, 2008).

Konsolidasyon, demokrasinin kurum ve kurallarının, teşvik edici ve caydırıcı unsurlarıyla birlikte karmaşık bir sistem olarak "kasabadaki tek oyun" olduğunun kabul edildiği (Linz ve Stepan, 1996), siyasal süreçlerin kurumsallaştığı, kurumsal yapıların güçlendiği ve istikrarlı olduğu (Csányi, 2008) aşamadır. Yeni demokratik kurumların, zaman, politik fikir ayrılıkları ve krizlere karşı koyabilecek güçte olduğu (Dahl, 1998/2010:8) anlamına gelmektedir. Demokratik konsolidasyon, demokratik sistemin kuşku bırakmaz biçimde sağlamlaşıp alternatifsizleşmesi olarak tanımlanabilir; sistemde kaybedenlerin bile kayıplarını demokratik oyun kuralları dışında telafi etmeyi düşünmedikleri bir evredir. Demokratik konsolidasyon olarak tanımlanan durumun gerçekliği ve kavram olarak yararlılığı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Demokrasilerin hiçbir zaman geri dönülmez şekilde sağlamlaşmayacağı, sürekli olarak korunmak ihtiyacında olduğu görüşü kavram hakkındaki eleştirilerden biridir (Somers, 2004).

2. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE KALKINMA OLGUSU

Kalkınma kavramsal olarak, hedeflerinin, doğasının ve anlamlarının birbirine girdiği ve eş zamanlı olarak hem iktisadi bir sürece hem de belirli bir refah düzeyine ulaşmayı işaret eden karmaşık bir amaçlar-araçlar bütününe işaret etmektedir. Özellikle ekonomik büyümenin kalkınmanın motoru olarak algılanması, kalkınmanın sosyal, kültürel ve politik bileşenlerinin silikleştiği tamamen büyüme merkezli bir söylem içerisinde tanımlanmasına sebep olmuştur (Ünsaldı, 2014:89,112). 1970’li yıllara kadar servet ve gelir artışı kalkınmanın göstergesi olarak görülmüş, fakat bu artışın toplumun geniş kesiminin hayat standartlarına yansımaması, gelir dağılımı adaletsizlikleri, yoksulluk ve özgürlüklerle ilgili sorunlar, tanımın yeniden ele alınmasına neden olmuştur. Fakat ekonomi her zaman merkezde yer almıştır.

Kalkınma, bir ülkedeki üretimin niceliksel olarak artması ile beraber sağlık, eğitim, kültür gibi insanların sosyal hayatlarındaki iyileşmeleri de kapsayan niteliksel bir dönüşüm sürecini ifade eder (Koçak, 2016). Kalkınma olgusunun teorik temeli aydınlanma düşüncesi ve modernleşme teorisine dayanmakla beraber çok daha yeni ve özel bir tarihsel sürecin sonucunda ortaya çıkan bir kavramsallaştırmadır. XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan ve XIX. yüzyılda tüm dünyayı etkisi altına alan sanayi devrimi ile birlikte toplumsal hayat her yönüyle değişmeye başlamıştır. İngiltere’de başlayan süreç, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da büyük bir zenginlik yaratmıştır. Orta Çağ sonundan itibaren Batı Avrupa ve uzantısı Yeni Dünya ülkelerinde kapitalizmin gelişmesi ve yerleşmesi sömürgecilğe dayanmaktadır (Kazgan, 2016:264). Bahsi geçen coğrafyada iktisadi büyüme için neden olan sanayi kapitalizmi, diğer ülkeler açısından aynı etkiyi doğurmamış ve uluslararası ölçekte eşitsizlik yaratmıştır. Bu süreç içerisinde sanayileşen ülkelerin hammadde ve pazar ihtiyacı dünya savaşlarının en önemli sebebi olmuştur. Hammadde ve pazar ihtiyacı sömürgeleştirilmiş ülkelerden karşılanmıştır. Sömürgecilik, kapitalist sanayi ülkelerini zenginleştirirken sömürgelerin fakirleşmesine neden olmuştur. Gelişmiş sanayi ülkelerinin karşısında daha fakir ülkeler az gelişmiş ülkeler olarak nitelendirilmiştir. Az gelişmiş ülkelerin eski tam veya yarı sömürge ülkelerden oluşması bir rastlantı değildir.

Sistematik olarak ilk defa Adam Smith’in 1776’da yayınlanan Ulusların Zenginliği eserinde ele alınan, ülkelerin servet ve gelirlerinin özellikleri, iktisadi ilerlemenin nedenleri gibi konular çok eskiden beri düşünürlerin ilgi alanı olmuştur. Toplumsal refah ile ilgilenen kalkınma iktisadi ise, iktisat biliminin bir alt disiplini olarak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmış ve hızla gelişmiştir. Kalkınma iktisadının ortaya çıkışında, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler seviyesine erişme isteği etkili olmuştur. Bu ülkelerde siyasal iktidarlar iktisadi hedeflere ulaşma adına bazı normlar benimsemiş, kalkınma planları ile başarılı büyüme oranları yakalamış, fakat arzu edilen bir toplumsal değişime ulaşamamıştır.

Çoğunlukla az gelişmiş ülkelerin iktisadi gelişmesi için kullanılan kalkınma kavramı, piyasa mekanizmasına kamu müdahalesini ve iktisadi planlamayı öngören bir yaklaşımı temsil etmektedir. Az gelişmiş ülkelerin kalkınması kapitalist ve sosyalist sistemlerdeki kurumların bir karması haline gelmiştir. Bir yandan bireysel girişim, özel mülkiyet, kâr teşviki gibi kapitalizmin temel kurumları, diğer taraftan piyasa mekanizmasının işleyişindeki aksaklıkların giderilmesi yönünde planlama anlayışı ve kamu yatırımları benimsenmiştir (Kazgan, 2016:264). İleri sanayi ülkeleri dışında kalan az gelişmiş ülkelerin refah arayışı, kapitalist sistem içinde büyüme anlayışının yetersizliğini göstermiştir. Süreci içerisinde az gelişmiş ülkelerin sorunu olarak görülen iktisadi büyümenin ifade ettiği niceliksel büyümenin toplumsal refahı sağlamadığı, kalıcı bir iyilik halinin başarılmadığı görülmüştür. Dünya savaşları sonrasında sömürge ve yarı sömürgelerin bağımsızlığa kavuşmaları ile birlikte refah düzeyini yükseltme çabaları, kapitalizmin evrensel kabul ettiği kurumlarının her ülkede aynı olanakları yaratmadığını göstermiştir. İktisadi büyüme ile iktisadi kalkınma kavramsal olarak iki farklı olguya işaret etmeye başlamış, 1960’lardan itibaren kalkınma, sosyal ve siyasal alanı da kapsayan bir iyileşme hali olarak benimsenmiştir. Adelman ve Morris, 1967 yılında yaptıkları bir çalışmada, 74 ülkenin 40 ayrı sosyokültürel,

siyasal ve iktisadi göstergesine dayanarak ülkelerin büyüme düzeylerindeki farklılıkların kaynağını araştırmıştır. Araştırmacıların dâhil ettiği siyasal göstergeler olarak ordunun siyasal gücü, siyasal kararlılığın düzeyi, demokratik kurumların düzeyi, işçi hareketinin gücü, geleneksel elitlerin siyasal gücü, siyasal muhalefet ve basının özgürlük derecesi, yönetsel etkinliğin derecesi, siyasal iktidarın merkezileşme düzeyi gibi değişkenlerdir. Büyüme üzerinde sosyal davranış ve kurumların etkisi %53 iken siyasal göstergelerin etkisi ise %13 olarak bulunmuştur (Mihçı, 2005). Böylece gelişmişliğin iktisadi olduğu kadar sosyal ve siyasal bir olgu olduğu ampirik olarak gösterilmiştir. Toplumsal yapı, siyasal ve sosyal kurumların kalkınma anlayışının merkezine alan kurumcu iktisat anlayışı ile birlikte bu yöndeki ampirik araştırmaların sayısı artmaktadır.

Özellikle kapitalist sistemin dışında kurulan sosyalist sistemin gücünü giderek arttırması, Batı Avrupa'nın gerisinde kalan Doğu Avrupa ülkelerinde giderek sosyalist sistemlerin yaygınlaşması, azgelişmiş ülkelerin sorunlarına dünya ölçeğinde ilginin artışına neden olmuştur. Bu dönem, aynı zamanda ülkelerin "kapitalist Batı" ile "sosyalist Sovyet Bloğu" olarak iki bloğa ayrıldığı bir dönemdir. Bu bloğun dışında ise Afrika ve Asya'daki eski sömürgelerden oluşan yoksul ülkeler (üçüncü dünya ülkeleri) bulunmaktadır. Azgelişmişlik sorununu aşmak için, geliştirilen reçeteler çeşitli coğrafyalarda yer alan farklı ülkelerin sorunlarını çözememiştir. "Geri kalmış" ülkeler gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmaya çabalamış ve çoğunluklu olarak gelişmiş ülkelerin izlediği yolu taklit ederek başarılı olabilecekleri düşünülmüş, geleneksel iktisada dayalı kuramlar da bu yönde tavsiyeler sunmuştur. Batı'nın ileri sanayi ülkelerinin gelişme çizgisini izleyerek geleneksel toplumlara sahip diğer ülkelerin de gelişebileceklerini iddia eden modernleşme kuramcıları iktisadi politikalarda etkili olmuştur.

Geleneksel iktisada dayalı Rostow, Lewis, Nurkse, Rodan, Perroux gibi iktisatçılar tarafından geliştirilen ortodoks yaklaşımlar azgelişmiş ülkelerin Batı Avrupa ülkelerinin modernleşme çizgisini izlemelerini tavsiye etmiştir. Bu yaklaşımda, iktisadi, toplumsal, kültürel yapıyı kapitalist bir niteliğe büründürmek için, yani ulusal burjuvazinin geliştirilmesi, geleneksel yöntemlerin tasfiyesi, toplumsal kültürün çalışma-üretme yönünde yeniden tanımlanması, pazarın genişletilmesi vb. adımların nasıl atılacağı sorusuna cevap aramıştır. Azgelişmişliği ülkelerin içsel dinamiğine dayalı bir olgu olarak lanse eden bu yaklaşımlar, sömürgeleştirme olgusunu anlatımlarından dışlamış, tarihsel süreci eksik yansıtmışlardır (Öztürk, 2015:107). Bu anlayış bağımlılık teorisyenlerince ve daha sonra yapısalcı kuramlar kapsamında eleştirilmiştir. Çoğunlukla Avrupa merkezli bir bakış açısı içeren bu kuramlar azgelişmişlik probleminin çözümünde yetersiz kalmıştır.

1950 ve 1960'ların en önemli iktisadi konusu olan büyüme ve kalkınma teorilerinin yerini, 1970 ve 1980'lerde kısa dönemli para ve konjonktür analizleri almıştır (Yay, 2002). Siyasi anlamda bağımsız olan birçok ülkenin iktisadi anlamda bağımsız olmadıkları, kapitalist iktisadi mekanizmanın bir parçası olarak zayıfladıkları gözlenmiştir. 1980'den sonra az gelişmiş ülkelerin kalkınması sürecinin yerini de serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme, yabancı sermaye aleyhine ayırım yapamama gibi uygulamalar almış ve bu ülkelerin borçlarını düzenli ödeyebilme kapasitesine yoğunlaşmıştır (Kazgan, 2016:264). Piyasa ekonomisi ile demokratik yönetimlerin bir arada ve uyumlu bir biçimde çalışabilmesi merkezi konu haline gelmiştir.

Son yirmi yıllık dönemde iktisadi büyümeyi, eşitlikçi ve topyekûn refahı sağlayan sürdürülebilir bir süreç olarak bütüncül bir bakış açısıyla ele alan yeni yaklaşımlar geliştirildiği gözlenmektedir. Sürdürülebilirliğe ilişkin kaygıların ortaya çıkışı daha önceye götürülebilse de çağdaş çevrecilik akımlarının 1960 ve 1970'lerde oluşan ilk dalgası ile geleneksel doğanın korunması kaygısı olası küresel bir çevresel krize karşı farkındalığa dönüşmeye başlamıştır. Çevreciler, ekonomik büyümeyi, sanayileşmeyi, batı kültürünü ve teknolojiyi çevre sorunlarının sorumlusu olarak görmüştür (Yeni, 2014). Daha geniş anlamda iktisadi gelişmenin, dünya çapındaki gelir eşitsizliklerini artırarak, yetersiz beslenen nüfusun

artmasına ve çevre sorunlarına yol açması sürdürülebilir kalkınmanın çok boyutlu ve evrensel bir anlayışla ele alınmasını gerektirmiştir.

3. KALKINMA VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ile birlikte değerlendirildiğine kalkınma, yalnızca büyüme ile ölçülebilir bir olgudan oldukça uzaklaşmıştır. İktisadi, sosyal ve siyasal açıdan ülkelerin buldukları şartları dikkate alarak hem insan hem doğa boyutuyla birlikte değerlendirilmeye başlanan kalkınma, iktisat disiplininin dışına taşan bir olgu haline gelmiştir. İktisat disiplini çerçevesinde kurumsalcı yaklaşım, iktisat, hukuk, işletme, siyaset bilimi, sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinleri birleştiren disiplinler arası bir anlayış olarak kurumsal yapıyı yeni bir perspektifle iktisadi performansla ilgili araştırmaların merkezine taşımıştır. Kurumlar; ekonomik karar verme bağlamında etkileşim alanındaki bir dizi kural veya kısıtlama, başka bir deyişle oyunun kuralları olarak tanımlanmıştır (Hanson, 2007). Böylece toplumsal yapı, siyasal ve sosyal kurumlar yeni kalkınma anlayışının merkezine oturmuştur. Yine de büyüme başta olmak üzere genellikle gayri safi milli hasıla değerlerine bağlı olarak kalkınma düzeyinin ölçülmesi, zaman içindeki değişiminin ve bu değişimin çeşitli faktörlerle ilişkisinin incelenmesi oldukça popüler bir konudur. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan; kurumların ekonomik gelişmeyi etkileyip etkilemediği, nasıl etkilediği, kurumların ülkeler arasında neden farklılaştığı ve bunların nasıl geliştiği üzerine teorik bilgiler veren sistematik araştırmalar oldukça yenidir (Acemoğlu, Gallego ve Robinson, 2014). Bu araştırmaların problematiği, kurumsal, kültürel, coğrafi vb. özellikler ile iktisadi büyümenin bileşenlerinden olan beşeri sermaye, fiziki sermaye ve toplam faktör verimliliği arasındaki ilişkilidir. North, Olson, Williamson, Coase, Rodrik ve Acemoğlu gibi iktisatçılar kurumların önemine vurgu yapmış ve kurumları özellikle iktisadi büyüme meselesinin merkezine yerleştirmiştir. Bu yaklaşıma göre, kurumlar; mülkiyet haklarının korunması, işlem maliyetlerini ve sosyal altyapı belirsizliğini azaltması, mal, emek ve finansal piyasaları düzenlemesi ve rekabetçi piyasa koşulları oluşturması yoluyla kalkınma için çok önemli teşvikler sağlamaktadır (Koçak, 2016).

Bütün siyasal yönetim sistemlerinde iktidarın temsil edildiği devlet, ekonomiyi etkileyen ve ekonomiden etkilenen bir unsur olarak ekonomik faaliyetlerin vazgeçilmez bir bileşenidir (Kılıçbay, 1994:31). Devlet; birbiri ile sürekli etkileşim halinde olan siyasal, iktisadi, kültürel ve ahlaki sistemlerin iç içe geçtiği toplumsal ilişki ağı üzerinde varolan bir örgütlenmedir. Kültürel normlar ve sosyal kurumlar bu sistemler arasındaki ilişkileri biçimlendirmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda, iktisadi performans ile siyasal ve sosyal kurumlar arasındaki etkileşim konusunda birçok araştırma yapılmıştır. Siyasal davranışı sınırlayan ve etkinleştiren, insan tarafından geliştirilen kurallar ve prosedürleri ifade eden kurumlar (Levitsky ve Murillo, 2009) piyasa sisteminin yapısını, mülkiyet haklarını, toprak dağılımını, beşeri kaynakların gelişimini etkilemekte ve böylece iktisadi büyümenin ulusal düzeyde ne ölçüde yayıldığını belirlemektedir (Mıhçı, 2005). Siyasal rejim (demokrasi düzeyi), ekonomik ve sivil özgürlükler, güven ortamı (ayaklanmalar, darbeler, iç savaş, etnik çatışmalar, iç ve dış karışıklıklar), devlet mekanizması, mülkiyet haklarının yapısı ve hukuk sistemi, sözleşmelerin güvenilirliği, yolsuzluk düzeyi ve bürokratik yapı, sosyal normlar, etnik ve dini inançlar bir ülkenin kurumsal yapısının belirleyicisidir (Koçak, 2016). Bu çerçevede ülkelerin demokrasi düzeyleri, kalkınma çerçevesinde en sık incelenen konulardan biri olmuştur.

Ülkelerin demokrasi düzeylerini ölçen puanlama göstergelerinin yaygınlaşması, demokrasi ve diğer sosyoekonomik göstergeler arasındaki ilişkinin incelendiği ampirik çalışmaların artmasına neden olmuştur. Demokrasi ile ilgili farklı ölçümlerin geliştirilmiş olması ve tartışmaların güncel olarak devam etmesi bu konuda uzlaşmış bir yöntemin olmadığını göstermektedir. Demokrasi ile ilgili devasa literatür göz önüne alındığında farklı teorik ve kavramsal yaklaşımların etkisi ölçüm yöntemlerinde de gözlenmektedir. Siyaset

bilimi çerçevesinde bu alandaki ilk çalışmalar demokratik ve demokratik olmayan rejimlerin ayrılması ve demokrasi için elverişli olan şartların neler olduğu konularına odaklanmıştır. Özellikle demokrasi ile yönetilen rejimlerin artması demokrasileri niteliksel olarak sınıflama ve derecelendirme çalışmalarını artırmıştır. Genç demokrasiler genellikle demokratik olan ve olmayan elementleri aynı anda içeren siyasi sistemlere sahiptirler. Geliştirilen ölçüler daha çok otokrasi ile liberal demokrasiler arasındaki gri alanın ya da söz konusu olan demokratik rejimin arızalarının tespitine yöneliktir (Özalp, 2008). Demokrasinin “değişken” olarak kullanıldığı ampirik çalışmalarda önceleri araştırmacıların geliştirdikleri basit ölçüler kullanılmış, daha sonraları daha iyi bir gösterge arayışı ile yeni ölçülerin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bollen (1993), çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan demokrasi derecelendirmelerini karşılaştırmış ve tüm araştırmalara yönelik büyük ölçüde geçerli olduğunu ileri sürebileceğimiz şu sonuçlara varmıştır: Demokrasi ölçümleri, araştırmacıların politik görüşlerine bağlı bir subjektifliği içermektedir. Bunun yanı sıra araştırmacılar, ülkeler hakkında bilgiye erişimde sınırlılıklar yaşayabilmektedir. Ancak raporlanmış veya ulaşılabılır ölçüde olan bilgiden yapılan değerlendirmeler ülkeler arası karşılaştırmayı sorunlu hale getirmektedir. Bir diğer hata kaynağı ise derecelendirme prosedürünün uygulanmasına bağlı olarak açıklanabilir. Bunlar verilen puanların zamanlaması, yeni derecelendirmenin dönemi doğru yansıtılması, kaydedilmesi ve kullanılan ölçeğin yapısı ile ilgilidir.

Demokrasinin ölçülmesi çalışmalarında 1970’lerden itibaren Dahl’ın geliştirdiği “poliarşi” kavramı etkili olmuştur. Dahl, poliarşiler olarak adlandırdığı modern geniş ölçekli demokrasileri diğer yönetim sistemlerinden ayıran siyasal kurumları tanımlamıştır (Dahl, 1998/2010:99-100). Bu kurumsal yapılar bugünkü anlamda demokratik yönetimlerde olması gereken asgari özellikleri temsil etmektedir:

1) Seçimle belirlenmiş memurlar: İzlenecek politika ile ilgili kararlar anayasal olarak seçilmiş görevlilere bırakılmıştır.

2) Özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler: Görevliler, adil ve özgür biçimde ve düzenli olarak yapılan seçimlerle seçilmektedir.

3) İfade özgürlüğü: Vatandaşlar, düşüncelerini ifade özgürlüğüne, özellikle hâkim ideolojinin eleştirisi ve muhalefet etme dâhil olmak üzere kendilerini ifade etme hakkına sahiptir.

4) Alternatif bilgilendirme kaynaklarına erişim: Vatandaşların, diğer vatandaşlardan, uzmanlardan, gazetelerden, dergilerden, kitaplardan, telekomünikasyon araçlarından vb. bağımsız bilgi kaynaklarından bilgi ve haber alma hakları vardır, alternatif kaynaklar yasalar tarafından etkin olarak korunur.

5) Kurumsal özerklik: Vatandaşların siyasal partiler ve çıkar grupları gibi kuruluşlar da dâhil olmak üzere yönetimin kararlarını etkilemeye çalışan özerk kuruluşlar oluşturma ve bunlara katılma hakları vardır ve bu haklar etkin biçimde güvenceye alınmıştır (örgütlenme özgürlüğü).

6) Vatandaşların dâhil edilmesi: Prensipler olarak ülkenin kanunlarına tabi olan bütün yetişkinler yukarıda belirtilen haklardan mahrum edilemez. Yetişkin vatandaşlar, oy kullanmak, aday olmak, bağımsız siyasal örgütlenmeler oluşturup, bu örgütlerde görev almak, bağımsız bilgi kaynaklarına erişim sağlamak haklarına sahiptir.

Dahl’ın tanımladığı kriterler, demokrasi ölçülerinin geliştirilmesinde referans olarak kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından öznel ve nesnel değerlendirmelere dayanan onlarca demokrasi ölçüsü geliştirilmiş ve ampirik çalışmalarda kullanılmıştır. Bir ülkedeki demokrasi düzeyinin bir diğer ülkeye göre ne durumda olduğunu belirlemeye yarayan bu ölçüler; demokrasi ile ilgili çeşitli kriterlerin seçilmesi, bunların ölçülebilir gösterge haline getirilmesi ve böylece ilgili kriterlerin hangi ölçüde mevcut olduğunun veya olup olmadığının

belirlenebilmesi sonucunda üretilebilmektedir. Araştırmalarda çoğunlukla demokrasi ile ilgili doğrudan gözlemlenen parti sayısı, seçim sıklığı, katılım oranı vb. gibi göstergeler kullanılmaktadır. Ayrıca, normlar, değerler, inançlar gibi doğrudan gözlenemeyen kavramlar somutlaştırılarak birer gösterge haline dönüştürülmektedir (Köktaş, 2002). Demokrasi ölçümleri arasında en çok tanınan, sürekliliği olan ve kamuoyu tarafından kullanılan araştırmalar: Vanhanen Demokrasi Endeksi, Polity Projesi, Freedom House Dünyada Özgürlük Göstergesi ve Economist Dergisi İstihbarat Birimi Demokrasi Endeksidir.

Demokrasi ile kalkınma ilişkisi bağlamında ampirik ilişki ilk defa Lipset (1959) tarafından belgelenmiş ve buna göre ekonomik kalkınmanın bir ülkenin demokrasinin sürdürülmesi olasılığı üzerindeki olumlu etkisi politik iktisadın en önemli bulgularından biri olarak modernleşme teorisi açısından zemin oluşturmuştur. Lipset (1959) teorisinde, modernleşmenin; sanayileşme ve kentleşme ile birlikte eğitim olanakları ve düzeylerinin artması, iletişim kanallarının çoğalması ve yaygınlaşması vb. şekilde gelişen bir süreç içinde olduğunu ileri sürmektedir. Sivil toplumun geliştiği ve toplumsal ilişkilerin karmaşıklaştığı bu süreçte otoriter yönetimler yetersizleşecek ve değişime zorlanacaktır. Lipset'e göre servetin artması ile birlikte orta sınıf genişleyecek ve eğitilmiş orta sınıfın demokratik talepleri siyasal sistemi şekillendirecektir (Lipset, 1959). Ekonomik gelişmeyi, siyasal alandaki gelişmeler, demokratik talepler izlemektedir. Lipset'in tezi Huntington (1968) ve daha sonraları birçok modernleşme kuramcıları tarafından desteklenmiştir. İktisadi gelişme iyi eğitilmiş işgücüne olan talebi arttırmakta, bu nedenle eğitime önem verilmekte, süreç içinde eğitilmiş işgücünün artması gelir farklılıklarını azaltarak orta sınıfı büyütmede, büyüyen orta sınıfın politik eşitlik talepleri ise demokrasiyi getirmektedir (Karaca, 2015). Bununla birlikte, mutlak monarşilerin hâkim olduğu petrol zengini devletler, Almanya ve Japonya'nın kalkınmasının ardından yükselen totaliter/otoriter yönetimler, iktisadi büyüklüğün demokratikleşmeyi getireceği konusundaki tezi zayıflatan örnekler olarak ileri sürülmüştür. Arjantin, Uruguay ve Brezilya gibi Latin Amerika'nın nispeten zengin ülkelerinde gerçekleşen askeri darbeler, O'Donnell (1973) tarafından, kalkınma ve demokrasi arasındaki kırılmalı ilişkiye örnek olarak verilmektedir.

Lipset'in çalışmasından sonra milli gelir, eğitim, sağlık vb. sosyoekonomik göstergelerle demokratik değerler arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında Cutright (1963), Neubauer (1967), Olsen (1968), Jackman (1973), Bollen (1979), Bollen ve Jackman (1985), Barro (1999), Przeworski, Alvarez, Cheibub ve Limongi (2000), Przeworski (2004) tarafından yapılan çalışmalar ve yeni kurumcu iktisadın demokrasi ve ekonomik büyüme ile ilgili yaptıkları araştırmalar sayılabilir. İstatistiksel gelişmelere bağlı olarak basit analizlerden daha karmaşık analizlere dayanan bu araştırmalarda veri kaynaklarındaki iyileşmelere göre yeni veriler kullanılmaya başlanmıştır. Bu araştırmalarda çoğunlukla iktisadi kalkınma ile demokrasi arasında doğrusal pozitif bir ilişki olduğu savunulmuş, daha sonraları iktisadi kalkınmanın belli bir seviyeye kadar demokrasiyi pozitif etkilediği, bu eşik aşıldıktan sonra ise aradaki ilişkinin zayıfladığı, kaybolduğu veya tersine döndüğü kabul edilmiştir. Örneğin, Neubauer (1967) ve Jackman (1973) gelişmişlikle birlikte artan demokratik performansın belirli bir iktisadi seviyede durduğu eğrisel bir ilişki tespit etmiştir (bkz. Doğan, 2005). İktisadi kalkınmanın demokrasi üzerinde bir etkisi olmadığı ya da bu etkinin belirsiz olduğu sonucuna varan az sayıda çalışma bulunmakla beraber metodolojik eleştirilere maruz kalmış ve fazla kabul görmemiştir (Saatçioğlu ve Karaca, 2015). Ampirik olarak, bir ölçüde kalkınma ve demokrasi arasındaki pozitif yönlü ilişki kabul edilmekle beraber, modernleşme teorisinin iddia ettiği nedensellik ilişkisi konusundaki tartışmalar devam etmektedir (bkz. Przeworski ve diğerleri, 2000).

Yakın zamanda Karaca (2015) tarafından, 162 ülkenin 1960-2010 dönemine ait beşer yıl aralıklı verileri kullanılarak yapılan araştırma sonucunda demokrasi ile iktisadi kalkınma arasında kısa dönemde bir ilişki görülmemiş, ama bu ikisinin uzun dönemde birbirini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. İktisadi kalkınmanın uzun dönemde yavaş yavaş

demokrasiyi güçlendirdiği, demokrasinin ekonomik büyümeyi hızlandırdığına ilişkin bir bulgu yoksa da bunu yavaşlattığına ilişkin bir bulguya da rastlanmamıştır. Bununla birlikte, dünya çapında çok sayıda iktisatçı demokrasinin kurumsal yapının temel belirleyicisi ve refah artışını hızlandıran önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır (bkz. Koçak, 2016). Genel olarak, demokrasi ve kalkınma ilişkisi demokratikleşme literatüründe, önceleri yapısal ve kültürel yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmış ve 1980'lerden itibaren, demokratik rejimlerin hatlarını ve dinamiklerini şekillendiren güçlü bir etken olarak siyasal kurumlar daha fazla ilgi odağı haline gelmiştir (Qi, 2010).

Demokrasi ile kalkınma arasındaki ilişkiye siyaset bilimi çerçevesinden bakıldığında çoğunluğu ampirik olarak desteklenen bazı sonuçlara varılmıştır. Bu konudaki argümanlar iki ana temada toplanabilir:

Birincisi, mülkiyet ve sözleşme haklarının korunmasının ve hukukun üstünlüğünün hem demokrasinin sürekliliğini hem de ekonomik büyümeyi sağlayan koşullar olması ile ilgilidir. Sağlam demokrasiler uzun vadede güvence sağlarken, diktatörlükler daha kısa vadeli ekonomik politikaları belirler (Olson, 1993). Anayasal hakların askıya alındığı, siyasal partilerin kısıtlandığı, medyanın sansürlendiği, tutuklamaların, sürgün ve infazların gerçekleştiği Latin Amerika askeri rejimleri döneminde iktisadi gelişme olmamış ve halkın ödediği bedel ağır olmuştur (Cohen, 1985).

İkincisi, demokratik rejimlerde siyasal elitin seçimlerde yoksulların desteğine ihtiyaç duyması ile ilgilidir. Seçim süreci yoksulların hükümetleri cezalandırması için bir fırsat sunmakta ve siyasi liderleri stratejik olarak yoksulluğu önlemek için hareket etmeye, iktisadi politikalarda daha iyi performans göstermeye zorlamaktadır (King, 1981; Sen 1999:146-151). Demokrasiler, yoksullara daha çok kamu malı ve gelir sağlamaya demokratik olmayan sistemlere göre daha eğilimlidir. Ayrıca demokratik rejimlerdeki basın özgürlüğü, yoksul ve uzak bölgelerden merkezi hükümete bilgi aktarımına imkân vermektedir (Sen, 1999:152).

Gelişmiş sanayileşmiş demokrasilerde gelir, refah ve yeniden dağıtım siyaseti üzerine iyi gelişmiş bir literatür mevcutken, bu ülkelerdeki yoksulluk seviyeleri önemsiz bir konu haline gelmiştir. Fakat özellikle 1980'lerden itibaren gelişmekte olan ülkeler kapsamındaki yeni demokrasiler topyekûn refah ve yoksulluğun giderilmesi konusunda aynı performansı sergileyememiştir. Daha önce kalkınma iktisadı açısından değerlendirilen bu durum, demokrasi ile iktisadi gelişme arasındaki ilişki konusundaki eski kabulleri değiştirmiştir (bkz. Ross, 2006). Demokrasinin insanlara sağladığı siyasal hak ve özgürlükler tartışmasız bir öneme sahip olmakla birlikte, en alt tabakada yer alan yoksul kesimlere iktisadi anlamda refah sağlamada yetersiz kalmıştır. Seçmenlerin yetersiz bilgisi ve ilgisizliği, siyasi liderlerin gerçek dışı vaatlere yönelmesi, sosyal kamplaşmalar, etnik kutuplaşmalar kamu hizmetlerinin sunumuna etki etmekte ve topyekûn refahın sağlanmasını engellemektedir. Özellikle bir ülkedeki bölgesel farklılıklar, siyasal sistemin ne olduğundan ziyade diğer faktörlerin etkisini göstermektedir.

Sonuç

Demokrasi ile kalkınma ilişkisi bağlamında ilk defa Lipset ile başlayan ampirik çalışmalar özellikle iktisat bilimi çerçevesinde her zaman ilgi duyulan bir alan olmuştur. Klasik iktisat anlayışı çerçevesinde, büyüme başta olmak üzere ekonomik göstergelerin kalkınmanın temel göstergeleri olarak kullanılması, ekonominin diğer sosyal, kültürel ve siyasal bileşenler üzerinde hegemonya kurmasına sebep olmuş ve ülkeler arasındaki sosyokültürel farklılıklar çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Özellikle kalkınmanın bileşenlerinden biri olarak iktisadi büyüme ve siyasal kurumlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Demokrasi ve büyüme arasındaki ilişki konusunda geniş bir literatüre sahip yeni kurumcu iktisat anlayışı, kalkınma olgusuna disiplinler arası bir yaklaşım sergilemek amacıyla geliştirilmiştir.

İktisat ile siyasal ve sosyal kurumlar arasındaki etkileşime odaklanan çalışmalarda demokrasi düzeyi ile ekonomik gelişme arasındaki uzun dönemde anlamlı bir ilişki bütünlüğü olduğu söylenebilir. Demokrasi ve kalkınma arasındaki ilişkiyi, nedensellik (hangisi diğerinin sebebi) veya öncelik (hangisi diğerinden önce gerçekleşiyor) açısından değerlendirmek yerine bunların birbirini tamamlayan ve güçlendiren bir etkileşim olduğunu söylemek daha gerçekçi bir yaklaşım olur. Ülkelerin gelişmişliğinin çoğunlukla etkin bir demokrasinin varlığına işaret ettiği literatürde kabul edilen bir görüştür. Etkin bir demokrasi; özgür ve adil seçimlerin periyodik olarak uygulandığı asgari bir tanımlamadan öte, yönetimin halka karşı sorumluluğunun bulunduğu, muhalefetin sınırlanmadığı, temel hak ve özgürlüklerin hukuken korunduğu bir siyasal sistemi ve bir kültür atmosferini ifade eden bir kavramdır. Böylece bir ülkenin kalkınmışlığı, yalnızca ekonomik anlamdaki büyümenin veya refahın ötesine geçerek, siyasal kurumların güçlü olduğu geniş bir toplumsal uzlaşmanın sağlanabildiği siyasal bir atmosfere işaret etmektedir.

İdeal boyutta birbirini tamamlayan ve güçlendiren bir etkileşime sahip olan demokrasi ve kalkınma ilişkisi her zaman belirli bir kırılma noktası içinde barındırmıştır. İlgili literatür değerlendirildiğinde bu ilişkinin kırılma doğasının anlaşılmasına dair birbiri ile ilgili üç makro çıkarım yapılabilir:

Birincisi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik farkın uzun bir emperyal geçişinin olması ve bu farkın globalleşme ile birlikte XX. yüzyıl sonlarına taşınması ile ilgilidir. Emperyalizmin bu çağdaki yeni görünümü neoliberalizm ile ekonomik anlamda uluslararası eşitsizlik durumunun devam etmesi ve bu olgunun siyasal liberalizm ilkeleri ile idealize edilen bir kavramsal çerçevede örtülmeye/inkâr edilmeye çalışılmasıdır. Aslında kapitalizmin yol açtığı ekonomik eşitsizliklerin vatandaşlar arasında tam bir siyasal eşitliğin olmasını engellemesi ve demokrasiye zarar vermesi eskiden beri tartışılan bir çelişkidir. Dahl'ın da belirttiği gibi bir ülkenin demokratik siyasal sistemi ve demokratik olmayan ekonomik sistemi arasındaki ilişki hem XX. yüzyılın hem de XXI. yüzyılın en zorlayıcı konularından biri olmuştur.

İkincisi, birinci maddede bahsedilen bireysel etkinliklerde ve düşüncede özgürlükleri koruyan hukukun üstünlüğünü ve sınırlı devleti savunan siyasal liberalizm ilkeleri kullanılarak demokrasilerin yaygınlaşmasının teşvik edilmesidir. Burada demokrasinin aslında ulus ötesi sermayenin yatırımları için daha geçirgen bir çevre sağlamak üzere teşvik edildiği kapitalizmin hegemonyasının güçlü bir idealizm ile süslenmesi için bir araç olduğu görülmüştür. Bu durum ülkelerde iktisadi anlamda dışa bağımlılık yaratmış, uzun dönemli toplumsal refah sağlanamamıştır. Bu noktada hem kalkınmanın hem demokrasinin ideal anlamlarından uzaklaştığını görmekteyiz.

Üçüncüsü ise hedefi bambaşka olan bu demokrasi söyleminin, demokrasinin temel unsurlarını sağlayan siyasal kurumların gelişmesini engelleyerek, demokrasi ve otokrasi arasında salınan yönetimleri ortaya çıkarmasıdır. İktidarlar, çoğu zaman istedikleri halk desteğini sağlamak için kuvvetler ayrılığı ilkesini göz ardı edip, muhalefet üzerine baskı yapmaktan ve gerektiğinde bu baskıyı meşru kılmak için özel kanunlar çıkarmaktan çekinmemeye başlamıştır. Hukukun egemen olduğu, kuvvetler ayrılığı ilkesinin geçerli olduğu; ifade, toplanma, din, mülkiyet özgürlüğü gibi temel özgürlüklerin korunduğu bir yönetim sistemi olan demokrasi, iktidarların yönetimlerini sürdürmeleri için seçim desteğine ihtiyaç duydukları için düzenli seçimlerin yapıldığı bir illüzyona dönüşmeye başlamıştır. Liberal demokrasiye ilişkin, rekabet halindeki bir takım çıkarların üzerinde anlaşmanın sağlandığı, katılımı özendirmeyen manipülatif bir yöntem olduğu söylemi ile çıkış noktası farklı olan katmetik demokrasi söylemi az gelişmiş ülkelerde daha zorlayıcı bir siyasal çerçeve yaratmıştır. Seçmenlerin yetersiz bilgisi ve ilgisizliği, siyasi liderlerin popülizme

yönelmesi; karşılıklı sorumlulukların olduğu bir siyaseti ve topyekün refahın sağlanmasını engellemekte ve daha otoriter yönetimleri teşvik etmektedir.

Kaynakça

- Acar Savran, G. (1987). Marx'ın Düşüncesinde Demokrasi. *11. Tez Kitap Dizisi*, 6, 52-66. Web:https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/36349765/demokrasi-markx.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1503436975&Signature=nDmPCAb24LahUBI%2BAAdLSrvC69bE%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DMarxin_Dusuncesinde_Demokrasi.pdf (Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2017).
- Acemoğlu, D., Gallego, F. A. and Robinson, J. A. (2014). Institutions, Human Capital, and Development. *Annu. Rev. Econ.*, 6(1), 875-912.
- Barro, R. J. (1999). Determinants of Democracy. *Journal of Political Economy*, 107(6): 158-183.
- Beriş, H. E. (2016). *Siyasetin Yüzleri – Antik Yunan'dan Postmodern Döneme Kavramlar ve Süreçler*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 80, 144.
- Bollen, K. (1979). Political Democracy and the Timing of Development. *American Sociological Review*, 44: 572-87.
- Bollen, K. (1993). Liberal Democracy: Validity and Method factors in Cross-National Measures. *American Journal of Political Science*, 1207-1230.
- Bollen, K. A. and Jackman R.W. (1985). Political Democracy and the Size Distribution of Income. *American Sociological Review*, 50: 438-57.
- Canar, B. (2012). Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(01), 49-80.
- Cohen, Y. (1985). The Impact of Bureaucratic-Authoritarian Rule on Economic Growth. *Comparative Political Studies*, 18(1), 123-136.
- Csányi, P. (2008). Political Systems of Central European Countries: The Founding of Democracy in This Area. *Journal of Comparative Politics*, 1(1), 73-96.
- Cutright, P. (1963). National Political Development: Measurement and Analysis. *American Sociological Review*, 28: 253-264.
- Dahl, R. A. (2010). *Demokrasi Üzerine*. (Çev. B. Kadioğlu). Ankara: Phoenix Yayınevi. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı), 21-24, 8, 71, 97, 99-100, 156, 164, 173, 225.
- Diamond, L. (1999). *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Doğan, A. (2005). Demokrasi ve Ekonomik Gelişme. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (25), 1-19.
- Ediz, İ. (2014). Modern Sömürgecilik. A. Özcan (Editör). *Sömürgecilik Tarihi (Afrika-Asya)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları. No: 2029, 117-122.
- Gills, B. and Rocamora, J. (1992). Low Intensity Democracy. *Third World Quarterly*, 13(3), 501-523.

- Gözler, K. (2004). Türk Anayasa Hukuku Sitesi. *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları. Web: <http://www.anayasa.gen.tr/index-konular.htm> adresinden Hükümet Sistemleri ve Demokrasi bölümünden 3 Aralık 2016'da alınmıştır.
- Hanson, J. K. (2007). *Political Institutions and Stages of Development: Investigating the Context-Dependent Relationships of Institutions and Economic Performance*. Doctoral Dissertation (3287533), The University of Michigan, United States. Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (304847005).
- Huntington, S. P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Jackman, R. W. (1973). On The Relation of Economic Development to Democratic Performance. *American Journal of Political Science* 17 (3): 611-621.
- Karaca, O. (2015). Demokrasi ve İktisadi Kalkınma Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaoğlu, M. (2009). *Siyasal Katılım ve Demokrasi Teorileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kazgan, G. (2016). *İktisadi Düşünce: Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 263-283.
- Kılıçbay, A. (1994). *Politika ve Ekonomi*. Ankara: T. İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 338, Ekonomi Dizisi:27, 31.
- King, D. Y. (1981). Regime Type and Performance Authoritarian Rule, Semi-Capitalist Development, and Rural Inequality in Asia. *Comparative Political Studies*, 13(4), 477-504.
- Koçak, E. (2016). *Demokrasi, Ekonomik Özgürlükler ve Büyüme: Teori ve Ampirik Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Köktaş, E. (2002). Demokrasi Ölçümleri Bağlamında Türkiye'de Demokrasi. *Türk İdare Dergisi*, Haziran, 117-129. Web: <http://www.tid.gov.tr/Sayfalar/makale.aspx?mID=334> adresinden 17 Nisan 2014'te alınmıştır.
- Levitsky, S. and Murillo, M. V. (2009). Variation in Institutional Strength. *Annual Review of Political Science*, 12, 115-133.
- Linz, J. J. and Stepan, A. (1996). Toward Consolidated Democracies, *Journal of Democracy*, Sayı:7, 14-33.
- Lipset, S. M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, 53 (1), 69-105.
- McFaul, M. (1999). The Perils of a Protracted Transition. *Journal of Democracy*, 10(2), 4-XVIII.
- Mıhçı, H. (2005). Kurumsal Yapı ve Kalkınma. *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*. Muhsin Kar ve Sami Taban (Editörler). Bursa: Ekin Kitabevi, 53-88. Web: <http://www.academia.edu/download/35883599/Kurumsal.doc> adresinden 12 Şubat 2017'de alınmıştır.

- Neubauer, D. (1967). Some Conditions of Democracy. *American Political Science Review*, 61(4): 1002-9.
- O'Donnell, G. A. (1973) *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics*. Berkeley: University of California.
- O'Donnell, G. A. (1994). Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, Cilt 5, No:1, 55-69.
- Olsen, M. E. (1968). Multivariate Analysis of National Political Development. *American Sociological Review*, 33(5): 699-712.
- Olson, M. (1993). Dictatorship, Democracy, and Development. *American Political Science Review*, 87(03), 567-576.
- Özalp, O. N. (2008). Türkiye Demokrasilerin Neresinde? Demokrasi Tiplerini Işığında Türkiye Örneğine Yeni Bir Bakış Denemesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. LXVI, S.2, 129-162.
- Öztürk, A. (2012). Schumpeter Sartori ve Dahl Özelinde Demokratik Elit Teorileri Perspektifi Üzerine Düşünceler. *Düşünen Siyaset* (28), 135-158. Web: https://www.academia.edu/9733907/Schumpeter_Sartori_ve_Dahl_%C3%96zelinde_Demokratik_Elit_Teorileri_Perspektifi_%C3%9Czerine_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCnceler_adresinden_21_Agustos_2017_de_alinmistir.
- Öztürk, N. (2015). *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Bursa: Ekin Yayınları, 45-48, 107.
- Przeworski, A. (2004). Democracy and Economic Development. E. D. Mansfield and R.Sisson (Editörler). *The Evolution of Political Knowledge: Democracy, Autonomy, and Conflict in Comparative and International Politics*. Columbus: Ohio State University Press, 300-324, Revize Edilmiş Versiyonu 27 Aralık 2014'te Web: <http://politics.as.nyu.edu/docs/IO/2800/sisson.pdf> adresinden alınmıştır.
- Przeworski, A., Alvarez, M. E., Cheibub J. A. and Limongi F. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*. Cambridge University Press.
- Qi, L. (2010). Power-Sharing and Democratic Development: Nested Analysis Of Political Institutions In Third-Wave Democracies. Doctoral Dissertation (3488816), University of Missouri, Columbia, United States. Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (912172563).
- Ross, M. (2006). Is Democracy Good for the Poor? *American Journal of Political Science*, 50(4), 860-874.
- Saatçioğlu, C. ve Karaca, O. (2015). İktisadi Kalkınmanın Demokrasi Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 29 Sayı: 4, 775-796.
- Sartori, G. (2014). Demokrasi Teorisine Geri Dönüş. (Çev. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan). İstanbul: Sentez Yayıncılık. (Eserin orijinali 1987'de yayımlandı), 13, 351, 445, 466, 566.

- Schumpeter, J. A. (2012). *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi*. (Çev. H. İlhan). Alter Yayınları. (Eserin orijinali 1942’de yayımlandı), 250-283.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Alfred A.Knopf, 146-159.
- Somer, M. (2004). Demokratlığın Politik Ekonomisi: İnandırır Demokrasi, Düzenleyici Devlet ve AB’li Küreselleşme. *Doğu Batı*, Sayı 28, 227-251.
- Uslu, A. (2014). *Demokrasi. Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, G. Atılğan ve E. Attila Aytekin (Editörler). İstanbul: Yordam Kitap, 137-150.
- Ünsaldı, L. (2014). *Bir Ekonomizm Eleştirisi: Türkiye’de Kalkınma Fikri*. Ankara: Heretik Yayınları, 89, 112.
- Yay, G. G. (2002). İktisadi Gelişme ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Bir Sınama. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52(1), 27-54.
- Yeni, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/3, 181-208.
- Yılmaz, S. (2008). *Güç ve Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları, 325.
- Zakaria, F. (1997). The Rise of İlliberal Democracy. *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6, 22-43.

Extended Abstract

In general, the relationship between democratic stability and the level of development is one of the common field of interest of both economics, political science and comparative politics. In this article, the relationship between democracy and development, which is one of the most frequently discussed subjects by political scientists and economists, is examined within the framework of political science. It is an accepted view in the literature that the development of countries often indicates the existence of an effective democracy. The relationship between democracy and development, which has a complementary and strengthening interaction in an ideal dimension, always has a certain vulnerability. However, this fragility was more effective on the threshold of transition to XXIst century. In order to understand the reasons for this, the transformations and interactions of the concepts in historical process was examined and empirical studies focusing on the relationship between development and democracy was evaluated.

Empirical studies, which started with Lipset for the first time in the context of the relationship between democracy and development, have always been an area of interest, especially within the framework of economics. Within the framework of classical economics, the use of economic indicators as the main indicators of development, especially growth, has led to the establishment of hegemony on other social, cultural and political components of the economy. In the meantime, socio-cultural differences among countries have been ignored most of the time. In particular, the relationship between economic growth and political institutions as one of the components of development has been examined. The new institutional economic perspective with a broad literature on the relationship between democracy and growth has been developed to show an interdisciplinary approach to development.

In the studies focusing on the interaction between economics and political and social institutions, it can be said that there is a meaningful relationship between democracy and economic development in the long term. Rather than evaluating the relationship between democracy and development, in terms of causality (which is the other reason) or priority

(which is happening before the other), it is more realistic to say that these are interrelated and reinforcing interactions. It is an accepted view in the literature that the development of countries often indicates the existence of an effective democracy. An effective democracy; it is a concept that expresses a political system and a cultural atmosphere in which the administration is accountable to the public, the opposition is not limited, the fundamental rights and freedoms are legally protected. Thus, the development of a country, beyond the economic growth or prosperity, points to a political atmosphere in which a broad social consensus, in which political institutions are strong, can be achieved.

The relationship between democracy and development, which has a complementary and strengthening interaction, has always contained a certain vulnerability. When the relevant literature is evaluated, three inferences in the macro level can be made to understand the fragile nature of this relationship:

First, the economic difference between the developed and developing countries is related to the long history of the imperial past, this difference had moved to the end of the XXth century through the globalization phenomenon. The new appearance of imperialism in this age is the continuation of international inequality in the economic sense with neoliberalism and the attempt to cover up / deny this fact in an idealized conceptual framework with the principles of political liberalism. In fact, the economic inequalities caused by capitalism prevent a complete political equality between citizens and consequently damage the democracy, and they have always been debated. As Dahl points out, the relationship between a democratic political system of a country and a non-democratic economic system has been one of the most challenging subjects of both XXth and XXIst centuries.

The second is to promote the spread of democracies through the principles of political liberalism that advocate the rule of law and the limited state. It has been seen here that democracy is in fact a tool for embellishing the hegemony of capitalism with a strong idealism, where it is encouraged to provide a more permeable environment for the investment of transnational capital. This situation created dependence on foreign countries in economic terms, and long-term social welfare could not be achieved. At this point, we see that both development and democracy are away from the ideal meanings.

The third one is that this discourse of democracy, which has a completely different target, prevents the development of political institutions that provide the basic elements of democracy, and reveals the administrations that are released between democracy and autocracy. The rulers have been reluctant to implement the principle of separation of powers in order to provide the popular support they often want, and have not hesitated to put pressure on the opposition and to adopt special laws to justify this pressure when necessary. Democracy from a system of government based on the rule of law and separation of powers where fundamental freedoms, such as freedom of expression, assembly, religion and property is maintained; has begun to turn into an illusion in which regular elections are held because of the need for electoral support in order for governments to maintain their rule.

The discourse of cosmetic democracy which has a completely different starting point from liberal democracy, and the claim that liberal democracy as a manipulative method which a number of competing interests are agreed upon and that does not encourage participation, has created a more compelling political framework in less developed countries. The inadequate knowledge and indifference of the voters, the political leaders to tend to populism; it prevents a policy of mutual responsibility and the provision of total welfare, and encourages more authoritarian regimes.

ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN MEŞRULUĞU ÜZERİNE: DE FACTO OTORİTE

Selman ÖZDAN*

Öz

Bu çalışma uluslararası örgütlerin meşruluğu üzerine yapılmış bir incelemedir. Uluslararası arenada uluslararası örgütlerin sayısı onlara olan ihtiyaçla birlikte artmıştır. Bu durumun sebebi ise uluslararası boyutta ortaya çıkan tehdit unsurlarıyla (terörizm, çevre problemleri, salgın hastalıklar, fakirlik, küresel ısınma, iç savaşlar vb.) uluslararası işbirliği yaparak baş edileceğine olan inançtır diyebiliriz. Ulus devletlerin yanı sıra uluslararası hukukun önemli aktörlerinden biri haline gelen uluslararası örgütlerin meşru zemininin tesis edilmesi gereksinimi bu örgütlere duyulan ihtiyacın da bir nevi meşrulaştırılma çabasıdır. Uluslararası örgütler devletlerle kıyaslandığında çok taraflı ve karmaşık bir yapıya sahiptirler. Bu sebeple, uluslararası örgütlerin meşruluğunu tesis etmek devletlere göre daha sancılı bir süreci içerir. Uluslararası örgütlerin uluslararası arenada bulunan ve reddedemeyeceğimiz etkisi bu sancılı süreci yaşamak zorunda olduğumuzu gösteriyor. Böylece, uluslararası örgütlerin meşru zeminini tesis etmek bir ihtiyaç haline gelmektedir. Bu makale bahsettiğimiz bu ihtiyaca cevap verebilme endişesi taşırken uluslararası örgütlerin meşru zemini tesis etmek için ihtiyaç duyulan unsurlarla birlikte ortaya çıkan çelişkileri ve zorlukları da ifade etmektedir. Bu endişeyi sergilemek için öncelikle meşruluk üzerine kısa bir inceleme ile asıl tartışmamıza bir alt yapı oluşturmaya çalışacağız. Ardından uluslararası hukuk çerçevesinde meşruluğun ele alınma yöntemlerini inceleyeceğiz. Uluslararası örgütlerin meşru yapısını ve meşru zeminini tesis etmek için gereksinimleri izah etmenin akabinde tartışmalı bir örnek olan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin meşru yapısı üzerine bir kritik sunacağız. Son bölümde genel bir değerlendirme ile bu çalışmayı özetleyeceğiz. Meşruluk ve otorite kavramlarının ilişkisi dâhilinde de facto otoriteye sahip olabileceğini iddia ettiğimiz uluslararası örgütlerin meşru yapısının tesis edilip edilemeyeceği problemiği makalenin ana tartışma konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Örgütler, Meşruluk, De facto Otorite, Uluslararası Hukuk

ON THE LEGITIMACY OF INTERNATIONAL ORGANISATIONS: DE FACTO AUTHORITY

Abstract

This article analyses the legitimacy of international organisations. Adverse impact of the globalisation process on entire world such terrorism, environmental problems, epidemic illnesses, poverty, global warming, civil war etc. has convinced nation-States as regards the necessity of international organisations to deal with such global problems. Beside the nation-States, therefore, international organisations have gradually become a

* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Kamu Hukuku Anabilim Dalı, selmanozdan@gmail.com

prominent legal actor of both international law and international society. Since the concept of legitimacy has become a pivotal concern in international law, an issue of establishing the legitimate base for international organisations has been respected as a serious requirement before international law. For the sake of analysing and criticising of the legitimacy of international organisations, this article, briefly examines the concept of legitimacy. It then analyses the concept of legitimacy in the field of international law since international organisations have been accepted and recognised as one of prominent legal actors as well as nation-States. The legitimacy question of international organisation which is the central issue of this article is being examined in the third section. It further looks for vital ingredients that should be hold by international organisations to be legitimately accepted under international law. In the fourth section, It brings a contentious sample case which is the legitimacy problem for the United Nations Security Council. Final section concludes this article with an overall assessment. Considering interdependence between legitimacy and authority, the legitimacy question in international organisations may become a central issue if de facto authority is claimed for international organisations. This article finally claims that establishing the legitimate authority for international organisations, in comparison to nation-States, is not peaceful and plain process.

Keywords: *International Organisations, Legitimacy, De facto Authority, International Law*

Giriş

Küreselleşme ve onun getirdiği yerel/ulusal düzey dışında kalan problemlere veya konulara bireysel devlet bazında bir karşılık bulmanın veya çözüm üretmenin zor olması, toplumu uluslararası örgütlerin, yapıların veya kuruluşların mevcudiyetinin gerekliliğine ikna eder. Küreselleşme terörizm, sivil savaşlar, soykırım, kitle imha silahları, çevre kirliliği, salgın hastalıklar ve fakirlik gibi menfi üretimleri sebebiyle, ülkelerin coğrafi konumlarının önemi ortadan kalkmıştır. Dünya coğrafyasını etkileyen bu tür problemler temel olarak insan varlığına karşı bir tehdit niteliğindedir. Uluslararası birliktelik ve işbirliğini, insan haklarını temelden tehdit eden bu tür problemlere karşı çağımızın en makul çözümlerinden biri olarak değerlendirmek, küresel sistemin getirdiği ve müspet sonuçlara ulaştırma potansiyeli olan bir düşüncedir. Nitekim bu işbirliği ve birliktelik alternatifi zor bulunabilecek bir çözümdür. Bu tehdidi tamamen yok olmasa bile asgari düzeye indirmenin mümkün olup olmadığı sorusu bizi, bir çare olarak gösterebileceğimiz uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk zemininde meşruluğunu incelememize sevk etmektedir.

Geçmişten günümüze, ulus devlet için meşruluk kavramının çok çekişmeli bir konu olduğunu düşünürsek, bu kavramı uluslararası örgütler özelinde düşünmek ve tesis etmek oldukça tartışmaya açık bir konu olacaktır. Bu tartışmalı konu içerisinde *de facto* otoriteye sahip olabileceğini iddia ettiğimiz uluslararası örgütlerin meşru yapısının tesis edilip edilemeyeceği problematiği makalenin ana tartışma konusunu oluşturmaktadır. *De facto* otorite üzerine akademik literatürde farklı tanımlamalar mevcuttur. Richard S. Peters'a göre, *de facto* otorite, verilen emirlerin esası sorgulanmadan ve değerlendirilmeye alınmadan uyulması gerekliliğini ifade eder (Peters, 2017). Charles W.

Cassinelli'ye göre ise *de facto* otorite içerisinde emirler vatandaşlar tarafından değerlendirilebilir ve hatta sorgulanabilir; fakat vatandaşlar bu emirlerin esası ile ilgili ihtilafa düşse dahi verilen emirleri yerine getirip otoriteye itaat etmek zorundadırlar (Cassinelli, 2017). Robert Ladenson ise *de facto* otoriteye sahip olan her sistemin meşru olduğu iddiasına yer verir (Ladenson, 1980), (Raz, 1985). Bu makalede *de facto* otoritenin ima ettiği husus, her ne kadar Cassinelli'nin tanımlamasına daha yakın olsa da, emirlerin uyulmasına dair olan inancı ve uyulmak zorunda hissedilen otoriteyi tanımlamaktadır.

1. MEŞRULUK ÜZERİNE

Modern sosyal bilimler ve özellikle uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde meşruluk kavramının yaygın ve geleneksel anlamlarına baktığımız vakit onu, yasalara uygun olan şartları yansıtan bir kavram olarak görüyoruz. Meşruluk kavramını “egemen sistemin hukuksal yapısına, kanun ve kurallarına uygunluk” ve “yürürlükteki yasalarla çelişmemek” ifadeleri ile de açıklayabiliriz (Dağ, 2004:279), (Demir ve Acar, 2002:282), (Stevenson, 2010:1009), (Coicaud, 2004:18-25). Ayrıca meşruluğu, mevcut otoritenin haklı sebeplerle temellendirilmesi olarak da tanımlayabiliriz. Yine meşruluk, bağlayıcı kararları alma gücüne sahip olmak veya bağlayıcı kuralları belirlemek şeklinde de nitelendirilebilir (Wolfum, 2008:6).

Meşruluk kavramı ve onun üzerine yapılan tanımlamalar tarihte statik bir yapıda seyretmemiştir. Değişen dünya sisteminde, etkileşimi yükselen uluslararası arenada ve bunlara bağlı olarak dönüşen ve yenilenen yönetim mekanizmalarında meşruluk farklı yöntemlerle tanımlanmıştır. Meşruluk kavramını açıklama gayretimiz, kavrama olan ihtiyacımızdan kaynaklanır. Bu sebeplerle yukarıda farklı kaynaklardan sağladığımız kelime anlamları bu makalenin tartışmasını yapmamız için bize yeterli gelmeyecektir.

Demokratik yönetim sistemlerinin ortaya çıkması ile meşruluğun, önemli ölçüde inanç ve/veya güven kavramları ile açıklanmaya başladığını görebiliriz. Bu anlamda Seymour Martin Lipset, mevcut siyasi kurumların, ilgili toplum için en uygun olduğu inancını ve güvenini tesis ve idame eden sistemin bu anlamda kâfi ve liyakat sahibi olması, o sistemi meşru hale getireceğini belirtir (Lipset, 1960:77). Meşruluk ile sisteme duyulan inanç ve güven arasındaki sıkı bağı yalnızca Lipset ele almamıştır. John Schaar, insanların var olan kurumların (siyasi, sosyal) etik olarak uygunluğunu veya kabul edilebilirliğini inanç kavramı açısından ele alırlarsa (kurumlara güvendiklerini ve inandıklarını belirtirlerse), bu kurumların meşru bir zeminde yer alabileceğinden bahseder (Schaar, 1981:20). Bir siyasal yapının istikrarlı olmasının ön koşullarından biri, toplumun inanç ve değerleri ile uyum içinde olan meşru siyasi kararların iradeli ve gönüllü olarak kabul edilmesidir. Eğer birey, mevcut siyasi düzenin meşru olduğuna kanaat getirirse, o birey ahlaki bir yükümlülük gereği mevcut siyasi sistemin kurallarına uygun olarak yaşamaya gayret gösterir. Meşru ve haklı gerekçelerle bezenmiş bir güç veya yönetim, ona bağlı olan toplumda da vazife şuurunda bir hassasiyet oluşturacaktır (Smith, 1970:17), (Hendel, 1958). Bu anlamda bir kurum siyasi gücünü uygulamada etik açıdan ne kadar meşru kılarırsa siyasi meşruluğunu da o derece sağlamış olur (A. E. Buchanan, 2007:233). Böylece, inanç hususunda meşruluğu değerlendirirsek şu sonuca varabiliriz: Eğer bir sistem, sosyal ve siyasi etik liyakate sahip olup bunu toplum nazarında iddia edip ispatlarsa, bir yandan mevcut sisteme olan toplumun güveni

gerekçeli olarak tesis edilirken diğer yandan da buna bağlı olarak sistemin meşruluğu tesis edilmiş olur.

Günümüzde meşruluğun en iyi bilinen tanımı Max Weber tarafından yapılmıştır. Weber meşru otoriteyi, dayandığı temeller bakımından üç münhasır saf türe ayırır: Rasyonel temeller, geleneksel temeller ve karizmatik temeller (Weber, 1978:215).

1- Rasyonel Temeller: Kanunla düzenlenmiş normatif kuralların meşruluğuna ve bu kurallara binaen otorite/egemen pozisyonuna getirilenlerin komut verme hakkına sahip olduğu inancına dayalıdır. Bu temeller üzerine kurulu olan otorite **yasal otorite** olarak adlandırılır.

2- Geleneksel Temeller: Kadim geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre otoriteyi/gücü kullananların meşruluğuna olan yerleşik inanca dayalıdır. Bu durum **geleneksel otorite** olarak adlandırılır.

3- Karizmatik Temeller: Bir bireyin müstesna kutsallığına, kahramanlığına, örnek kişiliğine ve ayrıca o kişi tarafından açıklanan veya buyrulan normatif kalıp veya emirlere olan teslimiyete dayalıdır. Bu durum ise **karizmatik otorite** olarak adlandırılır (Weber, 1978:215), (Weber, 2017), (Smith, 1970:18).

Weber tarafından sunulan bu üç münhasır saf türde meşru otoritenin inanç konsepti ile olan sıkı bağımlı gözlemleyebiliyoruz. Burada dikkat çekmemiz gereken husus ise, meşru zeminin tesisi için inancın nasıl ortaya çıktığı ve kime karşı ileri sürüldüğü ile ilgilidir. Otoritenin modern toplumlarda ve çağdaş dünya sistemindeki geçerli olarak tabir edebileceğimiz yasal otorite modelinde meşru otoriteye olan inanç, legal bir zemin üzerine tesis edilmiştir. Bu model, yasalarla oluşturulmuş olup kişisel nitelik arz etmeyen bir sistemi vaat eder. Geleneksel otoritede ise meşru kabul edilen otorite, geleneklere göre onaylanmış bir sistemdir. Bu modelde otoriteye olan itaat ve inanç, resmi yöntemlerden ziyade geleneksel yollarla belirlenir ve kişisel sadakat ön planda olup, onanmış ve kutsal kabul edilmiş güç, geleneklere sadık olan kişiyi temsil eder. Karizmatik otoritede ise yapısal olmayan bir durum söz konusudur. Bu modelde meşru kabul edilen otorite, toplumdan ziyade birey ile tanımlanır. Olağanüstü özellikleri veya örnek nitelikleri sebebiyle karizmatik lider olarak addedilen kişi, bu modelde itaat edilen kişidir. Bu kişinin meşru otoritesi de onun karizmasına olan inanç ile tanımlanır (Smith, 1970:18-19), (Weber, 2017:48-49). Böylece meşruluk ile inanç arasında doğru orantı olduğunu kabul edersek, bir sistemin, modelin veya yönetimin meşruluğunu tasdik etmenin kolay olmadığını görebiliriz. Meşruluk arayan sistemin hitap ettiği bireylerin inanç faktörünü ortaya koyması, sistemin temel bileşeni olarak kabul edilmelidir. Bu temel bileşen formüle girmediği sürece sonuç alınamayacaktır. Bu sebeple meşruluğu bir riayet kültürü ile açıklamak kâfi olmayacaktır. Meşruluk genel anlamda mevcut otoritenin temellendirilmesi veya gerekçelendirilmesi ile ilgilidir (Bodansky, 2008:312). Bu anlamda meşruluk kavramını hem normatif hem de sosyolojik temellerle açıklayan Allen Buchanan ve Robert Keohane inanç (*belief*) hususunda bir ayrımı gider. Normatif manada bir kurumun meşruluğu, o kurumun yönetme/hükmetme/kural koyma hakkına sahip olma iddiası ile ortaya çıkar. Buna ek olarak, normatif manada uyulacak kuralların, prensiplerin ve/veya yasakların ilanı, bu kurallara uyma halinde sahip olunacak faydaların belirtilmesi ve bunlara uymama halinde de maruz kalınacak yaptırımların ilan edilmesi ile bu kurallar güvence altında alınır (A. Buchanan ve Keohane, 2006:405). Buchanan ve Keohane, böylece normatif manada meşruluğun tesis edilme şeklini açıklamaktadır.

Buchanan ve Keohane'ye göre, sosyolojik manada bir kurumun meşru olması ise, o kurumun yönetme/hükmetme/kural koyma hakkına sahip olduğuna dair yaygın inanca (*belief*) dayanır (A. Buchanan ve Keohane, 2006:405).

Normatif ve sosyolojik açıdan yukarıda bahsettiğimiz tasnif ile Weber'in (ve birçok bilim insanının Weber'e atıf yaparak uygulamaya aldığı) üç münhasır saf meşruluk türü arasında yeni bir tasnife başvurmak gerekebilir.¹ Normatif ve sosyolojik başlığı altında Weber'in üç saf meşru otorite türünü açıklayacak olursak, rasyonel temellere dayanan yasal otoriteyi, meşruluğun normatif manasında tanımlamak yerinde olacaktır. Nitekim meşru otoritenin burada kural koyma hakkına sahip olması, yasal zemine dayanan bir iddia olarak karşımıza çıkıyor. Geleneksel ve karizmatik otorite türlerini ise, normatif manadan daha çok sosyolojik mana kategorisinde değerlendirmek gerekir, çünkü burada bir kurumun yönetme/hükmetme/kural koyma hakkına ve yaptırım veya cezaları belirleme hakkına sahip olduğuna dair inanç söz konusudur. Rasyonel temeller üzerine tesis edilmiş bir yönetimden ziyade olagelen pratiklerin (teamüller) ağır basmasıyla, otoriteye karşı bir inanış, güven veya otorite lehine bir zan mevcuttur. Bu açıdan değerlendirdiğimiz vakit, rasyonel temellere dayanan yasal otoritede şartlar oluştuğu anda inanç faktörü de beraberinde geleceği için, yasal otoriteyi ayrıca meşruluğun sosyolojik manasında da tanımlayabiliriz.

	Normatif Açıdan	Sosyolojik Açıdan
Yasal Otorite	+	+
Geleneksel Otorite	-	+
Karizmatik Otorite	-	+

Tablo 1 - Normatif ve Sosyolojik Açıdan Weber'in Üç Saf Meşru Otorite Tipi

Görüldüğü üzere devletlerin meşruluğunu tesis etmek, o devlete tabi olan bireylerin, yönetimin meşruluğuna olan inancını da tesis etmeyi gerektirecektir. Birden çok bileşene sahip olan uluslararası yapıların veya örgütlerin meşruluğunu tesis ve tasdik etmek ise, ortaya üzerinde dikkatli çalışılması gereken ve hassas dengeler barındıran bir durum sunacaktır. Uluslararası arena düzeyinde değerlendirmeye alacağımız *uluslararası örgütlerin meşruluğu* konusunda boşlukları bir nebze de olsa doldurmak için öncelikle meşruluk hususunu uluslararası hukuk çerçevesinde incelemekte fayda olduğu kanaatindeyiz.

2. ULUSLARARASI HUKUKTA MEŞRULUK

Uluslararası hukuk çerçevesinde meşruluk hususu incelendiği vakit karşımıza farklı görüşler çıkacaktır. Bunun sebebi, uluslararası hukukun aslında daha kemale ermemiş yapıdır diyebiliriz. Tüm farklı görüşlere rağmen uluslararası hukuk içinde meşruluğu tesis etmek ortak görüş ve amaç olsa bile, bu tesis etme işlemi hangi yöntemlerle olmalı sorunu farklı yaklaşımları doğurmuştur. Uluslararası hukukta meşruluk kavramı incelenirken devlet merkezli bakış açısı ile küresel yönetimi benimseyen bakış açısı, meşruluğun zeminini oluşturmakta farklı teklifler sunacaklardır; fakat yukarıda da değindiğimiz gibi ortak amaç meşruluğu sağlamak olacaktır.

¹ Rkz Tablo 1

Bazı görüşler tarafından, ulusal demokratik yönetimlerin meşruluğu ile kıyaslandığında, uluslararası hukukun meşru zemininin yetersiz olduğu hatta meşruluktan mahrum olduğu belirtilir. Bu durum da, uluslararası hukukun otoriter ağırlığının ulusal demokratik yönetimlere nispeten az olduğu sonucunu doğurur (Young, 2003), (Wolfrum, 2008:2-5). Bu görüş ayrıca Jack Goldsmith ve Eric Posner tarafından da dile getirilmiş ve onlar, ulusal devlet çıkarlarının önceliği ve ulusal devlet gücünün nüfuzu ile karşılaştırıldığında, uluslararası hukukun edimlerinin sınırlı olacağını vurgulamışlardır (Goldsmith ve Posner, 2005:13). Bu açıdan incelendiği vakit, uluslararası hukukta meşruluğu iddia etmek ulus devlet ile kıyaslandığında daha zor olacaktır. Bu görüşü, Carl Schmitt'in fikirlerinin yeniden ortaya çıkması olarak okuyabiliriz. Nitekim Schmitt, uluslararası hukuku ulusal hukuk ve ulusal çıkarlar açısından değerlendirir. Yani, ulus devletlerarasındaki normatif düzenin önkoşulu ve temel dayanağı olarak ulusal normatif düzene işaret eder ve uluslararası normatif düzenin ulusal normatif düzen olmadan var olamayacağını vurgular. Böylece ulus devlet merkezli bir uluslararası ilişkiler disiplini benimseyen Schmitt, uluslararası hukukun da bireysel devletler tarafından kontrol edileceğini vurgular (Wolfrum, 2008:2-3).²

Diğer bir görüş ise küresel gelişmelerin ve dönüşümlerin sonucuna nispeten bir değerlendirmede bulunur. Böylece sivil toplum kuruluşlarının artan etkisi ve parlamenter veya hükümet fonksiyonlarının uygulanmasını sağlayan organların tesis edilmesi ile yeni küresel sorunlar doğduğunu belirtir ve bu küresel sorunlarla yüz yüze gelmek ve mücadele etmek için uluslararası kuruluşların meşruluklarını tesis edip geliştirerek yeni formata bürünmeleri gerektiğini iddia eder. Bu durum küreselleşmenin kurumsal bir sonucu olarak nitelendirilebilir. Küresel dünya düzenine göre bir sistem öngören bu görüşte, küresel problemlere karşı uluslararası hukukun mevcudiyetine mecburiyet olduğunu iddia eden bir düşünce görebiliriz. Şayet iki görüş arasındaki temel farka değinirsek birinci görüşte, devlet çıkarları göz önünde bulundurularak demokratik yöntemlerle seçilmiş hükümetlerin, özerkliğini muhafaza etmeleri temel kaygıdır. İkinci görüşe göre ise, demokratik olarak meşru kılınmış uluslararası kurumların, ulusal hükümetlerin veya kurumların yerini alabileceği düşüncesi hâkimdir (Wolfrum, 2008:3-4).

Uluslararası hukukun meşru zemini tesis edildiği sürece ikinci görüş uygulama alanı bulabilecektir. Küreselleşen dünya düzeninin ihtiyaçlarına vurgu yapan ikinci görüşte, ulus devlet yapısını ortadan kaldırma düşüncesi yoktur; ancak bunun yerine uluslararası hukukun güçlenmesi ve meşru zeminde kök salması sayesinde küresel problemlere karşı daha etkin ve sağlam bir yapı oluşturma vurgusu vardır. Bu sebeple bu iki görüşü birbirinden zıt düşünmek yanlış olacaktır, aksine uluslararası hukukun meşru olarak yer aldığı bir uluslararası arenada birbirlerini tamamlayacak görüşler olarak değerlendirilebiliriz. Bu birliktelik de karşımıza ilk hamlede, yani uluslararası hukuka meşruluk zemini hazırlama teşebbüsünde ortaya çıkar; şöyle ki, uluslararası kamu hukukunun meşruluğu ulus devletlerin rızalarına bağlıdır.³ Ulus devletlerin rıza

² Carl Schmitt'in bu görüşlerini ayrıntısı ile incelemek için bkz. (Schmitt, 1934)

³ Demokratik olarak yapılanmamış devletlerin üye/ortak olduğu bir uluslararası hukuk kuralının meşruluğu problematik bir konu olacaktır. Bu hususun farklı bir bahis olması sebebiyle, bu makalede değinmiyorum fakat bu hususta detaylı araştırma için bkz. (Young, 2003), (Goldsmith ve Posner, 2005) ve (A. Buchanan ve Keohane, 2006).

gösterdiği devletlerarası anlaşmalar, konvansiyonlar veya sözleşmeler uluslararası hukuk kuralı oluşturur ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü 38. madde gereği, uluslararası hukukun asli kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Böylece bu kural meşru zeminde uluslararası arenada uygulama alanı bulur. Sonuç olarak uluslararası hukukun meşruluğu ulus devlet tabanlı bir edimdir.

Uluslararası hukukun meşru yapısından bahsedeceksek muhataplarını net bir şekilde belirlememiz gerekir. Bu durum bize uluslararası hukukun meşru zeminini tesis etmek için gerekli olan unsurlarını gösterecektir. Yukarıda meşruluğun ulus devlet ile olan ilişkisini iki farklı açıdan inceledik ve ulus devletin rıza faktörünün ve bunun sonucunda ortaya çıkan uluslararası hukuk prensiplerini belirleyen uluslararası nitelikteki belgelerin bu meşruluğa katkısından bahsettik. Uluslararası hukukun devlet ile olan ilişkisini sadece bununla sınırlamak yanlış olacaktır. Uluslararası müzakereler sonucu ortaya çıkan kurallar, bir devletin ve onun vatandaşlarının iradesinden çok, bir uluslararası organın iradesi olarak karşımıza çıkar.⁴ Bu anlamda uluslararası hukuk devletlerin yetkilerini veya uluslararası arenadaki manevra kabiliyetlerini sınırlandırabilir.⁵ Özellikle insan haklarının korunması, çevre problemleri ile mücadele etme veya terör tehdidine karşı önlem alma ve mücadele etme gibi hususlarda devletler, ulusal çapta yetersiz kalmakta ve devletlerin uluslararası birlikteliğe olan ihtiyaçları artmaktadır (Wolfrum, 2008:13). Bu durum da, devletlerin ulusal sınırlarının uluslararası hukuk tarafından geçilmesine yol açar. Bu durum karşılıklı kazanma olarak yorumlanabildiği gibi geleneksel ulus devlet anlayışını zedeleyebilecek bir mecburiyet olarak da yorumlanabilir. Nihayet her iki yorum da uluslararası hukukun meşruluğunu kazandığı veya geliştirdiği uluslararası kurallar veya prensipler ile ulus devletlerin iç dinamiklerinde meşruluğun yer aldığını gösterir.

Uluslararası hukukun bir diğer muhatabı ise dolaylı olarak veya doğrudan bireylerdir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası bu durum uluslararası hukuk içerisinde geniş bir yer bulmuştur. Savaş hukuku (*jus in bello*) bu duruma verilebilecek bir örnek olup savaş hukuku, savaş mahkûmları veya siviller gibi belirli grupları ele alırken ayrıca savaş durumu için de bazı kısıtlamalar ve kurallar getirir.⁶ Bu sebeple uluslararası hukukun sadece devletlere etki ettiğini iddia etmek yanlış olacaktır (Wolfrum, 2008:13). Bu duruma verilebilecek en dikkat çekici örnek, İkinci Dünya Savaşı akabinde tesis edilmiş olan Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi ve Uzak Doğu Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi'dir. Bu mahkemeler; savaş suçları, barışa karşı işlenmiş suçlar ve insanlığa karşı işlenmiş suçlar sebebiyle bu suçları işleyenlerin üzerindeki asli (devlet)

⁴ Bu noktada, mevcut ifade ile pek çelişmeyen fakat farklı bir bakış açısı getiren Alman hukuk adamı Heinrich Triepel'in *vereinbarung* kuramına yani "ayrı ayrı devlet iradelerinin tertip edilmesi" hususuna değinmek gerekir. Bu anlamda, "birçok devlet için bağlayıcı nitelikte kural koyabilecek irade tek bir devletin iradesi olamaz... Mademki hiçbir devletin bireysel iradesi milletlerarası hukuk kurallarının oluşmasını sağlayamaz, o halde milletlerarası hukukun kaynağını devletlerin bireysel iradelerinin birleşmesinden meydana gelen bir iradede aramak gerekir". Aktaran: (Soysal, 2003:173) ve (Çelik, 1979:20).

⁵ Ekonomik açıdan bu durumu tahmin etmek zor değildir. Küresel piyasaların etkin olduğu dünya düzeninde devletlerin sınırları ekonomik açıdan adeta şeffaflaşmıştır. Sadece ulusal dinamikler gözetilerek ekonomik politika belirlemek imkânsız hale gelmiştir.

⁶ Savaş hukukunda yer alan bu kurallar ve kısıtlamalar için bkz. (Orend, 2006:105-136) ve (Johnson, 2002:142-143). Ayrıca, bağlantılı olarak savaş hukukunda etik anlayışı irdelemek için bkz. (Schulte, 2012), (Fisher, 2011) ve (Holmes, 1989).

dokunulmazlıkları kaldırmış ve bu suçları işleyenleri yargılamıştır⁷ (Bassiouni, 2001:84). Ayrıca Aralık 2017 tarihinde kapanan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesi de uluslararası hukukun, bireyi dolaylı veya doğrudan bir şekilde muhatap aldığının kanıtlarıdır.⁸ Uluslararası hukukta azınlıkların korunması için atılan adımlar ve meydana gelen gelişmeler de bu husus için değerlendirmeye alınmalıdır (Kunz, 1954), (Åkermark, 1997:55-67). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği bu anlamda azınlıkların haklarını belirleyen uluslararası standartları getirmiştir (UNHCHR, 2010).

Burada bahsedeceğimiz ve makalenin konusunu da yakından ilgilendiren uluslararası hukukun bir diğer muhatabı, tüzel kişiliklerdir. Çok uluslu şirketler ve uluslararası örgütler, ulus devlet sınırlarını aşan, yani ulus ötesi yapılar ile uluslararası hukukun mecburi olarak odağında olan kurumlardır (Wolfrum, 2008:14). Böylece uluslararası hukukun esas öznesinin sadece devletlerden ibaret olmadığını, özellikle değişen dünya düzeninde bireylerin ve uluslararası örgütlerin de uluslararası hukukun öznelerinden olduğunu görebiliriz.

3. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN MEŞRULUĞU

Çok uluslu yapıda bulunan kurumlar, enstitüler, birimler veya örgütler şüphesiz ki küreselleşen dünya sistemi ile birlikte hesaba katılması gereken aktörler olarak karşımıza çıkarlar. Uluslararası hukukun, devletlerin hem iç hem de dış politikalarına etki etmesi ve devlet dışı aktörlerin politika belirlemedeki etkin rolü, uluslararası örgütlerin konumunu, dünya üzerinde askeri, siyasi, diplomatik ve ekonomik sistemlerde belirleyici ve etkileyici yere getirmiştir. Bu durumun en önemli göstergesi, uluslararası örgütlerin, antlaşmalar temelinde genellikle devletler tarafından oluşturulan işlevsel kurumlar olmalarıdır.

Uluslararası örgütlerin etkisiz olduğu dönemlerde bu örgütler için meşruluk zemini hazırlamak uluslararası arenada ısrar edilen bir durum olmamıştır. Fakat bu örgütler daha etkin hale gelmeye başladığında ve otoriter bir şekilde ortak küresel problemlere eğildiğinde, uluslararası örgütlerin meşru yapıya sahip olup olamaması sorunu ortaya çıkmıştır. Bu durumda da uluslararası örgütlerin yapısal özellikleri sebebiyle meşruluk sorusunu ortaya atmak otorite kavramı açısından problem oluşturabilir; fakat bu örgütlerin modern zamanlardaki etkinliği hesaba katıldığında meşruluk sorusu, yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir ihtiyaç haline gelir. Peki, bu problemler hangi noktalarda karşımıza çıkar? Bu hususları Profesör Mervyn Frost'un yardımıyla üç noktada izah etmeye çalışalım. *İlk olarak*, uluslararası örgütler devletlere benzer şekilde otoriter bir yapıya sahip değillerdir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği veya Amerika Devletler Topluluğu gibi uluslararası örgütler onlara üye devletler veya o devletlerin vatandaşları üzerinde bir hükümet kurma eğiliminde ol(a)mazlar. Eğer bu örgütlere otoriter bir kimlik yükleyeceksek, mevcut otoriteyi bireylerden ziyade devletler üzerinde sergileyebilirler;

⁷ Mahkemelerin sözleşmelerinin ilgili maddeleri için bkz. (*Charter of the International Military Tribunal (Nuremberg Charter)*, 1945, böl. 7) ve (*Charter of the International Military Tribunal for the Far East*, 1946, böl. 6).

⁸ Adı geçen ceza mahkemelerinin ve aralarındaki ilişkinin detayları için bkz. (Crane, Sadat ve Scharf, 2018), (Aksar, 2004), (Mettraux, 2006), (Schabas ve Bernaz, 2011) ve (Cryer, Friman, Robinson ve Wilmshurst, 2010).

fakat devletlerle kıyasladığımız vakit bu örgütlerin genel anlamda egemen bir otoriteye sahip olduğunu söyleyemeyiz. *İkinci olarak*, uluslararası örgütlerin üyeleri, bireylerden ziyade (genellikle) devletlerdir. Bu durumda ortaya çıkan soru ise, devlete tabi olan bireylerin, devletin egemen otoritesine uyma anlamında sahip olduğu etik sebepler ve endişeler, bir uluslararası örgüte üye olan devletler için de geçerli midir? Devletlerin uluslararası örgütlere bağlılığını etik sebeplerden ve endişelerden ziyade işlevsel sebeplerle açıklamak hem örgütlerin hem de bağlılık durumunun tabiatına daha uygundur.⁹ *Üçüncü bir nokta ise*, uluslararası örgütlere üye bulunan devletler egemen yapıdadırlar ve onların bir üst otoriteye tabi olma durumu yoktur. Bu durumda, uluslararası örgütlerin egemen yapıya sahip olmadıkları varsayılsa, meşruluk sorusunu sormak, otorite ilişkisi olmadığından gereksiz sayılabilir (Frost, 2013). Yukarıda altını çizdiğimiz gibi meşruluk; yapılar, kurumlar veya bireyler veya bunların aralarında otorite ilişkisi kurulması ile kendini gösteren bir konsepttir. Eğer uluslararası örgütler (egemen olarak kabul edilip) ile onlara üye devletler arasında bir otorite ilişkisi kurulamıyorsa meşruluk problemi de doğmayabilir.¹⁰

Tesis edilen uluslararası örgütler belirli bir amaç veya amaçlara yönelik olan işlevsel kurumlardır. İnsan hakları ve bu haklara bağlı hususi konular, çevre, terör, iletişim vb. birçok konuda spesifik amaçlara yönelik uluslararası örgütler mevcuttur. İşlevsel olarak ele aldığımız bu uluslararası örgütlerin meşruluğunu tesis eden en önemli faktörlerden biri, bu örgütlerin amaca yönelik gerçekleştirdiği hizmetler ve faaliyetlerdir diyebiliriz. Bir uluslararası örgütün, amaçlarını gerçekleştirmek için meşru hale getirdiği endişesi ile yayınladığı raporlar, müdahil olduğu problemler, kamu desteğini arkasına alarak oluşturduğu baskı ve bunlara benzer faaliyetler, modern dünya düzeninde uluslararası sistemde bulunan tüm yapılar tarafından dikkate alınacak hale gelmiştir. Küresel sistem içerisindeki bu hareketliliği inkâr etmek imkânsızdır. Bu noktada, küresel sistemde merkezi ulus devlet anlayışının zemininin çürüdüğünü iddia eden Oscar Schachter'ın altını çizdiği dört önemli gelişme; bizim bu makalede *de facto otorite* olarak nitelendirebileceğimiz uluslararası yapıların veya örgütlerin, modern dünya düzeninde ne derece değişiklik yapabileceğinin ve ayrıca etki kapasitesinin ne derece yüksek olduğunun açıklaması mahiyetinde olacaktır.

İlk olarak, küresel iletişim ağları sebebiyle genişleyen teknoloji ve sermayenin büyüyen ve yükselen hareketliliği, doğrudan yabancı yatırımın düzenlenmesindeki veya ulusal üreticilerin korunmasındaki gümrük tarifesi veya tarife dışı engeller aracılığıyla azalan istiap haddi, ekonominin teşkilinde devlet merkezli sistemin altını oymuştur. Devlet kontrolünün üzerinde olan küresel piyasanın üstünlüğü neredeyse evrensel anlamda kabul edilmiştir. *İkinci olarak*, ulusal sınırların ötesinde insan hakları, çevre ve

⁹ Uluslararası örgütlerin yaygın bir biçimde amaca yönelik işlevsel ve devletlerden oluşan bürokratik yapılar olduğu anlayışını görebiliriz (Keohane, 1989:3-4).

¹⁰ Uluslararası örgütlerin meşruluğunu tartışma ile ilgili çekince niyetinde olan bu üç hususun yanında Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi ulus-üstü örgütlerin (*supra-national organizations*) varlığını da dikkate alarak otoriter birlikleri girişimci/işbirlikçi birliklerden ayırmak gerekir. Ulus-üstü örgütleri uluslararası örgütlerden ayıran fark, ulus-üstü örgütlerin özerk şekilde düzenleyici bir güce sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda önde gelen örneklerden biri olan Avrupa Birliği ulus-üstü bir örgüt olarak kural koyma, karar verme ve yatırım gücü bakımından ulusal kontrolden bağımsız bir şekilde ulus-üstü bir otoriteye sahiptir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de benzer şekilde özerk düzenleyici güce sahiptir diyebiliriz (Lindseth, 2016:152).

silahsızlan(dır)ma gibi alanlarda faaliyet gösteren teşkilatlı hükümet dışı hareketlerin olağanüstü büyümesi ve genişlemesi, uzun zamandır yerel veya ulusal olarak kabul edilen hususlarda siyasi değişikliğe ve hareketliliğe sebep olmuştur. Ayrıca bu durum ulusal sınırların ötesinde kendilerini de yakından ilgilendiren yeni sosyal kimliklerin çıkmasını teşvik etmiştir. Yeni oluşmaya başlayan bu tür uluslararası sivil toplumlara paralel olarak uyuşturucu kaçakçıları, silah tüccarları, terörist gruplar ve kara para aklayıcılar gibi ulus ötesi sivil olmayan topluluklar da ortaya çıktı. Yeni iletişim ağlarının ortaya çıkması ve finansal piyasadaki deregülasyon ya da serbestleşmenin sonucu olarak bu sivil olmayan toplulukların güçleri önemli ölçüde arttı. Bütün bunların sonucu olarak bu tür uluslararası ve ulus ötesi yapılanmalara karşı ulus devletinin zayıflığını göstermektedir. Schachter'ın *üçüncü olarak* değindiği husus ise, hukuk devletinin merkezi otoritesine gittikçe artan bir şekilde itirazda bulunan veya karşı çıkan, farklı türlerde devlet altı kimliklerin ortaya çıkmasıdır. İnsan hakları, çevre veya feminizm ile ilgili ulus aşırı toplulukların artması ve bu toplulukların hiçbir teritoryal aidiyete sahip olmamasını Schachter, kozmopolitanizmin yeni bir modeli olarak açıklıyor ve bu yeni model içerisinde bulunan devlet altı kimliklerin, devletin merkez otoritesinde bir gerilemeye yol açabileceğini belirtiyor. Schachter, devletin merkezi otoritesinin gerilemesinin sebeplerinden *dördüncüsünü* batık veya parçalanmış devlet (*failed state*)¹¹ olgusunun ortaya çıkması ile açıklıyor. Bu noktada batık devlet ifadesi; hükümetin ve sivil düzenin fiilen yok olması ve o devletin varlığını sürdürmesi ancak uluslararası ortak bir tutum veya anlaşmaya bağlı olması ile açıklanabilir.¹² Bu durumdaki bir devlet, uluslararası arenada resmi olarak mevcudiyetini muhafaza etse dahi o devletin hükümeti, ülkenin iç işlerinde (anayasanın oluşturulması, seçimlerin yapılması, uyum sürecinin tesis edilmesi vb.) doğrudan bir özgürlüğe sahip olamayacaktır (Schachter, 1998), (Craven, 2010:206-07). Bu durum, küresel sistemde uluslararası yapılanmaların veya örgütlerin ulusal-devlet otoritesi karşısında ciddi bir güce sahip olduğunun ve tam anlamıyla devlet tarzı çalışmaya veya refleks göstermese bile uluslararası örgütlerin, modern dünya düzeninde *de facto* otorite oluşturduğunun kanıtıdır.

Uluslararası örgütlerin uluslararası legal ilişkiler ve sistem içerisinde yer alması, bu örgütlerin meşru yapısını ortaya çıkaran önemli bir etkidir. Nitekim 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin bir uzantısı olan ve 1986 yılında imzalanan Viyana Devletler ve Uluslararası Örgütler Arasında veya Uluslararası Örgütler Arasındaki Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, bu açıdan uluslararası örgütlere uluslararası hukuk içerisinde ciddi bir pay ayırmaktadır.¹³ Uluslararası hukuki ilişkilere uluslararası örgütlerin bir partner olarak katılımı, geleneksel olarak tam yetki gücünü elinde

¹¹ *Failed state* yani batık devlet kavramını Daniel Thürer'in cümleleriyle aktarmak istiyorum çünkü Thürer bu kavramı hem çok açık bir şekilde tanımlamakta hem de *failed* ifadesini ayrıntılı bir şekilde irdeleyip eleştirmektedir. Thürer batık devlet kavramını şu şekilde açıklıyor: Patlak veren şiddetin ve baskının ortasında kalan mamafih dünya haritası üzerindeki mevcudiyetini bir hayalet edasıyla sürdüren, kurumları, hukuku ve düzeni ya tamamen ya da kısmi olarak çökmüş bir devleti batık devlet (*failed state*) olarak tanımlayabiliriz (Thürer, 1999:732). Ayrıca, Thürer'in kavram eleştirisi için bkz. (Thürer, 1999:733-36).

¹² Afganistan ve Somali bu tür devletlere örnek olarak verilebilir.

¹³ 1986 Viyana Devletler ve Uluslararası Örgütler Arasında veya Uluslararası Örgütler Arasındaki Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi henüz yürürlüğe girmemiştir ve bu sebeple Sözleşme'nin uluslararası hukuka hususi etkileri açısından değerlendirilmesi yürürlüğe girdikten sonra yapılması gerekecektir.

bulunduran ulus devletlerin egemenliklerinden taviz vermemeleri için uluslararası örgütlere karşı sürekli tetikte olmalarını gerektirecektir (Sybesma-Knol, 1985).

Uluslararası örgütlerin *de facto otoriteye* sahip olduğunu iddia ettiğimiz vakit meşruluk zemininde bu hususu tartışabiliriz. Bu durum da uluslararası örgütlerle ilgili iki önemli konuya veya soruya bizi yönlendirir ve bu sorular esasında, uluslararası örgütlerin meşru yapısını incelemek için birbirini tamamlayıcı niteliktedir. *Birincisi*, uluslararası örgütler, meşruluklarını ispatlamak ve geliştirmek için nasıl oluşturulmalıdır sorusu, devletlerin meşruluklarını kazanma yöntemlerinden farkını ortaya koyacaktır. *İkincisi* ise uluslararası örgütler meşruluklarını tesis ederken elzem bileşenleri nelerdir ve bu bileşenler için prensipler nasıl belirlenecektir sorusu da, bu örgütlerin münhasıran meşruluğunu tesis ederken karşılaşılabilecek zorlukları ortaya koyacaktır (Bodansky, 2008:309-12). Bu sebeple uluslararası örgütlerin meşruluklarını tesis etmek devletlere nazaran daha sofistike bir durum arz eder.

Birinci hususa değinecek olursak, uluslararası örgütlerin, kurumların veya yapıların hem devlet tarzı (*quasi-state*) refleksini veya davranışını hem de devlet sisteminden ayıran tarafını belirtmek gerekir. Öncelikle uluslararası örgütler; kural ve prensip oluşturma, bunlara uyma ve uyulmadığı takdirde yaptırımların neler olacağı konusunda devlet tarzı bir otoriter yapı teşkil eder. Fakat tam olarak devlet tarzı veya hükümet gibi faaliyet gösteren bir çalışma prensibine sahip değillerdir. Bu durumu açıklamak adına şunu belirtmek gerekir ki, uluslararası örgütlerde kalıcı olarak addedilen bir ülke toprağında yaptırım uygulaması veya yasal güç kullanımı, devlet tarzı bir tekel (*monopolised*) sistemde bulunmamakta veya bulunulması şart koşulmamaktadır. Bu durumun sebebi ise uluslararası örgütlerin (büyük çoğunlukla) devletlerden teşkil olması ve buna bağlı olarak da hem tek bir ülke toprağında sınırlı olarak faaliyet göstermemeleri hem de teşkil olduğu bu devletlerin rızalarına mecbur olmalarıdır (A. Buchanan ve Keohane, 2006:406).

Uluslararası kuruluşların veya örgütlerin devlet tarzı bir sistemi tam manasıyla benimsemelerini beklemek yanlış olacaktır. Bu tür küresel yapıların ortaya çıkmasını ve bu yapıların uluslararası arenada (siyasi, ekonomik veya askeri sebeplerle) gücünün ve nüfuzunun artmasını, hem geleneksel hem de modern devlet anlayışına tepki veya alternatif olarak değerlendirirsek devlet tarzı yapılardan farklı olup küresel ve geleneksel egemenlik anlayışından uzak bir yapının oluşumu şaşırtıcı olmayacaktır. Bu açıdan değerlendirdiğimiz vakit, uluslararası örgütlerin meşru temelini oluşturulması ve sağlamlaştırılması ulus devlet nazarında olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açabilir. Öncelikle, uluslararası örgütlerin meşru temellerde dünya sisteminde yer alması, farklı açılardan ve konulardan güçlü bir uluslararası işbirliği kurulmasına vesile olacaktır. Ulus aşırı hareketliliğin yoğunlaştığı modern dünya sisteminde, terör örgütleri, uyuşturucu kaçakçıları veya insan kaçakçıları gibi illegal devlet dışı aktörlerin, bu ulus aşırı hareketliliği (geleneksel ulus devletin sınırlarının silikleşmesi) istismar etmesi, uluslararası örgütlerin ulus devletlerarasında anlaşmaya vararak düzenleyici ve sınırlayıcı bir çerçeve belirlemesi ile tamamen ortadan kalkmasa bile ciddi oranda azalacaktır (A. Buchanan ve Keohane, 2006). Bu niyetle hazırlanan düzenleyici bir anlaşma, sözleşme ve benzerinin, küresel ve müşterek bir tepki ortaya koyması, hem bahis konusu olacak olan uluslararası yapıya devletlerin rıza verdiğini gösterir hem de buna bağlı olarak o uluslararası yapının meşruluğunu geliştirir. Bu tür illegal devlet dışı aktörlerin

faaliyetleri, ulus devletler açısından müşterek bir endişe yaratacağı için uluslararası örgütlerin meşru zeminde vücut bulması ulus devletlerin de yararına olacaktır. Diğer taraftan baktığımız zaman ise uluslararası örgütler ulus devletlerin egemenlik anlayışına (özellikle klasik egemenlik ya da Westphalian egemenlik) sınırlandırma getirecektir. Bu sınırlandırma devletlerin bizzat rıza göstermesi ile gerçekleştiği için, uluslararası örgütlerin devletler üzerindeki etkisini meşru olarak değerlendirmeye almakta bir sakınca olmadığını tespit edebiliriz. Meşru sebeplerle temellendirilmemiş bir uluslararası örgütün devletler, bireyler veya diğer kurumlar üzerindeki faaliyetleri, kararları ve etkisi hem kamu tarafından desteğini yok eder hem de otoriter yapısını muhafaza etmekten aciz kalır.

İkinci hususa vereceğimiz cevap yukarıda da belirttiğimiz gibi *birinci* hususu tamamlayacak nitelikte olacaktır. Uluslararası örgütlerde meşruluğun tesis edilmesinde ne tür bileşenler yer alır? Bir uluslararası örgüt meşruluk konseptini tesis etmek, onun standartlarını oluşturmak ve bu iki duruma bağlı olarak idare etme/yönetme hakkına sahip olmak için bir takım özelliklere sahip olması gerekir. Toplum/kamu desteğini sağlamak, devletlerin rıza göstermesi ve liberal demokrasi anlayışına¹⁴ vakıf olmak ve uygulamak bu özelliklerin önde gelenleridir.

3.1. Kamu Desteği

Kamu desteğinin bulunması ve bu desteğin güçlü olması bir uluslararası örgütün meşruluğunu tasdik eden mühim faktörlerden biridir. Uluslararası örgütlerin meşru olarak kabul edilmesi sadece küresel toplum için değil, kendisi için de elzemdir. Demokratik olarak addedebileceğimiz ve demokrasinin temel prensiplerine uygun olarak değiştiğine ve dönüştüğüne inanılan dünya sisteminde uluslararası örgütler gibi çok taraflı yapılar, ancak demokratik toplumlar tarafından meşru olarak değerlendirildiği sürece başarılı olup gelişebilirler. Eğer bir uluslararası örgüt meşruluk kavramının öngörülen standartlarını yerine getirmede eksik kalırsa veya başarısız olursa, sahip olması gereken kamu desteği zayıflayacak ve etkili bir şekilde amaçlarını gerçekleştirme ve faaliyetlerini sürdürme yetisi de zarar görecektir (A. Buchanan ve Keohane, 2006). Bir uluslararası örgüt bu desteği, amaçlarını, gerçekleştirdiği ve gerçekleştireceği faaliyetlerini uluslararası topluma sunarak ve ispatlayarak elde edebilir. Bunun için de insan haklarını müdafaa etme, devletlerarası ilişkileri düzenleme, çevre problemlerine dikkat çekip çözüm üretme, terör faaliyetlerini durdurmak için çalışma, küresel düzeyde işsizlik problemlerine dikkat çekme ve çözüm üretme, sağlık ve eğitim gibi problemleri gidermeye çalışma gibi amaçlar öne sürülerek kamu desteği sağlanıp uluslararası örgütün meşru yapısı güçlendirilir. Diğer bir ifade ile bir uluslararası örgüt, hedeflediği endişelerini hitap ettiği toplumlar nezdinde açıkça belirtip meşru hale getirmelidir.

3.2 Devlet Rızası Faktörü

Bir uluslararası örgütün varlığına, kurucu antlaşmasına veya sözleşmesine, ona taraf olacak devletlerin rıza göstermesi küresel nitelikte kabul edilebilecek böyle bir sistemin meşru olması için kaçınılmaz bileşendir. Nasıl ki devletler ve onların hukuk sistemleri olmadıktan sonra kamusal bir uluslararası hukukun da varlığı anlamsızdır; benzer bir düşünce tarzı ile ulus devletlerden müteşekkil bir uluslararası örgütün de

¹⁴ Uluslararası yapıların meşruluğu bakımından *liberal demokrasi* bakış açısı Keohane ve Buchanan'ın öne sürdüğü bir anlayıştır (A. Buchanan ve Keohane, 2006:416-17).

varlığı, ona taraf olacak devletlere ve onların rızalarına bağlıdır. Bu hususta Buchanan ve Keohane, meşruluğun oluşmasında devlet rızasını demokratik yapıda olan devletlerle sınırlamanın daha makul olacağını iddia eder, çünkü demokratik yapıya sahip olmayan ve vatandaşlarının temel insan haklarını sistematik olarak ihlal eden devletlerin, uluslararası hukuk çerçevesinde meşru bir sistem ile nitelendirilmemesi gerektiğini vurgular (A. Buchanan ve Keohane, 2006:412-16). Bu açıdan konuyu ele alırsak uluslararası hukukun, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası insan temelli meşru endişesini dikkate aldığımızda demokratik devlet ayrımı¹⁵ önem arz edebilir. Böylece bir uluslararası örgütün, meşruluğunu tesis edilebilmesi için, demokratik yapıya sahip olan, o ülke devletinde yaşayan insanların haklarına güvenilir biçimde itibar eden ve özellikle bu anlamda hem ulusal sahnede hem de uluslararası arenada sorumluluk alan devletlerin rızalarını alması gerekir.

3.3. Liberal Demokrasi Anlayışı

Demokrasi kavramı hem ulus devletlerin hem de uluslararası örgütlerin meşruluğu açısından olmazsa olmaz bir bileşen olarak kabul edilmelidir. Bu duruma yukarıda devlet rızası faktörü başlığı altında değinmiştik. Uluslararası örgütlerin, fitri amaçlarına binaen, coğrafi bir kategori ayırımına gitmeden küresel manada sahip olduğu demokratik yapıyı yansıtmaları beklenir. Uluslararası arenanın küresel-siyasi bir yapıya sahip olmaması, küresel/evrensel bir hükümetin kurulması için bir konsensüs oluşmaması ve böyle bir hükümet yapısını düşünmenin ütopyik olarak nitelendirilmesi sebepleriyle küresel anlamda bir demokrasi anlayışının uygulanmasında, küresel seviyede seyretmesi pek mümkün olmayan sosyal ve politik kaygılar ve durumlar engel teşkil edebilecektir. İnsan haklarının herhangi bir spesifik tarafı ile ilgili olan bir uluslararası örgütü ele alırsak bu örgütün, azınlıklar dahil tüm bireylerin haklarını savunması ve bu sebeple liberal demokrasi anlayışına sahip olması beklenmelidir. (A. Buchanan ve Keohane, 2006:416). Kamu desteğini de kuvvetlendirebilecek bu liberal demokrasi anlayışı, böylece bir uluslararası örgütün meşruluğunun sağlanması noktasında önemli bir bileşen olarak karşımıza çıkar.

4. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GÜVENLİK KONSEYİ ÖZELİNDE BİR KRİTİK

Uluslararası örgütlerde otorite anlayışı ve meşruluğun tesis edilmesi üzerine yukarıda değindiğimiz hususlar ışığında, *de facto otorite* olarak tabir ettiğimiz konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nezdinde kısaca izah etmeye çalışacağız. Devletlerarasında mutabakat veya oybirliği ile bir anlaşma durumu olmasa dahi, uluslararası yapıların uluslararası arenadaki otoriter etkisinin arttığını görebiliyoruz. Güvenlik Konseyi bu etkili otoriteyi tesis eden önemli bir örnektir.

Konsey, üyelerinden onay almaksızın uluslararası siyasi arenada yeni ortaya çıkan problemlere veya problem oluşturabilecek durumlara müdahale edebilme boyutunu genişletmekle kalmayıp üye devletlere, bu problemlere karşı yeni ulusal politikaları

¹⁵ Demokratik devlet ayrımı hususunda modern zamanlarda küresel toplumlar veya güçler olarak tabir edilen sistemlerin demokratik toplum tanımından ve ülke devletlerini demokratik olup olmamakla nitelemesinden ziyade daha objektif ve normatif düzlemde bu ayrımı yapmak faydalı olacaktır.

benimsemeleri ve iç hukuklarında bu politikalara yer vermeleri için ciddi boyutta yükümlülükler tahmil etmiştir. Ağır boyutta insan hakları ihlali yapmış olan devletlerin ekonomik faaliyetlerine sınırlandırma getirilmesi, terörizme karşı önlem alma ve işbirliği yapma, etnik temizlik veya buna yol açabilecek faaliyetlerin uygulanmasının yasaklanması, uluslararası savaş suçu şüphelilerinin tevkif ve iade edilmesi, sivillere insani yardımda bulunan sivil toplum kuruluşları ve/veya BM barış güçleri ve arabulucuları ile iş birliği yapılması, ulusal çapta meydana gelen ihtilafların giderilmesi için uluslararası denetimlere devletler tarafından izin verilmesi gibi hususlarda Güvenlik Konseyi'nin üye devletlere yeni politikalar benimsemeleri hususunda yükümlülükler getirmesi; Konsey'in *de facto otoritesinin* ve buna bağlı olarak da üye devletler nezdinde tesis ettiği meşruluğunun bir örneğidir (Cronin ve Hurd, 2008a). Güvenlik Konseyi ile üye devletlerarasındaki hiyerarşik ilişkiyi yansıtan, yukarıda saydığımız yükümlülüklerin getirilmesi hususu ve mutabakat oluşmadan uygulamaya alınması gerekliliği, otoritenin sağlandığının ve meşruluğun tesis edildiğinin en önemli göstergesidir diyebiliriz.

Konsey tarafından üye devletlere bu yükümlülükler tahmil edilirken herhangi bir baskı unsurunun kullanılmaması, bu yükümlülükleri ve onların kabul edilmesini, bir güç tarafından dikte ediliyor algısından ziyade yasal bir gereksinim haline getiriyor (Cronin ve Hurd, 2008b:201). Bu noktada Konsey'in, uluslararası barış ve güvenliği tesis ve idame etmek için BM Sözleşmesi Bölüm 7'ye dayalı olan otoritesini (*Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler*) nasıl (hangi metotla) uyguladığı konusu önemlidir.¹⁶

Konsey'in uluslararası barış ve güvenliğin tesisi ve idamesi sebebiyle üye devletlere bazı yükümlülükler tahmil edebilme hususu ile yetkilendirilmesi, esasında BM'ye üye olan devletlerin uluslararası hukukta ve arenada değişen konjonktüre göre ileride farklı yükümlülükler alabilecekleri konusunda kendilerine getirilebilecek sınırlamaları kabul ettiğini ve özellikle Konsey'e verilen otoritenin (yani bir üst mekanizmanın) onayını gösterir niteliktedir. Bu sebeple BM'ye üyelik, mutad bir anlaşmaya taraf olmaktan son derece farklılık arz eder. BM'nin üyesi olan devletler sadece sınırları belli ve kolayca tanımlanabilen bir takım yükümlülüklere rıza göstermezler, ayrıca uluslararası hukukta değişebilecek olan veya değişime mahkûm olan bir takım hukuki veya hukuki olmayan¹⁷ durumlar olduğu vakit farklı yükümlülüklere de rıza gösterirler. Bu anlamda Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenlik mevzu bahis olduğu her durumda, üye devletlere bağlayıcılığı olan yükümlülükler getirir. Konsey'in bu uygulaması, her üye devlet için, sınırları belli olmayan oldukça geniş kapsamlı bir durum ortaya koyar. Bu sebeple de, Sözleşme'nin 7. Bölümünden kaynaklanan bu durumun, Güvenlik Konseyi tarafından nasıl yorumlanacağı konusunda herhangi bir üye devletin öngörüle bulunabilmesi çok zayıf bir ihtimaldir. Sonuç olarak, BM'ye katılan her devlet böylece Güvenlik Konseyi'ne çok geniş kapsamlı bir güç

¹⁶ Bu anlamda BM Sözleşmesi'nin üye devletler üzerindeki etkisine değinmek gerekir. Bu Sözleşme eğer BM'nin yasal çerçevesini ve temellerini tanımlayan bir anayasa düzenlemesi olarak BM'nin kurucu bir enstrümanı olarak değerlendirilirse Güvenlik Konseyi'nin faaliyetlerini hukuki bir zeminde ele alıp meşruluğunu iddia edebiliriz. BM Sözleşmesi'nin bir anayasa olarak değerlendirilmesi hususunda farklı tartışmalar için bkz. (Sato, 2001)

¹⁷ Burada söz ettiğimiz husus illegal durumlardan ziyade hukuk ile birlikte siyasi, ekonomik, diplomatik vb. farklı durumlar için de geçerli olduğu hakkındadır.

devretmiş olur (Tomuschat, 1993). Konsey, Sözleşme’ye ve dolayısıyla bu güce dayanan uygulamaları ve kararlarıyla meşru bir yapıya bürünebilir.¹⁸ Ancak Güvenlik Konseyi’nin otoriteye başvurması hususunda meşru sistem ile çelişebilecek veto etme gücü, uluslararası arenada sürekli dile getirilmektedir. Konsey’in ayrılmaz ya da önemli bir parçası olarak görülen ve sadece daimi üyelere sunulan veto etme gücünün, Konsey’in otoritesinin meşruluğunu ortadan kaldırdığı, ayrıca bu durumun, Konsey’in bir politika üzerinde konsensüse varma ihtiyacını da azaltan bir tehdit unsuru olduğu iddia edilir (Caron, 1993:577). Ayrıca Konsey’in veto etme gücünü 2018 yılının Şubat ayında aramızdan ayrılan David Caron ‘adaletsiz’ bir sistem olarak vurgulamıştır (Caron, 1993:562). Konsey’in, otoritesine etkili bir şekilde başvurmasında başarısız olması, onun meşruluğunu sorgulamamıza sebep olacak bir durumdur.¹⁹ Konsey’in kendi kararlarındaki meşruluk ölçüsünü, veto etme gücü ile değerlendiren Mümtaz Soysal şu ifadelerle yer veriyor:

[...] ana görevi uluslararası barış ve güvenliği sağlamak olan Güvenlik Konseyi’nin uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden, bozan ve saldırı niteliği taşıyan durumlarda alacağı kararların bağlayıcı niteliği vardır ve bir çeşit “üstün egemenlik” belirtisi olan bu bağlayıcılığın yaptırımları “abluka önlemlerini, hatta üyelerin hava, deniz ve kara kuvvetleri tarafından başka hareketler”i de içerebilir. [...] Amerika, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin’in “daimi üye” sıfatını taşımaları ve bu sıfatla “veto” hakkına sahip olmaları, onların her birine rağmen hiçbir karar alınamamasının sonucunu doğurmakta ve üyeler arasında bulunması gereken “egemen eşitlik” ilkesini derinden yaralamaktadır. Beş devlete [...] tanınan bu durum, üyelerin kendi içlerindeki ulusal egemenlik ilkesinin yarattığı durumdan çok farklıdır. [...] Bu bakımdan, çağdaş demokrasi kurallarına göre işleyen ulusal devletlerde ulusal egemenlik ilkesine göre “genel iradenin ifadesi” olarak çıkarılan bir yasanın “meşruluğu” ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nce alınmış bir kararın “meşru” sayılması arasında dağlar kadar fark var. Nitekim üye devletlerce benimsenmemiş, kabul görmemiş ve itaat edilmemiş Güvenlik Konseyi kararları hayli fazladır (Soysal, 2003:175-76).

Konsey’in, bir grup devletin hâkim gücü altında yönetilmesi, orantısız bir şekilde temsil edilme durumunu doğurur. Bu durum, yukarıda bahsettiğimiz kamu desteği ve liberal demokrasi anlayışı sağlama hususunda eksik kalması sebebiyle Konsey’in meşruluğuna bir darbe vurabilir. The Economist’in 1992 yılında yaptığı şu tespitin önemini anlamak için ne kadar daha beklememiz gerektiğini tarih bize gösterecektir. Eğer Birleşmiş Milletler güvenilirliğini yitirirse, Güvenlik Konseyi’nin dünya hükümetleri üzerinde baskın etkisi hala sürecektir olsa bile bu etki, uluslararası saygınlığını yitirmiş olup tehdit ve zorbalığa benzer bir şekilde hükmünü sürecektir (“Open the Club”, 1992).

¹⁸ Güvenlik Konseyi’nin kararları hem üye hem de ona taraf olmayan tüm devletleri bağlaması sebebine ek olarak yasama işlevine de sahip olduğu için meşruluğu daha da kuvvetlenir ve bu durum da Konsey’in temel bir otoriteye sahip olduğunun göstergesidir (Caron, 1993:562).

¹⁹ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi veto gücü tartışması için ayrıca bkz. (Ozdan, 2011)

Sonuç

Daniel Bodansky uluslararası hukuk çerçevesinde meşruluk kavramı üzerine yaptığı bir konuşmasında, bir yapının/kurumun/örgütün meşruluğunu tesis etmedeki zorluğu bilimsel metotlardaki pozitivist teorilere dayanarak şu şekilde açıklıyor: Bilimde teorileri doğrulayamıyoruz fakat onların yanlış olduğunu ortaya koyabiliyoruz. Aynı mantık meşruluk için de geçerli olabilir; şöyle ki bir kurumu meşru addetmek zordur fakat gayri meşru ilan etmek görece daha kolaydır (Bodansky, 2008:315). Uluslararası örgütler için meşru zeminin tesisi kolay değildir, fakat bu durum, uluslararası örgütlerin uluslararası hukuktaki yerini ihmal edeceğimiz anlamına gelemez. Terörizm, çevre kirliliği, ağır insan hakları ihlalleri gibi bölgesel düzeyden ziyade uluslararası arenaya tehdit oluşturan problemler ile mücadele kapasitesini yükseltmek, uluslararası işbirliğini gerektiren önemli bir etkidir. Devletlerin bireysel olarak bu problemlere eğilmeleri hızlı, kalıcı ve etkili önlem almayı ya engelleyecektir ya da geciktirecektir. Bu sebeple uluslararası işbirliğinin en etkili aktörü olan uluslararası örgütlerin hem uluslararası ilişkiler hem de uluslararası hukuk zemininde aktif olarak yer alması reddedilemeyecek bir teklif olup bu zeminde oluşturulmaya çalışılan meşru yapı da göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple bu makale, uluslararası örgütlerin meşru yapısını uluslararası hukuk zemininde incelemeye çalışmıştır.

Uluslararası hukuk çerçevesinde meşruluk kavramını incelemek, uluslararası hukukun temel aktörlerini, muhataplarını veya öznelerini açıkça belirtmeyi gerektirir. Bu meşru zemin, temel aktörler sayesinde uluslararası hukuk içine nüfuz edebilir. Bu temel aktörlerden biri olan uluslararası örgütlerin dünya üzerinde artan etkisi ve diğer aktörlerin onlara olan ihtiyaçlarının artması, bu örgütlerin meşru yapısının olup olmadığı ve meşru yapısının nasıl tesis edileceği gibi soruları ön plana çıkartır. Uluslararası örgütlerin devletlere nazaran çok katmanlı bir kitleye sahip olması, meşruluk tartışmasını da çok boyutlu tartışmamıza sebep oluyor. Genel itibariyle ulus devletlerden oluşan bu örgütlerin meşruluğunu sorgularken devletlerin yanında diğer hükümetler arası örgütleri ve kamuyu da dikkate almamız gerekiyor. Böylece uluslararası örgütlerin ulus devletlerden farklı olarak meşruluğunu incelemek, bu çok boyutlu durumu ortaya çıkartır. Bu anlamda uluslararası örgütlerin meşruluğunu tesis etmek için üç önemli bileşen veya özellik tespit ettik: Kamu desteği, devletlerin rızası, liberal demokrasi anlayışı. Sonuç olarak, BM Güvenlik Konseyi'nin veto etme gücünün, bu meşruluk konseptini zedeleyip zedelediği veya yok edip etmediği hakkında bir kritik sunmuş bulunduk.

Nihayetinde, uluslararası örgütlerin meşruluğunu oluşturmak veya incelemek, devletlere göre daha sancılı bir sürece maruz kalsa da, bu uluslararası yapıların dünya üzerindeki nüfuzunu dikkate aldığımızda bahsettiğimiz sancılı süreci yaşamak zorunda olduğumuzu görüyoruz. Bu makale böylece bahsi geçen sancılı sürecin ihtiyaçlarına cevap verebilme endişesi ile kaleme alınmıştır.

Kaynakça

- Åkermark, A. S. (1997). *Justifications of Minority Protection in International Law*. London, The Hague ve Boston: Kluwer Law International.
- Aksar, Y. (2004). *Implementing International Humanitarian Law: From the Ad Hoc Tribunals to a Permanent International Criminal Court*. London: Routledge.
- Bassiouni, M. C. (2001). Universal Jurisdiction for International Crimes: Historical Perspectives and Contemporary Practice. *Virginia Journal of International Law*, 42(1), 81-162.
- Bodansky, D. (2008). The Concept of Legitimacy in International Law. R. Wolfrum ve V. Röben (Ed.), *Legitimacy in International Law* içinde (C. 194, ss. 309-317). Berlin, Heidelberg: Springer.
- Buchanan, A. E. (2007). *Justice, Legitimacy, and Self-determination: Moral Foundations for International Law*. New York: Oxford University Press.
- Buchanan, A. ve Keohane, R. O. (2006). The Legitimacy of Global Governance Institutions. *Ethics & International Affairs*, 20(4), 405-437. doi:10.1111/j.1747-7093.2006.00043.x
- Caron, D. D. (1993). The Legitimacy of the Collective Authority of the Security Council. *The American Journal of International Law*, 87(4), 552-588. doi:10.2307/2203616
- Cassinelli, C. W. (2017). Political Authority: Its Exercise and Possession. A. de Crespigny ve A. Wertheimer (Ed.), *Power, Authority, Justice, and Rights: Studies in Political Obligations* içinde (ss. 74-88). New York: Routledge.
- Charter of the International Military Tribunal for the Far East. T.I.A.S. No. 1589 (1946).
- Charter of the International Military Tribunal (Nuremberg Charter). 8 U.N.T.S. 279 (1945).
- Coicaud, J.-M. (2004). *Legitimacy and Politics: A Contribution to the Study of Political Right and Political Responsibility*. (D. A. Curtis, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Crane, D. M., Sadat, L. N. ve Scharf, M. P. (2018). *The Founders: Four Pioneering Individuals Who Launched the First Modern-Era International Criminal Tribunals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Craven, M. (2010). Statehood, Self-Determination, and Recognition. M. D. Evans (Ed.), *International Law* içinde (ss. 203-251). Oxford: Oxford University Press.
- Cronin, B. ve Hurd, I. (Ed.). (2008a). *The UN Security Council and the Politics of International Authority*. New York: Routledge.

- Cronin, B. ve Hurd, I. (2008b). Conclusion: Assessing the Council's Authority. B. Cronin ve I. Hurd (Ed.), *The UN Security Council and the Politics of International Authority* içinde (ss. 199-214). New York: Routledge.
- Cryer, R., Friman, H., Robinson, D. ve Wilmshurst, E. (2010). *An Introduction to International Criminal Law and Procedure* (2.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Çelik, E. F. (1979). *Milletlerarası Hukuk* (C. I). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Dağ, A. E. (2004). *Uluslararası İlişkiler Diplomasi Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2002). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Sözlük Dizisi (3.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Fisher, D. (2011). *Morality and War: Can War be Just in the Twenty-First Century?* Oxford: Oxford University Press.
- Franck, T. M. (1996). Clan and Superclan: Loyalty, Identity and Community in Law and Practice. *The American Journal of International Law*, 90(3), 359-383. doi:10.2307/2204063
- Frost, M. (2013). Legitimacy and International Organizations: The Changing Ethical Context. D. Zaum (Ed.), *Legitimizing International Organizations* içinde (ss. 26-40). Oxford: Oxford University Press.
- Goldsmith, J. L. ve Posner, E. A. (2005). *The Limits of International Law*. New York: Oxford University Press.
- Hendel, C. W. (1958). An Exploration of the Nature of Authority. C. J. Friedrich (Ed.), *Nomos I: Authority* içinde. Cambridge: Harvard University Press.
- Holmes, R. L. (1989). *On War and Morality*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Johnson, J. T. (2002). Paul Ramsey and the Recovery of the Just War Idea. *Journal of Military Ethics*, 1(2), 136-144. doi:10.1080/150275702320231352
- Keohane, R. O. (1989). *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. Boulder: Westview Press.
- Kunz, J. L. (1954). The Present Status of the International Law for the Protection of Minorities. *The American Journal of International Law*, 48(2), 282-287. doi:10.2307/2194377
- Ladenson, R. (1980). In Defense of a Hobbesian Conception of Law. *Philosophy & Public Affairs*, 9(2), 134-159.
- Lindseth, P. L. (2016). Supranational Organizations. J. K. Cogan, I. Hurd ve I. Johnstone (Ed.), *The Oxford Handbook of International Organizations* içinde (ss. 152-170). Oxford: Oxford University Press.

- Lipset, S. M. (1960). *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City, New York: Doubleday.
- Mettraux, G. (2006). *International Crimes and the Ad Hoc Tribunals*. Oxford: Oxford University Press.
- Open the Club. (1992, 29 Ağustos). *The Economist*.
- Orend, B. (2006). *The Morality of War*. Toronto: Broadview Press.
- Ozdan, S. (2011). Reform of the United Nations Security Council. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1-2), 315-335.
- Peters, R. S. (2017). Authority. A. de Crespigny ve A. Wertheimer (Ed.), *Power, Authority, Justice, and Rights: Studies in Political Obligations* içinde (ss. 60-73). New York: Routledge.
- Raz, J. (1985). Authority and Justification. *Philosophy & Public Affairs*, 14(1), 3-29.
- Sato, T. (2001). The Legitimacy of Security Council Activities under Chapter VII of the UN Charter after the End of the Cold War. J.-M. Coicaud ve V. Heiskanen (Ed.), *The Legitimacy of International Organizations* içinde (ss. 309-352). Tokyo, New York, Paris: United Nations University Press.
- Schaar, J. H. (1981). *Legitimacy in the Modern State*. New Brunswick & Oxford: Transaction Publishers.
- Schabas, W. A. ve Bernaz, N. (Ed.). (2011). *Routledge Handbook of International Criminal Law*. Oxon: Routledge.
- Schachter, O. (1998). The Decline of the Nation-State and its Implications for International Law. *Columbia Journal of Transnational Law*, 36(1), 7-24.
- Schmitt, C. (1934). *Nationalsozialismus und Völkerrecht*. Berlin: Junker und Dünhaupt.
- Schulte, P. (2012). Morality and War. Y. Boyer ve J. Lindley-French (Ed.), *The Oxford Handbook of War* içinde (ss. 99-115). Oxford: Oxford University Press.
- Smith, R. W. (1970). The Concept of Legitimacy. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, (35), 17-29.
- Soysal, M. (2003). Değişen Egemenlik ve Meşruluk. *Anayasa Yargısı*, 20, 171-181.
- Stevenson, A. (2010). *Oxford Dictionary of English* (3.). Oxford: Oxford University Press.
- Sybesma-Knol, N. (1985). The New Law of Treaties: The Codification of the Law of Treaties Concluded Between States and International Organizations or Between Two or More International Organizations. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 15(3), 425-452.
- Thürer, D. (1999). The “Failed State” and International Law. *International Review of the Red Cross*, 81(836), 731-761. doi:10.1017/S1560775500103694

- Tomuschat, C. (1993). Obligations Arising for States Without or Against Their Will. *Recueil Des Cours*, 241, 195. doi:<http://dx.doi.org/10.1163/1875-8096_pplrdc_ej.9780792329541.195_374>
- UNHCHR. (2010). *Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation* (No: HR/PUB/10/3). United Nations.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. (E. Fischhoff, H. Gerth, A. M. Henderson, F. Kolegar, C. W. Mills, T. Parsons, ... C. Wittich, çev.). Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Weber, M. (2017). *Bürokrasi ve Otorite*. (H. B. Akın, Çev.) (8.). Ankara: Adres Yayınları.
- Wolfrum, R. (2008). Legitimacy of International Law from a Legal Perspective: Some Introductory Considerations. R. Wolfrum ve V. Röben (Ed.), *Legitimacy in International Law* içinde (C. 194, ss. 1-24). Berlin, Heidelberg: Springer.
- Young, E. A. (2003). The Trouble with Global Constitutionalism. *Texas International Law Journal*, 38, 527-545.

Extended Abstract

Adverse impact of the globalisation process on the entire world such terrorism, environmental problems, epidemic illnesses, poverty, global warming, civil war etc. has convinced nation-States as regards the necessity of international organisations to deal with such global problems. Beside the nation-States, international organisations have gradually become a prominent legal actor of both international law and international society. Since the concept of legitimacy has become a pivotal concern in international law, an issue of establishing a legitimate base for international organisations has been respected as a serious requirement before international law. For the sake of analysing and criticising of the legitimacy of international organisations, this article, briefly examines the concept of legitimacy. It then analyses the concept of legitimacy in the field of international law since international organisations have been accepted and recognised as one of prominent legal actors as well as nation-States. The legitimacy question of international organisation which is the central issue of this article is being examined in the third section. It further looks for vital ingredients that should be hold by international organisations to be legitimately accepted under international law. In the fourth section, It brings a contentious sample case which is the legitimacy problem for the United Nations Security Council. Final section concludes this article with an overall assessment.

Considering modern social sciences, the first remarkable definition of legitimacy by most of dictionaries is the relationship that exists between the law or legal norms and legitimacy. In this sense, legitimacy is generally offered as conformity to the law or to rules (Stevenson, 2010:1009), (Coicaud, 2004:18-25). Legitimacy is closely related to the belief of people to the authority of political institutions. Legitimacy refers the capacity or potential of a system to bolster up the belief that “the existing political institutions are the most appropriate ones for the society” (Lipset, 1960:77). Max Weber’s well known three pure types of legitimate authority will be offered to establish a strong base for the

relationship between belief and legitimate authority. “The validity of the claims to legitimacy may be based on (I) Rational grounds – resting on a belief in the legality of enacted rules and the right of those elevated to authority under such rules to issue commands (legal authority); (II) Traditional grounds – resting on an established belief in the sanctity of immemorial traditions and the legitimacy of those exercising authority under them (traditional authority); or finally, (III) Charismatic grounds – resting on devotion to the exceptional sanctity, heroism or exemplary character of an individual person, and of the normative patterns or order revealed or ordained by him (charismatic authority)” (Weber, 1978:215).

It can be observed that the belief is unequivocally connected to the concept of legitimate authority. Since the legitimacy has been required for the justification of the existing authority, it should also be considered from a normative and sociological perspectives. To say that an authority, on the one hand, is legitimate in the normative meaning is to claim that it has the right to rule; on the other hand, an authority is legitimate in the sociological meaning when it is widely believed to have the right to rule (A. Buchanan ve Keohane, 2006:405). Therefore, when Weber’s all three pure types of legitimate authority (legal, traditional and charismatic) may be explained by applying the sociological meaning, the normative meaning may only apply to legal authority.

Under the international law, the legitimacy of international organisations may be assessed from two different schools: Nation-State oriented school and global governance oriented school. For the former, it can be claimed that international law is deprived of legitimacy when compared with the legitimacy of a nation-State’s governance and hence less legitimate authoritative weight should be vested in international law. For the latter school, international organisations should be overhauled by virtue of global developments in order to establish and maintain legitimacy of international organisations to meet the adverse effects of globalisation (Wolfrum, 2008). This article claims that two aforementioned schools should be considered as complementary each other rather they are apples and oranges. It further claims that both nation-State and international organisations are indispensable legal persons of international law.

Strictly speaking, *de facto* authority of international organisations can be observed in that state-centred system has been chipping away in the process of globalisation. There are four developments to prove *de facto* authority over States: (I) The superiority of global markets over State control is practically recognised and accepted; (II) new and various social identities cross national borders through the movements of non-governmental organisations; (III) globalisation has created a new models of community which focus on international and transnational agendas such as fundamental human rights and environmental problems; (IV) the emergence of a new term of *failed States* takes full national control away from a State (Schachter, 1998), (Franck, 1996), (Craven, 2010).

When *de facto* authority is claimed, the legitimacy question may become pivotal and oft-raised one for international organisations. In this sense, two questions may be raised: First, how do international organisations claim their legitimacy and second, what are essential features to establish legitimacy of international organisations? Indeed, these two questions are complementary each other. For the first question, creating multilateral regulatory documents such as international agreements or conventions both ensure explicit consent of member States to the organisation and create common voice against

global problems. Therefore, international organisations may claim their legitimate authority. For the second one, public support, State consent and liberal democracy may be claimed as three essential requirements to make a legitimate international organisation (A. Buchanan ve Keohane, 2006). Finally, it becomes an important question of this article whether United Nations Security Council's authority is legitimate. Having the threat to employ the veto power reduces "the need to maintain consensus on a policy" and the Security Council's dominance remains emblematic. Therefore, the use of veto power may turn the Council's authority into illegitimate (Caron, 1993:577). Ultimately, this article displays establishing the legitimate authority for international organisations, in comparison to nation-States, is not tranquil and painless process.

TÜRKİYE'DE ÜÇÜNCÜ YOLUN BAŞI; MİLLET PARTİSİ (1948)

Alihan LİMONCUOĞLU*

Öz

Bu makalede Türk siyasi hayatına üçüncü Parti olarak başlayıp uzunca bir sürede öyle giden, önce Cumhuriyet Halk Partisi daha sonra ise Demokrat Parti ile kıyasıya bir mücadeleye giren Millet Partisi ve kapatılmasının akabinde yeniden kuruluşundaki adıyla Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin siyasi serüveni partinin ideolojik duruşu da nazara alınarak incelenmiştir. Günümüzdeki Milliyetçi Hareket Partisi'nin de hem ideolojik hem de teşkilat bakımından "atası" durumunda olan bu partiler, özellikle Mareşal Fevzi Çakmak ve de Osman Bölükbaşı'nın kişiliğinde yoğurulmuş, bilhassa da Bölükbaşı'nın siyasi serüvenine çatı olmuşlardır. Dönemin egemen partilerine karşı girilen bu mücadelede karşılığında yer yer devletin değişik enstrümanlarını da bulan bu siyasi yapı, milliyetçi tutumundan ise hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bir türlü gelmeyen seçim galibiyeti her ne kadar zaman zaman muhtelif sıkıntılarının müsebbibi de olsa en azından 1960 ihtilaline kadar giden sürede parti tek bir vücut halinde kalmıştır. Oluşan bu parti Türkiye'nin iki partili bir siyasal sisteme geçmesini engelleyerek Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir mihenk taşı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Osman Bölükbaşı, Fevzi Çakmak

BEGINNING OF THIRD WAY IN TURKEY; NATION PARTY (1948)

Abstract

This article investigates the Nation Party which started its political life as 'the third party; competed fiercely with Peoples' Republican Party and Democrat Party and the Republican Nation Party which was established after the enclosed closure of the Nation Party taking its ideological stances into consideration. These parties, as the ancestors of the modern-day Nationalist Movement Party, was founded on two charismatic leaders: Field Marshall Fevzi Cakmak and Osman Bolukbasi whose entire political career were under the roof of the Nation Party. The Nation Party did not give up the struggle even though it had to fight against the state apparatus. Even though it was never elected as the first party, the Nation Party remained intact and was a considerable political force until the mid-1960s. This party was an important foundation stone for the democratization process in Turkey since the existence of this party prevented Turkey from having a two-party political system.

Keywords: Nation, Nationalism, Osman Bolukbasi, Fevzi Cakmak

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, alimoncuoglu@hotmail.com.

“Biz bu memlekette hiçbir hizmet etmesek bile, bir hizmeti yapacağız. Hiç olmazsa sızüne ve sebatına sonuna kadar güvenilir siyaset adamlarının bu milletin bağrından çıktığını, bu milletin vicdanında istikbalinin bir teminatı olarak yaşatacağız.”

Osman Bölükbaşı

Giriş

Erken dönem Cumhuriyet’in siyasi tarihi anlatılırken, özellikle de çok partili siyasi yaşam vurgulanırken, hep Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti arasındaki mücadeleye vurgu yapılır. Bu karmaşık dönemde nc bir parti, nc bir pozisyon olarak ortaya çıkmış olan Millet Partisi ise çok az vurgulanmıştır. Bugün bakıldığında görülmektedir ki, Millet Partisi de en az Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti kadar Türk siyasi hayatında nevi şahsına münhasır bir yapı olmuş ve önemli izler bırakmıştır. Millet Partisi (MP) ve onun ardılı olan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) Türk siyasetinin oldukça fırtınalı bir dönemi olan 1948-1958 yılları arasında Demokrat Parti (DP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasında nc bir parti olarak var olmuştur. Bu nc parti CHP ve DP’nin gölgesinde kaldığından ötürü üzerine yapılan akademik çalışmalar da daha sınırlı olmuştur. Millet Partisi, Demokrat Parti içerisinde muhalif olduğundan partiden ihraç edilen ve ayrılan üyelerden oluşan bir grup tarafından 20 Temmuz 1948’de Ankara’da kuruldu. Parti kurucuları arasında; Fevzi akmak, Osman Bölükbaşı, Enis Akaygen, Yusuf Hikmet Bayur, Kenan ner, Osman Nuri Kni, Mustafa Kentli ve Sadık Aldoğan vardı. Mareşal Fevzi akmak’ın fahri başkanlığını yaptığı partinin ilk genel başkanı Hikmet Bayur olurken, Osman Nuri Kni ilk genel başkan vekili ve Mustafa Kentli de ilk genel sekreteri oldu. Muvazaa muhalefet ve muvazaa partisi iddialarıyla başlayan Millet Partisi serüveni, Mareşal Fevzi akmak ve Osman Bölükbaşı gibi kişilerin mücadeleleriyle güçlenecek olan yeni bir hareketin ve de Türkiye’deki ana iki siyasi akıma alternatif olarak ortaya çıkacak olan bir muhalif hareketin temellerini oluşturmuştur.

Bu bağlamda, bu çalışmada hem Millet Partisi’nin yaşadığı sıkıntılı süreç hem de partinin en ne çıkan iki figürü Mareşal Fevzi akmak ve de Osman Bölükbaşı’nın bu süreçte aldıkları rol, partinin fikriyatının ve kuruluşunun günümüze olan etkileriyle beraber incelenmiştir. Bu çalışmada partinin kuruluş ve geçirdiği baskıların yanı sıra Türkiye’nin demokratikleşme süreci ile ilgili de önemli nüveler bulunmaktadır. 1948 yılında kurulan Millet Partisi Türkiye Cumhuriyeti’nin çok partili hayata geçişte yaşadığı travmalardan büyük zararlar görmüş, Demokrat Parti iktidarında kapatılan ilk parti olmuştur. İki partili sisteme muhalefet etme amacıyla kurulmuş bu parti uzun yıllar Türk siyasi hayatının nc partisi olarak Türkiye’nin tam manasıyla iki partili bir sisteme geçmesinin önündeki engel olmuştur.

1. MİLLET PARTİSİ’NİN KURULUŞU

1948 yılına gelindiğinde, CHP tek başına iktidarda bulunmaktaydı, DP ise meclisteki tek muhalefet partisiydi. Çok partili siyasal hayata geçiş ve de oldukça tartışmalı geçen 1946 seçimleri sonrasında, ilk defa nispeten hatırı sayılır miktarda milletvekili sayısı olan bir muhalefet partisi meclise girmişti. Bununla beraber siyasal ortam daha zgrlk bir hale gelmişti. En başta Mareşal Mustafa Fevzi akmak önderliğinde bir grup Demokrat Parti’nin CHP’ye gerçek bir alternatif olmadığını ve de DP’nin bir muvazaa partisi olduğunu öne sürmüşlerdir. Öyle ki Fevzi akmak: “Yurda iyilik yapmak isteyen herkes gibi ben de Demokrat Parti’yi desteklemekten asla ekinmedim. Fakat günün birinde hep birlikte gördük,

anladık ki, Demokrat Parti iktidarı sözde dostluk sözleri karşısında mücadelesini gevşetmeye, yarı halde bırakmaya yüz tuttu. Bir beyanname ile iki taraf arasındaki anlaşmazlık için taraflardan birini hakem kabul etti. Böylece, taraflardan biri diğerine hâkim, yani hakem oluyor. Bunun sonucu olarak, muhalefet iktidarı vesayet ve hükmü altına girmiş bulunuyordu” demiştir (Ağaoğlu, 1992:207). Ayrıca, “Milli Şef Kültü” karşıtı olduklarını belirtip, gerekirse altı okun anayasadan çıkarılabileceğini ve bunların tartışılması gerektiğini belirtmişlerdir (Çaylak, 2004:104). Millet Partisi’nin grubu hakkında genelde sadece DP’den kopan kişilerden oluştuğuna dair yaygın bir yanlış kanı vardır. Bunun aslında gerçekte bağdaşmadığını değişik kesimlerden kimselerin de partinin kuruluş aşamasında partiye dâhil olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Her ne kadar Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı ve Enis Akaygen gibi partinin mühim isimleri DP’den ayrılarak bu partinin kurulmasında önemli roller oynadıysa da partinin ilk genel başkanı olan Yusuf Hikmet Bayur CHP kökenli bir siyaset ve ilim adamıydı (Çaylak, 2004:108). Aynı zamanda Sadık Aldoğan gibi geçmişte Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde bulunmuş kişiler de partinin kurulma aşamasında aktif rol almışlardır. Ayrılma sebeplerini anlatan Osman Bölükbaşı’nın partiye gönderdiği istifa mektubundaki şu cümleler: “Büyük davaların tarihinde, o davaların en idealist mümessillerinin daha dava muvaffak olmadan, hususi maksat sahiplerinin entrika fırtınaları içinde boğuldukları ve onlara el uzatan vefakâr arkadaşların görülmediği, tarihi bilenlerce malumdur. “Tarih bir tekerrürdür.” diyenlerin yanılmadıklarını ben de bugün anlamış bulunuyorum. Duyduğum ıstırapın gerçek sebebi, ömrümü harcamaya karar verdiğim bir dava için zararlı olduğum hükmünü sizlere verilmeye muvaffak olanların, bu davaya ihanet teşkil eden zihniyetlerinin Demokrat Parti’de hâkim olmak istidadımı gösterdiğini ve tasfiyesini istediğimiz bir zihniyetin kendi içimizde yaşamakta olduğunu müşahede etmemdir” (Ağaoğlu, 1992:431) aslında o zaman Demokrat Parti’den ayrılanların düşünce ikliminin bir özetini temsil etmiştir.

Millet Partisi kurulması doğal olarak hem Cumhuriyet Halk Partisi hem de Demokrat Parti tarafından hoş karşılanmamıştır. Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar imzasıyla, Millet Partisi’nin kurulması üzerine teşkilata yayınlanan tamimde şöyle denilmektedir: “Demokrat Parti içinde ihtilaf yaratmaya çalışanların hukuki çevresi meydana çıktı. Esas gayelerine eriştiler, partilerini kurdular. Biz, aramızda yaratılmak istenen bozguncu havanın ancak bu maksatla hedef alındığını ve Demokrat Parti’yi muhtelif parçalara ayırarak, kolaylıkla yutulabilecek bir lokma haline getirilmek istenildiğini daha bidayette görmüş ve müteaddit tamimlerimizle hakikati teşkilatımıza bildirmiştik. Bugün, görüşlerimizin isabetini hadiseler teyit eylediği için bu mevzuya tekrar avdet etmeyi lüzumsuz addetmekteyiz” (Ağaoğlu, 1992:583). Ayrıca Celal Bayar’ın yaptığı bu konuşma, Millet Partisi çevrelerinde rahatsızlık oluşturmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi, Millet Partisi’nin kurulmasına Demokrat Parti’ye kıyasla daha tepkisz kalmıştır. Her ne kadar CHP’de muhalefetin bölünmesinin iyi olacağı yönünde bir kanı yaygın olsa da, daha çok oklarının hedefine Fevzi Çakmak’ı almışlardı.

1.1. Millet Partisi’nin Fikriyatı

Millet Partisi hem CHP’nin hem de ‘CHP’nin iki parmak solunda’ olma iddiası ile kurulan DP’nin de karşısına dikilmiş bir parti olmuştur. Temel görüşüne göre iki partili sistemdeki partilerin çok da birbirinden farkı yoktu. Daha evvel de belirtildiği gibi DP’yi muvazaa partisi olmakla itham edip, aralarındaki birçok atışma ve farklılığın sadece göz boyama olduğunu iddia etmişlerdir (Millet Partisi Kuruldu, 2002). Bu danışıklı dövüşün Türk

Milletine zarar getireceği hususunda hemfikir olanlar Millet Partisi çatısı altında bir araya gelmişlerdir.

Milliyetçilik, akademik çevrelerde yüzyıllardır tartişma konusu olmuş bir siyasi ideolojidir. Pek çok kişi milliyetçiliği basitçe “insanların kendi uluslarına yönelik sevgisi” diye tanımlasa da bazı düşünürler bundan daha karmaşık açıklamalar ortaya atmıştır. Örneğin Anthony Smith, milliyetçiliği şöyle tanımlamıştır: “Milliyetçilik, ulusa odaklanan bir ideolojiye, bir duyguya, bir kùltür biçimine veya bir toplumsal harekete atıf yapar” (Smith, 1993:72). Ernest Gellner ise milliyetçiliği, “siyasi ve ulusal birimlerin eşdeğer tutulması gerektiğini savunan bir siyasi öğreti” olarak tanımlamıştır (Gellner, 1983:58). Hobsbawm’ın yaklaşık yirmi beş yıl önce, “Minerva’nın bilgelik getiren baykuşu, Hegel’e göre, alacakaranlıkta uçar. Minerva’nın baykuşunun artık ulusların ve milliyetçiliğin etrafında uçuyor olması iyiye işaretler,” diyerek milliyetçiliğin sona yaklaştığını iddia etmesine karşın (Hobsbawm, 1990:181), pek çok milliyetçi partinin her geçen gün daha da güçlendikleri gerçeğinden hareketle durumun aslında Gellner’in öngördüğü gibi olduğu söylenemez. Her ne kadar Umut Özkırmılı, “Ulus devletin krizi geçtiğimiz on yılın en yıpranmış klişelerinden bir tanesidir ve birçoklarına göre milliyetçiliğin geleceği, küreselleşme ve kimlik politikasının çift basıncı altında hiç olmadığı kadar belirsizdir” (Özkırmılı, 2004:2) dese de “Milliyetçilik toplumsal ve siyasal manzaranın ana aktörlerinden bir tanesi olmaya ve gündelik yaşantımızın dokusunda merkezi bir rol oynamaya devam etmektedir,” (Özkırmılı, 2004:4) diye eklemiştir.

Millet Partisi de kuruluş itibariyle Halkçı, Milliyetçi ve sosyal manada muhafazakâr bir çizgiye oturmuştur. Özellikle de Demokrat Parti’nin bir muvazaa partisi olduğunu iddia eden Millet Partisi’nin kurucuları, aslında Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında çok fark olmadığını belirtmişlerdir. Halkın yanında durmak için bu partinin kurulduğunu belirtip, partiyi halka hizmet düsturuyula açtıklarını belirtmişlerdir. Millet Partisinin yaptığı ser eleştiriler yabancı basında dahi yer bulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk defa hükümet ve Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı bu kadar sert bir tonda muhalefet yapıldığı belirtilmiştir. (Omur, 65:12) İktisadi politika olarak sınırlı da olsa zamanın şartlarına göre liberal bir politika güden Millet Partisi iktisadi özgürlüğü, sosyal özgürlüğün bir parçası olarak görmüştü. Elbette 1960 ihtilaline kadar geçen sürede iktidar olamamış olan Millet Partisi bu savunduğu politikaları uygulama olanağı bulamamıştır.

1.2. Millet Partisi ve Fevzi Çakmak’ın Önemi

Fevzi Çakmak’ın 1950 seçimlerinden hemen önce gelen ölümu, MP kurucuları üzerinde oldukça menfi bir etki yaratmıştır ve de seçimlere girerken Fevzi Çakmak’ın yokluğuyla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Mareşal Fevzi Çakmak’ın Millet Partisi ve ardılları üzerindeki etkisi ölüminden uzun seneler sonra da devam etmiştir. Öyle ki, 1965 yılında (ki parti önce Cumhuriyetçi Millet Partisi, daha sonra ise Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olmuştu ve de kurucu kadroların büyük çoğunluğu artık partide değildi) Alparslan Türkeş parti genel başkanı olduktan sonra bile Fevzi Çakmak’ın resimleri parti toplantılarında yer almıştır.

Fevzi Çakmak’ın manevi önderliği Millet Partisi için oldukça önemli olmuştur, zira Çakmak Türkiye’de çok sevilen bir figürdü (Omur, 1965:12). Hem Milliyetçi ve Muhafazakâr kimliği hem de uzun süren Genelkurmay Başkanlığı döneminde siyasetten uzak duruğu ile birçokları için örnek “Devlet Adamı” portresini çizmiştir. Günümüzde birçok kahvehanede halen fotoğrafları Mustafa Kemal Atatürk’ün fotoğraflarının yanında bulunmaktadır.

1.3. Millet Partisi ve Devamı Olarak Cumhuriyetçi Millet Partisi

Millet Partisi Türkiye’de ki üçüncü (kronolojik olarak [kuruluş sırasına göre]) siyasi akımın öncü partisidir. Bu üçüncü akım Türk Milliyetçiliğini ideolojik biçimlenmesinin en orta yerinde konumlandırmaktadır. Bu Millet Partisi’nin sembol ismi olan Mareşal Fevzi Çakmak’tan da bellidir. CMP’ye evrilmesi, Türkiye Köylü Partisi ile birleşip CKMP’ye dönüşmesi, daha sonra Milliyetçi Hareket Partisine dönüşmesi hatta ve hatta 1980 darbesinden sonra Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti, Muhafazakâr Parti ve Milliyetçi Çalışma Partisi isimleriyle devam eden bir çizgi izlenmiştir. Parti isimleri değişse bile Türk Milliyetçiliğini temel alan çizgiden sapılmamıştır (Limoncuoğlu, 2015:120). İktisadi veya sosyal görüşlerdeki değişiklikler, popülist milliyetçilikten doktrinel milliyetçiliğe doğru bir evrilme yaşanmasına rağmen tartışmasız bir şekilde Türk Milliyetçiliği bu partilerin ideolojik omurgasını oluşturmuştur.

1.4. Millet Partisi’nin Seçim Performansları

Millet Partisi ilk olarak 1950 yılındaki seçimlere katıldı. 14 Mayıs tarihinde düzenlenen seçimlerde Millet Partisi 368.537 oy alarak oyların yüzde 4,60’sını elde etti ve de bir tek milletvekili çıkarabilmiştir (YSK İnternet Sitesi). 2 Mayıs 1954 yılında yapılan bir sonraki genel seçimde ise CMP oylarını arttırarak yüzde 5,30 oranında oy aldı. Oyları 100.000’den fazla artarak 480.249’a ulaştı. Bununla beraber de milletvekili sayısını beşe çıkarmayı başarmıştır (YSK İnternet Sitesi). 1957 yılının 27 Ekim’inde yapılan genel seçimler neticesinde CMP her ne kadar oylarını arttırsa da bir önceki seçime oranla bir milletvekili kaybederek 4 milletvekiline düştü. Bu seçimde oyların yüzde 6,50’sini alarak 604.087 oya ulaşmıştır (YSK İnternet Sitesi). 1960 ihtilalinden sonra yapılan 15 Ekim 1961 seçimlerinde CKMP hem oylarını 1.415.390’a çıkarmış, hem de toplam oyların neredeyse yüzde 14’üne ulaşmıştır. Böylece toplam 450 milletvekili olan Türkiye Büyük Millet Meclisinde elli dört milletvekili ile temsil edilme hakkını kazanmıştır. Geleneksel olarak başarılı olduğu İç Anadolu bölgesi haricinde İç Ege’de Afyon ve Kütahya’da ve de Doğu Anadolu’da Ağrı’da birinci parti olmuştur (YSK İnternet Sitesi).

1.5. Osman Bölükbaşı ve Millet Partisi Hareketinin Liderliği

Millet Partisi ve onun ardılı olan CMP ile özdeşleşen bir isim varsa bu şüphesiz Osman Bölükbaşı’dır. “TRT Osman”, “Tırt Osman” ve “Anadolu Fırtınası” lakaplarıyla bilinen Bölükbaşı, çok partili hayatın ilk döneminde siyasetin en önemli aktörlerinden biri olmuştur.

1 Mart 1913 tarihinde Kırşehir’in Mucur ilçesinin Hasanlar köyünde dünyaya gelen Bölükbaşı, Kırşehir ve Nevşehir’in bilinen ailelerinden birine mensuptu. İstanbul Erkek Lisesi mezunu olan Bölükbaşı lisans eğitimini Nancy Üniversitesi Matematik bölümünde yapmıştır. 1938 yılında Türkiye’ye döndükten sonra ilk olarak Kandilli Rasathanesinde asistan olarak görev yapan Bölükbaşı, daha sonra 1940 yılında Haydarpaşa Lisesi’nde Matematik öğretmenliği yapmaya başlamıştır. Yine, kendi anlatımına göre: “İstanbul Üniversitesi’nde boş bulunan asistanlık kadroları için seçim yapılacaktı. Bunun için ben de başvurmuştum. Sahip olduğum şartlar bu görev için fazlasıyla yeterliydi. Ancak, seçimin sonucunun Ankara’da belirlenmiş olduğu anlaşılıyordu. Bakanlık seçimlere açıkça müdahale etmiş ve baskı yoluyla sonuçların CHP’nin istediği şekilde gerçekleşmesini sağlamıştı. Bu haksızlık karşısında duyduğum infiali üniversitede oluşturulan güdümlü seçim komisyonunun yüzüne karşı da dile getirdim ve bu böyle gidemez, bu işlerin düzelmesine katkıda bulunmak için siyasete girmekten

başka çare kalmamıştır diyerek bütün görevlerimden ayrılıp Kırşehir'e döndüm" (Bölükbaşı, 2005:65). Osman Bölükbaşı henüz kurulma aşamasında olan DP'ye katılmıştır ve de parti müfettişliğine atanmıştır. Tartışmalı geçen 1946 seçimlerinde milletvekili seçilemeyen Bölükbaşı, 1948 yılında başını Mareşal Fevzi Çakmak'ın çektiği küskünler ile değişik çevrelerden bir araya gelen bir grup ile beraber Millet Partisi'ni kurmuştur. 1950 seçimlerinde partisinin tek milletvekili olmayı başardıktan sonra Millet Partisi'nin de en önde gelen figürü olmuştur. Daha sonra MP kapatılınca yerine kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin başkanlığını da yapmıştır. 1958 yılında CMP, Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını almıştır. 1962 yılında parti içindeki anlaşmazlıklar sebebiyle Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden ayrılan Bölükbaşı Millet Partisi'ni tekrar kurmuştur. 1973 yılında yorgunluğu ve yaşını sebep göstererek siyaset sahnesinden çekilmiştir. Bundan sonra daha ziyade Alparslan Türkeş ve Milliyetçi Hareket Partisi'ne yakın davranmıştır (Artvinli, 2007:47).

2. DEMOKRAT PARTİ İLE MÜCADELE

1950 seçimleri ile meclise giren Osman Bölükbaşı (ve dolayısıyla Millet Partisi) karşısında giderek güçlenen Demokrat Parti'yi ve giderek zayıflayan Cumhuriyet Halk Partisi'ni bulmuştur. Bu şartlar altında Millet Partisi çok zor aşamalardan geçmek zorunda kalmıştır. Osman Bölükbaşı, Demokrat Parti'nin muhalefetken ettiği vaatleri unutması ve gerçekleştirmemesini ve de hükümette iken yaptığı icraatları eleştirmiştir. Muhalefette iken her türlü özgürlüğün yılmaz savunuculuğunu yapan ve de iktidar partisini bu konuda antidemokratik tutumundan ötürü yerden yere vuran DP kabineyi oluşturduktan sonra aynı İnönü CHP'si gibi basın ve muhalefete yönelik baskı tedbirlerini yürürlüğe koymuştur (Artvinli, 2007:45). Hem siyaseten hem de ekonomik olarak Demokrat Parti'nin politikaları adından anlaşılması gerekenin tam aksine ne çok liberal ne de çok demokrat olarak nitelendirilmiştir (Kaya Osmanbaşoğlu, 2016:4).

Özellikle 1952 ve 1953 yıllarında CHP'nin de DP'ye canhıraş bir şekilde destek vermesiyle Millet Partisi önce medya yoluyla daha sonra da mahkemeler yoluyla büyük bir baskı altına alınmıştır. "Allah ve Allah korkusu" kelimelerini çok sık kullandıkları gerekçesiyle bile irtica ile suçlanmışlardır (Bölükbaşı, 2005). En nihayetinde 4 Temmuz 1953 tarihinde başlayan soruşturma 27 Ocak 1954'te Millet Partisi'nin laikliğe aykırı hareketlerin odağı olması gerekçesiyle kapatılmasıyla son bulmuştur (Bölükbaşı, 2005). Bu soruşturma sırasında 8 Temmuz günü dönemin Başbakanı Adnan Menderes ile Osman Bölükbaşı arasında ateşli tartışmalar yaşanmıştır. Son olarak Adnan Menderes'in partisini tehdit etmesi üzerine Bölükbaşı da: "Diktatör, ha şöyle kararını açıkla!" diyerek sert bir biçimde tepkisini göstermiştir (Bölükbaşı, 2005:46). Demokrat Parti'nin yargıda da aktif olması neticesinde Millet Partisi'nin kapatılması halen siyasi bir karar olarak görünmektedir.

30 Haziran 1954 yılında Kırşehir Demokrat Parti hükümeti tarafından bir kanun aracılığı ile ilçe yapıldı. Bunun nedeni ise şuydu; seçim yasası gereğince bir ilde en çok oyu alan parti o seçim ilin (seçim bölgesinin) tüm milletvekilliklerini almaktaydı. Bu sebeple, DP, Kırşehir'deki MP (CMP) oyunu Nevşehir'deki DP oyları vasıtasıyla etkisizleştirilmeyi amaçlamaktaydı. Osman Bölükbaşı bunun üzerine: "Millet Partisi'ni seçtiği için Kırşehir cezalandırılıyorsa, ben ve arkadaşlarım milletvekilliğinden istifaya hazırız, yeter ki Kırşehir'e kıymayın. Hükümet Kırşehir vilayetini siyasi amaçlarla ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Kanun gerekçesi olarak Meclis'in huzuruna getirilen perişan satırların gerçeklerle hiçbir ilgisi

yoktur. Bu gerekçeler bir nefeste dağılacak sigara dumanı kadar çürüktür” (Bölükbaşı, 2005:48) diyerek üzüntüsünü ve tepkisini dile getirmiştir.

1957 yılına kadar ilçe olarak kalan Kırşehir, DP’nin planladığı baskın seçimin de habercisi olacak bir şekilde yeniden il haline getirilmiştir. Fakat Kırşehir tekrar il olurken Avanos, Kozaklı ve Hacıbektaş ilçeleri ve de Osman Bölükbaşı’nın köyü Hasanlar Nevşehir’e bağlı olarak kalmışlardır. Bu durum karşısında Osman Bölükbaşı meclis kürsüsünden bu meseledeki baş sorumluyu işaret etti: “Rejimi bu hale getiren kindar adam kimdir? Maalesef rejimin baş müdafii olması icap eden Cumhurbaşkanı Celal Bayar’dır.” (Bölükbaşı: AP Çok Zararlı Bir Hesabın İçindedir, 1996) Sonuçta, Demokrat Parti amacına ulaşamamış ve Millet Partisi’nin Kırşehir’den “tulum” çıkarmasının önüne geçememiştir. Osman Bölükbaşı’nın DP ile mücadelesi bu tarihten sonra gittikçe daha da hız kazandı. DP’nin CMP ve Bölükbaşı üzerinde kurduğu baskı zaman ilerledikçe iyice çoğaldı. Bölükbaşı’nın dokunulmazlığı Kırşehir’in tekrar il yapılması sürecinde meclis kulislerinde çıkan bir kavga bahane edilerek kaldırılmıştı. 1 Temmuz 1957’de Kırşehir’in tekrar il yapılması münasebetiyle yapılan kutlamalara katılan Osman Bölükbaşı, ertesi gün ifade vermek zorunda bırakılmıştır. Daha sonra tutuklanarak ceza evine konan Bölükbaşı 27 Ekim 1957’de yapılan genel seçimler sırasında da cezaevindeydi. Cezaevinden meclise seçilen ilk milletvekili olan Bölükbaşı, yeminini de pijamalı olarak cezaevinde yapmıştır. 30 Kasım 1957’de tahliye edilen Bölükbaşı iki gün sonra, yani 2 Aralık 1957’de mecliste yeminini etmiş, bu o kadar büyük bir gerginliğe sahne olmuştur ki, o çarşamba günü mecliste sadece Bölükbaşı’nın bir buçuk dakika süren yeminini vuku bulmuş, meclis bundan sonra oturuma bir gün ara vermiştir (Bölükbaşı, 2005:65).

Bölükbaşı’nın hapse girmesi o dönem Türk siyaseti için adeta bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye’nin en büyük üçüncü partisinin lideri olan bir kişinin mecliste çıkan ufak bir arbededen ötürü bile hapse girecek bir durumda olması durumun vahametini bütün muhalefet partilerine açıkça göstermiş oldu. Bu durum karşısında 3 büyük muhalefet partisi yani İsmet İnönü’nün Cumhuriyet Halk Partisi, Osman Bölükbaşı’nın Cumhuriyetçi Millet Partisi ve de Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu’nun Hürriyet Partisi birbirleriyle yakınlaşmaya yer yer de ortak hareket etmeye başladılar. Siyasi muhalefetin bu yakınlaşması doğal olarak bazı partilerin birleşme girişimlerine de sebep olmuştur. Daha evvel Hürriyet Partisi ile birleşmeyi deneyen Cumhuriyetçi Millet Partisi bu girişim başarısız olsa da Remzi Oğuz Arık liderliğinde milliyetçi bir köylü partisi olan Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek 1958 yılının 1 Kasım günü Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır.

3. DAHA SONRAKİ MİLLET PARTİLERİ

Anlam kargaşalarını önlemek açısından kısaca daha sonra kurulacak olan iki Millet Partisi’nden de kısaca bahsetmek elzemdir. Birbirleri ile olan veya olmayan ilişkilerini de incelemek aslında öncül olan Millet Partisi’nin isminin bile ne kadar önemli olduğu konusunu vurgulamaktadır. Türk siyasi tarihinde iz bırakmış iki tane daha Millet Partisi mevcuttur ve hatta son kurulanı hala varlığını günümüzde devam ettirmektedir.

İkinci defa Millet Partisi 1962 yılında kurulmuştur. 1960 ihtilalinden sonra yapılan seçimler sonucunda birinci gelen Cumhuriyet Halk Partisi ile koalisyon kurulup kurulmaması hususunda Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi içinde çıkan tartışmalar sonucunda parti içinde koalisyona karşı olan grup, bu tartışmalar sonucunda istifa eden Genel Başkan Osman Bölükbaşı önderliğinde, 13 Haziran 1962’de Millet Partisi’ni kurmuşlardır. Bu parti 1965 genel seçimlerinde üçüncü gelerek başarılı da olsa, (Cop, 2001) daha sonraki seçimlerde oylarını Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi’ne kaptırarak dördüncü olabilmektedir. Parti içinde

artan gerginliklerden rahatsız olan ve de parti içinde kontrolü kaybettiğini düşünen Osman Bölükbaşı 1972’de partiden ayrılmıştır (ve de 1973’de aktif siyasetten tamamen çekilmiştir). Parti bunun neticesinde eski Genelkurmay Başkanlarından Cemal Tural’ı ve daha sonra da Celal Kargılı’yı Genel Başkanlığa getirirse de bir türlü istenilen neticeleri alamamış, nihayetinde de kendini 1977 yılında feshetmiştir. Halen aktif siyasette yer alan Millet Partisi ise 1992 yılında kurulmuştur. Refah Partisi çatısı altında seçimlere Milliyetçi Hareket Partisi ile birlikte meclise girmiş olan Aykut Edebalı önderliğindeki İslahatçı Demokrasi Partisi, Millet Partisi adını almıştır (Çakır, 1991).

1991 seçimlerindeki ittifak sayesinde 3 milletvekili sahibi olan Millet Partisi, daha sonraki hiçbir seçimde barajı geçemeyen Millet Partisi günümüzde hala “sağın” küçük partilerinden biri olarak varlığını devam ettirmektedir. Başkanı da hala Aykut Edebalı’dır. Yeniden Milli Mücadele kadrolarının yetiştiği hareketin partisi olan Millet Partisi Aykut Edebalı’nın “Muhteşem Türkiye” projesini harekete geçirmek amacındadır (MP İnternet Sitesi).

Sonuç

Osmanlı’dan Cumhuriyete evrilen rejim değişikliği sonrasında yaşanan sıkıntılardan en büyüklerinden biri olan çok partili demokrasiye geçiş aşamasında kurulmuş olan Millet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi çok partili hayatın başındaki döneme damga vurmuş bir siyasi harekettir. Her ne kadar CHP ve DP kadar seçim başarısı gösterememiş olsa da özellikle Osman Bölükbaşı’nın karizmatik hatipliği ile ve de Mareşal Fevzi Çakmak’ın ruhani liderliğiyle bilhassa Orta Anadolu’da kendine sıkı ve bağlı bir taraftar kitlesi oluşturmuştur. Bu kitle de günümüzün üçüncü (Seçim başarısı olarak) büyük siyasi partisi olan Milliyetçi Hareket Partisi’nin tabanı ile büyük oranda örtüşmektedir. Özellikle Osman Bölükbaşı’nın öncülüğünde devrin iki büyük gücüne karşı verilen mücadeleden hiçbir zaman taviz verilmemiş, belki o zaman için sadece küçük başarılar kazanılmış ama ileri ki zamanlarda gelecek başarıların temelleri atılmıştır. Bununla beraber, zaman içinde bu parti bazı dönüşümlere uğramış ama yine de temel prensiplerinden çok da uzaklaşmamıştır. En büyük dönüşüm ise muhakkak ki iktisadi görüşte yaşanmıştır, zamanın Türkiye’sine göre liberal olan iktisadi görüşleri zaman içinde muhafazakârlaşmış, CKMP ile Türkçü-Toplumculuğa kadar evrilmiştir. En azından 1980’lere kadar ise MHP ve 9 Işık doktrini ile beraber paylaşımcı korporatizme dönüşmüştür. Millet Partisi’nin ardılı olan Milliyetçi Hareket Partisi ise en büyük başarısını 1999 seçimlerinde ikinci parti olarak almıştır.

Nihayetinde, Millet Partisi ve ardılı partiler hem kronolojik ve ideolojik olarak hem de “üçüncü büyük” olarak Milliyetçi Hareket Partisi’nin öncülü olmuşlardır. Bu yola girerken geçirilen sancılı süreçler, Fevzi Çakmak ve Osman Bölükbaşı’nın karizmatik kişiliklerinde vücut bulan bu hareket daha sonrasında Alparslan Türkeş ile beraber doktriner bir boyut kazansa da bir siyasi hareket olarak temellerini kesinlikle 1948 yılındaki Millet Partisinde bulmak mümkündür.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (1992). *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, Yayına Hazırlayan: Cemil Koçak, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Artvinli, F. (2007). *Osman Bölükbaşı, Seraba Harcanmış Bir Ömür*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bölükbaşı, D. (2005). *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Cop, B. (2011). *Sosyalistler TBMM'ye nasıl girdi?*, www.ntv.com.tr, 24 Nisan 2011.
- Cumhuriyet, 21 Ocak 1966.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi ,1923-2000, 2002, 2. Cilt, İstanbul
- Çakır, R. (1991). 52 Günlük İttifak, Başbuğ Erbakan Mücahit Türkeş, *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1991.
- Çaylak, A. (2004). *“İktidar-Muhalefet İlişkisi Bağlamında Türkiye'nin Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi”*, Ankara, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Engin, V. (2016). *“Osmanlı'dan Cumhuriyete Tarihi Devamlılık”*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Findley, C. (2010). *Modern Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınevi.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism since 1870: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, Cambridge: University Press.
- Millet Partisi İnternet Sitesi, www.milletpartisi.org.tr
- Kaya Osmanbaşoğlu, G. (2016). “Political Economy of Democrat Party: A Dual Employment of Theory and Practice”, *Bilig*, winter number 76.
- Limoncuoğlu, A. (2015). *“The Evolution of Turkish Nationalism between 1904 and 1980”*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Omur, S. (1965). *“Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Dehası-Siyasi Hayatı*, İstanbul: Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi.
- Ozkirimli, U. (2004). *“Nationalism and Its Futures”*, Birleşik Krallık: Palgrave and Macmillan,
- Smith, A. D. (1993). *National Identity*, Nevada: University of Nevada Press.

Tuncer, F. F., (2017). “Çin’in ‘Yeni Balkanlar’ Politikası”, *21. Yüzyılda Asya-Pasifik*, S. Özer, S. Atvur, R. İzol (Ed.), Ankara: Seçkin Yayınları, s. 183-196.

Yüksek Seçim Kurulu İnternet Sitesi, www.ysk.gov.tr.

Zurcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Abstract

This article investigates the political journey of the Nation Party and its successor Republican Nation Party during the earlier years of multi-party democracy in Republic of Turkey. Method of content analysis was used to analyze the Nation Party via the speeches and work of the individuals who established the party. In addition, historical documents were found in the archives and were analyzed in order to clarify some of the thoughts of the party leaders. This article was formed by a qualitative study of a range of texts. In this article, two different approaches were used; the first one is textual analysis and historical documents. In order to achieve that, this article aims to use the views of other authors who have worked on this subject as well, both academicians and journalists. The biographies of Fevzi Cakmak and Osman Bolukbasi were also viewed extensively to understand the situation of the time for a better understanding. During the foundation of the Nation Party, Turkey was going through a very important phase of democratization: the formation of the multi-party system. The Nation Party and its successor Republican Nation Party started as the third biggest (electorally) party in Turkey. This had been the case for a very long time and had a big struggle against first Republican Peoples' Party and then Democrat Party. These parties can be considered as the “ancestors” of modern-day Nationalist Movement Party. It is fair to say that personalities of two people (Field Marshall Fevzi Cakmak and Osman Bolukbasi) played a great role in shaping these parties. Especially, these two parties became the institutions that Bolukbasi made politics. Although Fevzi Cakmak died two years after the party was founded his personal charisma influenced the party greatly, even after his death. His position as the heroic commander of the Turkish Independence War helped the newly founded Nation Party to gain popularity and support around the country. Even though he had shied away from politics until he felt that it was necessary to intervene to what he perceived as tyranny of Ismet Inonu. He was dissatisfied with the opposition style of the Democrat Party and called them “simulation opposition”. Osman Bolukbasi, on the other hand, became the symbol name because of his work in the party. Starting from the first general elections the party entered in 1950, Bolukbasi had become the most electorally popular figure of the party. After becoming the president of the Republican Nation Party in 1954, he had been the central figure of the movement. In its struggle against the dominant parties of the era, sometimes it had to face different instruments of the state working against them. However, this did not cause the party to disband, on the contrary the votes of the Nation Party increased with every election. The opposition to People's Republican Party had soon turned to the opposition against the Democrat Party as a result of the latter's election win in 1950. The eagerly awaited election victory for the Nation Party was never realized, and this caused some minor problems in the party. Republican Nation Party renamed Republican Villager Nation Party after its merger with the Turkey Villagers Party, a party which advocated agrarianism, had been one of the biggest political forces during the unbridled times that led to the military coup of 1960, the movement remained intact and under one roof. The formation of the party under tumultuous circumstances stopped Turkey from becoming a

two-party system and this served as an important cornerstone in the democratization process of Turkey. Osman Bolukbasi summarized the personal goal of the movement as: “We will do one service to our country, if no other. We will at least show that politicians that are true to their word and hardworking can come out of this nation and we will make this live as a guarantee for the nation’s future in its conscience.” With the idealistic approach of Cakmak, Bolukbasi and many others party struggled against the two dominant parties of the time. In conclusion, the Nation Party and its successors, namely the Republican Nation Party and Republican Villagers Nation Party were the predecessors of the Nationalist Movement Party in three different ways: chronologically, electorally and ideologically. Although the painful processes experienced in entering these pathways had to be endured, the movement was shaped in the charismatic personalities of Fevzi Çakmak and Osman Bölükbaşı. Even though under Alparslan Turkes the movement gained a doctrinal direction especially after 1969, the real foundations for the political movement were laid down in 1948 through the establishment of the Nation Party.

TÜRK ROMANINDA KENT ÜTOPYASI: PEYAMI SAFA'NIN SİMERANYA'SI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bilge Kağan ŞAKACI*

Öz

Ütopya "hem hiçbir yerdir (outopia) hem de iyi bir yerdir (eutopia)". Ütopyanın kelime anlamıyla özü "mümkün olmayan, ancak insanın bulunmak için heves ettiği bir dünyada yaşamak"tır. Peyami Safa 1899-1961 yılları arasında yaşamış yazar, öğretmen ve gazetecidir. Tereddüt ve şüphe kavramları arasında yakın ilişki kurar ve şüphe, zekânın aydınlatıcısı olur. Yeni İstanbul gazetesinde tefrika edildikten sonra 1951 yılında kitap olarak yayımlanan Yalnızız romanın içinde bir ütopya benzeri hikâye daha vardır. Yalnızız romanının başkışısı Samim'dir ve Simeranya'yı o kurar. Gerçek hayatta yaşadığı sorunların çözümünün nasıl olacağını Simeranya'da yazar. Çalışmanın amacı Simeranya'nın bir kent ütopyası olup olmadığını tespit edilmesidir. Bu bağlamda çalışmada ütopya kavramının özellikleri ile Simeranya'nın özelliklerini karşılaştırarak analiz edilecektir. Özetle; -Eserin roman içinde hikâye formu ile bilimkurgu olarak yazılması- Bir ada şeklinde olduğu düşünülen, tahmin edilen Simeranya'nın farklı bir yerde olması. -Simeranya'ya rüyada veyahut hayal kurarak gitmesi. -Mekânın içe kapanık olması- Somut gerçek bir yerdeymiş gibi az da olsa iç ve dış mekânın tasvir edilmesi. -Eğitim konusuna çok önem verilmesi ve bunun sistemi üreten ve yeniden üreten bir kurum gibi görülmesi. - Geleceğin tahmin edilebilir olması. Yukarıda sayılanlar gibi ütöpic eğilimler olmakla beraber klasik ve modern ütopyanın birçok özelliğini bünyesinde taşımamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, Simeranya, Safa, Eğitim, Sağlık

URBAN UTOPIA IN TURKISH FICTION: AN INVESTIGATION OF SİMERANYA BY PEYAMI SAFA

Abstract

Utopia is both "no place (outopia)" and "a good place (eutopia)". The meaning of utopia refers to "living in a world that is not possible, but one desires to live in". Peyami Safa was a writer, teacher and journalist who lived between 1899-1961. He established a close relationship between the concepts of hesitation and doubt and suspicion became elucidator of the intelligence. There is a utopia-like story in his novel "Yalnızız" which was published as a book in 1951 after serialized in Yeni İstanbul newspaper. Samim is the protagonist of the novel and the founder of Simeranya. Safa wrote how he solved the problems that he experienced in real life in Simeranya. The purpose of this study is to find out whether "Simeranya" is a city utopia or not. In this context, the study will analyze the characteristics of the concept of utopia and the essential features of "Simeranya" by comparing them. In summary the results can be presented as follows; -the work was written as science fiction in the form of story in the novel. - Simeranya is thought to be in the form of an island, being located elsewhere. -One can go to Simeranya by dreaming or while in a dream. -The space is introverted. -The interior and exterior space were described as if it were a real place.- The subject of education was given a particular importance and it was regarded as an institution that produces and reproduces the system.-The future is predictable. Although there are utopian tendencies such as those mentioned above, the novel does not carry many features of classical and modern utopia.

Keywords: Utopia, Simeranya, Safa, Education, Health.

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ksakaci@gmail.com.

Giriş

Peyami Safa 1899'da İstanbul'da doğdu. 1910 yılında başladığı Vefa İdâdisi'ni hastalığı ve geçim zorluklarından dolayı bırakmak zorunda kaldı. Kendi kendisini yetiştirdi. Düzenli bir öğrenim göremedi. Bir yakınının hediye ettiği Petit Larousse'u okuyarak başlattığı Fransızcasını ileri seviyelere götürürken psikoloji, felsefe ve tıp kitaplarıyla beraber edebi eserlerle de ilgilendi. Çok erken yaşlarda hayata atıldı. Posta Telgraf Nezareti'nde çalıştı, öğretmenlik ve gazetecilik yaptı. Yaşamını yazıları ile sürdürdü. İlhami (kardeşi) ile birlikte Yirminci Asır isimli bir akşam gazetesini yayın hayatına soktu. Kültür Haftası ve Türk Düşüncesi isimli dergileri de çıkardı. Öldüğünde (1961) Son Havadis gazetesi başyazarıydı (Ayvazoğlu, 2008:437; Ötügen, 2017).

Fikir hayatı çalkantılı ve kendini bulma arayışı içinde geçti (Ayvazoğlu, 2008:437-438):

- Bir dönem N. Hikmet'le birlikte hareket etti, sıkça Bolşeviklik'le suçlandı ve bu iddiayı her seferinde reddetti.
- 1930'ların başında liberalizme kayan bir düşünce yapısı oldu.
- 1935'lerden ömrünün sonuna kadar antikomünist mücadelenin içinde yer aldı.
- 1940'larda milliyetçilik anlayışını temellendirdiği yazılar kaleme almaktaydı.
- 1946'da Demokrat Parti aleyhinde Vakit Gazetesi'nde yazılar yazdı.
- Demokrat Parti'nin komünizm karşıtlığı belirginleştikçe bu partinin liderine ve partiye yakınlık hissetti.

Edebi hayatı 11 yaşında yazdığı Piyano Muallimesi hikayesi ile başladı. Safa kimi zaman gerçek adıyla kimi zaman da müstear adla yazılar kaleme almaktaydı. "Server Bedi" bunlar arasında en çok bilinenidir. Çok sayıda hikayeleri, romanları, fikri eserleri, gazete yazıları, ayrıca ders kitapları bulunan bir yazardır. Türkçeyi en güzel ve etkili kullanan yazarlardan biridir. Yalnızız (1951) eserinde metapsişik ve parapsikolojik sorunlar incelenmiştir. Kitap olarak yayımlanmadan önce Yeni İstanbul'da tefrika edilmiştir. Öte yandan Biz İnsanlar (1959) romanı önemli değişikliklerle kitap halinde daha sonra tekrar yayımlandığı için (1937'de tefrika edildi.) Safa'nın son romanı olarak kabul edilir. Romanlarında "olaydan çok tahlile" değer verdi. Sosyal çevreler ve nesiller arasındaki çatışmayı, medeniyetin yarattığı bocalamayı, toplumumuzdaki ahlak çöküntüsünü dile getirdi. Duygu ve düşünce tezadını, zıt kavramları ustalıkla kullandı (Ayvazoğlu, 2008:438-439; Ötügen, 2017).

Safa, durmadan daha doğruya, gerçeğe, güzele doğru ilerleyen bir düşünce adamı ve sanatkârdı. Sistemci değildi ve "izm"lerden hoşlanmazdı. Bazı temel tercihleri vardı. Bunlar "Müslüman-Türk olmak ve bu mensubiyet şuuru" şeklindedir. Romanlarında kahramanlara hakim olan tavır, tereddüt ve en az onun kadar şüphedir. Tereddüt ve şüphe kavramları arasındaki yakın ilgiye karşın, şüphe zekanın aydınlatıcısıdır. Ayrıca şüphe arayışlara ana tercihlerine bağlı kalarak götürür. Tereddüt ise atalete sevk eder. Yalnızız romanında ön plana çıkan "şüphe"dir. Romanlarında zorlu toplumsal sorunlar ile insan ruhunun sorunları iç içe verilir. Ancak toplumsal sorun da tartışılır, tahlil edilir, teklifler sunulur. Safa, hem müstear ad ile hem de kendi adını vererek yazdığı romanlarında kahramanlardan birini seçerek kendi görüşlerini söylemiştir. Bu bazen birinci, bazen de ikinci plandaki kahramanlardan biri olmuştur. Samim ise Yalnızız romanında Safa adına "Simeranya"yı kurar (Kösoğlu, 2016:7-10). Samim romanın başkişisidir. Samim, kız kardeşi Meharet, erkek kardeşi Besim, Meharet'in çocukları Aydın ve Selmin'le beraber Yeşilköy'de babadan kalma köşkte oturur. Samim bir bankanın yönetim kurulu üyeliğini yapmaktadır. Samim'in Meral'le bir gönül ilişkisi vardır. Meral, Selmin'in Dame de

Sion'dan sınıf arkadaşıdır aynı zamanda. Meral yanarak ölür ve ardından da Necile (Samim'in eski sevgilisi, Meral'in annesi) bir kalp krizinden hayatını kaybeder (Yavaş, 2011:135-136).

Yalnızız romanında olaylar-mekanlar yerli ve sınırlıdır. Sorunlar ise evrensel ve ebedi niteliktedir. Safa'nın öne sürdüğü çözüm önerileri tüm insanlık içindir. Sadece kendisi için değil, herkes için kurtuluş arayışındadır. Samim bir taraftan birlikte olduğu insanların, toplumun sorunlarını günün algı düzeyinde analiz edip çözmeye çabalarken, diğer taraftan da sorunlara Simeranya'da çözüm bulmaya çalışmaktadır (Kösoğlu, 2016:11-12). Yalnız kalıp odasına kapandığı zamanlarda defterine Simeranya'yı yazmaya çalışır. Samim'in, Besim ile tartışmaları sayesinde Simeranya'nın defterdeki kimi yönlerine açıklık getirilir ya da defterde olmayan yerler anlatılır (Öztürk, 32). Dolayısıyla Samim roman boyunca karşı karşıya geldiği sorunların Simeranya'da nasıl çözüldüğünü defterine yazar veyahut etrafındakilere anlatır (Dayı, 2014:146).

Ütopya denildiğinde ilk olarak Platon akla gelmektedir. Platon, sistemli bir ütopya'yı kuran ilk kişidir. Oysa terimi ortaya atan kişi değildir (Yalçınkaya, 2004:1). Onu ilk defa adlandıran ve tasvir eden kitabıyla Sir Thomas More tarafından Utopia diyarı 1516'da keşfedildi (Kumar, 2005:9). Modern ütopya More tarafından icat edilmiştir. Ortaçağdaki dinsel dünya görüşünün insanların zihinlerini tekeline almasının sona ermesi ütopyanın ortaya çıkması için gerekli koşuldu (Kumar, 2006:40-44). Dini amaç onyedinci yüzyıl sonuna kadar yazılan hemen her ütopyada baskın olmayı sürdürdü. Ütopyaya bilim More'dan sonraki yüzyılda eklendi. Bacon'un çağından itibaren bilim ve demokrasi modern ütopyanın dışsal ve içsel öncüllerini oluşturdu. Ütopyanın akılcılığı nasıl eşitlikçiliği ile zaman zaman kapıştıysa, bilimin dinamikleri de ütopyanın sınırlarını zorladı. Modern bilim ve teknolojinin imkânlarını bilimsel ütopya sonuna kadar kullanmak istedi. Ancak ütopyanın hedefi hiçbir zaman bilimsel ilerlemenin kendisi olmadı. Bilim daima bir toplumsal ya da ahlaki idealin hizmetine koşuldu (Kumar, 2005:87-89).

Ütopya terimi gündelik yaşamda gerçekleştirilmesi imkânsız görülen bütün düş ve planları nitelemek için kullanılabileceği gibi hem bir edebiyat dalının (ütopya edebiyatı), hem bir kuramsal yaklaşımın (ütopya kuramı) hem de bir tutumun (ütopya tutumu) adı olabilmektedir (Yalçınkaya, 2004:3). Ütopya (utopia) sözcüğünün kökeni Yunancadır: U-topos. Topos sözcüğünün anlamı "yer"dir. Bunun önüne yok anlamını içeren "ou" olumsuz takısının gelmesiyle oluşturulmuştur. Bu açıdan ütopya "yok yer" i yani "olmayan yer"i ifade etmektedir. Ancak u-topos sözcüğündeki "u" eki, Yunancadaki "eu" takısını da, ki bunun anlamı "iyi"dir, çağrıştırmaktadır. Baştaki ekin eu olduğu kabul edildiğinde (eutopos) bu kez "iyi yer", "mutlu yer" anlamına gelir. More, ütopya sözcüğü ile hiçbir yerde bulunmayan mutlu bir toplumu anlatmak istemiş olabilir. Ütopya sözcüğü ilk önce sadece düşsel gezileri anlatan bir edebiyat türünü betimlemek için kullanılmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde iki Fransız sözlüğü (Dictionnaire de Trévoux ve Dictionnaire de l'Académie) bu sözcüğün anlamını genişleterek, "var olmayan, ancak düşüncede kurulan toplum düzeninin ayrıntılı betimlenmesi" olarak tanımlanmıştır (Ağaoğulları ve Köker, 2008:236). Kısaca, ütopya "hem hiçbir yerdir (outopia) hem de iyi bir yerdir (eutopia)". Ütopyanın kelime anlamıyla özü "mümkün olmayan, ancak insanın bulunmak için heves ettiği bir dünyada yaşamak"tır. Ütopya dışındaki formlar ise şunlardır: Altın Çağ Söylencesi, Arcadia, Cennet Söylencesi, Cockayne Diyarı, Binyıl İnancı, İdeal Kent...(Kumar, 2005:9-32).

Kumar (2006:39-40)'a göre ütopya evrensel değildir. Yalnızca Batı'da görülür. Çünkü klasik ve Hristiyan mirasa sadece bu toplumlar sahiptir; ona göre “diğer toplumların görece bir bollukla, cennetleri, bir adalet ve eşitlik Altın Çağ'ına yönelik ilkelci mitleri, Cokaygne tipi fantezileri, hatta mesiyani inançları vardır; ütopyaları yoktur.” Öte yandan Hristiyanlık ve klasik bileşenlerin kendileri birer ütopya değildir. Altın Çağ, ideal şehir ve diğerleri, “ütopyanın gerçek ‘tarih öncesi’ni oluşturur”. Asıl konusunun “iyi toplum” olması diğer kurgu eserlerden iyi topluma yönelik diğer yaklaşımlardan (Altın Çağ Efsaneleri, Binyıl İnanıcı veyahut İdeal Kent üzerine felsefi spekülasyon gibi) ütopyayı ayırır (Kumar, 2005:47-48). Öte yandan Servet-i Fünûn edebiyatının öncü isimlerinden Tevfik Fikret ve arkadaşlarının “Yeni Zelanda Projesi” Türk edebiyatında ütöpik eğilimler veya ütopyalar söz konusu olduğunda ilk akla gelendir. Cumhuriyet'in ilanından sonra, Serbest İnsanlar Ülkesi (1930) - (Ahmet Ağaoğlu), Ankara (1934) - (Yakup Kadri Karaosmanoğlu), Yalnızız (1951) - (Peyami Safa) romanlarında ütöpik izlekler görülebilmektedir. Serbest İnsanlar Ülkesi ve Ankara romanları ulus-devlet düşüncesini destekleyen ütöpik metinlerdir. Türk edebiyatında ütopya benzeri formlar; nasihatnameler, rüyanameler ve rüya tabirleri, Mehdi öyküleri, mucizeler içeren masallar veya her türden fantastik ürünler, hatta kimi şiirlerdeki imgelem ve hatta dinlerin vaad ettiği cennetler üzerine yapılan her türlü spekülasyondur (Yalçınkaya, 2004:178-179; Yumuşak, 2012:59). Çalışmanın amacı Simeranya eserinin bir kent ütopyası olup olmadığının sorgulanmasıdır. Bu çerçevede çalışmada ütopya kavramının nitelikleri ile Simeranya'nın nitelikleri karşılaştırılarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. SİMERANYA'YA DAİR BİR ANALİZ

Hikâye formu ütopyalar için genel olarak tercih edilendir. Ütopya, siyasal ve toplumsal teorinin diğer çeşitlerinden, ideal toplumun diğer türlerinden bir kurgu hatta geniş anlamıyla bir “bilim kurgu” türü olması itibarıyla ayrılır (Kumar, 2005:37). Simeranya'da Yalnızız romanı içinde zaman zaman bahsedilen bir yerdir ve yazar bunu “roman içinde roman” veyahut “roman içinde hikaye” şeklinde yazmayı tercih etmiştir. Her ütopyacı gerçekleri iyi kavrayan biri olmanın yanında düş kuran biridir. Her ütopya gerçeklerden tamamen kopuk olan bir yapıda değildir. Gerçeklerle bağımlı olsa da korur. Öte yandan, düşsel bir düzeni betimlemekte ve hayal dünyasının ürünü olmaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2008:236-237). Egemen toplumsal kurum ve normların boyunduruğu altına girmemesi, ütopyaların en karakteristik niteliğidir (Mannheim, 2008:19). Safa dönemini çok iyi analiz edebilen bir mütefekkindir. Dolayısıyla gerçeklerin farkındadır ve sorunlara çözüm önerisi sunmaya çalışmaktadır.

Samim, Simeranya'ya genellikle uyku halinde gitmektedir. Uyanık halde de rüyayı hatırlamaya çalışarak oraya ulaşmaktadır. Simeranya'ya ulaşım yelkenli ile olmaktadır. Kişinin yanında bir de kılavuz yer almaktadır. İki tarafı ağaçlıklı bir dere üzerinden ulaşılmaktadır. Yelkenlinin hızı Simeranya'ya gidişlerde sabit değildir. Yelkenli hiçbir rüzgar ve hatta hava akımı olmadan ilerlemektedir. Suda ve kıyılarda hiçbir canlı mahluk yoktur. Misafir içine girdiği yeni aleme uyum sağlayabilme şartının, büyük zorunluluklar olmadıkça sessizlik ve hareketsizlik olduğunu hissetmektedir. Kendini yol gösterici olarak, kılavuzdan hatta aklından önce içine doğacak ilhamlarına bırakmaktadır. İki taraf sık ormandır. “Gündüz olduğu halde havada ebedî bir sabah loşluğu” vardır. İskele öncesi yer alan uzun rıhtım da bomboştur (Safa, 2016:32). Sabitlenen, tasarlanan ve kapatılan ideal sistem klasik ütopyalarda farklı bir yerdedir. Bu farklı yer bir adada veyahut farklı

bir konumda bulunan kent şeklinde olabilir (Yalçınkaya, 2012:373-374). Simeranya'ya girişte, (önceki girişler hakkında herhangi bir bilgi verilmemesine karşın, uyanık olarak Simeranya'ya ilk gidişte) fizyonomi ve tavır yoklaması yapılmaktadır. Bu yoklama içleri okunarak yapılmaktadır. Eski dünya hislerinden kurtulması gerektiği belirtilmekte aksi halde kabul edilmeyecekleri vurgulanmaktadır. Büyük kulede “kırmızı ışık” yanarsa ziyaretçi reddedilmekte, “yeşil ışık” yanarsa ziyaretçi kabul edilmektedir (Safa, 2016:33). Fizyonomi ve tavır yoklamasının bitmesiyle kulede yeşil ışık yanması arasında geçen süre hakkında net bir bilgi verilememektedir. Kulede yeşil ışık yandıktan sonra ise kısa bir zaman içinde yelkenli iskeleye yanaşmaktadır (Safa, 2016:52). Klasik ütopyalarda, iç ve dış mekanlar çok ayrıntılı tasvir edilir. Sanki somut gerçek bir yerdeymiş gibi... Bu çerçevede toplumsal düzen idealleri ile kentlerin inşasının birbirinin içine geçtiği söylenebilir (Yalçınkaya, 2012:374). Kentler, insanın doğal yaşam üzerinde ussal egemenliğinin bir ifadesi, mükemmel olanın, ideal olanın, iyi yaşamın ussal olarak tasarlandığı bir mekandır ve iyi yaşam, ideal sosyal ve politik çevreye, aynı zamanda ideal fiziki çevreye de bağlıdır (Yalçınkaya, 2012:374-375). Mekansal olarak bakıldığında ise iskelede bina yoktur, bunun yerine geniş bir saha (hava meydanı benzeri) mevcuttur. Yer, kauçuk gibi yumuşak bir maddeden meydana gelmektedir ve asfalta göre daha pürüzsüzdür. Oldukça düzgün ve temizdir (Safa, 2016:52). Ütopyanın ülkesi sınırsız değildir fakat geniştir (Kumar, 2006:59). Simeranya'nın ne kadar bir alandan ibaret olduğu konusunda eserde bilgi verilmemektedir. Simeranya'da yepyeni şekilde caddeler mevcuttur. Öte taraftan “Aşk Enstitüsü” (eski dünya problemleri şubesi) bir bahçe içinde büyük bir binadır ve bambaşka bir mimari ile yapılmıştır (Safa, 2016:60-61). Yalnızız romanının mekan yapısı ikili bir görünüm göstermektedir: i. Olayların geçtiği gerçek mekanlar; ii. Simeranya (Gariper, 2012:45). Samim, Simeranya'da istediği kadar kalabilir (Safa, 2016:235). Simeranya'da “stratosfer kadar temiz bir mânevîlik havası içinde nefes alanların şeffaf vicdanı...” bulunmaktadır (Safa, 2016:236).

Klasik ütopyalarda (More-Utopia, Campanella-Güneş Ülkesi, Bacon-Yeni Atlantis), eğitim, toplumsal alanda sürekli işlemektedir. Ayrıca sistemi üreten ve tekrar üreten önemli bir kurumdur. Bahsi geçen her üç klasik ütopya da eğitim çok küçük yaşlarda başlatılır. Gün boyu devam eden bir eğitim sistemi söz konusudur. Tüm beşeri ve doğa bilimlerini yanında, tarım, savaş sanatı ve beden eğitimi öncelikli olmak üzere hayvancılık, dokumacılık gibi zanaatlara yöneliktir. Bu eğitimler neticesinde, herkes yeteneğine göre bir alanda uzmanlaşır. Bu çerçevede, ütopya toplumlarında her ne kadar görece eşitlikçi bir yapı söz konusu olsa bile, aslında bilgi ve yetenek ölçüsünde birbirinden ayrılmış tabakalar bulunmaktadır: i. Yönetim, bilim gibi kafa işlerini yapanlar, ii. Entelektüeller (üst tabaka) ve iii. Kol gücü ağırlıklı işleri yapanlar (alt tabaka). Bahsi geçen eğitim sistemi, potansiyel yıkıcı bireyciliğin yok edilmesini sağlayan, aynı zamanda sistemin istikrarlı, mutlu, uyumlu bir durağanlık durumunu ve ortaklaşa bütünlüğü mümkün kılan, yani toplumsal bir şartlandırma eğitimidir (Yalçınkaya, 2012:375). Bir eğitim fetişizmi tüm ütopyalarda bulunmaktadır (Yalçınkaya, 2004:192). Simeranya'da okul yoktur. “Her seviyeye göre okuma salonları, lâboratuvarlar, atelyeler [atölyeler], müzik, tiyatro, sinema ve spor evleri” vardır. Bu etkinliklere her yaşta insan katılabilir. Merak ettikleri konuları kendilerinin öğrenebilmeleri için kendileri incelerler. Diğer taraftan kılavuz öğretmenler vardır. Bunlar, çocuklar ve gençler için araştırma yöntemlerini gösterirler (Safa, 2016:41-42). “Amacın, bir bilgiyi öğrenciye yaklaştırmak ve hiç yorulmadan onu elde etmesini sağlamak olmasın. Çünkü bu, onun ezber yeteneğini geliştirir, çıkarım yapma yeteneğini ise yok eder. Bunun yerine ona ışık tut ve düşünerek bulması için imkân tanı. Ona doğru

yolu göster (rehberlik et). Bir şeyi bilmediğini fark ettiğinde (bilgiyi hazır olarak sunmak yerine) önünü aç.” (Fâtik, 2013:296) ifadesi ile uygun bir biçimde eğitim-öğretim faaliyetleri yerine getirilmektedir. Simeranya pedagojisi, insanın kendi araştırmaları sonucunda ve kendi istediği zaman öğrendiğini bilir. Günümüzün klasik okulundan eser yoktur. Diploma da bu eğitim anlayışında yoktur. Ayrıca kürsü, profesör, sınıf, ders programı, nutuk atar gibi ders veren öğretmen de bu anlayışta görülemez. Çocuklar ve gençler stajlarını, yeteneklerine göre öğleden sonra, farklı farklı meslek şubelerinde yaparlar. Hem çıraklık dönemini geçirirler hem de büyüklere yardım ederler (Safa, 2016:42-44). Dilimizde kullanılagelen “Çıraklığını yapmadığın işin ustası olamazsın” (Anonim) sözünü de burada hatırlamakta fayda vardır. Çocuklar ve gençlerin yeteneklerini tayin eden mükemmel testler vardır. Yetenekleri değişirse, bunların mesleklerini değiştirmek hakları da mevcuttur. Daha çok ilgili kişinin iş hayatındaki tavır ve tutumlarına bakılır. Öğlene kadar ve isterlerse geceleri kuramsal incelemeler ve araştırmalar yaparlar. Orada insan, yeteneklerinin her yaş ve meslekte serbestçe gelişmesine imkân verilen manevi bir şahsiyettir, zorlama yoktur. İki de bir değişen öğretim sistemi de yoktur (Safa, 2016:44-45). Safa, Simeranya’da “öğrenmeyi öğretmek” ister. Hazır ve belli kalıplar içinde oturmuş eğitim sistemini tenkit eder. Toplumdaki asıl sorunun “öğrenmeyi bilmemekten” kaynaklandığını düşünür (Sakallı, 2012:75). Safa’nın otodidakt öğrenim sürecinin bir yansıması olarak Simeranya pedagojisi kendi kendine öğrenme sürecine dayanır (Öztürk, 35). Otodidakt (öz öğrenimli) bir eğitim modelinde öğrenme içten gelen istekte ve kişinin yetenekli olduğu alana yönlendirilmesinde aranır. Yapılması gereken, kişinin yetenekli olduğu alana yönelmesini sağlamaktır. Samim’in bu tasarısı “kapalı mekân ve toplum algısı karşısında açık mekân ve toplum arayışının” ürünüdür (Gariper, 2012:51). Eğitimde uygulama alanı bulamayan, teoride kalan birçok görüşün Simeranya’da teoride kalmayıp uygulandığını belirtir. Kısaca Safa, yaşadığı toplumun eğitim sistemine ciddi tenkitler getirmektedir. Bu tenkitler evrensel niteliktedir ve romanın yazıldığı zaman ve yer ile sınırlı değildir. Safa sorunlara alternatif çözümler de önerir (Arak, 2011:99). Görüldüğü gibi sistemin istikrarlı, uyumlu olmasını sağlayan, bütünlüğü sağlayan bir eğitim söz konusudur ve bu eğitime çok önem verilmektedir. Bir nevi sistemi yeniden ve yeniden üreten eğitimidir.

Özel mülkiyetin ve buna bağlı olarak paranın olmaması, More ve Campanella’nın ütopyalarındaki sistemlerin en temel yapıtaşlarıdır. Ütopya sistemlerinin radikal farklılığı ortaklaşmacı esaslar üzerinde kurulmuş olmasıdır. Tüm yurttaşlar için, ortak çalışma, ortak mülkiyet, ortak eğitim, ortak beslenme, ortak eğlence, ortak giyinme vardır (Yalçınkaya, 2012:377). Dolayısıyla özel mülkiyetin yokluğu, paranın günahkârlığını ve kötülüğünü yok edip müsriflik ve gösterişin olmadığı bir kanaatkârlık üzerinden oluşan ortaklığı doğurmuş, ortaklığın varlığı ise toplumsal hiyerarşiyi dağıtıp görece eşitlikçi bir düzeni inşa etmiş, sosyal çatışmalar tüm bunların neticesi olarak düzenin dışına itilmiştir (Yalçınkaya, 2012:377). Ütopyalar geleneksel olarak “eşitlik vurgulu yapıtlardır; özgürlük değil.” Özgürlük ile eşitlik arasında bir gerilim söz konusuysa ve çatışmaya dönüşmüşse ütopya eşitlikten yana tercihini yapar (Yalçınkaya, 2004:191-192). Simeranya’da sermaye sahibi yalnızca bir riziko (zarara uğrama tehlikesi, risk) hakkı almaktadır. Eğer kurduğu işte çalışıyorsa, liyakatine göre kazancı mevcuttur. Bir idare meclisi (fabrikanın işçi temsilcilerinden oluşan) bilançoları inceler ve onaylar. İdare meclisi aynı zamanda kazancı dağıtandır. Buna göre düzenlenmiş bir mevzuat söz konusudur. Yönetim büyük bir titizlikle “kazanç ayarlaması” kanununu uygulatır. Görevi budur. Anlaşmazlıkları çözüme kazanca mahkemeleri kavuşturur. Sosyal sigorta hayatının sonuna kadar aksiliklere karşı işçiyi güvence altına almıştır. Sermayedar tarafından

istismar edilmek de, işsizlik de yoktur. Mülkiyet herkesin kendi liyakatine göredir. Dolayısıyla özel mülkiyet vardır. Fakat sınırlandırılmıştır (Gariper, 2012:52). Kazanç farkları ayarlanmış ve azalmıştır. Zengin, prensler sınıfının şımarık çocuğu değildir; fakir de günümüzdeki kadar fakir değildir (Safa, 2016:85-86). Kısaca Simeranya'da görüldüğü gibi mutlak eşitlik yoktur. Ancak, Simeranya'da dünyamızda olduğu kadar fakir, fakir değil; zengin de sonu olmayan bir servetin sahibi değildir (Yavaş, 2011:140). Her gelir üretimde sermaye hizmetini görmeye çağrılır. Bankalarda yer alan mevduatın % 80'i sermayelerdir (asıl ve yedek). Çalışmamak yasaklanmıştır. Bireysel servetler belli bir sınırı aşamaz. Tüm bu önlemlerin tek bir amacı vardır: “Sosyal adaleti sağlamak” (Sakallı, 2012:76). Sınırlı özel mülkiyet ve kazanç Simeranya'da söz konusudur. Ancak ortak çalışma ve ortak giyinme söz konusu değilken; ortak beslenme ve ortak eğlence konusunda da bilgi verilmemektedir. Ütopya'da pür eşitlik varken, Safa'nın nispeten daha liberal bir eşitlik kurgulamasının nedeni ile ilgili eserde herhangi bir açıklama yer almamaktadır.

Her ne kadar Campanella bilimsel araştırmayı ve bilimi ütopyanın merkezine ilk olarak koyan olsa da, onun tasvir ettiği bilim, yeni icat ve keşifleri mümkün kılmayan, bütün zamanlar için ortaya atılmış, o anda sabitlenmiş bir bilimdir. Oysa bilimsel değişim ve gelişme, sabitlenen ve kusursuzlaştırılmış, değişimi korkutucu olarak kabul eden ütopya düzenini tehdit eden en önemli şeylerin başında gelmektedir. Bu anlamıyla Bacon ilk bilimsel ütopya'yı yazandır. Ütopyalar da artık Bacon'ın ütopyasıyla beraber çok daha gerçekleştirilebilir projeler olarak görülmeye başlanacaktır ve takipçileri 1662'de Kraliyet Topluluğu adıyla Solomona Evi benzeri bir kurumu kuracaklardır. Yani artık ütopyalar sadece düşünsel girişimler olmaktan çıkacaktır (Yalçınkaya, 2012:378). Simeranya ilminde “fiziksel, biyolojik, sosyal...” olaylar diye birbirinden ayrılan olgu dizileri yoktur. Bu olaylar “bütün”ün ışığı altında analiz edilir. “Bir şeyin içinde her şey mevcut olduğu için bir mesele bir meseleyi bünyesinde taşır.” Örneğin atomu açıklamak için insan ruhunu anlamak gerekmektedir. Her olay “insan bilgisinin bütün şubelerini aynı plân içinde ilgilendirmektedir.” Toplu bir inceleme yöntemi kullanılmazsa, hiçbir olay tek taraf içinde doyurucu şeyler söylemez (Safa, 2016:61-62). Genel olarak olaylara tek yönlü bakış açısı ve olayları tek bir bilim dalıyla değerlendirilmesi günümüzün yanlışlarından (Hekim, 2006:220). Öncelikle hastanın hayatında ve ruhunda her türlü hastalığın sebebini ararlar. Genellikle de hiçbir çaresi bulunmayan hayat aksiliklerinden, talihsizliklerinden birini bulurlar. Bu aksilik ve talihsizliklere örnek ise umudu olmayan bir aşk, vicdan azabı, namus lekesi, çok sevilen birinin ölümü...vb. şeklinde verilebilir. Ruh bu ağır ızdırap yükünü kaldıramadığı için sıkıntıya girmekte isyan etmektedir. İşte o zaman, bir ruh tedavisi (hastayı kaderinin aksiliklerine uyum sağlatacak) başlar ve mucizesini verir. Çaresizlikler karşısında isyan etmemeyi ve sinirlenmemeyi herkes hastalanmadan önce öğrenir. Her gün yapılan ruh sporu da budur. Bunu kendine göre bir ayine de benzetebiliriz. Derin bir tevekkül ve huzur havası sarmıştır. Bir genel uyum ve ahenk atmosferi vardır. “Herkes bu ruh sağlığının yollarını bilir ve hastalandıktan sonra, kendi kendisine, isyandan tevekküle giden yolu açacak telkinlere uygun bir hazırlık bulur.” Öte yandan tıp ayrı bir ilim şubesi olarak yer almamaktadır. “Bütün bilginler bir merkezden başlayarak, onun emrinde inceleme kollarına” ayrılmaktadır (Safa, 2016:74-75). Mevcut sağlık sistemine alternatif bir sağlık sistemi bulunmaktadır (Gariper, 2012:53).

Safa'nın yaklaşımı çerçevesinde, mantıktaki zıtlık prensibine göre “bir şey aynı zamanda hem var, hem de yok olamaz.” Aydınlık-karanlık, doğru-yanlış, haz-keder vd. arasındaki sayısız zıtlıklar da bilinmektedir. Bu zıtlıkların, mevcut olmak için, birbirine

ihtiyaç duydukları da anlaşılmalıdır. Ruhsal hayatta, özellikle düşünce hayatında, bu zıtların “diyalektik bir hareketle kaynaşarak” bir senteze kavuştukları da aydınlanmış bir fikirdir. Simeranya’da bu zıtlıkların, en genel fikir ve en bütüne ilişkin kavram olan varlıkla yoklukla arasındaki zıtlığa geri döndürülebileceği anlaşılmalıdır ve “dip zıtlık” budur. Canlıların ve özellikle insanın hayatında bu dip zıtlıktan “varlaşma” ve “yoklaşma” kutupları doğar. İnsanda, bir varlaşma ve aynı zamanda onun kadar kuvvetli ve gerçek bir yoklaşma hamlesi de vardır. “Olmak dramı” ise bunlar arasındaki sürekli çatışmadan doğan bütün zıtlıkların neden olduğu keder ve felaketlerin hepsidir. Simeranya’da yoklaşma, varlaşma gibi aktiftir. Bu iki zıt hamle insanda iki benlik yaratmıştır. Birincisi, “aşk ve fedakârlık hamleleri halinde kendi kendini aşar ve ebedilik değerlerine sarılır.” Sevgili, aile, meslek, millet, insanlık aşkından Allah aşkına kadar gider. (Simeranya metafiziğinin esasını, böyle bir aşkınlık (transcendence) olmadan varlığın mümkün olmadığı anlayışı meydana getirir.) İnsan varlığının en dolgun halini yaşar ve fânîlik sıkıntısından böyle kurtulur. “Her insan bu ‘birinci’ türlü an ve dereceleriyle, pek az veya pek çok şuurlu olarak vardır.” Tüm kutsal ve sosyal değerler oradadır. İkincisi, organizmaya, tabiata, biyolojik hayata ve içgüdülere bağlıdır ve gelip-geçici (ölümlü) değerlere sarılır. Zamanımızda kazanç ve keyif ahlakı, para ve lüks hırsı çok defa birinci benliğimizi tahakküm altında tutan ikinci benliğimizin davranışlarından doğmuştur. Bütün kaba iştah ve şehvetle beraber gösteriş ve kibir değerleri oradadır. Zamanımızda bu ikincinin birinciye baskın çıkışı uzun bir tarihi gelişimin neticesidir. Simeranya kitabında (yazılması planlanan kitapta) bu tarih sürecinin tüm safhaları, kendi manevi yapısını, tabiatı ve Allah’ı anlamak için insanın geçirdiği büyük bunalımlar ayrıntılı olarak incelenecektir (Safa, 2016:173-178). Simeranya’da insanın ruhu, havayı dolduran ve gizliliği kalmayan bir mana yoğunluğunun fertler tarafından içine çekilmesi ve bütün varlıkların birinden ötekine geçişi olayıdır. Yoksa, insanın ruhu, orada, bugün sanıldığı gibi bir “iç dünya” değildir. İnsan orada devamlı bir mana atmosferi içerisinde yaşar. Sanki insanları her şeye her an bağlayan “sessiz bir musikinin ritmi” içindedirler. Tüm zıtlıkları ortadan kaldıran uyum mevcuttur (Safa, 2016:397).

Ütopyanın bireysel olarak gerçek dışına bir kaçışı simgelediği söylenebilir. Ancak ütopycı “tüm insanlığın mutluluğunu” amaçlar. Toplumun kurtuluşuna bağlı olarak insanın kurtuluşunu inşa eder. Dolayısıyla toplumu yetkin yapılar ve kurumlar ile donatmak temel sorundur. Yeryüzündeki “kaybolmuş cennete” insan ancak o zaman yeniden kavuşacaktır, üstelik bireyin toplum ile bütünüyle kaynaşması şeklinde olacaktır bu kavuşma (Ağaoğulları ve Köker, 2008:239). Ütopyaların varsayımlarında biri, adil bir şekilde insanların yönetilebileceğidir (Yalçınkaya, 2004:61). Her sosyal harekette herkesin tam ve samimi katılımını sağlayan yeni bir toplum yapısının adıdır Simeranya. Bu katılım, herkesin tüm sosyal kurumlarda her an ve her gün ortak bir ideale doğru tüm davranışlarını ahenklendiren, yeni bir toplumun normal işleyişinden ve bünyesinden doğar. Tamamıyla “fonksiyonel bir bünye hareketinin” doğal sonucudur (Safa, 2016:129). Samim, Simeranya’yı 200 taneden fazla bastırmayacaktır. Bastırdıklarını ise her sorunu dünya perspektifinde görebilenlere hediye etmeyi düşünmektedir (Safa, 2016:127). Samim, kitabı insana ithaf ettiğini belirtmektedir. Samim’e göre tarihin hiçbir zamanında insan kendine bu kadar yabancı, hayran ve düşman olmamıştır. Laboratuvarında derinlemesine incelenen ve analiz edilen her şey arasında sadece insanın ruhu yoktur. İnsanın maddeyi bırakmasını, ölçü dehasını boğmasını, fizik ve matematiği anlama merakına doymasını, nicelik fikrini kovmasını istemektedir. Buna karşılık yine insanın kendi içine dalmasını, kendi kendinin peşinden koşmasını, onu bulmasını, kendini bulmasını, ruhunu bulmasını, bulmasını, sevmesini, bilmesini, anmasını, görmesini,

Allah'ımı kendi içinde görmesini arzulamaktadır. İnsanın yine kendisine dönmesini, bakmasını ve gelmesini istemektedir: "Aptalca bir konfor aşkından doğduğu halde her biri daha korkunç bir dünya harbi hazırlayan teknik mucizelerinin yanında, senin iç zıtlıklarını elemeye yarayacak ve seni kendi kendinle boğuşmaktan kurtaracak ruh mucizelerini ara. İnan manevilere ve mukaddeslere, inan! Onlar hakkında bu kadar küçükçe düşünmekten utan! Her sezilen derinliğin ifşa ettiklerini düşünmekten bile seni alıkoyan tabiatçı metodlarını fırlat ve bitlenmiş elbiseler gibi at. Ortaçağ papazında haklı olarak ayıpladığın dar kafalılığın anlayış sınırlarını daha fazla darlaştıran beş duyu idrakinin kapalı dünyası içinde kalma:" (Safa, 2016:412-413).

Arşı geç, ferşi atla, sidreyi aş.

Gör ne var maverada ibrethîz. (Safa, 2016:413).

(Göğü geç, yeryüzünü atla, yedinci kat gökteki makamı aş. / Görülen alemin ötesinde ibret verici neler olduğunu gör.)

Hem maddiyat karşısında maneviliği savunmakta hem de dar kafalılıkla mücadeleyi tavsiye etmektedir.

Klasik ütopyalarda sabitlenen, tasarlanan ve kapatılan ideal sistem gelecekte ve geçmişte yani başka bir zamanda değildir. Dolayısıyla bu ütopyalarda gelecek diye bir şey yoktur. Yalnızca "mekânda dondurulmuş bulunan ve kendini sonsuzca yineleyen bir şimdiki zaman" vardır (Yalçınkaya, 2012:373-374). 18. yüzyıl Fransası'nda ütopyayı radikal bir şekilde dönüştürecek iki önemli gelişme doğdu. İkincisine göre birinci gelişme daha heyecanlı ve derindi. Ütopyaya zaman boyutunu getirdi. Ütopyanın geleneksel mekânsal sınırları gezegenler arası yolculuğa geçilmesiyle artık genişlemişti. Erken dönem modern ütopyası, iyi toplumu ücra (çok uçta, köşede veya kenarda olan) adalarda ya da bilinmedik kıtalarda bulmaktan memnundu. Dünya ötesi diyarlar ütopyanın coğrafi sınırlarını nasıl deliyor idiyse, ütopyanın zamansal sınırlarını da geleceği düşünce aştı. Ütopyanın insanoğlunun "kişisel ve duygusal yaşamını" işleyen yeni temalarla tanışması ikinci büyük değişmeydi. Her şeyden çok Restif de la Bretonne'un romanlarında, Diderot'un Supplement to Bougainville's Voyage'ında ve Marquis de la Sade'in eserlerinde cinsel özgürlük ütopyanın gündemine eklendi. Cinsellik bir ütopya konusu olarak yirminci yüzyılda -Freudcu Marksistler- Reich, Fromm, Marcuse- tarafından diriltilineye kadar büyük ölçüde gizli kaldı (Kumar, 2005:92-94).

Ütopyanın yolculuk edebiyatını taklit etmesi gücünün ve inandırıcılığının büyük kısmını oluşturmaktadır (Kumar, 2005:85). Samim de eserini bir seyahatname şeklinde yazmayı planlamaktadır (Safa, 2016:127). Bilindiği gibi ütopyaların varsayımlarında biri geleceğin tahmin edilebilir olduğudur (Yalçınkaya, 2004:61). Simeranya da 150 yıl sonraki dünyanın hayalidir (Safa, 2016:396). Zaman mefhumu konusunda sadece gelecekte böyle bir yerin mümkün olduğuna dair bir inanış söz konusudur. Orada sabitlenen bir zamanın var olup olmadığı konusunda bir tartışma yürütülmemektedir. Yazar geleceğe dair kestirimlerde bulunmaktadır. Tabii burada şöyle bir soru da zihinleri meşgul etmektedir. Samim zamanda mı yolculuk yapmaktadır? Bu konuda ayrıntıya inilmemektedir.

Simeranya'da giyim bahsi tamamen farklılaşır. Güneşin ultra-violet'lerinden yoksun bırakmayan ancak cildi koruyan, vücuda yapışık, ince ve şeffaf bir kumaş giymektedirler. Bu giyim tarzının insanları süs ve çizgi yalanından kurtarmakta olduğu düşünülmektedir (Safa, 2016:128). Simeranya'ya gidişte Samim'e eşlik eden rehber kadındır. Onun kıyafetini ise şu şekilde betimler: "...vücudunun üstünde, boynundan ayak bileklerine kadar bir deri gibi yapışık, ipekten daha ince, şeffaf ve mavi bir elbise

gördüm...Yüzünde peçeye benzeyen, örümcek ağından daha ince bir sis tabakası var.” (Safa, 2016:32). Simeranya’da her kadının kendi kendisine en güzel biçimi yaratabileceği anlaşılmıştır. Bunu ise beslenme şekli, şekil telkini ve müzik eşliğinde yapılan hareketler ve hafif masajlar sayesinde yaparlar. “Vücut, bir insanın zihninde ısrarla tasarladığı sabit imaj levhalarına göre gelişir ve biçim alır.” Bunun da ötesinde bu seanslarla doğacak çocuklarının biçimleri üzerinde bile hamile kadınlar etki edebilirler. Tüm Simeranyalılar, her biri kendi yaratma yeteneğinin derecesine göre bir çabayla güzelliğin “ilâhi arşetipini¹ sezerek mekâna ve zamana uygun bir sosyal prototipin²” ilerlemesinde etken olurlar. Böylece derece derece herkesin yaratıcılık payını taşıyan moda bütün toplumun malı haline gelir (Safa, 2016:129). Simeranya’da insanlar kendi yaratma yeteneklerine göre bir moda oluştururlar. Moda burada tek bir sınıfın dayattığı estetik hal olmaktan ve insanı esir alan bir durum olmaktan çıkarılmıştır (Doğaner, 2012:347).

Simeranya’ya yönelik bazı eleştiriler de getirilebilir (Yalçınkaya, 2004:213-216):

- Safa Simeranya’yı çok fazla geliştirememekle birlikte tartışmaya da açamamıştır. Öte yandan Simeranya’nın bazı özelliklerini kitapta bulmak mümkündür.

- Yazara göre, bütün sosyal bünyenin, böyle bir eğitim sisteminin kurulabilmesi için, değişmesi gerekmektedir. Ancak bu değişimin nasıl olacağını belirtmez.

- Yazar her şeyi zıtlıklara bağlamakta ama bu zıtlığın toplumsal planda nasıl çözüleceğine dair örnek vermemektedir.

- İnsanların üretimdeki rol ve topluma faydalarının ölçüsünün ne olduğunu, bunu kimlerin nasıl ölçeceğini ve liyakati belirleyeceğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Yazar bu sorunun üstünden atlamaya çalışır. Sermaye sahiplerinin kârının adı değiştirilerek, riziko payı yapılmıştır. Riziko payını, hiç çalışmasalar da alırlar. Öte yandan burada çalışmamak yasaktır. Fakat neyin çalışma sayılıp sayılmayacağı konusunda bir açıklama getirilmemektedir.

- Simeranya’da dip zıtlığın nasıl aşıldığının yanıtı da net bir şekilde bulunamamaktadır. Eserin genelinden çıkan sonuç dip zıtlığın insan özelinde iradi bir kuvvetle aşılabileceğini sezdirilmesidir.

Sonuç

Ütopya kelime anlamıyla özü mümkün olmayan, ancak insanın bulunmak için heves ettiği, arzu duyduğu yerdir. Hem hiçbir yerdir, hem de iyi bir yerdir. Simeranya ise hem yazılan hem de görülen bir yerdir. Safa önceki kimi eserlerinde müstear ad kullanarak görüşlerini ifade ederken bu eserinde ise ütopya benzeri bir yol izlemeye çalışmaktadır. Eserde yazarın gerçekleri iyi kavrayan biri olmasının yanında geniş bir hayal dünyasının varlığı görülmektedir. Bu kapsamda Simeranya’da kimi ütöpik eğilimler görülmektedir.

- Eserin roman içinde hikâye formu ile bilim kurgu yazılması,

- Bir ada şeklinde olduğu düşünülen-tahmin edilen Simeranya’nın farklı bir yerde olması,

- Simeranya’ya rüyada veyahut hayal kurarak gitmesi,

- Mekânın içe kapanık olması,

- Somut gerçek bir yerdeymiş gibi az da olsa iç ve dış mekânın tasvir edilmesi,

¹ Arşetip: “Kendisine dayanılarak eser verilen ilk model” (Safa, 2016:128).

² Prototip: İlk örnek, model.

- Eğitim konusuna çok önem verilmesi ve bunun sistemi üreten ve yeniden üreten bir kurum gibi görülmesi,
- Geleceğin tahmin edilebilir olması.

Öte yandan eser, klasik ve modern ütopyanın birçok özelliğini bünyesinde taşımamakta ve temel sorunsallarına yer vermemektedir. Kimi zaman da eser bu konulara yer vermekle beraber ütopyanın sınırları dışına çıkmaktadır. Örneğin ütopyalarda özel mülkiyet ve buna bağlı olarak da para yoktur. Oysa Simeranya'da sınırlı mülkiyet ve kazanç söz konusudur. Ortaklaşmacı esaslar üzerine kurulmuş olması da ütopya sistemin ayırt edici özelliklerindedir. Burada tüm yurttaşlar için ortak çalışma, ortak mülkiyet, ortak beslenme, ortak eğlence, ortak giyinme vardır. Simeranya'da giyim konusundan bahsedilirken insanları süs ve çizgi yalanından kurtarmakta olan cildi koruyan, vücuda yapışık, ince ve şeffaf bir kumaş ile giyindiklerinden öncelikle değinilirken sonra da insanların kendi yaratma yeteneklerine göre bir moda oluşturduklarına vurgu yapılmaktadır. Burada bir tezatlık söz konusudur. Öte taraftan ortak beslenme ve ortak eğlence konularına ise değinilmemektedir. Ütopyalar geleneksel olarak "eşitlik vurgulu yapıtlardır". Simeranya'da ise mutlak eşitlik yoktur. Ancak dünyamızda zengin çok büyük bir servetin sahibi, fakir de çok fazla kötü durumdadır. Simeranya'da aradaki fark fazla açılmamıştır. Bilimsel ütopya modern bilim ve teknolojinin imkânlarını sonuna kadar kullanmak istemektedir. Simeranya ilminde fiziksel, biyolojik, sosyal olaylar bütünü ışığı altında analiz edilmektedir. Bunlar birbirinden ayrılmamaktadır. Örneğin tıp ayrı bir ilim şubesi olarak bulunmamaktadır. Bunun yararlı olup olmadığının tartışması ise derinlemesine yapılmamıştır. Sonuç olarak Simeranya'yı bir ütopya olarak sayamayız, ancak tartışmaya açılrsa ve geliştirilseydi edebiyatımız bir ütopya daha kavuşabilirdi.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (2008). *Tanrı Devletinden Kral-Devlete Siyasal Düşünceler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Arak, H. (2011). Hermann Hesse'nin Boncuk Oyunu ve Peyami Safa'nın Yalnızız Romanları'nda Eğitim Eleştirisi. *X. Uluslararası Dil, Yazın ve Değişibilim Sempozyumu* (s. 97-100). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ayvazoğlu, B. (2008). Safa, Peyami. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, 437-440.
- Dayı, A. (2014). Türk Düşüncesinin Muhafazakar Ruhu Peyami Safa: Roman Kahramanları Işığında Bir Değerlendirme. *Muhafazakar Düşünce* (39), 129-149.
- Doğaner, V. (2012). 'Yalnızız' Romanında Estetik Roman Unsurları. *Turkish Studies*, 7(2), 335-351.
- Fâtik, M. (2013). *Muhtârû'l - Hikem Hikmetli Sözler*. (A. Coşkun, Dü., & O. Güman, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 16.
- Gariper, C. (2012). Yalnızız Romanında Mekanın Poetikasıylaşması ve Ütopik Dünya Olarak Simeranya. *Erdem Dergisi* (62), 41-58.
- Hekim, E. (2006). *Yeni Atlantis, Güneş Ülkesi, Utopia, Yalnızız, Balık İzlerinin Sesi ve Ankara Adlı Eserlerdeki Hayali Dünyaların Karşılaştırılması*. Kütahya:

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Kösoğlu, N. (2016). Yalnızız'ı Sunarken. P. Safa içinde, *Yalnızız* (s. 7-13). İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyacılık*. (A. Somel, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*. İstanbul: Kalkedon .
- Mannheim, K. (2008). *İdeoloji ve Ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.) Ankara: De Ki Basım.
- Ötüken. (2017). Giriş. P. Safa içinde, *Fatih Harbiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Öztürk, N. (tarih yok). *Çağdaş Türk Edebiyatında Ütopya*.
- Safa, P. (2016). *Yalnızız*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Sakallı, F. (2012). Türk ve Dünya Romanında İki Ütopik Mekanı Mukayese Denemesi: 'Simeranya' ve 'Pala'. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(1), 73-84.
- Yalçınkaya, A. (1999). *Çağdaş Türk Edebiyatında Ütopya - Bir Giriş Denemesi*. Ankara: Tartışma Metinleri No: 13.
- Yalçınkaya, A. (2004). *Eğer'den Meğer'e Ütopya Karşısında Türk Romanı*. Ankara: Phoenix.
- Yalçınkaya, A. (2012). Devlet: Ne Seninle Ne Sensiz. M. A. Ağaoğulları (Dü.) içinde, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (s.359-401). İstanbul: İletişim Yay. .
- Yavaş, G. (2011). Peyami Safa'nın Yalnızız Adlı Romanında Bir Çatışma Unsuru Olarak İdeolojik ve Düşünsel Yapı. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Ocak-Haziran*, 131-152.
- Yumuşak, F. C. (2012). Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği. *Bilig, Bahar* (61), 47-70.

Extended Abstract

Utopia, which means “good place (eutopos)”, is “living in a world that is desired to be there. There are two main approaches for city utopias and we can analyze these when we observe the work which deals with city utopias. In the first approach, the city itself is designed and imagined. In the second one, the cities imagined by the author appear to be a place where an affluent society thrives. Peyami Safa, who lived between 1899 and 1961, was a writer, teacher and also journalist. Peyami Safa started his prolific career at the age of eleven when he published his first story “The Piano Instructor”. The most famous among them was “Server Bedi”. Safa was the author of numerous short stories, novels, intellectual works, newspaper articles as well as textbooks. Safa placed emphasis on analysis in his fictions. He interrelated the concepts of hesitation and suspicion and suspicion becomes elucidator of the intelligence. Safa reflected his own ideas through selecting one of his fictional characters. There was another story like utopia in the novel “Yalnızız” (We Are Alone) which was published as a book in 1951 after it was serialized in Yeni İstanbul newspaper. Safa's intellectual life was in constant turbulence as he sought to find himself. He expressed, in his writings, the conflict in social circles and between generations, created by civilization as well as the moral collapse in our society. He

mastered in the use of concepts of emotion and thought, as well as the contrasting in concepts. In “Yalnızız” events and places are native and limited. However, the issues are universal and eternal. Safa’s proposals for a solution are universal and for everyone. On the one hand, Samim struggles to analyze and solve the problems of the society at the level of perception of the day, on the other hand he tries to find solutions to the problems in Simeranya. Suspicion comes into prominence as psychological state in the novel. There is not any school there but there are guide teachers whose main aim is “teaching learning”. The main concern arises from not knowing how to learn. Safa, criticizes seriously the system of education in his society. When he is alone in his room, the main character Samim tries to write “Simeranya” on his notebook. Samim’s discussions with Besim sheds some light on the writings in the notebook of “Simeranya” or help explain some of the concepts that are not included in the notebook. Thus, Samim writes in his notebook or mentions to the people around him, how the problems he has confronted throughout the novel were solved in “Simeranya”. In the world of “Simeranya” events are not separated from each other “physically, biologically or socially.... Events are analyzed as a whole. In other words, deduction method is preferred. “Since everything exists in something, an issue carries an issue” There is wholism in science. As for healthcare system, he suggests an alternative option getting to the core of the spirit. There is not unemployment and exploitation of the labourers in Simeranya. There is private property but it is limited. Earnings gaps is adjusted and reduced. As it is seen, there is not absolute equality. Leisureness is forbidden in Simeranya but working is not defined exactly. The people in “Simeranya” create a fashion in accordance with their own talents and perspectives. Within this world, fashion is no longer considered as an aesthetic state imposed via particular class that holds people captive.

Some critiques about the Simeranya listed as follows:

- Safa could not develop Simeranya too much, and could not open it to discussion. Furthermore, it is possible to find some features of Simeranya in the book.
- According to the author, the whole social structure must be changed in order to establish such an education system. However, it does not indicate how this change will be.
- The author connects everything to contradictions, but he does not even give an example of how to solve these contradictions within the social plan.
- There is no information about the role which people have in production and their benefits to society, how to measure it and how to determine it. The author tries to jump over this problem. The name of the profits of capital owners was changed and, made into ‘riziko payı’ (share of risk). They take the risk share, even if they never work. On the other hand it is forbidden not to work here. However, there is no explanation as to what is considered work and not.
- There is no clear answer to how the fundamental contradictions of the Simeranya are overcome. The emerging idea from the overall work is the providing of an indication that the opposite can be overcome with a voluntary force.

The purpose of the study is to find out whether “Simeranya” is a city utopia or not. In this context, the study will compare and analyze the characteristics of the concept of utopia and the essential features of “Simeranya”.

In summary;

- The work was written as science fiction in the form of story in the novel The presumed

- Simeranya is thought to be in the form of an island and located elsewhere.
- One can go to Simeranya by dreaming or while in a dream
- The space is introverted.
- One can go to Simeranya by dreaming or while in a dream. -The space is introverted
- The interior and exterior space were described as if it were a real place
- The subject of education was given a particular importance and it was regarded as an institution that produces and reproduces the system
- The future is predictable

Although there are utopian tendencies such as those mentioned above, the novel does not carry many features of classical and modern utopia. Therefore, it is novel that must be examined and analyzed in-depth with regards to concepts of education, work life and private property, science, medicine, individual-society togetherness, spirituality.

Makale Gönderim Tarihi: 07/12/2018 - Makale Kabul Tarihi: 28/12/2018

IS THE CURRENT ACCOUNT SURPLUS IN GULF ECONOMIES SUSTAINABLE? AN EMPIRICAL ANALYSIS FOR UNIT ROOT TEST WITH TWO STRUCTURAL BREAKS

Gülgün ÇİĞDEM*

Abstract

As the current deficit damages the economy more than the current account surplus, researchers generally concentrate on the current account deficit and its sustainability. The current account deficit of the USA, which is the the highest deficit in the world, matches with the current account surpluses of Germany, China, Japan and oil-exporting countries. The exhaustibility oil resources, the emergence of renewable energy sources so as to take place of oil, the slowdown in the global growth led by China and India, and the decrease in oil revenues with the increase in the oil supply in other countries, generate anxiety in the economies of the Gulf Countries. In this point, the examination of the sustainability of the current account surplus also gains importance. In this respect, this study, testing the sustainability of the current account balance of the Gulf Economies, having current account surplus and being in the position of oil exporters, is a valuable contribution to the literature. This paper analyses sustainability of the current account surplus of Gulf Economies between 1980 and 2016 by utilising the minimum LM unit root test for stationary. As for the outcomes, the unit root null hypothesis could be rejected, it is a constant process in Bahrain, Iran, Kuwait and United Arab Emirates. The results obtained are also important for the policymakers.

Keywords: Current Account Balance, Current Account Surplus, Sustainability, Lee-Strazicich

KÖRFEZ EKONOMİLERİNDE CARİ İŞLEMLER FAZLASI SÜRDÜRÜLEBİLİR Mİ? İKİ KIRILMALI BİRİM KÖK ANALİZİ İLE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Öz

Cari açık, cari fazladan daha fazla zarar verdiği için, araştırmalar açık ve sürdürülebilirliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. En çok açık veren ABD'nin cari açığı, Almanya, Çin, Japonya ve petrol ihracatçısı ülkelerin fazlaları ile eşleşmektedir. Petrol gelirlerindeki azalma, Körfez Ülkeleri'nin ekonomilerinde sıkıntıya yol açmaktadır. İşte bu noktada, cari işlem fazlasının sürdürülebilirliğinin de incelenmesi önem kazanmaktadır. Bu açıdan bu çalışma, literatüre bir katkı niteliğindedir. Çalışmanın amacı, 1980-2016 döneminde Körfez ekonomilerinin cari hesap fazlasının, durağan minimum LM birim kök testi kullanılarak sürdürülebilirliğini araştırmaktadır. Sonuçlara göre birim kök boş hipotezi reddedilebilir, Bahreyn, İran, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde durağan bir süreç söz konusudur. Sonuçlar politika yapımcılar için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Dengesi, Cari İşlemler Fazlası, Sürdürülebilirlik, Lee-Strazicich

* Asst. Prof., İstanbul Gelişim University, School of Applied Science, Banking and Insurance Department, gulguncigdem@gmail.com

Introduction

Petroleum, is an important energy raw material that is formed with the word “petra” that means stone and “oleum” that means oil in Latin (Petra oleum-the oil from the rocks) (Kosinowski, 2002). It takes the first place of the basic inputs crucial for the economic growth and advancement of the nations and it constitutes the one third of the worldwide energy utilization. According to the projections of the International Energy Agency (IEA), although the worldwide energy demand relatively declines, it is going to show an increase of %30 until 2040 and China’s and India’s contribution to this increase is going to be high and Africa, Middle East, South Asia and Central & South America are going to follow this (IEA, 2017). Already the global oil consumption is over the decade average (1.2%) with 1.6% increase of 1.6 million barrels per day. The most important share in this increase belongs to China with 400,000 barrels and India with 330,000 barrels per day, as of 2017 (BP, 2017b). According to 2018 data; “Global oil consumption growth averaged 1.8%, or 1.7 million barrels per day (b/d), above its 10-year average of 1.2% for the third consecutive year. China (500,000 b/d) and the US (190,000 b/d) were the single largest contributors to growth” (BP, 2018).

There is a close relationship between oil prices and the economic activity of countries. An increase in oil prices causes an increase in the general level of prices, and as a result of this, an inflationary process begins with the decrease in the aggregate demand. The negative effect occurred at the income of the households and the decrease of the real balance level brings the recession effects with it. The increase in the oil prices increases the costs and this causes a decrease in the production. Any change occurred in the oil prices also effects the consuming and the investment decisions. And the income transfer between the countries and the deterioration at the level of welfare occur (Husain vd, 2015:8; Schneider, 2004: 27).

The Gulf countries have an important share in the global production of the oil, which has a vital value. This group is named as Gulf countries as they take place near the Persian Gulf shore, consisting of Bahrain, Iran, Iraq, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia and United Arab Emirates. Oil is the most important sector of the economy of the countries in the Gulf economies, which have quite rich fields in regard to oil and natural gas. Oil, having the most usage area and being important for the economic growth, constitutes the 32,9% of the global energy demand. As of 2016, the world oil production was 92.15 million barrel per day, the daily production in the Gulf economies is 31,5 million barrels and this constitutes the 34% of the global production (Table 1) (BP, 2016). As of 2018, “Global oil production rose by 0.6 million b/d, below average for the second consecutive year. US (690,000 b/d) and Libya (440,000 b/d) posted the largest increases in output, while Saudi Arabia (-450,000 b/d) and Venezuela (-280,000 b/d) saw the largest declines” (BP, 2018).

At the end of 2017, the world oil reserve is 1,69 trillion barrels. Saudi Arabia keeps the 15,7% of the world oil reserve with 266.2 million barrels. Iran, Iraq, United Arab Emirates, Qatar, and Oman keep respectively; 9.3%, 8.8%, 5.8%, 1.5%, and 0.3% with again respectively; 157.2 million barrels, 148.8 million barrels, 97.8 million barrels, 25.2 million barrels and 5.4 million barrels and these also constitute the 41.4% of the world reserve in total (BP, 2018).

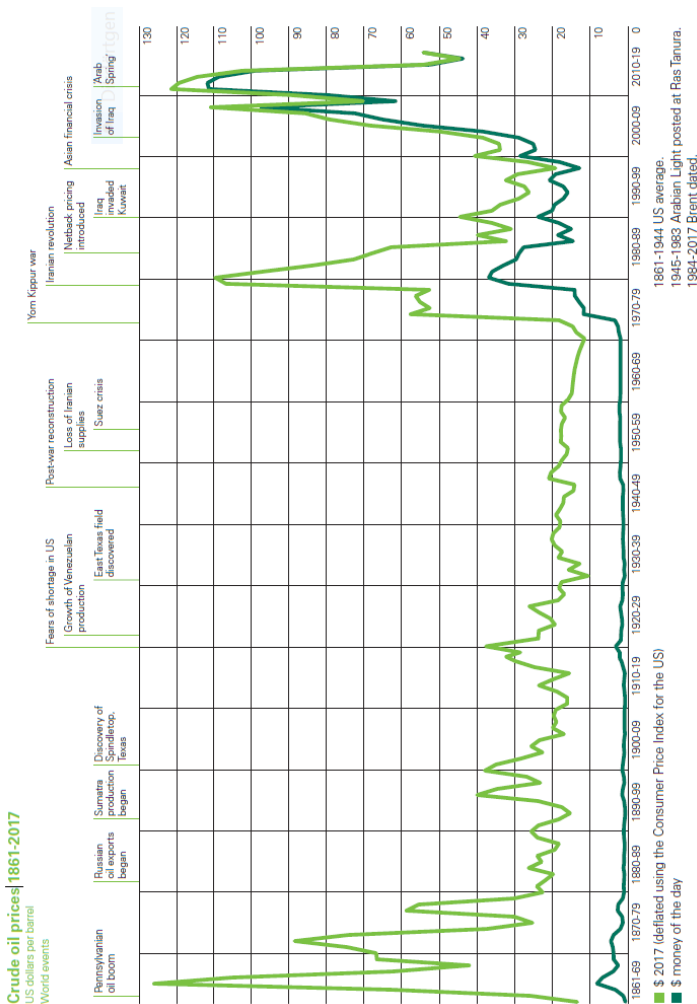

Figure 1: Crude Oil Price Changes (1861-2017)
 Source: Bp.

Table 1: Oil Production

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
<i>Thousand barrels daily</i>																			
Total	74934	75174	74962	77676	81012	81908	82519	82330	83067	81284	83325	84027	86229	86570	88721	91547	92023	92649	
World																			
Iran	3852	3825	3618	4085	4217	4218	4293	4359	4421	4292	4430	4472	3820	3617	3724	3862	4602	4982	
Iraq	2613	2522	2116	1344	2030	1833	1999	2143	2428	2446	2469	2773	3079	3103	3239	39786	4423	4520	
Kuwait	2244	2186	2028	2370	2520	2668	2735	2660	2784	2499	2560	2913	3169	3129	3101	3065	3145	3025	
Oman	955	956	897	820	780	774	738	710	757	813	865	885	918	942	943	981	1004	971	
Qatar	853	858	803	949	1082	1151	1241	1267	1438	1421	1638	1834	1939	2002	1985	1958	1970	1916	
Saudi Arabia	9470	9188	8907	10141	10458	10931	10671	10268	10663	9663	10075	11144	11635	11393	11505	11994	12402	11951	
United Arab Emirates	26	60	2561	2439	2722	2836	3098	3094	3113	2783	2915	3285	3430	3543	3599	3873	4020	3935	

Source: Rn

There has been a contraction in the oil demand. However, as a result of the decline in oil prices (Figure 1) occurred with the increase in the oil supply more than the demand growth, the Gulf economies faced a macro-economic imbalance. While the oil price was taking place above the 100.-USD/b level because of the small-scale political tensions causing anxiety, the risks were removed significantly from the beginning of 2014 with the effect of the political, economic and sectorial developments. Furthermore, 70% reduction in value occurred due to the fact that the oil price was 113 USD/b in 2014 but declined to 35 USD/b by the end of 2015. The USA, which imports the oil at most, has reduced the importation number by increasing the production.

The demand has also decreased as a result of the cost paid for the oil increased due to the American Dollar gaining value against the currency of the Euro and the Developing Countries. Also the low growth rates in Asia (especially in China) have brought the global demand decrease to oil in 2015 (Türkiye Petrolleri, 2016, May). Due to the growth in China in 2015-2016 was at the lowest level since 1997-98, the energy consumption has only increased by 1.3%. In spite of that, China saves its place as the biggest growing market in the world for 16 years (BP, 2017).

In addition to all these, putting into practice of the policies that promote the renewable energy resources and paying regard to the energy efficiency, especially in the Developed Countries, and the natural gas becoming cheap with the shale revolution, bring the dependency decrease to the oil. While the oil's share was 50% at the primary energy supply in the 1970's, it recedes to the levels of 30% in recent years. All these experiences constituted a downward pressure at the oil price. In consequence of the sanctions applied to Iran were being removed in January 2016, the oil price has decreased to 26 USD/b, which was the lowest level in the last 12 years (Türkiye Petrolleri, 2016, May). This decrease seen in the prices also affects the government's revenue, public spending, current account balance and international reserves (Guastella& Menghi, 2016, Dec.).

"In the wake of falling oil prices, countries such as Saudi Arabia, Oman, Bahrain, the UAE, Kuwait, and Qatar, whose economies rely heavily on exporting oil, often suffered greater losses. These countries have been so heavily impacted by a decrease in oil prices since 2008 reinforces. the GCC nations historically have had slower economic growth than other developing nations due to, in large part to their economy being concentrated in one commodity, which often leads to volatility in their government revenues" (Vohra, 2017:12).

"Countries with oil, mineral or other natural resource wealth, on average, have failed to show better economic performance than those without, often because of undesirable side effects. This is the phenomenon known as the Natural Resource Curse. The so-called natural resource curse literature has focused specifically on the effects of natural resource endowments on the economic performance of natural resource-rich countries. Oil, minerals, and agricultural resources can bring great riches to those who possess them. Yet countries that are abundantly endowed with such natural resources often encounter pitfalls that interfere with the expected superior economic performance" (Frankel, 2012:1-2, 8). "It is also vital to build other types of capital to complement natural resource wealth. These include human capital and institutional, or governance, capital. Countries with a major shortfall in these assets are more likely to suffer from a "resource curse" (Gelb, 2012:20). "Diversified economies tend to perform better over the long term" (Gelb, 2011). "Resource-rich countries are however facing challenges that hinder their ability to diversify difficult" (Arezki and Nalbi, 2012:11).

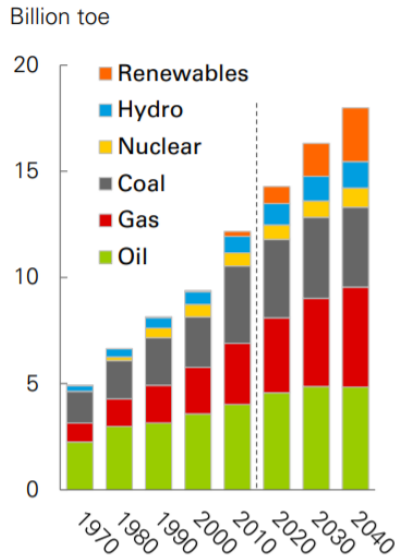

Figure 2. Primary Energy Consumption by Fuel

*Renewables includes wind, solar, geothermal, biomass, and biofuels Source: BP Energy Outlook, 2018.

The economic growth means more energy usage. But the extent of the increase is de-escalated with the decreases in the energy density (GDP energy used per unit). Considering the performed projections, it is predicted that the global GDP is going to reduplicate, but only 30% increase at the energy demand is going to happen (Figure 2). Considering the graded transition in the energy resources, it is expected that the nuclear, hydroelectric powers and renewable resources are going to constitute the half of the growth in the energy supplies during the following twenty years. Besides this, it is within the expectations that the oil, gas and coal are going to keep on being the main energy sources, which sustain the worldwide economy that constitutes more than three fourths of the total energy resources in 2035. It is expected that the oil, which is the major income source of the Gulf Countries, is going to continue its increase but the growth rate is going to decrease gradually (Figure 3).

1. CURRENT ACCOUNT BALANCE, ITS IMPORTANCE, ITS SUSTAINABILITY AND CURRENT ACCOUNT BALANCE IN GULF ECONOMIES

The current account balance is a crucial signal that shows the health of the economy. Any situation of imbalance occurred as a deficit or surplus is accepted to be a reflection of an underlying problem. The current account balance is also important as it contains information about crises that are not experienced yet (Zanghieri, 2004; Edson 2003).

The current accounts are the differences between savings and investments (Obstfeld, 2012; Obstfeld and Rogoff, 1995, 1996, Sachs, 1981) or differences between exports and imports of goods and services, and the current accounts also have an important role as a constituent of the aggregate demand (Obstfeld, 2012). The current account imbalances generally reflect the domestic distortions and fixing these distortions is for the benefit of the economy (Blanchard, Ferretti, 2011).

According to Blanchard, Ferretti (2011); the current deficits can occur with the bad reasons due to financial arrangement failures resulting with the credit explosion and the wrong behaviors of the financial authorities that decrease the national savings, as well as due to the good reasons like the low exportation prices and the hope of promising economic future that cause the decrease of the savings or the high marginal product of the capital that causes the increase of the investments. On any ground, the existence of a permanent current account deficit has a tendency to increase the current rate of the interest and in addition, it brings an overload that reduces the next generation's life standards to pay the deficit (Apergis et al., 2000).

The large scaled external imbalances occurred with following the high and unsustainable current account deficit can be a precursor of an economic crisis and because of this reason the current deficit/GDP ratio should be followed carefully.

Another current account imbalance is the current surplus and this occurs with the distortions like lack of social insurance, which causes the increase of the private savings, and the insufficient financial intermediation, which causes the decrease of the investments. These distortions affect the exchange rate. The distortions also reveal themselves in an international level like insufficient global liquidity and high reserve accumulation.

The world's current account balance total is equivalent to zero; a surplus formed in the current account balance in an economy is equal to the other's current account deficit. The current account deficit of America, which is the highest deficit in the world, matches with the current account surplus of China, Germany and Japan, which have the highest surplus, and with the countries that have the position of the oil importers (Table.2).

Another fact that has started to be discussed lately and even more important than the current account deficit is the sustainability of the deficit. The sustainability of the current accounts is an important subject that occupies the macro-economic agenda (Husted, Bahmani-Oskooee, Gould and Ruffin, Fountas and Wu, Arize, Mann, Baharumshah et al., Christopoulos and Leon-Ledesma et al. respectively;1993; 1994; 1996; 1999; 2002; 2002; 2003; 2010).

The sustainability of the current account deficit has the meaning for the sustainability of the external borrowing. Although the current account deficit and its sustainability is the subject that is mostly concentrated on, the examination of the sustainability of the surplus is also important.

Changes in the current accounts are also related with the changes in the global interest rates. These kinds of changes are also effective on the terms of trade and the rates. According to Obstfeld (2012); the large current account surplus in the developing country economies like China, drags the interest rates down. In his empirical study, Edwards (2004) reached the conclusion that although the current deficit is not generally permanent, the current account surplus can be permanent in some countries. It can destabilize through the macro-economic variables like the current account deficit, growth, exchange rate and unemployment.

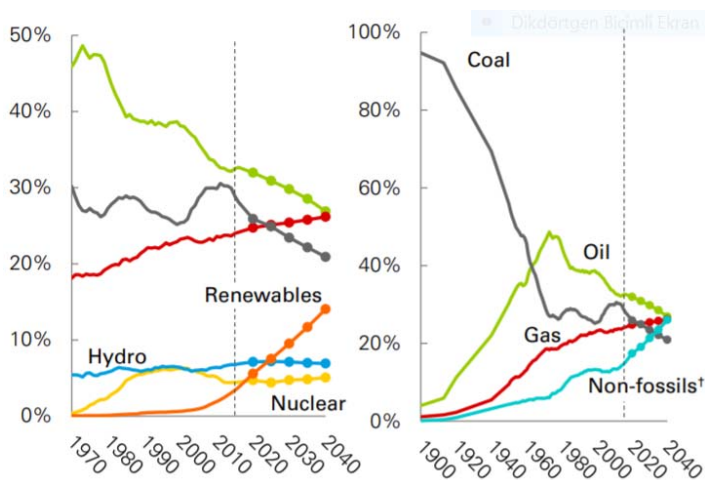

Figure 3. Shares of Primary Energy

Source:BP Energy Outlook, 2018.

Table 2: Current Account Balances for selected countries (U.S. dollars billions) (1980-2016)

Country	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	
Bahrain	0.18	0.43	0.43	0.10	0.22	0.04	-0.07	-0.20	0.19	-0.19	0.07	-0.60	-0.83	-0.34	-0.26	0.24	0.26	-0.03	-0.78	
China	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	31471.00	
Germany	-18696.00	-7852.00	3271.00	2008.00	7546.00	15624.00	35925.00	40994.00	50827.00	54179.00	43941.00	-26669.00	-25287.00	-21481.00	-33146.00	-32239.00	-16891.00	-11289.00	-15924.00	
Islamic Republic of Iran	-3355.00	-4328.00	4913.00	-0.44	-0.96	-5.668.00	-2699.00	-2123.00	-2972.00	-2.70	-11.20	-7.30	-4.20	5.00	3358.00	523.00	221.00	221.00	-2.14	
Iraq	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	
Japan	-10.75	4761.00	6847.00	20804.00	35009.00	5018	84522.00	84253.00	79173.00	63142.00	44709.00	68116.00	112394.00	131918.00	130543.00	110422.00	68937.00	95154.00	115093.00	
Kuwait	15302.00	13778.00	4873.00	56540.00	70044.00	4961.00	24593.00	4395.00	5093.00	9621.00	26359.00	-26.22	-0.45	250.20	32194.00	5016.00	7107.00	7873.00	2215.00	
Oman	1116.00	1377.00	0.50	0.51	0.32	0.01	-1027.00	0.79	-0.31	0.35	1099.00	-0.20	-0.56	-1377.00	-0.75	0.82	0.21	-0.20	-3121.00	
Qatar	8384.00	8223.00	5631.00	37044.00	5641.00	3908.00	1678.00	2048.00	1642.00	2362.00	-0.66	-0.87	-1066.00	-1256.00	-114	-1894.00	-2116.00	-3079.00	-2161.00	
Saudi Arabia	41303.00	39627.00	7575.00	-16852.00	-18401.00	-12932.00	-11785.00	-9.76	-7331.00	-9525.00	-4147.00	-27509.00	-17717.00	-17245.00	-10473.00	-5318.00	0.68	0.31	-13132.00	
United Arab Emirates	1089.00	10763.00	7.00	5259.00	7464.00	6914.00	2378.00	3719.00	2527.00	3934.00	7942.00	1358.00	2774.00	3046.00	0.03	0.11	435.00	8689.00	35402.00	
Total	5412.43	6649.43	3317.93	2057.17	44262.58	18524.29	132700.83	129807.89	120741.16	119890.71	15256.91	70588.86	96102.46	90145.88	79344.53	66621.15	136624.08	149004.08		
United States	2316.00	5031.00	-5533.00	-38695.00	-9432.00	-118159.00	-147176.00	-121159.00	-99485.00	-78965.00	2895.00	-51644.00	-84816.00	-121612.00	-13571.00	-124773.00	-140.72	-215066.00		
Grand Total	56428.43	71380.43	27584.93	-18117.83	-50079.42	-99634.71	-165860.07	-27960.17	8648.89	21256.16	40934.71	18151.91	18974.86	11286.46	-31466.12	-342264.47	-58151.86	13683.36	-65165.92	
Country	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Bahrain	-0.02	0.83	0.23	-0.06	0.20	0.47	1476.00	2189.00	2908.00	2257.00	0.56	0.77	2524.00	2578.00	1508.00	1573.00	-0.75	-1493.00	-1556.00	
China	21114.00	20432.00	17405.00	35422.00	43952.00	68941.00	132378.00	231843.00	353183.00	420569.00	343257.00	337.81	136977.00	215392.00	483044.00	236447.00	304164.00	196.38	162599.00	
Germany	-31173.00	-34216.00	-7085.00	39339.00	35448.00	125828.00	131714.00	170717.00	232509.00	210923.00	196.71	192255.00	29697.00	248874.00	251.84	289722.00	288461.00	290375.00	295983.00	
Islamic Republic of Iran	6589.00	13139.00	6208.00	4144.00	2065.00	2607.00	14498.00	19537.00	31.51	20265.00	8775.00	20561.00	60297.00	23416.00	26523.00	15571.00	9016.00	16388.00	21603.00	
Iraq	n/a	n/a	0.41	-0.39	-1683.00	-8811.00	12875.00	2106.00	3007.00	16714.00	12865.00	2267.00	20208.00	11027.00	2681.00	6106.00	11633.00	14895.00	12223.00	
Japan	114244.00	130651.00	86186.00	109125.00	139414.00	152049.00	170135.00	174536.00	212138.00	142599.00	145.25	229986.00	129834.00	59703.00	45944.00	36794.00	134091.00	188927.00	175024.00	
Kuwait	5064.00	1467	8327.00	4265.00	9473.00	15906.00	30069.00	45311.00	42188.00	60245.00	26.29	36713.00	66.14	770.13	69498.00	54408.00	4016.00	-4097.00		
Oman	0.28	1659.00	1948.00	3824.00	5754.00	0.88	5178.00	5663.00	11458.00	5017.00	0.50	4893.00	88.74	2721.00	5248.00	4662.00	10807.00	-12.32	-10302.00	
Qatar	0.41	14317.00	9353.00	11873.00	28048.00	51026.00	74852.00	9489.00	114534.00	63890.00	63890.00	23957.00	52024.00	62.00	60461.00	49.41	13751.00	2679.00	3901.00	
Saudi Arabia	5444.00	16794.00	9733.00	3644.00	2193.00	9598.00	23787.00	99131.00	93414.00	132322.00	20955.00	6751.00	15852.00	165764.00	135442.00	73758.00	56724.00	215390.00	4372.00	
United Arab Emirates	5444.00	16794.00	9733.00	3644.00	2193.00	9598.00	23787.00	99131.00	20240.00	22275.00	2840.00	12196.00	44343.00	74976.00	74132.00	5325.00	16656.00	5412.00	7878.00	
Total	121382.21	218594.52	148867.64	225151.56	262714.71	452397.35	619631.00	798962.00	931085.51	1059786.00	214763.31	580616.88	842613.13	827082.13	583302.84	770135.41	609901.25	446848.06	647138.29	
United States	-28850.00	-40343.00	-38968.00	-30794.00	-51851.00	-631393.00	-34533.00	-302963.00	-210360.00	-63159.00	-372532.00	-130409.00	-340533.00	-340533.00	-340533.00	-340533.00	-340533.00	-340533.00	-340533.00	
Grand Total	-167078.79	-197564.46	-253818.36	-228442.44	-250066.29	-176305.65	-125552.00	-6994.00	278692.51	1059786.00	-37791.69	14912.58	842168.55	408884.13	233893.84	769841.61	246934.25	-487394	185129.29	

Data: IMF.

2. MACRO-ECONOMIC LOOK TO THE GULF ECONOMIES

In this section, the countries constituting the Gulf economies will be reviewed with regard to their basic macro-economic indicators. The table below shows the lowest and the highest grades of the current account balances of the Gulf Countries in the periods of 1980-2016 (Table 3).

Table 3: Current Account Balance in Gulf Countries (1980-2016)

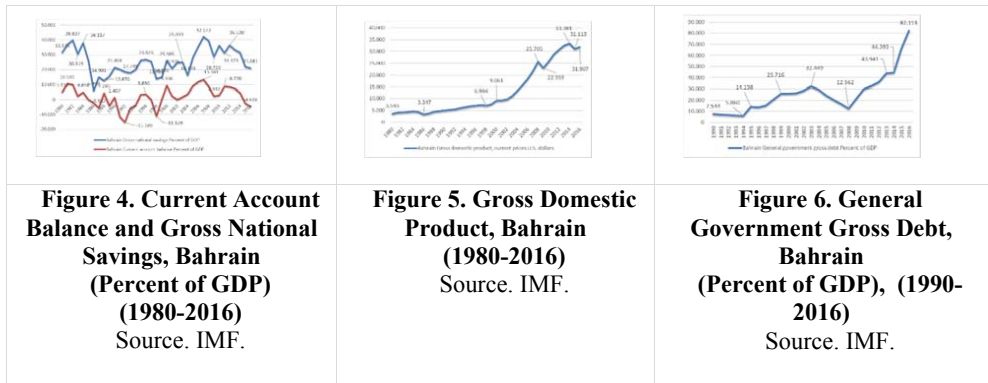
Country	Current Account Balance (%GDP)	
	Min.	Max.
Bahrain	-15.189 (1992)	-13.381 (2008)
Iran	-14.932 (1992)	10.578 (2011)
Iraq	-24.047 (2004)	12.69 (2008)
Kuwait	-242.188 (1991)	45.460 (2012)
Oman	-22.295 (1998)	17.838 (1981)
Qatar	-27.250 (1997)	106.839 (1980)
Saudi Arabia	-20.833 (1991)	27.449 (2005)
United Arab Emirates	0.050% (1994)	25.942 (2000)

Data: IMF.

2.1. Bahrain

The national savings, which have seen the bottom level with 5.99% in 1986, reached to its highest level with 42.17% in 2007 and it is at the level of 21,02% as of 2016. The current account balance saw the level of -15,189% in 1992 and reached to its highest level with 13,381% in 2007 and also receded to the level of -4,686% in 2016 (Figure 4).

Gross domestic product went down to its lowest level as 3,347 billion USD in 1986 and reached to 33,38 billion USD in 2014 (Figure 5). It is seen that the General Government Gross Debt of the Bahrain, which takes place in the position of having the most current account surplus countries, reached to the level of 12.56% in 2008 and then to level of 82,11% in 2016. The General Government Gross Debt has seen the bottom level with 5.86% in 1994. The data before 1990 could not be reached (Figure 6).

2.2. Iran

The national saving ratio, which saw the bottom level with 17.13% in 1988, reached to 46.51% in 2007 and as of 2016 it takes place as 37,58%. The current accounts balance, which had a deficit of 14.932% in 1992, and it has reached to its highest level with 10,57% in 2011 and it had surplus with 4,05% in 2016 (Figure 7). It is seems that the current account balance in Iran is identified by the political and the external factors like war, political agreements, 2006 nuclear plans, oil prices, economic and political embargos, rather than the economic internal factors like households, companies and government (Fotourechi et al., 2015).

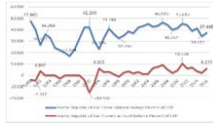

Figure 7. Current Account Balance and Gross National Savings, Iran (Percent of GDP) (1980-2016)
Source: IMF.

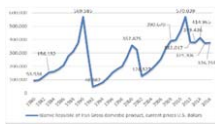

Figure 8. Gross Domestic Product, Iran (Billions USD) (1980-2016)
Source: IMF.

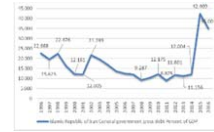

Figure 9. General Government Gross Debt, Iran (Billions USD) (1996-2016)
Source: IMF.

The breaks at the GDP of Iran is remarkable, GDP in 1992 has entered the records by being the lowest with 48.88 billion USD and it has reached to the highest level in 2011 with 570,03 billion USD (Figure 8). The general government gross debt was the 8,875% of the GDP in 2011 and has reached the level of 11,7% in 2014 and then it has shown a sudden increase by reaching to the level of 42,28% in 2015. The data before 1996 could not be obtained (Figure 9).

2.3. Iraq

There is no data available before 2004 for Iraq and the breaks at the saving rates lived in 2004, 2007, 2009 and 2016 are remarkable. The saving rates were -1.947% in 2004 and sharp fluctuations were observed and it points the highest level with 34.79% in the year of 2008. Also similar fluctuations are seen at the current accounts balance; 2004, 2007, 2009 and 2016 breaks were observed and the current accounts balance, which had -24.047% deficit in 2004, has caught the peak number with the 12,69% current surplus in 2008 (Figure 10).

GDP, which was at the levels of 10,46 billion USD in 1998, has reached to 234,65 billion USD level in 2014 (Figure 11). The General Government Gross Debt (% of GDP) data before 2004 could not be obtained. This number, which was 342.66% in 2004, has decreased to 31.15% in 2013. It is 63,68% as of 2016 (Figure 12).

Figure 10. Current Account Balance and Gross National Savings, Iraq (Percent of GDP) (2004-2016)
Source: IMF.

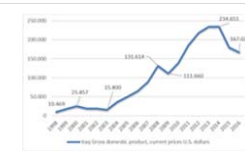

Figure 11. Gross Domestic Product, Iraq (Billions USD) (1998-2016)
Source: IMF.

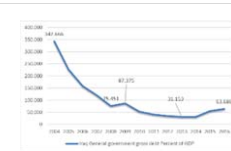
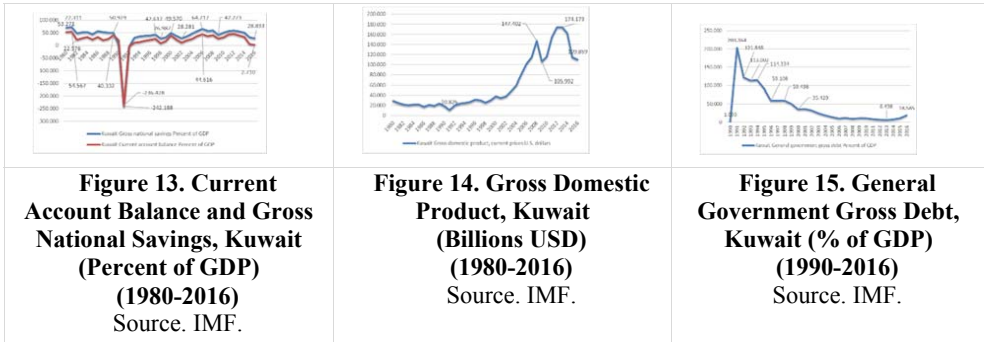

Figure 12. Gross Domestic Product, Iraq (Billions USD) (2004-2016)
Source: IMF.

2.4. Kuwait

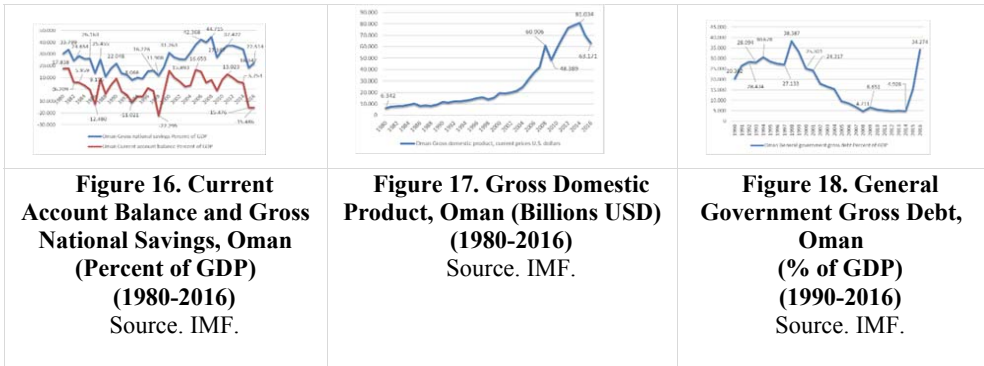
It is seen at the Figure 13 that the national savings rate and the current account balance in Kuwait go parallel with each other. The decreases are seen at the each rate in 2002, 2009 and 2016. The national saving rate has reached its highest level of the period of 2000-2016 with 64,717% in 2006. As to the current accounts, the highest current account surplus number is seen in 2012 with 45,460%.

The Gross Domestic Product in Kuwait, which has reached the plateau for a while after the seeing the bottom level in 1991 with 10,82 billion USD and has started to increase in 2001, then it is seen that it receded to the level of 105,99 billion USD in 2009, has come to the highest level with 174,18 billion USD in 2013 and declined again (Figure 14). Kuwait’s General Government Gross Debt data before 1990 could not be reached. The General Government Gross Debt, which was 1.09% in 1990, has risen to the highest level with 203.36% in 1991 (Figure 15).

2.5. Oman

Its national saving rate has reached to the highest level with 44.71% in 2008. It is seen that the current accounts balance, which had a surplus with 16.65% in 2005, has turned to minus with the break lived in 2014 (Figure 16).

The Gross Domestic Product, which was at the level of 6.34 billion USD in 1980 and started an increase trend in 1998, has lived a break by declining to 48.38 billion USD in 2009 and it has come to the highest level in 2014 with 81.03 billion USD (Figure 17). The General Government Gross Debt in Oman has reached to the 38.38% of the GDP in 1998 and this number has declined to 4.71% as for 2008 (Figure 18).

2.6. Qatar

The national savings in Qatar, which have seen the lowest level with 10.373% in 1993, have reached to the highest level of 64.189% in 2008. As for 2016, they have occurred as 43.99%. It is seen that the current accounts balance, which had a 106.836 surplus in 1980, has surplus with 33.18% in 2012 and then it has dropped down to minus. As of 2016, there is -4.92% current deficit in Qatar (Figure 19).

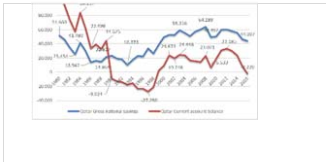

Figure 19. Current Account Balance and Gross National Savings, Qatar (Percent of GDP) (1980-2016)
Source. IMF.

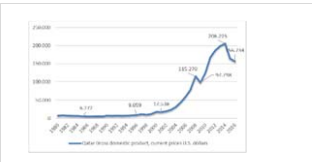

Figure 20. Gross Domestic Product, Qatar (Billions USD) (1980-2016)
Source. IMF.

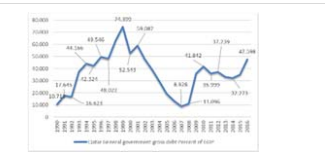

Figure 21. General Government Gross Debt, Qatar (% of GDP) (1990-2016)
Source. IMF.

The Gross Domestic Product, which continues its rise since 1996, has reached to 206.22 billion USD in 2014 (Figure 20). It is seen that the General Government Gross Debt in Qatar has reached the highest level with 74.39% in 1999 and has decreased to the lowest level with 8.92% in 2007 (Figure 21).

2.7. Saudi Arabia

The current accounts balance, which had a -20.833% deficit in 1991, has raised the period’s highest level with the surplus of 27.449% in 2005. As for the national savings, it has raised to 52.752% level in 2008 from its -0.847 level in 1991 (Figure 22).

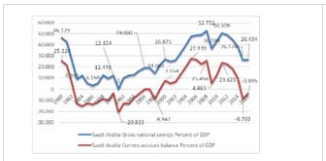

Figure 22. Current Account Balance and Gross National Savings, Saudi Arabia (Percent of GDP) (1980-2016)
Source. IMF.

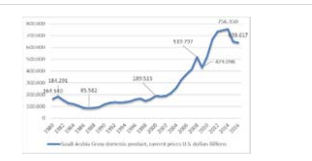

Figure 23. Gross Domestic Product, Saudi Arabia (Billions USD)(1980-2016)
Source. IMF.

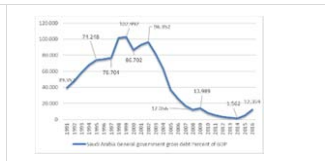
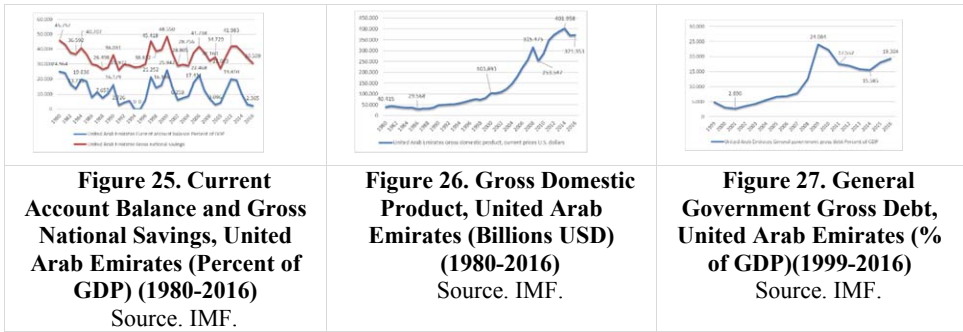

Figure 24. General Government Gross Debt, Saudi Arabia (% of GDP)(1991-2016)
Source. IMF.

GDP, which has seen its bottom level with 85.58 billion USD in 1987, has reached to the peak with 756,35 billion USD in 2014 (Figure 23). It is seen that the General Government Gross Debt in Saudi Arabia has reached the highest level with 102.99% in 1999 and has also decreased to the lowest level with 1.56% in 2014 (Figure 24).

2.8. United Arab Emirates

The national savings have seen the lowest level with 25.972% in 1991 and the highest level with 48.550% in 2000. As for the current accounts balance, it has seen the lowest with 0.05% in 1994 and the highest level with 25.942% in 2000 (Figure 25).

The GDP of the United Arab Emirates has seen its bottom level with 29,56 billion USD in 1986 and the highest level with 401,95 billion USD in 2014 (Figure 26). The General Government Gross Debt in Saudi Arabia is seen that it has seen the lowest level with 2.69% in 2001 and has risen up to the highest level with 24.08% in 2009 (Figure 27).

3. DATA

Data comparing CAD (current account deficit) to GDP (gross domestic product) were used to examine the Gulf economies' current balances making use of the IMF's database covering the term 1980 to 2016.

4. METHODOLOGY AND EMPIRICAL RESULTS

The Gulf economies' current balances are analyzed empirically in this section.

4.1. Unit Root Tests

The obligatory first footstep when making these analyses is to issue the variables to unit root tests. The ADF unit root test regresses as given below:

$$\Delta y_t = \alpha + \beta T + \phi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta y_{t-i} + u_t \tag{1}$$

$$\Delta y_t = \alpha + \phi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta y_{t-i} + u_t \tag{2}$$

Using the estimates provided by these equalizations, the unit root of the variant is analyzed to see if it exists. Deterministic trend is represented by T in the first equalization. The model incorporates delayed difference terms so as to prevent auto-correction of the error term. The variable as the unit root of the alternate to the trend-stable alternate is the fundamental theorem that is being analyzed in Equalization (1), while in Equalization (2) the variable as the unit root of the alternate to the stationary alternate is the fundamental theorem that is being analyzed.

$$H_0 : \phi = 0 \quad H_1 : \phi < 0$$

The fundamental hypothesis for the unit root cannot be dismissed if the ϕ estimation is zero. In the event that $\phi < 0$ either the mean-stationary or trend-stable theorem for the variable are admitted. The initial footstep taken in making the empirical analysis consisted of utilising the ADF and PP unit root testings to analyze the series' order of integration. Table 4 shows the results after subjecting the CAD/GDP variables to these tests.

Both the ADF and PP test scores indicate that CAD/GDP is constant at the level for both models in Kuwait and Iraq, constant at the 1st level for both models in the UAE, Saudi Arabia, Bahrain, Qatar, and Oman. However, in Iran, CAD/GDP tested stationary at the level for ADF, but stationary at the 1st level for PP. A potential structural break was sought using the minimal LM unit root tests as proposed by Lee and Strazicich (2003).

4.2. Lee-Strazicich (2004) Unit Root Tests

The Unit root analyses that are made while not taking structural breaks into account during the analysis period in which they happen can lead to skewed results for the time series analysis

(Perron, 1989). The Perron, Zivot-Andrews, Lumsdaine-Papell, Perron, Ng-Perron, Lee-Strazicich and Carrion-i-Silvestre et al. (respectively; 1989, 1992, 1997, 1997, 2001, 2003 and 2009) tests are the most commonly applied structural fracture unit root tests. These different forms of analysis look for different break aspects, such as external or internal breaks, single or multiple breaks etc. Of these tests, the most advanced in the Carrion-i-Silvestre et al. (2009) tests, by which the stability of the series can be tested by factoring in as many as five structural breaks.

Permitting an internally identified structural fracture to exist, the Lee-Strazicich unit root tests is an LM unit root tests built on two models: Model A (break) and Model C (trend) (Lee and Strazicich, 2004). This test was added to the literature by Lee and Strazicich and differs from the Lumsdaine-Papell and Zivot-Andrew tests in that it allows structural breakages to be analyzed according to both the fundamental hypothesis and the alternative one. The following equalization (3) is the Lee and Strazicich (2003) LM unit root tests having two constructive breakages:

$$y_t = \delta'Z_t + e_t, \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \tag{3}$$

where is made up of deterministic terms and $\varepsilon_t \sim iid N(0, \sigma^2)$

While both models (A and C) allow for two breakages on the surface, Model C caters for two breaks in the surface and trend. They are expressed thus: Model A: $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]'$. In this case, while t is $t \geq T_{Bj}+1$ is equal to 1 and 0 in another conditions. The value T_{Bj} is the breakage point. Model C: $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]'$. Here, while t is $t \geq T_{Bj}+1$, DT_{jt} is equals to $t - T_{Bj}$ or becomes equal to 0 in another conditions. This method includes the breakages under both null hypothesis ($\beta=0$) and the alternative hypothesis ($\beta<1$). In Model A (It is possible to develop a similar method for Model C), hypotheses are formulated with respect to the β coefficient as follows:

$$H_0: y_t = \mu_0 + d_1 B_{1t} + d_2 B_{2t} + y_{t-1} + v_{1t} \tag{4}$$

$$H_A: y_t = \mu_1 + \gamma_t + d_1 D_{1t} + d_2 D_{2t} + v_{2t} \tag{5}$$

In this case, v_{1t} and v_{2t} are constant error terms. If $t = T_{Bj} + 1$, B_{it} it will equal to 1 or 0 in another conditions, with the d value being displayed as $d=(d_1, d_2)'$. The D_{jt} phrases are interpolated in the second equalization, and DT_{jt} phrases are interpolated in the equalization (3) in Model C. Showing the null hypothesis, Equalization (2) includes dummy variables (B_{jt}). The subsequent equalization is used to determine the LM unit root tests statistic:

$$\Delta y_t = \alpha' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + \sum \gamma_i \Delta \tilde{S}_{t-i} + \mu_t \tag{6}$$

where \tilde{S}_t represents a de-trended series in that $\tilde{S}_t = y_t - \tilde{\Psi}_x - Z_t \tilde{\delta}_t$, $t=2, \dots, T$. $\tilde{\delta}$ is a vector for coefficients in the regression of Δy_t on ΔZ_t ; $\tilde{\Psi}_x = y_1 - Z_1 \tilde{\delta}$ and y_1 and Z_1 are the first observations of Y_t and Z_t , in order of. The null-hypothesis of a unit root is analyzed against the alternative hypothesis of the trend stationarity.

All the possible breaking points for the minimum t-statistic are elected to detect Structural break (TB) as follows:

$$LM_t = inf_{\lambda} \tau(\lambda) \tag{7}$$

where $\lambda = T_B/T$.

Table 4: The Results of Unit Root Tests

		Variables	Test Statistic	Crucial (Critical) Values		
				%1	%5	%10
Bahrain	ADF	CAD, level	-2.842304	-4.234972	-3.540328	-3.202445
		CAD,	-6.355635	-4.243644	-3.544284	-3.204699
		<i>Ist difference</i>				
	PP	CAD/GDP, level	-2.644192	-4.234972	-3.540328	-3.202445
		CAD/GDP,	-10.08120	-4.243644	-3.544284	-3.204699
		<i>Ist difference</i>				
Iran	ADF	CAD, level	-4.540314	-4.243644	-3.544284	-3.204699
	PP	CAD, level	-3.637644	-4.234972	-3.540328	-3.202445
		CAD,	-14.75335	-4.243644	-3.544284	-3.204699
Iraq	ADF	CAD, level	-5.436251	-4.992279	-3.875302	-3.388330
	PP	CAD, level	-5.886647	-4.992279	-3.875302	-3.388330
		CAD,	-3.320742	-4.234972	-3.540328	-3.202445
Kuwait	ADF	CAD, level	-5.092792	-4.234972	-3.540328	-3.202445
	PP	CAD, level	-5.085238	-4.234972	-3.540328	-3.202445
		CAD,	-3.389682	-4.234972	-3.540328	-3.202445
Oman	ADF	CAD, level	-7.134157	-4.243644	-3.544284	-3.204699
		CAD,	-3.320742	-4.234972	-3.540328	-3.202445
		<i>Ist difference</i>				
	PP	CAD, level	-7.989878	-4.243644	-3.544284	-3.204699
		CAD,	-2.334140	-4.234972	-3.540328	-3.202445
		<i>Ist difference</i>				
Qatar	ADF	CAD, level	-6.213662	-4.243644	-3.544284	-3.204699
		CAD,	-2.323597	-4.234972	-3.540328	-3.202445
		<i>st difference</i>				
	PP	CAD, level	-6.215804	-4.243644	-3.544284	-3.204699
		CAD,	-2.834005	-4.234972	-3.540328	-3.202445
		<i>Ist difference</i>				
Saudi Arabia	ADF	CAD, level	-5.315040	-4.243644	-3.544284	-3.204699
		CAD,	-2.834005	-4.234972	-3.540328	-3.202445
		<i>Ist difference</i>				
	PP	CAD, level	-5.305148	-4.243644	-3.544284	-3.204699
		CAD,	-4.001501	-4.243644	-3.544284	-3.204699
		<i>Ist difference</i>				
United Arab Emirates	ADF	CAD, level	-4.912223	-4.273277	-3.557759	-3.212361
		CAD,	-2.919574	-4.234972	-3.540328	-3.202445
		<i>Ist difference</i>				
	PP	CAD, level	-6.133994	-4.243644	-3.544284	-3.204699
		CAD,				
		<i>Ist difference</i>				

Note. *** indicates an importance level of 1%. The quantity of lags in the ADF testing is identified in accordance with the Schwarz criteria which is a powerfuler criterion and yields preferable outcomes than the other criterions. In the Philips Perron tests, the quantity of lags identified in accordance with Newey-West Bandwith is received. Qua a test form, fixed and trend equalization options are usaged for all variants at the level value. The fixed equalization option is used to acquire the first difference of the variants. MacKinnon crucial (critical) values are considered.

In the event of 2 (two) breaks, the crucial values are formulated in Lee and Strazicich (2003). The tests figures are for the minimal in breakage points. In Model C, the crucial (crucial) values are attached to the breakage points. The null-hypothesis is rejected when the LM tests statistics are greater than the crucial values formulated by Lee and Strazicich (2003). Rejection of the null-hypothesis expresses a non-constant process. Table 5 gives the conclusions of the minimal LM unit root tests when there are two constructive (structural) breakings.

Table 5. The Results of Lee Strazicich Unit Root Tests

Series		k	TB ₁	TB ₂	λ ₁	λ ₂	Min. Test Statistics
Bahrain	CAD/GDP	3	1985	1988	0,162	0,243	-29.5350
Iran	CAD/GDP	1	1990	1994	0,297	0,405	-6.8499
Kuwait	CAD/GDP	3	1990	1997	0,297	0,486	-10.2454
Oman	CAD/GDP	3	1997	2007	0,486	0,756	-5.2710
Qatar	CAD/GDP	1	1988	1999	0,243	0,540	-5.1197
Saudi Arabia	CAD/GDP	2	1986	2002	0,189	0,621	-5.0248
United Arab Emirates	CAD/GDP	3	1988	1995	0,243	0,432	-7.6318

Note. TB₁ and TB₂ are the breakage times, k is the delay dimension, St-1 is the coefficient on the unit root factor. Since the series is a series of 1 year, the quantity of investigations is less and maximal of 3 lags are taken. In the event of further lags, there may be a trouble because the quantity of investigations is little. The numbers in parantheses are t-statistics. Crucial values for the coefficient on the dummy variants follow the standard ordinary dispensation. a, b, c point out analytical importance at %1, %5 and %10 in order of. For model CC, crucial values depend on the place of the breakings and come from Lee and Strazicich (2003).

Table 6: Crucial Values of the Two Breaks Minimum LM Tests

(i) LM_T			
λ_1	λ_2		
	.4	.6	.8
.2	-6.16, -5.59, -5.28	-6.40, -5.74, -5.32	-6.33, -5.71, -5.33
.4	-	-6.46, -5.67, -5.31	-6.42, -5.65, -5.32
.6	-	-	-6.32, -5.73, -5.32
(ii) LM_Q			
λ_1	λ_2		
	.4	.6	.8
.2	-55.5, -47.9, -44.0	-58.6, -50.0, -44.4	-57.6, -49.6, -44.6
.4	-	-59.3, -49.0, -44.3	-58.8, -48.7, -44.5
.6	-	-	-57.5, -49.8, -44.4

Note: Crucial values are at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively.

The calculated breakpoints for CAD/GDP are shown in the and columns in Table 5. There are statistically substantial breakages in both the intercept and the trend for CAD/GDP in the Gulf states of Saudi Arabia (1986 and 2002), Qatar (1988 and 1999), Oman (1997 and 2007), Kuwait (1990 and 1997), Iran (1990 and 1994), Bahrain (1985 and 1988) and the UAE (1988 and 1995). These years coincide with the following crises: Saving and Loan Crisis (1980s), The Stock Market Crash (1987), Junk Bonds Crash (1989), The Mexican Currency Crisis (1994), The Asian Financial Crisis (1997-1998), The Dot-com Bubble Bursts (1999-2000), The Global Financial Crisis (2007-2008), and general recession in commodity prices (1980-2000). As can be seen in Table 6, the critical (crucial) values for CAD/GDP in Iran, Kuwait, Bahrain and the UAE at conventionally significant levels are bigger than the minimum LM test scores. Being a stationary process, it is feasible to deny the null hypothesis for the unit root.

Conclusion

The current account balance reflects economic decisions, expectations and political standing of all the units in the economy. For this reason, it is a quite important indicator for the policymakers who should design their policies by trying to understand the underlying reasons and analyzing its sustainability. The researches concentrate on the current deficit, because it gives relatively bigger damages. In this article, the current surpluses of the Gulf countries, which are in the position of the oil exporters having the current surplus that cover the current deficits, have been reviewed by discussing and the sustainability of this surplus have been examined. For this reason, this article contributes to the literature.

In this examination where the current account balance is analyzed in Gulf Economies, it seems that the ADF and PP unit root tests and LM Unit Root Tests two constructive breakages are coherent. As indicated by ADF, PP Unit Root Tests, and Lee and Strazicich Unit Root Tests with two constructive breakings conclusion; the unit root null hypothesis could be rejected. An evidence that CAD/GDP series is constant implies that CAD/GDP have a temporary impact. On the another hand, Bahrain, Iran, Kuwait, United Arab Emirates’ current account surpluses are sustainable. This result is consistent with the findings that Edwards reached in his empirical study, which says that the current surplus can be permanent in some countries. This is crucial for its impact on other macro-economic variants like the value of national currency, export, inflation and Foreign Direct Investments (FDI). Thus, these results of the analysis are so important for the policymakers.

Although the empirical results came out as sustainable, it is dangerous that the incomes of the Gulf countries are solely depend on oil. The fragility of these economies increases because of the decline in oil prices, the slowdown in the global growth dominated by China and India, and the emergence of renewable energy sources so as to take the place of oil. Besides, the policymakers should also consider that the oil reserves in all countries are exhaustible sources of energy.

It is important to increase the contribution of non-oil sectors to GDP and their varieties in economies of these Gulf countries, which are based only on oil revenues. Increasing varieties in the entertainment sector in Saudi Arabia, by lifting the 35-year old ban on cinemas since March 2018 through which 30 thousand new jobs are created and a contribution of 24 billion dollars per year to the economy is expected, by letting women go and watch the sport events and also drive cars, by building a giant city named NEOM at the shore of the Red Sea and linked to Egypt and Jordan to

concentrate on the industries like energy, water, biotechnology, food, advanced production, entertainment, are all significant attempts to use oil revenues reasonably towards reducing the dependence of these countries on oil.

References

- Apergis, N., Katrakilidis, K.P. and Tabakis, N.M. (2000). *Current account deficit sustainability: The case of Greece*. Applied Economics Letters, 7. 599–603.
- Arezki, R. and Nalbi, M. K. (2012, April). *Natural Resources, Volatility, and Inclusive Growth: Perspectives from the Middle East and North Africa*. IMF Working Paper. WP/12/111.
- Arize, A. (2002). *Imports and Exports in 50 Countries: Tests of Cointegration and Structural Breaks*. International Review of Economics and Finance, 11(1). 101–115.
- Baharumshah, A., Lau, E., and Fountas, S. (2003). *On the Sustainability of Current Account Deficits: Evidence from Four ASEAN Countries*. Journal of Asian Economics. 14(3). 465–487.
- Bahmani-Oskooee, M. (1994). *Are Imports and Exports of Australia Cointegrated?* Journal of Economic Integration. 9(4). 525–533.
- Blanchard, O. and Milesi-Ferretti, G.M. (2011, March 1). *Why Should Current Account Balances Be Reduced?* IMF Staff Discussion Note. 03. 1-15.
- BP. (2016). *Statistical Review of World Energy-Underpinning Data, 1965-2016*.
- BP, (2017). *Energy Outlook 2017 Edition*.
- BP. (2018, June). *Energy Outlook*. 67th Edition.
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Kim, D. & Perron, P. (2009). *GLS-Based Unit Root Tests with Multiple Structural Breaks Under Both the Null and the Alternative Hypotheses*. Econometric Theory. 25. 1754-1792.
- Christopoulos, D., and Leon-Ledesma, M., (2010). *Current account sustainability in the US: What did We Really Know about It?* Journal of International Money and Finance, 29(3). 442–459.
- Edson, H. (2003). *Do Indicators of Financial Crisis Work? An Evaluation of an Early Warning System*. International Journal of Finance and Economics. 8 (1). 11-53.
- Edwards, Sebastian (2004, Jan.). *Thirty Years of Current Account Imbalances, Current Account Reversals and Sudden Stops*. NBER Working Paper. No.10276.
- Fountas, S., and Wu, J. L. (1999). *Are the US Current Account Deficits Very Sustainable?* International Economic Journal. 13(3). 51–58.
- Frankel, J.A. (2012, April). *The Natural Resource Curse: A Survey of Diagnoses and Some Prescriptions*. Accessed on 09.11.2018. https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/8694932/rwp12014_frankel.pdf?sequence=1
- Gelb, A. (2012). *Economic Diversification in Resource Rich Countries*. Presentation at the Economic Research Forum Conference on Understanding and Avoiding the Curse in the Arab World, January 2012, Kuwait. http://www.eisourcebook.org/cms/files/paper_economic_diversification_in_resource_rich_countries.pdf
- Gould, D. M., and Ruffin, R. J. (1996). *Trade deficits: Causes and consequences*. Federal Reserve Bank of Dallas Economic Review. 10–20 (fourth quarter).
- Guastella, A. and Menghi, A. (December 2016). *GCC Market, Overview and Economic Outlook 2017: A Challenging Transformation Ahead to Achieve Desirable Growth. Perspective*, <http://www.valuepartners.com/wp-content/uploads/2016/12/MENA-REGION-122016-DIGIVERSION.pdf>
- Husain A.M., R. Arezki, P. Breuer, V. Haksar, T. Helbling, P. Medas, M. Sommer and IMF Staff

- Team. (2015). *Global Implications of Lower Oil Prices*. Accessed on: 24.02.2016, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1515.pdf>.
- International Energy Agency (IEA). (2017). *World Energy Outlook 2017*.
- Husted, S. (1993). *The emerging US current account deficit in the 80s: A cointegration analysis*. The Review of Economics and Statistics. 74(1). 159–66.
- Kosinowski, M. (2002, Oct.8). *Oil exploitation technologies*. *Fossil Energy*. Springer, Landolt-Börnstein - Group VIII Advanced Materials and Technologies. 25-39.
- Lee, J., and Strazicich, M. C. (2003). *Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks*. Review of Economics and Statistics. 85(4). 1082-1089.
- Lee, J., and Strazicich, M. C. (2004). *Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break*. Appalachian State University Working Papers. 04(17). 1-15.
- Lumsdaine, R.L., and Papell, D.H. (1997). *Multiple Trend Breaks and The Unit Root Hypothesis*. The Review of Economics and Statistics. 79. 212- 218.
- Mann, C. L. (2002). *Perspective on the US current account deficit and sustainability*. Journal of Economic Perspectives. 16(3). 131–152.
- Ng, S., and Perron, P. (2001). *Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power*. Econometrica. 69. 1519- 1554.
- Obstfeld, M. and Kenneth, R. (1995). *The Intertemporal Approach to the Current Account*. In G. Grossman and K. Rogoff (eds.), *Handbook of International Macroeconomics*, Vol.3 Amsterdam: North Holland.
- Obstfeld, M. and Kenneth, R. (1996). *Foundations of International Macroeconomics*. Cambridge, MA: MIT.
- Obstfeld, M. (2012, March). *Does the Current Account Still Matter?* NBER Working Paper No.17877.
- Perron, P. (1989). *The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis*. Econometrica. 57(2). 1361-1401.
- Perron, P. (1997). *Further Evidence on Breaking Trend Functions in Macroeconomic Variables*. Journal of Econometrics. 80. 355-385.
- Sachs, J. (1981). *The Current Account and Macroeconomic Adjustment in the 1970s*. Brookings Papers on Economic Activity. 1. 201-282.
- Schneider, M. (2004). *The Impact of Oil Price Changes on Growth and Inflation*. Monetary Policy & The Economy. Q2/Q4. 27-34.
- Türkiye Petrolleri. (2016, May). *Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu*.13-14.
- Vohra, R. (2017 Feb.) *The Impact of Oil Prices on GCC Economies*. International Journal of Business and Social Science. (8/2).
- Zanghieri, P. (2004). *Current Accounts Dynamics in New EU Members: Sustainability and Policy Issues*. CEPII Working Paper. No. 07.
- Zivot, E. and Andrews, D. (1992, July). *Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis*. Journal of Business & Economic Statistics. 10/3. 251-270.

Makale Gönderim Tarihi: 11/09/2018 - Makale Kabul Tarihi: 28/12/2018

FOREIGN DIRECT INVESTMENT, TRADE OPENNESS AND ECONOMIC GROWTH: A CASE OF TURKEY

Kemal ERKİŞİ*

Abstract

In this study, the causality between foreign direct investment, trade openness and economic growth was investigated. The analysis covers 81 observations during the 20 years between 1998Q1-2018Q1 for export, import, FDI and GDP of Turkey. ADF unit root, Engel Granger co-integration, Granger causality, VAR Decomposition, VAR Impulse-Response tests and techniques were employed in the analysis. According to the results, economic growth is explained by GDP at a 75% level, by import at a 15% level, by foreign direct investments at a 5% level and by export at a 5% level. However, the impacts of foreign direct investment and export on economic growth are not statistically significant. GDP and import are statistically significant on economic growth in the first two quarters, but insignificant for subsequent quarters. There is a uni-directional causality from import to economic growth. As a result, import and GDP are the determinants of economic growth in very short-term, while the effects of foreign direct investments and exports on growth are insignificant in Turkey.

Keywords: Foreign Direct Investment, Trade Openness, Trade Liberalisation, Economic Growth

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, TİCARİ SERBESTLEŞME VE İKTİSADİ BÜYÜME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Öz

Bu çalışmada, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari serbestleşme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Analiz, Türkiye için 1998Q1-2018Q1 arasındaki 20 yıllık dönemde 81 gözlemi kapsamaktadır. Analizde, ADF birim kök, Engel Granger eş-bütünlük, Granger nedensellik, VAR ayrıştırma ve VAR etki-tepki test ve teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; ithalat, ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. İktisadi büyümenin yaklaşık % 75'i GSYİH tarafından, % 15'i ithalat, % 5'i doğrudan yabancı yatırımlar ve %5'i ise ihracat tarafından açıklanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ve ihracatın, büyüme üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. GSYİH ve ithalat, iktisadi büyüme üzerinde ilk iki çeyrekte istatistiksel olarak anlamlı çıkmasına karşın, sonraki çeyreklerde anlamlılığını yitirmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'de ithalat ve GSYİH, iktisadi büyümenin çok kısa dönemde belirleyicisi iken, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın büyüme üzerindeki etkileri anlamlı değildir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, DYY, Ticari Serbestleşme, Ticari Açıklık, Ticari Liberalizasyon, İktisadi Büyüme.

* Asst. Prof. Dr., Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of International Trade, Istanbul, Turkey. kerkisi@gelisim.edu.tr

Introduction

Trade liberalisation and foreign direct investment play an essential role in economic growth as a result of globalisation, and therefore it is seen that international trade and FDI are included in the growth models. In the neoclassical growth model, it is argued that in an open economy, capital and labour factors are likely to move among the countries due to cost differences. Hence, liberalisation in international trade, specialisation and comparative advantages ensure the effectiveness of resource allocation, promote competition in national and international markets and spread information and technology among countries (Dawson, 2006). In this context, foreign direct investment helps access to modern management and organisational practices and physical capital (Hofmann, 2013), contributing to the development and diffusion of technology, thereby increasing economic efficiency and economic growth positively. In addition, the argument that trade liberalisation positively affects growth is based on the view that the division of labour and specialisation have significantly improved productivity and export capability (Dutta & Ahmed, 2001). For this reason, many recent studies suggest that trade liberalisation and FDI are important factor account for the growth in developing countries (Estrada & Yap, 2006).

The investigation of Romer (1986) is important because it is accepted as the beginning of endogenous growth models. In Romer's investigations in 1986 and 1990, the technological inventions of the human capital employed for R & D are the driving force of growth. In this regard, it can be said that FDI and trade liberalisation emerged as one of the main arguments of the endogenous growth theory. However, Grossman and Helpmann's investigations in 1989 and 1990 are the pioneers that established a relationship between foreign trade policy and growth based on R&D. Accordingly, the R&D, which benefits from the opportunities brought by foreign trade, will create the driving force of economic growth by bringing comparative advantage to the country's economy. Especially developing economies will be able to access the world knowledge stock through technology transfer by liberating their foreign trade, and over time, with the impact of the development of world trade, they will provide maximum benefits in liberation (Grossman & Helpman, 1989: 1262).

According to this, government policies aiming to increase trade liberalisation, and international competitiveness, promoting innovation and transformation could stimulate long-term economic growth (Belloumi, 2014).

In the endogenous growth model, FDI inflow has a positive diffusion effect on the host countries through capital accumulation, technological progress and management skills transferred from developed countries (Romer, 1986; Lucas, 1988). However, legal infrastructure such as legislation, property rights and trade regime is crucial affecting the impact of FDI on economic growth (Mello, 1999).

Although numerous empirical studies investigating the causality among FDI, trade and growth have been done so far, it is difficult to say that a common consensus is reached because of the method, data set (horizontal section, time series, panel) and problem type (estimation, classification) and differences in selected countries. In the next section, the empirical literature review will be summarised.

1. Literature Review

A wide range of investigations on causality among trade openness, foreign direct investment and economic growth have been conducted so far. A perusal of literature shows that some of the studies focus on the relationship between trade openness and

economic growth, while some others foreign direct investment and economic growth (Table 1).

Table 1: Literature Review

Researcher/s	Data Span Empirical Method	Remarks
Balasubramanyam et al. (1996)	Cross-section data for 46 developing countries, 1970-1985	FDI has a positive impact on economic growth. However, this impact is significantly higher in countries implementing outward-oriented trade policy than the countries implementing inward-oriented trade policy.
Borensztein, et al. (1998)	Cross-country regression framework, 69 countries. 1970-1989	FDI has a positive impact on economic growth. The determinant of this result is the fact that FDI causes to technology. However, this depends on the fact that human capital is above the threshold in the host country.
Zhang and Song (2001)	Co-integration, EC, Granger, 11 East Asia and Latin America, 1980-1998	In the countries implemented outward-oriented foreign trade policy; expanding human capital through the development of education provides economic growth and macroeconomic stability.
Liu and Burridge. (2002)	Co-integration Test, China, Quarterly data.	There is a bi-directional causality among economic growth, FDI and exports. In other words, economic growth, FDI and export reinforce each other. Results support the outward-oriented trade policy.
Ahmed et al. (2003)	Granger, Toda and Yamamoto Tests, Pakistan 1972-2003	Pakistan has benefited from FDI due to “spill-over effect mechanism.” The results support the “export-led growth hypothesis.”
Makki and Somwaru (2004)	Cross-section data analysis; SUR and TSLs estimates, 66 developing countries 1960-2000	There is a strong positive interaction between FDI and trade in enhancing economic growth. On the other hand, the results revealed that FDI encourages domestic investment. The positive effect of FDI on growth could be higher when FDI has favourable interaction with strong and reliable macroeconomic policy and human capital.
Şen and Karagöz (2005)	Granger Turkey 1994 -2004	The results support the “export-led growth hypothesis” for Turkey; However, FDI has no significant effect on exports and growth.
Chowdhury and Mavrotas (2006)	Toda-Yamamoto, Chile, Malaysia and Thailand, 1969-2000	There is bi-directional causality between economic growth and FDI in the case of Malaysia and Thailand and a unidirectional causality from economic growth to FDI in Chili.
Hansen and Rand (2006)	Granger causal, 31 developing countries, 1975-2004	There is bi-directional causality between economic growth and FDI. The result supports the hypothesis that “FDI effects economic growth positively by spill-over effect mechanism.”
Hsiao and Hsiao (2006)	Granger causality, time series and panel data analysis, East and Southeast Asia countries, 1986-2004	The results indicate a unidirectional relation from FDI to economic growth. However, FDI effects growth indirectly via exports. There is bi-directional causality between growth and export.

Table 1: Literature Review - Continuation

Researcher/s	Data Span Empirical Method	Remarks
Naveed and Shabbir, (2006)	Fixed effect and control set of variables. Granger Causality, 23 developed countries, 1971-2000	There is strong unidirectional causality from trade openness to economic growth, but FDI does not have an effect on growth.
Yao and Wei (2007)	newly industrialised economies, 1979-2003	FDI has a significant positive impact on economic growth via technology and knowledge causing shift production frontier.
Nath (2008)	Panel data analysis, 13 transition countries, 1991 to 2005	Trade has a significant positive impact on economic growth, but FDI does not have an impact on economic growth.
Katircioglu (2009)	ARDL- Granger causality. Turkey 1970-2005	It is concluded a unidirectional causality from growth to FDI in the long-term.
Liu, et al. (2009)	VECM, Panel data analysis, Nine Asian countries, 1970-2002	The results reveal a bidirectional causality between trade and inflows FDI via merger and acquisitions in most of the countries. There is unidirectional causality from out-flows FDI to economic growth and trade. Trade liberalisation and FDI inflows are the components of the growth in selected Asian countries.
Miankhel et al. (2009)	VECM, Chile, India, Mexico, Malaysia, Pakistan and Thailand, 1970-2005	The long-term results reveal a unidirectional causality from economic growth to FDI in India and from growth to export in Pakistan, from FDI to growth in selected Latin American countries. There is bi-directional causality between economic growth and FDI in Malaysia. It is concluded that the results support the "export-led growth hypothesis."
Jayachandran and Seilan (2010)	Granger, India, 1970-2007	The results indicate a unidirectional causality from FDI and export to economic growth in India.
Iqbal et al. (2010)	VAR, VECM, Pakistan, 1998-2009	FDI and trade are explanatory of economic growth and that there is bidirectional causality between FDI, export and economic growth.
Wijeweera et al. (2010)	Panel data analysis, 45 countries, 1997 to 2004.	Trade openness increases economic growth through productivity gains. FDI inflows have a positive impact on economic growth only in the presence of a highly skilled workforce. Otherwise, FDI does not provide efficiency gains on its own.
Yilmazer (2010)	Granger Causality, Turkey, 1991Q1-2007Q3	"As a result, direct foreign investment is followed by weak exports and imports, but there is no strong causality between foreign direct investments and economic growth. The study also concluded that there is bi-directional causality between imports, exports and economic and a unidirectional causality from import to export".
Babatunde, (2011)	Panel data analysis forty-two sub-Saharan African countries, 1980 -2003	FDI has a significant positive effect on economic growth. On the other hand, FDI is affected by economic growth and trade openness. The interaction between trade openness and infrastructure leads to a slight increase in FDI inflows.
Klasra, (2011)	ARDL Model, Turkey and Pakistan, 1975-2004	The results indicate a bi-directional causality in short-term between trade openness and export in Pakistan; export and FDI in Turkey. Long-term results support "openness-growth nexus for Pakistan" and "growth-driven exports hypothesis for Turkey".
Acaravcı and Öztürk (2012)	ARDL - Granger Casualty, ten transition European countries, 1994Q1 to 2008Q4	The results show both short-term and long-term casualty between FDI, export and growth in four of the ten countries.
Adegboyega and Odusanya (2014)	ADF-PP, VECM, Nigeria, 1986-2011	The results reveal "a significant positive effect between the degree of trade openness, level of the capital formation while a positive but insignificant relationship between the volume of FDI and gross domestic product growth rate."

Table 1: Literature Review - Continuation

Researcher/s	Data Span Empirical Method	Remarks
Belloumi, (2014)	ARDL, Tunisia, 1970-2008	“There is no significant Granger causality from FDI to economic growth, from economic growth to FDI, from trade to economic growth and from economic growth to trade in the short run. Even though there is a widespread belief that FDI can generate positive spillover externalities for the host country, the empirical results failed to confirm that FDI could generate positive spillover externalities for the host country”.
Dritsaki and Stiakakis, (2014)	ARDL, VECM model, Croatia, 1994-2012	Either in short-term and in long-term, FDI does not cause economic growth. However, in both short-term and long-term, there is significant bi-directional causality between economic growth and export.
Nabila and Zakir (2014)	Panel data analysis: 15 selected developing countries. 1978-2012	FDI and trade openness have a significant positive effect on economic growth.
Szkorpová, (2014)	VECM, Slovakia 2001-2010	FDI and export have significant positive causality on economic growth in long-term.
Fetahi-Vehapi et al., (2015)	Generalized Method of Moments (GMM) estimator on panel datasets, South East European (SEE) countries, 1996-2012	“the positive effects of trade openness on economic growth are conditioned by the initial income per capita and other explanatory variables. Otherwise, there is not robust evidence between these two variables. Moreover, the trade openness is more beneficial to countries with higher level of initial income per capita, as well as trade openness favours countries with higher level of FDI and with higher gross fixed capital formation”.
Mahmoodi and Mahmoodi (2016)	Panel- VECM causality: Eight European developing countries 1992-2013 and eight Asian developing countries, 1986-2013.	“Causality results of eight European countries indicated bi-directional causality between economic growth and FDI, and unidirectional causality from economic growth and FDI to exports in the short-term. The empirical results of the Asian countries indicated bi-directional causality between exports and economic growth in the short-term. Moreover, there is evidence of long-run causality from export and FDI to economic growth and long-run causality from economic growth and export to FDI for both of the panels”.

When the literature review is examined, it is seen that the economic growth stemmed from foreign direct investments and foreign trade differs from country to country and over time. Some of the studies have emphasised that the impacts of foreign direct investment and trade liberalisation on economic growth have changed depending on the foreign trade regime, the human capital stock and country-specific conditions in the host country. Another remarkable point is that there are significant differences among the studies investigated the direction of the causality among the variables. It is worth to emphasise that the empirical evidence regarding causality between FDI, trade and economic growth are inadequate to provide a general conclusion.

2. Data Sets, Variables and Modelling

The data set covers 81 observations between 1998Q1-2018Q1 for EXPORT, IMPORT, FDI and GDP of Turkey and was compiled the web base statistical sources of “Central Bank of the Republic of Turkey” and “Turkish Statistical Institute”. EXPORT (USD) and IMPORT (USD) variables used as trade openness indicators, while GDP (TL. 2009=100) as an indicator of economic growth. Direct Investment Liability-Net Flows (USD) is used as foreign direct investment (FDI) indicator.

The model in the functional expression of the relations between FDI, trade openness and economic growth is as below.

$$\text{Economic Growth} = f(\text{trade openness, foreign direct investmen}) \quad (1)$$

$$GDP = f(\text{EXPORT, IMPORT, FDI}) \quad (2)$$

GDP : Economic growth (TL. fixed price 2009=100),
 EXPORT : Export (USD)
 IMPORT : Import (USD)
 FDI : Foreign Direct Investment (direct investment liability-net flows in USD),

The model for testing the relationship between financial development and economic growth is given as in Equation (3).

$$GDP_{it} = a + \beta_1 \text{EXPORT}_{it} + \beta_2 \text{IMPORT}_{it} + \beta_3 \text{FDI}_{it} + u_{it} \quad (3)$$

where a is the fixed term, and the β coefficients indicate the relationship between the dependent variable and the independent variables, i ($i = 1 \dots N$) shows countries, and u_{it} is the error term. VAR system can be defined as the below equations:

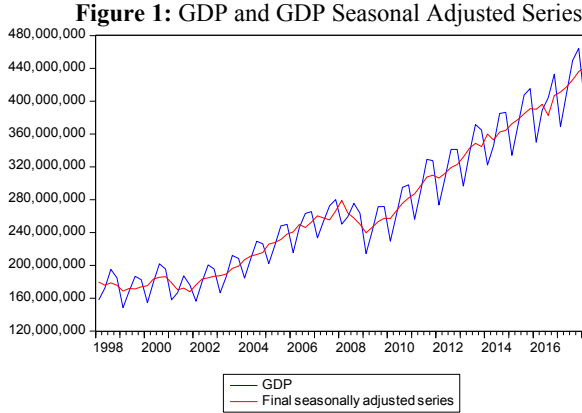
$$\begin{aligned} dGDP_t &= a_{11} + \sum_{i=0}^n \beta_{1i} dGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{2i} d\text{EXPORT}_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{3i} d\text{IMPORT}_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} d\text{FDI}_{t-i} + u_{1t-1} \\ d\text{IMPORT}_t &= a_{21} + \sum_{i=0}^n \beta_{5i} dGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{6i} d\text{EXPORT}_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{7i} d\text{IMPORT}_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{8i} d\text{FDI}_{t-i} + u_{2t-1} \\ d\text{EXPORT}_t &= a_{31} + \sum_{i=0}^n \beta_{9i} dGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{10i} d\text{EXPORT}_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{11i} d\text{IMPORT}_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{12i} d\text{FDI}_{t-i} + u_{3t-1} \\ d\text{FDI}_t &= a_{41} + \sum_{i=0}^n \beta_{13i} dGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{14i} d\text{EXPORT}_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{15i} d\text{IMPORT}_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{16i} d\text{FDI}_{t-i} + u_{4t-1} \end{aligned}$$

Where, d symbolise the first difference, u_1, u_2 and u_3 represents error correction terms. k, l and m are the number of lag-lengths.

3. Methodology and Findings

Under this headline, it is investigated whether trade openness and foreign direct investment are the determinants of economic growth. For this purpose, primarily the seasonal variables will be seasonally adjusted. Then, the stationary of the series will be analysed with the help of "Augmented Dickey-Fuller (ADF) Test". Before carrying on further, the non-stationary series in the level will be converted to stationary in differences. Because the non-stationary time series are not suitable for the estimation. "Lag Selection Criteria" based on "Akaike Information Criterion" will be defined. Engle-Granger Co-integration test will be employed to see if the series are co-integrated or have long-term relations. After that "Granger causality test" will be conducted to define the "causal relationship between the variables". Afterwards VAR decomposition, impulse-response tests will be conducted to understand which independent variables are capable of explaining the variability of the dependent variable over time.

Quarterly observed time series frequently show regular repeated rhythmic (seasonal) path. Seasonality in the variables causes to distort the results of the tests. Seasonal adjustment helps to separate this seasonal pattern to derive a trend of the series. GDP is the only series that shows seasonal movement. Therefore it was seasonally adjusted as in Figure 1 below.

Stationary of the series is crucial regarding the correctness of the test results. With the help of the "Augmented Dickey-Fuller (ADF)", each of series was tested whether there is a unit root. "The relevant selected variable has unit root" the null hypothesis is tested against "relevant variable has no unit root" the alternative hypothesis.

Table 2: Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test

	Level				First Difference			
	Intercept		Trend&Intercept		Intercept		Trend&Intercept	
	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
GDP	2.091541	0.9999	-1.712129	0.7369	-8.988216	0.0000*	-9.651856	0.0000*
FDI	-2.381848	0.1501	-2.643804	0.2627	-9.772225	0.0000*	-9.749451	0.0000*
EXPORT	-0.632551	0.8563	-2.109963	0.5319	-6.193056	0.0000*	-6.149772	0.0000*
IMPORT	-0.987343	0.7540	-3.161982	0.1252	-4.464240	0.0005*	-4.442792	0.0035*

Note: * show that coefficients are statistically significant at the 1% level of significance.

According to the result of the ADF test at the level, the null hypothesis was rejected due to the probabilities of the intercept and intercept & trend of the all variables are higher than 0.05. That means all the series are non-stationary. Therefore, the series were re-tested at first difference level. The results revealed that all series have no unit root, so are stationary. Hereafter, The Engel Granger co-integration test will be performed to assess whether there is a long-term relationship between the variables.

Table 3: Engle-Granger Co-integration

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(FDI)	750.3217	415.6163	1.805323	0.0750
D(EXPORT)	0.807822	0.495490	1.630349	0.1072
D(IMPORT)	0.124157	0.247991	0.500652	0.6181
C	2827499.	702769.5	4.023366	0.0001*

Note: * show that coefficient is statistically significant at the 1% level of significance

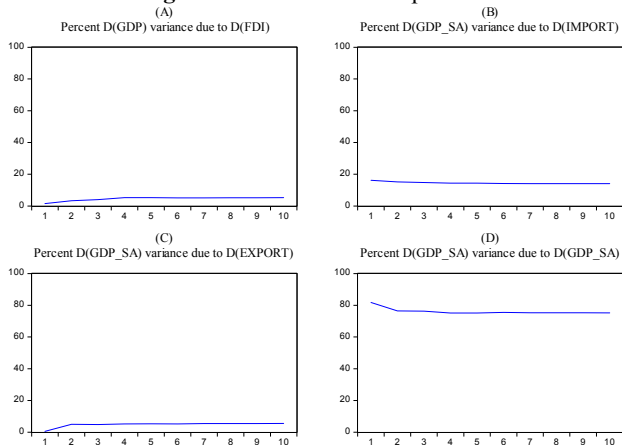
The Engel Granger co-integration test was performed to assess whether there is a long-term relationship between the variables. According to the test results, there was no co-integration, that is, no long-term relationship between variables in the model. For this reason, “Variance Decomposition” and “Impulse-Response” techniques based on VAR model will be employed to analyse short-term relation. The results of the VAR decomposition causality are summarised in Table 4 below.

Table 4: VAR Decomposition of GDP

Period	S.E.	D(FDI)	D(IMPORT)	D(EXPORT)	D(GDP)
1	1375.701	1.481833	16.19608	0.524127	81.79796
2	1744.370	3.381463	15.20804	4.985107	76.42539
3	1777.262	4.029424	14.79792	4.849868	76.32279
4	1795.205	5.259029	14.37323	5.216901	75.15084
5	1843.845	5.259610	14.35443	5.284728	75.10123
6	1891.863	5.155598	14.14256	5.180474	75.52136
7	1913.887	5.161794	14.05943	5.451120	75.32765
8	1916.526	5.228736	14.04415	5.445071	75.28204
9	1922.775	5.227346	14.06343	5.445258	75.26397
10	1931.222	5.244034	14.05635	5.494763	75.20485

Cholesky Ordering: D(FDI) D(IMPORT) D(EXPORT) D(GDP_SA)

Figure 1: Variance Decomposition

The VAR decomposition shows the ratio between the variations of one variable due to its own shocks and the changes due to shocks of the other variables (Sevüktekin & Çınar: 515). Therefore, it helps to assess how a shock rebound throughout the system or affect each of the variables and helps to understand which independent variable describes better the variability in the dependent variable over time. It can be examined the relative effect of GDP, EXPORT, IMPORT and FDI by employing VAR decomposition technique.

According to the variance decomposition results shown in Table 3 and Figure 1, economic growth is explained by itself at a 75% level. Import expounds economic growth at 15% level, while exports and direct investments are at 5% level.

Hereafter Impulse-Response technique will be implemented to understand whether the independent variables significant to explain the causality. The Impulse-Response Function is a technique that is used to measure the response of endogenous variables in the VAR model to random shocks applied on error terms. It is crucial here that the series must be stationary. If the series is stationary, the effect of the shocks to the system will disappear after a particular time. Otherwise, it will be forever (Sevüktekin & Çınar:510). The series in this study are stationary at first difference.

Figure 2: Response to Cholesky One S.D. Innovation \pm 2 S.E.

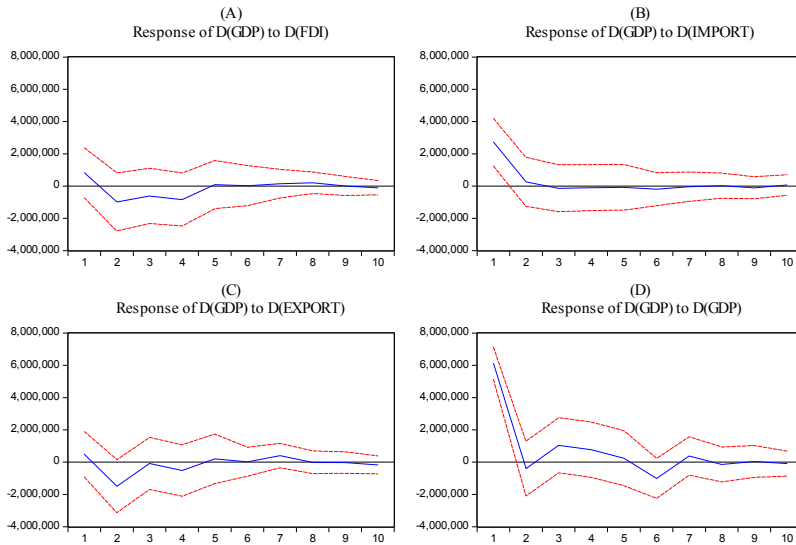

Figure 2 shows the Impulse-Response Functions derived from the VAR model. Graphs show the direction and magnitude of the response of GDP to one standard deviation shock applied on error terms of GDP, EXPORT, IMPORT for the next ten periods. The dashed lines in the graphs show ± 2 standard error confidence intervals for the response of the variables to determine if the results are statistically significant. If both of the dashed lines are above or below the zero line, it means statistically significant. If the dashed lines, even one of two, intersects the zero line or one of two is above, while another one below of zero line, it means statistically insignificant.

Figure-2A depicts the impulse-response of GDP to FDI that means how economic growth reacted when a standard deviation shock applied to foreign direct investment. As it is seen in the graph 2A, after a standard deviation shock on FDI, GDP respond positively until the end of the first quarter that means a change in FDI creates a positive impact on economic growth in first quarter. Afterwards, it turns to negative until the end of the fourth quarter. It implies that a change in FDI affects economic growth negatively along with three quarters between the first and fourth periods. Then it keeps going positive

between fifth and ninth quarter before turn it again to negative. Graph 2A also indicates that one of the dashed lines belongs to the standard deviation of FDI is above the zero line, while the other one is below. It interprets that the response of GDP to FDI is statistically insignificant.

Figure-2B demonstrates the impulse-response of GDP to IMPORT that means how economic growth responded when a standard deviation shock applied on import. After a standard deviation shock on IMPORT, GDP responds positively until the end of the second quarter that means a change in import creates a positive impact on economic growth in the first two quarters. Afterwards, it turns to negative until the end of the seventh quarter. It implies that a change in import affects economic growth negatively along with five quarters between second and seventh periods before disappeared after seventh period. On the other hand, dashed lines belong to the standard deviation of IMPORT is above of the zero line in two quarters, but hereafter, one remains above the zero line until the end of the tenth quarter, while the other remains below. This result shows that GDP response to IMPORT is statistically significant for the first two quarters, but it is statistically insignificant for subsequent quarters.

Figure-2C indicates the impulse-response of GDP to EXPORT that means how economic growth responds when a standard deviation shock applied on export. After a standard deviation shock on export, the response of GDP turns to negative in the first quarter until the beginning of the fifth quarter. It can be interpreted that a change in export loses its positive impact on economic growth very soon and affects negatively until the fifth period. Between fifth and ninth periods, the response of GDP turns to positive again that means a change in export affects economic growth positively during five quarters between fifth and ninth periods before disappear. On top of this result, one of the dashed lines belongs to the standard deviation of EXPORT is above the zero line, while the other one is below. It means the response of economic growth to export is statistically insignificant.

Figure-2D depicts the impulse-response of GDP to GDP that means how economic growth responded when a standard deviation shock applied on GDP. After a standard deviation shock on GDP, GDP responds positively until the end of the second quarter that means a change in economic growth creates a positive impact on economic growth in the first two quarters. Afterwards, it turns to negative until the fifth quarter. It implies that a change in economic growth affects economic growth negatively along with three quarters between second and fifth periods. Between fifth and seventh quarters, it turns positive that means a change in GDP affects GDP positively between fifth and seventh quarters before disappear. Additionally dashed lines belong to the standard deviation of GDP is above of the zero line in the course of two quarters, but hereafter, one remains above until the end of the tenth quarter, while the other remains below. These results show that GDP response to GDP is statistically significant for two quarters, but it is statistically insignificant for subsequent quarters.

Table 5: VAR Granger Causality/ Wald Tests

Dependent variable: D(GDP)			Dependent variable: D(FDI)		
Excluded	Chi-sq	Prob.	Excluded	Chi-sq	Prob.
D(FDI)	2.112620	0.7151	D(IMPORT)	8.405322	0.0778
D(IMPORT)	4.336752	0.3623	D(EXPORT)	6.873131	0.1427
D(EXPORT)	4.688057	0.3208	D(GDP)	1.148956	0.8864
All	9.522470	0.6578	All	14.54609	0.2672

Dependent variable: D(IMPORT)			Dependent variable: D(EXPORT)		
Excluded	Chi-sq	Prob.	Excluded	Chi-sq	Prob.
D(FDI)	1.377817	0.8480	D(FDI)	1.801379	0.7722
D(EXPORT)	8.995193	0.0612	D(IMPORT)	8.212302	0.0841
D(GDP)	19.72308	0.0006*	D(GDP)	3.829981	0.4295
All	36.97218	0.0002*	All	15.12020	0.2349

Note: * statistically significant at the 5% level of significance. 81 observations between 1998Q1-2018Q1.

Table 5 shows the VAR Granger Casualty- Block Exogeneity Wald test results. Here, a regression model for each variable is established, and the relationship between the dependent and independent variables is analysed. Accordingly, for each case, the basic hypothesis (H_0), the independent variable is not an explanatory variable of the dependent variable, was tested against the alternative hypothesis (H_A), the independent variable is an explanatory variable of the dependent variable. The results are summarised as below:

1. Import, export and foreign direct investment are not Granger cause of economic growth.
2. Economic growth, import and export are not Granger cause of foreign direct investment.
3. Economic growth is the Granger cause of Import, but export and foreign direct investment are not the Granger cause of economic growth.
4. Import, export and foreign direct investment are not the Granger cause of economic growth.
5. Therefore, there is a unidirectional causality from import to economic growth.

Conclusion

In this study, the relationship between foreign direct investment, trade openness and economic growth in Turkey was examined by using quarterly data for the period of 1998Q1-2018Q1. The indicator of foreign direct investment is Direct Investment Liability-Net Flows in USD. The indicators of trade openness are export in USD and import in USD. Economic growth is GDP in TL (2009=100).

Primarily, series showing a seasonal pattern was seasonally adjusted to prevent distortion of the results of the subsequent tests. Stationarity of the series were examined with the help of the "Augmented Dickey-Fuller (ADF)" test. It is detected that all the series contain unit root and so are non-stationary. For that reason, by calculating first-order differences, series were converted to stationary. The existence of a long-term relationship between the variables was tested by Engel Granger co-integration test and results revealed that there is not a long-term relationship between variables in the model.

For this reason, "Variance Decomposition" and "Impulse-Response" techniques based on VAR model implemented to analyse the short-term causality. According to the VAR decomposition results, economic growth is explained by GDP at a 75% level, by import at a 15% level, by foreign direct investments at a 5% level and by export at a 5% level. The results of the Impulse-Response Functions derived from the VAR model revealed that relationship between foreign direct investment, export and economic growth

statistically insignificant, while the relationship between import, GDP and economic growth are statistically significant for two quarters, but are insignificant for subsequent quarters. In other words, economic growth arises from import and economic growth itself. The results of VAR Granger Casualty- Block Exogeneity Wald showed that; Import, export and foreign direct investment are not Granger cause of economic growth. Economic growth, import and export are not Granger cause of foreign direct investment. Economic growth is the Granger cause of Import, but export and foreign direct investment are not the Granger cause of economic growth. Import, export and foreign direct investment are not the Granger cause of economic growth. Therefore, it is concluded that there is a uni-directional causality from import to economic growth. As a result, import and GDP are the determinants of economic growth in very short-term, while the effects of foreign direct investments and exports on growth are insignificant in Turkey.

Insignificant impact of foreign direct investment on economic growth would be attributed to the relatively low level of foreign direct investment in Turkey. In case of a significant increase in foreign direct investment, the effect of the foreign direct investment on economic growth can be re-investigated by simulation technique in future studies.

An increase in production and therefore export is only possible with the increase in imports. Import-dependent economic growth is the primary cause of the currency crisis in Turkey. In case of taking measures to ensure the shifting the production of imported materials to Turkey, import-dependent growth and therefore the currency crisis risk will decrease and growth rate, employment and potential GDP level will increase.

References

- Asghar, N. & Hussain, Z. (2014). Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in Developing Countries: Recent Evidence from Panel Data. *Pakistan Economic and Social Review*. Vol.52(2), 99-126.
- Acaravcı, A. & Öztürk İ. (2012). Foreign Direct Investment, Export and Economic Growth: Empirical Evidence from EU Countries. *Romanian Journal of Economic Forecasting*. Vol.2, 52-67.
- Adegboyega, S. B. & Odusanya, I. A., (2014). Empirical Analysis of Trade Openness, Capital Formation, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Nigerian Experience. *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention*. Vol.1(1), 36 -50.
- Ahmad, M.H., Alam, S. & Butt, S.M. (2003). Foreign Direct Investment, Exports, and Domestic Output in Pakistan. *Pakistan Development Review*. Vol.42(4), 715-723.
- Babatunde, A. (2011). Trade Openness, Infrastructure, FDI and Growth in Sub-Saharan African Countries. *Journal of Management Policy and Practice*. Vol.12(7), 27-36.
- Balasubramanyam, V., Salisu M. & Sapsford, D. (1996). Foreign Direct Investment and Growth in EP and IS Countries. *The Economic Journal*. Vol.106(434), 92-105.
- Belloumi, M. (2014). The Relationship between Trade, FDI and Economic Growth in Tunisia: An Application of the Autoregressive Distributed Lag Model. *Economic Systems*. Vol.38(2), 269-287.

- Borensztein, E., Gregorio, J. D., & Lee, J. W. (1998). How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth? *Journal of International Economics*. Vol.45, 115–135.
- Breitung, J. (2000). The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data. *Advances in Econometrics*. Vol.15.161–177.
- Chowdhury, A., & Mavrotas, G. (2006). FDI and Growth: What Causes What? *The World Economy*. Vol.29, 9–19.
- Dawson, P.J. (2006). The Export-Income Relationship and Trade Liberalization in Bangladesh. *Journal of Policy Modeling*. Vol.28, 889-896.
- De Mello, L. R. (1999). Foreign Direct Investment-led Growth: Evidence from Time Series and Panel Data. *Oxford Economic Papers*, 51. No.1, 133–151.
- Dritsaki, C. & Stiakakis, E. (2014). Foreign Direct Investments, Exports, and Economic Growth in Croatia: A Time Series Analysis. *Procedia Economics and Finance*. Vol.14(0), 181-190.
- Dutta, D. & Ahmed, N. (2001). *Trade Liberalization and Industrial Growth in Pakistan: A Cointegration Analysis*. University of Sydney, Australia. (Working paper series NWS 2006).
- Estrada, M.A. and Yap, S.F. (2006). The Openness Growth Monitoring Model (OGM - Model). *Journal of Policy Modelling*. Vol.28, 235-246.
- Fetahi-Vehabi, M. Sadikub, L. & Petkovskic, M. (2015). Empirical Analysis of the Effects of Trade Openness on Economic Growth: An Evidence for South East European Countries. *Procedia Economics and Finance*. Vol.19, 17-26.
- Grossman, G.M. & Helpman, E. (1989). Product Development and International Trade. *The Journal of Political Economy*. Vol.97(6), 1261-1283.
- Hansen, H., & Rand, J. (2006). On the Causal Links between FDI and Growth in Developing Countries. *The World Economy*. Vol.29, 21–41.
- Hofmann, P. (2013). *The Impact of International Trade and FDI on Economic Growth and Technological Change*. Contributions to Economics. Springer-Verlag Berlin Heidelberg. ISBN: 978-3-642-34580-7.
- Hossain, A. & Hossain, M.K. (2012). Empirical Relationship between Foreign Direct Investment and Economic Output in South Asian Countries: A Study on Bangladesh, Pakistan and India. *International Business Research*. Vol.5(1), 9–21.
- Iqbal, M. S., Shaikh, F.M.& Shar, A.H. (2010). Causality Relationship between Foreign Direct Investment, Trade and Economic Growth in Pakistan. *Asian Social Science*. Vol.6(9), 82.
- Jayachandran, G. & Seilan A. (2010). A Causal Relationship between Trade, Foreign Direct Investment and Economic Growth for India. *International Research Journal of Finance and Economics*. Vol.42, 74-87.
- Katircioglu, S. (2009). *Foreign Direct Investment and Economic Growth in Turkey: An Empirical Investigation by the Bounds Test for Co-integration and Causality Tests*. Ekonomika Istraživanja. Vol.22, 1–9.

- Klasra, M.A. (2011). Foreign Direct Investment, Trade Openness and Economic Growth in Pakistan and Turkey: An Investigation Using Bounds Test. *Quality & Quantity International Journal of Methodology*. Vol.45(1), 223–231.
- Liu, X. & Peter Burridge. (2002). Relationships between Economic Growth, Foreign Direct Investment and Trade: Evidence from China. *Applied Economics*. Vol.34, 1433 - 1440.
- Liu, X., Shu, C, & Sinclair, P. (2009). Trade, Foreign Direct Investment and Economic Growth in Asian Economies. *Applied Economics*. Taylor & Francis (Routledge), Vol.41(13), 1603-1612.
- Lucas Jr, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Mahmoodi, M. & Mahmoodi E. (2016). *Foreign Direct Investment, Exports and Economic Growth: Evidence from Two Panels of Developing Countries*. Economic Research-Ekonomska Istraživanja. Vol.29(1), 938–949.
- Makki, S. S. & Somwaru, A. (2004). Impact of Foreign Direct Investment and Trade on Economic Growth: Evidence from Developing Countries. *American Journal of Agricultural Economics*. Vol.86(3), 795-801.
- Miankhel, A. K., Thangavelu, S. M., & Kalirajan, K. (2009). *Foreign Direct Investment, Exports and Economic Growth in Selected Emerging Countries: Multivariate VAR Analysis*. MPRA Paper, No. 22763.
- Nath, H. K. (2009). Trade, Foreign Direct Investment, and Growth: Evidence from Transition Economies. *Comparative Economic Studies*. Vol.51, 20–50.
- Naveed, A. & Shabbir, G. (2006). Trade Openness, FDI and Economic Growth: A Panel Study. *Pakistan Economic and Social Review*. Vol. 44(1), 137-154.
- Romer, P.M. (1986), Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*. Vol.94, 1002-1037.
- Sevüktekin, M. & Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Dora.
- Szkorupová, Z. (2014). A Causal Relationship between Foreign Direct Investment, Economic Growth and Export for Slovakia. *Procedia Economics and Finance*. Vol.15(0), 123-128.
- Şen, A. & Karagöz M. (2005). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi. *Sosyal Bilimler Konferansı Dergisi*. Vol.50, 1063-1076.
- Wijeweera, A., Villano, R. & Dollery, B. (2010). Economic Growth and FDI Inflows; A Stochastic Frontier Analysis. *Journal of Developing Areas*. Vol.43(2), 143-158.
- Yao, S., & Wei, K. (2007). Economic Growth in the Presence of FDI: The Perspective of Newly Industrialising Economies. *Journal of Comparative Economics*. Vol.35, 211-234.
- Yılmaz, M. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme. *Celal Bayar Üniversitesi SBE Dergisi*, Vol.8(1), 241-260.
- Zhang, K.H. & Song, S. (2001). Promoting Exports: The Role of Inward FDI in China. *China Economic Review*. Vol.11(4), 385-396.

BÜTÇE AÇIĞI, TİCARİ KREDİ FAİZ ORANI VE ÖZEL SEKTÖR SABİT SERMAYE YATIRIMLARI ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ

ERDEM BAĞCI*

Öz

Genel olarak, bütçe açıklarının ekonomik etkileri konusunda üç düşünce okulu vardır: Neoklasik, Keynesyen ve Ricardian. Neoklasik paradigmaya göre, bütçe açıkları vergileri sonraki nesillere kaydırarak toplam yaşam boyu tüketimi artırıyor. Bu durumda, tasarruf açığı doğar ve o zaman sermaye piyasalarını dengeye getirmek için faiz oranları yükselmelidir. Bu nedenle, kalıcı bütçe açıkları özel sektör sermaye yatırımlarını dışlar. Keynesyen paradigma, bütçe açıkları hakkında ters düşünceye sahiptir. Keynesyen okula göre, bütçe açıkları hem tüketimi hem de milli geliri teşvik ediyor. Böylece tasarruf ve özel sektör sermaye yatırımları olumsuz yönde etkilenmez. Bu tartışmadan dolayı, bütçe açığının makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi bir çok çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Ancak, literatür incelendiğinde, bütçe açığı, ticari kredi faiz oranları ve özel sektör sabit yatırımlarının ilişkisini konu alan güncel çalışma sayısının yetersiz olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de 2001 - 2017 yılları arasındaki veri seti ile bütçe açığı, ticari kredi faiz oranları ve özel sektör sabit yatırımlarının ilişkisi ekonometrik yöntemlerle analiz edilmiştir. Değişkenlerin aynı düzeyde durağan olup olmadığını anlamak için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri yapılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmek için Johansen Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Açığı, Ticari Kredi Faiz Oranları ve Özel Sektör Sabit Yatırımları

JEL Sınıflaması: E10, E22, E43

CAUSALITY RELATION BETWEEN BUDGET DEFICIT, COMMERCIAL LOAN INTEREST RATE, AND PRIVATE SECTOR FIXED INVESTMENT

Abstract

There are three schools of thought concerning the economic effects of budget deficits: Neoclassical, Keynesian, and Ricardian. According to Neoclassical paradigm, budget deficits raise total lifetime consumption by shifting taxes to subsequent generations. In this case, saving deficit arises, and interest rates must then rise to bring capital markets into balance. Therefore, persistent budget deficits "crowd out" private capital accumulation. Keynesian paradigm has opposite thought about budget deficits. according to Keynesian school, budget deficits stimulate both consumption and national income. Thus, saving and capital accumulation are not adversely affected. Due to this discussion, the impact of the budget deficit on macroeconomic variables has been the subject of many studies. However, the current number of studies on the relationships

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İngilizce İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, ebagci@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1856-3517>

between budget deficit, commercial loan interest rates and private sector fixed investments are inadequate. In this study, the relationships between budget deficit, commercial loan interest rate, and private sector fixed investment are analyzed by econometric methods and by using data covering 2001-2017 in Turkey. Dickey Fuller (ADF) and Phillips Perron (PP) unit root tests were performed to determine whether the variables are stable at the same level or not. The Johansen Cointegration Test was applied to test for a long-term relationship between the variables. The Granger Causality Test was applied to determine the causality relationship between the variables.

Keywords: Budget Deficit, Commercial Loan Interest Rate, Private Sector Fixed Investment

JEL Classification: E10, E22, E43

Giriş

Klasik ekonomi ekolü hükümetlerin ekonomik istikrar için denk bütçede ısrarlı olmaları gerektiğini savunmaktadır. Onlara göre, bütçe açıkları borçlanmayı zorunlu hale getirecektir ve bu durum kamu yönetiminin mali açıdan zayıflamasına yol açacaktır. Bu nedenle klasik ekonomi yaklaşımının öncüleri, hükümetlerin ekonomideki rolünün eğitim, sağlık, piyasa başarısızlığı gibi toplumun ortak ihtiyaçları ile sınırlı olması gerektiğini savunmuşlardır. Buna ek olarak, bütçe açığına yol açacak bir politikanın yatırım harcamaları üzerinde dışlama etkisi yaratacağı düşünülmektedir. Keynesyen görüş ise, ortaya çıktığı ekonomik ortamın etkisiyle, klasiklerin tam tersi bir düşüncüyü savunarak, hükümetlerin ekonomide ciddi rol almaları gerektiğini belirtmişlerdir. Hükümetlerin genişleyici politika araçları olan kamu harcamalarının artırılması ve vergi oranlarının düşürülmesi gibi önlemlerle toplam talebi arttıracak ve işsizliği azaltacak şekilde bütçe açığı vermeleri gerektiğini savunmuşlardır. Keynes bütçe açıklarının makroekonomik değişkenlere olan etkileri üzerinde özellikle durmuştur.

Günümüz makroekonomik sorunların başında gelen işsizlik, büyüme vb. sorunlarla mücadele için oluşturulan genişleyici maliye politikasının olumsuz etkisi, kamu finansmanının özel sektör yatırımlarını dışlama sorunudur. Bu durumda, ekonomik büyüme için kamu harcamalarının artırılması ve vergi oranlarının düşürülmesi sonucu oluşan bütçe açığının borçlanma yoluyla finanse edilmesiyle faiz oranlarının artışına yol açacağı, artan faiz oranlarının özel sektör yatırımlarını olumsuz etkileyeceği teorik olarak ifade edilmektedir. Bütçe açıklarının, özellikle sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkisi üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş ve 1965-2013 yılları arasında farklı ülkelerde yapılan çalışmalarında çoğunda bütçe açığının neden olduğu faiz oranları artışının yatırımları olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Türkiye özelinde yapılan bazı çalışmalarda faiz oranları ile yatırımlar arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirtilmiştir. Literatürde var olan baskın görüş olarak kabul gören dışlama etkisinin, Türkiye özelinde işleyip işlemediğine ışık tutması açısından bu çalışma önemlidir. Bu çalışmada genişleyici maliye politikasının doğuracağı bütçe açığının ticari kredi faiz oranı, dolayısıyla özel sektör sabit sermaye yatırımları üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığı Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Bu bağlamda, öncelikle teorik açıdan konuyla ilgili yaklaşımlar ele alınmış ve literatürde yer alan benzer çalışmaların sonuçları özetlenmiştir. Daha sonra ise, ekonometrik testler olan, Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) Birim Kök Testleri ile Johansen Eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Bu testler

sonucunda elde edilen sonuçlara göre, Türkiye özelinde klasik ekonomi yaklaşımının öne sürdüğü dışlama etkisinin oluşmadığı, Keynesyen yaklaşımın ileri sürdüğü faiz-yatırım esnekliğinin düşük olduğu tezine uygun sonuçlar elde edilmiştir.

1. TEORİ VE LİTERATÜR

1.1. Teori

Klasik iktisat yaklaşımı, bütçe açıklarının yatırımları olumsuz etkilediğini öne sürmektedir. Onlara göre, ekonomi tam istihdamda olduğu için yapılan bütçe açığına neden olan kamu harcamaları, üretimi arttırmayacak ve büyüme sağlamayacaktır. Klasik ekol bu durumu şöyle açıklamaktadır: bütçe açıklarının vergi ile finansmanı durumunda, özel sektör yatırımlarının doğrudan, borç ile finansmanında ise faiz düzeyinin yükselmesine bağlı olarak dolaylı bir şekilde olumsuz etkilenecektir (Felderer ve Homburg, 2010:171-174). Dışa kapalı ekonomilerde bütçe açığının artışı kısa dönemde ekonomik büyüme ve enflasyon artışına neden olur. Uzun dönemde ise, bütçe açığı ulusal tasarrufları ve yatırımları azaltmaktadır. Dışa açık ekonomilerde ise, bütçe açığı yatırımları dışlama etkisiyle toplumsal refahı olumsuz etkiler (Lipsey vd., 1992). Kamu otoriteleri bütçe açığını finanse etmek için Merkez bankası aracılığıyla para basmayı da tercih edebilirler, bu durumda bütçe açığı enflasyona neden olacaktır. Bütçe açığıyla enflasyon arasındaki ilişki sadece bütçe açığının finansmanı için yaşanacak parasal genişleme ile ilgili değildir. Bununla birlikte, Merkez bankası politika gereği faiz oranlarını hedef seçmiş ise, bütçe açığının faiz oranlarının artışına yol açmaması için de parasal genişlemeyi tercih etmeye zorlayacaktır (Dornbusch ve Fischer, 1998: 559-560).

Klasik iktisat yaklaşımının ileri sürdüğü ve tasarruf yatırım ilişkisine dayandırılan, yatırım - faiz ilişkisi Keynesyen iktisat yaklaşımı tarafından eleştirilmiştir. Keynesyen iktisat yaklaşımına göre, yatırım – faiz elastikiyetinin yüksek olmadığı durumlarda faiz oranları yatırımları etkileyemeyecektir. Keynesyenler, yatırım ve faiz esnekliğinin klasiklerin ileri sürdüğü kadar yüksek olmadığını ifade etmektedirler (İşgüden, 1982:50). Robert Barro tarafından 1974 yılında ifade ettiği bütçe açıklarının vergilerle veya borçlanmayla finanse edilmesinin sonuçlarının denk olacağı düşüncesi daha önce David Ricardo tarafından ileri sürüldüğü için Ricardian denklik olarak ifade edilmiştir. Ricardocu Denklik Teoremine göre, iktisadi faaliyetlerin ölçümü reel sektör harcamalarıdır. Bu harcamaların finansmanından hangi yöntemin kullanıldığı önemli değildir. Ricardocu yaklaşıma göre bütçe açıkları ertelenmiş vergidir, ileride tahsil edilmesi veya borçlanma ile finanse edilmesi durumunda reel kesimi etkileyecektir (Barro, 1974:1095-1117). Neoklasikler paranın yansızlığı hipotezinden hareketle, bütçe açıklarının borç veya vergi ile finanse edilmesinin reel ekonomi üzerinde bir etkiye sahip olmayacağını düşünmektedirler. Ancak, bütçe açıklarının her iki finansman şeklinde de sermaye piyasalarında faiz oranlarının yükselişine yol açacağı ve özel kesim yatırımlarını dışlayacağı ifade edilmektedir (Bernheim, 1989:54).

Yatırımlar ile faiz oranı arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu genel kabul görülmektedir. Ancak günümüz ekonomilerde yatırım miktarı ile faiz haddi arasında sıkı bir ilişki kurmak şüphe ile karşılanacak bir durumdur. Çünkü firma yatırım kararı alırken sadece faiz oranlarını dikkate almamaktadır. Yatırımcı, aynı zamanda kısa dönem ve uzun dönem ayırımını dikkate alarak, kısa dönemde oluşacak talep miktarını dikkate alırken; uzun dönem de ise talebin sürdürülebilirliğini, teknolojik, sosyolojik, politik değişmelerin

doğuracağı riskleri dikkate alarak yatırımlarını gerçekleştirmektedir (Dirimtekin, 1989:125).

1.1. Literatür İncelemesi

Literatür incelendiğinde hemen hemen her dönemde, bütçe açıkları, faiz oranları ve yatırım ilişkisini konu alan çalışmaya rastlamak mümkündür. Aşağıdaki Tablo.1’de bütçe açıkları, faiz oranları ve yatırım ilişkisini konu alan çalışmaların özeti yer almaktadır;

Tablo 1: Literatüre Bakış

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem	Sonuç
Wijnbergen (1987)		İngiltere	Granger Nedensellik Testi	Bütçe açıklarının faiz oranlarını arttırdığı ve yatırımları olumsuz etkilediği belirtilmiştir
Thomas ve Abderrezak (1988)	1965-1981	Vietnam	Granger Nedensellik ve Regresyon Testi	Bütçe açıklarının uzun sürmesi durumunda, faiz oranlarını arttırdığı belirtilmiştir.
Abell (1988)	1973-1986	ABD	Gleyser Heteroskedasticity testi	Beklemedik bütçe açıklarının faiz oranını ciddi düzeyde etkilediği belirtilmiştir.
Darrat (1989)	1953-1984	ABD	Granger Nedensellik ve Regresyon Testi	Bütçe açıklarının uzun dönemde faiz oranlarını arttırdığı, artan faiz oranlarının bütçe açıklarını arttırdığı belirtilmiştir.
Arora ve Dua (1993)				Bütçe açıklarının faiz oranlarını artırarak yatırımları olumsuz etkilediği bulunmuştur.
Cebula (1991)	1971-1985	ABD	Çoklu Regresyon Testi	Bütçe açıklarının reel faiz oranlarını etkilediği ve dolayısıyla özel sektör yatırımlarını dışladığı belirtilmiştir.
Looney (1995)	1984-1993	Pakistan	Granger Nedensellik Testi	Kamu yatırımlarının doğurduğu bütçe açıklarının borç ile finansmanı sonucu artan faiz oranlarının özel sektör yatırımlarını dışladığı belirtilmiştir.
Vamvoukas (1997)	1950-1993	Yunanistan	Eşbütünlük Testi	Bütçe açıklarının faiz oranlarını hem kısa hem de uzun dönemde etkilediği tespit edilmiştir.
Ghali (1998)			Vektör hata düzeltme modeli (VECM)	Kamu yatırımlarının neden olduğu bütçe açıklarının özel sektör yatırımlarını olumsuz etkilediği belirtilmiştir.
Gale ve Orszag (2004)	1976-2004	ABD	Çok değişkenli regresyon testi,	Bütçe açıklarının uzun dönemde faiz oranlarını arttırdığı ve ulusal tasarrufları da düşürdüğü belirtilmiştir.
Gale ve Orszag (2005)		ABD		Genişleyici maliye politikasının bir aracı olarak vergi indirimleriyle yatırımların teşvik edilmesi uzun vadede sürdürülebilir olmadığını, bütçe açıklarına ve finansman maliyetlerinin artmasına yol açarak yatırımların azalmasına yol açacağı belirtilmiştir.
Laopodis (2012)	1969-1998	ABD	Vektör Otoregresyon (VAR) yöntemi	Bütçe açıkları, faiz oranı ve hisse senedi değeri arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, bütçe açıklarının faiz oranlarını arttırdığı ve hisse senedi değerini düşürdüğü belirtilmiştir.
Barışık ve Kesikoğlu (2006)	1987 – 2003	Türkiye	Vektör Otoregresyon (VAR) yöntemi	Bütçe açıkları ile yatırımlar arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.
Türkay (2013)	1980-2012	Türkiye	Eşbütünlük Testi	Uzun dönemde hem bütçe açıklarının hem de özel kesim tasarruf - yatırım açıklarının, cari açıkları artırdığı belirtilmiş ve üç değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Bağcı ve Emre	2002-2015	Türkiye	Granger nedensellik testi ve Korelasyon analizi	Faiz oranları, Büyüme oranları, Enflasyon oranı ve Yatırım ilişkisi, Türkiye özelinde incelenmiştir. Bu çalışmada sabit sermaye yatırımları ile faiz oranları arasındaki ilişkinin çok zayıf olduğu tespit edilmiştir.

2. EKONOMETRİK ANALİZ VE BULGULAR

2.1. Kapsam ve Veri

Çalışmanın konusunu oluşturan; bütçe açığı, ticari kredi faizi ve sabit sermaye yatırımları ilişkisi bağlamında, Kalkınma Bakanlığında alınan 2000 – 2017 yılları arası dönemi kapsayan yıllık genel bütçe ile yıllık sabit sermaye yatırımları ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan alınan yıllık ticari kredi faiz oranları kullanılmıştır.

2.2. Bulgular

Verilerin analizi sonucu elde edilen sonuçlar sunulurken bazı kısaltmalar yapılmıştır. Bu kısaltmalar; BA, Bütçe Açığını, ÖSSY, Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımlarını ve TKFO, Ticari Kredi Faiz oranını ifade etmektedir.

2.2.1. Birim Kök Analizi

Ekonometrik analizde kullanılacak serilerin aynı düzeyde durağan olması gerekmektedir. Aksi takdirde değişkenler arasındaki ilişki sahte regresyon yol açabilir (Laopodis, 2012:547-570). Bu nedenle değişkenlerin aynı düzeyde durağan olup olmadığını anlamak için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Test Sonuçları (Prob. Değerleri)

	Değişken	Sabitli	Trend ve Sabitli	Hiçbiri
Düzyey	BA	0.0013*	0.0098**	0.4434
Birinci Fark	BA	0.0166**	0.0631***	0.0007*
Düzyey	ÖSSY	0.9927	0.7742	0,9997
Birinci Fark	ÖSSY	0.0317**	0.0547***	0.0725***
Düzyey	TKFO	0.0001*	0.3337	0.0000*
Birinci Fark	TKFO	0.0090*	0.0397**	0.0004*
* %1 anlamlılık ** %5 anlamlılık *** %10 anlamlılık BA, Bütçe Açığını, ÖSSY, Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımlarını ve TKFO, Ticari Kredi Faiz Oranını ifade etmektedir.				

Tablo 2 incelendiğinde, sadece Bütçe Açığı (BA) ve Ticari Kredi Faiz Oranı (TKFO) düzey değerlerinde durağan olduğu, diğer değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmektedir. Ancak değişkenlerin birinci dereceden farkları alınınca her üç değişkenin de ADF Testine göre durağanlaştıkları görülmektedir.

Tablo 3: Phillips Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları (Prob. Değerleri)

	Değişken	Sabitli	Trend ve Sabitli	Hiçbiri
Düzyey	BA	0.0903***	0.2716	0.4742
Birinci Fark	BA	0.0079*	0.0094*	0.0004*
Düzyey	ÖSSY	0,9999	0,7358	0,9999
Birinci Fark	ÖSSY	0.0333**	0.0238**	0.0949***
Düzyey	TKFO	0.0002*	0.0097**	0.0000*
Birinci Fark	TKFO	0.0055**	0.0001*	0.0002*
* %1 anlamlılık ** %5 anlamlılık *** %10 anlamlılık BA, Bütçe Açığını, ÖSSY, Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımlarını ve TKFO, Ticari Kredi Faiz Oranını ifade etmektedir.				

Tablo 3 incelendiğinde, ADF birim kök test sonuçlarında olduğu gibi, değişkenlerin düzey değerlerinin durağan olmadığı görülmektedir. Değişkenlerin birinci dereceden farkları alınınca her üç değişkenin de Phillips Perron (PP) testine göre durağanlaştıkları görülmektedir.

2.2.2. Eşbütünleşme Analizi

Eş bütünleşme testi değişkenler arasında uzun dönemde istatistiksel olarak bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla uygulanır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 481). Bu bağlamda, bütçe açığı, ticari kredi faiz oranı ve özel sektör sabit sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını test etmek için Johansen Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Bu testin uygulanmasında kullanılacak en uygun gecikme uzunluğunu seçmek için uygulanan test sonuçları aşağıdaki gibidir;

Tablo 4: Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-326.0360	NA*	1.94e+18	50.62093	50.75130	50.59413
1	-318.8573	9.939795	2.73e+18	50.90112	51.42261	50.79393
2	-311.3044	6.971885	4.69e+18	51.12376	52.03637	50.93617
3	-274.9351	16.78584	2.12e+17*	46.91309*	48.21682*	46.64512*

* kriter tarafından seçilmiş uygun uzunluk göstergesi (indicates lag order selected by the criterion)
 LR: ardışık modifiye test istatistiği (sequential modified LR test statistic (each test at 5% level))
 FPE: Nihai hata tahmini (Final prediction error)
 AIC: Akaike Bilgi Kriteri (information criterion)
 SC: Schwarz Bilgi Kriteri (information criterion)
 HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (information criterion)

Tablo 4 incelendiğinde, gecikme uzunluğu belirleme kriteri, Akaike, FPE, HQ ve Schwarz bilgi kriterileri kullanılmıştır. Tablo 4’de de görüldüğü gibi “3’üncü gecikme uzunluğu” en uygun gecikme uzunluğu olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

İz istatistik değerleri				
	Özdeğer	İstatistik	Kritik Değer (0,05)	Prob.**
Hiçbiri	0.704328	24.09974	24.27596	0.0526
En çok 1	0.320836	5.822177	12.32090	0.4580
En çok 2	0.001252	0.018795	4.129906	0.9108

İz testi 0,05 düzeyinde eşbütünleşme olmadığını göstermektedir.
 * H0: Eş bütünleşme yoktur, Hipotezinin 0.05 düzeyinde rededildiğini göstermektedir.
 **MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p- olasılık değerlerini ifade etmektedir.

En yüksek Özdeğer (Maximum Eigenvalue) istatistik Değerleri				
	Özdeğer	İstatistik	Kritik Değer (0,05)	Prob.**
Hiçbiri *	0.704328	18.27756	17.79730	0.0423
En çok 1	0.320836	5.803382	11.22480	0.3726
En çok 2	0.001252	0.018795	4.129906	0.9108

Maksimum özdeğer testi, %5 düzeyinde 1 eş bütünleşme denkleminin olduğunu göstermektedir.
 * H0: Eş bütünleşme yoktur, Hipotezinin 0.05 düzeyinde rededildiğini göstermektedir.
 ** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p- olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 5 Eş bütünlüşme testi sonuçları incelendiğinde, uzun dönemde serilerin %5 düzeyinde bir eş bütünlüşme denklemi oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu durum serilerin birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.

2.2.3. VAR Analizi Sonuçları

VAR (Vektör Otoregresif Modeller) analizinin temel amacı değişkenler arasındaki ilişkiyi tahmin etmektir. Çok değişkenli zaman serileri için VAR modelleri (vektör otoregresif modeller) kullanılır. VAR modelinin temel amacı değişkenler arasındaki etkileşimleri ortaya koymaktır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010:138). Çok değişkenli ve eşanlı denklem sistemlerinin çözümlenmesi ve değişkenlerin etkileşimlerini ortaya koymak üzere geliştirilen bu modeller yapısal modele herhangi bir kısıtlama getirmemektedir. (Keating, 1990: 453). İki değişkenli bir VAR Modeli standart haliyle şu şekilde ifade edilebilir (Mucuk ve Alptekin, 2008:162):

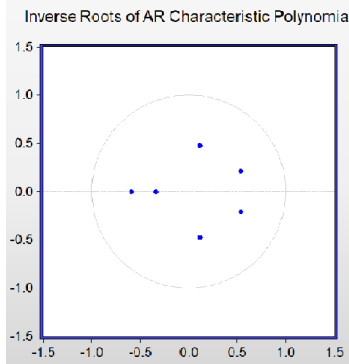
$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} x_{t-i} + v_{1t}$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t}$$

Yukarıda belirtilen modelde (p) gecikmelerin uzunluğunu ve (v) rassal hata terimlerini temsil etmektedir. VAR modelinde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisi olmadığı varsayılmaktadır. Değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokorelasyon sorunu ortadan kaldırılabilceğinden dolayı bu varsayım modele herhangi bir kısıt getirmemektedir.

Var analizi sonucu elde edilen AR karakteristik polinomunun ters kökleri grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

VAR modeline ilişkin AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin referans aralığı -1 ile +1 arasında olması gerekmektedir. Grafik 1 incelendiğinde kurulan VAR

modelinin AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin istenilen aralıkta olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Breusch-Godfrey (LM) Otokorelasyon Testi Sonuçları

Lags	LM-Stat	Prob	Değerlendirme	Sonuç
1	4.368278	0.8855	0.8855 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
2	7.560747	0.5789	0.5789 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
3	5.682623	0.7712	0.7712 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
4	5.830363	0.7568	0.7568 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
5	13.35035	0.1474	0.1474 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
6	11.75947	0.2272	0.2272 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
7	16.42788	0.0585	0.0585 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
8	3.779041	0.9253	0.9253 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
9	8.183124	0.5158	0.5158 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
10	4.688585	0.8606	0.8606 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
11	3.854342	0.9207	0.9207 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
12	6.778795	0.6601	0.6601 > 0,05	Otokorelasyon yoktur.
Probs from chi-square with 9 df.				

Tablo 6. sunulan Breusch-Godfrey (LM) Otokorelasyon Testi Sonuçları incelendiğinde bütün gecikme aralıklarında prob değerinin 0,05’den büyük olduğu görülmektedir. Bu durum otokorelasyon sorununun olmadığını gösterir. Diğer bir ifade ile hata terimlerinin ilişkili olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 7: Değişen Varyans Testi Sonuçları

				Değerlendirme	Sonuç		
Joint test:			Chi-sq	df	Prob.		
			72.27323	72	0.4688	0.4688 > 0,05	Değişen Varyans yoktur
Individual components:							
Dependent	R-squared	F(12,2)	Prob.	Chi-sq (12)	Prob.		
res1*res1	0.768323	0.552727	0.7943	11.52485	0.4846	0.4846 > 0,05	Değişen Varyans yoktur
res2*res2	0.724968	0.439323	0.8548	10.87452	0.5397	0.5397 > 0,05	Değişen Varyans yoktur
res3*res3	0.939104	2.570224	0.3141	14.08655	0.2952	0.2952 > 0,05	Değişen Varyans yoktur
res2*res1	0.682391	0.358088	0.8990	10.23587	0.5953	0.5953 > 0,05	Değişen Varyans yoktur
res3*res1	0.713881	0.415841	0.8676	10.70821	0.5541	0.5541 > 0,05	Değişen Varyans yoktur
res3*res2	0.469451	0.147473	0.9893	7.041763	0.8548	0.8548 > 0,05	Değişen Varyans yoktur

Tablo 7. Değişen Varyans Testi Sonuçları incelendiğinde prob değerinin 0,05’den büyük olduğu görülmektedir. Bu durum Değişen Varyans sorununun olmadığını gösterir. Diğer bir ifade ile sabit varyans varsayımının geçerli olduğu tespit edilmiştir.

2.2.4. Etki Tepki Analizi Sonuçları

VAR modelinde yer alan değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelen ani sapmalara diğer değişkenlerin ne yönde ve hangi ölçüde tepki verdiklerini incelemek amacıyla uygulanan “Etki – Tepki Testi” sonuçları tablo 8’de gösterilmiştir.

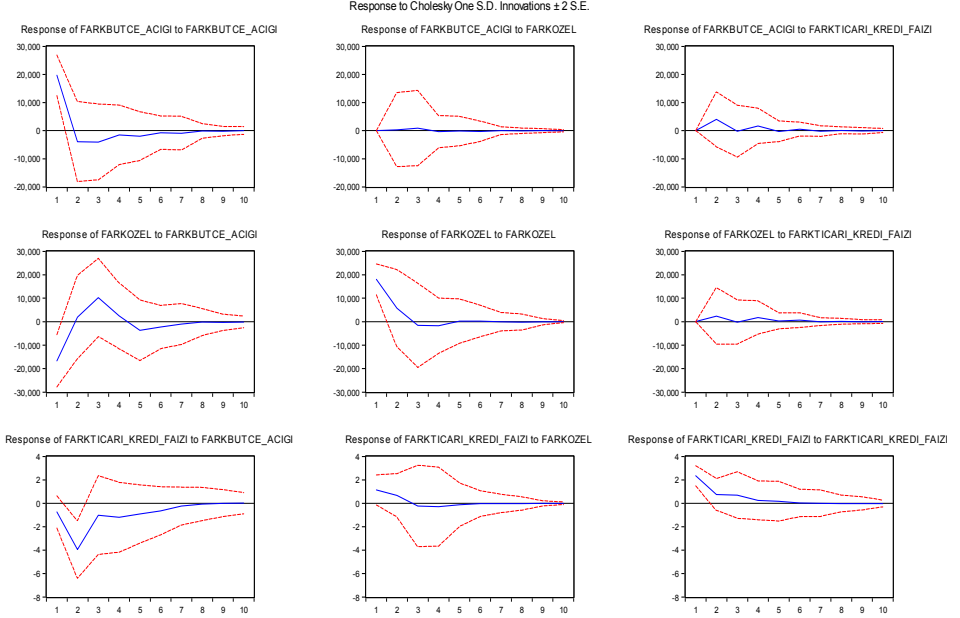
Tablo 8: Etki Tepki Analizi Sonuçları

Bütçe Açığı Değişkeninin Etkiye Tepkisi			
Dönem	BA	TKFO	ÖSSY
1	19705.39	0.000000	0.000000
2	-3888.967	3759.596	-1424.705
3	-4028.359	206.7154	913.6923
4	-1500.936	1354.467	-1048.064
5	-1953.588	-285.4522	-29.24375
6	-727.3457	369.3907	-455.6691
7	-929.6783	-160.0345	72.99231
8	-159.8099	88.88935	-109.8243
9	-170.5760	-91.58524	41.37363
10	51.39857	15.71446	-31.45015
Ticari Kredi Faiz Oranı Değişkeninin Etkiye Tepkisi			
Dönem	BA	TKFO	ÖSSY
1	-0.735056	2.614171	0.000000
2	-3.941800	0.959289	0.287572
3	-1.016651	0.526248	-0.513386
4	-1.204445	0.098331	-0.361405
5	-0.920304	0.099527	-0.190247
6	-0.645535	0.010871	-0.035199
7	-0.236644	-0.006619	-0.025462
8	-0.067857	-0.029047	-0.008717
9	0.001069	-0.015925	-0.003929
10	0.009867	-0.011805	0.005831
Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları Değişkeninin Etkiye Tepkisi			
Dönem	BA	TKFO	ÖSSY
1	-16724.41	7853.418	16221.49
2	1915.235	4621.623	4102.400
3	10305.47	-875.7921	-1354.132
4	2478.837	846.1937	-2318.953
5	-3677.946	372.1289	62.73298
6	-2281.293	681.5625	-59.52160
7	-1024.273	-35.71280	1.851286
8	-150.6531	47.67301	-224.7877
9	-293.9915	-70.40692	-28.04055
10	-124.9507	18.09025	-22.22499
Cholesky Ordering: Bütçe Açığı (BA), Ticari Kredi Faiz Oranı (TKFO), Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları (OSSY)			
Standard Errors: Analytic			

Değişkenlerin doğacak sapma etkilerine karşı verdikleri tepkileri gösteren tablo 8 incelendiğinde; değişkenlerde meydana gelen bir sapmaya karşı bütçe açığı serisi kendisinden kaynaklanan sapma için ilk ve son dönemde pozitif, diğer dönemlerde ise negatif tepkiler vermektedir. Ticari kredi faizinden kaynaklanan sapma için 5, 7 ve 9. dönemlerde negatif, diğer dönemler de pozitif bir tepki verdiği görülmektedir. Özel sektör sabit sermaye yatırımlarından kaynaklanan sapma için 1, 3, 7 ve 9. dönemler de pozitif diğer dönemler de negatif bir tepki verdiği görülmektedir. Ticari kredi faiz oranının vermiş olduğu tepkilere bakıldığında, serinin kendisinden kaynaklanan sapma için son dört dönemde pozitif diğer dönemlerde ise negatif tepkiler vermektedir. Bütçe açığından kaynaklanan sapma için 9 ve 10. dönemler de pozitif diğer dönemlerde negatif bir tepki verdiği görülmektedir. Özel sektör sabit sermaye yatırımlarından kaynaklanan sapma için

1, 2 ve 10. dönemler de pozitif, diğer dönemler de negatif bir tepki verdiği görülmektedir. Özel sektör sabit sermaye yatırımlarının vermiş olduğu tepkilere bakıldığında, serinin kendisinden kaynaklanan sapma için 1, 2, 5 ve 7. dönemlerde pozitif, diğer dönemlerde ise negatif tepkiler vermektedir. Ticari kredi faizinden kaynaklanan sapma için 3, 7 ve 9. dönemlerde negatif, diğer dönemler de pozitif bir tepki verdiği görülmektedir. Bütçe açığından kaynaklanan sapma için 2, 3 ve 4. dönemlerde pozitif, diğer dönemlerde negatif bir tepki verdiği görülmektedir.

Grafik 2: Etki Tepki Analizi Grafikleri

2.2.5. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Değişkenler arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı ve değişkenler arasında var olan ilişkinin hangi yönde olduğunu tespit etmek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanır. Bu teste göre, Eğer $\sigma^2(X/U) < \sigma^2(X/U - Y)$ ise, Y, X'in nedenidir (Granger, 1969: 424-438). Bu bağlamda değişken arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Bu test uygulanmadan önce değişkenlerin birinci dereceden farkları alınmış ve her üç değişkenin de Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Testine göre durağanlaştıkları görülmüştür. Bu bağlamda, Granger nedensellik testi değişkenlerin birinci dereceden farkları alınmış haline uygulanmıştır. Granger nedensellik testi sonuçları tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Bütçe Açığı			
	Ki kare	Gecikme uzunluğu	Olasılık (Prob.)
TKFO	1.797680	2	0.4070
ÖSSY	0.057186	2	0.9718
TÜMÜ	1.833193	4	0.7664
Bağımlı Değişken: Ticari Kredi Faiz Oranı			
	Ki kare	Gecikme uzunluğu	Olasılık (Prob.)
BA	6.725305	2	0.0346**
ÖSSY	1.230193	2	0.5406
TÜMÜ	15.34742	4	0.0040*
Bağımlı Değişken: Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları			
	Ki kare	Gecikme uzunluğu	Olasılık (Prob.)
BA	0.838083	2	0.6577
TKFO	0.304287	2	0.8589
TÜMÜ	0.866772	4	0.9293
* %1 anlamlılık ** %5 anlamlılık BA, Bütçe Açığını, ÖSSY, Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımlarını ve TKFO, Ticari Kredi Faiz Oranını ifade etmektedir.			

Tablo 9'daki sonuçlara göre, bütçe açıkları ile özel sektör sabit sermaye yatırımları arasında bir nedensellik ilişki yoktur. Ancak, bütçe açıkları ile ticari kredi faiz oranları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişki vardır. Diğer bir ifade ile bütçe açıkları, ticari kredi faiz oranlarını belirlemektedir ancak ticari kredi faiz oranları bütçe açıklarını belirlememektedir. Buna ek olarak, özel sektör sabit sermaye yatırımları ile ticari kredi faiz oranları arasında da bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 10: Granger Nedensellik Testi Sonuçlarının Yorumlanması

Hipotez	Olasılık	Sonuç
H0: Ticari Kredi Faiz oranı, bütçe açığının nedeni değildir.	0.4070	H0 Kabul
H1: Özel sektör sabit sermaye yatırımları, bütçe açığının nedeni değildir.	0.9718	H0 Kabul
H2: Bütçe açığı, ticari kredi faiz oranının nedeni değildir.	0.0346	H0 Red
H3: Özel sektör sabit sermaye yatırımları, ticari kredi faiz oranının nedeni değildir.	0.5406	H0 Kabul
H4: Bütçe açığı, özel sektör sabit sermaye yatırımlarının nedeni değildir.	0.6577	H0 Kabul
H5: Ticari Kredi Faiz oranı, özel sektör sabit sermaye yatırımlarının nedeni değildir.	0.8589	H0 Kabul

Tablo 10'da hipotezlerin test sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre, "H0: Ticari Kredi Faiz oranı, bütçe açığının nedeni değildir." Hipotezi kabul edilmiştir. "H1: Özel sektör sabit sermaye yatırımları, bütçe açığının nedeni değildir." Hipotezi kabul edilmiştir."H2: Bütçe açığı, ticari kredi faiz oranının nedeni değildir." Hipotezi red edilmiştir. H3: Özel sektör sabit sermaye yatırımları, ticari kredi faiz oranının nedeni değildir." Hipotezi kabul edilmiştir. "H4: Bütçe açığı, özel sektör sabit sermaye yatırımlarının nedeni değildir." Hipotezi kabul edilmiştir. "H5: Ticari Kredi Faiz oranı, özel sektör sabit sermaye yatırımlarının nedeni değildir" Hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Bütçe açığı ile özel sektör yatırımları ilişkisine yönelik tartışmalar ekonomi literatüründe uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Literatür taraması yapıldığında bu konuda yapılmış güncel çalışma sayısının çok az olduğu görülmüştür. Bu nedenle, bu çalışmada Türkiye’de uzun yıllardır, yaşanan ve yaşanmaya devam eden bütçe açığının ticari kredi faiz oranı ile özel sektör sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişki ekonometrik yöntemlerle analiz edilmiştir. Bu bağlamda, 2000-2017 yılları arasındaki verileri kapsayan bir veri seti oluşturulmuştur. Hazırlanan değişkenlere ilişkin birim kök analizleri yapılarak durağanlık düzeyleri tespit edilmiştir. Durağanlık testinden sonra uygulanan Johansen Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre verilerin birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Etki-Tepki Testi uygulanmış ve değişkenlerin ani şoklara verdikleri tepkilerin yönü ve derecesi ölçülmüştür. Son olarak uygulanan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, bütçe açıkları ile özel sektör sabit sermaye yatırımları arasında bir ilişki olmadığı tespit edilirken, bütçe açıkları ile ticari kredi faiz oranları arasında tek yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile bütçe açıkları, ticari kredi faiz oranlarını belirlemektedir. Ancak, ticari kredi faiz oranları bütçe açıklarını belirlememektedir. Buna ek olarak, özel sektör sabit sermaye yatırımları ile ticari kredi faiz oranları arasında da bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar kısmen literatürdeki çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Nitekim literatürde yer alan çalışmalar, ağırlıklı olarak bütçe açıklarının faiz oranlarını belirledikleri ve faiz oranlarının ise özel sektör yatırımlarını dışladığını ifade etmektedirler. Özetle, bu çalışmada elde edilen sonuçlar, Türkiye özelinde klasik ekonomi yaklaşımının öne sürdüğü dışlama etkisinin oluşmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, Keynesyen yaklaşımın ileri sürdüğü faiz – yatırım esnekliğinin düşük olduğu tezine uygun sonuçlar elde edilmiştir.

Kaynakça

- Abell, J.D. (1988). Unanticipated Deficits and Interest Rates, *The American Economist*, 32(2):11-19
- Arora, H.K. ve Dua, P. (1993). Budget Deficits, Domestic Investment and Trade Deficits, *Contemporary Policy /Issues*, 24:29-44.
- Bağcı, E. and Ergüven, E. (2016). Relations between Interest Rate, Inflation, Growth and Investment in Turkey, 2002-2015, *IOSR Journal of Economics and Finance* (IOSR-JEF) e-ISSN: 2321-5933, p-ISSN: 2321-5925. Volume 7, Issue 5 Ver. IV (Sep. - Oct. 2016), PP 43-49. DOI: 10.9790/5933-0705044349.
- Barışık, S. ve Kesikoğlu F. (2006). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayırıştırması), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4):59-82.
- Barro, R.J. (1974). Are Government Bonds Net Wealth?, *Journal of Political Economy*, 82(6):1095-1117
- Bernheim, B.D. (1989). Neoclassical Perspective on Budget Deficits, *Journal of Economic Perspectives*, 3(2):54

- Cebula, R.J. A. (1991). Note on Federal Budget Deficits and the Term Structure of Real Interest Rates in the United States, *Southern Economic Journal*, 57(4):1170-1173
- Darrat, A.F. (1989). *Fiscal Deficits and Long-Term Interest Rates: Further Evidence from Annual Data*, *Southern Economic Journal*, 56(2): 363-374
- Dirimtekin, H. (1989). *Genel İktisat Teorisi II*, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.
- Dornbusch, R. ve Fischer, S.(1998). *Makroekonomi*, (çev. Erhan Yıldırım (editör), Salih ak, Mahir Fisunoğlu, Refia Yıldırım), (1.Baskı), ISBN: 0071156836, Ankara: McGraw-Hill-Akademi ortak yayını.
- Felderer, B. ve Homburg,S. (2010). *Makro İktisat ve Yeni Makro İktisat*. (O.Aydoğuş ve N.O.Altay, Çev.), Ankara: Efil Yayınevi.
- Gale, W.G. and Orszag, P.R. (2004). *Budget Deficits, National Saving, and Interest Rates*, *Brookings Papers on Economic Activity*, 2 :101-187
- Gale, W.G. and Orszag, P.R. (2005). Deficits, Interest Rates, and the User Cost of Capital: A Reconsideration of the Effects of Tax Policy on Investment, *National Tax Journal*, 58(3): 409-426
- Ghalı, K.H. (1998). Public Investment and Private Capital Formation in a Vector Error-Correction Model of Growth, *Applied Economies*, 30(6): 837-844.
- Granger, C.W.J.(1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods, *Econometrica*, 37(3): 424-438.
- İşgüden, T. (1982). *Makro İktisat*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi Yayınları.
- Keating, J.W. (1990), Identifying VAR Models Under Rational Expectations, *Journal of Monetary Economics*, 25, 453.
- Laopodis, N.T. (2012). Dynamic Linkages among Budget Deficits, Interest Rates and the Stock Market, *Fiscal Studies*, 3(4):547-570.
- Lipsey, R.G., Courant,P.N., Purvis, D.D & Steiner, P.O. (1992). *Macroeconomics*, Harper Collins College Publishers, Tenth Edition.
- Lloyd, Jr. B. Thomas and Abderrezak, A. (1988). Anticipated Future Budget Deficits and the Term Structure of Interest Rates, *Southern Economic Journal*, 55(1):150-161
- Looney, R.E. (1995). Public Sector Deficits and Private Investment: A Test of the Crowding-out Hypothesis in Pakistan's Manufacturing Industry, *The Pakistan Development Review*, 34(3):277-297
- Mucuk, M. ve Alptekin, V. (2008). Türkiye'de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975-2006), *Maliye Dergisi*, Sayı 155, Temmuz-Aralık:159-174, (ISSN 1300-1323)

- Mushtaq, R. (2011). *Genişletilmiş Dickey Fuller Test*. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1911068. (Erişim Tarihi: 20.05.2017)
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi* Ankara: Efil Yayınları.
- Vamvoukas, G.A. A. (1997). Note on Budget Deficits and Interest Rates: Evidence from a Small Open Economy, *Southern Economic Journal*, 63(3):803-811
- Wijnbergen, S.V. (1987). Government Deficits, Private Investment and the Current Account: An Intertemporal Disequilibrium Analysis, *The Economic Journal*, 97(387):596-61

Extended Abstract

Unemployment, growth and so on, which are the main problems of today's macroeconomic problems. In order to cope with these macroeconomic problems, governments carry out expansionary fiscal policy. The purpose of expansionary fiscal policy is to boost growth. Therefore, the government wants to reduce unemployment, increase consumer demand and avoid a recession. Moreover, the government cuts tax in order to increase consumer demand. Results of the expansionary fiscal policy, budget deficit are occurred and governments must borrow from financial markets. Therefore, the crowding out effect is occurred. The crowding out effect has been discussed for over a hundred years in various forms. It is theoretically expressed that increasing public spending for economic growth and lowering of tax rates will lead to an increase in interest rates by borrowing financing the budget deficit, which will adversely affect private sector investments.

Generally speaking, there are three schools of thought concerning the economic effects of budget deficits: Neoclassical, Keynesian, and Ricardian. According to Neoclassical paradigm, budget deficits raise total lifetime consumption by shifting taxes to subsequent generations. In this case, saving deficit arises, and Interest rates must then rise to bring capital markets into balance. Therefore, persistent budget deficits "crowd out" private capital accumulation. Keynesian paradigm has opposite thought about budget deficits. according to keynesyen school, budget deficits stimulate both consumption and national income. thus, saving and capital accumulation are not adversely affected and moreover, appropriately timed budget deficits have beneficial macroeconomic consequences. Because, classical school argues that the economy is in full employment in the long term, and the keynesian school argues that the economy is often in under-employment. According to Ricardian view, budget deficits merely shift the payment of taxes to future generations. Therefore, households income and resources are unaffected. Thus, budget deficit policy is a matter of indifference. In other words, budget deficits does not have any effect on private sector investment. Due to this discussion, Due to this discussion, the impact of the budget deficit on macroeconomic variables has been the subject of many studies. However, when the literature is examined, it is seen that the current number of studies on the relationships between budget deficit, commercial loan interest rates and private sector fixed investments are inadequate.

In this study, studies related with impacts of budget deficits on the fixed capital investment were examined and according to the results obtained, in studies conducted in different countries between 2013 to 1965, it has been found that the increase in interest rates caused by budget deficits adversely affects investments. Moreover, the impact of the budget deficit on macroeconomic variables has been the subject of many studies. However, when the literature is examined, it is seen that the current number of studies on the relationships between budget deficit, commercial loan interest rates and private sector fixed investments are inadequate. In this study, relationships between budget deficit, commercial loan interest rate, private sector fixed investment were analyzed by econometric methods and by using data covering 2001-2017 years in Turkey. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) and Phillips Perron (PP) unit root tests were performed to determine whether the variables were at the same level of stability or not. The Johansen Cointegration Test was applied to test for a long-term relationship between the variables. The Granger Causality Test was applied to determine the causality relationship between the variables. In this context, a data set covering data from 2000 to 2017 was created. Stationarity levels were determined by performing unit root analyzes of the prepared variables. According to the results of the Johansen Cointegration test applied after the stationarity test, it was found that the data act together. The Impact - Response Test was applied and the direction and magnitude of the responses given by the variables to sudden shocks were measured. Finally, the results of the Granger causality test show that there is no relationship between budget deficits and private sector fixed capital investments, it is determined that there is a one-way relationship between budget deficits and commercial loan interest rates. In other words, budget deficits determine commercial loan interest rates. However, commercial credit interest rates do not determine budget deficits. In addition, there is no relationship between private sector fixed capital investments and commercial loan interest rates. In this case, there is no main determinants of interest rates in the private sector fixed capital investments in Turkey. In this context, The results obtained are partly different from those in the literature. As a matter of fact, studies in the literature indicate that budget deficits mainly determine interest rates and interest rates exclude private sector investments.

TCMB İMALAT SANAYİ SEKTÖREL BİLANÇOLARI KULLANILARAK İKTİSADİ PARAMETRELERİN SERMAYE YAPISINA ETKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Firdevs Sena ÖCAL* & Fetullah AKIN**

Öz

Sermaye yapısı, finans literatüründe büyük yere sahiptir. Bunun sebebi, sermaye yapısının sermaye maliyetini, sermaye bütçelemesini ve firma değerini etkilemesidir. Firmanın varlıklarını nasıl finanse edeceğini tespit etmesi önemlidir. Dış kaynakların veya iç kaynakların hangisinin kullanılacağına karar vermelidir. Tüm bu kararlar, firmaların sermaye yapısı kararlarıyla bağlantılıdır. Sermaye yapısını etkileyen unsurlar firmaya özgü, endüstriye özgü, ülkeye özgü veya sektöre özgü olarak kategorize edilebilir. Bu çalışmada amaç, sermaye yapısı üzerindeki iktisadi etkiyi sektörel bazda açıklamaktır. Ayrıca çalışma, her bir sektörde ekonomik parametrelerin etkisini ayrı ayrı değerlendiren bir tablo oluşturması açısından önemlidir. Bu amaç doğrultusunda, 15 yıllık 2002-2016 yıllarını kapsayan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) imalat sanayi sektörleri finansal verileri incelenmiştir. Bu veriler için regresyon analizi kullanılmıştır. Bağımlı değişkenin tek olmasından dolayı, basit doğrusal regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, 8 sektörün büyük kısmının sermaye yapılarını gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) ve faiz istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilerken, döviz kuru sadece 2 sektörü ve enflasyon tek sektörü istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Parametreler, Sermaye Yapısı, TCMB

AN APPLICATION ON EFFECTS OF ECONOMIC PARAMETERS ON CAPITAL STRUCTURE USING CBRT MANUFACTURING INDUSTRY SECTORAL BALANCE SHEETS

Abstract

The capital structure has a important place in the finance literature. The reason of this because capital structure affects capital cost, capital budgeting and firm value. It is substantial for a company to detect how to finance its assets. it should decide which use external sources or internal sources. All these verdict are linked with capital structure choices of firms. The elements affecting capital structure can be categorized as firm specific, industry specific, country specific or sector specific. In this study, our focus is on sector specific factors. The purpose of this study is to explain on a sectoral basis the economic impact on capital structure. For this purpose, the financial data of Central Bank of the Turkish Republic (CBRT) manufacturing industry sectors of 2002-2016 were analyzed by simple linear regression analysis method. According to the findings, the capital structure of most of the 8 sectors has a statistically significant effect on gross

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, firdevssenaocal@gmail.com

** Doç. Dr. Fetullah AKIN, Gazi Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, feakin@gazi.edu.tr

domestic product (GDP) and interest rate, while the exchange rate affects only 2 sectors and the inflation single sector statistically significantly.

Keywords: *Capital Structure, CBRT, Economic Parameters*

Giriş

Sermaye yapısı, finans literatüründe büyük yere sahiptir ve işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için önemlidir. Artan ulusal ve uluslararası rekabet koşullarıyla şirket yöneticileri açısından yatırım kararları dolayısıyla sermaye yapısının önemi artmaktadır. Sermaye yapısı, şirket yönetiminin karlılık ile risk arasındaki tercihi, büyüme stratejileri, dönemlik hedefleri, yatırımların içeriği, büyüklüğü gibi çeşitli faktörler tarafından şekillendirilmektedir.

Çalışmada iktisadi parametreler olarak enflasyon oranları, döviz kuru, gsyh ve faiz oranları ele alınmıştır. Veri setinde yer alan sektör sayıları ve içerikleri yıllara göre farklılık göstermekte ve veri kaybına neden olmaktadır. Bu nedenle veri kaybı olan sektörler analizden çıkarılmış ve benzerlik gösterenler birleştirilerek toplamda 8 sektör elde edilmiştir. Basit doğrusal regresyon analizi uygulanmış her sektör ayrı ayrı ele alınmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sermaye yapısı, şirketlerin borçları ile öz kaynakları arasındaki ilişki şeklinde ifade edilmektedir (Akgüç, 1998). Sermaye yapısı firmalar açısından büyük öneme sahiptir. Bunun sebebi, sermaye yapısının sermaye maliyetini, sermaye maliyetinin sermaye bütçelemesini ve sermaye bütçelemesinin de firma değerini etkilemesidir. Firmanın borca daha fazla yer vermesi yani borç / öz kaynak oranını artırması firma için yükümlülük riskinin, iflas olasılığının, hisse senetlerinde oynaklıkların artmasına neden olmaktadır. Sermaye yapısı, sermaye maliyetini minimum, firma değerini maksimum yapmaktadır (Aksöyek ve Yalçiner, 2011).

Sermaye yapısının işletme değeri üzerine yaklaşımlar genel haliyle klasik ve modern yaklaşımlardır. Bu teori ve yaklaşımlar şirketlerin sermaye yapılarının nasıl belirlenmesi gerektiği üzerine yapılmış teorilerdir. Klasik yaklaşımlar sermaye yapısını bazı varsayımlar temelinde sermaye maliyeti ve şirket değeri açısından ele almaktadır.

Yaklaşımlarla alakalı varsayımlar şunlardır:

- Firma faaliyetleri yalnızca öz kaynak ve uzun vadeli yabancı kaynaklarla yürütülmektedir.
- Sermaye yapısında yapılacak değişikliklerin maliyeti bulunmamaktadır ve bu işlemler zamandan bağımsızdır,
- Firmaların elde ettiği karlar tamamıyla ortaklara dağıtılmaktadır,
- Firmaların karlılığı gelecekte değişmeyecektir, dolayısıyla büyümeleri söz konusu değildir,
- Firma ortaklarının geleceğe ilişkin beklentileri birbirleri ile aynıdır,
- Firmaların riski zaman içerisinde sabittir ve bu risk sermaye yapısından ve finansal riskten bağımsızdır. (Ceylan ve Korkmaz, 2013: 238)

Modigliani-Miller yaklaşımı, net gelir teorisi, net faaliyet gelir teorisi ve klasik sermaye yapısı teorileridir. Modigliani-Miller tarafından ileri sürülen yaklaşım ile birlikte

şirketlerin sermaye yapılarını ele alan yeni tartışmalar başlamıştır. Modigliani-Miller yaklaşımı milat gibi görülmüş ve söz konusu yeni tartışmalar modern yaklaşımlar altında incelenmiştir. Finansman hiyerarşisi teorisi, ödünleşme teorisi, bilgi asimetri teorisi ve sinyal teorileri modern sermaye yapı teorileridir.

Ülkelerin ekonomik durumunun göstergesi olan iktisadi parametreler işletmelerin sermaye yapıları ile ilgili kararlarında belirleyici olmaktadır. Para ve sermaye piyasalarındaki gelişmeler, gerek kaynak maliyeti gerekse çeşitli kaynakların sağlanmasında elverişlilik yönlerinden önem taşımaktadır. Firmaların finansman kararları gelecekteki ekonomik durumdaki beklentiler çerçevesinde alınmalıdır. Beklenen ekonomik daralma veya genişlemeye karşı risk azaltabilme, borçtan kaçınılabilme gibi durumlara karşı firmalar finansmanda esneklik sağlayacak stratejiler izleyebilmelidir (Akgüç, 1998). Ekonomide gözlemlenen gelişmeler ve yöneticilerin, karar alıcıların izlediği ekonomik politikalar, doğrudan işletmelerin yatırım kararlarını etkilerken, dolaylı olarak da bu yatırımların finansmanında kullanılacak kaynakların bileşimini yani sermaye yapısını etkileyerek, işletmelerin piyasa değerleri üzerinde değişiklik yapabilmektedir.

Ülkede GSYH'nin artması, ülkenin ekonomik performansı için olumlu yönde gelişmenin göstergesi olarak algılanmaktadır. Bir ülke piyasasında istenilen durum enflasyon oranının düşük ve istikrarlı seyretmesidir. Çünkü enflasyonun yüksek olması demek ülkedeki paranın değer kaybetmesi ve tüketicilerin alım gücünün düşmesi, işletmeler açısından da uzun vadeli kaynak sağlama imkanlarının azalması demektir.

Yatırımcılar, şirket sahibi ekonomide yüksek enflasyon yani paranın satın alma gücünde azalma beklerlerse, yapacakları yatırımdan daha yüksek oranlı bir getiri isterler. Benzer şekilde, ekonomide cari faiz oranı üzerinden yatırımlar için talep edilen fonlar, arz edilen fonlardan daha büyükse, yatırımcılar daha yüksek bir getiri oranı talep edecek ve ekonomi daha yüksek bir faiz oranı seviyesinde dengeye gelecektir (Okka, 2009).

Enflasyonu kontrol araçlarından birisi de faiz oranlarıdır. Enflasyon oranıyla ilgili beklentiler arttıkça, yatırımcıların riski de artar. Çünkü kredi verenler açısından fonların riski artar. Bu nedenle, enflasyonist ortamda özellikle yabancı kaynaklardan sağlanan fonların maliyetinde artış olmaktadır. Dolayısıyla enflasyon beklentisi işletmelerin sermaye bileşimleriyle alakalı politikalarını etkilemektedir (Korkmaz ve Ceylan, 2013). Ekonomik istikrar için faiz oranlarında dalgalanmaların önlenmesi önemlidir. Faiz oranlarında ki dalgalanmalar belirsizliklere yol açar ve gelecekle ilgili planların yapılmasını güçleştirir. Faiz değişkeni hem bireyler hem de firmalar açısından bir maliyet unsuru olduğundan iktisadi faaliyetlerde istikrarın sağlanabilmesi için faiz oranlarındaki dalgalanmalarda parasal otoriteler uzun süre tepkisiz kalmamalıdır (Orhan ve Erdoğan, 2006).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Fıratoglu çalışmasında, İMKB'de işlem gören 196 mali olmayan şirket üzerinde panel veri yöntemiyle analiz ederek, sermaye yapısının şirket değerini etkilemediğini savunan Modigliani-Miller hipotezinin kabul edildiği bir ortamda yani piyasa aksaklıklarının olduğu bir ortamda Türk şirketlerinin mali yapılarını belirleyen faktörleri araştırmış, söz konusu faktörlerin etkilerinde belli kriz dönemleri itibarıyla meydana gelen değişiklikleri belirlemeye çalışmıştır. Analiz sonuçlarına göre şirketlerin finansmanda belirgin şekilde iç kaynakları tercih ettiği grup şirketlerinin ise finansman tercihlerinde farklılık gösterdiği ve bu şirketlerin iç kaynaklarla finansmana daha az

ağırlık verdiği belirlenmiştir. Ek olarak, büyüme potansiyelinin borçlanmaya olan pozitif etkisi grup şirketleri açısından daha kuvvetli durumda olduğunu gözlemlemiştir (Fıratoğlu, 2005).

Başaran, Türkiye’de faaliyet gösteren ve hisse senetleri İMKB’de işlem gören 16 adet otomotiv ve otomotiv yan sanayi işletmelerinin sermaye yapılarına etki eden faktörleri inceleyerek, işletmeye özgü faktörleri tespit etmiştir. Çalışmada işletmelerin sermaye yapısı kararlarının işletmeye özgü likidite, nakit akışı, işletme riski, karlılık, borç dışı vergi kalkanı, varlık yapısı, vergi düzeyi ve büyüme oranı gibi değişkenlerden nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Uygulama 1994–2006 dönemlerine ait yatay kesit verileri kullanılarak panel veri analizi ile yapılmıştır. Analize göre, otomotiv ve otomotiv yan sanayi işletmelerinin sermaye yapısı kararlarının en fazla etkilendiği değişkenler öz sermaye karlılığı ve borç dışı vergi kalkanı olmuştur. Bu sonuç ise, literatürdeki karlılıkları artıran işletmelerin iç finansmana yöneleceklerini ve bundan dolayı borç oranlarının azalacağını savunan finansman hiyerarşisi kuramını desteklediği belirlenmiştir (Başaran, 2008)

Aghapour yaptığı çalışmada, BIST’te işlem gören 40 adet şirkete ait 2008-2014 yılları arasında ki verileri kullanarak mali ve ekonomik değişkenlerin sermaye yapısı üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemiyle açıklamıştır. Araştırma sonuçlarına göre, bir mali değişken olan net kâr sermaye yapısı üzerinde etkili bulunamamıştır, Borç-Aktif oranının etkisi pozitif olarak elde edilmiştir. İktisadi değişkenlerin sermaye yapısı üzerinde etkisi ise, enflasyon oranı ve faiz oranı etkisi negatif, döviz kuru ve GSYH’nın etkisi ise pozitif olarak bulunmuştur (Aghapour, 2016).

Mak’ın çalışmasında temel amacı, firmaların kurumsal sermaye yapısı kararları üzerindeki firmaya özgü faktörlerin etkisini analiz etmektir. Analiz İSO 1000 işletmeleri arasında yer alan Borsa İstanbul’da işlem gören 100 üretim işletmesinin 2005-2011 dönemindeki yıl sonu gözlemlerine dayanmaktadır. Panel veri yöntemi kullanılarak; maddi varlık yapısı, kârlılık, firma büyüklüğü, borç dışı vergi kalkanı ve büyüme fırsatları, sermaye yapısı kararlarının firmaya özgü belirleyicileri olarak değerlendirilmiştir. Firmaların sermaye yapısını temsilen analizin bağımlı değişkeni olarak kaldırıp oranı kullanılmıştır. Firmaların finansman kararları ile ilgili olarak çalışmanın önemli bulgularından biri sabit varlıkların uzun vadeli borcu pozitif toplam borcu ise negatif yönde etkilediğidir. Ayrıca kârlı firmaların daha düşük, büyük firmaların ise küçük olanlara kıyasla daha yüksek borç oranlarına sahip olma eğiliminde olduğu bulunmuştur. Bunlara ek olarak, büyüme fırsatı ve borç dışı vergi kalkanı ile firmaların borç düzeyleri arasında negatif ilişki olduğu ortaya çıkarılmıştır. Sadece piyasa değerine bağlı kaldırıp oranlarıyla arasında anlamlı ilişki bulunan büyüme fırsatları değişkeni dışında, diğer tüm değişkenlerin etkisinin farklı kaldırıp tanımları üzerinde aynı olduğu kanıtlanmıştır (Mak, 2013).

Bu çalışmanın amacı geliştirmekte olan ülkelerdeki firmaların sermaye yapısı kararları üzerine makroekonomik faktörlerin etkisini incelemektir. 34 geliştirmekte olan piyasa ülkeleri için 1990-2006 dönemini kapsayan bir panel veri çoklu bağlantı etkilerini hafifletmek için ve ülkeler arasında parametre tahminlerinin istikrar için test etmek görünüşte ilgisiz regresyon yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar büyük

ölçüde sermaye yapısı üzerindeki makroekonomik faktörlerin etkisi çoğu durumda sermaye yapısı ölçüm değişkeni değişir düşündürmektedir. Banka kredili firmaların sermaye yapısı seçimler açıklamada anlamlıdır. Araştırmanın bulguları da sermaye yapısı seçimleri ile kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) arasında anlamlı negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, borsa geliştirme, firmaların sermaye yapısı kararlarını tahmin etmede önemsizdir ve artan faiz oranına ilişkin beklentiler, firmaların, uzun vadeli borçları özkaynaklar üzerinden kısa vadeli borçlar için ikame etmelerine olumlu yönde etkilemektedir. Kontrol değişkenlerinin büyük bir kısmı, varlıkların somutlaştırılması, özkaynak getirisi, varlıkların iadesi ve Tobin'in Q'su, kurumsal finansmanın önemli belirleyicileriydi. Araştırmanın sonuçları, yatırım fırsatları belirleme, kârlılık ve borsa geliştirme, enflasyon, faiz oranı GSYH ve banka kredilerinin firmaların sermaye yapısı kararları üzerindeki etkisi hakkında mevcut literatürü desteklemektedir (Bokpin, 2009).

Zein yaptığı çalışmada, 2005 - 2014 dönemi için makroekonomik faktörlerin İsveç'te şirketlerin sermaye yapısı üzerindeki etkilerini dengesiz veriler üzerinden panel veri analizi kullanılarak araştırmıştır. Daha önce yapılan araştırmalar, firmanın içinde yer alan önemli faktörlerin, karlılık, maddi varlık ve firma büyüklüğü gibi kaldıraçlarla yüksek oranda ilişkili olduğunu gösteren değişkenler kullanılırken Zein, ayrıca dış faktörlerden ekonomik büyüme, enflasyon, faiz oranları, kurumlar vergisi oranları ve döviz kurlarında testlere eklemiştir. Sermaye yapısının temsili için bir miktar öneme sahip olan makroekonomik faktörlerde, GSYH büyümesi, dolar üzerinden elde edilen döviz kuru ve kaldıraç oranı arasında negatif bir ilişki ve kurumlar vergisi oranı ile kaldıraç oranı arasında pozitif ilişki göstermiştir. Ayrıca, faiz oranının kaldıraç oranıyla pozitif bir ilişki gösterdiği ve enflasyonun kaldıraç oranıyla negatif ilişkisi olduğu, ancak bu çalışmanın hipotezine uygun olmadığını görmüştür. Ek olarak, modellerin makroekonomik ortam ve farklı kaldıraç oranları arasındaki ilişki için herhangi bir açıklayıcı güç sunmadığını belirtmiştir. Araştırmadaki bazı göstergeler, önceki çalışmalarla ve para politikasıyla ilgili genel makroekonomik teori ile uyumluken, yapılan bu çalışmanın sonuçları, ödünleşme kuramı ile daha uyumlu görülmüştür (Zein, 2016).

Korajczyk ve Levy, araştırmalarında 1984-1998 yılları arasında 565 finansal sıkıntı içerisindeki firmaların ve 5059 adet finansal sıkıntı içerisinde olmayan firmaların gözlemlerini gerçekleştirmiş ve en küçük kareler yöntemi ile regresyon analizini uygulamışlardır. Araştırmada amaç, Amerika'daki firmaların sermaye yapısı tercihlerinde makroekonomik koşulların ve firmaya özgü değişkenlerin etkilerini incelemektir. Bununla birlikte finansal sıkıntı içinde olan firmalar ile finansal sıkıntı içinde olmayan firmalar arasında ki sermaye yapısı kararları farklarında incelemiştir. Analiz sonuçlarında ise, finansal sıkıntı içerisindeki firmalarda finansal hiyerarşi teorisinin daha geçerli olduğunu saptamışlardır. Finansal kaldıraç oranı ile makro ekonomik değişkenler arasında negatif yönlü ilişki belirlenirken, yine makro ekonomik

faktörlerin finansal sıkıntı içerisindeki firmaların sermaye yapılarının oluşumunda daha düşük etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Korajczyk ve Levy, 2003).

İşletmenin finansman kaynakları karmasını oluşturan finansal yapı, yine işletmenin borçları ile öz kaynakları arasındaki ilişkiyi ifade eden sermaye yapısı açısından önemlidir. Arestis ve Luintel, finansal yapının ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği konusunu araştırmışlardır. Farklı aşamayı temsil eden düşük ve orta gelirli ülkelerin ekonomik yapılarından oluşan veri setinde yaptıkları heterojen panel veri analizi ile finansal yapının ekonomik büyümeye reel bazda etkisinin olduğunu bulmuşlardır (Arestis, Luintel ve Luintel, 2004).

3. UYGULAMA

Çalışmada kullanılan parametrelere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler olarak verilmiştir. İstatistiksel anlamlılık için $p < 0.05$ değeri kullanılmıştır. Ayrıca yıllara göre sektör isimleri ve içerikleri değişiklik gösterdiğinden, veri kaybına sebep olan sektörler analizden çıkarılarak ve benzerlik gösterenler birleştirilmiş, toplamda 8 sektör belirlenmiş ve analiz kapsamına alınmıştır. Analizde sekiz imalat sektöründen ayrı ayrı alınmış olan tek bağımlı değişken ve dört bağımsız değişken kullanılmıştır. Sermaye yapısını açıklamak için, firma varlıklarını ne kadarının borçla veya yabancı kaynaklarla finanse edildiğini gösteren yabancı kaynaklar / aktif toplam oranı bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler modelde iktisadi parametreler olarak ele alınmıştır. Çalışmada iktisadi etki ortaya çıkarılmak istenildiği için, ekonomide önemi büyük olan dört parametre belirlenmiş ve belirlenen dört parametre üzerinden analiz yapılmıştır. Firmaların yatırım kararlarını alırken dikkate almak zorunda olduğu, gelecek beklentileri için araştırdığı parametreler kullanılmıştır. İktisadi parametrelerde faiz; bankalarca 1 yıla kadar vadeli TRY üzerinden açılan mevduatlara uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranlarının basit ortalamasıyla bulunmuştur. Döviz kuru; dolar-TL paritesi üzerinden değerlendirilmiş, gayri safi yurtiçi hasıla ise TÜİK verileri kullanılarak bulunmuştur. Enflasyon değerlendirilirken, ele alınan sektörün imalat sektörü olmasından dolayı tüfe değil, ÜFE oranları ile analize katılmıştır ve bu iktisadi değişkenler bağımsız değişkenler olarak kullanılmışlardır.

Tablo 1: Parametrelere ait tanımlayıcı özellikler

Değişkenler	n	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Enflasyon (Üfe) %	15	2,450	30,840	9,811	6,892
Döviz Kuru (dolar/TL)	15	1,290	3,020	1,747	0,518
GSYH Değeri	15	5445,000	32904,000	16748,53	8451,737
Faiz (TRY)	15	8,100	54,220	18,229	13,263
Gıda, İçecek ve Tütün İmalatı	15	45,200	69,400	57,567	8,406
Tekstil Ürünleri İmalatı	15	42,000	67,000	55,280	7,250
Deri ve Deri Ürünleri İmalatı	15	48,900	62,500	55,060	4,475
Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı	15	32,200	73,100	50,060	12,491
Kauçuk ve Plastik İmalatı	15	44,300	67,800	55,313	7,770
Metal Ana Sanayi İmalatı	15	38,500	63,900	54,600	8,853
Bilgisayar, Elektronik ve Optik Ürünleri İmalatı	15	64,500	77,900	69,427	3,584
Motor Kara Taşıtı İmalatı	15	37,200	75,300	61,173	12,744

A. Ampirik Bulgular

İktisadi parametrelerin, sermaye yapısına olan etkilerini incelemek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. İstatistiksel anlamlılık için $p < 0.05$ değeri kullanılmıştır.

Tablo 2: Gıda, içecek ve tütün imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için model anlamlılıkları

Kaynak	DF	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p	R ²	Düzeltilmiş R ²
Model	4	787,741	196,935	9,768	0,002	0.796	0.715
Hata	10	201,613	20,161				
Genel	14	989,353					

Tablo 3: Gıda, içecek ve tütün imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	SH	Beta	t	p
Intercept	30,972	5,435	-	5,699	0,000
Enflasyon (Üfe) %	0,232	0,298	0,190	0,779	0,454
Döviz Kuru (dolar/TL)	-9,558	8,236	-0,589	-1,160	0,273
GSYH Değeri	0,002	0,001	1,892	2,853	0,017
Faiz (TRY)	0,521	0,253	0,822	2,058	0,067

İktisadi oranların gıda, içecek ve tütün imalatına olan etkisini araştırmak için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları ve model anlamlılık sonuçları sırasıyla Tablo 2 ve 3'de verilmiştir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, bağımsız değişkenlerden sadece GSYH ($p < 0.05$) değişkeni, gıda, içecek ve tütün imalatı üzerinde anlamlı olduğu, diğer bağımsız değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı katkısının olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$).

Tablo 4. Tekstil ürünleri imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için model anlamlılıkları

Kaynak	DF	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p	R ²	Düzeltilmiş R ²
Model	4	541,117	135,279	6,949	0,006	0.735	0.630
Hata	10	194,667	19,467				
Genel	14	735,784					

Tablo 5. Tekstil ürünleri imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	SH	Beta	t	p
Intercept	29,626	5,340	-	5,547	0,000
Enflasyon (Üfe) %	-0,112	0,293	-0,106	-0,382	0,711
Döviz Kuru (dolar/TL)	-4,003	8,093	-0,286	-0,495	0,632
GSYH Değeri	0,001	0,001	1,563	2,069	0,065
Faiz (TRY)	0,619	0,249	1,133	2,488	0,032

İktisadi oranların tekstil ürünleri imalatına olan etkisini araştırmak için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları ve model anlamlılık sonuçları sırasıyla Tablo 4 ve 5'de verilmiştir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, bağımsız değişkenlerden sadece faiz ($p < 0.05$) değişkeni, tekstil ürünleri imalatı üzerinde

anlamli olduğu, diğer bağımsız değişkenlerin istatistiksel olarak anlamli katkısının olmadığı görülmüştür ($p>0.05$).

Tablo 6. Deri ve deri ürünleri imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için model anlamlılıkları

Kaynak	DF	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p	R ²	Düzeltilmiş R ²
Model	4	228,727	57,182	11,080	0,001	0.816	0.742
Hata	10	51,609	5,161				
Genel	14	280,336					

Tablo 7. Deri ve deri ürünleri imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	SH	Beta	t	p
Intercept	38,874	2,750	-	14,137	< 0,0001
Enflasyon (Üfe) %	0,005	0,151	0,008	0,036	0,972
Döviz Kuru (dolar/TL)	-5,020	4,167	-0,581	-1,205	0,256
GSYH Değeri	0,001	0,000	1,955	3,102	0,011
Faiz (TRY)	0,415	0,128	1,230	3,240	0,009

İktisadi oranların deri ve deri ürünleri imalatına olan etkisini araştırmak için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları ve model anlamlılık sonuçları sırasıyla Tablo 6 ve 7'de verilmiştir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, bağımsız değişkenlerden GSYH ve faiz ($p<0.05$) değişkenleri, deri ve deri ürünleri imalatı üzerinde anlamli olduğu, diğer bağımsız değişkenlerin istatistiksel olarak anlamli katkısının olmadığı görülmüştür ($p>0.05$).

Tablo 8. Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için model anlamlılıkları

Kaynak	DF	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p	R ²	Düzeltilmiş R ²
Model	4	2074,977	518,744	47,409	< 0,0001	0.950	0.930
Hata	10	109,419	10,942				
Genel	14	2184,396					

Tablo 9. Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	SH	Beta	t	p
Intercept	7,031	4,004	-	1,756	0,110
Enflasyon (Üfe) %	0,384	0,219	0,212	1,751	0,110
Döviz Kuru (dolar/TL)	-10,724	6,067	-0,445	-1,767	0,108
GSYH Değeri	0,003	0,000	1,821	5,539	0,000
Faiz (TRY)	0,709	0,187	0,753	3,800	0,003

İktisadi oranların kağıt ve kağıt ürünleri imalatına olan etkisini araştırmak için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları ve model anlamlılık sonuçları sırasıyla tablo 8 ve 9'da verilmiştir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, bağımsız değişkenlerden sadece GSYH ($p < 0.05$) değişkeni, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı üzerinde anlamlı olduğu, diğer bağımsız değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı katkısının olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$).

Tablo 10. Kauçuk ve plastik imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için model anlamlılıkları

Kaynak	DF	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p	R ²	Düzeltilmiş R ²
Model	4	818,859	204,715	77,488	< 0,0001	0.969	0.956
Hata	10	26,419	2,642				
Genel	14	845,277					

Tablo 11. Kauçuk ve plastik imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	SH	Beta	t	p
Intercept	38,888	1,967	-	19,767	< 0,0001
Enflasyon (Üfe) %	0,271	0,108	0,241	2,519	0,030
Döviz Kuru (dolar/TL)	-9,236	2,981	-0,615	-3,098	0,011
GSYH Değeri	0,002	0,000	1,775	6,835	< 0,0001
Faiz (TRY)	0,141	0,092	0,240	1,535	0,156

İktisadi oranların kauçuk ve plastik ürünleri imalatına olan etkisini araştırmak için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları ve model anlamlılık sonuçları sırasıyla Tablo 10 ve 11'de verilmiştir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne

alındığında, bağımsız değişkenlerden enflasyon, döviz kuru ve GSYH ($p < 0.05$) değişkenleri, kauçuk ve plastik ürünleri imalatı üzerinde anlamlı olduğu, diğer bağımsız değişken olan faizin istatistiksel olarak anlamlı katkısının olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$).

Tablo 12. Metal ana sanayi imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için model anlamlılıkları

Kaynak	DF	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p	R ²	Düzeltilmiş R ²
Model	4	461,449	115,362	1,814	0,203	0.421	0.189
Hata	10	635,811	63,581				
Genel	14	1097,260					

Tablo 13. Metal ana sanayi imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	SH	Beta	t	p
Intercept	29,806	9,651	-	3,088	0,011
Enflasyon (Üfe) %	-0,053	0,529	-0,041	-0,100	0,922
Döviz Kuru (dolar/TL)	-0,162	14,626	-0,009	-0,011	0,991
GSYH Değeri	0,001	0,001	0,904	0,809	0,438
Faiz (TRY)	0,534	0,450	0,800	1,188	0,262

İktisadi oranların metal ana sanayi imalatına olan etkisini araştırmak için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları ve model anlamlılık sonuçları sırasıyla Tablo 12 ve 13'de verilmiştir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, bağımsız değişkenlerin ana metal sanayi sektörünün sermaye yapısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı katkısının olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$).

Tablo 14. Bilgisayar, elektronik ve optik ürünleri imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için model anlamlılıkları

Kaynak	DF	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p	R ²	Düzeltilmiş R ²
Model	4	130,976	32,744	6,705	0,007	0.728	0.620
Hata	10	48,834	4,883				
Genel	14	179,809					

Tablo 15. Bilgisayar, elektronik ve optik ürünleri imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	SH	Beta	t	p
Intercept	57,348	2,675	-	21,440	< 0,0001
Enflasyon (Üfe) %	0,171	0,147	0,329	1,167	0,270
Döviz Kuru (dolar/TL)	2,442	4,053	0,353	0,603	0,560
GSYH Değeri	0,000	0,000	0,410	0,536	0,604
Faiz (TRY)	0,177	0,125	0,653	1,417	0,047

İktisadi oranların bilgisayar, elektronik ve optik ürünleri imalatına olan etkisini araştırmak için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları ve model anlamlılık sonuçları sırasıyla Tablo 14 ve 15’de verilmiştir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, bağımsız değişkenlerden sadece faiz ($p < 0.05$) değişkeninin, bilgisayar, elektronik ve optik ürünleri imalatı üzerinde anlamlı olduğu, diğer bağımsız değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı katkısının olmadığı görülmüştür ($p > 0.05$).

Tablo 16. Motor kara taşıtı imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için model anlamlılıkları

Kaynak	DF	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	p	R ²	Düzeltilmiş R ²
Model	4	1602,040	400,510	5,964	0,010	0.705	0.586
Hata	10	671,530	67,153				
Genel	14	2273,569					

Tablo 17. Motor kara taşıtı imalatı bağımlı değişkenine karşı iktisadi oranların etkileri için regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	B	SH	Beta	t	p
Intercept	30,443	9,919	-	3,069	0,012
Enflasyon (Üfe) %	0,364	0,543	0,197	0,670	0,518
Döviz Kuru (dolar/TL)	-35,539	15,031	-1,444	-2,364	0,040
GSYH Değeri	0,004	0,001	2,752	3,447	0,006
Faiz (TRY)	1,083	0,462	1,128	2,345	0,041

İktisadi oranların motor kara taşıtı imalatına olan etkisini araştırmak için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları ve model anlamlılık sonuçları sırasıyla Tablo 16 ve 17’de verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, iktisadi faktörler arasında döviz kuru

(TL), GSYH değeri ve faiz (TRY) motor kara taşıtı imalatını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir ($p < 0.05$).

Sonuç

Yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre; TCMB imalat sanayi sektörlerinin büyük kısmının sermaye yapıları GSYH ve faizden istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilenirken, enflasyon tek sektörü ve döviz kuru ise 2 sektörü istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir. Analize göre, amaçlarına göre seçilen sektörlerin yabancı kaynak- aktif toplam oranlarında önemli farklılıklar gözlemlenmiştir. Bu oranının bir sektörden diğerine ve hatta bir sektördeki şirketler arasında önemli ölçüde değişmesinin nedenlerinden bazıları, endüstriler arasındaki farklı sermaye yoğunluğu seviyelerini ve işin niteliğinin yüksek bir borç seviyesini idare etmeyi göreceli olarak daha kolay idare edip etmediği olarak değerlendirilmektedir.

Tablolarda ki R^2 değeri bağımlı değişkendeki (sermaye yapısı) değişimlerin ne kadarının bağımsız değişkenler (iktisadi oranlar) tarafından açıklandığını gösterir. Düzeltilmiş R^2 değeri ise bağımlı değişkendeki varyansın ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını gösterir. Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, bağımsız değişkenlerden GSYH değişkeni, gıda, içecek ve tütün, deri ve deri ürünleri, kağıt ve kağıt ürünleri, kauçuk ve plastik ürünleri, motor, kara taşıtı imalatları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Faiz değişkeni, motor kara taşıtı, bilgisayar, elektronik ve optik ürünleri, deri ve deri ürünleri, tekstil ürünleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Döviz kuru değişkeni, kauçuk ve plastik ürünleri ve motor kara taşıtı imalatları üzerinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Enflasyon değişkeni ise sadece kauçuk ve plastik ürünleri imalatını istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir. Metal ana sanayi imalatı üzerine kurulacak olan model anlamlı bulunamamıştır. GSYH ile sermaye yapısı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir. GSYH büyümesinin, herhangi bir ekonomik faaliyet üzerinde önemli bir etkiye sahip olan ve regresyonlarda yanlılık yaratan çok güçlü bir makro faktör olduğunu belirten Chekanskiy'nin sonuçlarıyla da uyumlu olduğu gözlemlenmektedir. Aghapour'un tez çalışmasında, firmalar için yapmış olduğu panel veri analizinde GSYH için bulduğu sonucu, bu tez çalışması da sektörler açısından destekler niteliktedir.

Bu çalışmanın bir parçası olarak gerçekleştirilen doğrusal regresyon modelleri, sektörlerin sermaye yapısı ve iktisadi parametrelerden özellikle GSYH ve faiz arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak istatistiksel olarak anlamlı bir regresyon analizi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında nedensel ilişki varlığını göstermez.

Kaynakça

- Aghapour, K. (2016). *Mali ve İktisadi Değişkenlerin BIST'te İşlem Gören Şirketlerin Sermaye Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Akgüç, Ö. (1998). *Finansal Yönetim* (Yenilenmiş 7. Baskı). İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 481.
- Aksöyek, İ., Yalçiner, K. (2011). *Çözümlü Problemleriyle Finansal Yönetim*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 249
- Arestis, P., Luintel, A., Luintel, K. (2004). "Does Financial Structure Matter?", *Economics Working Paper Archive*, The Levy Economics Institute of Bard College.
- Başaran, Ü. (2008). *İMKB'de İşlem Gören Otomotiv ve Otomotiv Yan Sanayi İşletmelerinin Sermaye Yapısı Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Bokpin, G. A. (2009). Macroeconomic Development and Capital Structure Decisions of Firms: Evidence from Emerging Market Economies. *Studies in Economics and Finance*.
- Ceylan, A., Korkmaz, T. (2013). *İşletmelerde Finansal Yönetim* (Gözden Geçirilmiş 13. Basım). Ekin Basın Yayın Dağıtım, 238, 280-281.
- Fıratoglu, B. (2005). *Şirketlerin Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörler ve Kriz Dönemlerinde Şirket Davranışlarında Meydana Gelen Değişiklikler*. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu.
- Korajczyk, R. A., Levy, A. (2003). Capital Structure Choice: Macroeconomic Conditions and Financial Constraints. *Journal of Financial Economics*, 68, 75-80.
- Mak, M. (2013). *The Impact of Firm Specific Factors on Capital Structure: Empirical Evidence from Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Okka, O. (2009). *Finansal Yönetim* (3. Baskı). Konya: Nobel Yayın Dağıtım, 426.
- Orhan, O. Z., Erdoğan, S. (2006). *İktisada Giriş* (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı). Avcı Ofset, 544.
- Zein, A. M. (2016). *Can Macroeconomic Factors Explain the Choice of Capital Structure? A study of listed non-financial firms in Sweden*. Master Thesis. Uppsala University Department of Business Studies, Sweden.

Extended Abstract

The capital structure has an important place in the finance literature. The reason of this is that capital structure affects capital cost, capital budgeting and firm value. Determinants factors of a company's capital structure have been the focus of much research since the 20th century. The relationship between capital structure and economic parameters can be examined on the basis of theories of capital structure. A few theories have been proposed to explain the changing in debt ratios across firms. These theories suggest that firms select capital structures depending on attributes that identify the various costs and benefits associated with debt and equity financing. Modigliani and Miller were the first to establish a theory of optimal capital structure. Inside of this theory, they developed two propositions: (1) the first assertion that the level of leverage of a company does not affect its market value, which is steady regardless of the proportions of debt and equity chosen in financing the company, (2) the second suggestion describes the weighted average cost of an enterprise as being unaffected by the company's leverage. Moreover, Modigliani and Miller's theorem is considered the most significant reference from the all theories of capital structure. Net Income Theory, Net Operating Income Theory and Modigliani and Miller Approach to Capital Structure are classical theories of capital structure. Trade-off Theory, Pecking Order Theory, Agency Cost Theory, Information Asymmetry Theory, Signaling theories are modern theories of capital structure.

It is substantial for a company to detect how to finance its assets. It should be decided which use external or internal sources. All these determination are linked with capital structure choices of firms. The elements affecting capital structure can be categorized as firm specific, industry specific, country specific or sector specific. In this study, our focus is on sector specific factors. This paper describes a study, where Central Bank of the Turkish Republic (CBRT) manufacturing industry sectors financial data was examined over a period of 15 years, namely 2002-2016 which analyzes the effects of economic parameters on the capital structure. This study is important from the point of view of forming a table which evaluates the effect of economic parameters separately in each sector. Regarding the attributes of supposed to capital structure decisions of firms, 4 economic variables have been used in the analysis. Sectors causing data loss were removed from the analysis and similarities were combined and 8 sectors were identified in the analysis. These sectors are the manufacturing of food and beverages and tobacco, the manufacturing of textiles, the manufacturing of motor, land vehicles, the manufacturing of trailers and semi trailers, the manufacturing of rubber and plastics, the manufacturing of leather and leather products, the manufacturing of basic metals, the manufacturing of paper and paper products, manufacturing of computers, electronics and optical products. In order to explain the capital structure in the model, the ratio of foreign resources / total assets was used as a dependent variable. In the study, inflation rates, exchange rates, GDP and interest rates are handle as economic parameters. The inflation rate is based on Producer Price Index (PPI). Exchange rate is treated as dollar parity. GDP values are taken into consideration in the analysis because foreign investors has in the sectors. These parameters was used independent variables. This study is based on regression analysis. The case of one dependent variable in regression model is called simple linear regression. A simple linear regression analysis was conducted to examine the effects of economic parameters on capital structure.

The simple linear regression models, performed as part of this study, show that there are statistically meaningful relationships between economic parameters

(particularly with GDP) and capital structure. However a statistically significant regression analysis does not imply causal relationship between independent and dependent variables.

R^2 value on the tables demonstrates, how much of changes in the dependent variable (capital structure) are explained by independent variables (economic parameters). Adjusted R^2 value demonstrates how much of variance in the dependent variable is explained by the independent variable. Regression coefficient showed that, gross domestic product (GDP) which is one of the independent variables, was statistically significant on manufacturing food, beverage and tobacco, manufacturing leather and leather products, manufacturing paper and paper products, manufacturing rubber and plastics, manufacturing motor and land vehicle. Interest rate variable was statistically significant on manufacturing motor and land vehicle, manufacturing computers, electronics and optical products, manufacturing leather and leather products, manufacturing textiles products. Exchange rate variable was statistically significant on manufacturing rubber and plastics, motor and land vehicle. Inflation variable was significant only on manufacturing rubber and plastics. Model that will be build on basic metal manufacturing was not found significant. This study is consistent that with Aghapour and Chekanskiy studies results.

In summary, capital structures of most of the TCMB manufacturing industry sectors, were statistically significant affected by gross domestic product (GSYH) and interest. On the other hand, inflation affects only one sector and Exchange rate affects two sectors statistically significant.

PERSONEL GÜÇLENDİRME İLE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ALGISI VE İLİŞKİSİ: LİMAN İŞLETMESİ ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ*

Tunay SEVER ELÜSTÜN** & İlyas SÖZEN***

Öz

Çalışmanın amacı, liman işletmeleri çalışanlarının personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık algılarının incelenmesi, personel güçlendirme, örgütsel bağlılık ilişkisinin araştırılmasıdır. Araştırma İzmir ili Aliğa ilçesinde özel bir liman işletmesinde yapılmış olup, 150 çalışana anket uygulanmıştır. Anket 2017 yılının Temmuz ayında uygulanmış ve 48 sorudan oluşmuştur. Ankette sosyo demografik verilere yönelik bir ölçek, personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık için ayrı ölçekler kullanılmıştır. Veri analizleri SPSS programıyla yapılmıştır. Sosyo demografik değişkenlerin tanımlayıcı istatistik analizleri yapılmıştır. Personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık ölçeklerinin, sosyo demografik değişkenler arasındaki farklılaşma durumunu araştırmak için ANOVA ve t testleri uygulanmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkiyi ölçmek için Pearson korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Personel güçlendirme yaş değişkeninde 42 yaş üstü çalışanlarda anlam boyutunda farklılıklar saptanmıştır. Çocuk sayısı değişkeninde 4 çocuk sahibi çalışanlarda etki boyutunda, 2 çocuk sahibi çalışanlarda özerklik boyutunda farklılıklar saptanmıştır. İzmir’de bulunma süresi değişkeninde 0-5 yıldır İzmir’de bulunan çalışanların etki boyutunda farklılıklar, 16-20 yıldır İzmir’de bulunan çalışanların anlam boyutunda yüksek puanlar ortaya çıkmıştır. Unvanda çalışma süresi değişkeninde 15 yıl ve üzeri çalışanların anlam boyutunda farklılıklar görülmüştür. Örgütsel bağlılık ile eğitim durumu değişkenine göre ilköğretim mezunu çalışanların devam ve normatif bağlılıklarının yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Unvan değişkenine göre, operatör unvanındaki çalışanların normatif bağlılıklarının en yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Personel güçlendirme alt boyutlarıyla örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analiziyle personel güçlendirme uygulamalarının, çalışanların örgütsel bağlılıklarındaki değişikliği %17 oranında açıkladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Personel Güçlendirme, Örgütsel Bağlılık, Liman İşletmesi

PERCEPTION AND RELATIONSHIP WITH EMPLOYEE EMPOWERMENT AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT: CASE FROM PORT OPERATION EMPLOYEES

Abstract

The aim of this study is to examine perception and relationship with employees empowerment and organizational commitment. The research was carried out at a private port in İzmir Aliğa and the survey applied to 150 employees. The survey consists of 48 questions three scales (socio demographic, empowerment and

* Bu çalışma Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi “Personel Güçlendirme İle Örgütsel Bağlılık Algısı ve İlişkisi: Liman İşletmesi Çalışanları Örneği” kaynak alınarak hazırlanmıştır.

** Öğr. Gör., Okan Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Bölümü, tunay.elustun@okan.edu.tr

*** Doç. Dr., İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, ilyas@kavram.edu.tr

commitment). The survey was implemented in July of 2017. SPSS program was used for data analysis. Descriptive analyses of socio-demographic variables were performed. ANOVA and t tests were applied to investigate the differentiation between socio demographic variables and the empowerment and organizational commitment scales. Pearson correlation analysis and regression analysis were performed to measure the relationship between the scales. Differences in dimension of meaning were found among those over the age of 42 in subdimensions of empowerment. Differences in dimension of impact were found among those employees with 4 children. Differences in dimension of self determination were found among those employees with 2 children. Differences in dimension of impact were found among those 0-5 years employees who lives in İzmir. Differences in dimension of meaning were found among those 16-20 years employee who lives in İzmir. Differences in dimension of meaning were found for the participants of for more than 15 years working on the same title. According to the organizational commitment and educational status variable, continuance and normative commitment of primary education graduates were high. According to the title variable, the normative commitment of the operators was determined to be at the highest level. A positive and significant relationship was found between subdimensions of empowerment and organizational commitment. Regression analysis showed that empowerment has affected on employee's organizational commitment by 17%.

Keywords: *Employees Empowerment, Organizational Commitment, Port Operation*

Giriş

Hızlı bir gelişim ve değişimin yaşandığı, rekabetin en üst düzeyde gerçekleştiği günümüzde insan çoğu zaman göz ardı edilmektedir. İnsan, işletme için en önemli kaynaktır. İnsan bir makine ya da araçtan ziyade, sosyal ve psikolojik bir varlıktır. İnsanın sosyal ve psikolojik yönünü gören, insan odaklı çalışan işletmeler etkili, verimli ve başarılı olurken, çalışanlarını örgüte daha fazla bağlamaktadır. İşletme giderlerinin büyük bir kısmını insan kaynakları uygulamaları oluşturmakta, maliyetler arasında insan kaynakları bütçesi önemli bir yer kaplamaktadır. İşletmeler çalışanların temini, eğitimi, gelişimi, motivasyonu için büyük miktarlarda zaman ve para harcamaktadır. İnsan kaynakları giderlerini en aza indirmek, verimliliği ve performans arttırmak, daha etkin ve başarılı bir örgüt yaratmak için örgütte bağlılık yaratmak gerekmektedir. Çalışanların örgüte bağlanmasının hem işletme hem de birey için avantajları olmaktadır. Örgütsel bağlılığı yüksek çalışanlara sahip işletmelerin rekabet gücü, yaratıcılığı, yeniliğe ve değişime ayak uydurması daha kolay olmaktadır. Örgütsel bağlılığın yüksek olduğu işletmelerde devamsızlık, geç gelme, işten ayrılma gibi sorunlar yaşanmazken, işler ve süreçler kesintiye uğramadan planlandığı gibi ilerler, motivasyon ve zaman kaybı yaşanmaz. Personel seçme, yerleştirme, işletmeye uyum, eğitim ve gelişim gibi zor, zahmetli ve maliyetli süreçlerle minimum ölçüde ilgilenilmektedir. Günümüzde bilgi işletmelerin en önemli kaynaklarından biri olurken, çalışanlarını örgüte bağlayan işletmeler rakiplerine bilgi sızdırma gibi sorunlar yaşamamaktadır. Bağlılıkla birlikte çalışan ve işletme arasında karşılıklı güven ortamı oluşmakta, çalışan severek ve isteyerek tüm enerjisini örgütü için harcamakta, işini hayatının merkezine getirmekte her türlü fedakarlığı yapmaktadır. Örgütüne bağlı çalışan işine büyük bir değer vermekte, işinde uzmanlaşmakta, daha az hata yaparak profesyonelleşmekte, kendini aşmakta ve bir başarı hikayesi ortaya koymaktadır.

Çalışanın etkin ve verimli olması, örgüte bağlılığın artırılması için, personel güçlendirme önemli bir konudur. Çalışan kendini ve işini değerli hissettiği takdirde örgüte en yüksek bağlılığı göstermektedir. Değer ise personel güçlendirmeyle kazanılmaktadır. Personel güçlendirmede yönetimin görevi; çalışana güç, yetki ve sorumluluk kazandırmak, çalışana destek olmak, çalışanın hata yapma olasılığını en aza indirmek ve başarılı olmasını teşvik etmektir. Personel güçlendirmede yönetici aracı rolünü üstlenerek yönetimden aldığı güçle birlikte eğiten, motiven eden, koçluk ve danışmanlık yapan bir rehber olmaktadır. Güçlendirmeyle çalışana verilen yetki sayesinde, çalışan kendinden sorumlu olabilecek, başarı ve başarısızlığının sonuçlarını kabullenerek hatalarını düzeltme konusunda motivasyon sahibi olacaktır. Çalışan başarı için cesaretlenerek, yaratıcılığını kullanabilecek, yenilik ve değişime açık olacaktır. İşletmeler personel güçlendirme, örgütsel bağlılık gibi kavramlarla örgütün işini kendi işi gibi benimseyen, kendini kontrol edebilen, hatalarından ders çıkarabilen, eğitim ve gelişimi kültür haline getirerek kendini, ekibini ve örgütünü sürekli geliştiren çalışanlara sahip olacaktır. Emek yoğun, iş güvenliğinin ve uzmanlaşmanın önemli olduğu, insan odaklı işletmeler olan liman işletmelerinde örgütsel bağlılığı sürdürebilmek için, insan kaynakları uygulamaları, personel güçlendirme gibi kavramlar her geçen gün daha fazla gündeme gelmektedir. Çalışma bir liman işletmesi çalışanlarının personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık kavramları, algıları, ilişkileri hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

1. PERSONEL GÜÇLENDİRME

Küreselleşmenin etkisiyle artan rekabet, işletmelerin farklılaşmasını ve değişimini beraberinde getirmektedir. Müşteri memnuniyetini en üst seviyede tutabilmek, her zaman tercih edilebilir ürün ve hizmetler sunabilmek, değişen teknolojiye ayak uydurabilmek yenilik ve farklılıkla gerçekleşebilmektedir. İşletmelerde ihtiyaç duyulan yenilik ve değişim insan faktörüyle yerine getirilmektedir. İşletmenin başarılı olabilmesi çalışanlarının başarısı ve dolayısıyla insan kaynaklarının ve insan kaynakları uygulamalarının başarısı olmaktadır. Çağdaş yönetim, geleneksel yönetimin aksine insanı başarılı kılmak için güçlendirme kavramını ortaya koymaktadır (Çalışkan ve Hazır, 2012:51).

Güçlendirme geçmişten günümüze farklı şekillerde tanımlanmıştır. Hales ve Klidas (1998) güçlendirmeyi “bilgi, enformasyon ve gücün astlarla paylaşılması” şeklinde belirtmiştir. Cunnigham ve arkadaşları güçlendirmeyi “karar verme gücünün, bu güce sahip olmayanları da kapsayacak şekilde yeniden dağıtılması” olarak tanımlanmıştır. Appelbaum güçlendirmeyi, işletme üzerinden tanımlayarak anlatmaya çalışmıştır. Güçlendirmeyi bir felsefe olarak görmüş, alt kademede çalışan kişilerin sahip olabileceği etkide artışlar şeklinde belirtmiştir. Bu ve buna benzer yaklaşımları benimseyen yazar grubu üst yönetimin güçlendirme için yapması gerekenler üzerinde durmuş, güçlendirmenin bir yönetim işi olduğunu belirtmiştir. Diğer bir yaklaşım ve yazar grubuna göre işletme yönetiminin yaptıklarıyla değil, iş görenin yapılanlar hakkındaki algısıyla ilgilidir. Bu yaklaşıma göre üst yönetim ne yaparsa yapsın, iş gören yapılanları kendisine yönelik olarak hissetmediği sürece güçlendirme meydana gelmemektedir (Çöl, 2008:36).

Conger ve Kanungo (1988), yönetim uygulamalarıyla çalışanların yetki sahibi olabileceğini güçlendirmenin oluşmasını sağlayabileceğini, fakat bu uygulamaların tek başına yeterli olmayacağını belirtmiştir. Conger ve Kanungo’ya göre güçlendirme bir

motivasyon ve yeterlilik kavramıdır. Bazı araştırmacılarla birlikte Thomas ve Velthouse (1990), Conger ve Kanungo'nun izinden giderek güçlendirmenin tek bir kavramla açıklanamayacağını ve çok yönlü bir iş olduğunu savunmuşlardır (Spreitzer, 1995:1443).

1.1. Personel Güçlendirme Bakış Açıları

Personel güçlendirme konusunda yapılan çalışmalar neticesinde iki temel bakış açısı ortaya çıkmıştır. İlk olarak iş yerinde çalışanın güçlenmesi için sosyal ve yapısal faktörlerin önemsendiği davranışsal yaklaşım, ikinci olarak güçlendirmenin psikolojik ve motivasyonel yönünü önemseyen bilişsel yaklaşım ortaya çıkmıştır (Gürbüz, Kumkale ve Oğuzhan, 2013:792).

Davranışsal güçlendirmede çalışanın karar verebilmesi için cesaretlendirilmesi, gücün paylaşılması, yetenek ve deneyimlerini ortaya koyabilmesi amaçlanmaktadır (Gümüştekin ve Emet 2015: 91). Davranışsal güçlendirme uygulamalarında, işletmelerde güçlendirilmiş personeller yaratmak için kendi kendini idare edebilen takımların kurulması amaçlanmaktadır. Takımlar ekipleri belirler, ekibe yeni katılacak elemanların işe alınmasında rol oynarlar. İş programlarının hazırlanması, standartların belirlenmesi, performans yönetimi, ekiplerin izlenmesi, disiplin kararlarında söz sahibi olma gibi yetkilerle takımlar personel güçlendirme sürecine katılırlar (Erol, 2013:12).

Güçlendirme bilişsel olarak dört boyutta incelenmiş olup, personel güçlendirmenin dört boyutunun her biri ayrı bir ihtiyaç ve güçlendirici kavramdır (Thomas ve Velthouse, 1990:671).

1.2. Personel Güçlendirme Boyutları

Anlam boyutu; Çalışanların görevlerini işletme hedef ve amaçlarına uygun olarak kendi idealleri ve standartları doğrultusunda gerçekleştirmesiyle ilgilenir. Çalışanın görevini önemli görmesi ve görevin önemsenmesi anlam boyutunda başarıyı getirir. Çalışan anlam yükleyemediği işe karşı duyarsızlaşır, ilgisizleşir, hissizleşir. Anlamlılık yükseldikçe çalışanın katılımı, enerjisi ve bağlılığı artar (Thomas ve Velthouse, 1990:672-673).

Seçim boyutu; Çalışanın işi üzerinde özgür olarak davranabilmesi, gerektiğinde davranışlarını değiştirebilme gücünün olmasıdır. Seçim özgürlüğü olan çalışan kendini işin merkezinde hisseder ve geleceğini tayin edebileceğine inanır (Doğan ve Demiral, 2009:51).

Etki boyutu; Kişinin yaptığı iş ile işletmede bir etki bıraktığını, sonuçlar üzerinde etkili olduğunu hissedebilmesidir. Etki boyutu ile başkalarının kararlarının ve çalışmalarının her seviyede etkilenebileceği düşünülmektedir (Sigler ve Pearson, 2000:29).

Yetkinlik boyutu; Çalışanların işleri konusunda kendilerini yeterli görmesi, işi yapma becerisi ve yetkinliği konusunda kendilerine güvenmesini belirtmektedir. Kendilerini yeterli görmeyen çalışanlar işin yapılabilmesi konusunda yeterli hissetmeyecek, bilgi ve becerilerini kullanmak istemeyerek işi yapmaktan kaçınacaklardır. Kendilerini yeterli hisseden çalışanlar ise iş yerlerinde, işleriyle ilgili konularda zorluklarla karşılaşsalar bile yılmayacak zorlukları çalışarak yenmeyi deneyeceklerdir (Tekiner, 2014:172).

1. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Örgütsel bağlılık; örgütün amaç ve hedeflerinin çalışanlar tarafından benimsenmesi, kabul edilmesi, çalışanların performans ve yeteneklerini kullanması, örgüt içerisinde aidiyet ve sürekliliğin sağlanması için istekli olma olarak ifade edilmektedir. Örgütsel bağlılıkla organizasyon ve birey arasında psikolojik bağlılık oluşmaktadır (Telli ve Ünal, 2015:3).

Örgütsel bağlılık kavramı, 1956 yılında Whyte tarafından ilk kez incelenmiştir. Sonrasında önce Porter, Mowday, Steers, Allen, Meyer, Becker ve pek çok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Porter, Steers, Mowday, Boulian gibi araştırmacılar örgütsel bağlılığın; “bireyin, örgütsel amaçları ve değerleri kabul ederek benimsenmesi, örgütsel amaçları başarmaya yönelik gönüllü olarak çaba harcaması ve örgütsel üyeliği sürdürmeye güçlü bir istek duyması şeklinde tanımlamıştır (Kitapçı ve Kaygısız, 2014:162).

Bağlılık, toplum duygusuyla bağlantılı bir kavram olup içgüdünün duygusal olarak anlatım biçimidir. Sadık olma biçimini anlatmaktadır. Bağlılık yüksek derecede bir duygudur. Örgütsel bağlılık, örgüt içinde ve dışında birçok ögeye bağlılık şeklinde görülebilir. Örgüt içinde yöneticilere, çalışma arkadaşlarına, ilgili olunan topluluklara, örgüt dışında müşterilere, çeşitli sendika ve örgütlere bağlılıklar görülebilir. Örgütsel bağlılık; örgüte bağlılık, mesleğe bağlılık, işe bağlılık, iş arkadaşlarına bağlılık, yönetime bağlılık şeklinde görülebilir. Özellikle işe bağlılık, kompleks bir bağlılık oluşturmaktadır. İşe etkin olarak katılım, işi yaşamının merkezi olarak görme, kendini iş ve iş performansı ile tanımlama olarak görülmektedir (Güneş, Bayraktaroğlu ve Kutanis, 2009:485).

Örgütsel bağlılık, iş gören devrini engelleyen bir kavram olmaktadır. İş gören devri; örgütlerde maddi kayıp yaşanmasıyla birlikte çalışanlar arasındaki motivasyonun bozulmasına neden olmakta, işin kalitesinde düşmeler meydana getirmektedir. Örgütsel bağlılığın sağlanmasıyla, iş gören devrinden dolayı yaşanan sorunlar ortadan kalkmaktadır (Arabacı, Alanoğlu ve Doğan, 2014:197).

1.1. Örgütsel Bağlılığın Sınıflandırılması

Örgütsel bağlılık farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde incelenmiştir. Katz ve Khan (1977), örgütsel bağlılığı iç ve dış ödülleri olarak incelemiştir. O'Reilly III ve Chatman (1986), örgütsel bağlılığı üç boyutta ele almış olup, bunlar uyum bağlılığı, özdeşleşme bağlılığı ve içselleştirme bağlılığıdır. Allen ve Meyer (1990), örgütsel bağlılığı üç boyutta ele almış olup, bunlar duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılıktır. Çalışanın örgütüne kendi menfaati için bağlılığını, farklı araştırmacılar farklı isimlerde ama benzer özellik gösteren boyutlarda belirtmişlerdir. Katz ve Khan'ın araçsal bağlılığı, Mowday ve arkadaşlarının davranışsal bağlılığı, O'Reilly III ve Chatman'ın uyum bağlılığı, Allen ve Meyer'in devam bağlılığı benzerlik göstermektedir. Çalışanın kendi çıkarlarının haricinde örgüt için, örgütün amaç ve değerleri için bağlılık göstermesini farklı araştırmacılar, farklı isimlerde ama benzer özellik gösteren boyutlarda belirtmişlerdir. Katz ve Khan'ın anlatımsal bağlılığı, Mowday ve arkadaşlarının tutum bağlılığı, O'Reilly III ve Chatman'ın içselleştirme bağlılığı, Allen ve Meyer'in duygusal bağlılığı benzer özellik göstermektedir (Erdem ve Uçar, 2013:1516).

1.1.1. Tutumsal Bağlılık

Tutum, kişinin bir kimseye ya da objeye karşı zihinsel olarak vaziyet alış hali hazır olma durumudur. Tutum doğrudan fark edilebilen bir özellik değildir. Bireyin gözlenebilen davranışlarından yorumlanarak fark edilebilir. Tutum bilişsel, duygusal ve davranışsal öğeleri barındırır. Bilişsel öge tutum hakkında sahip olunan bilgilerdir, tutuma göre bireyin hissettiği duyguyu sevme ya da sevmeme ölçüsünü gösterir. Davranışsal öge ise, iki öge sonucunda bireyin davranışını ortaya çıkarır. Bir bireyin işine karşı oluşturduğu tutumlar mevcuttur. Tutumsal bağlılık kişinin amaçları ile örgütün amaçlarının örtüşmesi, çalışanın kimliğinin örgütle uyuşması olarak belirtilmektedir. Tutumsal bağlılık hakkında beş yaklaşım mevcuttur. Yaklaşımlar; Kanter yaklaşımı, Etzioni yaklaşımı, O'Reilly ve Chatman yaklaşımı, Penley ve Gould yaklaşımı, Allen ve Meyer yaklaşımıdır (Perçin, 2008:30-32).

1.1.2. Davranışsal Bağlılık

Davranışsal bağlılık, kişinin kendi davranışları sonucunda gelişen bir bağlılık türüdür. Kişi bir örgütte uzun süre kaldığında, yaşanan sorunlara karşı bazı davranışlar geliştirir. Birey bir davranışta bulunduktan sonra, bazı etmenler nedeniyle davranışlarını sürdürmekte ve bu davranışlarına bağlanmaktadır. Çalışanlar çalıştığı örgütte elde ettiği ekonomik ve sosyal faydalar için, davranışlarını düzenleyerek belirli sınırlar içinde hareket ederler. Bunu belirli yan faydaları kaybetmemek ya da yan fayda elde etmek için yaparlar. Bireyler davranışları sonucunda elde ettikleri yan faydaları kaybetmemek için örgüte bağlılıklarına devam etmektedirler (Şenergüç, 2009:66-67).

1.1.3. Çoklu Bağlılık Yaklaşımları

Tutumsal bağlılığın genişletilmiş olarak incelenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Örgütsel bağlılık yaklaşımları incelendiğinde, örgütün tümüne bağlılık olarak düşünülmüştür. Çoklu bağlılık yaklaşımlarına göre, örgüt farklı amaçları yerine getiren gruplardan oluşmuştur. Çoklu bağlılık yaklaşımına göre birey örgütüne, iş arkadaşlarına, mesleğine, müşterilerine, yöneticilerine, farklı derecede bağlılıklar göstermektedir. Çoklu bağlılık yaklaşımına göre, her birey kaynaklara göre farklı bağlılıklar geliştirmektedir. Bir kişinin örgütüne bağlılığı, örgütün müşterilerine uygun fiyatlı ürünler sunmasıyla ilgili olabilmekteyken, bir başka kişinin bağlılığı örgütün çalışanlara gösterdiği ilgisinden dolayı olabilmektedir. Çoklu bağlılıklar, örgütün iç ve dış unsurlarının toplamı olarak oluşmaktadır. Çalışan; örgüt içinde iş arkadaşlarına, yöneticilerine, referans gruplarına, örgüt dışında tedarikçilere, müşterilere, meslek odalarına, sendikalara, topluma farklı bağlılıklar göstermektedir (Gören, 2012:55-56).

1.2. Allen ve Meyer Yaklaşımı

Allen ve Meyer yaklaşımında bağlılık üç boyutta incelenmiştir. Allen ve Meyer'e göre üç bağlılık türünün de bireyde olması, çalışan ve işletme açısından maliyetleri azaltır. İşletmeler güçlü duygusal bağlılıkları olan çalışanlar istemekte, güçlü bir devam bağlılığında bulunmaları ve güçlü normatif bağlılığın sürdürülmesi gerektiğini düşünmektedirler. Allen ve Meyer bağlılığın farklı psikolojik durumlardan, farklı derecelerde etkilenerek oluştuğunu düşünürler. Bazı çalışanlar bağlılığı güçlü bir ihtiyaç olarak düşünür. Bazı çalışanlar bağlılığı güçlü bir zorunluluk olarak düşünür. Bazı çalışanlar ise güçlü bir arzu olarak düşünürler. Kişinin işletmeye bağlılığı farklı

psikolojik durumları yansıtır. Allen ve Meyer'e göre çalışanın en önemli psikolojik ihtiyacı organizasyon içinde rahat hissetmek ve işteki rolüne hakim olmaktır. Allen ve Meyer'e göre bağlılığın üç fonksiyonunun her biri farklı şekillerde ve bağımsız olarak gelişmiştir (Allen ve Meyer, 1990:2-4).

Araştırmada örgütsel bağlılık Allen ve Meyer yaklaşımının Duygusal, Devam ve Normatif Bağlılık türleri baz alınarak ölçülmüştür.

Duygusal bağlılık; Kişinin örgüte karşı duygusal bir bağ oluşturmasıyla oluşur. Kişi organizasyonun amaç ve değerleriyle kendi rolü ve değerlerini örtüştürerek, kendi iyiliği doğrultusunda bağlanır. Duygusal bağlanma yaklaşımını en iyi anlatan araştırmacıların başında Porter ve arkadaşları gelmektedir. Porter ve arkadaşları duygusal bağlılığı, bireyin bir organizasyonla özdeşleşmesinin göreceli kuvveti olarak tanımlamaktadır. Allen ve Meyer, Porter ve arkadaşlarının bağlılığı ölçmek için kullandıkları örgütsel bağlanma anketini kullanılabilir olarak değerlendirmişlerdir. Anket, psikometrik olarak yeterli ve istikrarlıdır (Allen ve Meyer, 1990:2-4).

Devam bağlılığı; Devam bağlılığında, çalışan işinden ayrılmak istese bile işinden ayrılmasıyla karşılaşacağı güçlükler ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle iş yerinden ayrılamayacaktır (Kaya ve Selçuk, 2007:180).

Normatif bağlılık; Çalışanın kendisini örgüte karşı sorumlu hissetmesi, görevlerinin farkında olması, örgüte karşı üyeliğini devam ettirme zorunluluğunun farkında olması gerekçeleriyle hissettiği bir bağlılık türüdür. Normatif bağlılık ve devam bağlılığı arasındaki fark, normatif bağlılıkta çalışmaya karşı maddi yarara önem verilmemesidir. Çalışanın geçmişi, ailevi alışkanlıkları, toplumsal değerleri, uzun süre aynı yerde çalışılması, övgü duyulması örgüte bağlılığın çalışan tarafından bir gurur olarak algılanmasına neden olur. Kişi örgüte bağlılığı ahlaki bir zorunluluk olarak görür. Çalışan örgüte bağlılığı en doğru davranış ve bir erdem olarak gördüğü için örgüt üyeliğini devam ettirir (Kaya ve Selçuk, 2007:180).

2. PERSONEL GÜÇLENDİRME VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR

2.1. Literatür Kıyaslaması

ÇALIŞMA	YAZAR	YIL	EVREN	YÖNTEM	AMAÇ
Personel Güçlendirme İle Çalışanların Örgüte Bağlılığı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Uygulama	Koç	2008	İstanbul'da Üç Özel Bankanın Çalışanları 102 Anket	1.) Spearman Korelasyon Analizi 2.) T Testi ve Tek Yönlü Varyans Testi	1.) Personel Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki 2.) Güçlendirme ve Demografik İlişkiler 3.) Bağlılık ve Demografik İlişkiler
Örgütsel Bağlılığın Sağlanılmasında Bir Araç Olarak Personel Güçlendirme	Çelebi	2009	Karaman Defterdarlığı 84 Anket	1.) Korelasyon ve Regresyon Analizleri 2.) T Testi ve Anova	1.) Personel Güçlendirme Boyutları ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki 2.) Bağlılık ve Demografik İlişkiler
Personel Güçlendirme İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma	Mujka	2011	Kosova Priştina'da Bulunan Bir Türk Bankası Çalışanları 80 Anket	1.) Pearson Korelasyon Analizi 2.) Regresyon Analizi	1.) Personel Güçlendirme Boyutları ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki 2.) Bağlılık Türleriyle Güçlendirme İlişkisi
Psikolojik Güçlendirme Algısının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma	Karakaş ve Serçek	2014	Mardin ve Diyarbakır 4 ve 5 Yıldızlı Otel Çalışanları 234 Anket	Korelasyon ve Regresyon Analizleri	Personel Güçlendirme Boyutları İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi
Örgütlerde Algılanan Personel Güçlendirmenin Örgütsel Bağlılık İle İlişkisi: Bir Kamu Kurumunda Araştırma	Akgün	2015	Bakanlık Şube Müdürleri ve Uzman Personeller 80 Anket	Spearman Korelasyon Analizi	Personel Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi (Boyutlar Dahil Edilmiştir)
Otel İşletmelerinde Personel Güçlendirme Algıları ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler	Yazıcıoğlu ve Erol	2016	Ankara'da 16 Konaklama İşletmesi Çalışanları 410 Anket	1.) Korelasyon ve Regresyon Analizleri 2.) T Testi ve Anova	1.) Personel Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi 2.) Güçlendirme ve Demografik İlişkiler 3.) Bağlılık ve Demografik İlişkiler
Öğretmenlerin ve Okul Yöneticilerinin Psikolojik Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılıklarına İlişkin Algıları	Şan	2017	Denizli İli Kale ve Tavas İlçesi İlköğretim ve Ortaöğretim Okulu Çalışanları 393 Anket	1.) Spearman Korelasyon Analizi 2.) T Testi ve Anova	1.) Personel Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi 2.) Güçlendirme Boyutları İle Demografik İlişkiler 3.) Bağlılık ve Demografik İlişkiler
Empowerment and Organizational Commitment of Chiropractic Faculty	Henkin ve Marchiori	2003	Amerika'daki ve Kanada'daki Şirotterapi Okulları Çalışanları 560 Anket	Spearman Korelasyon Analizi, Regresyon Analizleri	1.) Personel Güçlendirme Boyutları ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi 2.) Personel Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık İle Demografik İlişkiler
Psychological Empowerment: The Influence on Organizational Commitment Among Employees in the Construction Sector	Ambad ve Bahron	2012	Malezya Kota Kinabalu Bölgesindeki 20 İnşaat Şirketinin Çalışanları 171 Anket	Regresyon Analizi	1.) Personel Güçlendirme Boyutları ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi 2.) Hizmet Süresi, Eğitim Düzeyi İle Personel Güçlendirme ve Bağlılık İlişkisi

Literatürde konuyla ilgili çok sayıda araştırma olup, ölçekler bakımından en yakın araştırmalar tabloda belirtilmiştir. Araştırmalar personel güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkileri analiz etmek için yapılmıştır. Dokuz araştırmadan yedisi Türkiye'de diğer ikisi ise yurtdışında yapılmıştır. Türkiye'deki araştırmalar banka, otel, kamu kurumlarında ve okullarda yapılmış olup, yurtdışındaki araştırmalar ise okullarda ve inşaat şirketlerinde yapılmıştır. Koç'un 2008 yılındaki, Yazıcıoğlu ve Erol'un 2016 yılındaki ve Şan'ın 2017 yılındaki çalışmalarında personel güçlendirme ve örgütsel

bağlılık ile birçok demografik kriter incelenmiştir. Demografik kriterlerin göz önünde bulundurulduğu diğer iki araştırmadan Çelebi'nin 2009 yılında yaptığı çalışmada sadece örgütsel bağlılık ile demografik ilişkiler incelenmiştir. Ambad ve Bahron'un 2012 yılında yaptığı çalışmada ise hizmet süresi ve eğitim düzeyi ile personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık ilişkisi incelenmiştir.

2.2. Literatür Sonuç Kıyaslaması

	YAZAR	YIL	KORELASYON	REGRESYON	DEMOGRAFIK VERİLER İLİŞKİSİ
TÜRKİYE'DE KAMUDA YAPILAN ARAŞTIRMALAR	Çelebi	2009	1.) Personel Güçlendirme İle Duygusal Bağlılık Pozitif İlişki 2.) Güçlendirme İle Normatif Bağlılık Pozitif İlişki.	52%	1.) Eğitim İle Normatif Bağlılık İlişkisi 2.) Kıdem İle Normatif Bağlılık İlişkisi 3.) Medeni Durum İle Duygusal ve Normatif Bağlılık İlişkisi 4.) Yaş İle Devam Bağlılığı Arasında İlişki 5.) Gelir Durumuna Göre Duygusal, Devam ve Normatif Bağlılık İlişkisi
	Akgün	2015	1.) Personel Güçlendirme İle Örgütsel Bağlılık Pozitif, Anlamli İlişki. 2.) Güçlendirme Boyutlarıyla Duygusal ve Normatif Bağlılık Pozitif, Anlamli İlişki.	Regresyon Analizi Yapılmamıştır	Demografik İlişkilere Bakılmamıştır.
	Şan	2017	Personel Güçlendirme Boyutları İle Örgütsel Bağlılık Arasında Düşük, Olumlu İlişki.	Regresyon Analizi Yapılmamıştır	1.) Güçlendirme Anlam Boyutu İle Görev Yeri, Kıdem, İşi İsteyerek Seçme ve İş Tatmini İlişkili. 2.) Evli ve İşi İsteyerek Seçenler İle Özerklik İlişkisi. 3.) Yöneticilerde Etki Algısı Yüksek. 4.) Normatif Bağlılık Sınıf Öğretmenlerinde, İşi İsteyerek Seçmiş ve İş Tatmini Olanlarda Yüksek. 5.) Duygusal Bağlılık Yöneticiler ve 21 Yıldan Fazla Kıdeme Sahip Çalışanlarda Yüksek. 6.) Devam Bağlılığı Bekar ve Ortaöğretim Çalışanlarında Yüksek.
TÜRKİYE'DE ÖZEL SEKTÖRDE YAPILAN ARAŞTIRMALAR	Koç	2008	1.) Personel Güçlendirme İle Örgütsel Bağlılık Anlamli, Pozitif ve Orta Dereceli İlişki. 2.) Bağlı Çalışanlarla Pozitif, Orta Düzeyli İlişki. 3.) Alternatifçilerle Negatif, Orta Düzeyli İlişki.	Regresyon Analizi Yapılmamıştır	Personel Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık Algıları İle Cinsiyet, Yaş, Medeni Durum, Eğitim Seviyesi, Toplam Çalışma Süresi, İşletmedeki Pozisyon ve İşletmedeki Çalışma Süresi Arasında İlişki Bulunmamıştır.
	Mujka	2011	1.) Personel Güçlendirmenin Anlam ve Seçim Boyutuyla Pozitif İlişki. 2.) Güçlendirme İle Devam ve Normatif Bağlılık İlişkisi.	Anlam ve Seçim Boyutu: 35%	Demografik İlişkilere Bakılmamıştır.

	Karakaş ve Serçek	2014	Personel Güçlendirme Boyutları ve Örgütsel Bağlılık Arasında Aynı Yönde, Orta Düzeyde, Anlamlı İlişki.	30%	Demografik İlişkilere Bakılmamıştır.
	Yazıcıoğlu ve Erol	2016	Personel Güçlendirme Boyutları ve Örgütsel Bağlılık Arasında Anlamlı İlişki.	24%	1.) Güçlendirme Algıları Eğitim Düzeyi, Örgütteki Konum ve Gelir Düzeyine Göre Farklılaşmaktadır. 2.) Örgütsel Bağlılık Eğitim Düzeyi, Organizasyon Konumu, Gelir Düzeyi, Yaş, Hizmet Süresi ve Bölüm Değişkenleri Açısından Farklılık Göstermektedir.
DÜNYADA YAPILAN ARAŞTIRMALAR	Henkin ve Marchiori	2003	1.)Güçlendirme Boyutları İle Devam Bağlılığında Negatif 2.) Güçlendirme Boyutları Duygusal ve Normatif Bağlılık İle Pozitif İlişkiler.	Demografik İlişkilere Bakılmıştır.	Psikolojik Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık İle Cinsiyet, Yaş, Akademik Rütbe, Çalışma Şekli (Part Time-Full Time), Görev Alanı Değişkenleri Arasında İlişki Bulunmamıştır
	Ambad ve Bahron	2012	Yapılmamıştır	29%	1.) Personel Güçlendirmenin Seçim ve Etki Boyutu Örgütsel Bağlılığı Etkilemektedir. 2.) Hizmet Süresi ve Eğitim Düzeyi Personel Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık İlişkisini Etkilememektedir.

Çalışmalar Türkiye’de kamuda yapılan, Türkiye’de özel sektörde yapılan ve Dünya’da yapılan araştırmalar olarak sınıflandırılmıştır. Korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında alt boyutlarda değişiklikler olması ile birlikte personel güçlendirmenin genel olarak örgütsel bağlılığı anlamlı olarak etkilediği görülmektedir.

Regresyon analizi sonuçları kıyaslandığında 2009 yılında Çelebi’nin yaptığı çalışma dikkat çekmektedir. Çalışmanın sonucunda personel güçlendirme uygulamalarının çalışanların örgütsel bağlılıklarındaki değişikliği %52 gibi yüksek bir oranda etkilediği görülmektedir. Araştırma kadrolu çalışan memurları kapsamakta olup, sözleşmeli personelleri kapsamamaktadır. Araştırma sonuçlarında duygusal ve devam bağlılıklarındaki yüksek ilişkinin sebebinin işsizliğin yoğun olduğu ülkemizde, kamuda bir iş bulabilmenin zor olduğu günümüzde çalışanların işlerini kaybetmek istemediklerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ülkemizde kamu kurumları düşünüldüğünde iş garantisi, düzenli çalışma saatleri, kazanılmış haklar, izin ve tatil hakları, rekabetin ve iş yükünün üst düzeyde olmaması vb. kavramlar akla gelmektedir. Araştırma Anadolu’da Karaman ilinde gerçekleştirilmiştir. Anadolu’daki şehirleşme, endüstrileşme, işsizlik gibi kavramlar düşünüldüğünde kamuda bir işe sahip olmanın çalışanlar için önemli bir avantajı bulunmaktadır. Çalışanlar sırf bu sebeplerle işlerine bağlanabilmektedir. Diğer taraftan ülkemizde kamu kurumları düşünüldüğünde geleneksel yönetim uygulamalarının bulunduğu, insan kaynakları, personel güçlendirme gibi kavramların yeteri kadar uygulanmadığı kurumlar akla gelmektedir. % 52 gibi yüksek bir oran ise çalışanların personel güçlendirme uygulamalarıyla bağlılıklarının ne derecede artıracığı göstermektedir. Kurumun yeniden yapılanma sürecinde olması çalışanların insan kaynakları, personel güçlendirme uygulamaları hakkında beklenti içerisinde girmelerini de sağlamış olabilir. Özel sektörde yapılan araştırmalara bakıldığında regresyonun daha düşük seviyede olduğu görülmektedir. Bu

durumun iş garantisi olmaması, çalışma saatlerindeki düzensizlikler, rekabet, aşırı iş yükü vb. gibi özel sektörün genel sorunlarından kaynaklandığı öncelikle düşünülebilmektedir. Özel sektörde yapılan araştırmaların sonucunda bağlılık için personel güçlendirme kriterinden önce çalışanlar için daha hayati sorunların çözülmesi gerektiği, çalışanların sadece personel güçlendirmeye değil başka kriterlere ihtiyaçları olduğu görülmektedir.

Demografik verilerin sonuçları kıyaslandığında Türkiye'deki çalışmalarda eğitim, yaş, hizmet süresi, gelir düzeyi gibi kriterlerin genel olarak güçlendirme ve örgütsel bağlılığı etkilediği görülmektedir. Yurtdışındaki çalışmalarda demografik verilerle güçlendirme ve örgütsel bağlılık ilişkileri bulunamamıştır. Sonuçlara bakıldığında genel olarak eğitim düzeyi arttıkça personellerin başka işletmelerde de çalışma düşüncesine sıcak baktığı ve işletmeye bağlılıklarının azaldığı görülmektedir. Kıdem ile tam tersi bir ilişki görülmekte olup, kıdemi artan çalışanların örgüte duygusal olarak daha fazla bağlandıkları görülmektedir. Benzer ilişki yaş ile ilgili de görülmekte olup ileri yaşlardaki çalışanların duygusal bağlılıklarının daha fazla olduğu görülmektedir. Kıdem ile devam bağlılığı arasında ise Çelebi'nin kamuda yaptığı çalışmasında negatif bir ilişki görülmekte olup emekli olmaya yakın çalışanların bağlılıklarının düştüğü, bir an önce emekli olmak istedikleri için bağlılıklarının azaldığı düşünülebilmektedir. Erol ve Yazıcıoğlu'nun araştırmasında ise personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık ilişkisinin, 18-24 yaş arası çalışanların üzerinde daha etkili olduğu görülmüştür. Bu durum iş hayatlarının başında olan genç çalışanların örgüte bağlanmaları için personel güçlendirme uygulamaları ile desteklenmeleri gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

3. LİMAN İŞLETMECİLİĞİ

3.1. Liman Tanımı

Liman, Türk Dil Kurumu'na göre "gemilerin barınmalarına, yük alıp boşaltmalarına, yolcu indirip bindirmelerine yarayan doğal veya yapay sığınak" olarak ifade edilmektedir. Limanlar, yük elleçleme ve ulaştırma hizmetlerinin yapıldığı, lojistik faaliyetlerin gerçekleştiği ticaret kesişim noktaları olarak tanımlanmaktadır (Yaşar, 2015:61-62).

Deniz taşımacılığı çok büyük miktarlardaki yüklerin tek seferde taşınabilmesi, güvenilir ve emniyetli olması, havayoluna göre 14 kat, karayoluna göre 7 kat, demiryoluna göre 3,5 kat daha ucuz olmasından dolayı yük taşımacılığında en fazla tercih edilen ulaşım şeklidir. Ürünler ve hammaddeler limanlar aracılığıyla dağıtım merkezlerine ulaşırlar (Kaynak ve Satılmış, 2016:180-181).

3.2. Liman İşletmeciliği

Globalleşen dünyada, ucuz hammadde ve ürüne ulaşmak için ülkeler ve şirketler farklı coğrafyalara yönelmektedir. Her geçen gün tüketimin artmasıyla, ucuz hammadde ve ürün ihtiyacı artmakta, taşımacılık hizmetlerine olan gereksinim çoğalmaktadır. Ulaştırma hizmetleri arasında güvenlik, emniyet, dünyanın sularla çevrili olması, çevreye dost olması, kapasite fazlalığı gibi artılarla deniz taşımacılığı önemlidir. Deniz taşımacılığında en önemli faktörler gemi, yük ve limandır. Liman, deniz taşımacılığının başlangıç ve bitiş noktasıdır. Dünyada yük taşımacılığının %90'ı deniz yolu ile taşınmaktadır. Ülkemizde ithalat ve ihracatın %85 - 90'ı deniz yolu

aracılığıyla yapılmaktadır. Türkiye'nin konumu, boğazlara sahip olması, üç tarafının denizlerle çevrili olması, dünya deniz yolu taşımacılığının ana rotalarına yakın olması, sahil şeridinin uzunluğu (8333 km) çok önemli avantajlardır (Ateş, 2016:408).

Toprak, işgücü, sermaye ve girişim olarak belirtilmiş üretim faktörlerinin dünyada eşit olmayan dağılımı, ülkeler arasında ticareti zorunlu hale getirmiştir. Malların farklı şekildeki boyutları farklı gemi türleri ve farklı liman özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Miktarlarına göre büyük miktardaki mallar dökme yük, küçük miktarlardaki mallar mamul ya da yarı mamul ürün taşımalarında deniz yolu taşımacılığı en fazla tercih edilen taşımacılık türü olmuştur. Deniz yolu taşımacılığı ucuzluk, büyük ölçeklerde mal alınabilmesi avantajlarına sahipken, hız anlamında yavaş bir ulaşım türüdür. Taşınan ürünlerin birim maliyetinin düşük olması nedeniyle tercihte ilk sırada yer almaktadır (Öter ve Ayan, 2016:142).

3.3. Türkiye’de Liman İşletmeciliği

Türkiye’de 1987 yılından itibaren, özel iskelelerde üçüncü şahısların yüklerinin taşınmasına ve bu kişilere hizmet verilmesine izin çıkmasıyla birlikte özel sektör yatırımları artmıştır. Özel sektörün liman işletmeciliğine soyunmasıyla, Türkiye’de yeni liman tesisleri yapılmaya başlanmıştır. 90’ların ikinci yarısından itibaren özelleştirme çalışmalarının hızlanması, kamu limanlarının özelleştirilmesi, özel sektörün ve yabancı yatırımcıların yatırımlarıyla birlikte liman sektöründe rekabet hızlanmıştır (Yeni, Esmir ve Bilgin, 2016:7).

Ülkemizdeki limanlar, Doğu Akdeniz ile Karadeniz deniz yolları hatlarında bulunarak Doğu- Batı, Kuzey Güney yönlü kesişim oluşturmaktadır. Akdeniz ve Ege’de bulunan limanlar, Akdeniz’den geçen Asya-Avrupa ana hattına hizmet verebilecek stratejik konumdadır. Akdeniz bölgesindeki limanlarımız Ortadoğu, Merkezi Asya ülkelerinin ana denizcilik hatları için transit liman işlevi görebilecek konumdadır. Marmara bölgesindeki limanlarımız Avrupa Birliğinin oluşturduğu Trans-Avrupa ve Pan-Avrupa deniz koridorlarının Doğuya uzatılması açısından önemlidir. Özellikle Pan-Avrupa dördüncü koridoru Avrupa ülkelerinin getirmiş olduğu yükleri kara, demir ve deniz yoluyla Marmara limanlarından Doğu ülkelerine iletebilecektir. Ayrıca Avrupa yüklerini Kuzey-Güney deniz koridoruyla İran’a ve Hindistan’a götürülebilmektedir (İMEAK DTO, 2015:8).

Türkiye’de liman sektörü, gelecek vadede önemli bir sektördür. 2023 yılı hedeflerinde, dünyanın en büyük 10 limanından bir tanesinin Türkiye’de olması amaçlanmaktadır. Türkiye üç büyük kıtanın geçiş noktaları üzerinde olup, Dubai ve Hong Kong gibi önemli bir liman konumuna gelebilecek potansiyele sahiptir. Hedeflere ulaşılmasıyla, ekonomik anlamda istihdam konusunda büyük ilerlemeler kaydedilecektir (Suyabasmaz, 2015:68).

3.4. Liman İşletmelerinde İnsan Kaynakları Uygulamaları

Limn işletmelerinde farklı organizasyonlar aynı yerde yapılmakta, farklı organizasyonlarda farklı becerilerle çalışan işçiler aynı iş yerinde birlikte çalışmaktadır. Çalışanların daha iyi performans gösterebilmesi, liman işletmelerindeki insan kaynakları çalışmalarının farklı yapıdaki tüm işletmeleri ve çalışanlarını kapsayacak şekilde uyumlu, sorunsuz çalışmayı kolaylaştıracak bir sistemle yönetilmesiyle

sağlanacaktır. Bu nedenlerle liman işletmelerinde insan kaynakları yönetimi, birçok işletmeye göre daha karmaşık bir yapıya sahiptir (TSAI, 2014:374).

Örgütün amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilmesi için, bir araya getirilen insanların farklılıklarından yararlanmak, bu farklılıkları etkin ve doğru yönetmek gerekmektedir. Farklılıkların etkin yönetilemediği örgütlerde çatışma yaşanacağı gibi, çalışanlarda değersizlik, adaletsizlik gibi algılar gelişebilir. İletişim sorunları ortaya çıkabilir ve örgütsel bağlılık zedelenabilir (Gider ve Şencan, 2016:192).

Limanlar iş güvenliğinin çok önemli olduğu, uzmanlaşmanın gerektiği, hatanın tolere edilemeyeceği, ağır işlerin yapıldığı, uluslar arası rekabet şartlarının uygulandığı işletmelerdir. İnsan vasıtasıyla verimliliğin sağlanması, insanların daha fazla çalışması demek değildir. Verimlilik azalan kaynaklarla daha fazla fayda sağlamaktır. Dünyada gelişmekte olan ülkelerde insanlar çok zor şartlar altında ve uzun saatler boyunca çalışmakta ancak az miktarda üretime sahip olmaktadır. Önemli olan daha fazla çalışmak değil, daha akıllıca ve sıfır hatayla çalışmaktır. Bir limanda daha akıllıca çalışmak için, iş analizi yapılarak gereksiz görevlerin ortadan kaldırılması, güçlü bir ekip duygusu geliştirilmesi, sürekli eğitim, çalışanlara işlerini nasıl yapacakları ve sorunlarını nasıl çözecekleri hakkında daha fazla söz hakkı sağlanması gerekmektedir (Meletiou, 2006:9).

Liman işletmelerinde insan kaynakları yönetimi verimliliği arttırmak ve örgütün niteliğini yükseltmek için çalışmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi iş gören güvenliğini, performansını arttırmak, iş tatminini ve memnuniyetini sağlamak için çalışmalar yapmaktadır. Örgütte yaşanan uyumsuzlukların, devamsızlıkların, iş gücü devrinin beklenenden fazla olması, iş kazaları, meslek hastalıkları gibi problemlerin sıkça görülmesi işletmenin insan kaynakları uygulamalarının yeterince etkili olmadığını göstermektedir (Türker, 2006:1-2).

Limanlarda şirket misyonu ve vizyonuna uygun olarak işgücü ihtiyacının, gerekli niteliklerin, gerekli sayının doğru bir şekilde belirlenmesi, yeterli vasıfta ve sayıda çalışanın işe alınması, eğitilmesi, geliştirilmesi, şirkete ve işe uyumunun sağlanması, motive edilmesi gerekmektedir. İş güvenliği ve işçi sağlığı ile ilgili gerekli yasal düzenlemelerin sağlanması, liman işletme kriterlerine uygun olarak performansın değerlendirilmesi, sektördeki ilerlemeye ve değişime uygun bir ücret sistemiyle hareket edilmesiyle gerçekleşir. Ayrıca şirket içi iletişim ve ilişkilerin düzenlenmesi için insan kaynakları yönetimi uygulamaları kullanılmaktadır (Özaslan, 2006:89).

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma daha önceki araştırmaların incelenmesi sonucu literatür çalışmasından elde edilen veriler doğrultusunda, betimsel tarama modeliyle oluşturulmuştur. Çalışma için üç bölümden oluşmuş bir anket düzenlenmiş olup, çalışanlara dağıtılmıştır. Bu araştırmada anket verileri SPSS 22 programına girilerek kodlanmıştır. Sosyo demografik değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri tablolastırılmıştır. Ölçeklerle sosyo demografik değişkenler arasındaki farklılaşma durumunu araştırmak için iki bağımsız değişken olduğunda bağımsız örneklem t testi, ikiden fazla değişken olduğunda ANOVA testi uygulanmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkiyi araştırmak için pearson korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır.

4.1. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Personel güçlendirme alt boyutları ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

H2a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterir.

H2b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterir.

H3a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların yaş değişkenine göre farklılık gösterir.

H3b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların yaş değişkenine göre farklılık gösterir.

H4a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların medeni durumuna göre farklılık gösterir.

H4b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların medeni durumuna göre farklılık gösterir.

H5a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların çocuk sayısına göre farklılık gösterir.

H5b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların çocuk sayısına göre farklılık gösterir.

H6a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların İzmirli olma değişkenine göre farklılık gösterir.

H6b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların İzmirli olma değişkenine göre farklılık gösterir.

H7a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların İzmir’de bulunma süresi değişkenine göre farklılık gösterir.

H7b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların İzmir’de bulunma süresi değişkenine göre farklılık gösterir.

H8a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların işyerinin bulunduğu ilçede ikamet etme durumlarına göre farklılık gösterir.

H8b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların işyerinin bulunduğu ilçede ikamet etme durumlarına göre farklılık gösterir.

H9a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların eğitim durumuna göre farklılık gösterir.

H9b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların eğitim durumuna göre farklılık gösterir.

H10a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların unvanına göre farklılık göstermektedir.

H10b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların unvanına göre farklılık göstermektedir.

H11a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların işyerindeki çalışma süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir.

H11b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların işyerindeki çalışma süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir.

H12a: Personel güçlendirme alt boyutları, katılımcıların unvanda çalışma süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir.

H12b: Örgütsel bağlılık, katılımcıların unvanda çalışma süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir.

4.2. Araştırmanın Bulguları

Araştırma için İzmir ili Aliağa ilçesinde bulunan özel bir liman işletmesi çalışanlarına 185 adet anket dağıtılmış olup, 150 adeti uygun olarak değerlendirilmiştir.

Anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışanların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, unvan, çalışma süreleri gibi verilerin bulunduğu sosyo demografik özellikleri ölçen sorular bulunmaktadır. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak demografik sorulara çocuk sayısı, yaşanan ilde bulunma süresi, işyerinin bulunduğu ilçede ikamet etme, unvanda çalışma süresi gibi kriterler eklenmiştir. Personel güçlendirme boyutlarının ölçülmesi için ikinci bölümde Spreitzer'in (1995) personel güçlendirme ölçeği Türkçeye çevrilerek kullanılmıştır. Üçüncü bölümde Örgütsel bağlılığın ölçülebilmesi için Allen ve Meyer'in (1990), örgütsel bağlılık ölçeği kullanılmıştır.

Anketler 2017 yılı Temmuz ayında uygulanmış olup, 48 adet soru çalışanlara yöneltilmiştir. Araştırmaya katılanların %94,7'si erkek, %5,3'ü ise kadındır. Araştırmanın yapıldığı işletme, ağır ve tehlikeli işlerin yapıldığı bir işletme olması dolayısıyla çalışanların büyük bir çoğunluğu erkektir. Araştırmaya katılanların %21,3'ü 20-27 yaş, %42'si 28-35 yaş, %18'i 36-42, %18,7'si 42 ve üstü yaş aralığındadır. Araştırmaya katılanların %22'si bekar, %68,7'si evli, %4,7'si boşanmış-duldur. Araştırmaya katılanların %34'ünün 1 çocuğu, %31,3'ünün 2 çocuğu, %9,3'ünün 3 çocuğu, %3,3'ünün 4 ve daha fazla çocuğu olup, %22'si de cevap vermemiştir. Araştırmaya katılanların %42'si İzmirli, %58'i İzmirli değildir. Araştırmaya katılanların %44'ü Aliağa'da ikamet ederken, %56'sı Aliağa'da ikamet etmemektedir. Araştırmaya katılanların %38'i ilköğretim, %36,7'si lise, %10,7'si yüksekokul, %12,7'si üniversite, %2'si doktora derecesinde eğitim almıştır.

Araştırmaya katılanların %25,3'ü 0-5, %11,3'ü 6-10, %8,7'si 11-15, %14'ü 16-20 yıl, %40,7'si 21 ve üzeri yıldır İzmir'de bulunmaktadır. İşletmede İzmir'de bulunma süresi değişkeni istatistiki dağılımına bakıldığında 21 yıl ve üzeri çalışanların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu çalışanların uzun yıllardır İzmir'de yaşayan herhangi bir nedenden dolayı göç etmek zorunda kalarak İzmir'e yerleşmemiş çalışanlar olduğu düşünülebilir.

Araştırmaya katılanların %34,7'si operatör, %32'si memur, %6,7'si amir, %4,7'si şef, %22'si diğer unvanlara sahiptir. Araştırmaya katılanların %31,3'ü 0-2, %22'si 2-5, %16'sı 6-10 yıl, %15,3'si 10-15 yıl, %15,3'ü 15 yıl ve üzeri süredir şu anda çalıştığı işyerinde çalışmaktadır. Araştırmaya katılanların %30,7'si 0-2, %26'sı 2-5, %16'sı 6-10 yıl, %13,3'ü 10-15 yıl, %14'ü 15 yıl ve üzeri süredir şu anda çalıştığı unvanda çalışmaktadır.

H1 hipotezi: Yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda; Duygusal bağlılık ile devam bağlılığı, normatif bağlılık, etki, anlam, özerklik, yetenek arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Devam bağlılığı ile normatif bağlılık, etki, özerklik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Normatif bağlılık ile etki, anlam, özerklik, yetenek arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Etki ile anlam, özerklik, yetenek arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Anlam ile özerklik, yetenek arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Özerklik ile yetenek arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,05$). Çalışanın örgütte etki yaratabilmesi, örgütsel sonuçlara katkısının olduğunu düşünmesi çalışanı motive etmekte, daha çok çalışması için güdülemekte, örgüte karşı pozitif duygular hissetmesini sağlamaktadır.

Örgütteki etkisine inanan çalışan, işini benimseyerek kendi işletmesi ve kendi işi gibi görmekte, örgüte karşı bağlı olmakta, işini değiştirmeyi düşünmemektedir. Çalışanın işini anlamlı görmesi ve işinin kendi değerleriyle uyumlu olduğunu düşünmesi işinin hayatında önemli bir yerde olmasını sağlamaktadır. Çalışanın değerleriyle işinin uyumlu olması sonucunda, iş benimsenmekte ve işten ayrılmak istenmemektedir. İşini değerli ve anlamlı gören birey örgütünü önemsemekte örgütünü değerli görmekte ve örgütte çalışmaya devam etmek istemektedir. İşini yaparken kendi kararlarını kendi alan, seçim hakkına sahip olan, iş ve görevlerini kontrol edebilme yetkisine sahip olan, inisiyatif alabilme özgürlüğüne sahip olan çalışan kendini daha güçlü hisseder. Çalışanın özerk olabilmesi, kontrol edilmediğini hissetmesi, işletmeyi daha çok benimsemesini ve ayrılmak istememesini sağlar. İşini değiştirmek istemeyen birey daha çok işine bağlanarak başarılı olmak için çabalamaktadır. Çalışanın işin gereklerini yerine getirecek yeterlilikte olduğunu düşünmesi, yeteneklerine güvenmesi, yetenek ve becerilerini kullanmasını sağlamaktadır. Öz yeterliliğe sahip çalışanlar, örgütte gördüğü problemler karşısında pes etmemekte, yılmamakta, zor durumlarla karşılaşıldığında işi terk etmenin aksine, zorlukları yenmek için daha çok çalışma eğilimi göstermektedir. Yetenek ve becerilerinin örgütte görüldüğünü ve önemsendiğini düşünen çalışan örgütte kalmaya devam etmekte, kendi yetenek ve değerlerinin önemsendiği yeri terk etmek istememektedir.

		Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık	Etki	Anlam	Özerklik	Yetenek
Duygusal Bağlılık	r	1	,498**	,636**	,528**	,455**	,344**	,409**
	p		,000	,000	,000	,000	,000	,000
	N	150	150	150	150	150	150	150
Devam Bağlılığı	r	,498**	1	,746**	,168*	,066	,307**	,123
	p	,000		,000	,040	,420	,000	,132
	N	150	150	150	150	150	150	150
Normatif Bağlılık	r	,636**	,746**	1	,290**	,248**	,172*	,213**
	p	,000	,000		,000	,002	,035	,009
	N	150	150	150	150	150	150	150
Etki	r	,528**	,168*	,290**	1	,671**	,557**	,703**
	p	,000	,040	,000		,000	,000	,000
	N	150	150	150	150	150	150	150
Anlam	r	,455**	,066	,248**	,671**	1	,363**	,805**
	p	,000	,420	,002	,000		,000	,000
	N	150	150	150	150	150	150	150
Özerklik	r	,344**	,307**	,172*	,557**	,363**	1	,461**
	p	,000	,000	,035	,000	,000		,000
	N	150	150	150	150	150	150	150
Yetenek	r	,409**	,123	,213**	,703**	,805**	,461**	1
	p	,000	,132	,009	,000	,000	,000	
	N	150	150	150	150	150	150	150
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).								
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).								

H2a hipotezi: Personel güçlendirme alt boyutları ile cinsiyet değişkeni arasında yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda, hiçbir alt boyutta anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Çalışanların %94,7'si erkektir. Sadece %5,3'ü gibi düşük bir oran kadınları oluşturmaktadır. Cinsiyetler arasında belirgin oranda görülen farktan dolayı, personel güçlendirme alt boyutlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumu testinde anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

H2b hipotezi: Örgütsel bağlılık ile cinsiyet değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, hiçbir alt boyutta anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). İşletmedeki çalışanların %94,7'si erkek çalışanları oluşturmaktadır. Sadece %5,3'ü gibi düşük bir oran kadınları oluşturmaktadır. Örgütsel bağlılığın cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumunun karşılaştırılacak oranlarda olmamasından dolayı belirgin bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

H3a hipotezi:

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Etki	20-27	32	3,6146	,81258	2,070	,107
	28-35	63	3,5397	,93216		
	36-42	27	3,8642	,88800		
	42 ve üstü	28	3,9762	,76942		
	Total	150	3,6956	,88059		
Anlam	20-27	32	4,2396	,79980	5,375	,002
	28-35	63	3,6984	1,09694		
	36-42	27	4,1975	,67469		
	42 ve üstü	28	4,3810	,51890		
	Total	150	4,0311	,91987		
Özerklik	20-27	32	3,1458	,85901	,868	,459
	28-35	63	3,2381	1,02203		
	36-42	27	3,5309	,92570		
	42 ve üstü	28	3,3929	1,22408		
	Total	150	3,3000	1,01352		
Yetenek	20-27	32	4,2500	,78972	2,757	,045
	28-35	63	3,8148	1,07059		
	36-42	27	4,2593	,59437		
	42 ve üstü	28	4,1905	,74496		
	Total	150	4,0578	,90136		

Personel güçlendirme alt boyutları ile yaş değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, anlam boyutunda anlamlı farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Anlamlı farklılığın hangi değişkenler arasında olduğunu anlamak için Tamhane testi yapılmıştır.

			Ortalama Fark	Standart Hata	P
Anlam	20-27	28-35	,54117*	,19771	,045
		36-42	,04205	,19196	1,000
		42 ve üstü	-,14137	,17206	,960
	28-35	20-27	-,54117*	,19771	,045
		36-42	-,49912	,18963	,060
		42 ve üstü	-,68254*	,16946	,001
	36-42	20-27	-,04205	,19196	1,000
		28-35	,49912	,18963	,060
		42 ve üstü	-,18342	,16271	,843
	42 ve üstü	20-27	,14137	,17206	,960
		28-35	,68254*	,16946	,001
		36-42	,18342	,16271	,843

Yapılan Tamhane testi sonucunda anlam alt boyutunda 28-35 yaş arası ile 20-27, 42 ve üstü yaş aralıkları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). 42 ve üstü yaş grubunun anlam boyutu puanları diğer yaş gruplarının puanlarından daha yüksek olarak tespit edilmiştir. 20-27, 28-35 yaş aralıklarındaki çalışanlar iş hayatlarının başında olanlar ya da meslek seçimi yapmış ve sağlamlaştırmak için çaba sarf etme zamanlarını yaşayan çalışanlar olmaktadır. Bu yaş aralıklarındaki çalışanlar, anlam algısıyla mesleklerine değer yükleyerek güçlenmeye çalışıyor olabilirler. 36-42 yaş genel olarak meslek hayatının ortalarına denk gelen yıllar olurken, çalışanların işletmeden beklentilerinin fazla olduğu yıllar olmaktadır. Bu yaş aralıklarındaki çalışanlar işe almış, iş ve pozisyonlarında uzmanlaşmış kişiler olmaktadır. Bu yaş aralığında anlam algısında farklılık görülmemesi işletmeye ve mesleğe karşı olan inancın kalmamış olmasından, beklentilere ulaşamamış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Çalışanlar iş çeşitliliği, daha fazla sorumluluk, terfi, ücret ve yan haklar gibi beklentilerine sahip olmadıklarında işlerine yeteri kadar anlam yükleyememekte ve değer verememektedir. Bu yaşlardaki çalışanların, uzmanlaşmalarından dolayı beklentileri fazla olabilmektedir. 42 yaş ve üstü çalışanların ise anlam algısı en üst düzeyde görülmektedir. 42 yaş ve üzerindeki çalışanlar genelde iş hayatında uzun yıllarını geçirmiş, çalışma süresi fazla olan çalışanlardır. Bu bireylerin birçoğu emekliliğe yaklaşmış ya da mesleğinin son zamanlarını yaşayan kişiler olmaktadır. Yaşın ilerlemesiyle oluşan olgunluk, hayattaki istek ve beklentilerin farkında olunması kişide bazı değerleri ortaya çıkarmıştır. İşletme ve meslekleri sayesinde yıllarca hayatlarını idame ettirmiş bu kişiler için meslekleri ve çalıştıkları işletme çok değerli olmaktadır. Yaşları gereği belirli bir hayat görüşü, belirli inanç ve değerlere sahip olan bu çalışanlar, işlerine de bu değerleri yüklemiş olabilirler. Bu kişiler, yaşlarının getirdiği olgunlukla işlerini içselleştirerek gerçekleştirmiş ve rollerini benimsemişlerdir.

H3b hipotezi: Örgütsel bağlılık ile yaş değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$).

H4a hipotezi: Personel güçlendirme alt boyutları ile medeni durum değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, hiçbir alt boyutta anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Test sonucunda personel güçlendirme alt boyutlarından etki, anlam, özerklik, yetenek algılarının medeni duruma göre anlamlı bir farklılık

göstermediği tespit edilmiştir. Medeni durumun değişimiyle, çalışanın etki algısında herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Medeni durumun değişikliğiyle çalışanların mesleklerine yükledikleri anlam, değer ve inançların değişmediği görülmektedir. Test sonucunda bekar ya da evli olma değişkeniyle çalışanın işlerinde daha özgür davranabilmesi, seçim hakkına sahip olabilmesi gibi algıların değişmediği görülmüştür. Bekar ya da evli olma değişkeniyle çalışanın yeteneklerine güvenmesi, kendini işin yapılabilmesi açısından yeterli görmesi konusunda da bir değişiklik görülmemiştir.

H4b hipotezi: Örgütsel bağlılık ile medeni durum değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Çalışanların evli ya da bekar olmasının örgütte kalma isteğini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

H5a hipotezi:

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Etki	1,00	51	3,6797	,82182	2,887	,039
	2,00	47	3,7872	,78459		
	3,00	14	3,3810	1,25308		
	4,00	5	4,6667	,40825		
	Total	117	3,7293	,87858		
Anlam	1,00	51	3,9935	,96492	2,636	,053
	2,00	47	4,1986	,64328		
	3,00	14	3,5714	1,35513		
	4,00	5	4,6667	,40825		
	Total	117	4,0541	,91178		
Özerklik	1,00	51	3,3464	,89433	2,846	,041
	2,00	47	3,4752	,94981		
	3,00	14	2,6429	1,22972		
	4,00	5	3,6667	1,33333		
	Total	117	3,3276	1,00190		
Yetenek	1,00	51	4,0850	,89899	2,551	,059
	2,00	47	4,1915	,60090		
	3,00	14	3,5476	1,37503		
	4,00	5	4,5333	,44721		
	Total	117	4,0826	,87088		

Güçlendirme alt boyutları ile çocuk sayısı değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, etki ve özerklik boyutlarında anlamlı farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Farklılığın hangi değişkenler arasında olduğunu anlamak için Tukey uygulanmıştır.

			Ortalama Fark	Standart Hata	P
Etki	1,00	2,00	-,10750	,17346	,926
		3,00	,29879	,25884	,657
		4,00	-,98693	,40203	,073
	2,00	1,00	,10750	,17346	,926
		3,00	,40628	,26121	,408
		4,00	-,87943	,40355	,135
	3,00	1,00	-,29879	,25884	,657
		2,00	-,40628	,26121	,408
		4,00	-1,28571*	,44695	,024
	4,00	1,00	,98693	,40203	,073
		2,00	,87943	,40355	,135
		3,00	1,28571*	,44695	,024
Özerklik	1,00	2,00	-,12877	,19791	,915
		3,00	,70355	,29533	,086
		4,00	-,32026	,45869	,898
	2,00	1,00	,12877	,19791	,915
		3,00	,83232*	,29802	,031
		4,00	-,19149	,46043	,976
	3,00	1,00	-,70355	,29533	,086
		2,00	-,83232*	,29802	,031
		4,00	-1,02381	,50994	,191
	4,00	1,00	,32026	,45869	,898
		2,00	,19149	,46043	,976
		3,00	1,02381	,50994	,191

Yapılan Tukey testi sonucunda etki alt boyutunda 3 çocuk ile 4 çocuk arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). 4 çocuk sahibi olanların etki puanları 3 çocuk sahibi grubun puanlarından daha yüksek olarak tespit edilmiştir. Özerklik alt boyutunda 2 çocuk ile 3 çocuk arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). 2 çocuk sahibi çalışanların özerklik puanları 3 çocuk sahibi çalışanların puanlarından daha yüksek olarak tespit edilmiştir. Fazla çocuğa sahip çalışanlar örgütte daha fazla etkili olduğunu düşünmekte, daha çok çalışmakta ve çaba sarf etmektedir. Çoğunlukla erkek katılımcıların katıldığı araştırmada fazla çocuğa sahip babaların, ailelerinde etki gücü fazla olmaktadır. Büyük bir ailede baba rolünü yerine getirebilmek için kişi daha otoriter olmaya çalışıyor olabilir. Fazla çocuk sahibi çalışanlar psikolojik nedenlerle bu algıların benzerlerini, iş ve meslek hayatları için hissediyor olabilirler. Aynı zamanda, fazla çocuk sahibi çalışanlar aile fert sayısının fazla olması maddi ihtiyaçların artmasından kaynaklı olarak, daha fazla yük hissediyor olabilirler. Maddi gereksinimlerin fazla olmasından ve psikolojik nedenlerle diğer çalışanlara göre daha çok çalışmak zorunda olduklarından ve örgütte daha etkili rol üstlendiklerini düşünüyor olabilirler. Özerklik alt boyutunda en yüksek puan 2 çocuk sahibi çalışanların olmuştur. Özerklik alt boyutu çalışanın kendi kendine karar alabilmesinde özgür olması, gerektiğinde davranış değiştirebilmesi gibi konularda inisiyatif sahibi olabilme algısıdır. Özerklik algısını sorumluluğu daha fazla olan çalışanlar ile, daha çok yönetme vasfına sahip çalışanlar hissetmektedir. Çocuk sayısı bu algı arasındaki ilişkinin sebebinin ortaya çıkarılabilmesi için daha farklı çalışmalar yapılması gerekmekte olup,

farklı işletmelerde farklı değişkenlerle özerklik algısı ve çocuk sayısı arasındaki ilişkiler incelenebilir.

H5b hipotezi: Örgütsel bağlılık ile çocuk sayısı değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Çalışanın çocuk sahibi olması ya da olmaması, kaç çocuğa sahip olduğu gibi değişkenlerin örgütte çalışmaya devam etme düşüncesini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

H6a hipotezi: Personel güçlendirme alt boyutları ile İzmirli olma değişkeni arasında yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda, hiçbir alt boyutta anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Testin sonucuna göre çalışanların İzmirli olması ya da farklı bir memleketli olması güçlendirme algılarında herhangi bir değişiklik meydana getirmemektedir. Şehrin ya da memleketin personelin güçlendirilmiş hissetmesine bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

H6b hipotezi: Örgütsel bağlılık ile İzmirli olma değişkeni arasında yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda, anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Çalışanın İzmirli olması ya da başka şehirli olması katılımcının örgüte bağlı kalmasını etkilememektedir.

H7a hipotezi:

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Etki	0-5 yıl	38	3,9035	0,72662	2,717	0,032
	6-10 yıl	17	3,1373	1,06105		
	11-15 yıl	13	3,9744	0,68667		
	16-20 yıl	21	3,7143	0,72484		
	21 ve üzeri yıl	61	3,6557	0,94667		
	Total	150	3,6956	0,88059		
Anlam	0-5 yıl	38	4,2368	0,78234	3,311	0,013
	6-10 yıl	17	3,4118	1,13975		
	11-15 yıl	13	4,0513	0,86972		
	16-20 yıl	21	4,3492	0,59138		
	21 ve üzeri yıl	61	3,9617	0,96628		
	Total	150	4,0311	0,91987		
Özerklik	0-5 yıl	38	3,2632	1,09643	1,396	0,238
	6-10 yıl	17	2,902	1,20626		
	11-15 yıl	13	3,7692	0,78628		
	16-20 yıl	21	3,3016	0,69045		
	21 ve üzeri yıl	61	3,3333	1,02198		
	Total	150	3,3	1,01352		
Yetenek	0-5 yıl	38	3,5865	1,03215	1,458	0,214
	6-10 yıl	17	3,008	1,00321		
	11-15 yıl	13	3,8895	0,79985		
	16-20 yıl	21	3,8956	0,65698		
	21 ve üzeri yıl	61	3,4165	1,00065		
	Total	150	3,5523	1,00052		

Personel güçlendirme alt boyutları ile “İzmir’de ne kadar zamandır buluyorsunuz” değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda etki, anlam alt boyutlarında anlamlı farklılıklar saptanmıştır ($p<0,05$). Anlamlı farklılığın hangi değişkenler arasında olduğunu anlamak için Tukey testi uygulanmıştır.

			Ortalama Fark	Standart Hata	P
Etki	0-5 yıl	6-10 yıl	,76625*	,25122	,022
		11-15 yıl	-,07085	,27664	,999
		16-20 yıl	,18922	,23411	,928
		21 ve üzeri yıl	,24777	,17793	,633
	6-10 yıl	0-5 yıl	-,76625*	,25122	,022
		11-15 yıl	-,83710	,31722	,069
		16-20 yıl	-,57703	,28090	,246
		21 ve üzeri yıl	-,51848	,23613	,187
	11-15 yıl	0-5 yıl	,07085	,27664	,999
		6-10 yıl	,83710	,31722	,069
		16-20 yıl	,26007	,30384	,912
		21 ve üzeri yıl	,31862	,26301	,745
	16-20 yıl	0-5 yıl	-,18922	,23411	,928
		6-10 yıl	,57703	,28090	,246
		11-15 yıl	-,26007	,30384	,912
		21 ve üzeri yıl	,05855	,21783	,999
	21 ve üzeri yıl	0-5 yıl	-,24777	,17793	,633
		6-10 yıl	,51848	,23613	,187
		11-15 yıl	-,31862	,26301	,745
		16-20 yıl	-,05855	,21783	,999
Anlam	0-5 yıl	6-10 yıl	,82508*	,26045	,016
		11-15 yıl	,18556	,28680	,967
		16-20 yıl	-,11236	,24270	,990
		21 ve üzeri yıl	,27509	,18446	,570
	6-10 yıl	0-5 yıl	-,82508*	,26045	,016
		11-15 yıl	-,63952	,32886	,299
		16-20 yıl	-,93744*	,29121	,014
		21 ve üzeri yıl	-,54998	,24480	,169
	11-15 yıl	0-5 yıl	-,18556	,28680	,967
		6-10 yıl	,63952	,32886	,299
		16-20 yıl	-,29792	,31500	,878
		21 ve üzeri yıl	,08953	,27267	,997
	16-20 yıl	0-5 yıl	,11236	,24270	,990
		6-10 yıl	,93744*	,29121	,014
		11-15 yıl	,29792	,31500	,878
		21 ve üzeri yıl	,38746	,22583	,428
	21 ve üzeri yıl	0-5 yıl	-,27509	,18446	,570
		6-10 yıl	,54998	,24480	,169
		11-15 yıl	-,08953	,27267	,997
		16-20 yıl	-,38746	,22583	,428

Yapılan Tukey testi sonucunda etki alt boyutunda 6-10 yıldır İzmir’de bulunanlar ile, 0-5 yıldır İzmir’de bulunanlar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). 0-5 yıldır İzmir’de bulunanların etki puanları 6-10 yıldır bulunanların puanlarından daha yüksek olarak tespit edilmiştir. Yapılan Tukey testi sonucunda anlam alt boyutunda 6-10 yıldır İzmir’de bulunanlar ile 0-5 yıldır ve 16-20 yıl İzmir’de bulunanlar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). 16-20 yıldır İzmir’de bulunanların anlam puanları diğerlerinden daha yüksek olarak tespit edilmiştir. İzmir’de bulunma süresi değişkenine göre, etki alt boyutundaki anlamlı farklılıkların 0-5 yıldır

çalışanlar ile 6-10 yıldır çalışanlar arasında olduğu görülmüştür. Anlamli farklılıkların en fazla 0-5 yıldır İzmir’de bulunan katılımcılarda görüldüğü tespit edilmiştir. Bu durumun birkaç sebebi olabilir. İzmir’de daha kısa süredir yaşayanları, iş bulma sebebiyle başka şehirlerden İzmir’e göç etmiş çalışanların oluşturduğu düşünülebilir. Bu çalışanlar yaşadıkları maddi zorlukları, iş bularak çözmüş, işlerini hayatlarının merkezi haline getirmiş olabilirler. İşlerini hayatlarının merkezinde gören katılımcılar, işlerini önemsedikleri için psikolojik olarak işleri üzerinde çok etkili olduklarını düşünüyor olabilirler. İşlerinin hayatlarını tamamen etkilediğini düşünen katılımcılar, psikolojik olarak kendilerinin de işlerini etkileyebilme güçleri olduğunu, örgütteki sonuçlarda kendi katkılarının büyük olduğunu düşünüyor olabilirler. Anlam boyutundaki farklılıkların 0-5 yıldır, 6-10 yıldır ve 16-20 yıldır İzmir’de bulunanların görülmesi sonucu, yaş değişkenindeki sonuçla benzerlik göstermektedir. Yaş değişkenlerinde de görüldüğü gibi çalışanların, meslek ve işinin oluşmaya ve sağlanmaya başladığı ilk 10 yılında ve emekliliğe doğru ilerleyen son yıllarında anlam boyutunun yüksek olduğu görülmektedir. İlk yıllarda görülen anlam algısının, iş bulma nedeniyle şehir değiştiren kişilerin işlerini hayata tutunabilmek amacıyla anlamli görmelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu çalışanlar hayata tutunabilmelerinin, geçinebilmelerinin işleri sayesinde olduğunu düşünerek işlerine büyük bir anlam yüklemiş olabilirler. İzmir büyükşehirler arasında işsizliğin en yoğun olarak yaşandığı şehirlerin başında gelmektedir. 16-20 yıldır İzmir’de bulunan çalışanların uzun zamandır İzmir’de yaşadığı, şehrin sıkıntılarını bilen kişiler olduğu düşünülebilir. İşsizliğin yoğun olarak yaşandığı şehirde bir işe sahip olabilmek, bir işletmede tutunabilmek çalışanlar için anlamli ve değerli olmaktadır. 16-20 yıldır İzmir’de bulunan çalışanların diğer çalışanlara göre anlam boyutundaki farklılıkların daha yüksek olmasının sebebi bir işe sahip olmasından kaynaklanıyor olabilmektedir. Maddi sıkıntıların ve işsizliğin bulunduğu şehirde, bir işe sahip bireylerin işini hayatında önemli bir yere koyduğu, işine verdiği değer ve anlamla kendini güçlü hissettiği düşünülebilir.

H7b hipotezi: Örgütsel bağlılık ile “İzmir’de ne kadar zamandır bulunuyorsunuz” değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, anlamli farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Çalışanın İzmir’de bulunma süresinin fazla ya da az olması örgütte kalmaya devam etmesini olumlu ya da olumsuz olarak etkilememektedir.

H8a hipotezi: Personel güçlendirme alt boyutları ile “işyerinizin bulunduğu ilçede mi ikamet ediyorsunuz” değişkeni arasında yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda, hiçbir alt boyutta anlamli farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Çalışanın işyerinin bulunduğu ilçede ikamet etmesinin işini anlamli bulmada, işinde kendini etkili ya da özgür hissetmesinde, yeteneklerinin işiyle örtüştüğünü düşünmesinde etkisinin olduğu görülmemiştir. İzmir trafik sorunu yaşanmayan şehirlerden biridir. İşletme İzmir’in dışında bulunan Aliğa ilçesinde bulunmasına rağmen trafik sorunu yaşanmaması nedeniyle sonuçlarda anlamli bir farklılık çıkmamış olabilir. Aynı değişken İstanbul gibi trafik sorunu yaşanan, bir yerden başka bir yere gitmenin uzun süreler aldığı bir şehirde araştırılıysaydı farklı sonuçların elde edilebileceği düşünülebilirdi. İş ile evi arasında uzun mesafelerin bulunduğu, mesai saatleri sonrasında eve geç saatlerde varan çalışanların her gün bu sorunu yaşamaları iş motivasyonunu ve mutluluğunu etkileyebilmektedir. Bu durumun ise güçlendirme ve bağlılık gibi kavramları etkileyebileceği düşünülebilir.

H8b hipotezi: Örgütsel bağlılık ile “işyerinizin bulunduğu ilçede mi ikamet ediyorsunuz” değişkeni arasında yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda, anlamli

farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$) Çalışanın ikamet ettiği bölgenin işyerine yakın olup olmaması, örgüte olan bağlılığını örgütte kalma isteğini etkilememektedir.

H9a hipotezi: Personel güçlendirme alt boyutları ile eğitim düzeyi değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda hiçbir alt boyutta anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Personel güçlendirmenin eğitim ile ilişkisinin bulunduğu çalışmalar mevcutken, eğitim ile ilişki bulunamadığı çalışmalar literatürde mevcuttur.

H9b hipotezi:

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Duygusal Bağlılık	İlköğretim	57	3,8070	,86798	2,381	,054
	Lise	55	3,3864	,86310		
	Yüksekokul	16	3,3203	,76372		
	Üniversite	19	3,6447	,60275		
	Doktora	3	3,8750	,12500		
	Total	150	3,5817	,83608		
Devam Bağlılığı	İlköğretim	57	3,6711	,74651	5,052	,001
	Lise	55	3,1864	,78501		
	Yüksekokul	16	3,1328	,58179		
	Üniversite	19	3,0329	,46555		
	Doktora	3	3,6667	,50518		
	Total	150	3,3550	,75211		
Normatif Bağlılık	İlköğretim	57	3,8048	,77956	3,696	,007
	Lise	55	3,3227	,81745		
	Yüksekokul	16	3,3906	,67835		
	Üniversite	19	3,2829	,43270		
	Doktora	3	3,7083	,19094		
	Total	150	3,5158	,77141		

Örgütsel bağlılık ile eğitim düzeyi değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, anlamlı farklılıklar saptanmıştır ($p<0,05$). Anlamlı farklılığın hangi değişkenler arasında olduğunu tespit etmek için Tukey testi uygulanmıştır.

			Ortalama Fark	Standart hata	P
Devam Bağlılığı	İlköğretim	Lise	,48469*	,13500	,004
		Yüksekokul	,53824	,20208	,065
		Üniversite	,63816*	,18921	,008
		Doktora	,00439	,42309	1,000
	Lise	İlköğretim	-,48469*	,13500	,004
		Yüksekokul	,05355	,20288	,999
		Üniversite	,15347	,19007	,928
		Doktora	-,48030	,42347	,788
	Yüksekokul	İlköğretim	-,53824	,20208	,065
		Lise	-,05355	,20288	,999
		Üniversite	,09992	,24235	,994
		Doktora	-,53385	,44938	,758
	Üniversite	İlköğretim	-,63816*	,18921	,008
		Lise	-,15347	,19007	,928
		Yüksekokul	-,09992	,24235	,994
		Doktora	-,63377	,44374	,611
	Doktora	İlköğretim	-,00439	,42309	1,000
		Lise	,48030	,42347	,788
		Yüksekokul	,53385	,44938	,758
		Üniversite	,63377	,44374	,611
Normatif Bağlılık	İlköğretim	Lise	,48210*	,14080	,007
		Yüksekokul	,41420	,21075	,288
		Üniversite	,52193	,19733	,068
		Doktora	,09649	,44125	,999
	Lise	İlköğretim	-,48210*	,14080	,007
		Yüksekokul	-,06790	,21159	,998
		Üniversite	,03983	,19823	1,000
		Doktora	-,38561	,44165	,906
	Yüksekokul	İlköğretim	-,41420	,21075	,288
		Lise	,06790	,21159	,998
		Üniversite	,10773	,25276	,993
		Doktora	-,31771	,46867	,961
	Üniversite	İlköğretim	-,52193	,19733	,068
		Lise	-,03983	,19823	1,000
		Yüksekokul	-,10773	,25276	,993
		Doktora	-,42544	,46279	,889
	Doktora	İlköğretim	-,09649	,44125	,999
		Lise	,38561	,44165	,906
		Yüksekokul	,31771	,46867	,961
		Üniversite	,42544	,46279	,889

İlköğretim mezunlarının devam ve normatif bağlılıklarının, diğerlerinden daha yüksek olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. İlköğretim düzeyindeki çalışanlar örgütte diğer eğitim düzeylerine sahip çalışanlara göre en düşük eğitim durumunda bulunan çalışanlardır. Yüksek düzeydeki eğitime sahip çalışanların, örgütsel bağlılıklarının daha düşük olduğu, literatürdeki çalışmalarda mevcuttur. Eğitim düzeyi yüksek çalışanlar kendi yeteneklerini, bilgi ve becerilerini yüksek düzeyde görmekte, kendilerine güvenmekte, başka işletmelerde de iş bulma şanslarının olduğunu düşünmektedir. Devam ve normatif bağlılık, genel olarak mecburiyetlerden kaynaklı

oluşan bağlılık türleridir. Devam bağlılığında, iş alternatiflerinin az olduğu düşüncesi mevcuttur. İlköğretim düzeyinde çalışan katılımcılar, eğitim düzeylerini yeterli göremedikleri için, başka bir işletmede çalışamayacaklarını düşünüyor olabilirler. Eğitim düzeylerinin yeteri kadar yüksek olmadığını düşünen katılımcılar, örgütten ayrıldıklarında maddi sıkıntılar yaşama sorunuyla karşılaşmak istemedikleri için, örgütteki imkanlarını kaybetmek istemiyor olabilirler. Normatif bağlılık türünde ise, çalışan örgütte kalmayı önemli bir sorumluluk olarak görmekte, çalışmasının ahlaki anlamda doğru olduğunu düşünmektedir. Normatif bağlılıkta, çalışan sahip olduğu iş ile övünmektedir. Eğitim düzeyi yüksek çalışanlar kendileri için başka alternatiflerin olduğunu düşünme eğilimlerinden dolayı, daha iyi bir işletme, daha iyi bir pozisyon bulabilme ihtimallerini düşündüklerinden dolayı işlerini övgü duyulacak kadar önemli görmüyor olabilir. İlköğretim düzeyindeki çalışanlar eğitim durumlarını yeteri kadar yüksek göremedikleri için işlerine daha fazla sahip çıkıyor, işleriyle ve örgütleriyle övünüyor olabilirler. Bu çalışanlar, eğitim düzeylerine kıyasla, iyi bir işte çalıştıklarını düşünüyor ve bununla gurur duyarak örgütlerine daha fazla bağlıyor olabilirler.

H10a hipotezi: Personel güçlendirme alt boyutları ile unvan değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, hiçbir alt boyutta anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Personel güçlendirmenin kıdemle ilişkisinin bulunduğu çalışmalar mevcutken, ilişki bulunamayan çalışmalar literatürde mevcuttur.

H10b hipotezi:

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Duygusal Bağlılık	Operatör	52	3,6010	,96350	,346	,846
	Memur	48	3,4818	,62685		
	Amir	10	3,7750	,83707		
	Şef	7	3,5714	,72117		
	Diğer	33	3,6402	,93424		
	Total	150	3,5817	,83608		
Devam Bağlılığı	Operatör	52	3,5361	,88296	2,408	,052
	Memur	48	3,1719	,52632		
	Amir	10	3,1250	,58035		
	Şef	7	3,0000	,59512		
	Diğer	33	3,4811	,81197		
	Total	150	3,3550	,75211		
Normatif Bağlılık	Operatör	52	3,7692	,82782	3,720	,007
	Memur	48	3,3021	,58393		
	Amir	10	3,2000	,56273		
	Şef	7	3,0714	,62022		
	Diğer	33	3,6174	,87105		
	Total	150	3,5158	,77141		

Örgütsel bağlılık ile unvan değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, anlamlı farklılıklar saptanmıştır ($p<0,05$). Anlamlı farklılığın hangi değişkenler arasında olduğunu tespit etmek için Tukey testi uygulanmıştır.

			Ortalama Fark	Standart Hata	P
Normatif Bağlılık	Operatör	Memur	,46715*	,14906	,018
		Amir	,56923	,25714	,181
		Şef	,69780	,29982	,142
		Diğer	,15181	,16574	,890
	Memur	Operatör	-,46715*	,14906	,018
		Amir	,10208	,25886	,995
		Şef	,23065	,30129	,940
		Diğer	-,31534	,16840	,337
	Amir	Operatör	-,56923	,25714	,181
		Memur	-,10208	,25886	,995
		Şef	,12857	,36699	,997
		Diğer	-,41742	,26882	,530
	Şef	Operatör	-,69780	,29982	,142
		Memur	-,23065	,30129	,940
		Amir	-,12857	,36699	,997
		Diğer	-,54600	,30989	,400
	Diğer	Operatör	-,15181	,16574	,890
		Memur	,31534	,16840	,337
		Amir	,41742	,26882	,530
		Şef	,54600	,30989	,400

Operatörlerin normatif bağlılığı, diğerlerinden yüksek olarak saptanmıştır. Operatörler diğer unvanlarla karşılaştırıldığında, en alt düzeydeki çalışanlar olmaktadır. Normatif bağlılıkla çalışan, örgüte bağlılığı ahlaki olarak zorunluluk görmekte, kendini örgüte karşı sorumlu ve borçlu hissetmektedir. Çalışan; toplum normları, ailevi konumu, çevresindekilerin kendinden beklentileri sonucunda çalışmayı ve işinden ayrılmamayı önemli bir erdem, doğru bir davranış olarak görmektedir. Normatif bağlılıkta, çalışan için örgütte kalmak kendisi için bir zorunluluktur.

H11a hipotezi: Personel güçlendirme alt boyutları ile “şu an çalıştığımız işyerindeki çalışma süresi” değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, hiçbir alt boyutta anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Personel güçlendirmeye çalışma süresi arasında genelde ilişki olduğu düşünülmesine rağmen, “şu an çalıştığımız iş yerindeki çalışma süresi” değişkeninin sorgulanması üzerine herhangi bir değişiklik görülmemiştir. Bu sonucun sebebinin çalışanların personel güçlendirme algılarını, iş yerlerine göre değerlendirmedeği düşünülebilir.

H11b hipotezi: Örgütsel bağlılık ile “şu an çalıştığımız işyerindeki çalışma süresi” değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, hiçbir alt boyutta anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Sonuca göre, işyerindeki çalışma süresinin uzun ya da kısa süreli olması çalışanın örgüte bağlı olmasını ve işinden ayrılma isteği duymasını etkilememektedir.

H12a hipotezi: Personel güçlendirme alt boyutları ile “şu an bulunduğunuz unvandaki çalışma süresi” değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, anlam alt boyutunda anlamlı farklılıklar saptanmıştır ($p<0,05$). 15 yıl ve üzeri olan grubun anlam puanı en yüksektir. Çalışma süresinin artmasıyla çalışanların işlerini daha anlamlı ve değerli bulduğu görülmüştür. Aynı unvanda uzun yıllar çalışan katılımcılar, kendi ideal

ve amaçlarını meslek ve unvanındaki görevlerle bağdaştırarak işlerine anlam yüklemişlerdir. Uzun yıllar aynı unvanda çalışan katılımcılar tecrübe, deneyim ve işlerindeki istikrar sayesinde görevlerini önemli görmekte, unvanlarını ve görevlerini önemsemektedirler.

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	P
Etki	0-2 yıl	46	3,7319	,83035	1,638	,168
	2-5 yıl	39	3,6581	,93498		
	6-10 yıl	24	3,3472	,64065		
	10-15 yıl	20	3,8000	1,02255		
	15 yıl ve üzeri	21	3,9841	,92181		
	Total	150	3,6956	,88059		
Anlam	0-2 yıl	46	4,2101	,86455	2,839	,026
	2-5 yıl	39	3,7949	1,03057		
	6-10 yıl	24	3,7917	,74738		
	10-15 yıl	20	3,9167	1,16416		
	15 yıl ve üzeri	21	4,4603	,46519		
	Total	150	4,0311	,91987		
Özerklik	0-2 yıl	46	3,2536	,91405	,177	,950
	2-5 yıl	39	3,2308	1,09799		
	6-10 yıl	24	3,4028	,62151		
	10-15 yıl	20	3,3167	1,07863		
	15 yıl ve üzeri	21	3,3968	1,37687		
	Total	150	3,3000	1,01352		
Yetenek	0-2 yıl	46	4,1304	,89575	1,126	,346
	2-5 yıl	39	3,8974	1,03775		
	6-10 yıl	24	4,0278	,65140		
	10-15 yıl	20	3,9167	1,01379		
	15 yıl ve üzeri	21	4,3651	,74465		
	Total	150	4,0578	,90136		

H12b hipotezi: Örgütsel bağlılık ile “şu an bulunduğunuz unvanda çalışma süresi” değişkeni arasında yapılan Anova testi sonucunda, hiçbir alt boyutta anlamlı farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Unvanda çalışma süresinin uzun ya da kısa olması çalışanın örgütte devam edip etmemesini etkilememektedir.

Regresyon analizi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart tahmini hata	Değişim istatistikleri				Durbin-Watson	F	P
					R ² deki değişim	F değişim	df1	df2			
1	,413 ^a	,170	,147	,62864	,170	7,443	4	145	1,762	7,443	,000 ^b

- a. Yordayıcı: Etki, Anlam, Özerklik, Yetenek
b. Bağımlı Değişken: Örgütsel Bağlılık

Modelde görülen R² değeri bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etki derecesini göstermektedir. Yapılan regresyon analizi sonucunda personel güçlendirme uygulamalarının çalışanların örgütsel bağlılıklarındaki değişikliği %17 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. Daha önce personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar düşünüldüğünde, regresyon analizi sonucunun en düşük düzeyde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum birçok sebepten kaynaklanıyor olabilir. Çalışmalar incelendiğinde, en yüksek oranın kamuya ait bir örgütte Karaman Defterdarlığında Çelebi'nin (2009) gerçekleştirdiği araştırma sonucunda çıktığı görülmektedir. %52 gibi bir oranla hissedilen örgütsel bağlılığın, yarısını oluşturan oran personel güçlendirme ile açıklanmaktadır. Bu sonucun sebebinin; Maliye Bakanlığı personellerinin eğitim düzeyinin, özel sektör işletmelerine göre daha yüksek düzeyde olmasından, kurumun personel güçlendirme uygulamalarını yoğun olarak kullanmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca bu sonucun kamu örgütlerinin kurumsal yapısından, emekli olana kadar çalışılabilecek kadar garanti işler olarak düşünülmesinden, kamunun gücünü çalışanların hissetmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Özel sektörde ise örgütsel bağlılık ve personel güçlendirme ile ilgili farklı işletme türlerinde farklı oranlarda sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Bu durum işletmede uygulanan insan kaynakları ve personel güçlendirme uygulamalarının yoğunluğundan, işletmedeki çalışan profilinden, işletme ve sektörün hizmet ve insan odaklı olup olmamasından, örgüt kültürü ve örgüt ortamından, işletmenin yönetim anlayışı, yönetici profili ve personele bakış açısı gibi birçok değişkenden kaynaklanıyor olabilir. Örgütsel bağlılığın personel güçlendirme ile açıklanması işletmedeki insan kaynakları uygulamalarının (performans değerlendirme, ücret yönetimi, terfi ve ödül, motivasyon çalışmaları, eğitim ve gelişim vb.) doğru uygulanıp uygulanmaması ile oldukça ilgilidir. Ayrıca elde edilen farklı sonuçlar çalışanların içinde buldukları aile, toplumsal çevre gibi özel sebeplerinden, çalışanın işine ve örgütüne karşı olan bakış açısından, çalışanın işi ve arkadaşlarına karşı tutumu gibi kişisel sebeplerden de kaynaklanıyor olabilir.

Sonuç

Özel bir liman işletmesi çalışanları üzerine yapılan araştırmanın sonucunda, personel güçlendirme alt boyutlarıyla örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Personel güçlendirme alt boyutları, örgütsel bağlılık ve demografik değişkenler arasında yapılan analizler sonucunda, birçok değişkende anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Personel güçlendirme alt boyutlarıyla sosyo demografik değişkenlerden yaş, çocuk sayısı ve İzmir'de bulunma süresi, unvanda çalışma süresi değişkenlerinde anlamlı farklılıklar görülmüştür.

Yaş değişkenine göre 20-27, 28-35, 42 yaş ve üstü yaş aralıklarında olan çalışanların personel güçlendirme anlam boyutunda farklılıklar saptanmıştır. En yüksek puan 42 yaş ve üstü çalışanlarda olup, bu yaş aralığındaki çalışanlar işlerini daha değerli görmekte kendi değerleriyle işletme değerlerinin örtüştüğünü düşünmektedir. Çocuk sayısı değişkeninde etki ve özerklik boyutunda farklılıklar görülmüş olup, 4 çocuk sahibi çalışanların etki boyutunun daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Özerklik alt boyutunda 2 çocuk sahibi çalışanların daha yüksek puana sahip olduğu görülmüştür. İzmir’de bulunma süresi değişkeninde etki ve anlam boyutunda farklılıklar görülmüştür. 0-5 yıldır İzmir’de bulunan çalışanların etki boyutunun daha yüksek olduğu görülmüştür. Anlam alt boyutunda 16-20 yıldır İzmir’de bulunanların anlam puanları diğer yıl aralıklarına göre daha farklıdır. Unvanda çalışma süresi değişkeninde 15 yıl ve üzeri olarak aynı unvanda çalışan katılımcıların anlam boyutu kriterinde farklılıklar tespit edilmiştir. Kıdem arttıkça çalışanlar işlerini daha anlamlı bulmaktadır. Literatürdeki çalışmalarla da paralellik gösteren yaş ve kıdem değişkenlerinde deneyim sahibi olan ve yaşı ilerleyen çalışanların güçlendirilmesi için, işin değerlerle ölçülmesi en önemli kriterdir.

Örgütsel bağlılık ile çalışanların sosyo demografik özelliklerinden, eğitim durumu ve unvan değişkenlerinde anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Eğitim durumu değişkenine göre ilköğretim mezunu olan çalışanların devam ve normatif bağlılıklarının, en yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Literatürde yapılan araştırmalarda da eğitim durumu değişkenine göre benzer sonuçlara rastlanmıştır. Eğitim durumu arttıkça çalışan kendinin ve yeteneklerinin farkına varmakta, farklı işletmelerde çalışabilme fırsatının olduğunu düşünmektedir. Devam bağlılığı ve normatif bağlılık, birtakım mecburiyetlerden doğan bağlılık türleridir. Devam bağlılığında çalışanlar örgütten ayrıldıklarında birtakım zorluklarla karşılaşacaklarından korkmakta, maaş, yan haklar gibi maliyetleri kaybetmek istememekte ve örgüte bağlanmaktadır. Normatif bağlılıkta çalışan işsiz kalmanın ahlaki olarak doğru olmadığını, toplum değerlerine uygun olmadığını düşünmektedir. Çalışan iş sahibi olmanın kendisi için önemli bir görev olduğunu, işsiz kalırsa toplumdaki ve ailesindeki saygınlığının azalacağını düşünmektedir. Tüm bu faktörler doğrultusunda çalışmanın sonucunda, özellikle ilköğretim mezunu çalışanların örgüte daha fazla bağlandığı görülmüştür. Unvan değişkenine göre normatif bağlılıkta anlamlı farklılıklar saptanmış olup, operatör unvanında çalışan katılımcıların normatif bağlılıklarının en yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Personel güçlendirme alt boyutlarıyla, örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda personel güçlendirme uygulamalarının çalışanların örgütsel bağlılıklarındaki değişikliği %17 oranında açıkladığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

Akgün, Y. E. (2015). *Örgütlerde Algılanan Personel Güçlendirmenin Örgütsel Bağlılık İle İlişkisi: Bir Kamu Kurumunda Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1990). *The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization*, Journal of Occupational Psychology, 63. Sayı. 1-18.

- Ambad, S. N.A. ve Bahron, A. (August 2012). Psychological Empowerment: The Influence on Organizational Commitment Among Employees in the Constuction Sector, *The Journal of Global Business Management*, 8(2). 73-81.
- Arabacı, İ. B., Alanoğlu, M. ve Doğan, B. (Ocak 2014). Okul Müdürlerinin Karizmatik Liderlik Özellikleri İle Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki, *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(1). 192-221.
- Ateş, A. (2016). Türkiye'deki Limanların İnternet Sitelerinde Yer Alan Misyon ve Vizyon Beyanlarının Verimlilik Odaklı İçerik Analizi, Mustafa Kemal Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(34). 401-415.
- Çalışkan, A. ve Hazır, K. (2012). Psikolojik Güçlendirmenin İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2). 49-77.
- Çelebi, M. A. (2009). *Örgütsel Bağlılığın Sağlanması Bir Araç Olarak Personel Güçlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Çöl, G. (2008). Algılanan Güçlendirmenin İş gören Performansı Üzerine Etkileri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1). 35-46.
- Doğan, S. ve Demiral, Ö. (Ocak-Haziran 2009). Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirme ve Psikolojik Sözleşmenin Etkisine İlişkin Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32. Sayı. 47-80.
- Elüstün, T.S. (2018). *Personel Güçlendirme İle Örgütsel Bağlılık Algısı ve İlişkisi: Liman İşletmesi Çalışanları Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdem, M. ve Uçar, İ. H (2013). Öğretmenlere Göre İlköğretimde Öğrenen Örgüt Algısı ve Öğrenen Örgütün Örgütsel Bağlılığa Etkisi, Kurum ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, *Educational Sciences: Theory & Sciences*, 13(3). 1515-1534. doi: 10.12738/estp.2013.3.1693
- Erol, E. (2013). *İş gören Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Konaklama İşletmeleri Açısından Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gider, İ. ve Şencan, H. (Bahar 2016). İşletmelerin Farklılık Yönetimi Anlayışı İle İşletme Üyelerinin Örgütsel Bağlılık Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29. Özel Sayı. 189-204.

- Gören, T. (2012). *İlköğretim Kurumlarında Görev Yapan Yönetici ve Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Gümüştekin, G. E. ve Emet, C. (2015). Güçlendirme Algılarında Değişimin Örgütsel Kültür ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17. Sayı. 90-116.
- Güneş, İ. Bayraktaroğlu, S. ve Kutanis, R. Ö. (2009). Çalışanların Örgütsel Bağlılık ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki: Bir Devlet Üniversitesi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3). 481-497.
- Gürbüz, G. Kumkale, İ. ve Oğuzhan, A. (2013). Bankacılık Sektöründe Personel Güçlendirme Uygulamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Trakya Bölgesi Bankalarında Araştırma, *International Conference on Eurasian Economies 2013, SESSION 7C: Sektörel Sorunlar*, 791-800.
- Henkin, A. B. ve Marchiori, D. M. (2003). Empowerment and Organizational Commitment of Chiropractic Faculty, *Journal of Manipulative and Physiological Therapeutics*, 26(5). 275-281.
- IMEAK DTO (2015). *Deniz Ticareti Dergisi*, Deniz Ticaret Odası Resmi Yayını. Haziran Sayısı.
- Karakaş, A. ve Serçek, S. (2014). Psikolojik Güçlendirme Algısının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2). 90-107.
- Kaya, N. ve Selçuk, S. (2007). Bireysel Başarı Güdüsü Organizasyonel Bağlılığı Nasıl Etkiler, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(2). 175-190.
- Kaynak, R. ve Satılmış, Ş. (2016). Ticari Limanlarda Hesap Verebilirliğin Lojistik Performansa Etkileri Üzerine Bir Araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, ÖS-ULK, 179-196. doi: 10.18613/deudfd.31505
- Kitapçı, H. ve Kaygısız, Ö. C. (2014). IKY Uygulamalarına Yönelik Algının Örgütsel Bağlılığa Etkisinde İş Tatmininin Ara Değişken Olarak İncelenmesi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(31). 57-192.
- Koç, R. (2008). *Personel Güçlendirme İle Çalışanların Örgüte Bağlılığı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Meletiyou, M. (March 2006). Improved Port Performance Through Training the Contribution of the International Labour Organization, *22nd International Port Conference Human Resources and Sea Ports Performance*, Egypt, 1-9.
- Mujka, F. (2011). *Personel Güçlendirme İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öter, S. ve Ayan, M. S. (2016). Denizcilik İşletmelerinde Dönüşümcü Liderlik ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Literatür Araştırması, Dokuz Eylül Üniversitesi, *Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 8(1). 129-157. doi: 10.18613/deudfd.10550
- Özaslan, B. Ö. (2006). *Yeniden Yapılanma Sürecinde Liman İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevinin Organizasyonu ve Bir Örnek Olay*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Perçin, M. (2008). *İşletmenin Örgüt Yapısının İş Görenlerin Örgütsel Bağlılığına Etkisine İlişkin Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Sigler, T. H., Pearson, C. M. (February 2000). Creating an Empowering Culture: Examining The Relationship Between Organizational Culture and Perceptions of Empowerment, *Journal of Quality Management*, 5(2000). 27-52.
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological Empowerment in the Workplace: Dimensions, Measurement and Validation, *Academy of Management Journal*, 38(5). 1442.
- Suyabasmaz, H. (2015). *Türkiye Denizcilik Sektörünün Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözümlerine Yönelik Teklifler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şan, B. Ç. (2017). *Öğretmenlerin ve Okul Yöneticilerinin Psikolojik Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılıklarına İlişkin Algıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Şenergüç, S. (2009). *Örgütsel Bağlılığın İş Doyumu Üzerindeki Etkileri ve Özel Sektörde Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tekiner, M. A. (Nisan 2014). Psikolojik Güçlendirme ve Duygusal Bağlılık: Emniyet Teşkilatı Örnekleme, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14. Sayı. 172-203.

- Telli, E. ve Ünal, Z. (Temmuz 2015). Kurumsal İtibar Olgusunun Çalışanların Örgütsel Bağlılığı Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması, *Tekirdağ S.M.M.M. Odası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4. Sayı. 1-17.
- Thomas, K. W. ve Velthouse B. A. (1990). Cognitive Elements of Empowerment: An ‘Interpretive’ Model of Intrinsic Task Motivation, *Academy of Management Review* 15(4). 666-681.
- TSAI, C. L. (2014). The Organizational Climate and Employees Job Satisfaction in the Terminal Operation Content of Kaohsiung Port, *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 30(3). 373-392.
- Türker, F. (2007). *Denizcilik Sektöründe İş Tatmini ve Örgüte Bağlılığın İş Gücü Devrine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yaşar, Ş. (2015). *Zaman Esaslı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sisteminin Liman İşletmeciliğinde Uygulama Önerisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Yeni, K., Esmer, S. ve Bilgin, İ. (Mayıs 2016). Türkiye’de Limanlar İçin Fiyatlandırma Faaliyetine Etki Eden Yasal Faktörler, *V. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi Bildiriler Kitabı*, Toros Üniversitesi, Mersin: Can Yayıncılık.
- Yazıcıoğlu, İ. ve Erol, E. (2016). The Examination of the Relationship between Employees Empowerment Perceptions and Their Organizational Commitments in Hotel Operations, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4). 219-229. doi: 10.20491/isarder.2016.215

Extended Abstract

In today's world where rapid development and change are experienced and competition is at the highest level, people are often ignored. Man is the important resource for organizations. While people oriented organizations that see people social and psychological orientation are effective, productive and successful, their employees have high organizational commitment. A large part of the operating expenses constitute human resources budget and these expenses occupies an important place among the costs. Businesses spend a great deal of time and money for the recruitment, training, development, motivation of their employees. In order to minimize human resource costs, to increase performance, to create a more effective and successful organization, it is necessary to create organizational commitment. While there are no problems such as absenteeism, late arrival and dismissal in companies where organizational commitment is high, jobs and processes proceed as planned without interruption there is no loss of motivation and time. Companies with high organizational commitment do not experience problems such as leaking information to their competitors due to lost their employee. By loyalty there is an environment of mutual trust between employee

and the company. Employee is willingly to spend all his energy for his organization and makes every kind of sacrifice in bringing his business to the center of his life. Employees empowerment is necessary for increase organizational commitment. The value can be achieved by employee empowerment. Employee who have organizational commitment gives a great value to its business, it specializes in its business, it professionalizes by making fewer mistakes, it transcends itself and reveals a success story. The task of management in empowerment is to give power and responsibility to the employee, supporting employee, it is to minimize the possibility of making mistakes and the encourage employee to succeed. Executive is a mentor who training, coaching, motivating, and advising to employee with the power it takes from management by taking on the role of an intermediary in employee empowerment. By employee empowerment and organizational commitment businesses will have employees who adopt the organizations jobs as their own jobs, control themselves, learn from mistakes by develop themselves and their team. Employee will be encouraged for success, will be able to use their creativity, will be open to innovation and change. Thus, learning and development will become an organization culture. In order to maintain organizational commitment in Port operations, which are labor intensive, where labor safety and specialization are important, human resources practices and employee empowerment are becoming more and more important. This study was carried out in order to gain knowledge about the concepts, perceptions and relations of the employee empowerment and organizational commitment of the port operation employees. Research was carried out at a private port in İzmir Aliğa and applied to 150 employees. This survey consists of 48 questions three scales (socio demographic, empowerment and commitment). The survey was implemented in July of 2017. SPSS program was used for data analysis. Descriptive analyses of socio-demographic variables were performed. ANOVA and t tests were applied to investigate the differentiation between socio demographic variables and the empowerment and organizational commitment scales. Pearson correlation analysis and regression analysis were performed to measure the relationship between the scales. Differences in dimension of meaning were found among those over the age of 42 in subdimensions of empowerment. With the maturity, awareness of the wishes and expectations in life is increasing and the values of people are discovering. Their job and profession is very valuable for them. They have maintained their lives for years thanks to their businesses and professions. Differences in dimension of impact were found among those employees with 4 children. Most respondents are male, fathers with more children may be considered to be forced to work harder because of the number of family members and more financial requirements. They may think that they are more effective in the organization with the idea that they have to work hard. Differences in dimension of self determination were found among those employees with 2 children. It may be necessary to do more studies about the cause of this relationship. Differences in dimension of impact were found among those 0-5 years employees who lives in İzmir. It can be thought that those who live short in İzmir have migrated to İzmir from other cities due to employment. These workers may have solved their financial difficulties by finding a job and making their jobs the centre of their lives. Differences in dimension of meaning were found among those 16-20 years employee who lives in İzmir. Izmir is a city where unemployment is experienced intensively. They think it valuable to have a job in the city. Differences in dimension of meaning were found for the participants of for more than 15 years working on the same title. Participants who have worked for many years in the same title have made meaning

to their work by associating their own ideals and aims with their profession and title. According to the organizational commitment and educational status variable, continuance and normative commitment of primary education graduates were high. These participants may think they will not be able to work in another business because they see their level of education inadequate. They think they're doing a good job compared to their education levels, and they may be proud of it and more committed to their organizations. According to the title variable, the normative commitment of the operators was determined to be at the highest level. Normative commitment is a kind of commitment made up of obligations. Operators are the lowest level employees in the organization. The employee sees to stay committed to their organization as a significant need, duty and correct behavior as a result of the norms of society, family position, and the financial and moral expectations of the people around him. A positive and significant relationship was found between subdimensions of empowerment and organizational commitment. Regression analysis showed that empowerment has affected on employee's organizational commitment by 17%.

DISCUSSING THE POTENTIAL DETERMINANTS OF DECLINING LABOR'S SHARE: A DESCRIPTIVE RESEARCH FOR OECD AND NON-OECD COUNTRIES

Onur ÖZDEMİR*

Abstract

Numerous studies have empirically analyzed the reasons for the declining labor share of income, but only a few have found a common explanation in case of an aggregate economic structure. In this study, a major channel through which potential determinants may affect labor share of income is descriptively examined: the distribution/allocation channel. In this regard, the main feature of this study is to focus primarily on openness measures of trade regime and the financial sector. In addition, the institutional side of finance is included in the study in terms of financial development index comprising of both markets and institutions dataset of finance. While these indicators constitute the major body of the study, the other variables are added into the descriptive analysis. Moreover, some of these stylized facts are integrated into the basic framework as they, more or less, affect each sample country over time, especially under the use of liberalization policies imposed by recognized institutions such as IMF, World Bank, and Bank for International Settlements. This article suggests that the distributional variances not only depend on partial effect of a single indicator but also on their interactions with each other. Therefore, the comprehensive analysis of income distribution should consider the interaction terms of some crucial determinants as well as the weakened bargaining power of workers which have started to exaggerate in the early 1980s.

Keywords: Labor Share, Functional Income Distribution, Capital Account Openness, Financial Development, Neoliberalism

JEL Classification: E25, F65, J50

AZALAN EMEK PAYININ POTANSİYEL BELİRLEYİCİLERİNİN TARTIŞILMASI: OECD VE OECD-DIŞI ÜLKELER İÇİN BETİMSSEL BİR ARAŞTIRMA

Öz

Pek çok çalışma azalan emek gelir payının ardındaki nedenleri ampirik olarak analiz etmiştir, ancak sadece birkaçı bütüncül ekonomik yapı durumunda ortak bir açıklama bulmuştur. Bu çalışmada, emek gelir payını etkileyebilecek potansiyel belirleyicilerin başlıca bağlantısı betimsel olarak incelenmektedir: bölüşüm/dağılım bağlantısı. Bu bağlamda, çalışmanın temel özelliği öncelikli olarak ticaret rejiminin ve finansal sektörün açıklık ölçütlerine odaklanmasıdır. Ayrıca, finansın kurumsal yanı, hem piyasaların hem de kurumların finansal veri setlerinden oluşan finansal gelişme endeksi yönünden çalışmaya dahil edilmektedir. Bu göstergeler çalışmanın ana gövdesini oluştururken, diğer değişkenler de aynı zamanda betimsel analize dahil edilmektedir.

* Asst. Prof., İstanbul Gelişim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of International Trade, İstanbul, Turkey, onozdemir@gelisim.edu.tr, ORCID ID 0000-0002-3804-0062.

Dahası, bu stilize olguların bazıları, özellikle IMF, Dünya Bankası ve Uluslararası Ödemeler Bankası gibi tanınmış kurumların liberalleşme politikalarını uyguladıkları her bir örnek ülkeyi zaman içinde az çok etkilemesi nedeniyle temel yapıya entegre edilmektedir. Bu makale, bölüşümsel farklılaşmaların sadece tek bir değişkenin kısmi etkisine bağlı kalmadığını, aynı zamanda birbirleriyle etkileşimlerine de bağlı olduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle, gelir dağılımının kapsamlı analizi, 1980'lerin başlarında artmaya başlayan emeğin pazarlık gücündeki zayıflama kadar bazı kritik öneme sahip belirleyenleri de dikkate almalıdır.

Anahtar Kelimeler: Emek Payı, Fonksiyonel Gelir Dağılımı, Sermaye Hesabı Açıklığı, Finansal Gelişme, Neoliberalizm

JEL Sınıflandırması: E25, F65, J50

Introduction

One of the major issues, in which the economic paradigms focus on, is based on the analysis of the changes in the income shares of capital and labor, especially after the economic crisis of 2007/2008. The most specific reason for making analysis through the distributional phenomena depends on the fact that there has been a growing inequality in the share of aggregate income starting from the early 1980s and exacerbated in 1990s all over the world. Therefore, the literature on income inequalities consists of a wide array of interdependent factors. All these factors, whether they are economic, social or political, have a mutual effect on one another.

From classical to neoclassical perspectives, the issues around the income distribution have been analyzed by different schools of thought. All of these approaches have their own values and norms as well as their changing methodological structures in the economic framework in terms of both allocational and distributional practices. As Blaug (1996: 467) states that "...the great mystery of the modern theory of distribution is why anyone regards the *share* of wages and profits in total income as an interesting problem". This paper seeks to understand this problem by using different indicators from the socio-economic structure. In this regard, the basic question of this paper can be proposed as follows: what kind of methodological structure should be followed for an understanding of the distributional facts? Although there are various theoretical visions on this issue, this study will be precisely depended on income-based measures of the labor shares, which depicts how labor and capital shares affect inter-household income distribution.

In the neoclassical framework, the distributional issues, based on capital and labor, are primarily changed by way of economic developments, subject to the law of marginal efficiency and technological progress. Each factor earns the amount of income which equals to the value of what they produced for the market. Therefore, the distributional factors do not depend on the dynamics of classes and power relations. According to the income-based measures, the neoclassical perspective expounds that the income shares between capital and labor are constant in the long-run. Even though the income level may fluctuate through economic booms and busts occurring in the economic system, the dynamic feature of long-run period equates the income shares in control of several factors.

In addition, the factor shares are determined by the changes in the elasticity of output with respect to the factors of production, irrespective to the level of economic growth. The price of each factor is determined by their marginal productivities; and thus, the elasticity of output with respect to each factor is constant. Therefore, the factor shares stay constant in the long-run. This paradigm implicitly argues that the economic growth does not depend on the factor accumulation. Rather, it is explained by the growth of total factor productivity (TFP) (Solow, 1957; Young, 1995; Barro and Sala-i Martin, 2003; Limam and Miller, 2004; Acemoğlu, 2008).

Although the TFP growth is a critical component in terms of an increase for the developmental process of economic units, the neoclassical paradigm also depicts that this increase is supported by pro-open policies – namely, financial openness and trade openness - especially after the 1980s across capitalized countries. The constancy assumption about factor income shares is thus iteratively produced by an increasing level of openness. In case of a higher degree of openness in international trade, the existence of differences in national factor endowments provide of making comparative advantages to achieve a higher level of economic development which results with the equalization of the factor incomes over time and across countries (Heckscher, [1919] (1949); Ohlin, 1933). In particular, the Heckscher-Ohlin theory assumes that the countries should be specialized and export goods which are produced by locally abundant factors, while they should import goods that are produced by locally scarce factors. The theory shows that if the elasticity of output for locally abundant factors is high in a country, the specialization should be realized in goods in which they are produced by these locally abundant factors. Alternatively, an increase in the elasticity of national output in terms of abundant factors and a decrease in the elasticity of national output in terms of scarce factors are provided by way of more open trade regime and specialization in specific goods. In the light of these two factors, the income shares are automatically equalized in the economic system.

According to Dunning (1998), the countries should use location-specific advantages which are based on the use of location-specific resources and factor endowments. A firm whose production is largely depended on labor-intensive goods should invest in countries where the labor is abundant. If the firm produces more capital-intensive goods, then it should primarily invest in capital-abundant countries. The direction and behavior of foreign direct investment (FDI) thus should follow this path. In this sense, FDI provides that the production level in sectors where the abundant factors are intensively used is increased and thereby the elasticity of output in terms of abundant factors and their income shares rise in the long-run.

On the other hand, increasing scale of financial relations and transactions across countries in addition to the arguments on behalf of a more open degree in trade regimes is another channel to understand the changing factor income shares in the neoclassical paradigm. The theoretical and empirical foundations are basically depended on two compatible and reciprocal assumptions which of those are provided an increase in the scale of financial deepening (see McKinnon, 1973; Shaw, 1973). While the first assumption indicates that financial liberalization manages the efficient allocation of savings across different economies, the second assumption states that more liberalized financial sector equilibrates the interest rates among different markets and thereby

provides higher economic growth rates through the efficient allocation of financial resources.

Although the pro-liberal policies are the common sources of modern economic paradigm, the synthetic use of two-sides of finance – i.e., financial development and financial openness – have not been empirically tackled yet. Rather, the theoretical propositions of the neoclassical perspective primarily focus on more liberalized financial sector across countries while it ignores the financial development levels of those countries in the context of their mutual relationship. Therefore, the synthetic analysis is needed to understand the entire effects of the financial sector development on changing factor income shares over time and across different country groups¹.

Besides the production-based measures of factor shares, which gives a critical importance on cost elasticity of factors under the assumptions of cost-minimizing behavior of producers for estimating multi-factor productivity and for asks of growth accounting (Cho, Hwang and Schreyer, 2017: 9), the income-based measures are often associated with different factors such as collective bargaining powers, unionization, unemployment, strictness of employment protection and increasing competition level in the global markets. This paper will be based on functional income distribution analysis to discuss the potential determinants of declining labor's share in case of openness (including both trade and finance) and development by primarily focusing on income-based perspective for estimating the changing allocational paradigms². Additionally, the study is based on two assumptions. First, it is assumed that the factor income shares are not constant over time and across countries in contrast to what the neoclassical approach argues (Cobb and Douglas, 1928). Second, one of the major reason behind the changing factor shares fundamentally depends on the variations of bargaining positions between capital and labor. The numerous studies show that the decline in labor's share is significantly correlated with the declining bargaining power of labor in control of two major openness indicators – namely trade openness and capital account openness.

The paper is organized as follows. Section 1 discusses some of the major macro-scale global factors which are strongly influential on the labor income shares. These include globalization of capital; skilled-biased technological progress; labor market and product market policies; privatization and structural changes, which of those factors reciprocally affect each other. Therefore, they should be critically reviewed under their inter-related mechanisms. Section 2 proposes some critical channels about the effects of openness of trade regime and financial sector on the labor shares. The variables that I use in the descriptive analysis mostly reflect those channels in control of major indicators for understanding openness-labor share nexus. Section 3 describes the data structure and its sources in which I employ in the descriptive research. This section also presents some stylized facts for major variables over the 1995-2015 period. The paper ends with the concluding remarks.

¹ For more information on empirical side of this arguments, please see Özdemir (2017).

² The capital share can be taken as residual in this context which is theoretically consistent with the study of Bentolila and Saint-Paul (2003).

1. GLOBAL FACTORS THAT AFFECT THE LABOR SHARE OF INCOME

This section discusses some of the critical factors influential on the labor share of national income and subject to the differential distributional patterns of capital and labor in highly liberalized and capitalized market economies. First, it begins with the analysis of globalization phenomenon which is intensively supported by the neoclassical approach after the 1980s, especially in case of technological progress and factor mobility across countries. Therefore, the multi-dimensional analysis is needed to understand the change in labor's share. Two critical components of the globalization, namely concentration of the trade regime and increasing complexity in the financial sector, will guide us to have a comprehensive outlook for the changing income distribution between capital and labor³.

The first component is primarily related to the removal of restrictions and limitations in trade regimes and to the expansion of global trade chains across the market economies. According to the pro-liberal propositions in favor of more open trade regimes, income shares are equalized through the dynamic mechanism of factor endowments and/or location-specific advantages of the countries in the long-run, even though there might be winners and losers in the short-run. Both of these mechanisms, however, ignore the structural characteristics of the factors since their static theoretical considerations for income shares do not change in time.

However, recent studies have revealed that the policies promoting the use of more open trade regimes are not consistent with their theoretical assumptions and empirical outcomes (Ortega and Rodriguez, 2001; Harrison, 2005; Jaumotte et al., 2008; Boulhol, 2009; Meschi and Vivarelli, 2009; Cassette et al., 2012). For instance, ILO (2011) shows that the wage shares were in a declining trend starting from the implementation of more globalized policies which started in the 1980s and exacerbated after 1990s. Two reasons were decisive about the decline the wage shares: (i) increasing scale of global supply chains and (ii) the structural changes in the economic systems of socialist countries. Both of them have created downward pressure on wages subject to the increasing level of unskilled employment.

Guscina (2006) specifies that the post-globalization era is characterized by the presence of the changes in the technological progress. In this regard, the effects of more open trade regime on labor share of income can be examined particularly by focusing on the changes in the role of highly-skilled workers at the expense of low-skilled workers. Although the technological progress is one of the major determinants of the post-globalization era, the productivity gains were to a large extent distributed in favor of high-skilled workers in which their bargaining positions became much stronger relative to the low-skilled workers. According to International Monetary Fund (2007), the increasing scale of globalization depends on the following factors: (i) the intensity of offshoring; (ii) the share of immigrants in the domestic labor force; (iii) the share of information and

³ The globalization term does not have a single definition or consistent theoretical background instead of its common use in practical and theoretical studies. According to Dünhaupt (2013: 16), it is an extension of the development process which is often expressed as a potential factor that changes the income distribution by way of financial and/or real ingredients. In addition, Otsubo (1996: 1) argues that the globalization is a process which provides the integration of world economies in terms of production, distribution, and the consumption of goods and services

communication technology (ICT) capital in total capital; and (iv) the measures of labor market policies.

The second component includes the globalization of financial relations and transactions. In this paper, the term ‘financial globalization’ is used to refer to the increasing capital mobility over the post-1980 period. In technical terms, the capital mobility might have an effect on the labor share of income through the increasing level of speculative-led investments in finance. If the capital inflows are primarily transferred into the speculative-led investments at the expense of employment-led real investments, the structure of firms and institutions to employ new strategies for future investments, which are possibly influential on potential workforce might be highly intensive in the long-run. In the presence of an increasing competitive pressure in the aggregate economy after the 1980s, the high-return but also high-risk and short-term speculative movements into financial investments may hamper the long-term real investments. Therefore, the labor-intensive policies are transformed into the pro-capital speculative-led policies, and then stimulate the emergence of imbalances between supply and demand in global labor markets. In other words, the use of speculative motives to involve in short-term and risky investments creates more pressure on the emergence of the excess labor on the markets due to the existence of negative conditions in the firm-level investments for the making of new employment opportunities. Additionally, the increasing level of speculative activities in financial transactions makes the sensitivity level of international capital to outflow from the domestic markets and to any kinds of risks much higher, subject to the investment level.

For instance, Harrison (2005) theorizes the bargaining positions of labor and capital for both profit-maximizing firms and utility-maximizing individuals, and in that sense compares the relocation costs of those factors of production in the context of imperfect competition. According to Harrison (2005), first, the relocation of capital is more profitable against adhering to the domestic opportunities; and second, there is a negative relationship between labor shares and the strategy of capital. These two factors are not static due to following empirical facts: (i) the government intervention and capital controls may have a positive effect on the labor shares; (ii) rising trade shares, increasing scale of FDI inflows and the exchange rate crises may negatively affect labor’s income.

Furthermore, Jayadev (2007) makes a multi-dimensional analysis of the major determinants of labor share of income for different country groups in terms of the effects of a higher degree of capital account openness. The empirical results show that the major factor about the changes in distributional practices primarily depends on the reduction of the bargaining power of labor, which leads to an increase in opportunities for capital relocation in parallel to an increasing scale of capital mobility of firms and institutions by contracting the volume of employment. Therefore, the threat option of capital creates negative pressure on the labor shares in countries where there is a strong socio-economic structure for capital mobility.

Besides the globalization measures, skilled-biased technological progress is the second factor that affects the income shares in case of the change in the bargaining positions of workers and capital. The elasticity of substitution ratio among factors of production is one of the major reason for an understanding of the differences in income

relations and substantially alters the income distribution where the production function is given. If the elasticity of substitution is different from one, the technological upgrades will either be capital-augmenting or labor-augmenting, subject to the factor endowments. The stability of the distributional structure between income groups principally depends on the elasticity of substitution ratio for these two factors, which should be equal to one. Hence, the changes in the income shares of capital and labor accruing in an aggregate national income emerge from the differences in factor endowments and the elasticity of substitution ratio. The fluctuations in factor income shares are subjected to the changes in the elasticity of substitution ratio, which is also hinged to the changes in factor endowments. On the one hand, if the elasticity of substitution of capital with respect to labor is lower than one, the labor income shares increase, depending on the increase in the factor endowments – namely the capital-to-labor ratio. On the other hand, if the elasticity of substitution of capital with respect to labor is higher than one, the capital income shares increase, depending on the increase in the capital-to-labor ratio. Therefore, if the productivity of capital is higher than the productivity of labor, the distribution of factor income shares will be biased toward the capital shares, to the detriment of labor shares⁴.

In this theoretical case, the productivity of capital and labor, which is one of the key potential determinants of the distribution among factor income shares, depends on two types of effects: (i) the quantity effect and (ii) the price effect. First, if there is an imbalance between the amount of capital (K) and labor (L), such as $K > L$, the quantity increases should be equilibrated via the relative changes in these two factors. However, if the price adjustment prevails, the net effect of the quantity increases on the elasticity of substitution between K and L become increasingly smaller (European Commission, 2007: 247). Thus, the quantity effect will be dominated by the price adjustment (i.e., the price effect) if the elasticity of substitution ratio of capital with respect to labor is less than one and thereby will lead to an increase in labor's income accruing in national income. Therefore, all these post-globalized technology-led theoretical arguments can be classified as follows: (i) the changes in factor endowments (i.e., the capital-to-labor ratio); (ii) the elasticity of substitution ratio; and (iii) the level of technological progress.

From the existing developments in ICT sector, the transformation of the production system and increasing share of finance in the total economy have led to an increase in the scale of skill-based allocational problems among workers, coupled with an inconstant elasticity of substitution ratio. Related to the technical changes and their effects on socio-economic structure, European Commission (2007: 248) reports that the transition from labor-augmenting technical progress to the capital-augmenting technology-led production system is primarily characterized by repetitive routine tasks and thereby complements skilled workers in their problem-solving tasks for economic issues. Therefore, the rate of substitution between capital and labor is differentiated on the basis of their skills and abilities performing in economic activities. Any incremental change in the capital-to-labor ratio may thus have a significant effect on factor income shares, depending on the level of skill compositions. It also means that income shares are not dependent on the constant ratio of change within the frame of factor endowments and the degree of substitution between capital and labor.

⁴ Figure 1 shows the trends of labor share of income for selected sample countries over the 1995-2014 period

Technical progress and economic developments have been increasingly intertwined in the post-globalization era of the 1980s. Therefore, the technology-led decomposition among workers, as of their skills, may possibly produce different socio-economic outcomes in terms of income distribution between different income groups. The net effects of technology-led progress on the distributional and allocational composition of capital and labor can be investigated in three different components: (i) the changes in production system and the employment structure; (ii) the shifts in sectoral compositions of employment; and (iii) the differentiation in the composition of available jobs.

These have led us to reveal another type of factor that affects income distribution: policy changes in labor markets and product markets. The post-globalization era has shown that the centralization and concentration of capital are at the highest level in both industrial and financial sectors. Therefore, in each sector, the monopolistic competition; and thus the imperfect market structure guides the fundamental alternatives for the production system and the production of an additional surplus. This means that the distributional and allocational paradigms for capital and labor are, to a large extent, subjected to the market structures across countries.

Two major assumptions can be made for the current distributional and allocational issues based on the increasing scale of monopolization⁵ and of imperfect competition⁶ (Blanchard and Giavazzi, 2001: 5). In addition, there are two main components in which they have a critical importance to understand the changes in factor income shares and income inequalities on the basis of the following two assumptions: (i) the regulation of product markets; and (ii) the regulation of labor markets. First, the product market regulations may have a significant impact on the existing economic structure; and thus, they may affect two major factors which are crucial for profit-maximizing firms: (i) the entry costs faced by firms; and (ii) the degree of competition between firms. These are also under the thumb of three additional factors: (i) the elimination of tariff barriers; (ii) the standardization measures; and (iii) the costs of entries (e.g., shadow costs). Second, making the labor market regulations more inflexible primarily changes the strengths of the bargaining power of workers in favor of the capital in case of the existence and the nature of extension agreements, and the rules for the right to strike (Blanchard and Giavazzi, 2001: 10-11).

Furthermore, the labor market and the product market policies may have a significant effect on the reciprocal relationship between the level of employment and wage rates for firms and workers, according to the following models: (i) “right to manage” model (Blanchard and Giavazzi, 2001); and (ii) “efficient bargaining” model (Bentolila and Saint Paul, 2003).

First, the “right to manage” model stipulates that the bargaining option for wages depends on the cyclical position of trade unions and the power relations between firms and workers. In the long-run, firms determine the level of employment to a certain point

⁵ This is related to the consequences of the monopolistic competition in goods market, which is very effective on the sizes of firms’ rent and their workers employing in the production system.

⁶ Complementary to the monopolization of the production system, this is basically related to the bargaining structure of the labor market which determines how much rent is acquired by firms and also by their workers.

where the profits are maximized, irrespective of the wage level. However, in the short-run, the effects of rents obtained by firms on their employment decisions are not significant in which the effect of trade unions on bargaining over wages is given; and thus, there is no robust relationship between the allocational/distributional indicators and the real wages. The results show that factor income shares, which are complemented by the changes in the elasticity of substitution ratio, primarily depend on two factors: (i) the firm ability in case of the profit-maximization process; and (ii) the role of trade unions in the determination of wage level.

Second, the efficient bargaining model implies that firms and workers have a significant effect on wage dispersions; and therefore, the absolute power of firms on employment level is neglected in this model. Equivalently, both of these two economic agents act on behalf of their own interests and thereby the maximization of their utilities. Even though it will be not possible in the long-run, workers extract an extra income from a total surplus in the short-run, irrespective to the level of unemployment. This case means that workers will be much powerful than the capital if the model adopts class relations for the determination of factor income shares⁷.

All these factors and their sub-components are to a large extent characterized by the structural changes emerging in the socio-economic era. Although these factors are very crucial to understand the distributional issues in the post-1980 era coupled with an increasing scale of global components, there is one additional interest which describes the political sides of these factors to get an entire outlook for what changes the socio-economic positions of capital and labor. This is an increasing scale of privatization in total economy and the selling of state-owned enterprises to private owners. The ongoing strategy in case of a high degree of privatized economic relations is to use policies which hinge on the articulation of state-owned enterprises to the targets of private capital and to their profit-led goals. In this regard, the following two outcomes are the major ones that have been exacerbated by the use of restructuring policies towards more privatized economic relations and deformed distributional issues: (i) the fewer opportunities for new employment; and (ii) the changing bargaining positions of labor in favor of capital. For instance, throughout the developing economies, privatization policies and strategies were considered as a major policy-component for future structural adjustment process which was planned in order for the change in existing economic policy regime depending on import substitution strategy where the economies are predominated by free markets and the private sector engagement (Atiyas, 2009: 101). Furthermore, the privatization policies were used by policy-makers as a tool for an increase in overall efficiency of the economic activities, for a reduction in public expenditures and the scope of the state, for the transformation of inefficient public enterprises, for the development of domestic capital markets, and for the expansion of share ownership by the general public⁸ (Atiyas, 2009: 101).

⁷ Some of the critical factors related to changing class relations can also be classified as follows: (1) the political power; (2) the legal rights; (3) the competition structure of the labor and product markets; and (4) the range of skilled and unskilled labors in employment structure.

⁸ According to Williamson and Mahar (1998: 2), financial liberalization process has six different dimensions: (i) relaxing of all credit controls to provide free mobility of financial assets flows; (ii) deregulation of market interest rates; (iii) making banking system and the financial system free from any restriction; (iv) providing of bank autonomy; (v) providing of bank's private ownership; and (vi) making international capital flows more open to foreign transactions through the abolition of credit

The structural transformation of state-owned enterprises through the increasing scale of privatization motives and the collapse of the impact factor of a government agency in the total economy might have a significant effect on allocational and distributional issues, and more specifically on labor shares in two ways. First, changing dynamics of labor share of income may depend on the differences of sectoral composition of an aggregate economy, subject to the fact that the labor's income in low value-added sectors was being in a negative tendency in the post-1980 era. Second, if the profit share of the public sector is assumed as zero, then, by definition, the privatization of the public sector might result in a decline in the labor share of income in the average term (Dünhaupt, 2013: 19).

2. HOW OPENNESS CAN AFFECT THE LABOR SHARE

The previous section showed that the globalization thesis consists of a wide variety of factors and each of them has a particular role in the theoretical and empirical frameworks which direct us to discover restructuring policy components of trade and finance and to understand the reasons for changing labor shares. However, the descriptive analyses on the basis of the liberalization process of trade regime and financial sector capture different points and go beyond these factors to point out the effects of the implementation of more open policies on labor share of income. Therefore, each factor has its own weight and importance in the descriptive framework, depending on dynamic features of income pyramids.

The post-globalized economic relations of the 1980s have given much importance to the use of more open policies both in trade and finance. The logic of this case has primarily depended on the fact that the economic growth would be much higher and the allocation of income between capital and labor would be much more equal if the restrictions on openness measures are relaxed. Hence, financial liberalization and trade openness should not be restricted by any kind of intervention, policy or legal regulation.

The globalization dynamics have been particularly affected by the changes in economic growth components and distributional issues both at the micro and macro levels. For instance, related to the distributional conditions, Harrison (2005: 1) focuses on the answer of the following question "...how has globalization affected the relative share of income going to capital and labor?" The empirical outcomes show that the income shares of capital and labor are not constant over time due to changes in factor endowments and government spending as well as the traditional parameters of globalization such as trade shares, exchange rate crises, fluctuations in the level of foreign investment, and capital controls. While capital controls and the government spending indicators increase the labor shares, rising trade shares and exchange rate crises have negative effects on the share of income accruing to labor. However, the increasing impact of technological innovations on factor income shares are neglected in the analysis which is strictly related to the globalization of capital.

controls. In addition to these dimensions, some of the major policy implications of more liberalized financial sector can be sorted as follows: (i) removing of all types of controls on deposit and credit interest rates; (ii) relaxing the exchange rate controls; (iii) providing more access to foreign financial institutions to invest in domestic financial markets; (iv) introduction of new ways for domestic citizens to trade in foreign financial markets; and (v) reduction of tax rates imposed on financial profits. For more information, please see Williamson (1990, 2002, 2004-2005).

Depending on this case, Guscina (2006) examines the globalized economic transactions by dividing the empirical period into two parts as pre- and post-1985⁹ to integrate the role of the globalization of capital into the technological progress. The pre-1985 period is primarily depicted by productivity gains which are the engine of a higher profit share of capital¹⁰. However, in the post-1985 period, changes in the degree of trade openness are effective on factor income shares as well as high levels of productivity (Guscina, 2006: 16). Jaumette et al. (2008) also show that the increasing level of income inequality across developed and developing economies for two decades after the 1980s was affected by the changes in the level of technological progress. However, the empirical results indicate that more open trade regimes offset the negative effect of technological progress on the labor share of income in the long-run.

In addition to these studies, International Monetary Fund (2007) staff points out that there is a mutual relationship between two sides of globalization – namely the globalization of capital and that of labor. The benchmark results of the theoretical model specify that the changes in trade price have a negligible effect on labor shares due to the fact that the decline of export prices limit the negative effects of import prices on national income accruing to labor. Moreover, more open economic policy regime may have different ways that change the labor shares coupled with fluctuating trade shares such that the intensity of offshoring, the share of immigrants in the domestic labor force, the share of ICTs capital in total capital and tightening labor market policies. Especially in case of these last factor, Jaumotte and Tytell (2007) state that higher degree of technical progress and innovational upgrading have negative effects on labor's share in different sectors – e.g., manufacturing, agricultural and financial sectors - based on unskilled workers in producing goods and services.

However, the distinction between short-run and long-run effects of globalization indicators on labor shares are neglected in many cases. For instance, the long-run effects of globalization on labor's share are mostly regarded as short-run effects in case of globalization-income inequality nexus in the study of Diwan (2001). The impacts of short-term distributional conflicts about income inequality are more complex and multi-factorial in comparison to long-term changes. Although each period has its own characteristics in terms of the changes in factor income shares, the fundamental hypothetical question (Globalization for Whom?) of Rodrik (2002) on the basis of income distribution still valid. Responding to this question, it is important to note that several factors are intertwined with each other in which the analysis of the globalization of capital and/or of labor is strictly needed to account for different parameters effective on the capital accumulation and thereby the distribution of national income. As Sweezy (1997) rightfully states, "...globalization is not itself a driving force. It remains what it has been throughout the period we think of as modern history: the always expansive and often explosive capital accumulation process."

Sweezy's argument directs us to seek for the determinants of trade liberalization and financial globalization in parallel to the changing income shares. The policy components of the early 1980s have spread throughout to the whole social strata of almost all developing and emerging country groups in 1990s and afterward. In particular,

⁹ The latter period depicts the information and technology age.

¹⁰ This mutual gains are supposed to be depended on capital-labor accord

changes in the conditions of the labor markets coupled with more open trade regimes and capital account have exacerbated the income inequality by making markets more competitive and monopolized¹¹. Therefore, increasing the degree of competitiveness in labor markets has limited the available job opportunities and made them more complex mostly due to a rise in the level of labor mobility across countries which resulted in a rise in the amount of labor supply competing for low-wage jobs (Bluestone, 1995). Fülberth (2011: 265) argues that it introduces an increase in the scale of internationalization of production methods which turns out with the expansion of transactions in international goods and services coupled with the liberalization of both capital account and trade regime. Thus, these two main components – namely competition level and monopolization – of changing labor market conditions have been intensified by also implementing deregulation policies on the basis of the attacks to the labor unions and social rights of workers (Pantuosco et al., 2001; Volscho and Kelly, 2012; Rosenfeld, 2014; Herzer, 2016).

Given this background, Jayadev (2007) focuses on the flow of capital in the context of the changes in the degree of capital account openness thus investigates the reciprocal relationship between financial openness and the labor share of income. In parallel to the deregulation of labor markets and the internationalization of labor mobility, there is a negative correlation between these two indicators which depend on the fact that the increase in the degree of openness in capital account alters the conditions of bargaining power in favor of capital both at firm-level and economy-wide level. Stockhammer (2009) also finds similar empirical results in case of OECD countries in which financial openness has a negative effect on wage shares mostly due to use of more open policies in financial activities and transactions. However, in contrast to the financial openness, the increasing level of union density had a significant, direct and positive effect on the wage shares. Further, Stockhammer (2010a) points out that three distinct economic factors, driven by financial liberalization, might have an effect on income polarization: (1) increasing rentiers income (Dumenil and Levy, 2001; Power et al., 2003; Jayadev and Epstein, 2007); (2) rising income shares of financial sector (Foster, 2006; Foster, 2007; Foster, 2008; Foster and McChesney, 2009; Foster, 2010; Lapavitsas and Mendieta-Munõz, 2016); and (3) the changes in the power balance between capital and labor (ILO, 2008; Yeldan, 2009). All these three factors have been directly affected the income disparity of economic periphery.

Macroeconomic perspective leads us to argue that the structure of distribution may be affected from several factors, such as exchange rate crises, volatility in capital flows, and international currency imbalances subject to the increasing scale of financial globalization across world economies. For instance, Epstein (2005) and Reinhart and Reinhart (2008) empirically show that the sudden stops in capital inflows might possibly have strong but negative effects on the economic activities which then cause severe exchange rate crises, especially in emerging and developing country groups. Additionally, more globalized financial relations may allow for economies to run large amounts of current account deficit/surplus ensuing with the meltdown of their reserves in case of financial and/or real economic crises.

¹¹ In particular, this is highly notable for the labor markets which can easily be seen from changing bargaining positions in favor of capital and increasing scale of labor mobility across countries.

The dynamics of the liberalization do not only depend on the implementation of more open financial policies but also more globalized trade regime. The direct and indirect effects of trade openness on income distribution can essentially be classified on the basis of the following factors: (i) the increasing sectoral imbalances; (ii) an increasing scale of sectoral discrimination; (iii) the low levels of development in infant industries; and (iv) the problems in balance of payments. According to Crinó and Epifani (2014), the trade imbalance¹² between North and South economies is one of the major reasons that causes these factors to become highly influential in a change of income distribution and of the exacerbation of wage inequality. For instance, trade surplus-wage disparity nexus for an understanding of income fluctuations in modern sectors may possibly be affected by the following reasons: (i) an increase (reduction) in average skill intensity of exports; (ii) an increase (reduction) in the relative demand for skills; and (iii) an increase (reduction) in skill premium.

These factors have led us to find out the answer to the following question which is intensively discussed by Milanovic and Squire (2005): “Does tariff liberalization increase wage inequality?” The empirical results show that the causality between tariff reduction and increase in wage inequality is statistically significant and strong enough for a large sample of countries, and especially for specific country groups which have high levels of trade union density. Therefore, the power limits of trade union measures may be included as another factor that changes the labor market conditions to the detriment of workers and their bargaining power which aggravate wage polarization problem between low- and high-income countries, particularly in case of increasing scale of trade volumes across market economies.

According to Goldberg and Pavcnik (2004), trade liberalization has a negative effect on the industry wage premiums in different sectors where tariffs are largely reduced and thereby deepens by the fact that the labor market rigidities and the dissipation of industry rents limit labor mobility across different industries both in the short- and long-run¹³. In addition, industry wages are not highly correlated with the reforms implemented in trade. Those kinds of similar outcomes, including both empirical and theoretical considerations, can be obtained in large-panel data analyses, which are based on micro-scale and country-fixed structures, to find out further details for the relationship between trade liberalization and the labor share of income¹⁴.

On the other hand, some of the main factors about the differences in income composition, especially in favor of the capital in case of developing countries, can be ranged as follows: (i) the lack of efficient collective bargaining power of workers; (ii) the skill-based inequalities in different sectors; (iii) the effects of import penetration on wage polarization; and (iv) the imbalances in the sectoral composition of state enterprises. These should be, however, regarded as the fact that the impulses through the economic and financial transformations emerged in the aftermath of 1980s have different weights in different socio-economic structure, subject to the characteristics of any country.

¹² For instance, this is particularly called as “*uneven development*” in scholarly debate in case of development-based studies.

¹³ However, their empirical research is based on developed countries.

¹⁴ Please see Galiani and Sanguinetti, 2003; Ferreira et al., 2007; Ghazali, 2011; Macor et al., 2011; Ahsan and Mitra, 2014; Kamal et al., 2015

Therefore, time factor in an attempt to analyze the nexus between labor shares and technological progress in case of more open economic regimes may have a high significance for an understanding of reciprocal relations between different measures¹⁵.

Furthermore, country-specific conditions and economy-wide level factors may have possible effects on distributional conflicts, and more specifically on income inequality between capital and labor (Bentolila and Saint-Paul, 2003; Boggio et al., 2010; Guerriero, 2012; Elsby et al., 2013; Karabarbounis and Neiman, 2013; Stiglitz, 2013). These include some specific factors which are complementary to each other and classified as follows: (i) the rapid decline in relative prices of investment goods led by technical progress in conjunction with high rate of elasticity of substitution between capital and labor; (ii) the skilled-biased technical change; (iii) the rising level of competition that put downward pressure on wages led by increasing scale of international trade and investment; and (iv) the changing bargaining positions in favor of capital (Cho, Hwang and Schreyer, 2017).

Although the increasing scale of globalized relations in the financial sector and more open trade regime may have differential effects on labor shares in case of the long-run determinants of economic activities, income shares are subject to the changes in political and social components across different markets. For instance, Guerriero (2012) discusses potential factors which provide a priori knowledge on whether they are instrumental to figure out the changing characteristics of factor income shares or not; and therefore, given this background, the estimation method of labor's income is built on a large-scale panel data analysis both for high, medium, and low levels of economies. Each estimation technique uses different indicators to measure the changing statuses of labor share of income; and thus, they provide an appropriate background for the analyses made at the firm level and economy-wide level. Irrespective of their own values, each one incorporates their micro- and macro-scale components into the theoretical framework (Ryan, 1996; Wolff and Zacharias, 2007).

By taking into consideration of this case, Krueger (1999) corroborates the idea that there are critical differences for estimating the factor income shares. Therefore, according to Krueger (1999: 10), "...labor and capital no longer divide so neatly into mutually exclusive categories." The dynamics of the functional income distribution, in that sense, consist of different socio-economic dimensions, particularly on the basis of distributional and allocational conflicts between capital and labor. Therefore, the restrictive measurement technique for factor income shares, or alternatively the use of one type of factor selected from specific income categories is possible to result in the emergence of biased assumptions for making analysis to understand the changing distributional/allocational parameters between capital and labor.

In parallel to these methodological considerations, Elsby et al. (2013) focus on some potential determinants which are crucial to find out the reasons for the decline in labor shares in the United States by way of comparing socio-economic and political components of pre- and post-1980 periods. This classification is important to figure out the changes in the economic paradigm over time, which are stimulated by the factors that

¹⁵ Please see Esquivel and Rodriguez-López, 2003; Kehoe et al., 2008; Xu and Ouyang, 2015.

are sensitive to differential income shares, especially for labor's income. According to Elsby et al. (2013), the following factors depict the reasons for the ongoing downward pressure on the labor share of income: (i) the understatement of the income shares of the self-employed workers; (ii) the substantial movements in the labor shares within industries; (iii) the substitution of capital for (unskilled) labor; (iv) the decline in unionization; and (v) the offshoring of workers.

In the further analyses, those kinds of factors and the others have been empirically measured in different economic structures and in the control of different indicators, such as the presence of the economic crises, privatization, and barriers to trade (Onaran, 2007; Stockhammer, 2010b; Azmat et al., 2012). All in all, either in the case of structural problems or capital-based socio-economic differentiation, the factor income shares were upwardly biased in favor of the capital in the post-1980 era across different countries, irrespective of their economic development stages and economic growth rates.

3. DESCRIPTIVE ANALYSIS AND STYLIZED FACTS

The micro- and macro-level analyses for income distribution, especially based upon the labor's share, have different dynamics. In addition to their economic dimensions, the social factors are important for the analysis of changing distributional and allocational phenomena. Therefore, besides their partial effects, the synthetic determination of these factors, all should be considered. One of the major reasons is to avoid from the emergence of biased outcomes within the frame of increasing scale of global relations between developed and developing country groups. This shows that the post-globalized era comprises of different parameters which are all intertwined with each other at a firm-level and an economy-wide level. While the short-term effects of one parameter on another are somewhat limited, the correlations between each variable may possibly be changed in the long-run, depending on several factors. In other words, while the effect of one parameter on another exhibits an insignificant structure per se, this may potentially be effective when it is used interactively with other parameters.

The main structure of this paper is based on three major data structures, controlling with several other factors: (i) financial openness and development; (ii) trade openness; and (iii) government activity. In its most basic form, the government expenditures have followed a sluggish pattern until the crisis of 2007/2008, even though the degree of financial globalization and of trade openness significantly increased in both developed and developing market economies over the 1995-2015 period. However, this case reveals that one major point should be critically specified. Contrary to a linear increase in trade openness index of sample countries, it is not possible to state that the increases in the financial openness are not homogeneous, especially for between-country comparisons. For instance, there is a substantial amount of difference between advanced and emerging countries in terms of the degree of financial openness over the 1980-2015 period. Although the scale of openness in finance is different between developed and developing country groups, the structural basis of these countries turned to be being highly open starting from the early 2000s until the 2007/2008 crisis, coupled with the significant changes emerged in the level of both economic and financial developments. Therefore, different measures such as factor endowments, macroeconomic and structural determinants, and labor markets policies, all should be considered to make a

comprehensive analysis towards the dynamic structure of the financial sector, and thereby, the reasons for the declining labor shares.

3.1. Labor's share

There are different kinds of methods for measuring the labor share of income. These methodological differences in the estimation procedure of labor shares infer that there is no common technique¹⁶. For instance, Jayadev (2007) uses United Nations (UN) data set which was regularly announced until 1968. In his methodology, the labor's share is measured by the compensation of employees as a share of gross domestic product (GDP)¹⁷. Table 1 shows different methods for estimating the labor share of income (LS). According to Guerriero (2012), all variables for labor's share show a declining trend after the 1980s, though there are differences between each other.

Table 1. Data and computation methods of labor share of income

Variable	Measurement Method
LS1	(Compensation of employees/[Value added (-indirect taxes - fixed capital)])
LS2	(Compensation of employees + 2/3mixed income/[Value added (-indirect taxes - fixed capital)])
LS3	(Compensation of employees + mixed income/[Value added (- indirect taxes - fixed capital)])
LS4	(Compensation of employees /[Value added (- indirect taxes - fixed capital) - mixed income])
LS5	[(Compensation of employees*total workforce)/number of employees] /[Value added (- indirect taxes - fixed capital)]
LS6	[(Compensation of employees/number of employees)*(total workforce-employers)] /[Value added (- indirect taxes - fixed capital)]

Source: Guerriero (2012)

Although the method using by Jayadev (2007) is available and common for numerous database (e.g., Penn World Tables, AMECO and Conference Board), two major problems should be pointed out in case of this estimation technique which causes labor's share to deviate from its original level. First, it is collected from the formal sectors, and thus, the data collected from the informal sectors are not included in the labor share of income. Second, the self-employment income data is not included in this method, which makes regression outcomes more biased.

As Jayadev (2007: 426) rightfully admits that the exclusion of the data from informal sectors causes to be reported either more or less of labor share of income, especially in the context of developing economies. According to Krueger (1999) and Gollin (2002), if the self-employment income is assumed as a capital share or is excluded from measuring the labor's share, it may lead to the following possible results: (i) the capital share will be much higher, or (ii) the labor share will be much lower. In particular, this case is more relevant in emerging and developing country groups where the self-employment ratios are much higher relative to developed country groups¹⁸.

¹⁶ AMECO, OECD, PWT and UN are some major examples that show these differences for the estimation of labor's share.

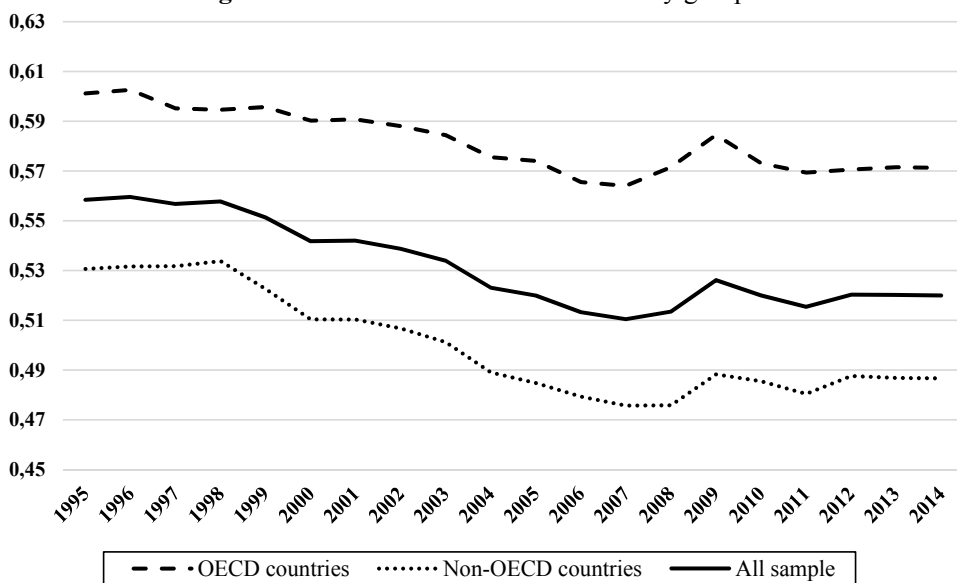
¹⁷ This methodology is also prevailing in Rodrik, 1997; Diwan, 2001; Daudey and Garcia-Penalosa, 2007.

¹⁸ However, in panel data analysis, the availability of the data for self-employment income (i.e., the mixed income) is scarce for almost all countries and for given time periods, especially for the countries where the agricultural production is still widespread in total economy.

In the following descriptive fact presented in Figure 1, the data for labor's share is obtained from Penn World Tables (PWT) 9.0, which is calculated as a share of labor compensation in GDP at current national prices¹⁹. The major reason why I use PWT 9.0 dataset depends on the fact that it remarks the importance of the self-employment income, and thereby, adjusts for the labor share of income²⁰.

The data for labor share of income includes such income measures earned by workers as gross wages and salaries, cash allowances, overtime pays, commissions, social contributions, the income of students from paid works, the income received by shareholders, and income by outworks. However, it excludes the value of unpaid voluntary work, the income of the unemployed, income of those are not in the labor force, unpaid family workers, property income, and some expenditures made by employers. Figure 1 depicts the pattern of labor shares of all sample, OECD and non-OECD countries between 1995-2014 period.

Figure 1. Labor share trends across country groups

Source: Penn World Tables 9.0

3.2. Financial openness

To measure the extent of openness in financial transactions, newly developed and updated index (i.e., KAOPEN index) produced by Chinn and Ito (2006) will be used in descriptive presentation to show the trends of financial sector liberalization over time which will then provide more information on whether the effects of financial openness

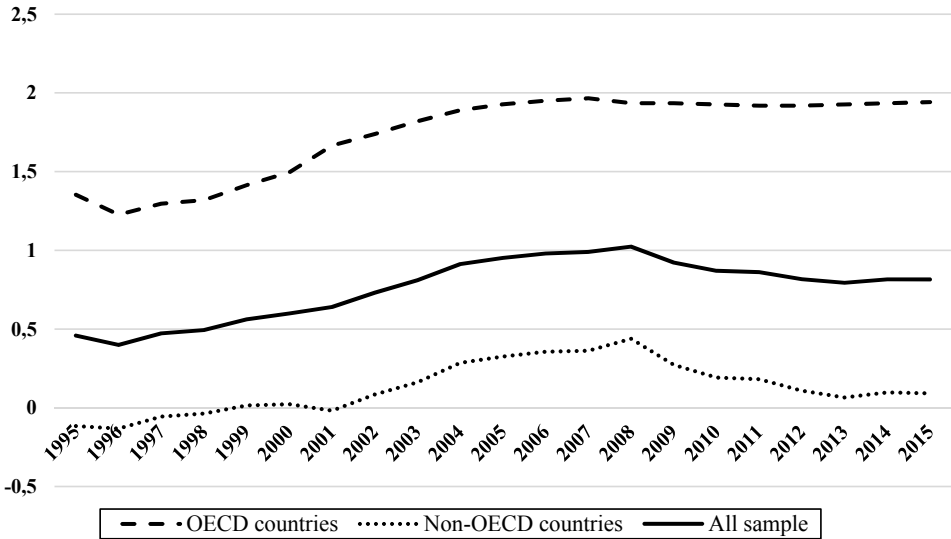
¹⁹ In reference to Table 1, labor share variable that I use in the empirical analysis is closer to LS2 type which is adjusted from the self-employment and other sub-indicators.

²⁰ For more information and technical details please see Feenstra et al. 2015

may be long-lasting or temporary. Similar to other financial openness indices²¹, KAOPEN index is based on the information about the capital mobility obtained from International Monetary Fund’s Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions (AREAER) to incorporate the extent and intensity of capital controls. As Chinn and Ito (2008: 310) initially state that the AREAER is far-reaching to collect information about the rules and regulations which governs external account transactions for a wide range of countries.

The KAOPEN index is also based on the first principle component of four binary variables estimated in International Monetary Fund’s AREAER²². It indicates that the higher values of KAOPEN index depict more open financial regimes and the lower values depict least open financial regimes. Based on these four binary variables, the KAOPEN index covers all data from selected sample countries for the 1995-2015 period. One of the key advantages of using the KAOPEN index depends on its relative transparency in the way of construction, ease of updating, and wide coverage over time and across countries (Chinn and Ito, 2008: 314-317). The values for financial openness are ranged between [-1.86] and [2.46] in which the most financially open country takes the value of 2.46 and the least financially open country takes the value of -1.86. Figure 2 shows the openness trend in the financial openness, proxied by the capital account openness index, for the 1995-2015 period.

Figure 2. Capital account openness trends across country groups

Source: Chinn-Ito Index

²¹ Please also see Quinn, 1997; Kraay, 1998; Rodrik, 1998; Williamson and Mahar, 1998; Klein and Olivei, 1999; Edwards, 2001; Rajan, 2003; Lee and Jayadev, 2005; Kose et al., 2006.

²² k_1 variable shows the presence of multiple exchange rates; k_2 variable shows restrictions on current account transactions; k_3 variable shows the restrictions on capital account transactions; and k_4 shows the necessary points of the surrender of export proceeds (Chinn and Ito, 2006: 169).

Economy-wide level analyses impose some constraints on capital account transactions which limit the range and the volume of financial openness (Edison et al., 2002). In this regard, two different measures can be alternatively used for further methodological contexts: (i) *de jure* measure of financial openness, and (ii) *de facto* measure of financial openness. KAOPEN index is based on the *de jure* measure since it takes the regulatory restrictions on capital account transactions into account²³.

The pros and cons of these two measures related to the financial openness are thus different from each other. On the one hand, the *de jure* measure may not lead to higher cross-border transactions even though the restrictions on these transactions, to a large extent, are being reduced for domestic and international capitals in control of such factors as the investment ratio, the degree of economic development, and the labor market policies. However, it provides new ways to analyze the regulatory structure of capital controls (Arestis and Caner, 2009: 303). On the other hand, the *de facto* measure may produce biased results through the use of price-based measures since the private sector has different opportunities to run out of the barriers and restrictions imposed on capital account transactions (Edwards, 1999). However, it may give wrong signals to evaluate the macroeconomic conditions even though there are no changes in the regulatory structure of the capital account.

3.3. Financial development

One of the major reasons that the financial development should be considered as an important indicator due to the fact that the economic structure of post-1980s period was primarily changed through the increasing importance of the financial sector and financial integrities across countries, which led to the removal of barriers and constraints on capital mobility. In this regard, the increasing scale of financial sector in aggregate economic activities together with an increasing degree of financial development level can be divided into two parts. On an individual basis, there is an increasing level of dependence on the consumer credits which are the basic needs for the compensation of wages. At the firm-level, there is a joint relationship between each measure which is primarily subject to the firm's demand for higher resources, within the context of increasing scale of market competition.

Given this background, the increasing scale of financial sector in economic transactions was not only transformed the mutual relationship between individuals and firms but also their financial motives. Both individual- and firm-level factors have created a significant pressure on financial activities to stimulate innovational potentials led by the technical progress through the increasing scale of financial relations, motives, and transactions over time. Therefore, I compose this descriptive structure on bilateral analysis of the financial development with two fundamental measures: (i) trade openness and (ii) financial openness.

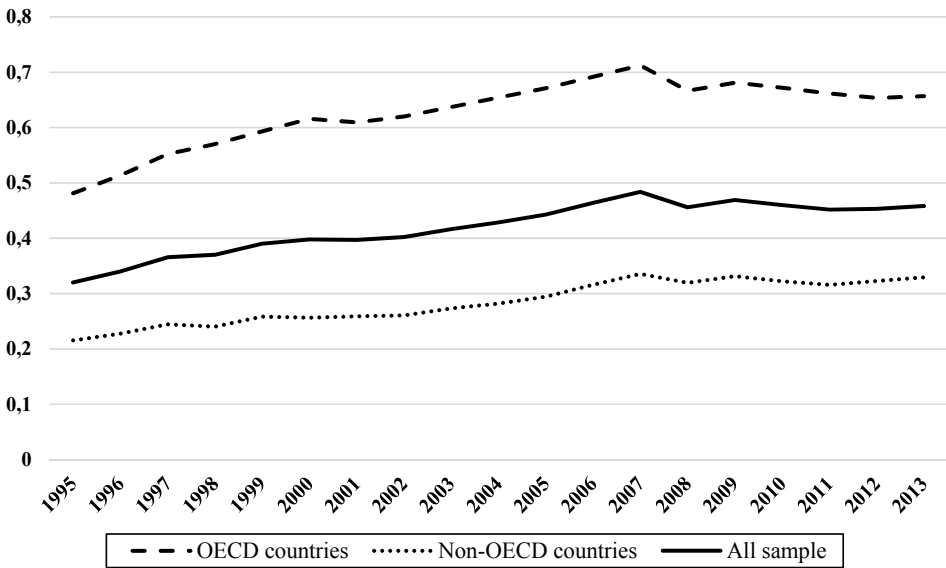
To measure the extent of financial development indicator in the descriptive research, I use newly introduced broad-based index developed by Svirydzhenka (2016). This index involves a number of sub-categories including both financial markets and institutions. On the one hand, financial institutions cover banks, insurance companies,

²³ Therefore, the KAOPEN index is assumed as different from *de facto* measure of financial openness which is based on prices of factors.

mutual funds and pension funds. On the other hand, financial markets cover stock and bond markets. More specifically, Svirydzenka (2016: 5) summarizes the financial development index based on these sub-categories as follows: (i) depth (size and liquidity of markets); (ii) access (ability of individuals and companies to access financial services; and (iii) efficiency (ability of institutions to provide financial services at low cost and with sustainable revenues, and the level of capital markets activity).

Figure 3 shows the trend of financial development between 1995-2013 period. Although the level of financial development has increased after the 1980s, it is not easy to make further arguments on distributional and allocational problems arising from financial relations. On the one hand, the increasing access to financial resources does not mean that they provide the same financial opportunities to each economic agent. On the other hand, it does not mean that they produce efficient outcomes for an aggregate economic structure.

Figure 3. Financial development trends across country groups

Source: Svirydzenka (2016)

As a consequence, the major issue is to ascertain the reasons behind the increasing scale of household demand for financial resources. Do they demand financial resources for their individual investments or for their economic problems to compensate wage decreases and also welfare reduction? These questions have critical importance to understand the ongoing trends of factor shares at firm-level and of income distribution at economy-wide level, which also leads us to make a synthetic analysis of different measures such as financial development, financial openness, and trade openness.

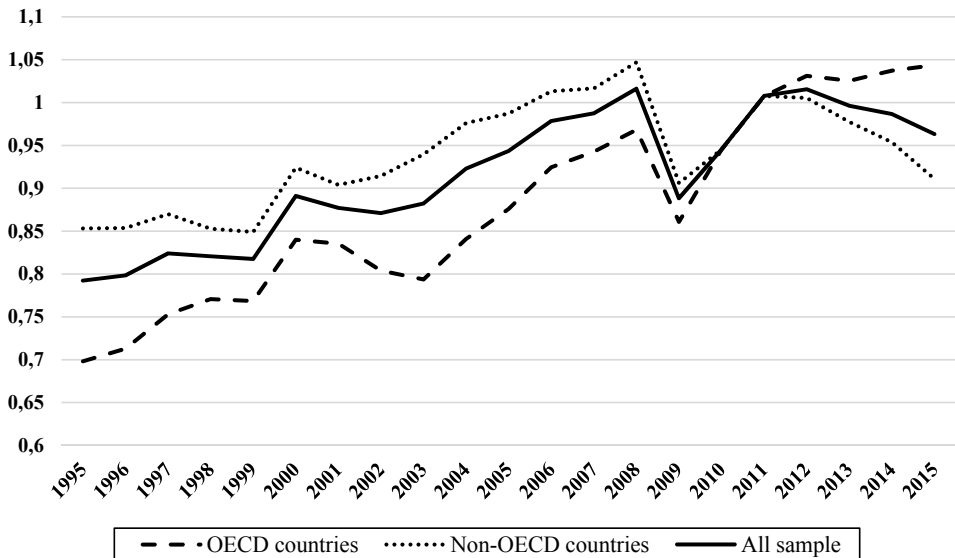
3.4. Trade openness

I describe two measures of trade openness. First, following the previous studies I employ data from World Development Indicator (WDI) database of World Bank and measure the trade openness by exports plus imports divided by gross domestic product. I

call this first measurement ‘nominal trade openness’ because the price adjustments are ignored. Figure 4 shows the trend in (nominal) trade openness over the 1995-2015 period²⁴.

The benchmark model primarily discusses the following theoretical argument that the widening income gap between factor shares, more specifically the huge differences in the shares of labor income within and between developed and developing economy groups, can be alleviated by providing higher integration in different trade regimes. For instance, such trade integration methods can be listed as follows: (i) tariff reductions; (ii) the abolition of quotas; and/or (iii) making laws to regulate trade relations.

Figure 4. Nominal trade openness trends across country groups

Source: World Bank, World Development Indicators

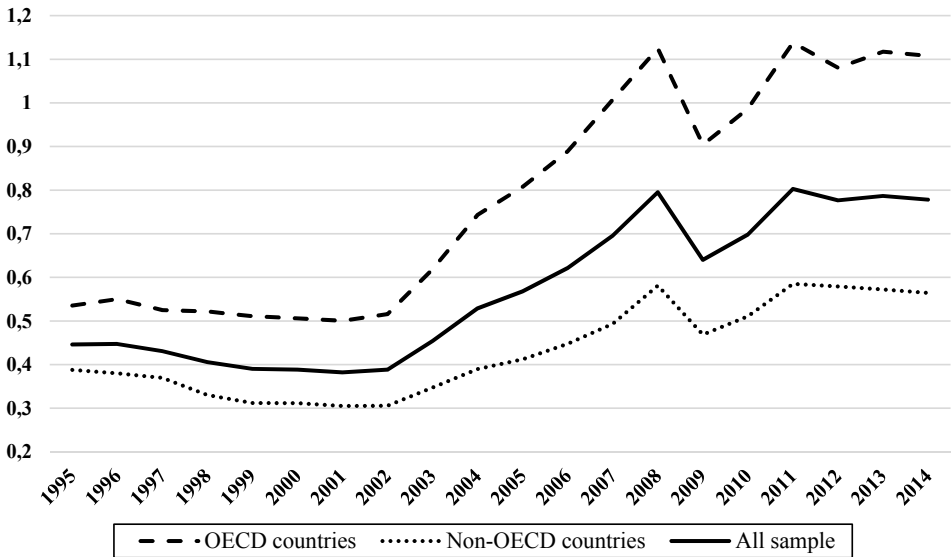
The empirical studies based on Heckscher-Ohlin model, however, may have theoretical and methodological problems. One of them is about the exclusion of the bargaining positions of labor and capital from the analysis. The counter investigations about this framework show that the liberalization of trade regimes puts the downward pressure on the bargaining power of labor in favor of capital, and thereby, decreases the labor share accruing in the aggregate national income (Ortega and Rodriguez, 2001; Harrison, 2005). On the other hand, the methodological issues may produce biased results, especially for making analysis towards the trade-based income distribution structure. For instance, if the model follows the method of Alcalá and Ciccone (2014),

²⁴ “The main reason for using this traditional trade measurement method is to conceptualize and test the validity of Heckscher-Ohlin model in the context of globalization and unrestricted economic periphery. According to Heckscher-Ohlin model, labor-abundant countries provide employment to capital-intensive countries if they increase trade integration through the use of liberalization and deregulation policies in trade regimes; and therefore, capital-intensive countries provide more capital to labor-intensive countries required for more economic development. In that sense, while the share of labor in capital-intensive countries decreases, it increases in labor-abundant countries.

the traditional trade openness measure should be dropped from the model because it causes downward-biased estimates for long-term empirical outcomes. The major reason depends on the extent of the tradable and non-tradable sectors.

Suppose that the trade has a positive effect on productivity, but the productivity gains are much higher in the tradable sector relative to the non-tradable sector. If this is given, then the relative prices of non-tradable goods increase and trade-to-(nominal) GDP ratio decreases, depending on the condition that the demand is relatively inelastic for non-tradable goods and services. Therefore, trade-based productivity increases will proceed in line with a decline in trade-to-(nominal) GDP ratio. Given this background, Alcalá and Ciccone (2014) use another variable to measure the degree of trade openness in which the nominal term is adjusted by the GDP at Purchasing Power Parity. This new measurement is called as real trade openness in which the international price differences for non-tradable goods and services are corrected for the denominator. Hence, I alternatively use this indicator in an attempt to describe the pattern of adjusted effects of trade liberalization on the labor share of income and to assess that whether it exhibits a different pattern than the nominal trade openness in descriptive framework²⁵ (Rodrik et al., 2002; Dollar and Kraay, 2003; Herzer, 2013). Thus, Figure 5 describes the trend in (real) trade openness over the 1995-2015 period.

Figure 5. Real trade openness trends across country groups

Source: World Bank, World Development Indicators; Penn World Tables 9.0; Author’s calculations

3.5. Control variables

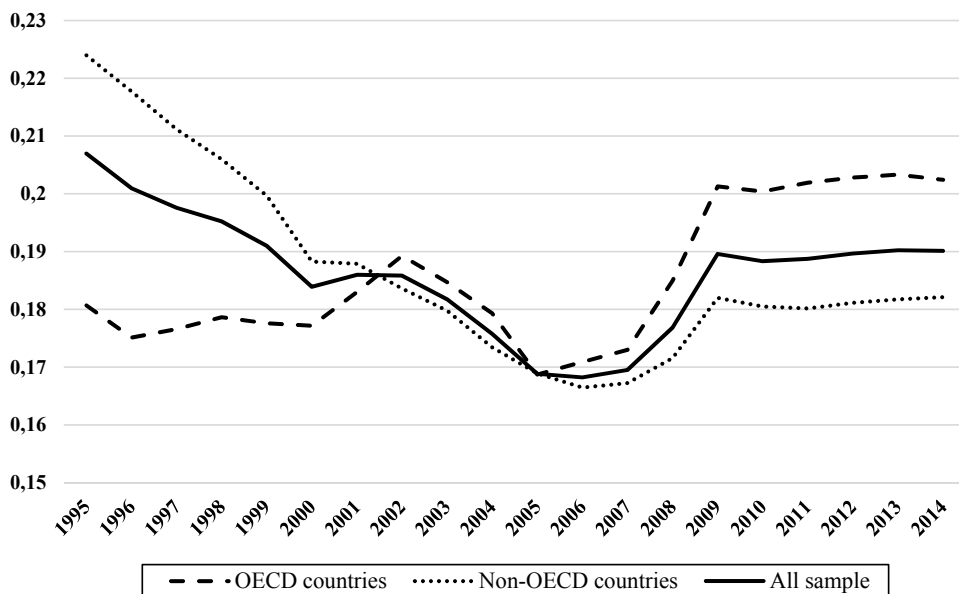
In addition to the mentioned-above determinants, I will also use several variables which are potentially effective on the changes of labor share of income. Primarily, the government expenditure as a share of GDP is one of them besides the openness, including

²⁵ “In addition to these two major measures for trade openness, the reader can be also benefited from Yanikkaya (2003) for other measures to assess the effects of trade openness on income shares.

trade and finance, and financial development measures. Related to the government activity, I also use the government effectiveness index to understand the trend in legislative side of the governmental changes over time.

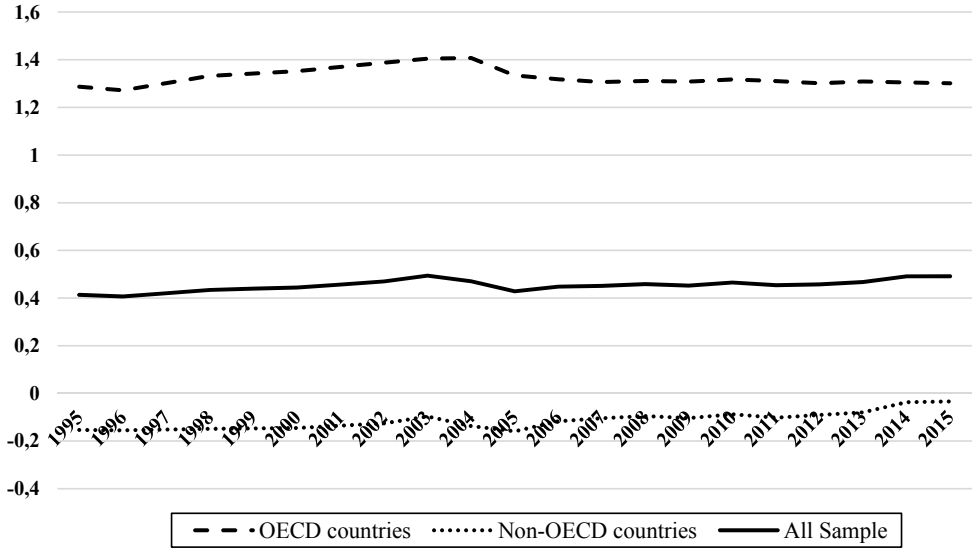
The government effectiveness is used as a policy component due to assess the following potential factors that are influential in the political side and sensitive to volatilities in income shares. First, the degree of government effectiveness may have an ample effect on the legislative structure of income distribution, within the frame of the increases in the volume of trade and financial transactions. Second, it may cause to differ the positions of factor shares in political debates and it is, to a large extent, subject to increasing scale of privatization policies in socio-economic realm, especially for developing and emerging markets. Third, it may create positive discrimination in favor of the labor's income share by limiting the profit opportunities of capital – which is obtained from government-led investments through the use of legal force in policy-making. Figures 6 and 7 describe the changes in government activity in case of both economically and politically.

Figure 6. Government share trends across country groups

Source: Penn World Tables 9.0

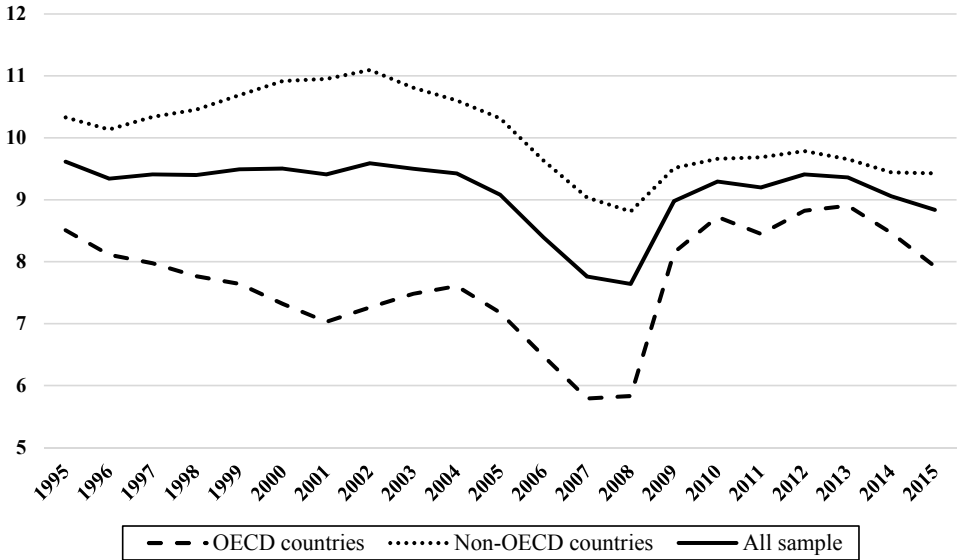
Figure 7. Government effectiveness trends across country groups

Source: World Bank, World Governance Indicators

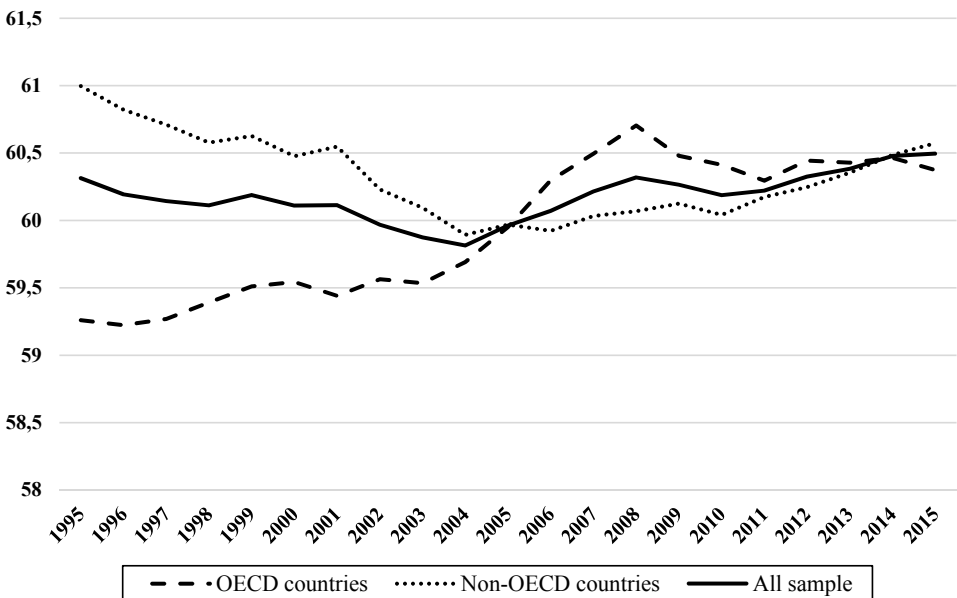
Finally, I check the trend in bargaining positions of workers whether there may be any potential and crucial ups and downs across country groups and over time. The bargaining power measurements have a special importance in the pattern of income distribution since bargaining power declines of any income groups will be reflected in any other income group as an increase in power relations in case of the income distribution. In this regard, I descriptively show the trend in potential proxies for bargaining power measures by using unemployment rate and labor force participation ratio. Figures 8 and 9 describe the changes in these two variables over the 1995-2015 period.

Figure 8. Unemployment rate trends across country groups

Source: ILO KILM Database

Figure 9. Labor force participation rate trends across country groups

Source: World Bank, World Development Indicators

Concluding Remarks

This paper contributes to understanding the relationship between openness measures and labor share of income by descriptively analyzing the variation in data from

up to 89 countries, including OECD and non-OECD subsamples, during the 1995-2015 period.

The existing studies have mainly focused on the positive sides of the openness in trade and finance. However, the synthetic effects on the income shares have remained unchecked²⁶. The studies have generally exaggerated the positive effects of more open trade regime and financial transactions on economic growth and the efficient allocation of the resources. Therefore, making the economic system more closed to foreign transactions, it will possibly narrow the scale of economic transactions, and thereby, will decrease the production level. It is surprising, then, that numerous studies have focused on either the positive implications of an increasing degree of openness on economic growth or the benefits of an increasing scale of integration between different economies. However, one of the most crucial missing points of these studies is the exclusion of the joint effects of the liberalization phenomenon on the changing distributional issues between capital and labor. Although there are some preliminary studies discoursing this case within the frame of financial openness and/or trade liberalization, they have made brief analyses about the ways and reasons that create downward pressure on labor shares. By employing openness measures, financial development index, the interaction terms (especially between financial openness and financial development), and the bargaining power measures, researchers may be able to go beyond the existing literature and finer application for in which cases the labor's share increases in the aggregate economy and how the changes in bargaining options affect the share of income accruing to labor.

The preliminary argument depends on the fact that a greater degree of openness in financial sector without making necessary development in institutional and legal framework in finance may unambiguously work against the labor share of income by decreasing the bargaining power of labor, and thereby, increasing the threat option of capital to invest in foreign countries should widely be embraced. Moreover, the facts behind the falling labor shares and increasing liberalization process in finance and trade over the past two decades have been widely recognized both in a statistical framework and descriptive structure. Hence, the fact that the economic and structural dimensions of both openness measures and financial development are robustly and negatively related to the labor share of income are one that needs to be comprehended and broadly analyzed in the scholarly debate.

References

- Acemoğlu, D. (2008). *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press.
- Ahsan, R. N., and Mitra, D. (2014). "Trade liberalization and labor's slice of the pie: Evidence from Indian firms", *Journal of Development Economics*, Volume: 108, pp. 1-16.
- Alcala, F. and Ciccone, A. (2004). "Trade and Productivity", *The Quarterly Journal of Economics*, Volume: 119, No: 2, pp. 613-646.

²⁶ For more information on empirical findings please see Özdemir (2017).

- Arestis, P. and Caner, A. (2009). "Capital account liberalisation and poverty: how close is the link?", *The Cambridge Journal of Economics*, Volume: 34, No: 2, pp. 295-323.
- Atiyas, I. (2009). "Recent Privatization Experience of Turkey: A Reappraisal", *Turkey and the Global Economy: Neo-liberal Restructuring and Integration in the Post-Crisis Era*, in Ziya Öniş and Fikret Şenses (eds.), pp. 101-123, London and New York: Routledge.
- Azmat, G., Manning, A. and Reenen, J. V. (2012). "Privatization and the Decline of Labour's Share: International Evidence from Network Industries", *Economica*, Volume: 79, Issue: 315, pp. 470-492.
- Barro, R. and Sala-i Martin, J. X. (2003). *Economic Growth*. 2nd edition, The MIT Press.
- Bentolila, S. and Saint-Paul, G. (2003). "Explaining Movements in the Labor Share", *Contributions in Macroeconomics*, Volume: 3, Issue: 1, ISSN (Online) 1534-6005.
- Blanchard, O. and Giavazzi, F. (2001). "Macroeconomic Effects of Regulation and Deregulation in Goods and Labor Markets", *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper Series No: 8120, February.
- Blaug, M. (1996). *Economic Theory in Retrospect*. 5th edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bluestone, B. (1995). "The Inequality Express", *The American Prospect*, Winter.
- Boggio, L., Dall'Aglio, V. and Magnani, M. (2010). "On Labour Shares in Recent Decades: A Survey", *Rivista Internazionale di Scienze Sociali*, Volume: 118, No: 3, pp. 283-333.
- Boulhol, H. (2009). "Do Capital Market and Trade Liberalization Trigger Labor Market Deregulation?", *Journal of International Economics*, Volume: 77, pp. 223-233.
- Cassette, A., Fleury, N. and Petit, S. (2012). "Income Inequalities and International Trade in Goods and Services: short- and Long-run Evidence", *The International Trade Journal*, Volume: 26, Issue: 3, pp. 223-254.
- Chinn, M. D. and Ito, H. (2006). "What Matters for Financial Development? Capital Controls, Institutions, and Interactions", *Journal of Development Economics*, Volume: 81, Issue: 1, pp. 163-192.
- Chinn, M. D. and Ito, H. (2008). "A New Measure of Financial Openness", *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, Volume: 10, Issue: 3, pp. 309-322.
- Cho, T., Hwang, S. and Schreyer, P. (2017). "Has the Labour Share Declined?: It Depends", *OECD Statistics Working Papers*, 2017/01, OECD Publishing, Paris.

- Cobb, C. W. and Douglas, P. H. (1928). "A Theory of Production", *The American Economic Review*, Volume: 18, No: 1, Supplement, Papers and Proceedings of the Fortieth Annual Meeting of the American Economic Association, pp. 139-165.
- Crinò, R. and Epifani, P. (2014). "Trade Imbalances, Export Structure and Wage Inequality", *The Economic Journal*, Volume: 124, Issue: 576, pp. 507-539.
- Daudey, E. and Garcia-Penalosa, C. (2007). "The personal and the Factor Distributions of Income in a Cross-Section of Countries", *The Journal of Development Studies*, Volume: 43, No: 5, pp. 812-829.
- Diwan, I. (2001). "Debt as Sweat: Labor, Financial Crises, and the Globalization of Capital", 1st Draft, Washington DC: *The World Bank*.
- Dollar, D. and Kraay, A. (2003). "Institutions, Trade, and Growth", *Journal of Monetary Economics*, Volume: 50, Issue: 1, pp. 133-162.
- Dumenil, G. and Lévy, D. (2001). "Costs and Benefits of Neoliberalism: A Class Analysis", *Review of International Political Economy*, Volume: 8, No: 4, pp. 578-607.
- Dunning, J. H. (1998). *Explaining International Production*. London: Unwin Hyman.
- Dünhaupt, P. (2013). "Determinants of Functional Income Distribution: Theory and Empirical Evidence", *International Labour Organization*, Global Labour University Working Paper No: 18, November.
- Edison, H. J., Klein, M., Ricci, L. and Sløk, T. (2002). "Capital Account Liberalization and Economic Performance: Survey and Synthesis", *International Monetary Fund*, IMF Working Paper WP/02/120.
- Edwards, S. (1999). "How Effective are Capital Controls?", *The Journal of Economic Perspectives*, Volume: 13, No: 4, pp. 65-84.
- Edwards, S. (2001). "Capital Mobility and Economic Performance: Are Emerging Economies Different?", *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No: 8076, January.
- Elsby, M. W. L., Hobijn, B. and Şahin, A. (2013). "The Decline of the U.S. Labor Share", *Brookings Papers on Economic Activity*, pp. 1-52.
- Epstein, G. (2005). *Financialization and the World Economy*. Gerald Epstein (ed.), Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Esquivel, G. and Rodríguez-López, J. A. (2003). "Technology, Trade, and Wage Inequality in Mexico Before and After NAFTA", *Journal of Development Economics*, Volume: 72, Issue: 2, pp. 543-565.

- European Commission (2007). "The Labour Income Share in the European Union", *Employment in Europe*, Chapter 5, pp. 237-272.
- Feenstra, R. C., Inklaar, R. and Timmer, M. P. (2015), "The Next Generation of the Penn World Table", *American Economic Review*, Volume: 105, No: 10, pp. 3150-3182.
- Ferreira, F. H. G., Leite, P. G. and Wai-Poi, M. (2007). "Trade Liberalization, Employment Flows and Wage Inequality in Brazil", *World Bank*, World Bank Policy Research Working Paper 4108, January.
- Foster, J. B. (2006). "Monopoly-Finance Capital", *Monthly Review*, Volume: 58, Issue: 07, December.
- Foster, J. B. (2007). "The Financialization of Capitalism", *Monthly Review*, Volume: 58, Issue: 11, April.
- Foster, J. B. (2008). "The Financialization of Capital and the Crisis", *Monthly Review*, Volume: 59, Issue: 11, April.
- Foster, J. B. (2010). "The Financialization of Accumulation", *Monthly Review*, Volume: 62, Issue: 05, October.
- Foster, J. B. and McChesney, R. W. (2009). "Monopoly-Finance Capital and the Paradox of Accumulation", *Monthly Review*, Volume: 61, Issue: 05, October.
- Fülberth, G. (2011). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. 1st edition, Translated by Sadık Usta, Istanbul: Yordam Book.
- Galiani, S. and Sanguinetti, P. (2003). "The Impact of Trade Liberalization on Wage Inequality: Evidence from Argentina", *Journal of Development Economics*, Volume: 72, Issue: 2, pp. 497-513.
- Ghazali, M. (2011). "Trade Liberalization, Rent Sharing and Wage Inequality in Tunisia, 1998-2002", *International Economics*, Volume: 125, pp. 5-39.
- Goldberg, P. K. and Pavcnik, N. (2004). "Trade, Inequality, and Poverty: What Do We Know? Evidence from Recent Trade Liberalization Episodes in Developing Countries", *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No: 10593, June.
- Gollin, D. (2002). "Getting Income Shares Right", *Journal of Political Economy*, Volume: 110, No: 2, pp. 458-474.
- Guerriero, M. (2012). "The Labour Share of Income around the World: Evidence from a Panel Dataset", *Institute for Development Policy and Management (IDPM)*, Development Economics and Public Policy Working Paper Series No: 32.

- Guscina, A. (2006). “Effects of Globalization on Labor’s Share in National Income”, *International Monetary Fund*, IMF Working Paper WP/06/294.
- Harrison, A. (2005). “Has Globalization Eroded Labor’s Share? Some Cross-Country Evidence”, *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA Paper No: 39649, April.
- Heckscher, E. [1919] (1949). The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income. *Ekonomisk Tidskrift*, pp. 497-512. Reprinted as Chapter 13 in A.E.A. (1949), *Readings in the Theory of International Trade*, pp. 272-300, Philadelphia: Blakiston Co.
- Herzer, D. (2013). “Cross-Country Heterogeneity and the Trade-Income Relationship”, *World Development*, Volume: 44, pp. 194-211.
- Herzer, D. (2016). “Unions and Income Inequality: A Heterogeneous Panel Co-integration and Causality Analysis”, *Labour*, Volume: 30, Issue: 3, pp. 318-346.
- ILO (2008). *World of Work Report 2008: Income Inequalities in the Age of Financial Globalization*. Geneva: ILO.
- ILO (2011). *World of Work Report 2011: Making Markets Work for Jobs*. Geneva: ILO.
- International Monetary Fund (2007). “The Globalization of Labor”, *World Economic Outlook*, Chapter 5, April Washington D.C.: IMF.
- Jayadev, A. (2007). “Capital Account Openness and the Labour Share of Income”, *Cambridge Journal of Economics*, Volume: 31, Issue: 3, pp. 423-443.
- Jayadev, A. and Epstein, G. (2007). “The Correlates of Rentier Returns in OECD Countries”, *Political Economy Research Institute*, Working Paper Series No: 123, University of Massachusetts, Amherst.
- Jaumotte, F. and Tytell, I. (2007). “How Has the Globalization of Labor Affected the Labor Income Share in Advanced Countries?”, *International Monetary Fund*, IMF Working Paper WP/07/298.
- Jaumotte, F., Lall, S. and Papageorgiou, C. (2008). “Rising Income Inequality: Technology, or Trade and Financial Globalization?”, *International Monetary Fund*, IMF Working Paper WP/08/185.
- Kamal, F., Lovely, M. E. and Mitra, D. (2015). “Trade Liberalization and Labor Shares in China”, *mimeo*, Syracuse University.
- Karabarbounis, L. and Neiman, B. (2013). “The Global Decline of the Labor Share”, *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No: 19136, June.
- Kehoe, T. J., Gibson, M. J., Ruhl, K. J. and Bajona, C. (2008). “Trade Liberalization, Growth, and Productivity”, *Federal Reserve Bank of Minneapolis*, Minneapolis: University of Minnesota.

- Klein, M. and Olivei, G. (1999). "Capital Account Liberalization, Financial Depth, and Economic Growth", *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No: 7384, October.
- Kose, M. A., Prasad, E. Rogoff, K. and Wei, S. J. (2006). "Financial Globalization: A Reappraisal", *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No: 12484, August.
- Kraay, A. (1998). "In Search of the Macroeconomic Effects of Capital Account Liberalization", *The World Bank. Unpublished Paper* (October).
- Krueger, A. B. (1999). "Measuring Labor's Share", *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No: 7006, March.
- Lapavistas, C. and Mendieta-Muñoz, I. (2016). "The Profits of Financialization", *Monthly Review*, Volume: 68, Issue: 03, July-August.
- Lee, K-k. and Jayadev, A. (2005). "Capital Account Liberalization, Growth and the Labor Share of Income: Reviewing and Extending the Cross-country Evidence", *Capital Flight and Capital Controls in Developing Countries*, in Gerald Epstein (ed.), pp. 15-57, Chapter 2, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Limam, Y. R. and Miller, S. M. (2004). "Explaining Economic Growth: Factor Accumulation, Total Factor Productivity Growth, and Product, on Efficiency Improvement", Working papers 2004-20, *University of Connecticut*, Department of Economics.
- Macor, C. F., Perticarari, N. and Beltrán, C. (2011). "The Impact of International Trade on Wage Inequality: Recent Evidence from Argentina", *Rev. De Economía Política De Bs. As.*, Volume: 9, No: 10, pp. 145-179.
- McKinnon, R. I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*. Washington: The Brookings Institution.
- Meschi, E. and Vivarelli, M. (2009). "Trade and Income Inequality in Developing Countries", *World Development*, Volume: 37, Issue: 2, pp. 287-302.
- Milanovic, B. and Squire, L. (2005). "Does Tariff Liberalization Increase Wage Inequality? Some Empirical Evidence", *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No: 11046.
- Ohlin, B. (1933). *Interregional and International Trade*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Onaran, Ö. (2007). "Wage Share, Globalization, and Crisis: The Case of the Manufacturing Industry in Korea, Mexico, and Turkey", *Political Economy*

Research Institute, Working Paper Series No: 132, University of Massachusetts, Amherst.

- Ortega, D. and Rodriguez, F. (2001). "Openness and Factor Shares", *mimeo*, Office of Economic and Financial Advisors, Venezuela.
- Otsubo, S. (1996). "Globalization: A New Role for Developing Countries in an Integrating World", *The World Bank*, Policy Research Working Paper No: 1628.
- Özdemir, O. (2017). *Explaining the Labor Share of Income: A Synthetic Analysis with Capital Account Openness and Financial Development, OECD and Non-OECD Countries 1995-2015*. Unpublished PhD Dissertation, Kadir Has University, Department of Economics, May 2017.
- Pantuosco, L., Parker, D. and Stone, G. (2001). "The Effect of Unions on Labor Markets and Economic Growth: An Analysis of State Data", *Journal of Labor Research*, 22:1, pp. 195-205.
- Power, D., Epstein, G. and Abrena, M. (2003). "Trends in the Rentier Income Share in OECD Countries, 1960-2000", *Political Economy Research Institute*, Working Paper Series No: 58a, University of Massachusetts, Amherst.
- Quinn, D. (1997). "The Correlates of Change in International Financial Regulation", *The American Political Science Review*, Volume: 91, No: 3, pp. 531-551.
- Rajan, R. S. (2003). "Financial Integration in ASEAN and Beyond: Implications for Regional Monetary Integration" Presented at the ASEAN Roundtable 2003: "Roadmap to an ASEAN Economic Community", Organized by the Institute of Southeast Asian Studies (Singapore: August 20-21).
- Reinhart, C. M. and Reinhart, V. R. (2008). "Capital Flow Bonanzas: An Encompassing View of the Past and Present", *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No: 14321, September.
- Rodrik, D. (1997). *Has Globalization Gone too Far?* Washington, D.C.: Institute for International Economics.
- Rodrik, D. (1998). "Who Needs Capital-Account Convertibility?" *Should the IMF Pursue Capital-Account Convertibility?*, in Peter B. Kenen (ed.), pp. 55-65, *Essays in International Finance* No. 207, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Rodrik, D. (2002). "Globalization for Whom?", *Harvard Magazine*, pp. 29-31, July-August.
- Rodrik, D., Subramanian, A. and Trebbi, F. (2002). "Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development", *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No: 9305, October.

- Rosenfeld, J. (2014). *What Unions No Longer Do*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Ryan, P. (1996). "Factor Shares and Inequality in the UK", *Oxford Review of Economic Policy*, Volume: 12, No: 1, pp. 106-126.
- Shaw, E. S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Solow, R. M. (1957). "Technical Change and the Aggregate Production Function", *The Review of Economics and Statistics*, Volume: 39, No: 3, pp. 312-320.
- Stiglitz, J. E. (2013). *The Price of Inequality*. New York and London: W. W. Norton & Company.
- Stockhammer, E. (2009). "Determinants of functional income distribution in OECD countries", *Macroeconomic Policy Institute Studies*, 5/2009, September.
- Stockhammer, E. (2010a). "Financialization and the Global Economy", *Political Economy Research Institute*, Working Paper Series No: 240, University of Massachusetts, Amherst.
- Stockhammer, E. (2010b). "Neoliberalism, Income Distribution and the Causes of the Crisis", *Research on Money and Finance*, Discussion Paper No: 19.
- Sweezy, P. M. (1997). "More (or less) on Globalization", *Monthly Review*, Volume: 49, Issue: 4, September.
- Svirydzenka, K. (2016). "Introducing a New Broad-based Index of Financial Development", *International Monetary Fund*, IMF Working Paper WP/16/5, January.
- Volscho, T. W. and Kelly, N. J. (2012). "The Rise of the Super-Rich: Power Resources, Taxes, Financial Markets, and the Dynamics of the Top 1 Percent, 1949 to 2008", *American Sociological Review*, Volume: 77, Issue:5, pp. 679-699.
- Williamson, J. (1990). *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* Washington, DC: Institute for International Economics.
- Williamson, J. (2002). "Did the Washington Consensus Fail?" Remarks to the Center for Strategic and International Studies, Washington DC, November 6.
- Williamson, J. (2004-5). "The Strange History of the Washington Consensus." *Journal of Post Keynesian Economics*, Winter, Volume: 27, Issue: 2, pp. 195-206.
- Williamson, J. and Mahar, M. (1998). "A Survey of Financial Liberalization", *Essays in International Finance*, No. 211, International Finance Section, Department of Economics, Princeton University, November.

- Wolff, E. N. and Zacharias, A. (2007). “Class Structure and Economic Inequality”, *Levy Economics Institute*, Working Paper No: 487, January.
- Xu, Y. and Ouyang, A. Y. (2015). “China Wage Inequality: the Role of Trade and Technology”, *Applied Economics*, Volume: 47, No: 47, pp. 5057-5071.
- Yanikkaya, H. (2003). “Trade Openness and Economic Growth: a Cross-Country Empirical Investigation”, *Journal of Development Economics*, Volume: 72, Issue: 1, pp. 57-89.
- Yeldan, E. (2009). *The Economics of Growth and Distribution*. 1st edition, Ankara: Eflatun Publishing House.
- Young, A. (1995). The Tyranny of Numbers: Confronting the Statistical Realities of the East Asian Growth Experience. *Quarterly Journal of Economics*, Volume: 110, pp. 641-680.

TÜRKİYE'DE TRAFİK SİGORTALARININ BRANŞ KARLILIĞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE BU FAKTÖRLERİN SİGORTA SEKTÖRÜ KARLILIĞINA ETKİSİ

Abdül'naim TEMUR *

Öz

Türk sigorta sektörünün uzun zamandan beri üretimdeki lokomotif şüphesiz Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk (Trafik) Sigortaları branşıdır. Günümüz modern yaşamında insanların kendileri ve üçüncü kişiler için en çok tehlike yaratan iktisadi kıymetleri, karayolunda seyir halindeki araçlarıdır. Bu tehlikenin yaratacağı zararların yıkıcı etkilerinden korunmak için öncelikle risk, sigorta ve sorumluluk kavramlarının izahı icap etmektedir. Bu nedenle, makalemizde 2010-2017 yılları arasında Türkiye'de trafik sigortaları branşında yazılan prim, kazanılmış prim, hasar, hasar/prim oranı incelenmiştir. Bu dönemde oluşan branş zararlarının sektör karlılığına etkisi irdelenmiştir. Sektör karlılığına etkinin sebebi olarak çalışmamızın ilk bölümünde risk ve sigortacılık ile ilgili tanımlar ve genel bilgiler ele alınmış, ikinci bölümde trafik sigortacılığına ait veriler incelenmiştir. Trafik branşının 2010-2017 yılları arasında yıl bazında değişen performans değerleri veri kabul edilerek incelenmiş, sonuç bölümünde ise serbest tarife ve rekabet nedeniyle düşen primlere karşılık, artan yedek parça fiyatlarının hasar dosyası maliyetlerine kolayca yansıtılabilmesi nedeniyle branşın zarar yazmasından olumsuz etkilenen sektör karlılığının artırılması yönünde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu Trafik Sigortası, Prim, Tarife, Trafik Branşı Karlılığı ve Sigorta Sektör Karlılığı

FACTORS AFFECTING THE PROFITABILITY OF BRANCHES AND INSURANCE SECTOR PROFITABILITY EFFECT OF THESE FACTORS ON TRAFFIC INSURANCE IN TURKEY

Abstract

The Turkish insurance sector has long been a locomotive in production and is undoubtedly the branch of the Motorways Compulsory Financial Accountability (Traffic) Insurance of Motor Vehicles. In today's modern life, people's economic assets which are the most dangerous for themselves and third parties are their vehicles on the road. In order to avoid the destructive effects of the damages that this danger will cause, first of all, risk, insurance and responsibility concepts must be explained. Therefore, in our article, between the years 2010-2017 traffic premiums written in the insurance industry in Turkey, earned premiums, claims, claims/premium ratio were examined. The effect of sectoral losses in this period on the profitability of the sector was analyzed. As a result

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü. İstanbul, Türkiye. E-posta: atemur@gelisim.edu.tr.

of the sector's profitability in the first part of our study, definitions and general information about risk and insurance are discussed and in the second part, traffic insurance data are examined. The performance values of the traffic branch varying from year to the year 2010-2017 were examined by accepting data in the conclusion section, and suggestions were made to increase the profitability of the sector which is negatively affected by the damages of the branch as the spare parts prices can be easily reflected to the cost of the damaged file, in spite of the decreasing prices due to free tariffs and competition.

Keywords: *Compulsory Traffic Insurance, Premium, Tariff, Profitability of Traffic Branch, Profitability of Insurance Sector.*

Giriş

Otomobilin icadından bu yana geçen 130 yılı aşkın süre içerisinde insanoğlu, kullanılan araçların yarattığı tehlikelerden korunmak için başta karayolu ve karayolunda seyir kuralları dâhil olmak üzere birçok yatırım ve yasal düzenlemeler yapmıştır. Tehlikenin zararlarından korunmak veya sebep olunan maddi hasarın uğratacağı yıkıma karşı insanlar her zaman güvence arayışı içinde olmuştur. Bu konuda önemli olan husus, araç kullanan kimselerin kendilerine verecekleri zararların yanı sıra karayolunu birlikte kullandıkları diğer kişilerin mal ve can emniyetlerine ika edecekleri zararların önlenmesi veya tazminidir. Risk unsuru taşıyan kişiler çoğu zaman üzerlerinde tuttıkları rizikoların sebebiyet vereceği zararların tazmini konusunu başkalarıyla paylaşma ihtiyacı içinde olmuşlardır. Kendilerine veya başkalarına ika edecekleri zararın özellikle maddi kısmını başka kişi veya kurumlar ile paylaşmaya başlamışlardır. İşte bu paylaşım ilişkisi günümüzdeki modern sigorta kavramının doğurmuştur.

İstanbul'daki Pera yangınından sonra 1870 yılında sigortacılık faaliyetlerinin başladığı ve 1983 yılında trafik sigortalarının yapılmasının zorunlu hale getirildiği Türkiye'de, sigorta sektörüyle ilgili verilere bakıldığında günümüzde 61 şirket faaliyet göstermekte, sektörün aktif büyüklüğü ise 150 Milyar TL'na yaklaşmaktadır. Türk sigorta sektörünün mali yapısına bakıldığında, yabancı sermaye girişlerinin arttığı görülmektedir. Türk sigorta sektöründe, özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkelerine ait yabancı sermayeli şirketlerin payı ve rolü giderek artmaktadır (Özüdoğru, 2017:38). Günümüzde pazar payının yüzde 70'inden fazlasını yabancı sigorta şirketleri oluşturmaktadır. Sektör üretiminin yüzde 75'inden fazlası özel acenteler kanalıyla yapılırken geriye kalan üretim bankalar, kurumsal acenteler ve diğer dağıtım kanalları eliyle olmaktadır. Trafik sigortalarının prim üretiminde özel acentelerin payı yüzde 85'lerin üzerinde seyretmektedir. Üretim paylarına bakıldığında trafik branşı üretimi ortalama yüzde 20'lik pay ile sektörün üretim lideri konumundadır. İncelememize konu olan zaman dilimi içerisinde üretimdeki sürekli büyümeye rağmen sürekli olarak da zarar veren bir branştır. TL bazında üretimi sürekli artan trafik branşı, sektörün üretimde büyümesine ciddi katkıda bulunmasına rağmen bu zararları nedeniyle de sektörün zarar yazmasına bir o kadar katkıda bulunmaktadır.

1. TANIMLAMALAR

Literatürde pek çok tanımı olmakla birlikte sigortanın temel tanımlarını “Bir riskin belirli bir parasal değer karşılığında bir başkasına transfer edilmesidir.” (Çipil, 2013:23) veya “Sigorta riskten korunmayı sağlayan araçlardan biridir.” (Akyüz&Kaya, 2013:356-371). olarak kabul etmek mümkündür.

Tehlike ile eş anlamlı olarak kabul edilebilecek risk, “zarar verme özelliği olan olayların gerçekleşme olasılığıdır.” diye tanımlanabilir. Etimolojik kökenine bakıldığında, Fransızca “risque” ile İtalyanca “risco” sözcüklerinden diğer dillere geçen risk kavramının temel çıkış noktası, Antik Yunanca’daki “rhiza” sözcüğü olduğu literatürde yaygın bir şekilde kabul edilmektedir (Çipil, 2013:5). Söz gelimi trafikte seyreden bir aracın her zaman kaza yapma olasılığı risktir.

Risk kavramı birçok kaynakta riziko kavramıyla eş anlamda kullanılabilir. Ancak rizikoyu, “Ortaya çıkması muhtemel bir tehlike veya zarar verebilme ihtimali olan olaylar.” biçiminde tanımlamak daha doğru olacaktır. Bir başka ifadeyle riziko, sigorta sözleşmesinde hasar ödenmesine neden olabilecek tehlike veya olaylar şeklinde tanımlanırken; risk, bu tehlikelerin gerçekleşmesi sonucunda beklenen zarardan hangi oranda sapma gerçekleştiğini ifade eder (Kırkbeşoğlu, 2014:6).

Sigorta açısından bir olayın risk olarak nitelendirilebilmesi için en azından şu 3 özelliği taşıması gereklidir:

- Riziko olarak nitelendirilen olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği şüpheli veya meydana geleceği tarih belirsiz olmalıdır.
- Riziko, kişinin kendisini veya malvarlığını tehdit eden bir olay olmalıdır.
- Riziko, ileride meydana gelecek bir olaya ilişkin olmalıdır (Çeker, 2014:67).

6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu 6. kitabı sigorta konuları için ayrılmıştır. 1430. maddede sigorta teminatını satın alan taraf sigorta ettiren olarak ifade edilmiş ve sigorta ettirenin maruz kalabileceği tehlikeleri kurum veya kuruluşlarla paylaşırken, sigortacıya bir miktar ödeme yapmak durumunda olduğu yazılmıştır. Madde 1430’a göre ödenen bu miktar, prim olarak adlandırılmaktadır. Tehlikenin gerçekleşmesi halinde sigorta tazminatını veya bedelini karşılamak üzere sigorta şirketleri sigorta ettirenden bu primi, peşin veya taksitlerle tahsil edebilmektedir.

1.1. Trafik Kazalarında Sorumluluk

Motorlu bir araçla seyir halindeyken trafik kazasına neden olan kişi, karşı aracın bu kazada bir kusuru yoksa kazaya neden olan araç sahibi karşı aracın ve üçüncü kişilerin ölüm, sakatlık ve yaralanma gibi bedensel ve maddi zararlarını karşılamak zorundadır. 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanununun 85. maddesinin 1. paragrafında “Bir motorlu aracın işletilmesi bir kimsenin ölümüne veya yaralanmasına yahut bir şeyin zarara uğramasına sebep olursa, motorlu aracın bir teşebbüsün unvanı veya işletme adı altında veya bu teşebbüs tarafından kesilen biletle işletilmesi halinde, motorlu aracın işleteni ve bağlı olduğu teşebbüsün sahibi, doğan zarardan müştereken ve müteselsilen sorumlu olurlar.” denilmektedir.

Trafığe çıkan her aracın hareket halindeyken çeşitli kazalara karışması can kaybına ve/veya maddi hasara yol açması mümkündür. Ancak araç sürücüsünün veya işletenin karşı tarafa vereceği zararı karşılayabilecek maddi imkânının olup olmadığı belirsizdir.

Karşı tarafa ika edeceği kayıpların maddi olarak telafisinin mümkün olmadığı durumlarda devlet güvencesi altında olan üçüncü şahısların mağduriyetinin önlenmesi gerekecektir. Araç işletenlerinin sorumluluklarını güvence altına almak için sigorta teminatı satın alacaklardır. Bu sigortanın tarafları arasında olan “Sigorta ettirenler, aktif malvarlıklarını değil; üçüncü kişilere karşı doğabilecek muhtemel tazminat ödeme sorumluluklarını sigorta poliçesi kapsamında sigorta güvencesi altına almayı amaçlarlar” (Kayıhan, 2016:253). Bir trafik kazasında hatalı araç sürücü ve işletenin ödeme aczine düşmesini ve bundan dolayı üçüncü kişilerin mağduriyetini ortadan kaldırmak için 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu, trafiğe çıkacak her aracın sorumluluk sigortası yaptırmasını zorunlu kılmıştır. Yapılacak zorunlu trafik sigortası araçların karışıkları kazalarda karşı tarafa verdikleri zararı sürücünün kusuru nispetinde ve poliçede belirtilen orana kadar karşılar. Nitekim 2918 sayılı Trafik Kanununun 91. maddesinde; kanunun 85. maddesinin 1. paragrafında yazılı olan sorumlulukların sigortalanması zorunlu kılınmıştır. Kısaca Trafik Sigortası olarak bilinen bu sigorta “Karayolları Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortasıdır.”

Karayolları Trafik Kanununa göre karayollarında seyredecek bütün araçların sigortalı olma zorunluluğu vardır. Karayolları Zorunlu Mali Sorumluluk (Trafik) sigortası olmayan araçların trafiğe çıkması yasaktır. Karayolları ekiplerince yapılan denetimlerde sigortası olmayan araçlar görüldükleri yerlerde görevliler tarafından bağlanır ve trafiğe devam etmeleri engellenir. Bu nedenle araç sahiplerinin, trafik sigortalarını yaptırmak ve süresi bittiğinde yenilemek zorundadırlar.

Trafik sigortası, yalnızca karayolunda seyredilebilen motorlu araçlara tanzim edilebilmektedir. Karayollarında kullanılmayan forklift, paletli iş makinaları, römork/yarı römork veya dorsele trafik poliçesi tanzim edilmemektedir (Kırkbeşoğlu, 2014:587).

Hazine Müsteşarlığı, trafik sigortalarının içerdiği teminatların miktarını belirlemeye yetkili olup, Müsteşarlık, her yıl için bu miktarı bir genelge ile açıklar. Sigorta şirketlerince düzenlenecek poliçelerde bu teminatlara uyulmak zorunludur. Poliçe fiyatları da bu teminatlara göre hesaplanır. Teminat miktarı zarara uğrayan 3. şahısların bu poliçe gereği tahsil edebileceği azami tazminat miktarını ifade eder. Ancak, kazada mağdur olan 3. şahısların zararları trafik poliçesinde belirtilen limitleri aşıyorsa, aşan miktar için kusurlu araç işleteninin hukuki sorumluluğu aşan miktar kadar devam eder.

Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası ya da kısaca Trafik Sigortası, Karayolları Trafik Kanunu'nun ilgili hükümleri gereğince araçlar için yapılması zorunlu olan bir sorumluluk sigortası poliçe türüdür. Karayolları Kanununa tabi olan her motorlu araç için düzenlenmesi zorunludur. Oluşabilecek kaza olaylarına karşı, zarar verenin kusur oranı uyarınca karşı tarafa verilebilecek maddi (malına) veya bedeni (canına) zararları teminat limitleri dâhilinde karşılar.

Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası, hem zorunlu olması hem de Türkiye'deki motorlu araçların sayısının da çok fazla olması nedeniyle en yaygın sigorta türlerinden biridir (Kırkbeşoğlu, 2014:536).

2. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KARAYOLU TRAFİK SİGORTACILIĞININ TARİHÇESİ

1886 yılında Alman Gottlieb Daimler ve Karl Benz tarafından aynı dönemde ayrı ayrı dört zamanlı benzinli motorun icat edilmesi ve bu motorun 1887 yılında benzinle

çalışan ilk araca Daimler tarafından uygulanmasıyla birlikte bugünkü halini alan otomobil, karayolunda motorlu araç olarak yerini almaya başlamıştır. Otomobilin yaygın olarak kullanımı 1919 yılından sonra 1. Dünya Savaşı’nın yaralarını sarmaya çalışan, yıkıntılar arasında tekrar imar edilen batılı şehirlerde başlamış, bu araçların yollarda o güne kadar alışılmamış hızda ve kurallardan uzak hareket etmeleri büyük bir tehlike yaratmaya başlamıştır. Bu nedenle kamu otoriteleri karayollarındaki seyir kurallarını ve seyreden araçların karıştığı kazalardaki kusurlu sürücülerin sorumluluklarını ve hasarın tazmini konusunu çeşitli kurallar koyarak düzenlemeye başlamıştır. İlk olarak 20 Mart 1918 tarihinde Danimarka’da uygulamaya konulan motorlu araçlara ilişkin sorumluluk sigortası, I. Dünya Savaşı’nın ardından diğer ülkelerde yayılmaya başladı. 1920’li yıllara gelindiğinde Danimarka’daki uygulamayı diğer İskandinav ülkeleri takip etti. Aynı yıllarda, Avrupa’ya çok uzak ülkelerde de benzer uygulamalar görülmeye başlandı. Nitekim 1927 yılına gelindiğinde Yeni Zelanda’da ve ABD eyaletlerinden Massachusetts’te motorlu araçlara ilişkin sorumluluk sigortası uygulaması zorunlu kılındı (Insurance Information Institute, 2018).

1930 yılında, Birleşik Krallık’ta Zorunlu Karayolu Trafik Yasası ile zorunlu araba sigortası planı tanıtıldı. Bu plan ile araç sahiplerinin ve sürücülerinin araçlarının bir kamu yolunda kullanılmasında üçüncü şahıslara zarar veya ölümle ilgili sorumlulukları için sigortalanması gerektiğini garanti etti. Almanya ise 1939 yılında “Motorlu Taşıt Sahipleri İçin Zorunlu Sigortanın Uygulanması Hakkında Kanun” olarak adlandırılan benzer yasayı yürürlüğe koydu.

Türkiye’de sigortacılığın yaygınlaşması 1870 yılında gerçekleşen Beyoğlu (Pera) yangını ile olmuştur. Bu yangın ile beraber yabancı sigorta şirketleri İstanbul’da şubeler açarak faaliyet göstermeye başlamıştır. 5 Haziran 1870’de başlayan yangın, Beyoğlu Belediyesi Altıncı Daire’sinin raporuna göre, 65 cadde ve 163 mahallede etkili olmuş ve toplam 8.000 civarında bina bu yangın neticesinde yok olmuştur. Yangın sonrasında oluşan büyük kayıplar nedeniyle şehirde yaşayanlar ile idarecilerin bu kayıpların oluşturduğu hasarları azaltmak amacıyla sigorta yaptırma istekleri artmıştır. Böylelikle 1870 yılında Alman Mannheim, 1872’de İngiliz Northern ve North British, 1878’de Fransız La Fonciere ve Alman Nord Deutsche şirketleri İstanbul’da sigortacılığa başlamıştır. (Baskıcı, 2002:6). Trafik sigortaları ise daha sonra gündeme gelmiştir.

Türkiye’de ilk defa 1930 yılında yürürlüğe giren (mülga) 1580 sayılı Belediyeler Kanunu’yla trafik düzenine ilişkin bazı hükümler getirilmesine rağmen, bu hükümler çok yetersiz kalmıştır. Daha sonra 1932 tarihli İsviçre Karayolları Trafik Kanunu’ndan yararlanılarak 21.5.1953 tarihli 6085 sayılı Karayolları Trafik Kanunu kabul edilmiş; 5.1.1961 tarihli 232 sayılı kanunla bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu kanun değişikliklere rağmen ihtiyaçlara cevap verememiştir. Trafik kazalarının önlenememesi karşısında, karayollarında can ve mal güvenliği yönünden trafik düzenini sağlamak ve trafik güvenliğini ilgilendiren tüm konularda alınacak önlemleri belirlemek amacıyla (1958 tarihli İsviçre Karayolları Trafik Kanunu’nun çok küçük farklarla hemen hemen aynı hükümleri alınarak) yeni bir kanun taslağı hazırlanmıştır. Taslak 13.10.1983 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilmiş ve 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu olarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda da zaman içerisinde bazı değişiklikler yapılmıştır (Petek, 2014:3287). 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu’ndaki düzenlemelerle Türkiye’de Trafik Sigortası zorunlu hale gelmiştir. Kanun

koyucu tarafından yapılan yasal düzenlemeler ve önlemlerle trafik kazaları sonucunda yaşanacak mağ'duriyetlerin önlenmesi amaçlanmıştır (Baykal&Bülbül, 2016:18).

3. KARAYOLLARI MOTORLU ARAÇLAR ZORUNLU MALİ SORUMLULUK (TRAFİK) SİGORTALARINI ETKİLEYEN DÜZENLEME VE UYGULAMALAR

Bu bölümde Trafik Sigortaları ile ilgili olarak verilen ve her biri yasal dayanağa bağlı olan uygulamalar, trafik sigortalarının yapılmasını düzenlerken fiyatlamalara ve bundan dolayı branş karlılığına etki eden unsurlardır.

3.1. Genel Şartlar

5684 sayılı Sigortacılık Kanunu gereği uygulanacak olan sigorta branşlarının genel şartlarını düzenlemekle yetkilendirilen Hazine Müsteşarlığı, 13.10.1983 tarihli 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanununa göre yaptırılması zorunlu olan Karayolu Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası ile ilgili genel şartları ve buna ilişkin usul ve esasları düzenlemiştir.

Bu genelge ile araç işleteni aracın işletilmesinden doğabilecek zararlardan sorumlu tutulmuş ve sigorta yaptırma zorunluluğu kendisine verilmiştir. 2918 Sayılı Kanuna göre karayolu kavramı ile sayılan alanlar ve genel trafiğe açık yerler ile trafik bağlantısı olan yerler tarif edilmiştir. Bu durumda trafik sigortasının geçerli olabilmesi için trafik kazasının karayolunda, trafiğe açık yerlerde veya karayolu ile trafik bağlantısı olan dinlenme yerleri ile benzinlikler de karayolunun içinde kabul edilmiştir. Trafik poliçesinin sunduğu teminatlar yalnızca hareket halindeki araçlar için geçerlidir. Şöyle ki; motorlu aracın mekanik aksamının çalışıyor olması veya aracın kendiliğinden hareket haline geçmesi sonucunda oluşan kazalar bu genel şartların hükümleri ile değerlendirilir. Başka bir ifadeyle seyir halinde olmayan, sabit duran bir aracın trafik kazası ile birlikte anılması mümkün olmayacaktır.

3.2. Yeşil Kart

Türkiye'de yapılan bir trafik sigortası sadece Türkiye sınırları içerisinde geçerlidir. Türkiye plakalı araçların yurtdışındaki trafik poliçelerinin yerini tutacak ayrı bir sigorta yapturmaları gerekir. Yaptırılacak bu sigortaya "Yeşil Kart Sigortası" denilmektedir. Aynı şekilde yabancı plakalı araçların Türkiye'de geçerli olacak trafik sigortaları sınır kapılarında yaptıracakları veya geldikleri ülkede yaptırdıkları Yeşil Kart (Green Card) Sigortalar ile geçerli olacaktır. Yeşil Kart (Green Card) Sigortası çoğu Avrupa'da bulunan Türkiye'nin de içinde bulunduğu 50'ye yakın ülkede geçerli ve o ülkelere girerken sınırda yeniden zorunlu trafik sigortası yaptırmak yükümlülüğünü ortadan kaldıran bir sistemdir. Uluslararası motorlu taşıt sigorta belgesi anlamına gelen yeşil kart sertifikası, ülkemizde Türkiye Motorlu Taşıt Bürosu adına sigorta şirketleri tarafından düzenlenmektedir. Yurtdışında yeşil kart sigortasını yaptırmamış olan yabancı araç sürücülerini Türkiye'ye girişlerinde, gümrükte ayrıca özel trafik sigortası yaptırmak zorundadırlar.

Yeşil Kart Sigortaları da, zorunlu trafik sigortalarında olduğu gibi bir kaza yaşanması halinde verilecek ölüm, tedavi ve kaza başına ödenecek maddi zararları teminat altına almaktadır.

3.3. Güvence Hesabı

Sigorta şirketleri tarafından teminat altına alınan riskler arasında üçüncü kişilerin maruz kaldığı zararların tazmini için yaptırılması zorunlu olan sigortaların yaptırılmaması veya sigortasız araçların tespit edilememesi durumunda, ika edilen zararın tazmin edilmesi amacıyla 14 Haziran 2007 tarih, 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu’nun 14’üncü maddesiyle Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri bünyesinde Güvence Hesabı kurulmuştur.

Güvence Hesabı, kapsamında bulunan zorunlu sigortaların sağladığı teminatlara ilişkin bedeni olarak (sakatlık ve ölüm) zarar görenlere kaza sonrasında sakat kalma halinde sakatlık tazminatı, ölüm halinde ise ölenin desteğinden yoksun kalanlara destekten yoksun kalma tazminatı ödemektedir (Güvence Hesabı, 2018).

Sigortalının (kazaya neden olan aracın) tespit edilememesi durumunda Güvence Hesabı, zarar görenlerin yalnızca bedensel zararlarından (ölüm ve yaralanma) sorumlu olmakta, eşyaya ilişkin zararlardan ise sorumlu tutulmamaktadır (5684 sayılı SK m.14 f.2/a ve G.H.Yön. m.9 f.1/a).

Birden çok motorlu aracın katıldığı trafik kazalarında, motorlu araçlardan (sigortalılardan) sadece birisinin tespit edilememesi halinde dahi zarar görenin zararına karşı müştereken ve müteselsilen sorumluluk gereğince Güvence Hesabının da sorumluluğu doğar.

Araca bağlı olarak çekilmekte olan römork veya yarı römorkların (hafif römorklar dâhil) veya çekilen bir aracın sebebiyet vereceği zararlar çekicinin sigortası kapsamındadır. Ancak, insan taşımada kullanılan römorklar bunlar için poliçede özel şartları belirtilecek ek bir sorumluluk sigortası sağlanmış olması kaydıyla teminata dâhil olur.

Meydana gelen bir kazada zararın önlenmesi veya azaltılması amacıyla, sigorta ettirenin yapacağı makul ve zorunlu masraflar teminat limitleri dâhilinde sigortacı tarafından karşılanır. Bu sigorta, sigortalının haksız taleplere karşı savunmasını genel şartların B.2.4. maddesi hükmü çerçevesinde temin eder.

3.4. TRAMER ve Sigorta Bilgi Merkezi

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerden önemli ölçüde etkilenen sigorta sektöründe trafik sigortası aksaklıklarının giderilmesine yönelik alınmış bir tedbir olarak gösterilen (Uğur&Akdemir, 2011:26) TRAMER; 25318 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Trafik Sigortası Bilgi Merkezi Yönetmeliği ile sigorta şirketlerinin bilgilerinin tek bir merkezde toplanması, poliçe bilgileri ve bunların hasar ve ödeme kayıtları oluşturmak amacıyla Trafik Sigortası Bilgi Merkezi (TRAMER) olarak 16.12.2003 tarihinde yönetmelik doğrultusunda uygulamaya geçmiştir.

9 Ağustos 2008 tarihinde 26962 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan yönetmelikle adı Sigorta Bilgi Merkezi olarak kabul edilmiş, 03.11.2011 tarih ve 28131 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan yönetmelik değişikliği ile unvanı bir kez daha değişerek Sigorta Bilgi ve Gözetim Merkezi olmuştur. TRAMER, araçlarla ilgili bilgilerin bulunduğu, bilgilerin tek bir yerden yönetildiği bir sistemdir. TRAMER ’den amaçlanan diğer bir fayda ise araçların daha önceden kaza yapıp yapmadığı, kaza yaptı ise kaza tespit tutanağı

doğrultusunda kusur oranlarını sorgulamak, araçların hasar durumunu öğrenmek, trafik sigortası poliçe sorgulaması ve kasko poliçe sorgulamasına kadar birçok bilgiyi de sağlamaktadır.

TRAMER, ayrıca Hayat Sigortası Bilgi Merkezi, Sağlık Sigortası Bilgi Merkezi ve Sigorta Hasar Takip Merkezi gibi alt birimlerden oluşmaktadır (Zehra, 2015:133).

TRAMER uygulamasında, aşağıdaki sigortalar ile ilgili bilgi almak mümkündür:

- Zorunlu Trafik Sigortası,
- Zorunlu Karayolu Taşımacılık Mali Sorumluluk Sigortası,
- Otobüs Zorunlu Koltuk Ferdi Kaza Sigortası,
- Yeşil Kart Sigortası,
- Motorlu Kara Araçları Kasko Sigortası.

3.4.1. TRAMER 'in görevleri

- a) Tüm sigorta şirketlerinin trafik sigortası poliçe kayıtlarının tutulduğu ilişkisel bir veri tabanı oluşturmak ve verileri en çok bir günlük gecikme ile sürekli güncellemek,
- b) Tüm sigorta şirketlerinin trafik sigortasına ilişkin hasar verilerini almak ve bu kayıtları sigorta kayıtları ile ilişkilendirmek,
- c) Merkezi olarak: "Hasar Durum Belgesi" düzenlemek,
- d) Sigorta verilerini, sigortalılık oranlarını ve hasar verilerini hazırlanacak formatta yönetim raporlarına/bilgi raporlarına dönüştürmek ve kamuoyunun bilgisine sunmak,
- e) Yetkili kullanıcıların konuyla ilgili tüm bilgi ihtiyacını karşılamaktır.

4. TRAFİK SİGORTALARI İLE İLGİLİ İSTATİSTİKLER

4.1. Kaza Sayıları

Tablo 1: Türkiye'de 2010-2017 yılları arası kaza istatistikleri

YILLAR	TOPLAM KAZA SAYISI	ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI
2010	1.106.201	4.045	211.496
2011	1.228.928	3.835	238.074
2012	1.296.634	3.750	268.079
2013	1.207.354	3.685	274.829
2014	1.199.010	3.524	285.059
2015	1.313.359	7.530	304.421
2016	1.182.491	7.300	303.812
2017	1.202.716	7.427	300.383

Kaynak: TÜİK yıllık raporlarından derlenmiştir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere Türkiye’de 2010 yılında 15.095.603 olan motorlu taşıt sayısı, 2017 yılında 21.211.701 sayısına ulaşmıştır. Aynı dönemlerde, Emniyet Genel Müdürlüğü verilerine göre 2010 yılında yaşanan 1.106.201 trafik kazasında 4.045 kişi yaşamını yitirmiştir. 2015 yılında trafik kazalarında yaşamını yitiren kişi sayısının 7.530 kişiye çıkmasının sebebi 2015’e kadar olay yeri/acil servis ölümlerinin istatistiği tutulurken, 2015 yılından itibaren kaza sonrasında 1 yıllık süre içerisinde ölenlerin istatistiğinin de tutulmasından kaynaklanmaktadır. 2016 yılında tescilli motorlu kara araç sayısı 21.090.424’e ulaşmış ve 1.182.491 kaza yaşanmıştır. Bu kazalarda 7.300 kişi yaşamını yitirmiştir. 2017 yılında yaşanan trafik kazaları geçen yıla oranla yüzde 1,7 artarak 1.202.716’ya yükselmiştir. Yaşanan bu trafik kazalarında 7.427 kişi yaşamını yitirirken 300.383 kişi yaralanmıştır (TÜİK, Trafik Kaza İstatistikleri, 2018). Yaşanan trafik kazalarına neden olan kusurlara bakıldığında kusurların yüzde 89,9’unun sürücü, yüzde 8,5’inin yaya, yüzde 0,7’sinin yol, yüzde 0,5’inin taşıt ve yüzde 0,4’ünün yolcu kaynaklı olduğu görülmüştür (TÜİK, Trafik Kaza İstatistikleri, 2018).

Yaşanan trafik kazalarındaki artış ölüm sayılarını arttırırken, maddi kayıplardaki artış maliyet artışı olarak trafik sigortası fiyatlarının da yükselmesine neden olmuştur.

4.2. 2010-2017 Yılları Arasındaki Trafik Sigortası Verileri

Tablo 2: 2010-2017 yılları arası Trafik Sigortası İstatistikleri

Yıllar	Tarife	Motorlu Araç Sayısı	Police Sayısı	Sigortalılık Oranı (%)	Kazanılmış Prim*	Gerçekleşen Hasar**	H/P Oranı (%)***	Teknik Karlılık
2010	Kontrollü	15.095.603	12.740.083	77,01	2.142.612.368	-2.255.417.643	105	-25,45
2011		16.089.528	13.917.580	76	2.393.971.682	-2.199.889.289	92	-17,09
SİGORTA PRİMLERİNİN %10 ORANINDAKİ KISMININ SGK'YA DEVRİ								
2012	Kontrollü	17.033.413	14.875.057	75,72	2.754.463.846	-3.185.393.773	115,64	-35,7
2013		17.939.447	13.797.937	76,76	4.029.298.316	-3.857.847.994	95,74	-13,18
SİGORTA ŞİRKETLERİ SERBESTÇE PRİMLERİNİ BELİRLEYEBİLECEKLER								
2014****	Serbest*****	18.828.721	15.710.492	76,32	4.502.011.539	-4.564.113.162	101,38	-17,63
2015		19.994.472	16.130.126	78,14	4.493.113.449	-6.186.990.340	137,7	-35,01
2016	Serbest*****	21.090.424	19.313.491*	80,94	9.435.929.493	-8.491.478.770	89,99	0,15
2017		22.218.945	20.854.331*	xxx	11.172.640.344	-10.406.583.896	93,14	-4,29

Kaynak: Motorlu araç sayısı TÜİK, diğer bilgiler TSB verilerinden derlenmiştir.

4.2.1. 2010 Yılı

Türkiye’de trafiğe kayıtlı araç sayısı ve trafik sigortası poliçe sayısı 2010 yılında sırasıyla, trafiğe kayıtlı araç sayısı 15 milyon ve yaptırılan poliçe sayısı ise 12.740.083

* (Yazılan Prim+Devreden Kazanılmamış Prim Karşılığı)- Kazanılmamış Prim Karşılığı.

** (Ödenen Tazminat+Muallak Hasar Karşılığı)- Devreden Muallak Hasar Karşılığı.

*** Gerçekleşmiş Hasar / Kazanılmamış Prim.

**** 2014 – 2018 yılları teminat limitleri 27 Kasım 2013 tarihli 28834 sayılı Resmi Gazete ‘de yayımlanmıştır.

***** Serbest tarife ile sigorta şirketleri diledikleri primi belirleyebilmektedirler. (RG- 19.06.2013 – 28682)

***** Belirtilen dönemde Trafik Sigortalarındaki genel prim artışları sebebiyle Hazine Müsteşarlığı tarafından tarife bildiri, fiyatların internetten ilanı, sigorta şirketlerinin poliçe tanziminden imtina edilmesini önleyici bir takım uygulamalar getirilmiştir.

olarak kayıtlara geçmiştir. 2010 yılında sigorta şirketlerinin elde ettikleri toplam prim miktarı 2 milyar TL'lik bir tutara ulaşmıştır. Fakat sigorta şirketlerinin sağladıkları prim miktarından daha fazla olan hasar ödemeleri sebebiyle hasar/prim oranı yüzde 105 oranında gerçekleşmiş ve sigorta şirketlerinin zorunlu trafik sigortası branşındaki teknik karlılığını yüzde -25,45'lik bir seviyeye getirmiştir.

4.2.2. 2011 Yılı

2011 yılında sırasıyla trafiğe kayıtlı araç sayısı 16 milyon ve yaptırılan poliçe sayısı ise 13.917.580 olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yılda sigorta şirketlerinin elde ettikleri toplam prim miktarı 2.393.971.682 TL'dir. Sigorta şirketlerinin bir önceki yıla göre hasar/prim oranı düşmüştür. Bu düşüşün sebebi, 2011 yılında sağlanan kazanılmış prim miktarının, sigorta şirketlerinin ödemiş olduğu gerçekleşen hasardan yüksek oluşu gösterilebilir. H/P oranı yüzde 92 olmasına rağmen teknik karlılık yüzde -17.09 olarak gerçekleşmiştir.

4.2.3. 2012 Yılı

Türkiye'de trafiğe kayıtlı araç sayısı ve trafik sigortası poliçe sayısı 2012 yılında bir önceki döneme göre artış göstermiştir. Sırasıyla trafiğe kayıtlı araç sayısı 17 milyon ve yaptırılan poliçe sayısı ise 14.875.057 olarak kayıtlara geçmiştir. 2012 yılında sigorta şirketlerinin elde ettikleri toplam prim miktarı 2.754.463.846 TL'lik bir tutara ulaşmıştır. Sigorta şirketlerinin bir önceki yıla göre hasar/prim oranı artmıştır. Bu yükselişin sebebi, 2012 yılında sağlanan kazanılmış prim miktarının, sigorta şirketlerinin ödemiş olduğu gerçekleşen hasardan düşük oluşu gösterilebilir. H/P oranı yüzde 115,64 olurken, teknik karlılık yüzde -35,70 olarak gerçekleşmiştir.

4.2.4. 2013 Yılı

Türkiye'de 2013 yılında trafiğe kayıtlı araç sayısı artış gösterirken trafik sigortası poliçe sayısı ise bir önceki döneme göre azalmıştır. Sırasıyla trafiğe kayıtlı araç sayısı 17.939.447 ve yaptırılan poliçe sayısı ise 13.797.937 olarak kayıtlara geçmiştir. 2013 yılında sigorta şirketlerinin elde ettikleri toplam prim miktarı 4.029.298.316 TL'lik bir tutara ulaşmıştır. Sigorta şirketlerinin bir önceki yıla göre hasar/prim oranı düşmüştür. Bu düşüşün sebebi, 2013 yılında sağlanan kazanılmış prim miktarının, sigorta şirketlerinin ödemiş olduğu gerçekleşen hasarlardan yüksek oluşu olarak gösterilebilir. H/P oranı yüzde 95,74 olmuş ve zorunlu trafik sigortasında beher poliçe için yazılan primin yüzde 10'unun SGK'ya devredilmesi buna karşılık tedavi giderlerinin Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından karşılanması uygulamasının başlaması nedeniyle teknik karlılıktaki zarar azalarak yüzde -13,18 olarak gerçekleşmiştir.

4.2.5. 2014 Yılı

Türkiye'de trafiğe kayıtlı araç sayısı ve trafik sigortası poliçe sayısı 2014 yılında bir önceki döneme göre artış göstermiştir. Sırasıyla trafiğe kayıtlı araç sayısı 18.828.721 ve yaptırılan poliçe sayısı ise 15.710.492 olarak kayıtlara geçmiştir. 2014 yılında sigorta şirketlerinin elde ettikleri toplam prim miktarı 4.502.011.539 TL'lik bir tutara ulaşmıştır. Sigorta şirketlerinin bir önceki yıla göre hasar/prim oranı artmıştır. Bu yükselişin sebebi,

2014 yılında sağlanan kazanılmış prim miktarının, sigorta şirketlerinin ödemiş olduğu gerçekleşen hasarlardan düşük olması olarak gösterilebilir. H/P oranı yüzde 101,38 olurken teknik karlılık serbest tarifeye geçiş nedeniyle branş zararı artarak yüzde -17,63 olarak gerçekleşmiştir.

4.2.6. 2015 Yılı

Türkiye’de trafiğe kayıtlı araç sayısı ve trafik sigortası poliçe sayısı 2015 yılında bir önceki döneme göre artış göstermiştir. Sırasıyla trafiğe kayıtlı araç sayısı 19.994.472 ve yaptırılan poliçe sayısı ise 16.130.126 olarak kayıtlara geçmiştir. 2015 yılında sigorta şirketlerinin elde ettikleri toplam prim miktarı 4.493.113.449 TL’lik bir tutara ulaşmıştır. Sigorta şirketlerinin bir önceki yıla göre hasar/prim oranı artmıştır. Bu yükselişin sebebi, 2014 yılında sağlanan kazanılmış prim miktarının, sigorta şirketlerinin ödemiş olduğu gerçekleşen hasarlardan düşük oluşu olarak gösterilebilir. H/P oranı yüzde 137,70 olurken teknik karlılık serbest tarifenin yıkıcı etkileri nedeniyle branş zararı artarak yüzde -35,01 olarak gerçekleşmiştir.

4.2.7. 2016 – 2017 Yılları

Türkiye’de 2016 yılında trafiğe kayıtlı araç sayısı ve trafik sigortası poliçe sayısı sırasıyla 21.090.424 ve 19.313.491’dir. 2016 yılında sigorta şirketlerinin elde ettikleri toplam prim miktarı 2015 yılına oranla iki kat artış göstererek 9.435.929.493’e yükselmiştir. Bu artışın nedeni Hazine Müsteşarlığı tarafından 2016 yılında uygulamaya konulan fiyat tarifeleri olarak gösterilebilir. Böylece, sigorta şirketleri artan zorunlu trafik sigortası primleri sayesinde, bir önceki yıla oranla bu branş üzerinden elde ettikleri prim miktarı iki katına ulaşmıştır. Hasar/Prim oranı 2016 yılında yüzde 90 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında trafiğe kayıtlı araç sayısı 22.218.945 ve yaptırılan poliçe sayısı ise 20.854.331’dir. Kazanılmış prim tutarı 11.172.640.344 TL olarak gerçekleşmiştir. Ancak ödenen tazminatın bir önceki yıla göre artış göstermesi sigorta şirketlerinin karlılığını azaltıcı bir etken olmuştur. Hasar/Prim oranı 2017 yılında yüzde 93 seviyesinde gerçekleşmiştir.

5. YASAL DÜZENLEMELER VE DEĞİŞİKLİKLERİN TRAFİK SİGORTALARI FİYATLARINA ETKİSİ

2007 yılına kadar Hazine Müsteşarlığı’nın bağlı olduğu bakanlık tarafından belirlenen (temel tarife) sigorta primleri, 2007 yılından itibaren temel tarifenin sigorta şirketleri tarafından belirlenmesi azami ve asgari artış oranlarının kamu tarafından belirlenmesi suretiyle yönetilmeye başlanmış, tam serbestlik ise 2014 yılında yaşanmıştır. 2015 yılının ikinci yarısında yaşanan prim artışları sonucu kamu otoritesi tarafından 2016 yılından itibaren tarife bildirim, fiyatların internetten ilanı gibi sigorta şirketlerinin poliçe tanziminden imtina edilmesini önleyici bir takım uygulamalar getirilmiştir. 2014 yılı öncesinde kontrollü serbest tarife, 2014 yılında ise tam serbest tarife uygulaması, teminat ve hasar seviyesi artmasına rağmen prim seviyesini baskılayarak sabit tutmuştur. 2015 yılı ikinci yarısında yüzde 8 pazar payına sahip bir sigorta şirketinin iflas ederek fona devredilmesi ve büyük pazar payına sahip bir kaç şirketin anılan dönemde fiyat artırarak pazar payını düşürmesi sebebiyle fiyatlar, 2015 yılının ikinci yarısından itibaren serbest tarifenin de etkisiyle artışa geçmiştir.

5.1. Kaza Tespit Tutanağı

Hazine Müsteşarlığı 28.12.2007 tarihinde yalnızca maddi hasarla sonuçlanan trafik kazalarında kazaya karışan tarafların, kendi aralarında tutacakları bir tutanakla kaza tespiti yapmalarına imkân veren bir genelge yayınlamıştır.

Bu genelgeyle 1 Nisan 2008 tarihinden itibaren maddi hasarlı kazalarda artık kolluk kuvvetlerine gerek kalmadan taraflar, kendi aralarında kaza tespit tutanağı tutmaya başlamışlardır. Bu uygulamaya geçilmesiyle birlikte trafik kazalarının büyük bir bölümünde kolluk kuvvetlerinin çağırılmasına gerek duyulmadan tarafların kendi aralarında tutacakları tutanakla doğrudan sigorta şirketlerine tazminat için başvurma hakkı verilmiş olup, kolluk kuvvetlerinin devreden çıkartılması sebebiyle sigorta suiistimallerini de artırmıştır.

Kaza tespit tutanağının geçersiz sayıldığı ve kolluk güçlerinden rapor alınmasını gerektiren durumlar:

- Sürücü belgesi olmadan motorlu araç kullanımı var ise,
- Sürücünün yaşı, motorlu araç kullanmak için yeterli değilse,
- Kazaya karışmış olan araçlar kamu kurumlarına ait ise,
- Sürücü alkollüyse,
- Kamu kurumuna ait olan eşyalar zarar gördüyse,
- Araçlardan birinin veya bir kaçının Yeşil Kart ve/veya Trafik Sigortası yoksa,
- Sürücünün akıl sağlığında bir problem varsa.

Tablo 3: 2008 – 2018 Yılları Arası Kaza Tespit Tutanağı Adetleri

YILLAR	Kaza Tespit Tutanağı Adetleri
2008	491.028
2009	753.818
2010	816.554
2011	938.795
2012	963.110
2013	858.712
2014	841.437
2015	904.254
2016	799.543
2017	819.050
2018	361.702

Kaynak: SBM. <https://sbm.org.tr/tr/Sayfalar/maddi-hasarli-kaza-ktt-raporu.aspx>
Erişim Tarihi: 22.06.2018.

5.2. Trafik Poliçe Primlerinde SGK Kesintisi

25.02.2011 tarih ve 27857 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete ’de yayımlanan 6111 sayılı kanununun 36 ve 56. maddeleri ile 5510 sayılı kanun ve 2918 sayılı bazı kanunda yapılan düzenleme ve değişiklikler ile 27.8.2011 tarihli ve 28038 sayılı Resmi Gazete ’de “Trafik Kazaları Nedeniyle İlgililere Sunulan Sağlık Hizmet Bedellerinin Tahsiline İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” yayımlanmıştır. Buna göre trafik kazaları sebebiyle üniversitelere bağlı hastaneler ve diğer bütün resmî ve özel sağlık kurum ve kuruluşlarının sundukları sağlık hizmet bedelleri, kazazedenin sosyal güvencesi olup olmadığına bakılmaksızın Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından karşılanacaktır. Söz konusu yönetmelik gereği, zorunlu trafik sigortası poliçesi düzenleme yetkisi bulunan sigorta şirketlerinin, zorunlu trafik sigortasında beher poliçe için yazılan primin yüzde 10’u kuruma devredilmektedir. Tedavi giderlerinin hasar içindeki payı yüzde 4 - 6 arasında seyrederken ve 2010 yılında toplam hasarlar içindeki payı yüzde 9 oranına kadar yükselmişken 2011 yılındaki yeni uygulama ile birlikte bu oran yüzde 1’lere kadar gerilemiştir.

5.3. Tam Kusurlu Şoförün Yakınlarının Tazminat Talepleri

Trafik Sigortası’nda, sürücünün kusuru sonucu 3. şahıslara gelebilecek zararları karşılaması sebebiyle, tam kusurlu sürücünün ölümü halinde ailesinin destekten yoksun kalma talepleri teminat harici olarak değerlendirilmekte ve tazminat talepleri reddedilmekte idi. Ancak Yargıtay 11. Hukuk Dairesinin 11.07.2008 tarihli 2007/925 esaslı 2008/9359 sayılı kararı sonrası, (her ne kadar bu karar 17. Hukuk Dairesinin 20.01.2009 tarihli 2009/96 sayılı kararı ile düzeltilmiş ve aksi bir karar verilmiş ise de nihai olarak Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun 2011 yılında 2011/17-787 esas ve 2012/92 karar ile verdiği “*davalı sigorta şirketi, işletenin üçüncü kişilere verdiği zararları teminat altına aldığına ve olayda işleten tam kusurlu, destekten yoksun kalan davacılar da zarar gören üçüncü kişi konumunda bulunduğuna göre, davalı sigorta şirketinin zararın tamamından sorumlu olduğu ve davacıların davalı sigorta şirketinden destekten yoksun kalma tazminatı isteyebilecekleri, oyçokluğu ile kabul edilmiştir.*” kararı sonrası) anılan tarihe kadar sigorta şirketleri tarafından tazminat kapsamı dışında olan bu tür hasarlar için de tazminat talepleri geriye dönük olarak (özel hukuk büroları aracılığı ile son 10 yılda gerçekleşen neredeyse tüm hasarlar için) sigorta şirketlerine başvuru yapılmaya başlanmıştır. Branş karlılığı bu dönemde ciddi anlamda olumsuz etkilenmiştir.

6704 sayılı torba yasa ile 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanununun, Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası’na ilişkin bazı maddelerinde değişiklik yapılarak kusurlu sürücünün yakınlarına yapılan tazminat ödemelerinin teminat kapsamı dışında bırakılması yönündeki değişiklikle beraber 14.04.2016 tarihinden itibaren kusurlu sürücülerin yakınlarının destekten yoksun kalma tazminatından yararlanmalarının önüne geçilmiştir.

5.4. Değer Kaybı

Kaza sonrası kusursuz olan tarafın aracında meydana gelen değer kaybını karşı taraftan talep etmesi ve bu tür hasarların mahkemeler tarafından trafik sigortalarından karşılanmasına hükmedilmesi sonucu, Hazine Müsteşarlığı Sigortacılık Genel Müdürlüğü’nce 23.09.2010 tarihinde yayınlanan sektör duyurusu ile araç değer kaybı

tespitinin kara araçları branşında ruhsat sahibi sigorta eksperlerince yapılabileceği belirtilmiş ve ayrıca 01.06.2015 tarihinde yürürlüğe giren genel şartlarda da bu teminat yerini almıştır. Buna ilişkin oluşan sigorta danışmanlık firmaları da bu tür hasarların sayısını artırmıştır.

5.5. Tarife Sistemi

Yapılması zorunlu olan trafik sigortalarında sistemin oturması ve prim üretiminin artarak devam edebilmesi, fiyatların sigortalılar için ödenebilir ve sigorta şirketleri için teminatları karşılayacak seviyede olması önem arz etmektedir.

Son yıllarda trafik sigortası primlerinin belirlenmesi ile ilgili mevzuattaki sürekli değişimler, fiyatlandırma hususunda ciddi kargaşa yaratmıştır. Primlerin belirlenmesi sırasında tüm taraflar (sigorta şirketleri, gerçek kişiler ve devlet) bir çıkmaza girmekte ve trafik sigortasında prim belirlemede güçlük çekilir olmuştur. 2015 ve 2017 yıllarında tarifelerle ilgili yapılan değişiklikler fiyatlama konusunda ciddi değişiklikler getirmiştir.

5.5.1. 2015 Yılı, Azami Fiyat Uygulaması

Hazine Müsteşarlığı 27.10.2015 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere trafik sigortası poliçe düzenleme ruhsatı bulunan sigorta şirketlerine aşağıdaki tabloda verilen araç türlerine göre uygulayacakları azami prim miktarını belirlemiştir. Buna göre 27.10.2015 tarihinden itibaren uygulanacak azami fiyatlar aşağıdaki gibi olmuştur.

Tablo 4: 27.10.2015 Tarihinden İtibaren Uygulanacak Fiyat Tarifesi

Araç türleri	Azami Brüt Prim (TL)
Kamyon	6.000
Kamyonet	2.000
Minibüs	3.300
Otobüs (sürücü dahil 18-30 koltuk)	5.700
Otobüs (sürücü dahil 31 ve üstü koltuk)	17.700
Taksi	5.400

Kaynak: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Azami primler hk. Talimat.

5.5.2. 2017 Yılı, Riskli Sigortalılar Havuzu

Resmi Gazete’ de 11 Temmuz 2017 tarihinde yayımlanan Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortasında Tarife Uygulama Esasları Hakkında Yönetmeliğinde değişiklik yapan yönetmeliğe göre, hasar oranı yüksek basamak veya araç grupları için ‘‘Riskli Sigortalılar Havuzu’’ kurulmuştur.

Sigortacıların hasar/prim oranları sebebiyle poliçe tanzim etmekten imtina ettikleri yolcu taşıyan taksi, minibüs, midibüs, otobüs gibi araçlara ek olarak yük taşıyan kamyon, çekici tipi araçlar ile vasıta cinsi ayrımı yapılmaksızın her tür 1. 2. ve 3. kademe (bir ve üzeri hasarlı) araçlar da bu tanım kapsamına alınmıştır.

“Bu araçlar için yazılacak primler azami prim tavanı olup altında ya da üstünde bir fiyatlandırma yapılamaz.” denilmiştir. Bu araçlara yazılacak vergi sonrası primlerin yüzde 10’u Sosyal Güvenlik Kurumu’na, yüzde 1’i güvence fonuna, yüzde 8’i acenteye komisyon olarak, yüzde 5’i ise poliçe tanzim eden şirkete genel gider olarak ödenecektir. Net primlerin yüzde 76’sı ise Riskli Sigortalılar Havuzu’na (RSH) aktarılır. RSH’na aktarılan primlerin yüzde 50’si şirketler arasında eşit bölüşülür, yüzde 50’si ise son 3 yıldaki pazar paylarına göre paylaşılır. Hasarlar da aynı şekilde paylaşılır.

01.01.2014 tarihinde sigorta şirketlerinin serbest tarifeye geçişi gerçekleşmiştir. Ancak 2012 yılından 2015 yılının Temmuz ayına kadar, enflasyon (işçilik ücreti) ve döviz (parça maliyetleri) artışı olmasına rağmen, sektör ortalama primleri rekabet sebebiyle 370 TL civarında kalmış ve değişmemiştir. Serbest tarifeye geçiş sonrası 1,5 yıl süren bu rekabet dönemi gelecekte yaşanacak birçok durumun tetikleyicisi olmuştur.

2015 yılının Temmuz ayında, trafik sigortası prim üretiminde altıncı sıraya kadar çıkan Ege (EURO) Sigorta şirketinin faaliyetlerine son vermesi, prim artış dalgasına neden olmuştur.

Ortalama prim seviyesini 2014 ve 2015 yılında 150 - 200 TL civarında tutan ve altıncı sıraya kadar yükselen şirketin poliçe tanzim etmeyi durdurması, diğer şirketlere ciddi anlamda bir poliçe akışına sebep olmuştur. Aylık ortalama 150 bin civarında müşteri, bir önceki yıl 150 TL prim üzerinden poliçe sahibi olurken bir sonraki yıl Ege Sigortanın sektörde olmaması sebebiyle yılsonuna kadar 400 TL ile başlayan ve sonunda 750 TL civarına çıkan bir seviyeden sigorta satın almak zorunda kalmıştır.

Düşük fiyat politikası ile piyasayı domine eden Ege Sigortanın piyasadan çıkışı, büyük şirketlerin fiyat artışı yapmalarına neden olmuştur. Uygun fiyatla poliçe kesen ilk beş sıradaki şirketin fiyatları arttırması, daha düşük paylar alan şirketlerin de fiyat artırımına imkân sağlamıştır. 2015 yılı Ocak ayında 350 TL olan sektör ortalama primi Aralık ayında 750 TL’na yükselmiştir. 2016 yılında da kamuoyunun fiyatlara tepkisi ve Hazine Müsteşarlığı ile Rekabet Kurumunun soruşturma ve kontrolleri olmasına rağmen fiyat seviyesi 750 - 800 TL arasındaki seviyede durağan bir hal almıştır.

Fiyatların düşmemesi sebebiyle Hazine Müsteşarlığı 2017 yılı Nisan ayında piyasaya müdahalede bulunarak azami prim tavanı getirmiştir. Azami prim tavanı sisteminde, vasıta cinsine göre bir prim belirlenmekte, bu prim üzerinden il plakasına göre indirim ya da sürprim yapılarak, bunun da üzerine hasarsızlık indirimine göre indirim ya da sürprim uygulanmaktadır.

Tablo 5: 2016 ve 2018 Yılları Arası Aylık Ortalama Primler

Yıllar	Aylar	Sektör Ortalama Primler (TL)
2016	Ekim	772
	Kasım	759
	Aralık	757
2017	Ocak	787
	Şubat	787
	Mart	771
	Nisan	626
	Mayıs	554
	Haziran	574
	Temmuz	590
	Ağustos	604
	Eylül	618
	Ekim	621
	Kasım	624
	Aralık	625
2018	Ocak	699
	Şubat	697
	Mart	702
	Nisan	708
	Mayıs	699
	Haziran	695

Kaynak: SBM yıllık raporlarından derlenmiştir.

Tablo 6: 2015 ve 2017 Yılları Arasında Ege (EURO) Sigorta’nın Batışından Sonra Aylık Ortalama Primler

YILLAR	AYLAR	Sektör Ortalama Primler	Ege (EURO) Sigorta Şirketinin Primleri
2015	Ocak	361	155
	Şubat	347	162
	Mart	348	158
	Nisan	362	166
	Mayıs	366	173
	Haziran	375	187
	Temmuz	400	227
	Ağustos	441	Ege (EURO) Sigortanın Batışı
	Eylül	506	
	Ekim	541	
	Kasım	570	
	Aralık	615	
2016	Ocak	702	
	Şubat	749	
	Mart	795	
	Nisan	820	
	Mayıs	826	
	Haziran	817	
	Temmuz	785	
	Ağustos	769	
	Eylül	777	
	Ekim	772	
	Kasım	759	
	Aralık	757	
2017	Ocak	787	
	Şubat	787	
	Mart	771	

Kaynak: SBM yıllık raporlarından derlenmiştir.

Belirlenen tavan primler Eylül 2017'ye kadar yüzde 1 otomatik artırılarak belirlenmiştir. Eylül ayından 2017 yılı sonuna kadar ise aylık yüzde 1,5 artırılmaktadır. Yani Nisan ayında belirlenen tavan primler Aralık ayında kümülatif olarak yüzde 10,45 artırılmıştır.

Tablo 7: 2017 Yılı Yıllık Prim Artış Yüzdesi

Aylık Artış		%1,00	%1,00	%1,00	%1,00	%1,50	%1,50	%1,50	%1,50
Aylar	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Kümülatif Artış	%0,00	%1,00	%2,01	%3,03	%4,06	%5,62	%7,20	%8,81	%10,45

Kaynak: SBM 'nin 2017 Yılı Raporundan derlenmiştir.

2018 yılı başında bir defaya mahsus olarak yüzde 5 artış uygulanmış ardından aylık yüzde 1,5 artırım yapılmaya devam edilmiştir. Hesaplamalara göre 2017 Nisan ayında belirlenen azami primler 2018 Aralık ayında yüzde 38,66 oranında artmış olacaktır.

Tablo 8: 2018 Yılı Yıllık Prim Artış Yüzdesi

Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
%17,71	%19,47	%21,27	%23,08	%24,93	%26,80	%28,71	%30,64	%32,60	%34,59	%36,61	%38,66

Kaynak: SBM'nin 2018 yılı raporundan derlenmiştir.

Tablo 9: 2017 ve 2018 Kümülatif Prim Artış Grafiği

Yıl	Aylar	Kümülatif Prim Artışı (%)	Yıl	Aylar	Kümülatif Prim Artışı (%)
2017	Ocak	-	2018	Ocak	17,71
	Şubat	-		Şubat	19,47
	Mart	-		Mart	21,27
	Nisan	-		Nisan	23,08
	Mayıs	1		Mayıs	24,93
	Haziran	2,01		Haziran	26,8
	Temmuz	3,03		Temmuz	28,71
	Ağustos	4,06		Ağustos	30,64
	Eylül	5,62		Eylül	32,6
	Ekim	7,2		Ekim	34,59
	Kasım	8,81		Kasım	36,61
	Aralık	10,45		Aralık	38,66

Kaynak: SBM yıllık raporlarından derlenmiştir.

5.5.3. Azami Prim Uygulaması ve Riskli Sigortalılar Havuzu

Uygulamalarının Amacı

- Sigorta şirketlerinin poliçe tanzim etmekten imtina etmemelerini sağlamak ve bu sayede oluşan kamuoyu baskını azaltmak,
- Şirketler arasında yüksek fiyat verilen (genç sigortalılar, yaşlı araçlar, doğu illeri, hasarlı araçlar) risklerin de makul fiyatlardan poliçe alabilmesini ve sigortasız kalmamalarını sağlamak,
- Sigorta şirketlerinin kamu düzeni sağlayan zorunlu sigortalar konusunda sert fiyatlama uygulamaları yapmadan, daha yumuşak tarife geçişleri ile kar-zarar hesaplamasına göre hareket etmek,

Olarak sıralamak mümkündür.

Azami prim ve havuz uygulamasının ilk döneminde tepki olarak; bazı şirketlerin cezayı da göze alarak poliçe tanzimini durdurması, bazılarının ise zararlı basamaklarda üretimi yavaşlatmaları konusunda kamuoyunda sıkça eleştiriler yapılmıştır.

Bu uygulama ile birlikte Nisan 2017 tarihinden itibaren fiyat ortalamalarında yavaş yavaş gerileme yaşanmaya başlanmıştır. Eylül 2017’den itibaren fiyatların yüzde 1,5 artması ile poliçe tanzimine katılan şirket sayısı artmış, Ocak 2018’de yüzde 5 + yüzde 1,5 artışlar sonrası kısıtlama aracı olarak kullanılan “peşin poliçe” uygulamasından yavaş yavaş “taksitli poliçe” uygulamalarına geçişler yaşanmıştır. Bazı riskler, özellikle hasarsız müşteriler ya da yazılmak istenen karlı basamaklar azami prim uygulamasının altında fiyatlanmaya başlamıştır.

Normal şartlarda 15-20 farklı risk faktörüne (vasıta cinsi, sigortalı yaşı, araç yaşı, ikamet ili-ilçesi, plaka ili, araç tipi, motor gücü... vb.) göre fiyatlama yapan şirketler azami prim uygulaması ile hasarsızlık indirimi hariç sadece vasıta cinsi ve plakaya göre fiyatlamayı kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumda 18 yaşındaki deneyimsiz sürücü ile 45 yaşındaki deneyimli sürücünün aynı fiyattan poliçe almasına, daha doğrusu 45 yaşındaki sürücünün, 18 yaşındaki sürücünün hasarlarına ortak olmasına sebep olmuştur. Fiyat seviyesi de kamuoyu baskısını azaltmak için olması gereken seviyenin altında tutulunca sigorta şirketlerinin sermayesi ile hasar frekansı nispeten yüksek genç sürücülerin hasarına ortak olmuştur.

Fiyatların kademeli olarak artıyor olması piyasanın hareketlenmesine ve artık tarife kriterlerinin de uygulanarak azami primin altında fiyatlama yapılmasına sebep olmaktadır. Yine de azami primlerin üst seviyesinin olması gereken seviyeden düşük belirlenmesi piyasanın riske göre fiyatlamaya geçişinin ancak 2019 yılından itibaren olabileceği anlamını taşımaktadır.

Tablo 10: Riskli Sigortalılar Havuzu Basamak Bazında İndirim ve Artırım Oranları

Basamak No	İndirim (%)	Artırım (%)
7	45	
6	30	
5	15	
4	-	-
3		50
2		100
1		150

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Karayolları Motorlu Araçlar Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası Primlerine İlişkin Genelge (2017/1).

Tablo 11: Sigorta Sektörü ve Trafik Branşı Kar/Zarar Karşılaştırması

YILLAR	Sektör Toplam Prim (TL)	Trafik Prim (TL)	Sektör Toplam Teknik Kar/Zarar (TL)	Trafik Teknik Kar/Zarar (TL)	Trafik Branşı Çıkarılmış Sektör Kar/Zararı (TL)*
2009	10.066.778.958	1.971.735.149	-21.783.453	-7.361.935	-14.421.518
2010	11.527.859.516	2.305.578.574	2.800.743	-586.668.358	589.469.101
2011	14.014.968.346	2.700.476.916	58.358.326	-461.460.223	519.818.549
2012	16.691.748.795	3.600.105.988	-589.112.578	-1.285.396.510	696.283.932
2013	20.304.683.591	4.965.999.144	834.511.352	-654.443.795	1.488.955.147
2014	22.017.197.943	5.072.924.881	1.030.488.345	-894.140.624	1.924.628.969
2015	26.194.912.887	6.810.611.462	-498.977.567	-2.384.643.850	1.885.666.283
2016	34.322.746.760	12.470.273.559	1.744.481.043	18.897.884	1.763.378.927
2017	38.320.333.179	12.498.269.696	2.090.030.315	-535.869.242	2.625.899.557
2018*	11.955.773.445	3.538.580.911	907.228.732	-85.762.137	992.990.869

Kaynak: <https://www.tsb.org.tr/resmi-istatistikler.aspx?pageID=909>

* Bu kolon tarafımızca hesaplanmıştır.

Tablo 7’de Türkiye Sigorta Birliği (TSB) tarafından yayınlanmış verilerinden de görüleceği üzere Türk sigorta endüstrisinin toplam kar/zarar durumu incelendiğinde 2009, 2012 ve 2015 yıllarında zarar ederken, geri kalan yıllarda kar elde etmektedir. Fakat sektör verileri trafik sigortalı branş verileriyle birlikte ele alındığında sektör zararlarının bu branştan kaynaklandığı açıkça görülmektedir. Türk sigorta sektörü prim üretiminin yaklaşık yüzde 25’lik payına sahip trafik branşı, sektörün zarar rakamlarının büyük

* 31 Mart 2018 tarihine kadar.

bölümünü neredeyse tek başına yazmaktadır. Trafik branşından arındırıldığında 2010 yılından 2018 yılının ilk çeyreği dâhil olmak üzere sektörün sürekli kar yazdığı görülmektedir. Bunun altında yatan temel düşünce; “Prim üretimi sigortacılık sektörünün gelişmişlik düzeyini gösterir” (Çakar&Yıldırım, 2015:426) mantığından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de faaliyette bulunan sigorta şirketleri sürekli olarak prim üretimine göre sıralanmakta sektörün ilkler serileri hep üretim rakamlarına göre dizilmektedir. Prim sıralamasında üst sıraları hedefleyen sigorta şirketleri, en fazla trafik sigortası fiyatlarında radikal indirimler yaparak müşteri sadakatinin düşük olduğu bu branş müşterilerini kendi portföylerine katabilmektedirler. Rekabet nedeniyle diğer şirketlerin de fiyat indirmelerinde bulunmaları, sektörün genel zararlarını artırırken mali gücü yeterli olmayan ve tazminat taleplerini karşılayamayan şirketlerden birinin ödeme aczine düşmesi bütün sektörü temelden sarsabilmektedir. Nitekim incelenen döneme ilişkin trafik sigortalarının ihmal edilmesi halinde hayat dışı sigorta sektörü karlı bir hal almaktadır.

Sonuç

Türkiye’de sigorta sektörünün 2017 yılı prim üretimi 46,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu üretimin 6,8 Milyar TL’lık bölümü hayat, 39,7 Milyar TL’lık bölümü ise hayat dışı sigorta branşlarından gelmektedir. Branş bazında ise en büyük üretim payına sahip olan zorunlu trafik sigortalarının hayat dışı üretiminin içindeki payı yaklaşık 12,5 milyar TL ile yüzde 25’i aşkın bir oranı ifade etmektedir.

Sigorta sektörünün yıllık üretimi TL bazında sürekli büyümekte ve bu büyümenin lokomotifi trafik sigortaları branşı olmaktadır. Bu durumu iki nedene bağlamak mümkündür. Şöyle ki; Türkiye’deki araç sayılarının sürekli artarak 2010 yılında 15 milyondan 2017 yılında 21 milyona çıkması ve her araç için trafik sigortası yapılmasının zorunlu olmasıdır. Karayollarında sürekli seyir halinde olacak bu sayıdaki aracın sigortalarının yapılması ve takibi için yasal düzenlemeler sürekli gelişmekte ve sisteme yeni kurum ve kuruluşlar dâhil edilmektedir. Örnek olarak TRAMER sisteminin oturmasıyla birlikte araç ve sigortalıların takibi daha kolay hale gelmiştir. Sigorta sektörü için lokomotif konumundaki trafik branşının bir yandan üretiminin artışı hedeflenirken diğer yandan yapılması zorunlu olan bu sigortanın müşterisi konumundaki araç sahiplerinin de fiyatlar konusundaki şikâyetleri kamu otoritesinin gündemini sürekli meşgul etmektedir.

Hazine Müsteşarlığı 2000 yılından bu yana sürekli arayış içerisinde en doğru fiyatlama sistemini oturtmaya çalışmaktadır. 2000-2006 yılına kadar zorunlu bir fiyat tarifesi uygulanırken, 2007-2011 yılları arasında sigorta şirketleri tarafından temel tarife primlerini belirleme ve belli alt ve üst sınıflarda poliçe tanzimi, 2012-2013 yılları arasında kontrollü (bu arada sigorta primlerinin yüzde 10 oranındaki kısmının SGK’ya devri uygulaması başlamıştır) fiyatlama, 2014-2015 yılındaki düzenleme ile birlikte serbest tarife dönemine geçilmiştir. Ancak sigorta şirketlerince serbestçe belirlenen fiyatların yüksek seviyede seyretmesi, hasar yapma frekansı yüksek bazı araç sahiplerinin sigorta taleplerinin şirketlerce karşılanmaması veya kabulde zorluk çıkarılması nedeniyle vatandaşlardan gelen tepkiler üzerine Hazine Müsteşarlığı 2017 yılı Nisan ayında piyasaya müdahalede bulunarak Riskli Sigortalılar Havuzu uygulaması ile azami prim tavanı uygulamasını getirmiştir. Bu müdahale ile sigorta şirketlerinin, gelen sigorta taleplerini karşılaması ve zorunlu sigortalar konusunda sert fiyatlama uygulamalarından kaçınarak yumuşak tarife geçişleri ile kar/zarar hesaplamasına göre hareket etmeleri

amaçlanmıştır. Daha önceki bölümlerde de ayrıntıları verilen RHS sisteminin tam manasıyla ancak 2018 yılı sonuna kadar oturacağı beklenmektedir. Bu durumda 2019 yılından itibaren serbest tarifeye geçilmesi mümkün olabilecektir. Ancak yine de aşırı fiyat farklılıklarının önüne geçmek üzere gerçekçi üst limitlerin olmasında fayda mülhaza edilmektedir. Şok fiyat indirimleriyle sektörün üretim pastasından büyükçe bir pay aldıktan sonra hasar/prim dengesizliği nedeniyle zarar edip piyasadan ani çıkış yapan şirket örneğinin olduğu 2014-2015 yıllarındaki dalgalanmaların önüne geçebilecek pazar payı sınırlamaları da getirilebilir. Unutulmamalıdır ki 2014 yılında aşırı rekabet nedeniyle 84 TL'na kadar inen primler ile trafik poliçesi bulmak mümkün hale gelmiş idi.

Azami prim ve havuz uygulamaları ile sektördeki fiyat artışlarına yönelik tepkiler bir miktar azaltılmıştır. Ancak işçilik ve pek çoğu dövizle bağlı olan parça fiyatlarındaki artış nedeniyle tamirhanelerin maliyet artışını fiyatlara yansıtılabilmekteki kolaylığın sigorta sektörü için söz konusu olmaması nedeniyle bu durum sigorta şirketlerinin ve acente gelirlerinin aleyhinde bir hal almıştır.

SBM verilerine göre 2015 yılı Ocak ayında 3.500 TL olan ortalama ödenen dosya maliyetleri, 2018 yılı Mayıs ayında 6.400 TL seviyesine yükselmiştir. Görülen o ki kamu idaresinin otomotiv sektörü ile ilgili de düzenleme yapması gerekmektedir. Bunun yolu ise maliyetlere müdahale etmek yerine sigortacının "uygun gördüğü tamirhanede orijinal parça ile araç onarımının" önünün açılması olabilir. Şu an için sigortalılar hasarlı araçlarını yetkili servislere götürerek onarımını yaptırabilmektedirler. Ancak yetkili servislerdeki fiyatların çoğunlukla piyasa fiyatlarının üzerinde olması nedeniyle hasar dosya maliyetlerini gereksiz yere artırmaktadır. Bu güne kadar hayata geçirilemeyen sertifikalı tamirhane uygulamasının getirilmesi durumunda sigorta şirketlerinin poliçe fiyatlarını aşağı çekmeleri konusunda ciddi bir etki yaratacaktır.

Her araç sahibinin yaptırmak zorunda olduğu trafik branşında penetrasyon oranının yüzde 100'lere ulaşmasa için devlet eliyle denetimlerin çok sıkı bir şekilde yapılmasının yanı sıra sektörün sürekli zarar kaynağı olan bazı şirketlerin dönemsel macera denebilecek indirimleriyle fiyat dengelerinin bozulmasının önlenmesi ve bir şirketin sektörde taşıyamayacağı büyüklükte bir paya ulaşmasına sınırlama getirilmesi, sahte hasar raporlarının önüne geçebilecek caydırıcı cezaların getirilmesi ve sertifikalı tamirhane uygulamalarının bir an önce başlatılması branşı karlı hale getirecektir. Böylelikle sigorta sektörünün de sürekli zarar eden bir yapıdan kar eden yapıya geçmesini beklemek yerinde olacaktır.

Kaynakça

Acinan, H. (1998). *Sigortaya Giriş*. İstanbul: Can Matbaa.

Akyüz, Y., Kaya, Z. (2013). "Türkiye'de Hayat Dışı ve Hayat/Emeklilik Sigorta Sektörünün Finansal Performans Analiz ve Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 26. 356-371.

Baskıcı, M. (2002). "Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası: 1860-1918". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 57. Sayı 4. 1-33.

- Baştürk, H. F., Çakmak D., Demirtaş B. (2017). *Sigortacılığa Giriş*, Ankara: Bankacılık Akademisi Yayınları.
- Baykal, K. B., Bülbül S. E. (2016). “Türkiye’de Trafik Sigortalarında Optimal Ödül-Ceza Sistemi Tasarımı: İyi Risk/Kötü Risk Modeli”. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 8. Sayı 14. 17-31.
- Bölükbaşı A., Pamukçu B. (2009). *Sigortanın Genel Prensipleri*. İstanbul: Türkmen Yayınevi.
- Can, M. (2005). *Sigorta Hukuku Ders Kitabı*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Çakar R., Yıldırım İ. (2015). *Türkiye’de Sigorta Dağıtım Kanalları ve Sigorta Acentelerinin Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma*. Sayı 51. 424-435.
- Çeker, M. (2014). *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Sigorta Hukuku*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Çipil, M. (2013). *Risk Yönetimi ve Sigortacılık*. Ankara: Nobel Yayın.
- Emniyet Genel Müdürlüğü. *Son 10 Yıla Ait İstatistikler*, Erişim tarihi: 08.05.2018, <http://www.trafik.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx>
- Erederdi, C. (1998). *Sigortacılığımızın Tarihi*. İstanbul: Commercion Union Yayınevi.
- Güvence Hesabı, Erişim Tarihi: 08.06.2018. <https://guvencehesabi.org.tr/>
- Insurance Information Institute. Erişim Tarihi: 04.06.2018. <https://www.iii.org/publications/insurance-handbook/brief-history>
- Karayolları Trafik Kanunu*. Sayı 18195.
- Kaya, F. (Ed.), (2015). *Sigortacılık*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kayihan, Ş. (2016). “Zorunlu Mali Mesuliyet Sigortasında (ZMMS=Trafik Sigortası Sigorta Ettirenin Kendi Tam Kusuru İle Vefatı Halinde Mirasçılarının Üçüncü Kişi Sıfatıyla Müteveffanın Sigortacısına Başvurmaları Durumuna İlişkin Hukuki Düşünceler”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. Cilt 22. Sayı 1. 251-264
- Kırkbeşoğlu, E. (Ed.), (2014). *Risk Yönetimi ve Sigortacılık*. Ankara: Gazi Yayınevi.
- Nomer, C. (1997). *Sigortanın Genel Prensipleri ve Reasürans*. İstanbul: Milli Reasürans Yayınları.
- Orhaner, E. (2013). *Sigortacılık*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Özudoğru H. (2017). “Türkiye Sigortacılık Sektörünün Değerlendirilmesi”. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4. Sayı 1. 38-47.
- Petek, H. (2014). *Kamu Tüzel Kişilerinin Karayolları Trafik Kanunu’na Göre Hukuki Sorumluluğu*. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt 16. Özel Sayı. 3287-3342.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. *Sigortacılık ve Özel Emeklilik Raporları*.

T.C. Resmi Gazete. Erişim Tarihi: 23.04.2018. www.resmigazete.gov.tr/

Trafik Sigortası Genel Şartları, Yürürlük tarihi: 01.10.1983

Tükel, A. (2010). *Sigortacılıkta Risk Yönetimi ve AB Uygulamaları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim Tarihi: 15.05.2018. www.tuik.gov.tr

Türkiye Sigorta Birliği, Erişim Tarihi: 02.06.2018. <https://www.tsb.org.tr/default.aspx>

Uğur, A.A., Akdemir E (2011). “Yeni Ekonomi ve Gelişen Türk Sigorta Sektörü: Tramer Örneği”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 3. No 2. 21-34.

Ulaş, I. (1992). *Uygulamalı Sigorta Hukuku Mal ve Sorumluluk Sigortaları*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Extended Abstract

In today's modern life, automobiles, which are indispensable in human life every day, can be a constant danger for both themselves and third parties. In other words, there is no doubt that the most dangerous economic assets of the people are the means of driving on the roads. In that case, the question is how people will be protected from the destructive effects of the damages they create. In today's life, it is not possible to remove the consequences of these hazards altogether or to completely destroy the dangerous ones. However, it is inevitable that the third person who uses the road under state safety due to the use of a vehicle will suffer from the consequences of the danger that they will suffer. In the event that the third party who uses the highways under the State's safeguards cannot be compensated by the person who compensates for the material and moral damages of the property and the life safety, the duty of the state shall be to compensate it. For this reason, States have made arrangements to make regulations on roads under their responsibility and to make compulsory insurance to compensate for the damage caused by drivers or their operators, or in short, to ensure that the related insurance will come into effect and pay on behalf of the insured. Indeed, traffic insurance in Turkey according to the Road Traffic Act entered into law in 1953 and since 1983 has made its place among the compulsory insurances. Short-term motor vehicles compulsory financial liability insurance, which is shortly called as Traffic Insurance, has been the locomotive branch with a close share of 25% in production since a long time in the Turkish insurance sector.

The spread of compulsory traffic insurance has been declared the general conditions brought continuous legal regulations and practices by public authorities since 1983, Green Card (Green Card) application was accepted and Turkey is also found in many in which no European mandatory again at the border in close to 50 countries the obligation to take out traffic insurance has been lifted. Likewise, from the date of June 14, 2007, Turkey Insurance connected with the establishment of Union Assurance will give account for uninsured or plate could not be identified will cause body vehicles (disability and death) will be covered by this account of damages. Together with TRAMER (Turkish Insurance

Information Center), which was put into practice on 16.12.2003, accident, damage, traffic and motor insurance policy inquiries were made possible and it became possible to detect vehicles that do not have traffic insurance especially. These regulations are to regulate the spread of traffic insurances to prevent the victimization of third parties who are damaged in the accident, but the penetration rate in this branch has not reached 100%. Public authority interferes with the pricing system from time to time, trying to ensure that this ratio reaches 100%. However, when doing these interventions, it is necessary to ensure that the insurer, which is obliged to be made, is within reasonable prices and that the insurance companies also earn income that the customer can not refuse. In this context, the Undersecretariat of Treasury has been trying to establish the most accurate pricing system since 2000 in constant search. While mandatory pricing was applied until 2006, between 2007 and 2011, the insurance companies set the basic tariff premiums and introduced the policy regulating system in certain lower and upper classes. Between 2012-2013 when applying the controlled pricing, the system of free tariffs was introduced with the regulation in 2014-2015. These arrangements have been faced with various problems in practice, together with the day-to-day market conditions and demands made by the insured by the public authority. The Undersecretariat of Treasury has once again intervened in the market in April 2017 with the risk insured pool application and the maximum ceiling on the reactions of the citizens due to the high level of freely determined prices of insurance companies and the difficulty of accepting insurance claims of companies with a high frequency of damage.

In 2014, when the free tariff was applied, average traffic policy premiums decreased by 84 TL due to excessive competition. The free competition system, which allows price fluctuations in the sector with shock price reductions, caused companies in the sector to receive large losses in the production pie of this branch in 2015 and to withdraw from the sector by bankruptcy. For this reason, it tried to prevent price fluctuations in the sector by applying maximum premiums and risky insured pools introduced in 2015 and 2017.

Despite all the arrangements and improvements that have been made since 1983, due to the fact that the insurance sector is the clearest branch in the insurance sector, the companies targeting the upper steps in the premium production sequence are an area where they can take place with radical price reductions. Despite the interventions by the public authority for audits and pricing, insurance companies are unable to cope with the price problem of spare parts, which operate as pricing as a competitive factor. As a result of increased spare parts prices, it is more difficult for insurance companies to reflect these costs on prices, while authorized service providers can reflect increased part costs to file costs. According to the data from the Insurance Association Center, the average paid file cost of 3500 TL in January 2015 increased to 6400 TL in May 2018. The intervention of the public authority should be inevitable in this situation.

In the last part of the article, profit/loss data of the sector was examined in the between years 2010-2017 and it was the result of profitable profit in all the years when the sector loss was neglected. In this case, in the case of the traffic insurances branch with

permanent legal arrangements and practices to remove the branch losses in the middle of the insurance sector will lead to a profitable structure was in the unanimous conclusion.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE KEMALİZM MESELESİ: HEGEMONYA, ASİMİLASYON, MÜCADELE

Oğuzhan BİLGİN*

Öz

Bu çalışmada Kemalizm'in tezleri ve politikalarına Türk Milliyetçiliğinin önde gelen entelektüel ve politik figürlerinin nasıl itirazlar getirdiği, Kemalizm ile ayırdıkları noktaları, eleştirilerin sebepleri tarihsel olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren günümüze kadar tahlil edilmeye çalışılmıştır. Kemalizm bu çalışmada sadece bir fikir sistemi, politikalar bütünü olarak değerlendirilmemiş, ayrıca siyasal partiler, ideolojiler, hükümetler üzerinde hegemonya kurmuş ve bu hegemonyasını ordu, sermaye, aydınlar, bürokrasi, yargı ve medya gibi aparatlarıyla bir militarist-bürokratik tahakküm geleneğine dönüşmüş bir resmî ideoloji olarak ele alınmıştır. Bu bakımdan Kemalizm'in diğer siyasi akımlar için söz konusu olan hegemonyası Türk Milliyetçiliği için de bir problem olmuş, buna meydan okumalar yaşanmış, zaman zaman da uzlaşma ve asimilasyon mekanizmaları işlemiştir. Bu makalede kronolojik olarak Kemalizm muhalifi Türk Milliyetçisi fikir adamlarının Kemalizm ve onun sabit ideolojik unsurları olan kültürel Batılılaşma, milli-devlet, Türk tarih tezi, Turancılık karşıtlığı, otoriter pozitivist sekülerizm gibi konulardaki görüşlerine yer verilmiş, dönemsel olarak değişimler ve bu değişimlerdeki konjonktürel etkiler analiz edilmiştir. Siyasal ittifaklar, seçimler, darbeler ve yargı müdahaleleri, fikir akımları ve dünyadaki gelişmeler bu konjonktürel etkinin öğeleri olarak milliyetçilerin pozisyonunu da etkilemiş, çatışmaların, mücadelelerin veya uzlaşmaların biçimini belirlemiştir. Kemalizm-Türkçülük farklılaşmasının tarihi, toplumsal ve siyasal eksenleri, Türk Milliyetçiliğinin siyasal ve ideolojik öncülerinin söylemleri analiz edilerek tartışılmış, temel tarihsel eksenler ve kırılma noktaları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Fuad Köprülü, Ahmed Ağaoğlu, Alparlan Türkeş, Mümtaz Turhan, Necip Fazıl, Erol Güngör, Ahmet Kabaklı, Nevzat Kösoğlu vb. önde gelen milliyetçi aydın ve siyasetçilerin fikir ve söylemleri analiz edilmiştir. Bu çalışmanın literatüre katkısı Türk Milliyetçiliği Kemalizm ilişkisini hegemonya kavramı bağlamında analiz etmesidir.

Anahtar Kelimeler: Türk Milliyetçiliği, Kemalizm, hegemonya, Türkçülük, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

TURKISH NATIONALISM vs. KEMALISM: HEGEMONY, ASSIMILATION, CHALLENGE

Abstract

This study attempts to analyze the objections and criticisms of the pioneering intellectual and politic figures of Turkish nationalism on the theses and policies of Kemalism. In this analysis, Kemalism is not regarded as only a set of thoughts, also an official ideology that built hegemony over variety of ideologies, political parties,

* Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, oguzhanbilgin@gazi.edu.tr.

governments and transformed this hegemony into a tradition of bureaucratic-militarist dominance thanks to its apparatus of military, bureaucracy, media, judiciary and intellectuals. In this sense, the hegemony of Kemalism over other ideologies took place for Turkish nationalism as well and this process operated through the mechanisms of both struggles and challenges and also compromises and assimilation. In this article, the views of anti-Kemalist, Turkish nationalist intellectuals on Kemalism and its basic ideological components i.e. cultural Westernization, nation-state, new official history writing, anti-Turanism and authoritarian positivist secularism are explored chronologically by analyzing periodic changes and the conjunctural impacts. As the components of the conjunctural impacts, political alliances, coups and the developments in the World affected the positions of nationalists and determined the shape of conflicts, struggles and compromises. The history of differentiation of Turkism and Kemalism, and the social and political axis of this differentiation is discussed by analyzing the discourses of the political and ideological pioneers of Turkish nationalism. In this frame the ideas and discourses of nationalist intellectuals and politicians like Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Fuad Köprülü, Ahmed Ağaoğlu, Alparslan Türkeş, Mümtaz Turhan, Necip Fazıl, Erol Güngör, Ahmet Kabaklı, Nevzat Kösoğlu and others are analyzed.

Keywords: *Turkish Nationalism, Kemalism, hegemony, Turkism, Nationalist Movement Party (MHP)*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı imparatorluğun çöküşüne engel olma çabasındaki aydın, bürokrat ve siyasetçilerin yeni fikir akımlarına ve siyasal değişim taleplerinin çıkışına sahne olmuştur. 18. Yüzyıl sonu itibariyle Avrupa'yı etkisine almış siyasal, toplumsal ve ekonomik devrimler yalnızca Avrupa'yı baştan aşağı dönüştürmekle ve günümüz Avrupa modernitesini ve modern kurumlarını ortaya çıkarmakla kalmamış, Osmanlı İmparatorluğu gibi ekonomik ve politik periferide kalmaya başlayan pek çok farklı coğrafyayı da etkisi altına almıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler açısından ise bu durum diğer coğrafya ve milletlere göre daha önemlidir zira yaklaşık 1000 yıldır Avrupa ile yoğun temas ve çatışma içerisinde olan devlet ve millet bu ikisinden başkaları değildir. İşte bu nedenle Avrupa'daki modern fikir akımları ve siyasal devrimler Osmanlı coğrafyasını çok etkilemiş, Fransız Devrimi, İngiliz Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi hadiselerle tarım ve ticaret toplumlarının egemen olduğu imparatorluklar çağına kapanıp sanayi toplumuyla birlikte milli-devletler çağına açılması ve Batı emperyalizmi neticesinde dünyanın pek çok yerinin Batı Avrupa tarafından kolonyal istilalarla sömürgeleştirilmesiyle Türkler hem imparatorluklarının parçalanması, hem sömürgeleşme hem de geri kalmışlık gibi tehdit ve sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu tehdit ve sorunların zirveye çıktığı ve bizzat varlık-yokluk mücadelesine dönüştüğü olaylar ise I. Dünya Savaşı ve sonrasında Türk yurtlarının işgali sonucunda verilmiş olan Millî Mücadele'dir.

İmparatorluğun son yüzyılında Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset Kitabında da bahsettiği üzere, imparatorluğu kurtarmak için sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkcülük gibi fikirler enteliiansivava ve sivasete hâkim olmuştur. her üç fikir de fikrin

kendisinden öte imparatorluğu parçalanmaktan korumak üzere amaçtan daha çok birer araç olarak kullanılmıştır (Akçura, 2016). Bu araçsallık aynı kişinin konjonktüre göre farklı zaman ve konjonktürlerde hem Osmanlıcı hem İslamcı hem de Türkçü olabilmesiyle anlaşılabilir. Yalnızca entelektüeller bakımından değil bizzat devlet de bu fikirleri araçsal bir konumda görmüş ve devletin bütünlüğünü korumak için fonksiyonel olarak kullanmıştır. Nitekim önce Gayrı-Müslim azınlıkların kopmasıyla Osmanlıcılık anlamsız ve işlevsiz hale gelmiş ve terk edilmiş, sonra da Arap ve Arnavut nüfusun yaşadığı topraklar savaşlar neticesinde elden çıkınca İslamcılık da geri planda kalmaya başlamıştır. En son çare olarak, elde kalan topraklarda Türk nüfusun çoğunluk hale gelmesiyle de Türkçülük hem entelektüellere hem de devlete hâkim olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta fikir adamı ve siyasetçilerin büyük oranda konjonktür ve fonksiyonları itibarıyla bu fikirlerin her birine araçsal olarak baktığı ve savunduğudur.

Özelikle İttihat ve Terakki Fırkasının iktidara gelmesiyle birlikte İmparatorluğun son yıllarında hâkim fikir hale gelmeye başlayan Türk Milliyetçiliği fikri, büyük bir rüzgâr yaratmış, bu rüzgârın sembol ve lider ismi Enver Paşa'nın Başkomutanlığında kazanılan Çanakkale Zaferi bütün genç kuşaklara ve entelektüel çevrelere büyük bir milliyetçi motivasyon kaynağı olmuştur. 1. Dünya Savaşı sonrasında vatan topraklarının işgale uğraması ve sonrasında başlayan Millî Mücadele, Türkiye'de siyasetçi, aydın, subay ve bürokratlar başta olmak üzere Türkçülük ekseninde bir mutabakat sayesinde zaferle sonuçlanmıştır. 20. Yüzyılın başı itibarıyla İmparatorluklar devrini en son kapatıp, millî devletlerini en son kuran milletlerden biri de Türkler olmuş, oluşan milliyetçi mutabakat ve atmosfer kurulan yeni Türk millî devleti ve yeni Cumhuriyet rejimiyle sonuçlanmıştır. Burada önemli olan başka bir nokta ise bütün bu sürecin milliyetçiliğin evrensel prensibi olan millî hakimiyet kavramı esasında Meclis tarafından yönetilmesidir. Meclis tarafından verilen Başkomutanlık yetkisiyle Mustafa Kemal Paşa ordunun başında savaşı yönetmiş, savaşın tüm boyutları Meclis'te ele alınmış ve tartışılmıştır.

Millî Mücadele ve sonraki millî-devletin kurulma sürecinde Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket eden Türk Milliyetçileri yeni rejimin kurulması sonrasında da büyük oranda bu birlikteliği muhafaza etmiştir. Millî Mücadele ruhu ve onun kahramanına olan sevgi ve hayranlık bu birlikteliğin en temel nedenidir. Ancak Tek Parti rejiminin kurulması ve özellikle de Batıcı kültür devrimleriyle birlikte Türkçülükten uzaklaşıldığı algısı Türkçüler arasında yoğun muhalif seslerin duyulmasına yol açmıştır. Diğer politik gruplardan belki de daha da fazla muhalif sesin Türkçülerde görülmesi dikkat çekicidir ve bu sesler zaman geçtikçe artmaya başlayacak, bilhassa 1930'ların sonundan ve Atatürk'ün ölümünden itibaren zirveye çıkacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM

Burada kavramsal olarak dikkat edilmesi gereken birkaç hususun altını çizmek gerekir. Toplumsal olguyu ve değişimi anlamak, öncelikle birtakım kavramların sınırlarını, karakterini ve ortaya çıkış süreçlerini iyi tespit etmeyi, bunun için de kavramlar arasında birtakım ayrımlar yapmayı, nüansları sorgulamayı gerektiren bir süreçtir. Ancak böyle bir kavramsal çerçeve çizildikten ve kavramların karşılıkları

üzerinde mutabakata varıldıktan sonra, hamaset ve salt polemikçilikten uzak bir analiz süreci geliştirilebilir. Bu çalışmada Türkiye'deki siyasi hareketler ve seçimle gelen iktidarlar kim olursa olsun Kemalizm'in resmi devlet ideolojisi olarak hegemonyasının Tek Parti Döneminden sonra da çok uzun süre devam ettiği, siyasetin üzerinde ordu-bürokrasi-yargı-aydınlar ve devlet tarafından yaratılan sermaye grupları gibi aparatlarıyla siyasete çeşitli müdahalelerde bulunarak siyasal hareketlere sınırlar çizen bir vesayet rejimi olduğu iddia edilecek, bu hegemonik rejimin de kendini çeşitli araçlarla yeniden ürettiği ve bunun milliyetçilerde yarattığı tepkiler değerlendirilecek, milliyetçilerin bu hegemonyaya nasıl itirazlar getirdiği veya nasıl uzlaşmalar sağladığı üzerinden Türk milliyetçileri – Kemalizm ilişkileri ele alınacaktır.

Burada kavramsal düzeyde tartışılması gereken ilk husus Mustafa Kemal Atatürk ile Kemalizm arasında yapılması gereken ayrımıdır. Mustafa Kemal Atatürk Millî Mücadelenin Komutanı ve Millî Devletin kurucusu olarak milliyetçiler başta olmak üzere toplumun çok fazla kesiminden sevgi, hürmet görüp toplumun ortak paydası haline gelmiş bir tarihi şahsiyettir. Kemalizm ise bir ideoloji olarak Atatürk'ün şahsından ve yaşadıklarından çok daha fazlasını ifade eden, önemli oranda Atatürk'ün dışında gelişen ve yine önemli oranda Atatürk'ün ölümünden sonra şekillenip, zaman içinde dönüşen bir fikir seti olarak yer alır. Yani Kemalizm'e karşıt olma hali çoğu zaman Atatürk'ün şahsına karşıt olma anlamına gelmeyecektir.

İkinci husus da Kemalizm denilince sadece Atatürk dönemini ifade eden bir ideolojinin değil, bugüne kadar devam eden bir ideolojinin anlaşılması gerektiğidir. Yani milliyetçilerin 1930'ların Kemalizm'ine olan tepkileri ile 1990'ların Kemalizm'ine olan tepkilerindeki ortaklıklar ve farklılıklar dönemsel ve konjonktürel olarak analiz edilmelidir. Bu yüzden kronolojik olarak bir analizin yapılması ve farklı konjonktürlerin anlaşılması için dönemlere bölünerek tahlilin geliştirilmesi önemlidir.

Üçüncü husus, Kemalizm, milliyetçilik, İslamcılık, sosyalizm veya liberalizm gibi ideolojilerden sadece bir tanesi değildir. Daha fazlasıdır. Bu çalışmada da ele alınacağı üzere Kemalizm, seçilmiş iktidarlar ne olursa olsun, yakın zamana kadar ordu-yargı-bürokrasi-sermaye ve aydınlar üzerinden hegemonik bir ideoloji olma niteliğine sahiptir. Buradaki en önemli ayaksa militarizm ayağıdır. Militarizm, özellikle 27 Mayıs sonrası Kemalizm ile eklemlenerek Türkiye'nin en önemli siyasal, toplumsal ve hatta ekonomik faktörlerinden biri olmuştur. Kemalizm hegemoniktir çünkü oluşturduğu bürokratik militarist tahakküm geleneği bir devlet geleneğine ve devlet-toplum-siyaset ilişkilerini düzenleyen ana zemine dönüşmüştür. Kemalizm, hegemonyasının sınırları aşıldığı zaman çeşitli aparatlarıyla müdahale edip tekrar devleti, toplumu ve ekonomiyi kendi istediği çerçeveye sokacak kadar güçlü bir yapısallık arz etmektedir. Hegemonyasını böylelikle yeniden üretmektedir ve Türkiye'deki diğer tüm ideolojiler bu hegemonya ile bazen uzlaşarak, bazen de çatışarak Kemalist hegemonyanın parçası haline gelmişlerdir. Türk solundan, merkez-sağa, muhafazakarlığa ve milliyetçiliğe kadar Türkiye'nin önde gelen ideolojilerinde değişen oranlarda Kemalist etkinin görülmesinin sebebi budur. Burada hegemonya bazen askeri müdahaleler veya yargı kararlarıyla yani zorlamalarla tahkim edilirken bazen de bizzat eğitim, aydınlar veya medya yoluyla yani dolaylı ve kültürel yollardan yeniden üretilmektedir. Gramsci'nin de tartıştığı gibi hegemonyanın özeliği o

hegemonyanın dışında kalan toplumsal kesimlerin rızasını manipüle ederek hegemonyaya rıza gösteren ve bizzat bu rıza ile hegemonyayı yeniden üretip tahkim eden hegemonya dışı toplumsal kesimlere de sahip olmasıdır (Gramsci, 1997:28). Buna örnek pek çok ideolojik veya toplumsal kesimden bahsedilebilir. Kemalizm'in hegemonik etkisi sadece milliyetçiler üzerindeki etkisiyle sınırlı değildir, benzer bir etki sol ve muhafazakâr siyasi akımlar üzerinde gözlenebilmektedir.

Dördüncü husus ise, bütün ideolojiler gibi Kemalizm ve Türkçülük de homojen fikir adamları ve siyasetçilerin savunduğu ideolojiler olmaktan ziyade zaman zaman birbirleriyle de çelişebilen fraksiyonları barındıran fikir setleri oluşlarıdır. Bu çalışmada daha çok Kemalizm'e muhalif ve eleştirel yaklaşan Türkçü ideolog, fikir adamı ve siyasetçilerin söylemleri üzerinden Türkçüler ile Kemalizm'in yol ayrımları analiz edilecektir.

Bu çalışmada 'tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemi' kullanılmıştır. Lawrence Neuman'a göre 'tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemi' aynı toplumun farklı dönemlerini kıyaslayarak anlama çabası için kullanılabilir ve bu tarihsel, toplumsal ve siyasal değişimi izlemek için önemli veriler sunacaktır (Neuman, 2004:605-606). Bu tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemine ek olarak da fikir adamı ve siyasetçilerin fikirlerini anlayabilmek için söylem analizi yapılacak ve söylemler arasındaki farklılaşmalar tahlil edilecektir. Örneklem olarak da literatürde en çok atıf yapılan Türkçü fikir adamı ve siyasetçiler seçilmiştir.

Bu makalede Türk Milliyetçiliğinin hem inşa sürecindeki hem de hegemonik hale geldikten sonraki haliyle Kemalizm'le olan ilişkileri, çatışmaları ve uzlaşmaları tarihsel bir süreç içerisinde kronoloji esasında kategorize edilerek tartışılmıştır. Dönemlere ayırarak yapılan analizin, fikirler arasındaki devamlılığı ve dönemsel olarak kategorize etmenin her zaman mümkün olmaması gibi zorlukları bulunsa da hem farklı dönemlerin toplumsal ve ekonomik konjonktürünün etkilerini görmek hem de analizin anlaşılmasını kolaylaştırdığı da vakiadır. Ayrıca dönemsel olarak farklılaşan konjonktürlerin fikir ve söylemlerdeki etkisinin anlaşılması bakımından dönemlere ayırarak tartışmayı daha uygun bir zemine oturtacağı da düşünülebilir.

2. 1923-1946 DÖNEMİ KEMALİZM-TÜRKÇÜLÜK FARKLILAŞMALARI

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yürütülen Millî Mücadele ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti adında yeni bir Türk milli-devletinin kurulmasında hem fikren hem de politik olarak Türkçülüğün payı büyüktür. Türkler tam da Milliyetçiliğin en temel prensiplerine uygun olarak istiklallerini her türlü istila ve sömürgecilik teşebbüsüne karşı milli birlik oluşturarak korumuş ve bu süreci de mili hakimiyet esasında gerçekleştirmiştir. Yine sonrasında da milliyetçilik prensibi gereğince milli-devletlerini kurarak milletler mücadelesinde yerlerini almışlardır. Bu Türk Milliyetçilerinin en temel iddialarının vücut bulması demektir ve bu ideali gerçekleştiren kadroya, en başta da Başkomutan ve devlet kurucusu sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'ya sevgi, saygı, hayranlık ve destekleri katlanarak artmıştır. Bu Mustafa Kemal Paşa'nın bir milli sembol olarak

algılanmasına da yol açmış, uzun süre toplumun farklı kesimleri tarafından her türlü eleştiriden muaf tutulan bir siyasi figür olarak görülmüştür. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın bir Türk Milliyetçisi olarak değerlendirilmesi de yine onu milliyetçilerin sembol isimlerinden biri yapan faktörlerden bir diğeridir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün farklı konjonktürlerde farklı söylemsel önceliklere sahip olmuş, pragmatik bir asker ve siyasetçi olduğu unutulmamalıdır. Millî Mücadele Dönemi'nin İslam ve Türklük tonu yüksek söyleminden, Bolşevikler'in yardımını alabilmek için yaptığı sosyalizm övgülerine, son dönemindeki sekülerist, milli burjuvazi yaratmayı amaçlayan ve kültürel Batılılaşmacı vurgulara kadar farklı Atatürk dönemlerinin ve Atatürk'ün değişen politik ve düşünsel önceliklerinin ayırdayına varmak da yine bu tartışmalarda akılda tutulması gereken tarihi hakikatlerdir (Akyol, 2008:18). Yine de her ne kadar konjonktüre göre değişen söylemleri bulunsu da Mustafa Kemal Atatürk'ün değişmeyen yönü Türklük bilinç ve gururu, milli mücadele ve milli-devlet fikri, modernizm, pozitivist ilerleme anlayışı, sekülerizm, kalkınmacılık, kültürel Batılılaşmacılık sayılabilir. Burada özellikle Türklük bilinç ve gururunun, milli mücadele ve milli-devlet fikrinin milliyetçilerin hepsiyle önemli bir ortak payda oluşturduğu kesindir.

Milli Devlet fikrinin teorik mimarlarının önde gelen ideoloğu ise Ziya Gökalp'tir. İmparatorluğun son döneminde Durkheim sosyolojisini Türkiye'ye ikame edip özgün bir sosyolojik yaklaşım ve sistematik bir Türk Milliyetçiliği ideolojisi kuran Ziya Gökalp'tir. Gökalp gelmiş geçmiş tüm Türkçü ideologlar arasında hem kurucu vasfıyla hem yeni milli-devlet pratiğindeki teorik etkisiyle hem de bugün bile en çok atıf yapılan tezleriyle Türk Milliyetçiliği için bir milat kabul edilmektedir.

Ziya Gökalp İslamiyet'i Türklüğün omurgasını oluşturan bileşenlerin başında sayarken “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” sloganını düşüncesinin esasına oturtur. Cumhuriyetin ilanından önce yazdıklarında da milliyet fikri güçlendikçe İslam ümmetinin de güçleneceğini ve dinin toplumları terbiye edici bir fonksiyona sahip olduğunu ileri sürer. Ama Cumhuriyetin ilanından sonraki siyasal iklim 1923 sonrası yazdığı ‘Türkçülüğün Esasları’ adlı kitabında da hissedilecek ve daha önceki yazılarında önemli bir ağırlığa sahip din konusu, bu kitapta sadece bir buçuk sayfa yer tutabilecekti (Ayvazoğlu, 2001:541-542).

Gökalp'e göre artık Türklerin de milliyetçileşmesinin zamanı gelmiştir: “Milliyet mefkûresi Gayrı-Müslimlerden sonra Arnavut ve Araplarda en nihayet Türklerde zuhur etti. Türklerin en sona kalması sebepsiz değildir. Osmanlı Devleti'ni Türkler teşkil etmişlerdi. Devlet, vaki bir millet, milliyet mefkuresi ise iradi bir milletin cürumesi (kökü, kaynağı) demektir. Türkler önce, hadsi bir ihtiyata tabi olarak, bir mefkure için, bir mevcudeyi tehlikeye düşürmekten çekinmişlerdi. Bunun için Türk mütefekkirleri Türklük yok, Osmanlılık var diyorlardı.” (Gökalp, 1990:15). Ama artık imparatorluk parçalandığına göre milliyetçilik sırası Türklere gelmişti:

“İslam aleminin son ümidi olan Osmanlı İmparatorluğu'nu 100 seneden beri parçalayan manevi bir mikrop var. Bu mikrop şimdiye kadar Osmanlılığın düşmanıydı ve İslamiyet'e büyük zararlar verdi. Fakat bugün artık İslamların lehine dönerek yaptığı,

verdiği zararları gidermeye çalışıyor. Bu mikrop milliyet fikridir. Ne ise. Olan oldu. Milliyet fikri Osmanlılık aleyhinde ne yapmak mümkünse yaptı. Artık bu silahı kullanmak sırası İslam alemine geldi.” (Gökalp, 1990:16). Burada da Gökalp’in ideolojilerin araçsal olarak başvurup kullanabilecekleri bir araç olarak düşündüğü, tarihin getirdiği bir aşama olarak gördüğü söylenebilir. İşte tam da Gökalp’in söylediği gibi Türkler milliyetçi bir bilince kavuşmuş ve milli bağımsızlık hareketi sonucunda kendi milli devletlerini kurmuştur. Kuşkusuz bu teoriyi pratiğe dönüştüren kurucu politik aktör Mustafa Kemal’dir.

Ziya Gökalp’in Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak şeklinde formüle ettiği tezinde daha sonraki modernleşme ve milliyetçilik literatüründe bir referans kaynağı olan kültür-medeniyet ayrımını yapmıştır. Gökalp, “Türkçüler, Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Garp medeniyetine girmek isteyenlerdir” sözüyle de anlattığı gibi Batı medeniyetinin uluslararası olduğunu, Türklerin kendi kültürlerine koruyarak bunun bir parçası olabileceğini söylemektedir (Gökalp, 1990:33). Kültürü halka ait, var olan ve tarihten getirilen değerlere, medeniyeti ise tekniğe, ilme indirgeyen bir bakış açısına sahip Gökalp’e daha sonra çok fazla da eleştiri gelmiş, bu ayrımların bu kadar ve somut yapılamayacağı ortaya konmuştur. Gökalp’in özellikle son dönem düşüncelerinde belirginleşen ‘Garp’ vurgusunun da tıpkı daha önce Osmanlıcılık ve İslamcılığın beka sorunu ortaya çıktığı dönemlerde araçsallaştırılması gibi Milli Mücadele dönemi sonrası ortaya çıkan beka sorunu ile ilgili olan bir politik yöntem olduğu düşünülebilir.

1924’teki ölümüne kadar, Türkçü çevrelerde ve yeni kurulmuş Türk Devletinde büyük etki sahibi olan Gökalp’in ölümünün ardından Atatürk’ün tarafından “benim vücudumun babası Ali Rıza Efendi, heyecanlarımın babası Namık Kemal, fikirlerimin babası ise Ziya Gökalp’tir” dediği Prof. Abdülkadir Karahan tarafından iddia edilmiştir (Yazıcıoğlu, 1972:2). Bu teze ise hem Tekin Alp hem Bedia Akarsu itiraz etmiştir. Zira onlara göre Atatürk’ün kültürel politikaları ve Batılılaşmacı modernizmiyle Ziya Gökalp’in hars-medeniyet ayrımı tezi arasında ciddi bir çelişki vardır. Çünkü Atatürk kültür-medeniyet ayrımı yapmamış, Batı’nın kültürünü de Türkiye’ye getirmiştir (Alp, 1936:28; Akarsu, 1969:38). Burada ‘Batı’nın kültürünü getirme’ ile kastedilen şeyler Şapka İnkılabı, Harf İnkılabı, İsviçre Medeni Kanunu, Türk Müziğinin Yasaklanması vb. Batıcı kültür devrimleridir. Afet İnan Atatürk’ün “...terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde, bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hususi seciyelerini ve müstakil hüviyetini mahfuz tutmak” prensibini aktarıırken bu prensiple söz konusu kültür devrimleri arasındaki çelişki ise bugün bile tartışma konusudur (İnan, 1981:47). Türkçülüğün önde gelen ismi Nihal Atsız bu Batıcılığın karşısındadır: “Biz Avrupalı falan değiliz. Buz gibi Asyalıyız ve hepsinden üstün olarak da Türk’üz. Anladın mı monşer? Avrupalı olmak meziyet olmadığı gibi, Asyalı olmak da kusur değildir. Unutma ki Arnavut Avrupalı fakat Japon Asyalıdır” (Atsız, 1997:140). Atsız ilave eder: “Yabancı kültüre ait şeyleri faydasız ve lüzumsuz yere kullanmak ancak bir ‘aşağılık duygusu’nun sonucu olabilir.” (Atsız, 1997:367).

Batıcı kültür devrimlerinin yanı sıra Atatürk döneminde Türk kültürü ve resmi tarih yazımı üzerine değişen pozisyon da Türkçülerden tepki görmüştür. Türkçülüğün

Tek Parti ideolojisindeki gerek milli devletin kuruluşu gerekse bazı sembolik figürler (bozkurt, Orta Asya vurgusu) üzerinden görülebilecek önemli etkisi zamanla önemini kaybetmeye başlayacak, Orta Asya vurgusu azalmaya, Hitit, Sümer gibi Türklükle ilgisi keşfedilmeye çalışılan ve bir türlü bulunamayan köken icat etme çalışmaları hız kazanacak ve Batıcı kültür politikaları uygulanmaya başlanacaktı. Başkurdistan kökenli ünlü Türkçü tarihçi-akademisyen Zeki Velidi Togan Orta Asya'dan göçlerle ilgili Reşid Galip'e yaptığı itirazlar neticesinde hakarete uğrayacak, tehditlerle karşılaşarak sonunda üniversitedeki görevinden istifa edip Viyana'ya gitmek zorunda kalacaktır. 1932'deki Türk Tarih Kongresi'nde "Türk harsı sahası inkılap değil tekamüle muhtaçtır" sözüyle yeni yaratılan resmi Türk tarih tezine muhalefet eden Zeki Velidi Togan Atatürk'ün ölümünden sonra 1939'da Türkiye'ye gelebilmiş ama Turancılık suçlamasıyla 1941 yılında 10 yıl hapse mahkûm edilmiştir (Ertekin, 2009:348). Fuad Köprülü de kabul etmediği bu yeni tarih tezine karşı eleştirel dursa da yeterli ölçüde direnemez ve hatta bu tezi eleştiren asistanı Nihal Atsız'dan görevi bırakmasını ister. Nihal Atsız Reşid Galip'e "Zeki Velidi'nin talebesi olmakla iftihar ederiz" şeklinde bir protesto telgrafi çekmiş daha sonra da Reşid Galip'in baskısıyla üniversitedeki görevinden alınmış, Malatya Ortaokulu Türkçe öğretmenliğine sürülmüştür (Ayvazoğlu:542). Ayrıca daha sonra resmî ideolojinin tarih tezlerini eleştirdiği Orhun dergisi kapatılmıştır. Bu dönemde başka bir Türkçü muhalif olan ve Cumhuriyetin kuruluşunda önemli roller üstlenmesine rağmen sonrasındaki fikir ayrılıkları nedeniyle görevden uzaklaştırılan Rıza Nur da muhalifliği neticesinde hayatından endişe ettiği için yurtdışına kaçmıştır. Bu dönemde Atsız ile yoğun temasları olmuş, Atsız'ı manevi oğlu ilan etmiştir (Ayvazoğlu:544).

Başta Atsız olmak üzere Atatürk dönemi Türkçü muhalefetin bir özeliği de Atatürk'ün şahsına olan övgü sözlerinin bulunmasına buna karşın eleştiri yapacakları zaman Atatürk'ün ismini geçirmeden veya eleştiri oklarını Atatürk'ün çevresine yönelterek yapmalarıdır. Mesela "Bir yandan "Türk tarihi... dâhisine kavuştu ve onu ölmez bir 'şaheser' olarak sinesine aldı" denilirken diğer yandan da "Türkler için yabancı kavimlerin medeniyetine sahip çıkmaya lüzum yoktur" diyerek oluşturulan resmî ideoloji söylemine itirazlar da geliyordu (Atsız, 1940:7)

Diğer önemli itiraz alanlarından birisi de pasif buldukları ve mottosu Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" sloganıyla oluşturduğu dış politika ve Turancılık karşıtı anlayıştı. Atatürk'ün 15 Ocak 1923 Eskişehir konuşmasında söylediği ve daha sonra benzerlerini tekrarladığı Turancılık karşıtı "takip olunması gereken siyaset milletin tabii kabiliyeti ve ihtiyacıyla mütenasip olandır. Bizim için ne ittifak-ı İslam ve ne de Turanizm mantıklı bir meslek-i siyaset olamaz itikadındayım" sözleri Türkçülerden yine tepki alıyordu. (Üstel, 2017:265). Atsız buna "ülkölere kanla, kılıçla, dövüşle, milli kinle varılır...Bir Millet için en büyük tehlikelerden biri barış ve dostluk afyonu yutarak uyumaktır" diyerek karşı çıkıyor, "yurtta barış, cihanda barış" yahut (kimsenin bir karış toprağında gözümüz yok) gibi sefilane bir siyasi umde ile bu milletin manevi enerjisini bilerek veya bilmeyerek söndürenler.... hiç şüphesiz Türk birliğini tamamlamak yolunda adım atmazlardı" diyerek eleştirilerine devam ediyor, "peki ama senin dışarıda gözün yok diye başkalarının da sende gözü olmayacak mı sanıyorsun budala?" diye soruyordu (Bakırezer, 2017:354).

Türk Milliyetçiliği ile Kemalizm arasındaki gerilimin önemli bir kısmının da Dış Türkler konusunda olduğu açıktır. Kemalizm dış Türklerin istiklalini savunma gibi bir niyetinin olmadığını açıkça işlerken bunu hegemonik söylem üstünlüğüyle ‘maceraperestlik’ veya ‘hayalperestlik’ olarak damgalamayı da unutmaz (Ertekin, 2001:373). Burada Atatürk’ün konjonktürel olarak Turan Coğrafyasının ve Türk halklarının çoğunu elinde bulunduran Sovyetler’e karşı ‘biz size tehdit teşkil etmiyoruz’ mesajı verdiği düşünülebilir. 1930’lardan itibaren 1960’lara kadar ‘Turancı’ kelimesi Kemalistler tarafından bir aşağılama biçimi olarak kullanılmış, ‘ırkçı’ kelimesiyle yan yana sıralanmıştır. Atsız’a göre “dış Türklerle ilgilenmek emperyalizm ise de ,mukaddes bir emperyalizmdir” (Atsız:130).

Zeki Velidi, Fuad Köprülü ve Nihal Atsız’ın eleştirilerine ünlü milliyetçi tarihçi İsmail Hami Danişmend de katılır: “Tarih kitabında Türklüğün ‘Baykal Gölünden Tuna Boylarına kadar’ yayılmış tek bir millet şeklinde büyük bir ırk olarak tarif edildiğini gördükten sonra Edebiyat kitabında bilakis şimdiki siyasi hudutlarımıza münhasır bir milliyet tarifi gören genç nesiller, netice itibariyle tarih dersinde ‘Turancılık’ telkinini aldıktan sonra, Edebiyat dersinde Turancılığın ‘sahtekarlık’ olduğunu hep aynı maarif vekaletinin işte o resmi membalarından yıllarca dinleyip durmuşlar demektir” (Danişmend, 1966:7) Danişmend’in resmi milliyetçilikteki tutarsızlığa dikkat çektiği ve Kemalizm-Türkçülük çelişmesine örnek olarak anlattığı ders kitapları önemlidir.

Türk Milliyetçilerinin Osmanlı son döneminden itibaren kalesi haline gelen Türk Ocakları Cumhuriyet Halk Fırkasının 1927’de yapılan kongresinde önce Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi’nin itirazlarına rağmen CHF’ye bağlı bir yan kuruluş haline getirilecek sonra da 1931’de yerine Halkevleri kurulacaktı (Tunçay, 1981:295). Kemalistler Türk Ocaklarını ellerinden kayabilecek bir iktidar alanı olarak görmüş hem ideolojik hem de hegemonya anlamında Kemalizm’e karşı oluşabilecek bir muhalif Türkçülüğün önünü Türk Ocaklarını kapatarak almıştır. Milliyetçilerin önemli bir bölümünde ise Kemalist Tek Parti Hükümeti karşısında müstakil bir milliyetçi hareketin oluşturulması niyeti görülmektedir.

Dönemin ünlü Türkçülerinden Ahmet Ağaoğlu daha hayattayken Atatürk’e dönemin yolsuzluklarıyla ilgili bir rapor iletmış, bu raporun sonucunda Ağaoğlu gözden düşmüştür (Sakal, 1999:44). Ağaoğlu ayrıca Tek Parti sistemini de eleştirmiş, tek parti idaresi ile cumhuriyet rejiminin anlamsızlaştığını belirtmiştir (Akyol, 2002:737). “Bizde Cumhuriyet’ten en ufak bir belirti bile yok. Bizdeki rejim tam manasıyla diktatörlüktür ve bunu hepsi biliyor! Fakat buna rağmen herkes hürriyetten, cumhuriyetten bahsediyor, herkes serbest cumhuriyet olduğunu söylüyor, iddia ediyor” (Kadioğlu, 1999:86). Atsız da aynı fikirdedir ve bunu çok sert ifade eder: “CHP yönetimleri rezilâne bir diktatörlük ve emsalsiz bir riyakârlık idaresidir, memleketi çiftlik gibi yöneten bir oluşumdur. Halk Partililer cihan tarihinin emsalsiz budalaları, Türk ahlâkının en sinsi düşmanlarıdır, onların Türkiye’ye getirdikleri ,medeniyet ve asrilik’ yüzbinlerce gayrimeşru çocuğun doğumuna sebep olmuştur” (Atsız, 1997: 444-445).

Milliyetçilerin bir milli sembol ve kahraman olarak kabul edmiş Atatürk sevgileri ile Kemalistler’in tutumu arasında da fark vardır. Atatürk’ün bir milli kahramandan öte bir tanrılaştırma sürecine tabi tutulduğuna dair pek çok örnek bulunmaktadır. Bunların

bazıları bizzat Atatürk hayattayken görülmüşken, bazıları da Atatürk'ün ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Bu da eleştirilerin bir başka nesnesi olmuştur. “Mustafa Kemal’in siyasi alanda bir şef haline gelişini, kurucu kuşağın imparatorluğun okullarında aldıkları siyasi eğitim kuşkusuz kolaylaştırmıştır. Okullarda her gün “Padişahım çok yaşa” diyerek, zıllullah (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) sayılan padişahı ululayan, başlarında bir baba figürü görmeye alışan kurucu kuşak Saltanatın ve Hilafetin kalkmasıyla ortadan kalkan padişah-baba figürünün yerine Mustafa Kemal’i koymuştur.” (Ünder, 2001:146).

Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Kemalistler ile Türkçülerin ilişkisi daha da sertleşecek ve özellikle de II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru ve savaş süresince Nazi Almanyası ile kurulan ilişkiler neticesinde Türkiye - Sovyetler ilişkisinin bozulan vaziyetinin düzeltilmesi için içerideki en büyük Sovyet düşmanı görünen Türkçüler hedefe koyulacaktır. Tarihte 3 Mayıs 1944 Hadiseleri olarak bilinen “İrkçılık Turancılık Davası” hadisesi ve Türkçü nümayişler bu denli geniş kapsamlı ve kitlesel bir Türkçü muhalefetin zirveye çıkmasına sebep olacaktır. Atsız'ın dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı eleştirel bir mektup neticesinde ilk celsesi 26 Nisan 1944'te görülen davanın ikinci celsesi 3 Mayıs 1944'te görülecektir. Bu davayı protesto etmek amacıyla Türkçü gençler Ankara Ulus Meydanında toplanır ve yürüyüşe geçer. Bu aynı zamanda Tek Parti İdaresine bizzat başkentte yapılan ilk meydan okumadır. Yürüyüşe polis sert bir şekilde müdahale eder ve gösteriyeye katılanlar yargılanır. Yargılama neticesinde Prof. Dr. Zeki Velidî Togan, Hüseyin Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Nurullah Barıman, Cihat Savaşfer, Nejdet Sançar, Dr. Fethi Tevetoğlu, Alparslan Türkeş, Cebbar Şenel ve Cemal Oğuz Öcal'a 10 yıla kadar uzanan değişik hapis ve sürgün cezaları verilmiştir (Aksoy, 2015:26). Bugün o tarihten itibaren günümüze kadar her yıl Türk Milliyetçileri tarafından ‘Türkçülük Günü’ veya ‘Milliyetçiler Günü’ olarak kutlanmaktadır.

Turancılığın bir suç ve dava konusu olduğu bir Türkiye vardır artık. Milli Şef İsmet İnönü de bu hususta çok serttir:

“Turancılar, Türk milletini bütün komşularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için birebir tılsım bulmuşlardır. Bu kadar bilinçsiz ve vicdansız bozguncuların yalan dolanlarına Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız. Bozguncular genç çocukları ve saf vatandaşları aldatan düşüncelerini millet karşısında açıktan açığa tartışmayacağımızı sanmışlardır. Aldanmışlardır ve daha çok aldanacaklardır... Vatandaşlarım! Emin olabilirsiniz ki, vatanımızı bu yeni fesatlara karşı da kudretle müdafaa edeceğiz (Aynı Tarihi Mayıs, 1944: 27-29).”

Bu gelişmeler neticesinde Nihal Atsız'ın dili daha da sertleşecektir: “Kemalizm denilen muazzam safsata kısmen Fransa, kısmen de İtalya ve Rusya'dan alınmak suretiyle dış âlemin bir değil, birkaç merkezine birden bağlı olan, bu suretle diğerlerinden daha çok karmakarışık bir şekilde dışarıya bağlı bulunan bir ucubedir” (Atsız, 1997:236.) Nihal Atsız aynı zamanda, Kemalizm'in ‘otuz yılın yalan-dolan propagandasına dayanmakta’ olduğunu iddia etmekte ve milletin başına otuz yıl zorla bela olduklarını söylediği Kemalistleri ‘inkılap yobazları’ olarak nitelemektedir. Atsız'a göre “Kemalistler donmuş

beyinlerinde herhangi bir fikir olmadığı için kendi dar prensiplerinin dışındaki her şeye dış gıcırdatmaktan başka bir şey yapmayan kişilerdir.” Ayrıca Atsız despotizmle yönetilen hayali bir ülkede geçen ‘Dalkavuklar Gecesi’ romanını neşretmiş, bu romanda dalkavukların etrafını sardığı Kral Subbiluliyuma’nın hikayesi üzerinden dönemin Kemalist Türkiye’sini resmederek eleştirmiştir. Bu romandaki Kral Subbiluliyuma karakteri ile kastedilenin Atatürk mü yoksa İnönü mü olduğu ise hala tartışılmaktadır (Atsız, 1941).

Rejim yanlısı ünlü yazarlardan Hüseyin Cahit Yalçın, konuyla ilgili bir yazısında o günün Türkiye’inde Türklük esasına dayanan bir milliyetçiliğin olmadığını açıklamak üzere Cumhuriyet döneminde Türkçülüğün vatanseverlikten ve ülkesinin refahı ve mutluluğu için çalışmaktan başka bir anlam taşımadığını; Türkçülüğün Osmanlı dönemine ait bir ideoloji olduğunu ifade etmiştir (Yalçın, 18 Mayıs 1944). Yalçın “Turancılık Hareketi” başlıklı bir başka yazısında da bütün Türkleri tek bir bayrak ve tek bir yönetim altında toplama fikrine dayanan Turan idealinin Osmanlı’nın son dönemlerinde kaldığını, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla tamamen ortadan kalktığı yinelemiştir. Böyle bir idealin ne kadar anlamsız bir hayal olduğunu ve mümkün olamayacağını açıklayan yazar özellikle Sovyetleri kastederek komşularımızın şüphelerini ve düşmanlıklarını tahrik etmenin fayda getirmeyeceğini, yakın doğuda barış, sükûnet ve istikrarın ülkenin en büyük menfaatlerinden biri olduğunu ifade etmiştir (Yalçın, 19 Mayıs 1944). Niyazi Berkes’e göre Irkçılık-Turancılık Davası, savaşın sonunda Milli Şef İsmet İnönü’nün kendini ve partisini Turancılık hareketinin dışında gösterebilmek için kurguladığı ve Sovyetlere ve Batı’ya karşı kendisini temize çıkardığı bir komplodur (Berkes, 2005).

Kemalist kültür devrimlerden rahatsız olan bir başka isim de milliyetçi şair Yahya Kemal’dir. Bu devrimler sırasında yurtdışında elçi olması onu tartışmalardan uzak tutmuş, Türkiye’ye geldikten sonra ise demokrasi ve özgürlüklerin yoksunluğundan dolayı suskun kalmayı seçmiştir. Arkadaşı Cahit Tanyol Yahya Kemal’in ‘irticai’ olarak damgalanmaktan ve kovuşturmaya uğramaktan korktuğunu, o yüzden muhalif fikirlerini açıkça beyan etmediğini belirtir (Ayvazoğlu:373; Tanyol, 1985:182).

Ayrıca bu dönemde milliyetçi taraflarının yanında İslamcı kimlikleri (belki de) daha baskın olan isimler de daha çok milliyetçi yanlarını ön plana çıkarmış, belki de Atatürk’ün ilkelerinden birisi de milliyetçilik olduğu için sistem tarafından cezalandırılmamanın bir yolu olarak ‘milliyetçi’ sıfatlarını kullanmışlardır. Ama pek çoğu da İmparatorluğun son yıllarından itibaren pek çok ortak payda paylaştıkları Türk Milliyetçiliğinden fikren etkilenmiş ve milliyetçileşmişlerdir. Bu isimler arasında İstiklal Marşı şairi Mehmed Akif, Necip Fazıl ve kısmen Said Nursi gibi isimler de sayılabilir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki baskılar nedeniyle İslamcılık kendisini açıkça ifade edememiş, ‘İslamcı’ titrini kullanamamış bu da müstakil bir fikir olarak gelişmesini engelleyen sebeplerden biri olmuştur. Bunun bir başka sebebi de İmparatorluğun sön döneminde ortaya çıkan İslamcılığın bir fikir hareketi ve siyasal ideoloji olarak müstakil bir zatıyet ve hareket olarak kendini gerçekleştirememesi ile ilgilidir. Zira o dönemin bütün fikir hayatında ve siyasal hareketlerinde esas amaç ‘devleti kurtarmak’tır ve ideolojiler, fikirler burada sadece araçsal bir konumdadır. Bu nedenle de

hem devlet politikası hem de entelektüel ve siyasal aktörler dönem dönem konjonktürel olarak İslamcılık da, Osmanlıcılık da, Türkçülük de yapmış ve fikirler burada araçsal bir işlev yerine getirmiştir. Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin kurulmasıyla İslamcılık kamusal hayattan ricat etmiştir. Ricat etmeyen İslamcı figürlerse, milliyetçi yanlarını ön plana çıkararak milliyetçi muhalefete destek vermiştir. İstiklal Marşı yazarı Mehmed Akif, İslamcı kimliğinin yanında milliyetçi bir aktör olmasına karşın baskı ortamı nedeniyle yurtdışına gitmek zorunda hissetmiştir. Said Nursi “müspet milliyet” dediği milliyetçiliğin toplumun bir ihtiyacı olduğunu söylemiş, bunun dayanışmayı, yardımlaşmayı ve İslam kardeşliğini arttıracaklarını ileri sürmüştür (Kara, 1986:I-LIII). Bu nedenle 1950'lere kadar ciddi bir İslamcı fikir ve siyaset hayatından söz etmek imkansızdır. Yerli bir İslamcılığın tasfiyesi, Türk İslamcılığının gelişmemesine ve yabancı İslamcı akımların Türk İslamcılarını etki altına almasına neden olmuştur.

Türk Milliyetçilerinin ve İslamcılarının ortak paydalarından birini oluşturan Necip Fazıl, milli şef döneminin en şedit zamanlarında 1943'te Büyük Doğu Dergisini çıkarmaya başlamış, Türklüğün ancak İslamiyet çerçevesinde değerlendirilebileceğinin altını çizen bir milliyetçiliği savunmuştur.

3. 1946-1960 DÖNEMİ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ KEMALİZM İLİŞKİSİ

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle oluşan Sovyet tehdidi Türkiye'nin Batı İttifakı içinde yer alma çabasını beraberinde getirmiştir. Bu çaba neticesinde Batı Avrupa ve ABD ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Türkiye bu ülkelerden gelen 'çok partili sisteme geçiş' baskısı neticesinde 1946'de çok partili hayata geçmiş, 1950 Seçimlerinde de CHP iktidarı sona ermiş, Demokrat Parti iktidarı tek başına iktidara gelmiştir. Bu dönemin en önemli özeliği Tek Parti Rejiminin sona ermesiyle ve çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti'nin iktidara gelişi. Bu siyasal değişim birlikte milliyetçi entelektüel ve siyasetçilerde yaşanan değişimin izlerini de görmek mümkündür.

Demokrat Parti'nin ve Türk tarihinin ilk seçilmiş Başbakanı olan Adnan Menderes'in seçim zaferi DP destekçileri arasında büyük bir sevinç yaratırken bir yandan da “acaba CHP bize iktidarı bırakır mı?” sorularını beraberinde getiriyordu. CHP, iktidarı, olması gerektiği gibi, bırakmış ve DP büyük bir Meclis çoğunluğuyla ülkeye hükümet etmeye başlamıştı. Bu Celal Bayar'ın ifadesiyle “Atatürk'ün eserini tamamlayarak demokrasiye geçiş ve Atatürk'ün davasını tam manasıyla tahakkuk ettirmek”tir (Bora & Taşkın:531). DP Hükümetleri boyunca Atatürk'ün bizzat CHP'ye milletvekili yaptığı Adnan Menderes, Atatürk'ün Başbakan atadığı Celal Bayar ve arkadaşları sürekli olarak ne kadar Atatürkçü ve ne kadar gayrı-irticai bir hareket olduklarını ispat etmeye çabalamış, Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarmış, Anıtkabir inşaatını tamamlamış ama yine de Kemalist hegemonyayı ikna edememiştir.

1950 öncesinde Türk toplumunu baştan aşağı Batılı, ultra-seküler bir toplum haline dönüştürmeye çalışan oryantalist ve pozitivist bir ideoloji olan Kemalizm, 1950 sonrasında, Demokrat Parti hükümeti ve çok partili siyasal sisteme karşı direnç oluşturan

ve hegemonyasını koruma mücadelesi veren bir bürokrat-aydın-ordu-sermaye ittifakı ile tarih sahnesinde bulunmuştur. Bu mücadelenin sonucunda, özellikle de Demokrat Parti'nin hükümeti kurmasıyla mutlak iktidarı sona eren Kemalizm'in, bugün daha çok vesayet olarak ele alınan hegemonyasını koruduğu görülecektir. Burada dikkat edilmesi gereken husus seçilmiş siyasal iktidarlara hegemonik siyasal iktidarlar arasındaki fark ve mücadeledir. Demokrat Parti ve sonraki -darbeler harici- dönemlerde daha çok ekonomik politikalar ve yerel düzeydeki karar alma süreçleri ve hizmet politikalarıyla sınırlı olan ama çerçevesi Kemalist hegemonya tarafından çizilmiş bir resmî ideolojinin hükümranlılığındaki bir hukuk, dış politika, ordu ve sekülerizm anlayışıyla yönetilen bir ülkeden bahsedebiliriz. Kemalist hegemonyanın çizdiği çerçevenin varlığı ise ancak seçilmiş iktidarın o sınırları aşmaya teşebbüs ettiği zaman yaşanan askeri-yargısal müdahalelerle görünür hale gelmiştir. Atatürkçülük veya Atatürk sembolizmi de burada farklı siyasal program ve ideolojiler için zorunlu başvurulması gereken bir referans kaynağı olarak işlevi görmüştür. Zaten hegemonya denilen şey de tam olarak böyle bir şeydir. Görünen yüzü kadar görünmeyen ama hissettirilen yüzü ile güçlüdür.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişi hem yarattığı özgürlük ortamıyla hem de CHP ile giderek gerginleşmiş ilişkiler nedeniyle Türk Milliyetçilerinin önemli bir bölümü tarafından sevinçle karşılanmış, Atsız'a göre "Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında değil Demokrat Parti'nin iktidarı Halk Partisi'nden devraldığı 1950 Mayısı'nda kurulmuştur; ondan önceki 1923-1950 çağı gayrimeşru ve müstebit bir diktatörlük zamanıdır. Halk Partisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Müstakil Grup gibi maskaralıklarla milletin ve dünyanın gözünü boyadık zannedecek kadar da zekâdan mahrum' bir partidir" (Atsız, 1997:339.) Yine Atsız'a göre, 1950'den önce uzun yıllar bu memleketin başında serseriler hem de yabancı ve hain serseriler hüküm sürmüş, milletin sağlığını, servetini ve ahlâkını o serseriler mahvetmiştir (Atsız, 1997:96.) Demokrat Parti Nihal Atsız'a Gümüşhane Milletvekilliği teklif etmiş, Atsız ise aktif siyasetten uzak durmak istediğini belirtmiştir (Deliorman, 1978). Bu arada oluşturulan özgürlük ortamı ile Türk Ocakları yeniden kurulmuştur.

3 Mayıs 1944'te Atsız ve Türkeş'le birlikte hareket eden Osman Yüksel Serdengeçti yine bu dönemin önde gelen isimlerindedir. 1947'de çıkarmaya başladığı Serdengeçti Dergisi ile Türklük ve İslamiyet'in bütünlüğünü vurgulayan bir anti-Kemalist milliyetçi olan Osman Yüksel Serdengeçti'nin dergisi sürekli kapatıldığı için 15 yılda sadece 33 sayı çıkabilmiştir. Bu dergideki şu sözü daha sonra Türk Milliyetçiliğinin ve MHP'nin sloganlarından biri olmuştur: "Allah'tan başka kimseden korkmuyoruz. Bizler münkir değiliz. Tanrı Dağı kadar Türk, Hıra Dağı kadar Müslümanız" (Ayvazoğlu, 2001:567).

Diğer milliyetçiler gibi İbrahim Kafesoğlu da Batılılaşmadan ve Türk aydınının Batıcılığından rahatsızdır. Ama Kafesoğlu Türk Sağının genel tutumuna uygun olarak Kemalistlerle Atatürk'ü kesin çizgilerle ayırarak Atatürk'ün de kültürü muhafaza etmek isteyen bir inkılapçı olduğunu söylerken, Türk milliyetçiliğinin de milli kültüre bağlı yeni milli devletin kurumlarını oluşturmayı savunduğunu, Atatürk'ün de bunu hayata geçirdiğini iddia eder (Kafesoğlu, 1970:174).

Kendisi bir İttihatçı olan ve neredeyse kendisi haricindeki tüm önde gelen İttihatçıların Kemalistler tarafından meşru veya gayrı-meşru yollarla tasfiye edildiğini iyi bilen Celal Bayar Atatürk'e referansları yoğun bir figür haline gelmiş, Kemalizm'i merkez-sağa uyarlama bakımından kurucu bir rol üstlenmiştir (Bora & Taşkın:531). Bu sırada Demokrat Parti İslamcı ve Türkçü muhalefeti de tekeli altında tutmaya çalışmış, Milliyetçiler Derneği'ni kapatmıştır. Bu aynı zamanda taşralı ve radikal unsurların inisiyatif kazanmasından duyulan tedirginliktir (Bora & Taşkın:532). Daha önemli bir tedirginlikse bütün milliyetçi-muhafazakâr unsurların Demokrat Parti şemsiyesi ve kontrolünde toplanmasının istenmesidir.

Demokrat Parti döneminde hem İslami hassasiyeti yüksek olan hem de aynı zamanda önemli milliyetçi yayınların başında Nurettin Topçu'nun Hareket Dergisi gelmektedir. Milliyetçi, muhafazakâr entelijansiyanın da ortak paydası olabilecek fikirleriyle Nurettin Topçu İslami maneviyatı vurgulamış, fikirleri nedeniyle İzmir'e sürüldükten sonra Hareket Dergisini burada çıkarmaya başlamıştır. Topçu Türk-İslam ruhunun birlikteliğini vurgular: "Henüz yerlerde sürünen Türk-İslam ruhunu tutup da kaldıracak olan irade hayatımızdan davacı oluncaya kadar bu toprağın insanı eşyadan farksız bir varlıktır; değersizdir, itibarsızdır, hörmet görmez, onun Allah'tan bir emanet olduğu bilinmez" (Topçu, 1997:11). Yine bu dönemde Necip Fazıl'ın Büyük Doğu Dergisi de büyük ses getiren ve özellikle de milliyetçi aydınlar yer veren milliyetçi-muhafazakâr yayınlardan bir diğeridir. Necip Fazıl dönemin genç milliyetçi ve İslamcı gençleri tarafından bir idol olarak görülmeye başlamıştır.

Ünlü milliyetçi teorisyen Erol Güngör de Demokrat Parti döneminin Türk Milleti için önemli bir tarihi aşama olduğunu söyler: "İkinci Dünya Harbi'nin başında halkın ve münevverin gözüne çarpan başlıca manzara, stadyumlarda marş söyleyen delikanlılar ile Anadolu'da veremden, sıtımadan, açlık ve sefaletten, idareci teröründen kıvranan milyonlardan ibaretti...Demokrat Parti devri Türkiye'de sosyal ve iktisadi bakımdan da büyük hamlelerin yapıldığı bir devirdir" (Güngör, 1981:226-227).

Demokrat Parti bütün Atatürkçülük vurgularına, yönetici elitinin baştan aşağı seküler bir siyasal portre çizmesine ve kendi özel yaşamlarında da Batılı-seküler profile tam olarak uymalarına rağmen yine de Kemalist hegemonyanın hışımına uğramaktan kurtulamamış, iç ve dış politikada Kemalist hegemonyanın çizdiği sınırları biraz olsun bile de olsa zorlayan DP Hükümetine karşı en şedit aparatı olan ordu eliyle darbe yapılmış, Türklerin ilk seçilmiş Başbakanı ve iki Bakanı katledilmiştir. TSK'nın yakın zamana kadar (ve belki bugün de) devam eden siyasal özerkliği ona siyasal, toplumsal bir iktidar alanı yaratmış, bu iktidar 'cumhuriyetin bekcılığı' gibi sıfatlarla tanımlanmıştır (Cizre, 2001:156). Bu iktidar alanı sonradan Demokrat Parti iktidarıyla ve ona karşı olarak ortaya çıkmıştır nitekim Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak üçlüsü ordunun rakip bir siyasal iktidar odağı haline gelmemesi için özel bir çaba ve engelleme politikası yürütmüştür (Cizre:160)

4. 1960- 1980 DÖNEMİ: KEMALİST HEGEMONYA, ORDU, ANTI-KOMÜNİZM VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

1960'ta gerçekleşen 27 Mayıs Darbesi ile Demokrat Parti Hükümeti devrilmiş, Türkiye'nin ilk seçilmiş Başbakanı ve iki bakanı idam edilmiş, yeni bir anayasa yazılmış ve Türkiye'de Kemalizm bu sefer militarizmle de eklenerek Türkiye'de seçimle değiştirilmesi imkânsız tam teşekküllü bir hegemonya inşa etmiştir. Literatürde çok övgü almış yeni bir Anayasa hazırlanmış, bu 1961 Anayasası ile de bu hegemonya meşrulaştırılmış, Meclis'in üzerinde bir senato oluşturulmuş, yine hükümetlere sınırlar çizip 'had bildiren' 'Cumhuriyetin Bekçisi' ordunun kontrolündeki bir MGK kurulmuş, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması ile yargının yürütmeyi sadece denetlemesine değil ona parti kapatmalar, siyasi yasaklar gibi yollara doğrudan müdahalesinin önü açılmış, Demokrat Partililerin idamlarıyla bundan sonra Kemalizm'in sınırlarını aşmaya teşebbüs etmeyi aklından geçirecek olanlara büyük gözdağı verilmiştir.

1960 Darbesinde o dönem milliyetçilerin önde gelen isimleri olan Alparslan Türkeş, Dündar Taşer, Fethi Tevetoğlu ve arkadaşlarının yer alması, kısa bir süre sonra da darbeciler tarafından tasfiye edilmeleri dönemin önemli hadiselerindedir. Türkeş daha sonra 27 Mayıs'a katılmasının nedenini şu sözlerle anlatacak ve 27 Mayıs'ta CHP zihniyetindeki darbecileri etkisiz hale getirmek için darbeye sonradan katıldığını söyleyecekti: "Alparslan Türkeş, yatalak bir idareye karşı, fikirsiz bir hareket saydığı 1960 ihtilâlîne, başta, sırf bir fikir yönü vermek ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin ihtilâlî sömürmesine mâni olmak için katılmış fakat bu gidiş önlenemeyince uzak kalmış, Türk Milleti ve tarihinin ihtilâl kadrosuna biçtiği suçluluk dairesinin dışında kalmayı ve ibrasına nail olmayı şart bilmiştir." (Yaşlı, 2009). Tasfiye sonrası Hindistan'a sürgün edilen Türkeş, daha sonra yurda dönerek siyasete girmiş, arkadaşlarıyla CKMP'ye girmiş sonra da Genel Başkanlığı olmuştur.

Bu dönemin önemli figürlerinden Anayasa hukuku hocası Ord. Prof. Ali Fuat Başgil kendisini milliyetçi olarak tanımlarken önce Tek Parti Rejimine ve Kemalizm'e yaptığı eleştirilerle dikkat çekmiş, sonra da 27 Mayıs Darbesine karşı duruşu çıkmasıyla hakarete maruz kalmış, üniversiteden atılmış, tutuklanmış ve silah zoruyla Cumhurbaşkanlığı adaylığından vazgeçirilmiştir (Akyol, 2002:741). Ali Fuat Başgil, Atatürk'ün ilahlaştırılmasına karşı çıkar: "Mimarın dahi olsa da insandır. Ve her insan eseri olduğu gibi onun da eseri tenkide tabidir. Bunu inkâr etmek ilmi ve ilmi terakkiyi inkâr etmektir ve İslam'da içtihat kapısını kapatmak kadar, millet hayatı için tehlikelidir (Başgil, 1960:170). Ali Fuat Başgil yine dilde tasfiyeciliğe, Arapça-Farsça kelimelerin atılmasına karşı çıkmış, dilin muhafazasının millet tarihsel kökenlerinden koparılmasının öneminden bahsetmiştir.

Özellikle de 1960'ların ortasından itibaren Türkiye'de sol hareketlerin güçlenmesi ve Sovyetlerin yayılcı politikası Türkiye gündeminin ilk sıralarına 'komünizm tehlikesi'ni çıkarmıştır. Milliyetçiler için öncelikli 'öteki' artık Kemalizm'den ziyade bu sol hareketler haline gelmiştir. Özellikle de Yön Dergisi ve Milli Demokratik Devrimci olarak bilinen, Sosyalizm ile Kemalizm'i harmanlamaya çalışan gruplar yeni tür bir Sol Kemalizm'le Ortadoğu'da örnekleri görülen Baasçı bir rejim kurmak için ordudaki,

aydınlardaki ve siyasetteki unsurlarıyla harekete geçmiştir. Bu noktada da kendilerine engel olarak da milliyetçi ve muhafazakâr Türk Sağı'nı görmüşlerdir.

1960'larla birlikte ise özellikle de Soğuk Savaş döneminin konjonktürü itibariyle milliyetçiler arasında anti-komünist vurgunun ağırlık kazanmasıyla milliyetçi aydınlar ve siyasetçiler arasında İslamiyet vurgusunun arttığı, özellikle MHP'nin kurulmasıyla birlikte de daha çok ön plana çıktığı bir döneme girilmiştir. Alparslan Türkeş'in önce CKMP Genel Başkanı olması sonra da partinin MHP'ye dönüşmesi sürecinde Atsız ve benzeri Türkçü grupla görüş farklılıkları yaşanmıştır. Atsız grubu partinin sembolünün Osmanlı İmparatorluğu'nun bayrağı olan üç hilalin olmasına ve İslami vurgusu yüksek bir kültür ve tarih milliyetçiliğine itiraz etmiş, sert şekilde eleştirerek Türkeş'in MHP'sinden kopmuştur. Atsız grubunun savunduğu bozkurt bayrağı da Ülkü Ocakları'nın bayrağı olacak, amblemde hilal tarafından kucaklanmış bir bozkurt yer alacaktır (Çalık, 1995:93) O dönem Alparslan Türkeş'ten sonra gelen bir diğer Milliyetçi önder olan Dünder Taşer de bu ideolojik vurgunun sözcülerindendir: “Tarihte tek mucize vardır: Osmanlı mucizesi. Türk kanıyla İslam dininin kaynaşmasından doğan bir mucizedir” (Meriç, 1978:113) Dünder Taşer Tanzimat'la birlikte başlayan Batılılaşma sürecini yoğun bir şekilde eleştirirken Atatürk'ü farklı bir yere koymuş, Batıcı kültürel reformlarını da Türk aydınının Batı karşısındaki ezikliğine son vermek için yaptığını ileri sürmüştür. (Yılmaz, 2001:672). Bu yeni dönemle birlikte Atatürk dönemine dair eleştiriler büyük oranda geride bırakılmış, Kemalizm ile ilgili eleştiriler daha çok Atatürk sonrası döneme odaklanmıştır. Bunda komünizmle mücadelenin birinci öncelik olmasının etkisi büyüktür.

O dönemin önemli milliyetçi ideologlarından ve Alparslan Türkeş'in 9 Işık kitabında büyük etkisi olduğu iddia edilen Mümtaz Turhan'ın fikirleri milliyetçi fikir hayatında önemli bir yer tutar. Turhan'a göre III. Selim'den itibaren başlayan ve Cumhuriyetle hızlanan Batılılaşma hareketleri Batı'yı Batı yapan unsurları tespit etmekten uzak, bu nedenle de başarısız olmaya mahkumdur (Yılmaz, 2006:192). Gökalp'in hars-medeniyet ayrımı da teknik ve ilmi gelişmeyi muhafazakâr bir hars anlayışla birlikte düşünen bir anlayıştır. “Türk inkılapçılığı medeniyet konusunda muhafazakarlığı asla kabul etmez. Türkçülük ancak harsta muhafazakardır. Bu muhafazakarlık inkılapçılığa münafi değildir” (Gökalp, 1957:323). Turhan Atatürk'ün medeniyet-kültür ayrımını reddeden anlayışını Atatürk'ün ismini hiç zikretmeden eleştirmektedir (Yılmaz, 2006:195). Mümtaz Turhan ünlü ‘Kültür Değişmeleri’ kitabında ‘serbest kültür değişmeleri’ ve ‘mecburi kültür değişmeleri’ ayrımını yaparken Türk inkılabını mecburi kültür değişmeleri kategorisine koyarak eleştirir. “İstiklal ve hürriyetini muhafaza etmek isteyen her kültür (mecburi kültür değişmelerine) bir reaksiyonda bulunur (Turhan, 1987:217). “Bünyesinde aşırı değişiklikler yapmak istenen cemiyetin içinden çıkan bir zümrenin, üstünlüğüne inandığı bir medeniyetin gönüllü bir mümessili olmak üzere yeniliklere karşı gösterilen mukavemetleri kırmak, aksülamelleri bertaraf etmek maksadıyla memlekette idari mekanizme ile birleşmesi veya onu eline alıp otoriter bir rejim kurması çok muhtemeldir (Turhan, 1987:218). Turhan'ın yayınladığı ‘Atatürk İlkeleri ve Kalkınma’ risalesi “Atatürk ilkelerini” milliyetçilik ve sağ adına temellük etmeye dönük bir girişim olarak önemlidir. Burada bu ilkeleri birer ‘içtimai normlar’ olarak tanımlayan Turhan, sol Kemalizm'e karşı Atatürk'ün Milliyetçi-

Modernist kimliğini ön plana çıkardığı ve solun sahiplenmesine izin vermemeye çalıştığı da söylenebilir (Bora & Taşkın:544).

Bugün İslamcı kesimlerin bayrak haline getirdiği Sultan Abdülhamid'e karşı bazı Batılı, Taşnakçı veya Kemalist siyasetçi ve yazarların 'Kızıl Sultan' diyerek saldırmasına ilk tepki bir İslamcıdan değil bir Türkçü'den gelmiş, yazdığı "Gök Sultan" başlıklı makaleyle Sultan Abdülhamid'i savunan kişi Nihal Atsız olmuştur. (Atsız, 1966). Daha sonra bu ifadesi geniş toplum kesimleri tarafından benimsenmiştir. Aynı Atsız bütün bir Kemalist hegemonyanın bütün bir propaganda makinesinin 'hain' olarak damgaladığı Sultan Vahidettin'i ise 'talihsiz vatansever' olarak tanımlamıştır (Atsız, 2017:136).

Türk sağı için 1960'ların sonundan itibaren esas mesele anti-Kemalizm'den ziyade anti-komünizm olmaya başlamış, bu da hem ideolojik esasların hem de siyasal stratejilerin buraya yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bunun bir parçası da söylem düzeyinde dinin görünür bir şekilde artışı şeklinde kendini göstermiştir. Tabii bu söylem düzeyindeki artış hiç gariptenmemiştir çünkü zaten Türk Milliyetçiliğinin doğasında ve metinlerinde var olan kültür ve tarih esaslı milliyetçilik anlayışının en temel unsurlarından birisi İslam dinidir. Gökalp'in Türkçülüğün ideolojik sistematiğine Türkleşmenin yanına hemen İslamlaşmayı eklemesi boşuna değildir.

1977 Seçimleri öncesi İslamiyet ve Türklüğün ayrılmaz bir bütünü oluşturduğu ve İslamiyet olmadan Türklüğün de olamayacağını vurgulanması bizzat hem milliyetçilerin hem de İslamcılarının 'üstad'ı olan Necip Fazıl ile Alparslan Türkeş'in karşılıklı beyannamelerinde tasdiklenecektir. Alparslan Türkeş'in beyannamesi hem CHP'nin ideolojisine, hem 27 Mayıs Darbesine hem İslam karşıtlığına hem de Batıcı Kemalist modernleşmesine itirazlardan ve Türk-İslam vurgularından oluşmaktadır:

“TÜRK MİLLETİNE BEYANNAME

1 - Alparslan Türkeş, yatalak bir idareye karşı, fiksiz bir hareket saydığı 1960 ihtilâline, başta, sırf bir fikir yönü vermek ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin ihtilâli sömürmesine mâni olmak için katılmış fakat bu gidiş önlenemeyince uzak kalmış, Türk Milleti ve tarihinin ihtilâl kadrosuna biçtiği suçluluk dairesinin dışında kalmayı ve ibrasına nail olmayı şart bilmiştir.

2 - Alparslan Türkeş ve Partisinin dünya görüşü, ruhî muhtevaya bağlı milliyetçilik olarak metbûluğu (bağlı olunan) ruha ve tabiiliği milliyete veren bir anlayış içinde tek kelimeyle İslâm imanidir.

3 - Alparslan Türkeş ve Partisi, milliyetçiliği, içi kevserle dolu bir kâse şeklinde görür, ana kıymeti kâsede değil, kevserde bulur ve o kevserin nûrunu ışıldattığı nispette kâseye değer verir.

4 - Alparslan Türkeş ve Partisi, bugün en keskin bunalımını yaşayan insanlığa yol gösterici istikamet oklarını, Kâinatın Efendisi'nce getirilmiş ruh ve ahlâk ölçüleri olarak ilân eder ve tasarılarını, hasretlerini, her şeyini bu inanç mihrakında toplar.

5 - Dostluk ve düşmanlık kutuplarımızı tâyinde kıstaslarımız şudur ki: Ferd, zümre, sınıf ve makam olarak her kim ve her ne olursa olsun, Hakk'ın düşmanları düşmanımız, Hakk'ın dostları dostumuzdur. Türk Milletinin maruz bulunduğu derin bunalımın tarihî gelişmesi bakımından yöneticilerin Türk Milletinin dert ve ızdıraplarının sebeplerini teşhis edemediklerini, tedbir ve çarelerde revizyona tabi tutamadıklarını ve taklitçi kaldıklarını görüyoruz. Türk'ün ruh köküne inmeyen ve bağlanmayan her tedbirin temelsiz kalacağı inancındayız. 1977 seçimlerinin eşliğinde,

başta milliyetçi, mukaddesatçı Türk gençliği bulunmak üzere, Alparslan Türkeş ve Partisinin hüviyeti bu satırların ifade ettiği derin manalardan ibarettir.

Alparslan Türkeş MHP Genel Başkanı” (Yaşlı, 2009).

Bu beyannameye dönemin öncü entelektüeli Necip Fazıl aynı coşkuyla cevap vererek MHP ve Türkeş’e destek beyannamesi yayınlamıştır:

“MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in "Türk Milletine Beyannamesi"ni okudum. Pılı-pırtı odalarının raflarında dizili, kapağı arkasına devrik ve içi boş, hattâ süprüntü dolu teneke konserve kutuları halindeki partiler arasında, bugünden itibaren MHP, nazarımda bambaşka bir mana ve hüviyet sahibidir. Onu, Müslümanlık ve Türklüğün gerçek hakkını vermeye namzet bir topluluk olarak anıyor ve canımın içinden selâmlıyorum. Bu beyanname, tâ Cava'daki mü'minle Amerika'daki zenci Müslümana kadar bütün İslâm âlemini ihtizaza getirecek ve oluş dâvasını temellendirecek kıymette tarihî bir hâdisedir. İdeal yumağımızın her lifini içinde saklayan bir tohum... İslâm âleminin Türkiye'den beklediği zuhur ve tecellinin tohumu...

Türkeş beyannamesinde dört ana esası, bir binanın dört direği halinde vazetmektedir:

1 - 1960 gece baskınının sorumluları arasında değildir.

2 - Posa ve kabuk milliyetçiliğinden uzak ve ruhî muhtevaya tâbi mânada milliyetçidir.

3 - Başımı dayadığı tek ruhî muhteva, yine tek kelimeyle ve bütün ölçüleriyle İSLÂM'dır.

4 - Son 150 yıllık taklit devremizin bütün sahtekârlıklarını tezgâhlayacak ve gerçek oluşu billûrlaştıracak bir tarih (revizyon)una taliptir.

Ne Mebus, ne Senatör, ne Bakan, ne şu, ne bu !.. Allah'ın bana biçtiği manevî makam ve memuriyeti bunlardan hiçbiri tercüme edemez. Bu bakımdan en canhıraş ihlâs ve hasbîlik kürsüsünden haykırıyorum: 40 yıllık mücadele ve yepyeni bir gençlik inşası hayatımda, bugün, bu beyannameden, bu beyannamenin sahibine ve partisine taktığı şeref ve mesuliyet bâzubendinden sonra, artık, emin olmaya yakın bir ümid nefesi alabilirim. 150 yıldır her gün biraz daha artıcı bir hasretle kurtarıcısını bekleyen Türk Milletine "beklediğin geliyor!" müjdesini vermenin ilk ümid günü bu tarihî ândır. "Emin olmaya yakın ümid" ışığının çaktığını gördüğüme ve bu ışığı nice defa hayâl edip de karanlıklara düştüğüme göre, bundan böyle yeni inkisarlar tahammülü kalmayan yanık yüreğimi, dâva yolunda en küçük istikamet hatasına razı olmaz bir hassasiyetle bu beyannamenin halkaladığı sıcak avuçlara bırakıyor ve 40 yıllık emeğimin semeresini bu çevrenin aksiyoncu ruhundan bekliyor ve istiyorum! İçî alev alev müslüman, dışı pırıl pırıl Türk ve içi dışına hâkim, dışı içine köle, yeni Türk neslinin maya çanağı olmak ehliyeti hangi toplulukta olsa ben oradayım. Allah'ın inayeti ve Resûlünün ruhaniyeti bu yoldakilerin üzerinde olsun!..

Necip Fazıl” (Yaşlı, 2009).

Beyannamelerde de görüldüğü üzere Türklük ve İslamiyet eşdeğer ve ayrılmaz bir bütünün parçaları olarak görülüyor, 27 Mayıs Darbesi ve CHP eleştiriliyor, Kemalizm'in 'laiklik kaygıları'na meydan okurcasına yoğun bir İslami söylem ortaya çıkıyordu. Alparslan Türkeş'in 27 Mayıs'a CHP ve o zihniyettekilerin iktidarı ele geçirmesine engel olmak için sonrada katılmış olduğunu açıklaması Türkeş'in Kemalizm ve militarizmle olan fikir ayrılığını vurgulaması bakımından önemlidir. Aynı zamanda beyannamelerde hem Türkeş'in hem de Necip Fazıl'ın İslamiyetsiz bir Türklüğün olamayacağına dair vurguları da yine Kemalizm'le olan çok temel bir Türklük tanımını ayırımı vurgulaması bakımından önemlidir. Bu noktada 1969 Kongresi'nde Atsız ve grubunun İslamiyet'in

milliyetçilikte çok fazla vurgulanmamasını istediği ve Türkiye’le aralarındaki en derin ideolojik ayrımın bu noktadan kaynaklandığı hatırlanabilir. Aynı şekilde Müslüman toplumlar arasında da ‘İslam’ın bayraktarı’ gibi misyonun Türklere atfedildiği sık sık bu milliyetçilik anlayışında vurgulanmıştır. Yine bu dönemin komünizmle mücadele ortak paydasında buluşan Türk Sağ’ının farklı gruplarını bir araya getirecek bir şemsiye söylemine sahip olduğu da anlaşılabilir.

Yine 1970’lerin hem dünya çapında hatırı sayılır akademisyen kimliği hem de fikirlerinin milliyetçi çevreleri etkileyebilmesiyle en önemli milliyetçi aydınlardan biri Erol Güngör’dür. Milliyetçilik anlayışını, tıpkı hocası Mümtaz Turhan gibi, sosyoloji ve sosyal psikolojinin kavramları ve kuramlarıyla bina eden Güngör, Kemalizm’e özellikle de Batıcılığın dolaylı yoğun eleştiriler getiriyor, Türklerin millet haline gelişlerinde ve oluşturdukları yüksek kültür ve medeniyette Selçuklu-Osmanlı geçmişinin altını çiziyor, muhafazakâr bir milliyetçilik anlayışının yanı sıra milliyetçiliğin doğal bir prensibi olarak gördüğü demokrasi kavramının önemini altını çiziyordu. “Milliyetçilik milli hakimiyet manasına geldiği için demokrasi onun vazgeçilmez bir parçasıdır (Güngör, 1993:373). Erol Güngör başörtüsü yasağını eleştirirken, gelişmiş ülkelerdeki hürriyetlerin Türkiye’de olmamasına çok üzülür (Güngör, 1982:79).

Dönemin hem milliyetçileri hem de İslamcılarının ‘ustad’ı olan Necip Fazıl’ın dergisinin adının “Büyük Doğu”, sloganının da “çöken Batı’ya karşı bir medeniyet alternatifi” olması çok şey anlatır. Yine önde gelen Milliyetçi - İslamcı fikir adamlarından Nurettin Topçu da temel davasını “Batı’ya benzememe” olarak tanımlar (Topçu, 1998:11). Nurettin Topçu “kültürün medeniyeti durdurması” lazım geldiğini söyleyerek kültür-medeniyet ayrımına işaret eder ve esas olanın kültür olması gerektiğini vurgular (Öğün, 1992:115). Yine dönemin milliyetçilerinin içinde yer alan Seyyid Ahmed Arvasi de ‘Türk İslam ülküsü’ne vurgu yapmış, dönemin MHP’sinin sloganları arasında “Kanımız aksa da zafer İslam’ın”, “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman” ve “İslam ruhumuz, Türklük bedenimiz” gibi sloganlar ön planda olmuştur.

Türkeş’in 27 Mayıs döneminden beri arkadaşı olan Ahmet Er ‘Muhammedi nizam’dan bahsederken onun “Türklük gurur ve şuuru, İslam ahlak ve fazileti” sözü MHP’nin sloganı olmuştur. Türkiye’le anlaşmazlığa düşen Muzaffer Özdağ ve diğer Kemalistler beklendiği üzere MHP’den tasfiye edilmiştir. Bu dönemde Tek Parti benimsenmez, Kemalizm’e referanslar yoktur, Atatürk’e ise “Türk milliyetçisi” olarak saygı gösterilir (Akyol, 2001:747).

Milliyetçi aydın, siyasetçi ve sempatizanların odak noktası anti-komünist mücadele oluşturur. MHP bu dönemde Süleyman Demirel’in Başbakanlığında, AP, MSP ve CGP ile iki defa Milliyetçi Cephe hükümetinde koalisyon ortağı olarak yer almış, Türkiye bu dönemde Başbakan Yardımcılığı görevi yapmıştır.

Diğer yandan 1980 öncesinde Türkiye’nin her yanını saran sağ-sol çatışmaları sarmış, ülke sokak sokak, mahalle mahalle kamplaşarak adı konmamış bir iç savaş yaşamaya başlamış, ülkücüler bu dönemde sokak mücadelesinin bir tarafı olmuştur. Bu dönemdeki çatışmalarda sağdan ve soldan binlerce kişi hayatını kaybetmiş, bu şiddet ortamı 12 Eylül 1980 Darbesine kadar devam etmiştir.

5. 1980 SONRASI DÖNEM: DARBE, MÜDAHALELER, SİYASİ YASAKLAR KISKACINDA TÜRK MİLLİYETÇİLERİ

12 Eylül 1980’de yine alışıldığı üzere Türkiye bir askeri darbeye daha uyanmış, darbenin lideri General Kenan Evren’in ifadesiyle “...gittikçe etkisi azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak, kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak” zorunda kaldıklarını ifade etmişti. Darbe sonrası açılan davalarda sağdan ve soldan idamlar gerçekleştirilmiş, yaygın bir işkence çarkı kurulmuş, yüzbinlerce insan fişlenmişti. Bu zulme tabi olanlar arasında binlerce Türk Milliyetçisi de bulunmaktaydı.

Darbecilerin 1961 Anayasasının girişinde, Milliyetçi-muhafazalar kesimin benimsediği ‘Türk Milliyetçiliği’ ifadesini 1981 Anayasası’nın ‘Atatürk Milliyetçiliği’ olarak değiştirmesi yalnızca bir absürdizme yol açmamış aynı zamanda tepki de yaramıştır. Burada bir milletle değil de bir tarihi şahsiyetle tanımlanan bir milliyetçilik türü gibi bir garabete tarihte ilk kez rastlanmıştır. Dahası burada ki değişimle kastedilen ise dış Türkleri ve ecdad topraklarını sınırın ötesindeki herhangi bir sıradan toprak veya halk konumuna indirgeyen, mevcut sınırlarla kısıtlı bir vatan ve millet anlayışı olduğu kadar Batıcı bir dış politika pasifizmini de işaret etmektedir.

12 Eylül bir karabasan gibi milliyetçi hareketin üzerine çökmüş, Türkeş ve ülkücüleri için büyük bir travmaya sebep olmuştu. CHP, AP, MSP ve MHP kapatılmış, liderleri hapse atılmış, meclis kapatılmıştı. Hapse atılan liderler arasında Alparslan Türkeş de vardır. O dönem 12 Eylül’ün kurduğu darbe mahkemelerinde Alparslan Türkeş’in ve Nevzat Kösoğlu’nun duruşmalar esnasında hegemonyaya meydan okuyan tavrı ve cesaretli konuşmaları hatırlardadır. Yine partisinde görevli, üye, taraftar binlerce kişi de hapselere konmuştur. Darbeden bir süre sonra siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesi sonrası Türkeş’in talimatıyla MÇP (Milliyetçi Çalışma Partisi) kurulmuş, hapisten çıkması ve 1987’de siyasi yasakların referandumla kaldırılmasıyla MÇP’nin başına geçmiştir. MÇP’nin Türk Siyasetinde ve TBMM’de önemli bir aktör olarak tekrar var olması ise 1991 Seçimleri ile olmuştur. 1980 Öncesinde iki kez birlikte Milliyetçi Cephe Hükümeti kurdukları Millî Görüş geleneğinden gelen İslamcı siyasi parti Refah Partisi ile seçim ittifakı ile mümkün olmuştur.

Bu dönemde 1980 Darbesinin travması sebebiyle milliyetçiler arasında hareketten kopmalar yaşanacak özellikle bazı İslami grupların bu dönemde etkisi artacaktır. 1980’lerin milliyetçileri arasında tıpkı daha önce sol hareketlere benzer şekilde fraksiyonlaşma eğilimleri baş göstermeye başlayacak, ilk fraksiyon ayrımı 1992’de hareketin gençlik lideri Muhsin Yazıcıoğlu’nun partiyi artık yeterince muhafazakâr bulmaması sebebiyle kopmasıyla yaşanacaktır. Burada partiye yönelik örtülü bir ‘sistem partisi’ eleştirisi de bulunmakta, bu ‘sistem’ imasından ise daha çok Kemalizm anlaşılmaktadır.

Yine bu dönemde milliyetçi fikir hayatında 1983’te hayatını kaybedene kadar Erol Güngör’ün fikirlerinin önemli etkisi bulunmaktadır Yakın dönem Türk Milliyetçisi fikir hayatında anti-Kemalist karakteri ile ön plana çıkan isim Güngör’dür. Entelektüel

şahsiyeti ve fikirleri üst düzey olmasına rağmen entelektüel derinliğinin tersine isminin milliyetçiler dışında çok duyulmamış olması bir kültürel hegemonya meselesi olarak görülebilir: “Türkiye’de hala dindarlık, bir kimsenin münevver tabaka arasına girmesine büyük bir engel teşkil etmektedir. Türk münevverlerine göre din ancak geri kalmış halk kitlelerinin kültürünü temsil eder; münevverin vazifesi bu kültürün bir üyesi olmak değil, fakat onu ortadan kaldırmaya bile onu ıslah etmek, modernleştirmektir. Bu yüzden halk dindar, münevver din reformcusudur” (Güngör, 1990:39).

Güngör bu dönemde de Kemalizm’i eleştirmekten geri durmaz: “Çağdaş medeniyet denince daha ziyade laiklik ve pozitivizmi anlayan, daha önceki sıkıntıların esas amilini Osmanlı klerikalizminde, Arap harflerinde, feste bulan bir düşüncenin, sanayi medeniyeti üzerinde daha fazla durması beklenemezdi” (Güngör, 1992: 41). Güngör Osmanlı dönemi ıslahat hareketlerinin Türk cemiyetinde eksik olan tarafları tamamlamaya dönük hareket ettiğini, Cumhuriyet döneminde ise kültür ve medeniyet değişiminin amaçlandığını söylemiştir (Güngör, 1992: 40). Güngör ekonomik ve teknolojik modernizm sonucunda bunun geldiği coğrafyanın kültürel unsurlarının gelmesinin görülebileceğini söylemiş, Kemalist modernleşmede ise ekonomik ilerlemenin veya teknolojinin gelmesinin söz konusu olmadığı halde kültürden çok şeyin gittiği anlatmaktadır (Güngör:46).

Ahmet Kabaklı gibi edebiyatçılar ve Nevzat Kösoğlu gibi fikir adamları da bu dönemde milliyetçiler içerisinde etkili olmuş, yazdıklarıyla açık bir şekilde Kemalizm’i eleştirmiş, milliyetçilik-Kemalizm ayrımı üzerinde durmuşlardır. Genç nesil milliyetçilerden önemli bir aydın grubu ise o dönem Türk Sağı için ciddi bir entelektüel atılım olan Türkiye Günlüğü Dergisi etrafında buluşmuş, milliyetçi bir modernleşme, sivil toplum ve demokratikleşme vizyonunu ortaya koyacak yeni bir entelektüel gelenek oluşturmuşlardır. Türkiye Günlüğü Dergisi 1989 Nisan Ayındaki ilk sayısının giriş yazısı bu anlamda bir manifesto niteliğindedir (Türkiye Günlüğü, 1989;3).

Aydınlar Ocağı, 12 Eylül Yönetiminin de müsamahasıyla yine dönemin önemli milliyetçi merkezlerinden biri olacaktır. Bu isimlerin ve çevrelerin en büyük özeliği büyük oranda Kemalizm’e eleştirel olan isimlerden oluşmasıdır. Bu dönem ön plana çıkan entelektüellerden biri olan Ahmet Kabaklı da yine Kemalizm’e sert eleştiriler getirmekten geri durmaz: “Türk’ün hâkim ruh ve fetih zihniyetine aykırı olarak fethedilme ve yutulmanın zilleti” (Kabaklı, 1990:15). Ahmet Kabaklı Türk aydınını Batı’nın Türkiye’ye karşı Türkler arasından devşirdiği yeniçeriler olarak tanımlar (Kabaklı:361).

1995 Seçimleri ile birlikte MHP barajın altında kalırken, MHP’nin bir önceki seçimde seçim ittifakı yaptığı Refah Partisi’nin birinci Parti olması ve DYP ile kurduğu koalisyon hükümetiyle Türkiye yeniden Kemalist hegemonya ile seçilmiş iktidarlar arasındaki mücadelenin sahnesine dönüşüyordu. Tek Parti döneminden ve 27 Mayıs Darbesinden miras kalan Kemalist müdahaleciliğin ordu, yargı, medya, bürokrasi, aydınlar ve sermaye eliyle yürütüldüğü ve nihayetinde 28 Şubat 1997’deki MGK Kararları ile hükümetin düşürülmesiyle sonuçlanacak 28 Şubat Dönemi yaşanmıştı. 28 Şubat Türkiye’nin muhafazakarlarında büyük bir travma yaşatmış, kendilerini inanç ve kültürlerinden dolayı ikinci sınıf vatandaş hissedilen bir toplum kesiminin içerisinde

kuşkusuz muhafazakâr değerlere sahip milliyetçiler de bulunmaktadır. Aynı MGK Kararlarında, Kemalist militarizm tarafından “aşırı Türk Milliyetçileri ve ülkücü mafya” ‘Milli Güvenliği tehdit eden gruplar sıralamasında’ kendisine üçüncü sıradan yer buluyordu (Hürriyet, 26.10.2005).

28 Şubat Dönemi MGK toplantılarında milli tehdit sıralamasında birinci sıraya İslamcılığın, ikinci sıraya bölücü terör örgütü PKK’nın, üçüncü sıraya ise ülkücülüğün yerleştirilmesi Türk sağının nasıl bir konuma sokulduğunun da önemli bir göstergesidir.

Bu dönem Kemalizm’in tekrar Türk siyasetinde bütün aparatlarıyla mutlak iktidar olduğu bir dönemdir. Tek Parti ve darbe dönemlerinin ardından yine Atatürk sembolizmi üzerinden mutlak bir iktidar ve baskı aracına dönüştüğü, bütün siyasi hareketlerin zorunlu olarak bir şekilde referans vermek zorunda kaldığı bir fikirler bütünü halinde hegemonyasını tahkim ettiği bir dönem olmuştur.

1999 Genel Seçimlerinde de gündemin ilk sıralarını 28 Şubat Dönemi oluşturmuş, Alparslan Türkeş’in vefatıyla Genel Başkanlık koltuğuna oturan Devlet Bahçeli yönetimindeki MHP’nin Seçim Beyannamesinde demokrasi, haklar ve hürriyetler vurgusu yapılırken, meydanlarda başörtüsü sorununun çözüleceği, din ve vicdan hürriyetinin sağlanacağı vadedilmiş, seçim sürecinde de Refah Partisi’nin 28 Şubat’a karşı yeterli direnci gösteremediği söylenmiş, Refah Partisi’nin kapatılması sonrası onun yerine kurulan Fazilet Partisi erkeklik-ürkeklik polemiği yaşanmıştı. Seçim sonucunda MHP tarihinin en yüksek oyuyla iktidarın iki büyük ortağından biri olmuştur.

1999’da hükümetin büyük ortaklarından olan MHP’de pek çok sağ parti seçeneği varken DSP ile koalisyon kurulması, Rahşan Ecevit’in ve sol medyanın sert ifade ve suçlamalarına rağmen bunda ısrar edilmesi, hükümet kurulduktan sonra da gençliğinden itibaren ülkücü hareketin içinde yer almış isimler yerine çoğunlukla merkez-sağdan, merkez-soldan gelen, politik yönüyle o güne kadar dikkat çekmemiş bürokrat ve siyasetçilere yer verilmesi, Bakan yapılması MHP’nin hegemonyanın sınırlarını zorlamak istemeyişi olarak okunabilir. Dahası hükümet ortağı olmasına rağmen bu dönemde 28 Şubat Döneminde genel olarak bütün Türk sağını rencide eden Kemalist-darbeci vesayet politikaları ve uygulamalarına karşı MHP’nin yeterli bir söylem ve politika geliştirmediği algısı oluşmuştur. Ayrıca bu hükümet süresince o dönemin Genelkurmay Başkanı tarafından hükümete ve meclise adeta ‘had bildirmek’ amacıyla söylenen “28 Şubat 1000 yıl sürecek” ifadesine karşı çıkıldığını söylemek zordur (Habertürk, 28.02.2012). Bütün bunlar milliyetçilik fikrinin Fransız Devrimi’nden beri süregelen ve Millî Mücadele Döneminde 1.Meclis tarafından da uygulanan “milli egemenlik” prensibinin çiğnenmesi anlamına gelmesine rağmen buna ses çıkarılmamış demektir ve bu çelişkili bir durum olarak değerlendirilebilir. Belki buna ses çıkarılmamasında o dönemin Türkiye’sinin sivil toplumu ve demokratikleşmesi henüz gelişmemiş, daha yeni bir darbeden çıkmış bir ülke oluşunu hesaba katarak değerlendirmek daha hakkaniyetli bir değerlendirme olabilir. Ama bunlar tabanda tepki yaratmış, Öcalan’ın idamının ertelenmesi, Başörtüsü ve katsayı sorununun çözülmemesi ve 2001 kriziyle birlikte milliyetçi-muhafazakâr oyların önemli bir bölümü yeni kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)’ne kaymış, MHP 2002 Seçimleri ile baraj altı kalmıştır. Türk Milliyetçilerinin eline demokrasi tarihinde ilk kez gelmiş tarihi bir iktidar imkânı böyle sona ermiştir.

6. 2002'DEN GÜNÜMÜZE MİLLİYETÇİLİK-KEMALİZM-MUHAFAZAKARLIK-LİBERALİZM ETKİLEŞİMLERİ

2002 Sonrası Türkiye AK Parti iktidarlarının kesintisiz bir şekilde devam ettiği ve Recep Tayyip Erdoğan liderliğinin damga vurduğu bir Türkiye'dir. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı sırasında Türkçülüğün ideoloğu Ziya Gökalp'in şiirini okuduğu gerekçesiyle hapse atılan ve siyasi yasak getirilen Erdoğan, büyük seçim zaferleri ve Türk Sağının tabanı üzerindeki karizmatik liderlik etkisi ile üst üste Başbakan ve 2014'ten sonra da Cumhurbaşkanı olarak Türk siyasal tarihine damga vuracaktır. Bu sırada MHP Meclis dışı muhalefet yürütmüş, İslamcı gelenekten gelen ama geleneğin içindeki reformist kanadı oluşturan ve sonra da iktidarla birlikte neoliberal-muhafazakâr bir parti olarak AB ve ABD ile iyi ilişkileri ve etnik topluluklarla ilgili açılım süreci izleyen AK Parti'ye karşı sert bir muhalefet yürütmüş, bu muhalefet 2015 yılına kadar devam etmiştir. MHP bu süreçte yaşanan 27 Nisan E-Muhtırasına karşı çıkmamış, parti kapatma davasını eleştirmiş ama sert tepkiler vermekten kaçınmıştır.

Diğer yandan 2007 yılında eşinin başörtülü olması nedeniyle Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığının Meclis yeter sayısına ulaşıldığı halde 367 kararı ile engellenmesi ve Genelkurmay tarafından verilen 'E-Muhtıra' sonucunda 2007 yılında seçime gidilmiş, AK Parti yeniden tek başına iktidara gelirken MHP Meclis'e dönmüştür. Kemalist vesayetın yargı eliyle yaptığı bu müdahaleye karşı ise MHP Meclis'e girip milletvekili katılım sayısını 367 yeter sayısına ulaştırarak Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığının önünü vesayetın müdahalelerini boşa çıkararak açmıştır. MHP'nin bu tavrı Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından önemli bir adım olarak tarihe geçmiştir.

Aynı şekilde 2008 yılında başörtüsü sorununun çözümü için Meclis'te 411 oyla birlikte irade ortaya koyan AK Parti ve MHP Kemalist Hegemonyanın yargı aparatının ördüğü duvara çarpmış, Anayasa Mahkemesi hukuksuzca yasamaya müdahale ederek Meclis iradesini engellemiştir. Bu dönemde aynı hegemonyanın medya devi olan Hürriyet Gazetesi de "411 El Kaosa Kalktı" manşetiyle çıkmıştır (Hürriyet, 10 Şubat 2008). MHP ise yine buradaki tavrıyla milliyetçi ve demokrat bir duruş sergilemiş, etkisi 2009 Yerel Seçimlerindeki oy artışında da görülmüştür.

Kemalist hegemonyanın yargıdaki vesayetini ortadan kaldırmak üzere önerilen Anayasa değişiklikleri ile ilgili referandumda MHP'nin CHP ile birlikte hareket etmesi milliyetçi çevrelerde büyük tartışmalar yaratmış zaten hali hazırda MHP'yi Kemalist ulusalcılığa kaymakla eleştiren, demokrasi, sivil toplum vurgusu yapan ve Kemalist – Militarist Hegemonyayı eleştiren Türkiye Günlüğü çevresindeki milliyetçi entelektüeller ve Nevzat Kösoğlu gibi aydınların MHP'den kopuşu görülmüştür.

AK Parti'nin iktidar olduğu bu dönemde Kemalist hegemonya ile ilişkili çelişkili pozisyon alan MHP'nin yanı sıra özellikle genç-kentli milliyetçiler başta olmak üzere Türk Milliyetçiliğinin önemli bir bölümünde başlangıcından beri var olan milliyetçi-muhafazakarlık yerini Kemalist ulusalcılığın ideolojik, kültürel ve söylemsel hegemonyasının asimile edici özelliklere görülmeye başlamış, Kemalist gazete, yazar ve sosyal medya figürlerinin etkisi altında kalınmış, milliyetçiler içinde ideolojik tartışmalar ve bölünmeler artmıştır. Bu bölünmede milliyetçilikten Kemalist ulusalcılığa kayan

gruplar ise daha sonra kurulacak ve CHP ile iki kez seçim ittifakı yapacak olan İyi Parti'ye katılacaklardır.

Bu dönemin önemli bir özeliği de Avrupa'yla paralel bir şekilde neoliberalizmin Türkiye'de güçlendiği özellikle sol liberal aydınlar üzerinden yeni bir tür Batıcılık olarak karşımıza çıktığı bir dönem olmasıdır. 28 Şubat travmasının da etkisiyle, Avrupa Birliği ve ABD'nin tüm isteklerini yerine getiren, etnik ayrılıkçılığa prim veren bu anlayış kendisine de engel olarak milliyetçileri görmüş, sol-Kemalist akımlarla birlikte milliyetçilere yönelik ağır eleştiriler ve aşağılamalar başlamıştır. Milliyetçiler ise bu konularda taviz vermemiş ama milliyetçi düşünce çevrelerinde entelektüel ve ideolojik nitelik bakımından derinlikli cevaplar üretmekte de çok başarılı olunamamıştır.

2013 Gezi Kalkışmasında MHP kesin olarak bu kalkışmanın karşısında yer almıştır. Daha önce Fetullahçı Terör Örgütüne (FETÖ) karşı hep çok net tavır almış MHP'nin 17-25 Aralık FETÖ Kumpaslarında aynı net milli ve demokratik tavrı aldığını söylemek zordur. 2014 Yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde CHP ile aynı çatı adaya oy verilmesi ile devam eden bu hegemonya ile daha uyumlu MHP çizgisi ortaya çıkmış ve seçim sonuçlarından da anlaşılacağı üzere bu tabanda kabul görmemiştir. Özellikle de o dönem devlet kurumları ve hükümet tarafından yürütülen çözüm sürecine karşı oluşmuş tepkilerin de etkisiyle sert bir muhalefet yürütmüştür.

7 Haziran 2015 Seçimlerinde AK Parti ile koalisyon hükümeti kurmayı reddeden MHP, CHP-HDP (Halkların Demokratik Partisi) ortaklığına da yanaşmamıştır. Bunun üzerine 1 Kasım 2015 Seçimlerinde AK Parti ile koalisyon yapılmamasına tepki gösteren MHP seçmeninden önemli bir oranda seçmen AK Parti'ye oy vermiş, AK Parti'yi tekrar tek başına iktidara taşımıştır.

2016 Yılı'nın 15 Temmuz'unda Türkiye bir darbe girişimi ile karşı karşıya kalmış, adını 'Yurtta Sulh Konseyi' koyan, darbe metni ve söylemleriyle kendini Kemalist göstermeye çalışarak zayıflamaya yüz tutmuş Kemalist vesayet ile kendini meşrulaştırmaya çalışan FETÖ bağlantılı cunta ülke yönetimine el koymak üzere harekete geçmiş, MHP Lideri Devlet Bahçeli ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın karşı duruşu ve sokaklara çıkan Milliyetçi-Muhafazakâr kitlenin gösterdiği mücadele ile yenilgiye uğratılmıştı. Bundan sonra hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. MHP tankların, F-16'ların karşısında bağımsızlık ve demokrasisini korumuş bir milliyetçi halk direnişine kulak vererek, 15 Temmuz gecesi sokaklarda kurulan ittifakı partiler düzeyine taşımıştı (Bilgin, 2017). MHP'nin ve Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin bu tavrı tarihi önemde bir tavidir.

15 Temmuz'da sokaklarda kurulmuş olan ve adı Cumhuriyet İttifakı olan AK Parti-MHP ittifakı ile, daha önce Türkeş'in 9 Işık Kitabında "Tek başkan, tek meclis" diyerek savunduğu Başkanlık Sistemine geçişe öncülük eden MHP, sonra da 24 Haziran 2018'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı desteklemiştir. Burada Türkeş'in açık sözlerine rağmen bu referanduma karşı çıkan bir kısım MHP'li ise daha sonra partiden kopuş aşamasına gelmiştir.

Bu süreçte de daha önce belirttiğimiz üzere Kemalist hegemonyanın kültürel, ideolojik ve söylemsel asimilasyon gücünün etkisinde kalarak Kemalist-Ulusalçılığa

kayan milliyetçilerle ana akım, geleneksel Türk Milliyetçileri arasındaki ayrım kendini İyi Parti - MHP bölünmesi olarak göstermiştir. Bu kopmalar sadece parti düzeyinde kalmamış, milliyetçi kimliğiyle bilinen pek çok kişinin Kemalist söyleme sahip olmaya başladığı, bu sembol ve sloganlarla kendini ifade ettiği görülmüştür. Entelektüel düzeyde ‘milliyetçi’ olarak bilinen entelektüellerin bu dönemde milliyetçiliğin evrensel ve tarihsel eksenine dayalı olarak yeni bir dil inşa edemediği ve önemli ölçüde Kemalist hegemonyanın diline teslim olduğu, bunun bir asimilasyon sürecine dönüştüğü ve bunun sonucunda da Kemalizm’in etkisine giren bu grupların MHP’den koptuğu söylenebilir. Daha önce Türkes döneminde iki kez MSP ile hükümet kurulması veya 1991’de RP ile seçim ittifakı yapılması böyle bir kopuşa sebep olmazken 2016 sonrası Türkiye’nin işgal girişimine maruz kaldığı bir süreçte AK Parti ile kurulan ittifaklara gösterilen tepki ve bunun sonucunda CHP ile ittifak yapacak bir noktaya gelmesi ancak bu ideolojik dönüşümle açıklanabilir. Bu, günümüzde daha çok milliyetçilik-ulusalcılık ayrışması üzerinden okunabilecek bir ayrışmanın parçasıdır.

Sonuç

Bu çalışma Türkiye’de hükümetlerin, meclisin, siyasi partilerin ve ideolojik akımların üzerinde bir hegemonya inşa etmiş ve çeşitli aparatlarıyla (ordu, yargı, bürokrasi, aydınlar, sermaye ve medya) bu hegemonyayı yeniden üreterek bir militarist-bürokratik tahakküm geleneği oluşturmuş olan Kemalizm ile Türk Milliyetçiliğinin önde gelen fikir adamları ve siyasetçilerinin ilişkilerini tahlil etmeyi amaçlamış, çatışmaları, mücadeleleri ve uzlaşmaları tarihsel dönemler itibariyle incelemiştir. Milli Mücadele döneminde, Türk milli-devletinin kuruluş süresince ve hemen sonra büyük oranda bir mutabakat zemini varken ve bir siyasi-ideolojik farklılaşma yaşanmamışken, Batıcı kültür devrimleri, Turancılığın terk edilmesi, Dış Türklerle ilgilenilmemesi, demokrasi yoksunluğu, resmi Türk tarih tezi ve sert, pozitivist sekülerleşme hamleleri gibi yeni politikalar bütününe ortaya çıkarması Kemalistler ile Türkçüler arasında net bir fikir ayrılığı ortaya çıkarmış, milliyetçi bir muhalif entelektüel/ aksiyoner grup tarih sahnesine çıkmıştır. 3 Mayıs 1944 hadiseleri ile zirveye çıkan çatışma Tek Parti döneminin bitişiyle farklı bir evreye girmiştir. Kemalizm’e muhalefet eden milliyetçiler arasında başı çeken isimler Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Ahmed Ağaoglu, Fuad Köprülü, Yahya Kemal, İsmail Hami Danişmend, Rıza Nur, Necip Fazıl ve Mehmed Akif gibi fikir adamları ile Alparslan Türkes, Fethi Tevetoğlu, Osman Yüksel Serdengeçti, Reha Oğuz Türkkkan, Nejdet Sancar gibi aksiyon adamları başı çekmiştir.

Kemalizm’e olan muhalefet Tek Parti Döneminin bitişiyle yumuşamış, 1960 sonrası ise anti-komünizm milliyetçi fikriyata damgasını vurmuştur. Buna rağmen bu dönemlerde metinlere ve politikalara bakıldığı zaman Kemalizm’e olan eleştirilerin, yine büyük oranda Kemalizm’le harmanlanmış sol gruplara karşı da kullanıldığı görülecektir. Askeri darbelerin Kemalist hegemonyanın aparatları olarak üst üste kullanıldığı bu dönem aynı zamanda Türk Milliyetçilerinin de hem sol ile girilen sokak mücadeleleriyle hem de askeri darbeler neticesinde kayıplar verdiği, büyük travmalar yaşadığı bir dönemdir.

1980 Sonrası dönemde de bu travmatik süreçten sonra toparlanmaya ve Soğuk Savaş sonrası dönemin yeni konjonktürüyle karşı karşıya kalan Türk Milliyetçiliği ideolojik ve söylemsel git-gellerle yaşamıştır. Kemalist hegemonyanın militarist askeri müdahaleleri ile Türk siyasetini baskı altına aldığı 1990'lı yılların da milliyetçi siyasete etkisi olmuş, sağ kitlenin İslamcılardan beklediği Kemalist militarizmle mücadele beklentisi MHP'yi önce iktidara taşımış sonra da başka faktörlerle birleşerek iktidardan inişiyse AK Parti'nin bugüne kadar süren iktidarının önünü açmıştır.

Bugün itibarıyla fraksiyonlara ayrılmış bir Türk Milliyetçiliğinden bahsedilebilir. Kendisine 'Türkçü' veya 'milliyetçi' diyen, hem 'Atsız' hem de 'Atatürk' sembollerini tuhaf ve çelişkili bir biçimde bir arada kullanıp, siyasal dilini baştan aşağı 27 Mayıs'tan miras kalan Kemalizm üzerine kuran ulusalcı grubun ideolojik olarak milliyetçiler arasından devşirildiği görülmektedir. Bunda Kemalistlerin kültürel hegemonyasının ve söylem üstünlüğünün çoğu 1. veya 2. Kuşak kentlilerden oluşan eğitilmiş milliyetçileri etkisi altına aldığı, milliyetçi entelektüellerin çoğunun da bu hegemonya karşısında ya teslim olduğu ya da etkisiz kaldığı bir dönem yaşanmıştır. AK Parti iktidarına karşı Kemalist reflekslerle muhalefet eden, Kemalist gazete, yazar, siyasetçi ve sosyal medya figürleriyle hareket eden hatta milliyetçilerin 'Başbuğ'u Alparslan Türkeş'in 9 Işık Kitabındaki açık "Tek Başkan Tek Meclis" hedefine rağmen CHP ve HDP ile birlikte Başkanlık Sistemine karşı çıkan bu yeni ulusalcılaştırmış milliyetçi fraksiyonun tahlil edilip çelişkilerinin ortaya konması önemlidir. Milliyetçiler arasında yaşanan bu ayrışma Kemalist hegemonya etkisindeki kadroların asimilasyonu ve MHP'den kopmasıyla sonuçlanmış, bu asimilasyon AK Parti'nin ideolojik olarak MHP'ye çok yaklaştığı, 15 Temmuz gibi tarihi bir milliyetçi halk direnişinin ortaya çıktığı dönemlerde bile geri döndürülemediştir.

Tarihsel olarak Türk Milliyetçiliğinin, bu çalışmada da kronolojik olarak örnekleriyle birlikte sunulduğu üzere, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren geleneksel Kemalizm karşıtı ve Batıcı-oryantalist modernleşme politikalarına karşı durmuş milliyetçi – muhafazakâr ekseninden kayan bu yeni ulusalcı çizginin analizi ayrı bir çalışmanın konusudur. Sonuç olarak Türk Milliyetçilerinin önemli ve sembol figürleri daha Atatürk hayattayken Kemalistlere karşı muhalefet etmeye başlamış ve bu muhalefet günümüze kadar konjonktürel etkilerle değişerek ve zaman zaman kendi içinde farklılaşarak devam etmiştir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1969). *Atatürk Devrimi ve Yorumları*. Türk Dil Kurumu. Ankara.
- Akçura, Y. (2016). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Akyol, T. (2008). *Ama Hangi Atatürk*. Doğan Kitap: İstanbul.
- Akyol, T. (2002). *Liberalizm ve Milliyetçilik. Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Milliyetçilik*, 4, 740-42. İstanbul.
- Alp, T. (1936), *Kemalizm*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

- Atsız, N. (1997). Türkçülere Birinci Teklif, *Makaleler I*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Atsız, N. (1997). Milli Birlik, *Makaleler III*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Atsız, N. (1997). Reha Oğuz'la Tanışma', Çanakkale'ye Yürüyüş - Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferi İstanbul: İrfan Yayınevi
- Atsız, N. (1940:7). Türkler İçin Yabancı Kavimlerin Medeniyetine Sahip Çıkmaya Lüzum Yoktur.
- Atsız, N. (1941). *Dalkavuklar Gecesi & Z Vitamini*. Ötüken Yayınevi: İstanbul.
- Ayın Tarihi Mayıs, 1944, İstanbul.
- Ayvazoğlu, B. (2002). Tanrıdağı'ndan Hira Dağı'na Uzun İnce Yollar. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, 4, 541-578.
- Başgil, A.F. (1962). *Demokrasi Yolunda*. Yağmur Yayınevi: İstanbul.
- Bakirezer, G. (2002). Nihal Atsız. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınevi: İstanbul.
- Berkes, N. (2005). *Unutulan Yıllar*, (Yay. Haz.: Ruşen Sezer). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Bilgin, O. (Temmuz 2017) Bir Milliyetçi Mücadele Örneği Olarak 15 Temmuz Direnişi. *Türk Yurdu*. Sayı 359.
- Bora, T., & Taşkın, Y. (2001). Sağ Kemalizm. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Kemalizm*.
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/asiri-sag-artik-tehdit-degil-3439635>
- Cizre, Ü. (2009). Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.156-179.
- Çalık, M. (1995). *MHP Hareketi/ Kaynakları ve Gelişimi*. Cedit Neşriyat: Ankara.
- Danişment, İ. H. (1966). *Türklük Meseleleri*. İstanbul Kitapçılık: İstanbul.
- Deliorman, A. (1978). *Tanıdığım Atsız*. Orkun Yayınları: İstanbul.
- Ertekin, O. (2009). *Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Gökalp, Z. (1990). *Türkçülüğün Esasları*, Toker Yayınları: İstanbul.
- Gökalp, Z. (1986). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Toker Yayınları: İstanbul.
- Gramsci, A. (1997) *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, *Quentin Hoare* (Der.), Çev. G. Nowell Smith, New York: International Publishers.
- Güngör, E. (1981). *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*. Ötüken Yayınevi: İstanbul.
- Güngör, E. (1992). *Kültür Değişmeleri ve Milliyetçilik*. Ötüken Yayınevi: İstanbul.
- Güngör, E. (1991). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. Ötüken Yayınevi: İstanbul.
- Hürriyet. (26.10.2005). *Aşırı Sağ Artık Tehdit Değil*,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/asiri-sag-artik-tehdit-degil-3439635>

- Hürriyet. (10 Şubat 2008). 411 El Kaosa Kalktı. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/411-el-kaosa-kalkti-3439635>
- Inan, A. (1981). *A History of the Turkish Revolution and Turkish Republic*. Trans. Ahmet E. Uysal. Ankara.
- Kadioğlu, A. (1999). *Cumhuriyet İradesi, Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları: İstanbul.
- Kösoğlu, N. (2005). *Türk Milliyetçisinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*. Ötüken Yayınevi: İstanbul.
- Yazıcıoğlu, S. (23 Mart 1972). "Gökalp ve duyulmamış bir eseri". Halk Klasikleri, *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Kabaklı, A. (1990). *Temellerin Duruşması*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Kara, İ. (1986). Osmanlıcılarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması. *Tarih ve Toplum*, 30, 57-59.
- Kafesoğlu, İ. (1970). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. MEB Yayınevi: İstanbul.
- Neuman, L. W. (2004). *Basics of Social Research: Qualitative*.
- Öğün, S. S. (1992). *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*. Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Sakal, F. (1999). *Ağaoğlu Ahmed Bey*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: İstanbul.
- Tanyol, C. (1985). *Türk Edebiyatında Anılar/İnceleme ve Anılar*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Topçu, N. (1997). *Yarınki Türkiye*. Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. Yurt Yayınları: Ankara.
- Turhan, M. (1987). *Kültür Değişmeleri*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Türkiye Günlüğü, (1989). Cedit Yayınları, Ankara.
- Meriç, C. (1978). *Umrandan Uygarlığa*. Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Yılmaz, M. (2001). Mümtaz Turhan. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık*.
- Yılmaz, M. (2001). Dündar Taşer. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Milliyetçilik*.
- Ünder, H. (2001). Atatürk İmgisinin Siyasal Yaşamdaki Rolü. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, 2, 138-155.
- Üstel, F. (2017). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Yalçın, H. C. (18 Mayıs 1944). Bizde Türkçülük, *Tanin*.
- Yalçın, H. C. (19 Mayıs 1944). Turancılık Hareketi. *Tanin*.
- Yaşlı, F. (2009). *Kinimiz Dinimizdir: Faşizm Üzerine* (Vol. 225). Yordam Kitap.

Extended Abstract

This study attempts to analyze the objections and criticisms of the pioneering intellectual and politic figures of Turkish nationalism on the theses and policies of Kemalism and points out the reasons of these objections and criticisms since the very first years of the Republican period. In this analysis, Kemalism is not regarded as only a set of thoughts, also an official ideology that built hegemony over variety of ideologies, political parties, governments and transformed this hegemony into a tradition of bureaucratic-militarist dominance thanks to its apparatus of military, bureaucracy, media, judiciary and intellectuals. In this sense, the hegemony of Kemalism over other ideologies took place for Turkish nationalism as well and this process operated through the mechanisms of both struggles and challenges and also compromises and assimilation. In this article, the views of anti-Kemalist, Turkish nationalist intellectuals on Kemalism and its basic ideological components i.e. cultural Westernization, nation-state, new official history writing, anti-Turanism and authoritarian positivist secularism are explored chronologically by analyzing periodic changes and the conjunctural impacts. As the components of the conjunctural impact, political alliances, coups, judicial interventions, new streams of thoughts and the developments in the World affected the positions of nationalists and determined the shape of conflicts, struggles and compromises. The history of the differentiation of Turkism and Kemalism, and the social and political axis of this differentiation is discussed by analyzing the discourses of the political and ideological pioneers of Turkish nationalism. In this frame the ideas and discourses of nationalist intellectuals and politicians like Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Fuad Köprülü, Ahmed Ağaoğlu, Alparslan Türkeş, Mümtaz Turhan, Necip Fazıl, Erol Güngör, Ahmet Kabaklı, Nevzat Kösoğlu and others are analyzed. The contribution of this work to the literature is holding the relationship between Turkish nationalism and Kemalism in the context of hegemonic relations. Since Kemalism is not only an ordinary one of the political ideologies like nationalism, Islamism, liberalism or socialism in Turkish context and it is hegemonic over the political ideologies in Turkey, the relationship could not occur in equal terms. This is the reason why the other political thoughts, including nationalism, should be considered on the base of the relations of hegemony, dominant vs. dominated.

The chronological subdivisions of this article are regarded as beneficial in order to understand the effects of the conjuncture on the rupture of Turkish nationalism from Kemalism. In the first part, the relationship between Turkists and Kemalists are explored and made further analysis about how these relations worsened just after a short period of time after the national struggle that united variety of political groups and pioneered by Turkists that ended up with the foundation of a new Turkish nation-state, Republic of Turkey, and a single-party regime. The reasons of the breakdowns, political differentiations and the conceptual axes are attempted to be clarified. One of the most traumatic incidents of the history of Turkish nationalism, 3rd May 1944 incidents are discussed.

In the second part, the political position of Turkish nationalists on Kemalism that managed to build a hegemony even if losing the elected government after shifting to the

multi-party political system and also the point of views on the Democratic Party Government are discussed.

In the third part, the contradictions of the Kemalism and Turkish nationalism is analyzed especially after the first Kemalist military coup happened in 1960 that built the Kemalist hegemony constitutionally. The basis of the political divisions in the era is the anti-communist influence on Turkish politics and the reaction to the rise of left as political and social movements. These lead the political atmosphere in Turkey into an undefined civil-war and nationalist had a role as the one side of this conflict.

In the fourth part, the 1980 coup that occurred after the political conflicts of 1970s and its effects on Turkish nationalists are analyzed. As all coups, 1980 coup also depended on the Kemalist ideology and discourse. In the post-coup era of 1980s and 1990s, the Turkish nationalists and, especially in late 1990s, its political establishment MHP became a key factor in terms of forming the governments as major partner of the coalitions. Also, the nationalist ideology started to divide into fractions in this era.

In the fifth part, starting from 2002, AK Party's one-party government and Erdogan's leadership started and made a political challenge against Kemalist hegemony that was never easy because of the military and judiciary interventions. During this time, the Turkish nationalists, as a result of the harsh opposition to AK Party and the cultural and political hegemony of Kemalism, divided into two fractions: Conservative-Democratic nationalism and Kemalist-civic nationalism. This division ended up with the division of MHP: MHP and Good Party (İyi Party), and the political alliances of MHP-AK Party on one side and CHP - İyi Party on the other.

KOOPERATİF İŞLETMELER VE İLİŞKİSEL PAZARLAMA: BİR MODEL YAKLAŞIMI

Zafer Erinç BÖGE*

Öz

İlişkisel pazarlama; bir işletmenin, mal tedarikçileri, hizmet tedarikçileri, rakipler, kar amacı olmayan örgütler, kamu kuruluşları, son kullanıcıları, aracı müşterileri, işlevsel bölümler, işletme iş görenleri ve işletme birimlerinden biri veya birkaçı ile iyi ilişkiler kurabilmesi, geliştirebilmesi ve bu ilişkileri koruyabilmek doğrultusunda gerçekleştirdiği bütün pazarlama faaliyetlerini kapsayan süreçtir. İlişkisel pazarlama yeni müşteriler bulmaktan çok, mevcut müşterileri elde tutma ve onlarla ilişkileri geliştirmektir. Ticaret hayatında yaşanan gelişmeler, müşteri ihtiyaçları ile şekillenir. İlişkisel pazarlama, pazarlamada yeni bir alan olarak 1980'lerden itibaren yoğun bir ilgi uyandırmıştır. Dar anlamda ilişkisel pazarlama işletmenin mevcut müşterilerinin korunması, bu arada işletmeye yeni müşteriler kazandırmaktır. Geniş anlamda ise içsel pazarlama, tedarik kaynakları, etki pazarları, son ve endüstriyel tüketici pazarlarını, hizmet pazarlamasını kapsamaktadır. İlişkisel pazarlama taraftarlarına göre pazarlama anlayışında "işlemsel"den "ilişkisel" pazarlamaya doğru bir kayma vardır. İlişkisel pazarlamadaki temel anlayış, işletmenin tüm çıkar grupları ile uzun süreli ilişkiler kurmasıdır. "İşlemsel pazarlama"da müşteri kazanmanın yolu, düşük fiyata bağlıdır. İlişkisel pazarlama anlayışında fiyat değişebilir. Müşteri sadakati yaratabilmek için alıcıya bir "değer" sunulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İlişkisel Pazarlama, İşlemsel Pazarlama, Kooperatif İşletmeler, Modelleme, Değer Geliştirme.

COOPERATIVE BUSINESS AND RELATIONSHIP MARKETING: A MODEL APPROACH

Abstract

Marketing as a function occupies an important position in the organisation of a business firm. The traditional concept of marketing explained above refers to the physical activities involved in the process of distribution of goods. But, its modern concept is more than a mere physical process Relationship marketing is a new field of marketing which has received increasing attention late in 1980s. In a narrow sense relationship marketing is the retention of present customers and attracting the potential ones. However, in a broader concept it includes internal marketing, supply markets, influencer markets, consumer and industrial markets, service marketing. Adherents of relation marketing claims that understanding of marketing is changing from "transaction" to "relationship". The main idea of relationship marketing is long lasting relations with all stakeholders. In transactional marketing price is the basic motive to attract customers.

* Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ankara, Türkiye, eboge@baskent.edu.tr

According to relational marketing prices can be easily matched. If you can offer the buyers a "value", it will create customer loyalty.

Keywords: Relationship Marketing, Transactional Marketing, Cooperative Businesses, Modelling, Value Development.

Giriş

Alıcı ve satıcı arasındaki ilişkilerin uzun soluklu olması gerektiği temeline dayanan İlişkisel Pazarlama, 1980'lerden itibaren pazarlama yazınında büyük ilgi gören yeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmıştır (Grönroos, 1994a:347-360). İlişkisel Pazarlama'nın yeniliği konusu oldukça tartışmalıdır. Örneğin, kesin tarihi belli olmamakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ahiliğin bir devamı olarak gelişen "Lonca Teşkilatı", çok daha kurumsal bir İlişkisel Pazarlama örneğidir. Uzun yıllar Körfez ülkeleri ve Orta Doğu'da B2B'ler arasında geçerli olmuş "*Et-Moone*" yapısı dikkat çekici bir başka örnektir (Abosag, 2015:150-157). Bir başka çalışma, Çin'deki "*Quanxi*" örgütlenmesinin İlişkisel Pazarlama ile olan benzerliğine işaret etmektedir (Liu, Li, Tao & Wang, 2008:432-446). Daha da gerilere gidilecek olursa İpek Yolu ticari ilişkileri, İlişkisel Pazarlama örnekleri olarak gösterilebilir. Kısaca özetlenecek olursa, İlişkisel Pazarlama, kökleri çok eskilere dayanan, günümüz koşulları göz önünde bulundurularak oluşturulmuş/oluşturulmakta olan bir anlayıştır.

İlişkisel Pazarlama yeni bir akım da olsa, eski bir anlayışın yeni bir sürümü de olsa artık pazarlamada yerleşik bir konuma sahiptir. Yakın zamanlara kadar İlişkisel Pazarlama uygulamalarına tüketicilerin benzer tepkiler gösterdiği yönünde görüşler hâkimdi. Ancak son zamanlarda yapılan araştırmalarda farklı uygulamaların daha yerinde olduğu şeklinde sonuçlara ulaşılmıştır. Farklı ilişki aşamasındaki müşterilere nasıl bir yaklaşım geliştirilmesi konusunu belirlemek için yılda 12 milyar doların üstünde bir harcama yapıldığı belirtilmektedir (Luo & Kumar, 2003:143-160; Zhang, Watson, Palmatier & Dant, 2016:53-75).

Hizmet işletmeleri, İlişkisel Pazarlama'nın ele alındığı ve yorumlandığı ilk sektör konumundadır (Berry, 1995b:236-245; Cravens, & Piercy, 1994:39-53). Daha sonraki aşamada çalışmaların önce BTB'ler, daha sonra finansal hizmet sağlayan işletmeler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Ryals & Payne, 2001:3-27; Gummesson, 2008b:37-52; Durkin & Howcraft, 2003:61-71). Bu üç pazarın ortak özelliği, istikrarlı bir ortam göstermeleridir.

İlişkisel Pazarlama, kooperatif işletmeleri üzerinde hemen hemen hiç işlenmemiş bir özellik göstermektedir. Kooperatifçilik alanında ülkemizde en yetkin kaynak olan Kooperatifçilik dergisinin son on yıldaki yayınları arasında hiçbir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Yabancı kaynaklarda da konu bakir durumunu korumaktadır.

Bu çalışmada, tarım kooperatiflerinde İlişkisel Pazarlama konusu ele alınmıştır. Bir model geliştirilerek, ileride yapılacak olan çalışmalara bir ortam hazırlanmaya çalışılmıştır. Kooperatif işletmelerin çok farklı türleri bulunmaktadır. Bu işletmeleri tek bir modele indirgemek olanağı zayıftır. Örneğin, yapı kooperatiflerinde ilişkiler çoklukla tapunun alınmasıyla bitmektedir. Taşımacılık ve su ürünleri kooperatiflerinde ilişkiler daha yalındır. Bu nedenle tüm kooperatifleri kapsayan bir model anlamlı olmayacaktır.

Çalışma, çerçevesi itibariyle üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde, genel olarak Türkiye'deki kooperatif işletmeler ele alınacaktır. İkinci bölümde, İlişkisel Pazarlama konusu ayrıntıya girmeden nedir, klasik pazarlamadan farklılıkları nelerdir, hangi

açılardan eleştirilmektedir türünde özelliklerine değinilecektir. Son bölümde bir model kurularak tarım kooperatiflerine yönelik bir uygulama modeli geliştirilecektir.

1. KOOPERATİF İŞLETMELER

Dünya üzerindeki yaşamın evrimi aşamasında iki büyük eğilimin oluştuğu ifade edilmektedir: Artan oranda ayrışma ve artan oranda bütünlüşme (entegrasyon). Ayrışma eğiliminin hâlâ sürmesine karşın, temel yönün bütünlüşme doğrultusunda olduğudur. Bu sonuç, hem İlişkisel Pazarlama hem de kooperatifçilik anlayışı ile bağdaşmaktadır (Stewart, 2014:27-36).

Uluslararası Kooperatifler Alyansı (ICA, 1995) kooperatif tanımını şöyle özetlemektedir:

“Bir kooperatif, mülkiyeti kolektif olan ve yönetimi demokratik olarak gerçekleştirilen bir girişim aracılığı ile ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları ve özlemleri tatmin etmek için gönüllü olarak bir araya gelmiş insanların özerk birliğidir” (Stewart, 2017:27-36).

1969 yılında yürürlüğe giren 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ve 2004 yılında kabul edilen 5146 sayılı yasalar, kooperatifi şöyle tanımlamaktadır:

“Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek geçimlerine ait ihtiyaçlarını iş gücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan, değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklardır” (1163 ve 5146 sayılı Kooperatifler Kanunu).

Kooperatif, Latince birlikte çalışmak, iş birliği anlamlarına gelmektedir. İngiliz ekonomist ve gerçek anlamda bir idealist olan Robert Owen, kooperatifçilik hareketinin hem isim babası, hem de ilk uygulayıcısı olarak bilinir. İlkeleri, 1995 yılında Manchester’da toplanan Uluslararası Kooperatifler Birliği’nin kongresinde yedi başlık halinde özetlenmiştir (Koç, 2001).

- Gönüllü ve serbest giriş ilkesi
- Ortağın demokratik yönetim ilkesi
- Ortağın ekonomik katılım ilkesi
- Özerklik ve bağımsızlık ilkesi
- Eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi
- Kooperatifler arası iş birliği ilkesi
- Toplumsal sorumluluk ilkesi

Kooperatifçilik hareketi, en uzun gece olan 21 Aralık 1844 tarihinde Manchester’ın bir varoşu olan Rochdale’de, 28 işçinin birer sterlin koyarak oluşturdukları kişilikle başlamıştır. Birleşmiş Milletler, 1995 yılında, 21 Aralık tarihini Uluslararası Kooperatifler Günü olarak ilan etmiştir. Bu tarih daha sonra Temmuz ayının ilk cumartesi günü olarak benimsenmiştir (Türkiye Millî Kooperatifler Birliği, Duyuru, 04.07.2017).

Kooperatifçilik, Endüstri Devrimi’nin bir ürünüdür. İngiltere’de o tarihlerde insanlar -kadın ve çocuklar da dâhil olmak üzere- günde on yedi saat fabrikalarda çok kötü şartlarda, boğaz tokluğuna çalıştırılmaktaydı. O dönemleri insanlığın yüz karası olarak nitelenebilir. Ancak günümüzde de o günleri aratmayacak uygulamalara dünyanın her yerinde rastlanmaktadır.

Kooperatifçilik, çok zaman sosyalist bir akım olarak algılanmış ve yorumlanmıştır. Kooperatifçiliği savunan yazarlar arasında Karl Marx da bulunmaktadır. Marx ve Lenin,

kooperatifçiliği, kapitalizmin yerini alacak yeni bir üretim modeli ya da sosyalizmin kendisi olarak yorumlamışlardır (Jossa, 2005:3-18).

Bir grup yazar, kooperatiflerin çift yönlü (*dual nature*) bir yapısı olduğunu belirtmektedir. Aslında bu yönüne 1935'ten beri değinildiği bilinmektedir. Kooperatifler, hem işletmecilik yönü, hem de toplumsal yönü olan kuruluşlardır. Kooperatif üyesi hem patron hem de paydaştır. Çift yönlü olmalarından dolayı kooperatifler karmaşık örgütler arasında sınıflanmaktadır. Bu çift yönün zaman zaman birbirleriyle çatıştığı belirtilmektedir. Eğer bu yönlerden birinden vaz geçilecek olursa kooperatifin doğallığını yitireceği ifade edilmektedir (Puusa, Hukkila, & Varis, 2016:22-30).

Kooperatif ilkelerinden olan Toplumsal Sorumluluk İlkesi, kooperatif işletmelerde çok daha geniş ve farklı anlamlar içermektedir. Bu ilke kooperatiflere, faaliyet gösterdikleri bölgenin kalkınması için çaba harcamaları gerektiğini ifade etmektedir. Bu çaba ekonomik olabileceği gibi sosyal ve kültürel alanları da kapsamaktadır. Toplumsal alana olacak ilgiler, kooperatifin büyümesine ve yatay büyümesine de yol açacaktır. Örneğin, günümüzde birçok kooperatifin asli konusunun dışında otel, lokanta, kahvehane, konaklama işletmeciliği gibi farklı alanlara girdiği görülmektedir. Yine toplumsal sorumlulukla ilgili olarak, uzun süredir Almanya ve Avusturya'da uygulanmakta olan bir kooperatif türü olarak "Topluluk Kooperatifleri"ni (*community cooperatives*) görmekteyiz. Bu kuruluşlar küçük bir bölgede yaşayan insanlara hizmet sağlamayı amaçlamaktadır (Lang & Roessl, 2011:706-730).

İşletmelerin Toplumsal Sorumluluğu (İTS), uzun yıllardır gündemde olan bir konu olmasına karşın, son dönemlerde üzerinde daha çok durulan konulardan biri haline gelmiştir. İTS, hiç kuşkusuz, 1962 yılında, Carson'ın *Sessiz Bahar* isimli kitabında DDT'nin tarım alanlarında, kuşlarda, arılarda ve insanlarda ve hatta ceninde yaptığı tahribatı anlatan bilimsel çalışması ile gündeme oturmuştur (Carson, 2002). Kitap, aynı zamanda hükümetlerin soruna yaklaşımlarının yetersizliğine de değinen bir ikinci boyuta sahiptir. Carson'ın kitabı, ABD başkanı J. F. Kennedy'nin büyük ilgisini çekmiş; ardından çıkarılmasını sağladığı bazı önemli yasalarla işletmelerin sorumsuz üretimlerine önemli sınırlamalar getirilmesini sağlamıştır.

İTS, işletmelerin kâr maksimizasyonu dışında, faaliyette buldukları toplumun refahını artırmak yönünde sorumluluğu olduğunu belirten bir yaklaşımdır. Büyük işletmelerin konuya duyarlı davrandıkları sıkça görülmektedir. Ancak gerek hükümetler düzeyinde, gerekse işletmeler olarak konuya yeterince sahip çıkılmadığı bir gerçektir. Yakın geçmişte görülen şirket batmaları ve bu batışların binlerce insanın bir gecede tüm varlıklarını yitirmeleri, İTS konusunun daha sık irdelenmesine neden olmuştur.

İTS konusu her dönemde güncelliğini korumuş bir konudur. Ancak gerek bu yüzyılın başlarından itibaren işletme örgütlerinde meydana gelen gelişmeler, gerekse çeşitli kamu ve özel grupların yoğun faaliyetleri, işletmelerin çeşitli çıkar gruplarına olan sorumluluklarının daha yakından izlenmesine ve araştırılmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda İTS konusu hem bölgesel hem de uluslararası bazda önem kazanmıştır. Küreselleşmenin bu yönde önemli katkısı olmuştur.

Gelişmeler sonucunda dikkatler kooperatifler üzerinde de yoğunlaşmıştır. Çünkü kooperatiflerin ekonomik ve sosyal boyutları toplumlar açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, ülke ekonomilerinde üretim ve istihdam açılarından büyük paya sahiptirler. Kooperatifler, çok uluslu işletmelere oranla yüzde yirmi daha fazla istihdam sağlamaktadırlar.

Avrupa (özellikle kuzey) ve ABD’de kooperatifler büyük bir öneme sahiptir. “S Kooperatifler” (*S-gruppen*) üzerinde yapılan bir çalışmada, bu kuruluşların gıda, dayanıklı ürünler, benzin istasyonları, otel-restoran gibi farklı işletmeleri kapsadığı görülmüştür. Bu kooperatiflerin resmi ismi “*Suomen Osuuskappojen Keskusunta*” (SOS)’dur. Üyeleri ve bölge tüketicileri tarafından desteklenmektedirler (Jussila, Kotonen, & Tuominen, 2007:35-44).

Yazarların bulgularına göre kooperatiflerin sosyal sorumlulukları yüksek, çıkar grupları ile olan ilişkileri iyi düzeydedir. Ayrıca, yerel kaynakların tüketimine özen göstermektedirler. Satın almalarında yerel tedarikçiler tercih edilmektedir. Böylece ilişkisel bir pazarlama ağı kurmaktadır. Kooperatifin yarattığı artı değer bölgede kalmaktadır. Stratejik planlarını uzun vadeli yapmaktadır. Kooperatiflere “çeyrek ekonomi işletmeleri” (*quartile economy firms*) denmektedir. Kooperatif işletme, yapmış olduğu yatırımın geri dönüşünü toplumun çıkarı açısından yirmi beş yıl beklemeye hazırdır. Böylece, yatırımın geri dönüş oranını ortalama beş yıl gibi kısa süreli olarak belirleyen işletmelerle kıyaslandığında, toplum için çok faydalı kuruluşlar olduğu görülmektedir.

2. TÜRKİYE’DE KOOPERATİFLEŞME

Bireyler, tek başına gerçekleştirmeleri zor olan bir bölüm amaçlarını ekonomik sistemler aracılığı ile gerçekleştirmek için kooperatif kararlar ya da üyesi olurlar. Kooperatifçi olan bir birey, daha başlangıçta sosyal ve ekonomik ilişkilere girmeyi peşinen kabul etmiştir. Bu ilişkiler kooperatif içi olabileceği gibi kooperatif dışı ilişkileri de kapsamaktadır.

Kooperatif, genelde küçük bir işletmedir. İçsel büyüme olanakları sınırlıdır. Büyüme amacı ancak bir ölçüde birlik üyeliği sayesinde ve merkez birliğe üye olmakla gerçekleşebilmektedir.

Türkiye’de kooperatifçiliğin tarihi oldukça eskidir. Mithat Paşa’nın 1863 tarihinde Rusçuk’ta (Bulgaristan), Memleket Sandıkları’nı (Menaf-i Umumiye Sandıkları) kurmasıyla başlamıştır. Memleket Sandıkları adını ahşap kasalardan almıştır. O tarihte Rusçuk’un önde gelen çiftçilerinin katılımıyla oluşturulan Sandık, yüzde on iki gibi yüksek bir faiz uygulamasına karşın büyük ilgi görmüştür. Ancak alınan krediler geri ödenmemiştir, tıpkı 1980 öncesi banka krizlerinde yaşandığı gibi. Sonuçta bu güzel girişim sonlanmıştır.

Daha sonra 1888 yılında Ziraat Bankası kurulmuştur. Banka, 150 yılı aşkın bir süredir kooperatiflere desteğini sürdürmektedir. Bankanın ilk sermayesi batık sandığın hisselerinin devri ile oluşmuştur. Çiftçiyi tefecinin elinden kurtarmak ve tarımın gelişmesini sağlamak amaçları arasındadır (http://www.ziraat.com.tr/Bankanın_Tarihçesi).

Kaynakların tümü, Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin başlangıcını Mithat Paşa’ya dayandırmakla birlikte gelişimi konusunda kesin şeyler söylemek zordur. Sayısal bilgiler 1941 yılına kadar gitmekte, ondan önceki bilgiler toplu olarak verilmektedir. 1941 yılından önce kurulan kooperatif sayısının 11.841 olduğu belirtilmektedir. Bu tarihten sonra 1163 sayılı Kooperatifler Yasasının 1969 yılında yürürlüğe girişine kadar geçen 28 yılda kurulan kooperatif sayısı 670’dir. Kooperatif sayılarındaki hızlı artışlar 1980’li yıllarda yürürlüğe giren toplu konut yasaları ile olmuştur (Geray, 1992:427-441).

Türkiye’de kooperatifçilik hareketleri Cumhuriyet Dönemine kadar yavaş bir hızda gelişmiştir. Bunun temel nedeni, ülkenin o dönemlerde yaşadığı çalkantılar ve savaşlardır. Koskoca 600 yıllık imparatorluk çatırdamaktadır. İçte ve dıştaki gelişmeler

ülkede büyük ölçüde belirsizlikler yaratmakta, devlet yönetiminde görülen zayıflıklar insanları karamsarlığa itmektedir. Balkanlar’da ve Orta Doğu’da sürekli toprak kayıpları yaşanmaktadır. Tüm bu olumsuzluklara bir de 1918 yılına kadar süren Birinci Dünya Savaşı ve bu savaştan yenik olarak çıkılması, kooperatifçiliğin gündemden uzak olmasına neden olmuştur. Bu dönemde bazı olumlu çalışmalar da olmuştur. Örneğin, 1914 yılında, Milli Aydın Bankası’nın kurularak üreticinin tefeciden kurtarılma girişimi güzel örneklerden biridir.

Banka, savaş döneminde incir üreticisine yardımcı olabilmek amacıyla “Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Şirketi” adıyla Türkiye’nin ilk tarım satış kooperatifini kurmuştur (Koç, a.g.k., 2001). 1924 yılında çıkarılan 498 sayılı “İtibari Zirai Birlikler” ve bu yasayı değiştiren 1929 tarihli ve 1470 sayılı “Zirai Kooperatifler Yasası” ile kooperatifçilik faaliyetlerine önemli kolaylıklar getirilmiştir. 1470 sayılı yasa, zirai kredi kooperatiflerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Kooperatifçilik bu dönemde yalnızca zirai alanla sınırlı kalmamıştır. 1925 yılında İstanbul’da kurulan “Ayakkabıcılar Küçük Sanat Kooperatifi”, 1927 yılında Ankara’da kurulan “Memurlar Tüketim Kooperatifi” ve 1934 yılında “Ankara Bahçelievler Yapı Kooperatifi” farklı alanlara örnek gösterilebilir (Koç, a.g.k., 2001).

Belirli dönemlerde sosyal, ekonomik ve mali alanlarda yaşanmış olan olumsuzluklar, Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca, kooperatifçiliğin bir sol türdeş olarak görülmesi de bir başka nedendir. Yirminci yüzyılın başlarında kooperatifçiliğin yararları üzerine yazı yazan, görüş belirten Ahmet Cevat Emre, Ethem Nejat ve Mustafa Suphi gibi aydınların sol tandanslı olmaları, kooperatifçilik algısında kaymalara neden olmuştur.

Türkiye’de kooperatifçilik hareketi Cumhuriyet döneminde Atatürk’ün teşvikleri ile ivme kazanmıştır. Ülkenin kalkınması için yatırım gerekiyordu, yatırım için de sermayeye ihtiyaç vardı. Özel kesim sermaye açısından yetersiz olduğundan devlet önemli yatırımları üstlenmek durumundaydı. Kooperatifin kurulması ve sürdürülebilmesi için büyük sermayeye gerek yoktu.

Kooperatifçiliğin gelişiminde devlet desteği ve teşvikleri her zaman geçerli olmuştur. Genel olarak bakıldığında, Türkiye’de kooperatifçilik hareketi, batıda olduğu gibi halktan kaynaklanmamıştır. Kooperatifçilik konusundaki eğitimin düşük olması, günün iletişim araçlarının sınırlı olması, güven ve adanmışlık konularında insanda var olan içgüdüler, bölgeler arasındaki farklılıklar, bu olumsuzluğun başlıca nedenleri olarak sıralanabilir.

Cumhuriyetin 1923 yılında kurulmasıyla birlikte Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin ivme kazandığı görülmektedir. Peş peşe çıkarılan yasalar ve düzenlemelerle halkın başlıca geçim kaynağı olan tarım sektörü güçlendirilmeye başlanmıştır. 1924 yılında, “İtibari Zirai Birliği Kanunu” yürürlüğe girmiştir. On üç maddeden oluşan bu kanunla aynı cins üretimi yapan üreticilerin birleşerek birlik teşkil etmeleri amaçlanmıştır. Sanırım, Memleket Sandıklarında yaşanan kredilerin geri ödenmemesi olayı dikkate alınarak, kuruluş yetkisi ve denetimi Ziraat Bankası’na verilmiştir. Kanunun dördüncü maddesi, birliğe katılmayan çiftçi ve üreticilere kredi verilmeyeceğini öngörmüştür. Kanunla, geniş çaplı zirai üretim alanlarının oluşturulması amaçlanmıştır.

Altı yıl sonra, 1470 sayılı kanunla Zirai Kooperatifler Kanunu çıkarılmıştır. Denetim konusu bu kanunda da görülmektedir. Ziraat Bankası ve İktisat Vekâleti yetkili kılınmıştır. Kanunun 4. Maddesi, ortakların ürünlerini kooperatifin onayı olmadan başkalarına satamayacakları hükmünü taşımaktadır. Geçmiş dönemlerde kooperatif üyesi bir şahsın, aracı bir kişinin daha fazla fiyat teklif etmesi sonucunda malını aracıya

satmayı tercih ettiği görülmüştür. Böylece, kooperatifi zayıflatıcı girişimlerin yasayla önlenmesi amaçlanmıştır. Bu yasa, 1929 yılında yaşanmaya başlayan Büyük Buhran'ın da etkisiyle, günün ihtiyaçlarına cevap veremez hâle gelmiştir.

1935 yılına gelindiğinde iki yeni yasanın daha çıkarıldığı görülmektedir: 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun ile 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu. Her iki yasa daha sonraki yıllarda önemli değişikliklere uğramıştır. Özetlenecek olursa, kooperatifçilik yasaları aradan uzun yıllar geçmiş olmasına karşın yine de oturmuşluk göstermemektedir. Örneğin, 2017 yılında tarım havzaları adı altında yeni bir uygulama gündeme gelmiştir. Milli Tarım Projesi Havza Bazlı Destekleme Modeli başlıklı bu yeni düzenleme ile uzunca bir süredir yürütülmekte olan ürün uygunluk haritalı çalışmalar sonlandırılmıştır. Çalışma sonucunda 941 tarım havzası belirlenmiştir. Havzalarda 21 ürün destekleme kapsamına alınmıştır. Proje, siyasal baskılara dayanabildiği ölçüde başarı şansı yüksek olacaktır.

Türkiye'de yaklaşık olarak 84.232 kooperatif bulunmaktadır. Bu sayı, dünya toplamı içinde yüzde onlara ulaşmaktadır. Türkiye'de sekiz milyon insanın kooperatif üyesi olduğu bilinmektedir. Türkiye'de nüfusun yüzde onunun kooperatif üyesi olduğu söylenebilir. Ülkemizde 27 farklı kooperatif türü bulunmaktadır. Toplam kooperatif sayısının 13 binini tarımsal kooperatifleri, 71 binini ise tarım dışı kooperatifler oluşturmaktadır (<http://hayatiyazici.com.tr/haberler/bakan>, Erişim Tarihi: 06.10.2016).

Türkiye'de kooperatif üye sayısının yetersiz olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, ABD'de her dört kişiden biri, Kanada ve Norveç'te her üç kişiden biri kooperatif üyesidir. Hollanda'da kooperatiflerin tarım pazarındaki payı yüzde doksanlara ulaşırken, Türkiye'de bu oran yüzde iki düzeyindedir.

En çok ciro yapan kooperatifler arasında ABD, 662 milyar dolarla başı çekmektedir. Onu, 363 milyar dolarla Fransa ve 358 milyar dolarla Japonya izlemektedir. Toplam kooperatiflerin yüzde sekseninin bir üst birliğe üye olmadığı bilinmektedir (<http://koop.gtggov.tr/haberler/gumruk-ve-ticaret-bakani-hayatiyazici>, Erişim Tarihi: 06.10.2016).

Tablo 1 ve Tablo 2'de, Türkiye'deki kooperatif türleri ve ortak sayıları toplu olarak gösterilmiştir (bk. Ek 1). Tablolarda görüldüğü gibi genelde kooperatif sayılarında azalmalar görülmektedir.

TOBB'un 2013 tarihli Tarım Sektörü Raporunda, 77.9 milyon hektar olan toprak varlığının 26.3 milyon hektarını (yüzde 33) tarım arazileri oluşturmaktadır. Çalışanların her dört kişiden biri tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Tarımda istihdam edilen kadın nüfusunun yüzde 96.2'si kayıtsızdır. Yaklaşık 105 milyon ton ürün, 20 milyon hektar tarım alanından elde edilmektedir. Tarımın toplam istihdamdaki payı yüzde 20 dolayındadır. En büyük paya sahip hizmetler sektörünün oranı yüzde 52'dir. GSYİH'de tarımın payı yüzde 9'dur. Avrupa Birliği, toplam bütçesinin yarısını tarımın iyileştirilmesi ve uzun vadeli tarım projeleri için ayırmaktadır. Tüm bu gelişmeler tarımın ve kooperatifçiliğin önemini göstermek açısından önemlidir (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Tarım Sektörü Raporu, 2013).

3. İLİŞKİSEL PAZARLAMA VE GELİŞİMİ

İlişkisel Pazarlama (İP), birçok yazar tarafından işletme alanında yeni bir dogma, anlayış olarak görülmektedir. Yaklaşık olarak 1980'lerin ortalarından itibaren ortaya çıkan akım, 1990'larda ivme kazanmış ve hâlen geçerliliğini büyük ölçüde korumaktadır.

İlişkisel Pazarlama, klasik pazarlama anlayışında işletme ve müşteri arasındaki ilişkilerde kopukluklar olduğunu ileri sürer. Geçmiş dönemlerde belki bu kopukluklar doğal olarak karşılanabilir. Çünkü arz yeterli düzeyde değildir; satıcının egemen olduğu bir piyasa düzeni bulunmaktadır. Günümüzde ise rekabet çok yoğundur. İşletmeler sürekli olarak yeni ürün ve kavramlarla tüketicilerin karşısına çıkmakta, tüketici tercihleri ve beğenileri sık değişme göstermekte, işletmelerin bu hıza ayak uydurabilmeleri zorlaşmaktadır. Müşteri yaşam boyu değerini açıklayan bir kaynakta, New York kökenli bir süper market zincirinin sahibinin, tek bir müşterisini kaybetmesinin işletmeye olan maliyetinin elli bin dolar olacağını söylediğini yazmaktadır. Bu örnek mevcut müşterinin tutulmasının ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Kotler & Armstrong, 2012:44). İlişkisel Pazarlama son çeyrek yüzyılda o kadar önem kazanmıştır ki, günümüzde yayımlanan hemen hemen tüm pazarlama yönetimi kitaplarında bir bölümün veya kesimin bu konuya ayrıldığı görülmektedir (Kotler & Armstrong, 2008; Jobber & Lancaster, 2000:153-165; Hite & Johnston, 1998:3-10; Etzel, Walker, & Stanton, 1991:6-10). Ayrıca salt İP'ye odaklanmış *Journal of Consumer Relationship Management* ve *Journal of Relationship Marketing* gibi süreli yayınlarda İP güncelliğini korumaktadır.

Hiç kuşkusuz İP, yirmi birinci yüzyılın pazarlama alanındaki en ilgi çeken, üzerinde çok durulan konusu olmuştur. Bir yazar, İP'nin son elli yılda pazarlama alanındaki en büyük değişim olduğunu söylemiştir (Grönroos, 1996c:5-14). Benzer şekilde bazı yazarlar İP'nin bir paradigma değişimi olduğunu savunmuştur (Kotler, 1992:50-52; Sheth & Parvatiyar, 1993a; Gummesson, 1999; Berry, 1983a:59-77).

İlişkisel Pazarlama kavramını ilk kullanan yazarın Leonard Berry olduğu kabul edilir (Berry, 1983a:236-245). Yazar, aslında kavramın hizmet işletmeleri için uygun olduğunu ifade etmiştir. Önceleri hizmet işletmeleri için kullanılan terim, daha sonra tüm pazarlamayı kapsayan bir anlayış olarak gelişmiştir. Daha sonra yayımlanan bir başka makalesinde Berry, İP'yi, müşteri çekme, müşteriyi tutma ve müşteri ilişkilerini geliştirmek şeklinde tanımlamıştır (Berry, 2002c:59-77). Berry'ye göre mevcut müşterilere hizmet vermek ve satış yapmak, yeni müşteriler edinmek kadar önemlidir. İlişkinin iyi olabilmesi için hizmetin kalitesinin de iyi olması gerekir. Berry, İP'nin ilham kaynağı olarak Benjamin Schneider'ı işaret etmiştir (Schneider, 1980:52-65). Schneider, anılan makalesinde: (1) var olan müşterinin tutulmasının yeni müşteri kazanmaya oranla daha önemli olduğunu; (2) hizmet işletmelerinde müşteriyi tutmakla ilgili herhangi bir çalışmanın bulunmadığını; (3) bir örgütün etkinliğinin belirlenmesinde, müşterilerin ürün ve hizmetleri değerlendirmelerinin çok ender olarak dikkate alındığını söylemiştir.

Berry'nin İP'yi hizmet işletmeleriyle sınırlı tutmasına karşın sonraki dönemlerde boyutlar çok gelişme göstermiştir. Yatay ve dikey olarak ilişkilerin çok farklı olabileceği vurgulanmıştır (Sheth & Parvatiyar, 1995b:397-417). Hiç kuşkusuz 1970'li yıllarda yaşanan bazı önemli olaylar, İP'nin gelişimi üzerinde önemli rol oynamıştır. Bunlardan birincisi, enerji alanında yaşanmış olumsuzluklardır. Enerji konusunda peş peşe üç büyük kriz yaşanmıştır. Birinci kriz, OPEC'in Arap-İsrail savaşında ABD ve İsrail ile ittifak yapan ülkelere petrol sevkiyatını durdurması ile başlamıştır. O güne kadar ucuz olan petrolün fiyatı kısa sürede tavan yapmıştır. Birçok ülkede benzinliklerde uzun araç

kuyrukları görülmüştür. Petrolle çalışan fabrikalarda üretim düşmüştür. Fueloil kullanan evler, iş yerleri, hastanelerde önemli sıkıntılar yaşanmıştır. Üretim maliyetleri artmış, fiyatlar yükselmiş, talepte gerilemeler yaşanmıştır. Dünya ikinci bir enerji krizini 1979'da İran Şahı'nın devrilmesi ile yaşamıştır. Petrolün fiyatı yeni bir zirve yapmıştır.

Üçüncü gelişme, Irak-Kuveyt gerginliği sırasında yaşanmıştır. Suudi Arabistan'ın petrol kuyularının tehdit altında olması yeni bir krize neden olmuştur. Ayrıca, bu dönemlerde bazı Güney Amerika ülkelerinde yaşanan devletleştirme girişimleri, enerji konusunda önemli kuşkular yaratmıştır. Tüm bu gelişmeler alternatif enerji kaynaklarına yönelmeye neden olmuştur. Ancak bu arada petrolün varil fiyatı, 1970'lerde altı dolarken, günümüzde 65 dolar dolayında seyretmektedir.

Enerji krizi çözülmüş değildir. Avrupa, Japonya ve Çin'in petrol ve doğal gaz olan bağımlılığı devam etmektedir. Yeni enerji krizlerinin yaşanmaması için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Ancak dünya enerji muslukları belirli noktalardadır. Bu yerlere olan tehditler devam etmektedir. İşletme örgütleri bu ortamda ilişkiler ve ağlar kurarak kendilerini güvence altına almaya çalışmaktadırlar (Sheth, 2002:590-592).

İP'nin gelişimi üzerinde rol oynayan ikinci önemli gelişme, 1970'lerden itibaren Türkiye'nin de dâhil olduğu gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretinden pay alabilmek için yaptıkları girişimlerdir. Bu ülkeler sanayi alanında önemli gelişmeler göstermişlerdir. Doğal olarak, eskiden ürün aldıkları gelişmiş ülkelere ürün satma girişiminde bulunmuşlardır. Gelişmiş ülkeler bu gelişmelere kulaklarını tıkamışlardır. Ancak bir noktaya kadar... Gelişmişlik sıralaması her yıl değişmekte ve yeni isimler üst sıralara çıkmaktadır.

Üçüncü bir gelişme, 1980'lerden itibaren işletmelerin yönetimlerinde görülmüştür. Eskiden çok sayıda tedarikçi ile çalışan ve böylece fiyat kısırdırma politikası izleyen orta ve büyük işletmeler, artık çok sayıda tedarikçi ile çalışmak istemiyor. Çok sayıda tedarikçi ile çalışan bir işletmede tedarikçi trafiği önemli bir yer tutmaktadır. Tedarikçi sayısını azaltarak, ihtiyacı olan ürünleri sınırlı sayıda tedarikçiden satın almak, günümüzün geçerli anlayışıdır. Çok sayıda tedarikçi ile çalışan bir işletmede girdi kalitesinde farklılıklar oluşmaktadır. Bu durum üretim bölümlerinde sorunlara neden olmaktadır. Üretim bölümleri standart bir kalite ile çalışmak isterler. Eğer bu kolaylığı az sayıda tedarikçiden alabilirlerse sorunlarda azalma yaşanacaktır (Sheth, a.g.m.:590).

İP'deki temel açılım, klasik olarak nitelenen pazarlama anlayışındaki "işlemsel"den (*transaction*) kurtulup, tüm tarafların kazançlı çıkacağı yeni bir paradigmaya geçmektir. Böyle bir geçiş işletmeyi, yönetimi, çalışanları, bölümleri, kısaca tüm işletmeyi makro ve mikro pazarlama açılarından etkileyecektir.

İP'deki amaç, belirli aşamalardan geçerek alıcı ve satıcının bir tür ortaklık kurmasıdır. Bu ortaklıkta yazılı bir sözleşme yoktur. Güven vardır, yardımlaşma vardır. Taraflardan birinin diğerini yok etmesi gibi bir durum veya anlayış yoktur.

İP'de başlangıçta iki taraf vardır: Alıcı ve satıcı. Bu ilişkiye başka katılımlar olabilir. Böylece bir ağ (*network*) meydana gelir. Ağ içindeki taraflar sürekli olarak etkileşim içindedirler. İP'nin devamlılığı bazı faktörlere bağlıdır. Bunlarda kopma olduğu zaman İP sürekliliğini kaybeder. Başlıca faktörler arasında güven, iletişim, tatmin, iş birliği, bağımlılık, empati ve karşılıklı olmak yer alır. Fırsatçı davranışlar, çatışma, belirsizlik, risk gibi unsurlar İP kopmasını hızlandıracaktır (Grönroos, 1995b:252-254; Gummesson, 1987a:10-20).

İP anlayışına göre, işletme örgütlerinde iki tür pazarlama elemanı vardır: Tam zamanlı pazarlamacılar ve yarı zamanlı pazarlamacılar. Tam zamanlı pazarlamacılar işletmelerin pazarlama ve satış bölümlerinde görevli olanlardır. Yarı zamanlı pazarlamacılar işletmenin diğer bölümlerinde çalışanlardır. Yarı zamanlı olanlar pazarlama yöneticisine bağlı değildirler. Ancak ilişkilerin kurulmasında ve bozulmasında önemli rol oynarlar.

Bazı yazarlar, pazarlamanın tarihsel gelişimini iki ana akımda toplarlar: “İşlemsel Satış” ve “İlişkisel Pazarlama”. Bu akımlar arasındaki farklar Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: İşlemsel ve İlişkisel Pazarlama Farkları

Boyutlar	İşlemsel Satış	İlişkisel Pazarlama
Müşteri yönü	Yeni müşteri edinme	Mevcut müşterileri tutmak ve yenilerini edinmek
Zaman boyutu	Kısa dönem	Uzun dönem
Satış amacı	Tek satış	Çoklu satış ve süreklilik
Müşteri adanmışlığı	Sınırlı	Yüksek düzeyde bir adanmışlık
Müşteri ihtiyaçları konusunda araştırma	Tek bir işlemin tamamlanması	Müşteri ilişkilerini sürekli olarak geliştirmek
Başarının tanımı	Tek bir satış yapmak	Müşteri sadakati, alım tekrarı ve düşük müşteri kaybı
Kalite	Üretimin sorunu	Çalışanların tümünün sorunu
Hizmet adanmışlığı	Sınırlı	Yüksek düzeyde

Kaynak: El-Ansary, A. (2005) Relationship Marketing Management: A School in the History of Marketing Thought, *Journal of Relationship Marketing*, Vol. 4 (1/2), 2005, s. 46.

4. BİR MODEL ÖNERİSİ

Türkiye’de kooperatifçilik hareketleri zaman zaman kesintilere uğramış olsa bile devamlı desteklenen bir sektör olmuştur. Ancak olması gereken düzeyde olmadığı bir gerçektir. Özellikle İlişkisel Pazarlama uygulamaları için uygun bir yapıya sahip olmasına karşın, çeşitli nedenlerle istenilen noktanın gerisinde kalmıştır. İlişkisel Pazarlama’nın önemli kıstaslarından olan üyeler arasındaki güven kat sayısı düşüktür. Üst birlik üyeliğine sıcak bakılmamaktadır. Kooperatifler arasında ardışık, birebir ve havuz türü ağlar (network) geliştirmek zordur. Gelişmiş bölgelerde bile kooperatifler arasında, özel ve kamusal sektörler arasında iş birliği zayıftır. Eğitim çalışmaları zayıftır. Sermaye ve finansman yetersizliğinin yanı sıra kurumsal ve yönetim eksiklikleri devam etmektedir.

Birim kooperatiflerin küçük işletme düzeyinde olmaları bir başka sorun alanını oluşturmaktadır. Piyasada aktif rol oynamalarına engel oluşturmakta; yüksek maliyet ve düşük satışa neden olmaktadır. Kabul etmek gerekir ki, kooperatifçilik bir gönül işidir. Küskünlüğe, çekingenliğe, fırsatçılığa, suskunluğa kapalıdır. Nüfusu seksen milyonu aşan, birçok temel besin ürününün ithal edildiği bir ülkede kooperatifçiliğin, özellikle tarım kooperatiflerin belli bir düzeye ulaşmamış olması anlamlı değildir (Tan & Karaönder, 2013:87-94; Sungur, Koç, & Dulupçu, 2014:1-15; Korkmaz, 2000:141-171).

Tarım kooperatifleri bölgesel örgütlenme modeli olarak önerilen model Şekil 1’de gösterilmiştir. Modelin başlıca bölümleri ve bölümlerin görevleri aşağıda açıklanmıştır.

1. **Kooperatifler Bakanlığı:** Halen Türkiye’de kooperatifçilik faaliyetleri üç ayrı bakanlık tarafından yürütülmekte ve denetlenmektedir. Faaliyetlerin tek bir bakanlık bünyesinde yürütülmesi birtakım aksamaları engelleyecek ve işlemlerin hızlandırılmasını sağlayacaktır.
2. **Kooperatif Bank:** Bu bankanın başlangıçta belirli bölgelerde kurulması uygun olacaktır. Ziraat Bankası’ni ikame etmesi şeklinde ele alınmamalıdır.
3. **Tarımsal İnovasyon/ARGE Merkezi:** Bakanlığa bağlı böyle bir merkezin bulunmasında yarar vardır. Merkez, bağımsız çalışmalar yürütebileceği gibi üniversitelerle iş birliği içinde tarımsal inovasyon ve ARGE çalışmaları yürütebilir. Ayrıca, kamu ve özel kuruluşlarla koordineli olarak değişik proje faaliyetlerine girebilir.
4. **Birim Kooperatifler:** Belli bir bölgede ya da birbirine yakın bölgelerde faaliyet gösteren, genelde benzer ürünler üreten kooperatifler.
5. **Birlik:** Birim kooperatiflerin oluşturduğu birlik. Başlıca görevleri; birim kooperatiflere girdi temin etmek, yasal konularda danışmanlık yapmak, eğitim faaliyetleri düzenleyip yürütmek, soğuk depo ve depo hizmeti vermek (gerekliyse), *inbound* lojistik desteği sağlamak.
6. **İşleme Merkezi:** Birliğe gelen ürünlerin kalitesini, faydasını ve değerini artırıcı çalışmalar yapmak.
7. **Pazarlama Şirketi:** Pazardaki ihtiyaçları belirlemek, lojistik destek vermek, pazar geliştirmek, hedef pazarda yer alan son tüketicilere, aracılar, endüstriyel tüketicilere, süper marketlere satış yapmak ve ihracat faaliyetlerine yönelmek. Ayrıca, birlik ve birim kooperatiflerle toplantılar düzenleyerek pazardaki gelişmeler hakkında bilgi vermek, gerekli ayarlamaların yapılmasına yardımcı olmak, bakanlığa düzenli olarak pazardaki gelişmeler konularında raporlar hazırlamak, bakanlığın talep edeceği konularda danışmanlık hizmetleri vermek.
8. **Hedef Pazarlar:** Sistemin çıktılarını tüketecek potansiyel birim veya grupları tanımlamaktadır.

Modelin işleyişi şöyle özetlenebilir. Modelin başlangıç noktasında yeni kurulacak bir Kooperatifler Bakanlığı yer almaktadır. Şimdiye kadar kooperatiflerle ilgili faaliyetler üç farklı bakanlık tarafından yürütülmekteydi. 09 Temmuz 2018 tarihinde Türkiye yeni bir sisteme geçmiş, bu sisteme uygun yeni düzenlemeler gündeme gelmiştir. Bakanlık sayısı 16’ya indirilmiştir. Yeni kurulan kabinede Tarım ve Orman, Ticaret, Çevre ve Şehircilik Bakanlıkları eskiden olduğu gibi kooperatifler konusunda söz sahibi olacaklardır. Görüşümüze göre Türkiye’de kooperatif konusu, özellikle tarım kooperatifleri büyük önem taşımaktadır. Ekte sunulan iki tablo incelendiğinde kooperatifçiliğin sürekli kan kaybettiği görülmektedir. Tablolarda görülen sayıların daha da düşük olma olasılığı vardır. Kooperatifler konusundaki istatistiki bilgiler çok zaman güncel olmayıp, güvenilir olmayabilmektedir. Faaliyetleri sonlandırılmış bazı

kooperatifler hâlâ faal olarak görülmektedir. İnsanımızın kooperatifçiliğe artık sıcak bakmadığı görülmektedir. Ancak tarım olmazsa olmaz.

Modelin aşamalar halinde oluşturulması düşünülmüştür. Başka deyişle, önce birkaç bölgede oluşturulacak sistemler daha sonra zaman içinde yaygınlaştırılacaktır. Model, gelişmiş ve büyük bir yapıyı öngörmektedir. Zaman içinde başka sistemlerle oluşturulacak ilişkilerle daha büyük ağlara (*network*) dönüşecektir. Küçük işletme küçük kalmakta, daha sonra kaybolmaktadır.

Modelin başlangıç aşamasında salt kooperatiflere hizmet verecek bir Kooperatifler Bakanlığının yer almasının birçok sorunu çözebileceği öngörülmüştür.

İkinci olarak, Bakanlık ve diğer birimlerle koordineli bir şekilde çalışacak bir bankaya modelde yer verilmiştir. Banka, başlangıçta küçük çaplı olarak faaliyette bulunacaktır.

Inovasyon/ARGE Merkezi, modelde teknik bilgi aktaracak, uygulama önerileri getirecek, laboratuvar çalışmaları yürütecek bir birim olarak değerlendirilmiştir. Merkezin yerel ve genel düzeyde proje çalışmaları yürütecek veya koordine edebilecek yetenekte bir birim olması gerekmektedir.

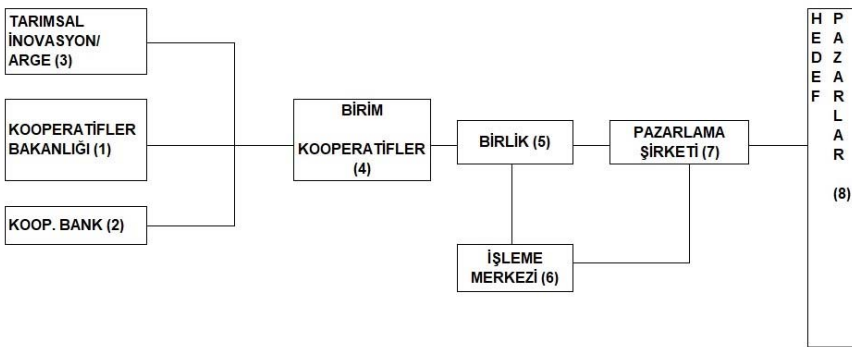
Modelde yer alan Birlik, bir tür koordinasyon merkezi kimliği taşıyacaktır. Sisteme girdi temin etmek, danışmanlık hizmetleri vermek, eğitim faaliyetleri düzenlemek, *inbound* lojistik desteği sağlamak ve depolama konusunda yardımcı olması beklenmektedir.

İşleme Merkezi, sistemin çıktısı olan ürünün ekonomik faydasını artırıcı faaliyetlerde bulunacaktır. Bir ürün hammadde olarak satıldığı zaman düşük bir değere sahip olmaktadır. Bazı işlemlerden geçirildiği zaman değeri ve fiyatı artmaktadır.

Pazarlama Şirketi, Hedef Pazarlarla sistem arasında bir köprü görevi yapacak bir birim olarak tasarlanmıştır. Farklı pazarlarla bağlantılar kurmak, pazardaki ihtiyaçları belirlemek, olası değişimler hakkında geri bildirimlerde bulunmak, tahmin faaliyetleri yapmak, görevleri arasında olacaktır.

Hedef Pazarlar, modelin potansiyel müşterilerini içermektedir. Yurt içi ve yurt dışı alıcılardan oluşmaktadır.

Gerekli düzenlemeler, ilişkiler, koordinasyon ve destekler sağlandığı takdirde Türkiye’de kooperatif işletmeciliği kısa sürede büyük gelişmeler gösterme potansiyeline sahiptir.

ŞEKİL 3: TARIM KOOPERATİFLERİ BÖLGESEL ÖRGÜTLENME MODELİ

Tablo 1: Faal Kooperatifler ve Ortak Sayıları

KOOPERATİF ADI	FAAL KOOPERATİF SAYISI	ORTAK SAYISI
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	8.315	870.893
Sulama Kooperatifi	2.500	298.761
Su Ürünleri Kooperatifi	574	30.893
Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	1.641.426
Tarım Kredi Kooperatifleri	1.679	1.080.821
Tarım Satış Kooperatifleri	332	670.493
Tütün Tarım Satış Kooperatifleri	28	15.945
Konut Yapı Kooperatifi	50.741	1.783.357
Tüketim Kooperatifleri	724	124.087
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	5.551	173.723
Esnaf ve Sanaatkârlar Kefalet Kooperatifi	955	659.264
Küçük Sanat Kooperatifi	59	4.107
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	1.076	132.628
Turizm Geliştirme Kooperatifi	231	13.347
Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	203	14.066
Sigorta Kooperatifi	2	80.108
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	1.749	98.516
Yayıncılık Kooperatifi	14	356
Hamallar Taşıma Kooperatifi	2	204
İşletme Kooperatifi	530	92.378
Yardımlaşma Kooperatifi	16	14.892
Eğitim Kooperatifi	23	2.305
Bağımsız Tarım Satış Kooperatifi	4	1.477
Temin Tevzi Kooperatifi	136	18.567
Yaş Sebze ve Meyve Pazarlama Kooperatifi	30	2.681
GENEL TOPLAM	75.505	7.825.295

Kaynak: Türkiye Kooperatifler Birliği, 2012 Yılı Çalışma Raporu, 29 Haziran 2013, Ankara.

Tablo 2: Faal Kooperatifler ve Ortak Sayıları

KOOPERATİF ADI	FAAL KOOPERATİF SAYISI	ORTAK SAYISI
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	7.249	781.639
Sulama Kooperatifi	2.534	304.402
Su Ürünleri Kooperatifi	552	30.864
Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	1.448,171
Tarım Kredi Kooperatifleri	1.625	1.026,179
Tarım Satış Kooperatifleri	399	533.456
Tütün Tarım Satış Kooperatifleri	12	4.519
Konut Yapı Kooperatifi	11.286	494.591
Tüketim Kooperatifleri	435	83.635
Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	4.899	153.527
Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifi	963	642.345
Küçük Sanat Kooperatifi	37	2.512
Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	625	84.926
Turizm Geliştirme Kooperatifi	181	13.792
Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	182	13.163
Sigorta Kooperatifi	6	195.188
Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	662	50.809
Yayıncılık Kooperatifi	6	180
Hamallar Taşıma Kooperatifi	2	204
İşletme Kooperatifi	534	99.770
Yardımlaşma Kooperatifi	12	13.467
Eğitim Kooperatifi	37	2.512
Bağımsız Tarım Satış Kooperatifi	4	1.484
Temin Tevzi Kooperatifi	103	31.306
Yaş Sebze ve Meyve Pazarlama Kooperatifi	21	2.274
GENEL TOPLAM	32.397	6.014.915

Kaynak: Türkiye Kooperatifler Birliği, 2015 Yılı Çalışma Raporu, 30 Haziran 2016, Ankara.

Sonuç

Kooperatifçilik hareketleri ülkemizde uzun bir geçmişe sahip olmasına karşın, eriştiği nokta olması gerekenden uzaktır. Avrupa ve ABD ekonomilerinin büyük ölçüde kooperatif işletmeler üzerine inşa edildiği görülmektedir.

Kooperatif kurmak, kooperatif üyesi olmak bir takım sorumlulukları yüklenmeyi ve ilişkilere girmeyi başlangıçta kabul etmek anlamına gelmektedir. Kooperatifçi, hem işletmecilik, hem de toplumsal sorumluluğu olan bireydir.

Kooperatifçilik hareketi Türkiye’de her zaman ekonomik, sosyal ve siyasal hareketlerin etkisinde kalmıştır. Dünyadaki gelişmelerden payını almıştır. Küçük işletme olmanın sıkıntılarını yaşamıştır; devlet desteğine gerek duymuştur. Mevcut ortam, desteğe hâlâ gerek olduğu yönündedir.

İlişkisel Pazarlama, yaklaşık olarak 1980’lerde ortaya çıkan yeni bir anlayış, bazılarına göre yeni bir paradigmadır. Önceleri hizmet işletmeleri için uygun olduğu öngörülmüştür. Sonraları, işletmenin tüm çıkar grupları ile olan ilişkilerinde kurulması gereken dengeleri içeren bir anlayışa dönüşmüştür.

İlişkisel Pazarlama, çevresel faktörlerin işletmeler üzerinde oluşturduğu çok sayıdaki olumsuzlukları hafifletmek amacı güden bir yaklaşımdır. Çok basit olarak alıcı ve satıcı ve onların bağlantıları arasındaki ilişkilerin uzun vadeli bir ortaklık şeklinde gelişmesini öngörür. Güven, adanmışlık, dayanışma, anlayış, dürüstlük gibi kavramlar bu ortaklığın temel taşlarıdır.

Çalışmada bir model oluşturarak İlişkisel Pazarlama ve kooperatif işletmeler bir sistem içinde ele alınmıştır. Model, tarım kooperatiflerini kapsamaktadır. Modeli tüm kooperatif türlerine uygulamak zordur. Önerilen model sekiz ana birimden meydana gelmektedir. Bu birimler aslında birer alt sistemi oluşturmaktadır. Sistem yaklaşımı gereği olarak her bir alt sistem başka bir alt sistemden girdi almakta veya çıktı vermektedir. Çalışmanın ilerideki dönemlerde yapılacak başka çalışmalarla daha zenginleştirileceği inancındayız.

Kaynakça

- Abosag, İ., (2015). The Antecedents and Consequence of Et-Moone BTB Relationships. *Industrial Marketing Management*, 51, 150-157.
- Berry, L. (1983). *Relationship Marketing*. (Ed.) Berg, L.L, Hostack, G. L. Upah, G. Emerging Perspectives for Service Marketing. Chicago: American Marketing Association, 236-245.
- Berry, L. (1995b). Relationship Marketing of Services - Growing Interest, Emerging Perspectives. *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 23(4), 236-245.
- Berry, L. (2002). Relationship Marketing of Services - Perspectives from 1983 and 2000. *Journal of Relationship Marketing*, Vol. 1(1), 59-77.
- Carson, R. (2002). *Silent Spring*. Houghton Mifflin Company, Anniversary Edition.
- Etzel, M.J. ve Walker, B.J. ve Stanton, W. (1991). *Marketing*. Boston: Mc Grae-Hill, 6-10.

- Cravens, D. ve Piercy N. F. (1994). Relationship Marketing and Collaborative Networks in Service Organizations. *International Journal of Service Management*, Vol. 5(5), 39-53.
- Durkin, M. ve Howcraft, B. (2003). Relationship Marketing in Banking Sector: The Impact of New Technologies. *Marketing Intelligence & Planning*, Vol. 21(1), 61-71.
- Geray, C. (1991). Kooperatifçiliğin Dünyada ve Türkiye'deki Nicel Gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (Prof. Dr. Gündüz Ökçün'e Armağan). Cilt 47 (1-2), 427-441.
- Grönroos, C. (1994a). Quo Vadis Marketing? Toward a Relationship Marketing Paradigm. *Journal of Marketing Management*, 10(5), 347-360.
- Grönroos C. (1995b). The Strategy Continuum. *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 23(4), 252-254.
- Grönroos, C. (1996c). Relationship Marketing: Strategic and Tactical Implications. *Management Decisions*, 34(3), 5-14.
- Gummesson, E. (1987a). The New Marketing - Developing Long Term Interactive Relationships. *Long Range Planning*, 20(4), 10-20.
- Gummesson, E. (1999). *Total Relationship Marketing: Rethinking Marketing Management, from 4Ps to 30s*. Oxford: Butterworth Heinemann.
- Gummesson, E. (2008b). Relationship in New Economy. *Journal of Relationship Marketing*, 37-52.
- Hite, R.E. ve Johnston, Wesley J. (1998). *Managing Salespeople: A Relationship Approach*. Ohio: South Western College Publishing, 3-10.
- <http://hayatiyazici.com.tr/haberler/bakan>. Erişim Tarihi: 06.10.2016.
- http://koop.gtb.gov.tr/haberler/gumruk-ve-ticaret_bakanhayati-yazici. Erişim Tarihi: 06.10.2016.
- Jobber, D. ve Lancaster, G. (2000). *Selling and Sales Management*. Harlow: Financial Times/Prentice Hall, Fifth Edition, 153-165.
- Jossa, B. (2005). Marx, Marxism and Cooperative Movement. *Cambridge Journal of Economics*, 29(1), 3-18.
- Jussila, J., Katonen, U. ve Tuominen P. (2007). Customer-Owned Firms and the Concept of Regional Responsibility: Qualitative Evidence from Finnish cooperatives. *Social Responsibility Journal*, Vol. 3(3), 35-44.

- Koç, H. (2001). *Kooperatifçilik Bilgileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kotler, P. Ve Armstrong, G. (2012). *Principles of Marketing*. Essex: Pearson Education Ltd. 44.
- Kotler, P. Ve Armstrong G.(2008). *Principles of Marketing*. New Jersey: Pearson-Prentice Hall.
- Korkmaz, A. (2000). *Kooperatif İşletmelerde Bütünleşme Hareketleri ve Stratejileri*. İstanbul: Sosyal Siyaset Konferansları, 141-171.
- Lang, R., ve Roessl D. (2011). Contextualizing the Governance of Community Cooperatives: Evidence from Austria and Germany. *Voluntas*, 22, 706-730.
- Liu, Y., Li, Y., Tao, L. & Wang, Y. (2008), Relationship Stability, Trust and Relational risk in Marketing Channels: Evidence from China, *Industrial Marketing Management*, 37(4), s. 432-446.
- Luo, A. ve Kumar. V. (2003). Recovering the Hidden Buyer-Seller Relationship States to Measure the Return on Marketing Investment in Business-to-Business Markets. *Journal of Marketing Research*, 50, 143-160.
- Özdemir, G. (2016). *Kooperatifçilik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Puusa, A. ve Varis, A. (2016). Individuality vs. Communality A New Dual Role of Cooperatives. *Journal of Cooperative Organization and Management*, 4, 22-30.
- Ryals, L. ve Payne, A. (2001). Customer Relationship Management in Financial Services: Towards Information-Enabled Relationship Marketing. *Journal of Strategic Marketing*, Vol. 9(1), 3-27.
- Schneider, B. (1980). The Service Organization: Climate is Crucial. *Organizational Dynamics*, Vol. 9(2), 52-65.
- Sheth, J.N. ve Parvatiyar, A. (1983). *Relationship Marketing: Theory, Methods and Application*. Georgia: Atlanta Center for Relationship Marketing.
- Sheth, J. N. ve Parvatiyar, A. (1995). The Evolution of Relationship Marketing. *International Business Review*, Vol 4(4), 397-417.
- Sheth, J. N. (2002). The Future of Relationship Marketing. *Journal of Services Marketing*, Vol. 16(7), 590-592.
- Stewart, J.E. (2014). The Direction of Evolution: The Risk of Cooperative Organization. *Biosystems*, Vol. 123, 27-36.

Sungur, O. Koç, R. ve Dulupçu, M.A. (2014). Antalya’da Tarım ve Tarımla İlgili Firmaların İnovasyon Ve Yerel Aktörlerle İşbirliği Faaliyetlerinin Analizi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(1), 1-15.

Tan, S. ve Karaönder, İ. (2013). Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği. *ÇÖMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 87-94.

Tarım Sektörü Raporu (2013). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.

Zhang J. Z. vd. (2016). Dynamic Relationship Marketing. *Journal of Marketing*, Vol. 80, 53-75.

Extended Abstract

As has been discussed with more vigor in the academic circles and in the market, marketing is one of the most important aspects of trade and economics. In daily life almost, every minute there is talk about marketing. Marketing is such a field that it is discussed by not only academicians but by everybody. Marketing has such a huge presence in life that one can state it holds a pivotal point in the modern man’s life. This is exactly the reason that it is such a hotly debated subject. When we consider Marketing as a function of business, we see that marketing’s biggest quality is the fact that it is the one of the main ways of bringing revenue to a business. Compared to the other functions of businesses marketing makes the products meet the customer hence supports the goal of profit maximization greatly.

The relationship between the buyer and seller must be long according to relationship marketing. Since 1980s, in marketing literature this concept has drawn a big attention. Whether relationship marketing is a new view or not is debateable. For example, in Ottoman Empire the lodges developed taking after Ahis. For long years, Gulf countries and the middle east between different businesses Et-Moone have been a very important example. Another research points out “Quanxi” organization is quite like relationship marketing. If we were to look further back, the relationships developed through different routes such as silk, spice and salt routes can all qualify as examples of relationship marketing.

During the Middle Ages, Central Asia was the economic center of the world. The Sogdians and Turks dominated the East-West trade route known as the Silk Road after the 4th century CE up to the 8th century CE, with Suyab and Talas are among their main centers in the north. The Sogdians were the leading caravan merchants of Central Asia. From the 8th to the 11th century, the Vikings and Varangians traded with other tribes as they sailed from and to Scandinavia. Vikings sailed to Western Europe, while Varangians did sail to Russia. The Hanseatic League was an alliance of trading city states that had a trade monopoly over most of Northern Europe and the Baltic, between the 13th and 17th centuries.

Keeping this history in mind, relationship marketing has been a popular area of study in different fields. Economics, business administration, marketing and statistics have all looked at this subject matter. In the rampant era of globalization which involves

goods and services, and the economic resources of capital, technology, and data relationship marketing is very important. Also, with the expansions of global markets, markets liberalize the economic activities of exchange of goods and funds. Removal of Cross-Border Trades barriers has made formation of Global Markets much more feasible. Globalization and its Impacts on the World Economic Development. The steam locomotive, steamship, jet engine, and container ships are some of the advances in the means of transport while the rise of the telegraph and its modern offspring, the Internet and mobile phones show development in telecommunications infrastructure. All of these improvements have been major factors in globalization and have generated further interdependence of economic and cultural activities around the globe.

Relationship marketing was first defined as a form of marketing developed from direct response marketing campaigns which emphasizes customer retention and satisfaction, rather than a focus on sales transactions. Relationship marketing differs from other forms of marketing in that it recognizes the long-term value of customer relationships and extends communication beyond intrusive advertising and sales promotional messages. With the growth of the internet and mobile platforms, relationship marketing has continued to evolve as technology opens more collaborative and social communication channels. This includes tools for managing relationships with customers that goes beyond demographic and customer service data. Technological developments have affected relationship marketing a lot and now businesses are looking for new ways to adjust and adapt to the new opportunities that are created by the new changes by the advancements in technology. Relationship marketing extends to include inbound marketing efforts, (a combination of search optimization and strategic content), PR, social media and application development.

Many types of companies have something to gain from developing long-term relationships with their customers. Smaller businesses often serve a steady stream of regulars and make little effort to draw in new customers. If you think of a small restaurant that sees a steady stream of business from the morning commute, the daily presence is a large part of the business that restaurant does every day. Corporate social responsibility is an important part of building a greater relationship marketing base. Based on the domain of relationship marketing a model is developed for agricultural cooperatives.

Makale Gönderim Tarihi: 16/12/2018 - Makale Kabul Tarihi: 28/12/2018

**YUSUF BAHRİ TATLIOĞLU (1878-1957):
SİVAS KONGRESİ YOZGAT AZASI, SON OSMANLI MECLİSİ MEBUSÂNI VE
BÜYÜK MİLLET MECLİSİ YOZGAT MEBUSU,
SAMSUN İSTİKLÂL MAHKEMESİ ÜYESİ**

Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ*

Öz

Yusuf Bahri Bey (Tatlıoğlu), 1878'de Yozgat Akdağmadeni'nde doğdu. Sivas Kongresi'ne Yozgat Temsilcisi olarak katıldı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda (1920) ve I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (1920-1923) Yozgat Mebusu oldu. Yozgat İsyanının 'eskinine memur edildi. Bu olaylarda ailesi ve mal varlığı zarar gördü. Samsun İstiklal Mahkemesine aza seçildi. Kırmızı ve yeşil şeritli İstiklal Madalyası aldı. II. Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimlerinde (1923) Yozgat Mebuslarının belirlenmesi ile görevlendirildi. Yozgat Belediye Başkanı Akif Bey ile aralarında çıkan bir ihtilaftan dolayı seçimden ve siyasi hayattan çekildi. Ömrünün kalan kısmını Akdağmadeni'nde ticaret ve çiftçilik yaparak geçirdi. Tatlıoğlu ailesi Celal Bayar'ın daveti ile Demokrat Parti'de yeniden mebus çıkardı. Bahri Bey, 1957'de Akdağmadeni'nde vefat etti.

Çalışma Milli Mücadele'nin önemli isimlerinden Bahri Beyi, arşiv belgeleri, Meclis Zabıtları, aile arşivinden ulaşılan evraklar ve ailesinden intikal eden bilgiler (aile hikâyelerini anlatan bir defter) ve sözlü tarihin de (torunları Emin Tatlıoğlu, yeğeni Güner Ağabeyoğlu) desteğini alarak tanıtmayı amaçlamaktadır. Kısmen de olsa Çapanoğlu İsyanında, kendisinin ve ailesinin yaşadıkları konu edilmiştir. O'nun mebusluktan ve siyasetten çekilmesine sebep olan süreç ve sonrasında hayatında karşılaştığı sıkıntılar aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Yozgat, Akdağmadeni, Bahri Tatlıoğlu, Milli Mücadele, Çapanoğlu İsyanı, Sivas Kongresi, Meclis.*

**YUSUF BAHRI TATLIOĞLU (1878-1957):
A YOZGAT MEMBER OF SIVAS CONGRESS, A DEPUTY OF THE LAST
OTTOMAN PARLIAMENT AND YOZGAT DEPUTY OF GRAND NATIONAL
ASSEMBLY, A MEMBER OF SAMSUN INDEPENDENCE COURT**

Yusuf Bahri Tatlıoğlu was born in Akdağmadeni, Yozgat in 1878. He attended to Sivas congress as Representative of Yozgat. He became Deputy of Yozgat in the last Ottoman Parliament (1920) and in the First Grand National Assembly (1920-1923). He was in charge of tranquillization of Yozgat rebellion. His family and property holding were damaged in those events. He was elected to the Independence Court of Samsun. He received Independence Medal with Red and Green Lane. He was in charge of determining Deputies of Yozgat for elections of the Second Grand National Assembly. He was withdrawn from the elections and political life because of a dispute between him and Yozgat Mayor Akif. He spent the rest of his life by trading and farming in Akdağmadeni. Tatlıoğlu family became deputy of Democratic Party by invitation of Celal Bayar. Bahri Tatlıoğlu died in 1957 in Akdağmadeni.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi A.B.D., hatice.guzelmumyalmaz@gmail.com.

This study aims to introduce Bahri Bey, one of the prominent figures of National Struggle, with the documents gathered from official archive, official reports of the Parliament, his family archives and information gathered from his family (a notebook explaining family stories), and with the support of oral history (interviewing with grandchildren Emin Tatlıoğlu and niece Güner Ağabeyoğlu). The study aimed to explain partially his and his family's experience in the Çapanoğlu Rebellion. The process that caused him to withdrawal from the deputy and the politics, and then difficulties in his life will be tried to convey.

Keywords: *Yozgat, Akdağmadeni, Bahri Tatlıoğlu, National Struggle, Yozgat Rebellion, Sivas Congress, Turkish Grand National Assembly.*

Giriş

Bahri Bey, Yozgat Sancağına bağlı Akdağmadeni kazasının ileri gelen ailelerinden Hacı Tatlı, İbrahim Hulvi Efendinin birinci eşi Yozgatlı Cevheri Ali Efendinin torunu ve Nabi Efendinin kızı Fatma Hanımdan olma üç erkek, üç kız altı çocuktan ikincisi ve erkek çocukların en büyüğüdür¹.

1294 (1878) Akdağmadeni doğumludur. Rüştüye mezunudur². Dulkadiroğulları kökenli Ahmet Bey'in kızı Münire Hanımla evlenmiş ve beş çocukları olmuştur. Ailesinin arazisi ve çiftliklerinde tarım işletmeciliği ve kardeşi Faik Beyle kurdukları Tatlıoğulları Bahri ve Faik isimli bir ticaret firması ile bölgenin tarım ve hayvancılık ürünlerini İstanbul'a ulaştırmış, bölgenin ihtiyacı olan sanayi ürünleri ile şeker, gaz, petrol gibi ihtiyaç maddelerini İstanbul'dan getirerek bölgenin istifadesine sunmuşlardı³.

Babası Hacı Tatlı Efendi, Akdağmadeni'nde Reji İdaresi'nin Temsilci memuruydu⁴. 14 Ağustos 1916'da vefatı üzerine aynı görevi üstlenmişti (1916-1919). Bu görevi gereği ticari

Bu çalışmanın araştırma safhasında Tatlıoğlu ailesi ile irtibat kurmamı sağlayan Eczacı Mehmet Ali Çakır Beyefendiye teşekkür ederim. Çalışmanın gerçekleşmesinde en büyük desteği sağlayan Bahri Tatlıoğlu'nun torunu Emekli İnşaat Mühendisi Emin Tatlıoğlu Beyefendiye, ailesine ve dedesine ait bütün defter, belge, evrak, fotoğrafı şahsımızla paylaşması sebebiyle teşekkür ederim. Torunlarından Emin Tatlıoğlu'nun ablası Emekli Uzman Sayıştay Denetçisi Alev Görür Hanımefendiye de çalışmanın varlığını öğrendikten sonra fotoğraf ve belge paylaşımı ile katkıda bulunması ve Haşim Tatlıoğlu'nun kızı Emekli Avukat Güner Ağabeyoğlu ile görüşmemi sağlaması sebebiyle ayrıca teşekkür ederim. Yanısıra Haşim Tatlıoğlu ve Bahri Bey ile ilgili görüşlerini paylaşarak katkıda bulunan Haşim Tatlıoğlu'nun kızı Güner Ağabeyoğlu'na teşekkür ederim.

¹ **Aile Arşivi, Soy şeceresi ve Ailenin hatıra ve önemli kayıtlarının aktarıldığı Defter.**

² Tatlıoğlu'nun doğum tarihi Meclise kendi el yazısı ile verdiği dilekçede 1293 olarak geçmektedir. Ailenin nüfus kütüğüne uygun olduğu da tescil edilmiş olan soy şeceresinde ve Milletvekillerine yönelik devlet yardımından faydalanmak üzere imzasıyla kayıtlı tutulan evrakta doğum tarihi 1294'tür. **TBMM Arşivi, Bahri TATLI HT _431_1_1., Aile Arşivi, Soy Şeceresi.**

³ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi 1919-1923**, C.3., TBMM Vakfı Yay.1995., s.979-980; **Aile arşivi, Aileye ait Defter.**

⁴ Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödemek amacıyla yapılan sözleşme gereğince Düyun-ı Umumiyye İdaresi'ne tütün ve tuz inhsarlarında gerekli değişiklikleri yapma ve tekel şeklinde yönetme yetkisi tanındı. Tütün öşrü, 27 Mayıs 1883'te Müşterek'ül Menfaa Reji Şirketi'ne devredildi. Her türlü tütün üretimi ve işlenmesi bu şirkete verildi. Şirketin imtiyaz süresi otuz yıldır. Fakat 1913'te yapılan bir anlaşma ile 1928'e kadar uzatıldı. Şirket, üzer aylık taksitler halinde her yıl 750.000 Osmanlı Lirasını zarar etse dahi Düyun-ı Umumiyye'ye ödemek zorundaydı. Reji idaresi memurları ve sayıları 1112'ye ulaşan kolcuları ile "devlet içinde devlet" olarak tanımlanıyordu. Köylünün ürettiği tütünü en düşük fiyattan almaya çalışıyor, tütün ekicisi de kaçak yollardan üç dört misli fiyat veren alıcıya malını satmak istiyordu. Kolcular ile tütün ekicileri arasında kanlı çatışmalar oldu. Şirketin imtiyazı kaldırılmak istendiye de başarılı olunamadı. Düyun-ı Umumiyye, I. Dünya Savaşı yıllarında Fransız ve İngiliz temsilcileri hazır bulunmadıkları halde gelirleri toplamayı sürdürdü. Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa katılınca Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya vatandaşlarına ait kuponları ödemesini

faaliyetlerde bulunmak üzere sık sık İstanbul'a gitmişti. Ülke'deki gelişmeleri takip ederek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştu. Hatta Partinin Akdağmadeni teşkilatını kurmuştu⁵. Balkan Harbi'nde hasara uğratılan Sultan Osman ve Reşat zırhlılarını tamir ve ayrıca üç ayrı zırhlı almak için kurulan Donanma Cemiyeti'nin Akdağmadeni Şubesi'ni açarak Başkanlık görevini yürütmüştü. İlçe ile bağlı nahiyeye ve köylerden önemli miktarda aynı ve nakdi yardım toplayarak İstanbul'a merkeze göndererek, deniz kuvvetlerine yardım ve hizmet etmiştir.

Ankara Vilayeti Mektubî Kalemî
Aaded
37013

96

Osmanlı Donanma Cemiyeti Merkezi Vâlâsına

Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazaları yeniden teşkil olunan Osmanlı Donanma Cemiyeti şubelerinin mürekkebe olduğu zevât-ı esâmisini hâvî Yozgat Mutasarrıflığından gönderilen defterin sureti leffen takdim kıldıldığı arzına teyid ihtiram olunur efendim. Fi 26 Safer Sene 333 ve Fi 31 Kanun-ı Evvel Sene 330

Ankara Valisi
Yahya Galip⁶

Maden Donanma İanesi

Akdağmadeni hamiyetmendân eşrafından Bahri Efendi'nin donanma ianesi için köylere zahire darcine delalet ve himmet eylediğini memnuniyetle istibşâr eyledik. Bahri Efendi, gayret ve hamiyetine güvenilir, azmi kavî bir âdem olduğundan teşebbüsünden semerât-ı nafia husule geleceğini, kaviyyen me'mul eder vesâir kazalarımızdaki eşrafın da mumaileyhin eser-i hamiyetine iktifa etmelerini temenni eyleriz⁷.

yasakladı, alacaklılara borç ödemeyi durdurdu. 1920'de yasak kalkınca birikmiş kuponlar ödenmeye başladı. Ankara'da kurulan TBMM hükümeti bütün kaynaklarla birlikte Düyun-ı Umumiyye'ye tahsis edilen gelirlere el koyunca borçların ödenmesi yeniden durduruldu. Lozan Antlaşmasından sonra Osmanlı borçları, Osmanlıdan ayrılan ülkeler arasında taksim edildi. Konu ile ilgili bkz. Cevdet Küçük, Tefik Ertüzün, "Düyun-ı Umumiyye", **İslam Ansiklopedisi**, C.10., TDV Yay., s.58-62.

⁵ Çoker, a.g.e., s.979.; **Aile Arşivi, Defter.**

⁶ **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), K215G19B19-1001**; Osmanlı Donanma Cemiyetinin Boğazlıyan Şubesi aza isimlerini içeren belge için bkz. **TİTE, K215G19B19-2001**

⁷ Necati Fahri Taş, **Millî Mücadele Döneminde Yozgat**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s.12,13, 67. (Yeni Yozgat Gazetesi 24 Ramazan 1328 (15 Eylül 1326, M.1910) tarihli nüsha Ek II); Donanma-yı Osmani İane-yi Milliyye Cemiyetinin Nizamnamesinin suretleri. Donanma-i İane Şubelerinin teşkiline çalışılması., **BOA. H06051328/ DHMUİ7.2**

Yozgat Sultanı'sinden donanmaya yardım ile bir belge aşağıda nakledilmektedir.

Yozgat Sancağı Tahrirat Kalemî

Dersaadette Donanma-yi Osmanî Muavenet-i Milliyye Merkez-i Umumiyyesine
Umumî 316

Hususi 715

Hülasa

Sultan Osman-ı Evvel Zırhlısı için Yozgat Sultanı Mektebi Kısım-ı İbtidaisi talebesi tarafından beş yüz kırk kuruluş iane ita edildiğine dair

Mübayaa edilen Sultan Osman-ı Evvel zırhlısı için yarım milyon lira borcumuz kaldığı Dahiliyye Nezareti Celilesinden tebliğ ve işar buyurulması üzerine birkaç günden beri daire-i hükümette hususi ve umumi meclisler akdiyle celb-i iane sarf-ı mesai olunmakta ser carinin beşinci Pazar günü saat beş raddelerinde Yozgat Sultanı Mektebi Kısım-ı İbtidai Talebesi ellerinde müteaddit bayraklar olduğu ve muhafaza-i vatan uğrunda hüdemât-ı mesbuk ıslaf-ı azam ile bunların eserine iktifa eden bazı zevât hakkında manzum methiyeler kıraat edilmekte

Bahri Bey, bu süreçte ticaret yapmaya ve ordunun ihtiyaçlarını temine devam ediyordu.

Askeri Medharine Mahsus Makbuz İlmühaberidir

Sıra Numarası 71

Teslim Olunan Mevadin
Miktarı Cinsi
4000 Buğday

İrsaliyenin
Mahalli Vürudu
Akdağmadeni

Muayene Raporunun
Numarası Tarihi
Fi 19 Rebiülahir Sene 1334

Akdağmadeni 24 Senesi Aşarı zahâirinden bâlâda muharrer 4000 kilogram zahire memur Mustafa Efendi namına Bahri Efendi tarafından Ankara askerî medharine teslim edildiğini mübeyyen makbuz ve ilmühaberidir 19 Rebiü'lahir Sene 1334

Ankara

Askerî Medhar Müdürü⁸

Ankara Kolordu-yu Hümayun Kumandanlığı Cânib-i Âlisine

Maruz-ı acizânemdir

Bâlâda arz olunan tarih ve numaralarla Akdağmadeni medhar-ı askeriyesinden Ankara medharı askeriyesine nakil ve teslim ettiğim arpa ve buğdayın nakliye ücretinin mahalli idarenin ol babdaki karar mucibince itası için lazım gelen muamelenin icrasıyla cihet-i maliyece emr u havale buyurulması müsterhamdır ol babda emrî ferman hazreti men lehül emrindir.

24 Mayıs Sene 335⁹.

Yozgat bölgesi, Balkan Harpleri ve I. Dünya Harbi esnasında savaşa asker göndermiş, ordunun iaşesini temin etmiş ve muhacirleri de barındırmıştı. Tayyare, Himâye-i Etfâl Cemiyetlerinin şubeleri açılmıştı¹⁰. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti için Yozgat ve kazalarından para yardımı toplanmıştı¹¹. 1915'te Yozgat'ta şubesi açılan Hilâl-i Ahmer, Milli Mücadele döneminde de para, yiyecek yardımı yapmış, yaralılara yardım etmiş ve mevlit-i şerif okutmuştu. Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin bir kolu da Yozgat'ta açılmıştı¹². Yozgat ve havalisinde İzmir'in haksız yere işgaline karşılık 22 Mayıs 1335 de bir telgraf çekilmiş, Boğazlıyan İlçesinde de 21 Mayıs tarihli iki telgraf çekilmişti¹³.

bulunduğu halde hükümette müteakib Meclise gelerek kendi meyanlarında donanma için beş yüz kırk kuruş otuz beş paranın kabulünü eylemişlerdir. Taraf-ı acizanemden medar-ı teşvik olacak beyanattan sonra meblağ-ı mezbure mea'tteşekkür kabul edilerek defter-i mahsusa irad-ı kayd edildiğinden insanı teşvik için keyfiyetin darsaadet gazeteleriyle de ilanı menturu reyen aliyeleridir. Ol babda irade efendim hazretlerinizdir. Fi 25 Haziran Sene 332 ve Fi 9 Kanun-ı Sani Sene 329

Yozgat Mutasarrıfı Vekili Tahrirat Müdürü **TİTE, K243G8B8001**

⁸ **Aile Arşivi.**

⁹ **Aile Arşivi.**

¹⁰ Taş, **a.g.e.** s.15-19, 67(Yeni Yozgat Gazetesi 9 Zilkaade 1330-10 Teşrin-i Evvel 1328) (M.1911) ;

¹¹ Mehmet Karayaman, "Yozgat Merkez ve Kazalarında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı, 5-7 Mayıs 2016**, s.160.

¹² Karayaman, **ag.m.**, s.162-163.

¹³ Mehmet Şahingöz, "Milli Mücadele'de Yozgat ve Havalisinde Çeşitli Olaylar Karşısında Yapılan Tezahurat, Protesto ve Mitingler", **Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı, 5-7 Mayıs 2016**, s.184-185.

Yozgat'ta, Milli Mücadele hareketini planlamak ve yürütmek üzere önce merkezde daha sonra da Boğazlıyan ve Akdağmadeni'nde de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştu¹⁴.

1. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ YOZGAT'I VE BAHRİ BEY

Yunan işgalinin olmadığı Anadolu'da, Milli Mücadele ilk zamanlarda çok iyi anlaşılammıştı. Öyle ki hilafet ve saltanata bağlı olanlar ile Ankara'daki hareketin yanında duranlar arasında bir mücadele olmuştu. Kuvvâ-yı Milliye'nin ne olduğu idrak edilemediği gibi, Milli Mücadele'nin yanında olmak da İttihatçılık diye anlaşılabilmişti. Nitekim bu tartışmalar Sivas Kongresinde de devam etmişti.

Yozgat'taki bu durum aşağıdaki belgelerden de anlaşılabilir:

Yozgat

675

10 Ağustos 35

328

Ankara'da 8. Kolordu Kumandanlığına

Mütareke ahkâmına nazaran İslam ve kuvvâ-yı askeriyenin tahdidinden dolayı devlet ve milletin istiklâl ve hayatını kurtaracak yegâne kuvvâ-yı milliye olacağını idrak edemeyenler pek çoktur. Burdan zâhirde Dâhiliye Nezaretinin şimdiki emirleri hükümete tebliğ ve alakadarını tevhim edildi. Zaten hükümet-i sabıkadan diğer.. k.. ürkmüş olanları ve hatta murahasalarımızı bile tedhiş ve tereddüde düşâr ettirdiği hâldenihâyât oluyor. Gazete sütunlarına kadar geçen emirler tesirden hâlî kalmıyor. Kır geçitleri kanunun tatbiki ile köyler halkının ve kendilerini ve gaye eyleyecekleri menafîi telkin olunursa da tehaşi iden muahedeler ile iki üç saate kadar temin-i hareket murahasaların teminatı ak...dının tesri idaresine emrû müsaade buyurulması maruzdur.

Şube Reisi
Tevfik¹⁵

Telgrafname

20. Kolordu Kumandanlığı Vekili Mahmud Bey

Devlet-i Osmanıyye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti

Gayet Mahremdir

Mahreci /Yozgat

- 1- Yozgat ahalisi ve memurini kâmilen harekât-ı milliyye-ye taraftar oldukları halde mutasarrıfın kararsızlık içerisinde olmasının umumiye ihlâl etmekte olduğunu Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine yazmıştık vâki olan işar üzerine mukaddema Ankara'ya yazıldığı ve yine oraya i'zâmı cevaben bildirdiği 2- Harekât-ı Milliyyenin müsavi derecede inkişafı için vesikaya kayıt edilmeksizin mutasarrıfın heman işten el çektilmesi ve mahfuzen Ankara'ya gönderilmesi lazım addediyoruz. 3- Jandarma tabur kumandanı binbaşı Ziya beyin muma ileyhima vekalet eylemesini tensib ettik. Vali Vekili Beyde bu babda bir emir vermedi. 4-Mutasarrıfın bu akşam

¹⁴ Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, Ankara, 1988, s.34-35.; Şahingöz, **a.g.m.**, s.186-187.

¹⁵ TİTE, K299G33B33-2001

vilayete verdiği Telgraf.....Vekili telgraf 5 Yarın buradan hareket edecek fi 21 Eylül
Sene 35

Eskişehir ve Denizli Mutasarrıfları namına Hüseyin Yusuf¹⁶

Yozgat
11/8/35
338

756
12/8/35

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığına

Gelecek âli zattan Hüsrev Sami Bey Yozgat'ta tavil müddet kalmış ve esasen İttihatçı olmasından bura Hıristiyanların nazar-ı dikkatini celbetmek ve mutasarrıfın Ermeni olmasından makamata şüuat-ı mütenevviada bulunmasına mahal kalmamak Yozgat'a uğratılmayarak diğer istikametten seyahatına devam etmesinin lütfen kendilerine tefhimi muvafık görüldüğü maruzudur.

Şube Reisi
Binbaşı
Tevfik¹⁷

Yozgat Ahz-ı Asker Şubesi Riyasetine

11/8/35

Hüsrev Sami Bey refikalarıyla fi 9 Ağustos 35 tarihinde hareket etmiştir. Muma ileyh İttihatçı olmayup bilakis İttihatçıların gadrine uğramıştır. İki sene şube müfettişi kalmıştır. Tebdil-i istikametleri maalesef kendilerine tebliğ edilemeyecektir. Şehre girmeden karşılayacak araca tedâbir-i lazıme ittihazı zaruridir.

20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat¹⁸.

Bahri Bey, bu gelişmeler sırasında Akdağmadeni Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı yapmış¹⁹, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almış ve Sivas Kongresi'ne Yozgat azası olarak seçilmişti.

¹⁶ BOA. DHİ.UMEK 115 000 45.001

¹⁷ TİTE, K299G47B47-1001;

20.Kolordu Hümayunu

Yozgat Ahz-ı Asker Şubesine
Kırşehir Ahz-ı Asker Şubesine
Çorum Ahz-ı Asker Şubesine

26/8/35

Ankara Valisi iki gün evvel tura çıkmıştır. Mıntıkınıza vürutlarında ne gibi hususatla iştilerinin suret-i münasibede tahkik ve işarı mercuv.

20. Kolordu Kumandanı

TİTE, K301G28B208001

¹⁸ TİTE, K299G47B47001;

Ahz-ı Asker Şubesi Riyasetine

Eskişehir Murahhaslarından Hüsrev Sami Bey, Hacı Velizâde Hüseyin ve Sıpahizâde Halil İbrahim Efendiler Bursa murahhaslarından tüccar ve belediye reisi sabıkı Ahmet Nuri ve Dava Vekili Osman Nuri ve Alaşehir murahhası Macit beylerden bir kafîle teşekkül edilerek 10 Ağustos 335 Ankara'dan Yozgat'a hareket edilmiştir. Yozgat'a muvasalatla varacaklarında bil kabul haklarında henüz intihabın ibrazı ve imzâ-yı devam ettirilmiş ve bu muvasalât ve hareketlerinin inbâsı müsterhamdır.

20. Kolordu Kumandanı/ Mirliva/Ali Fuat

TİTE, K299G33B33001

¹⁹ Aile Arşivi; Çoker, a.g.e., s.929.

Yozgat'tan 20. Kolordu Kumandanlığına

Yozgat Sancağı namına murahas ve şerâit-i matlube-yi haiz Bahri ve Ahmed Beyler intihâb ve ihzar edilmiştir. Şerait dâhilinde üçüncü birinin intihâbı mümkün olur mu. İki zat ile iktifasına müsaade buyurulmuş mudur efendim. Fî 1 Temmuz Sene 35

Şube Reisi
Binbaşı Tevfik²⁰

Yozgat Şubesi Riyasetine

Şifre Asayişe aittir.
Bizzat açılacaktır.
Numara
Hususî 993

Ankara Fî 2 Ağustos Sene 35

H 1 Ağustos 35 ve 314

1-İntihab edilen Bahri ve Ahmet Beylerin serian Sivas'a uğraması ve orada Üçüncü Kolordu Erkân-ı Harb Reisi Zeki Beye müracaat etmeleri ve keyfiyetin iması

2-Üçüncü bir aza intihabından sarfı nazar edebilirsiniz.

Müsaadenize Teşekkür ederim.

20. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Ali Fuat

Ankara 2 Ağustos 35

Sivas Üçüncü Kolordu Erkân-ı Harbiyesine

Yozgat'tan Bahri ve Ahmet Beyler murahas intihâb edilmiş ve Sivas'a hareketleri ve Erkân-ı Harbiye Reisi Zeki Beye müracaatları iblağ edildiği

20. Kolordu Kumandanı

Ali Fuat²¹

4 Eylül'de Sivas Sultanisi'nde çalışmalarına başlayan ve 11 Eylül'de tamamlanan Kongre ile milli teşkilatları birleştirerek tek elden idare edilmesi istenmişti. Mustafa Kemal Paşanın ittifakla başkan seçildiği Kongre'de, Erzurum Kongresi kararları bütün ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilmişti. Kabul edilen yemin metnine göre delegeler, hilafete, saltanata, İslamiyet'e, devlete, millete hizmet edeceklerine, politikayla uğraşmayacaklarına ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacaklarına dair söz vermişlerdi²².

Kongrenin 7 Eylül 1335'teki (1919) Üçüncü İçtimamında Kongre Riyasetine verilen takdirde Bahri Beyin de imzası vardı:

²⁰ TİTE, K298G38B38001.

²¹ TİTE, K298G42B42001.

²² Haluk Selvi, "Sivas Kongresi", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yay., 2009., C.37., s.284.;

Mustafa Kemal Paşanın 22 Mart 1335 tarihli Milli Mücadeleye dair beyânı: Bu noktada nihayete kadar bir ferd-i millet gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz veririm. Ve hiçbir kuvvet bu azm-i milliyeye mani olamayacaktır. Bu kadar .. haziranem umumi Anadolu'da reiskârde bulunan mesul ve kıymettar umum arkadaşlarımın kanaati müsterekesine istinad etmekte olduğu da ilaveten arz ile ihtiramât-ı mahsusa-i kabliyyemi teyid eylerim efendim hazretleri Fi 22 Mart Sene 335

3. Ordu Müfettişi Yaver-i Fahri Hazret-i Şehriyari
Mirliva Mustafa Kemal TİTE, K17G12B12001

1-Hükümet-i Merkeziyenin gerek payitahtta, gerek vilâyatta tevessül ve teşebbüs etmekte olduğu tedâbir ile Düvel-i İtilafîyye'den bilhassa İngilizlerin almış oldukları vaziyet-i siyasiyye ve askeriyenin kongremizin takip ettiği ve edeceği mekâsîd-ı milliyeyi söndürmeye matuf olduğu için bu babta icrâ-yı müzâkerâtla serian itihâz-ı karar olunması;

2-Sulh Konferansının kararlarına esas teşkil edecek olan Düvel-i İtilafîyye âmâlinin hassaten son günlerdeki nutuklar ve anlaşmalar suretiyle hakkımızda tehlike tevlid-i nokta-i nazarından pek ziyade câlib-i dikkat bulunduğu ve hükümet-i merkeziyenin takip ettiği siyaset-i hariciyye nazaran İngiliz amaline serfûrû etmek hâsil olacağı câ-yı mülâhaza bulunduğu için vaziyet-i hariciyemizin münakaşasıyla takip edeceğimiz siyaset-i hariciyenin nıkât-ı asliyesinin tespit ve takrirî²³.

11 Eylül 1335 tarihli Sekizinci İçtimada, Heyet-i Temsiliye Seçimi ve bütçe müzakere edilmişti. Heyet-i Temsiliye intihâbı hakkında Bahri Beyin de içinde bulunduğu azalar tarafından verilen takrirden; Miralay Vasıf Bey (Karahisar-ı Sahip), Hüsrev Sami Bey(Eskişehir), Hakkı Behiç Bey (Bursa), Ömer Mümtaz Bey(Ankara), Mazhar Müfit Bey(Denizli ve Aydın) ve Ratipzâde Mustafa Efendi (Niğde)'nin mümessil olarak intihâbı istenmişti²⁴.

Heyet-i Temsiliyye daha sonra Yozgat'ta kendi otoritesini sağlamlaştırmak üzere Afyon Mutasarrıfı Çapanoğlu Celal Beyi ve Yozgat Mutasarrıfı Necip Beyi görevden alarak Kuvvâ-yı Milliyye hareketinin Yozgat temsilcisi olarak Akdağmadenli Yusuf Bahri Beyi tayin etti. Son Osmanlı Meclis-i Mebusânı için bölgeden gidecek mebuslar da Heyet-i Temsiliyye tarafından seçilmiş ve Bahri Bey bu konuda tam yetkili tanınmıştı²⁵. Bahri Bey Son Osmanlı Meclis-i Mebusân'ına Yozgat Mebusu seçilmişti²⁶.

Şifre Mahsus 63

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığına

15/10/35

13/10/35 telgrafımızla Çorum, Yozgat, Kırşehir livaları mebusluğuna namzetlerinin vazî arz olunan Ahmet Rüstem, Bahri, Arif Beylerin Mebuslukları tensib buyurulmuş ise namzetliklerini resmen vaz ettirmek üzere keyfiyetin işar buyurulması.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti/ Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal²⁷

Dâhiliye Nezaretine

Yozgat Sancağı mebus intihâbı hitam bularak Erkânı Harbiye Ferikliğinden mütekaid İsmail Fazıl Paşa ile Akdağmadeni eşrafından Bahri Beyin Yozgat Mebusluğuna seçildikleri intihâb-ı kesriyet eyledikleri livâ-yı mezkur Mutasarrıflığının işarı üzerine maruzdur. 24/11/35
Ankara Vali Vekili / Yahya Galip²⁸

Dâhiliye Nezaretine

Yozgat mebuslarından Bahri bugünkü trenle Ankara'dan Dersaadet'e hareket eylediği maruzdur.

²³ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, 3. Baskı, Ankara, TTK, 1999., s.31-32.

²⁴ İğdemir, a.g.e., s.101.; **TİTE, K299G24B24001**.

²⁵ Taha Niyazi Karaca, "Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemlerinde Yozgat Ermenileri (1914-1920)", **Atatürk Dergisi**, 3, 4 (2003), s.129.

²⁶ Çoker, a.g.e., s.929.; Bahar Bilgen, **Dönemin Basımına Göre 1919 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Oluşturulması**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2011., s.42.

²⁷ **TİTE, K310G13B13-1001**.

²⁸ **BOA.DHİ.UM.EK 115 000 45.001**

29 Kanun-ı Sani 336/ H.14.5.1338

Vali Vekili Defterdar

Yahya Galip²⁹

Meclis-i Mebusân Riyaset-i Celilesine

Yozgat mebuslarından Bahri Beyin 29 Kanun-ı Sani Sene 336 tarihinde trenle Dersaadet'e müteveccihan Ankara'dan hareket eylediği Ankara Vilayeti Vekâletinden bildirilmiştir. Ol bab da³⁰

Son Osmanlı Meclis-i Mebusânı 12 Ocak 1920'de açılmış, 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmiş, İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgali üzerine bir bildiri yayınlamıştı. Bildiride Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından, Türk milleti, medeni kabiliyetinin yaşama ve bağımsız kalma hakkının ve bütün bir geleceğinin savunulması için davet ediliyordu³¹. Meclis görüşmelerine ara verilmiş, 11 Nisan'da ise fesh edilmişti. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkileri haiz bir Meclis toplanmasını beyan etmişti³².

Seçimler on beş gün içinde tamamlanacaktı. Üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla derhal bildirilecekti³³. 21 Nisan'da Kolordulara, Valiliklere, Bağımsız Sancaklara, Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetlerine ve Belediye Başkanlıklarına yolladığı telgrafta; "Tanrının lütfuyla Nisan'ın 23. Cuma günü Cuma Namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır" diyordu³⁴.

Çapanoğullarından Celal, Halid ve Edip Beyler, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri (Müftü Mehmet Hulusi, Başçavuşzade Ahmet gibi) ile Belediye Binasında yaptıkları toplantıda kurulacak yeni Meclise mebus gönderilmesine karşı çıkmışlardı. Bu hareketi "Huruc ale's-Sultan" olarak nitelemişlerdi. Anadolu'nun en güçlü ayanlarından olan ailenin nüfuzunu giderek yitirmeye başlaması da, aileyi rahatsız etmişti³⁵.

Neticede Milli Mücadele'nin başında Yozgat'ta Çapanoğlu İsyanı adıyla bir isyan hareketi gelişmişti. Bu olaylarda Çapanoğlu Süleyman Beyin torunları Hacı Osman Nuri Beyin oğullarından Edip, Celal, Halit beyler hareketin içinde yer almıştı.

İsyanın sebepleri arasında Celal ve Edip Beylerin, İttihat ve Terakki Partisi'nin kötü muamelesine maruz kalmaları, Milli Mücadeleyi İttihatçı bir hareket olarak değerlendirmeleri ve Milli Mücadelenin amacını anlayamamaları da sayılmaktaydı. Yozgat Hürriyet ve İtilaf teşkilatının başında Çapanoğlu Edip Bey bulunuyordu. Kardeşi Celâl Bey de bu siyaseti benimsiyordu. Ayrıca İstanbul Hükümetinin Milli Mücadele aleyhinde yayınladığı fetvalar ve

²⁹ BOA DHİ.UM.EK00118.00016.001.

³⁰ BOA DHİ.UM.EK00118. 00016.002.

³¹ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, ATAM, 2002., s.286-287.

³² *Nutuk*, s.287.

³³ *Nutuk*, s.289.

³⁴ *Nutuk*, s.294.; İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920-1922 ve Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı (1877-1920)*, TBMM Yay., s.27-28.

³⁵ Çapanoğullarının yalnız Bahri Beyin Yozgat azası olarak Sivas'a gitmesinden rahatsız olmadıkları düşünülmektedir. Bu durum aralarındaki akrabalık bağı münasebetiyle olabileceği gibi Bahri Beyin karakter yapısı ile ilgili de olabilir.; Taş, a.g.e., s.42.Yunus Koç, "Yozgat", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., 2013, C.13., s.563.

propaganda da buna sebep olmuştu³⁶. İsyanın öncesi ve meydana geliş sürecinde iyi bir şekilde yönlendirilememesi de Meclis'te mebuslar tarafından dile getirilmiştir.

Karahisar-ı Sahip Mebusu Şükrü Efendi, durumu şöyle değerlendiriyordu:

*“Dâhili isyanların başlıca sebebi idaresizliktir. İdare güzel ele alınırsa isyan zuhûr etmez. Bir de kuvvet hâkim olmalı... Bu millet isyankâr değildir. Şurada Yozgat'ta isyan çıktı deniliyor. Ben Yozgat isyanını tetkik ettim. Sui idare neticesidir. Yalnız sui idare neticesi değil, bu meclisin kendini gösterememe neticesidir. Bir İslâm cemiyetinin, Memalik-i Osmaniyye mümessillerinin burada toplandığını bildirememektir. Neden oraya muktedir adamlar göndermedik. Biz daha doğrusu yalnız İcra Vekillerine değil kendimize de kabahat bulmalıyız. Efendiler kanunların tadili, tefsiri, ıslâhı bu zamana ait mesâilden değildir. Vakıa elimizdeki kanunların milleti idareye kâfi olmadığı sabit olmuştur”*³⁷.

Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı ise isyancıları haber alır almaz durumu öğrenmek üzere Mustafa Kemal Paşadan izin alıp, Paşa'nın Bolu'dakiler gibi kendilerinin de tevkif edilmelerinden endişe etmesine rağmen bölgeye gittiklerini anlatıyordu. Süleyman Sırrı Bey, Edip Bey ile görüşmüştü. Edip Bey, yanında birtakım isyancılar olduğu hâlde Meclisin dağıldığını mebusların da kaçtığını söyleyerek, Ankara'da kendilerini nasıl gördüklerini sordu. Kendisine Bolu ve Düzce hadisesinden kurtulmuş birtakım isyancıların Yenihan ve Zile havalisinde ahaliyi iğfal ve isyana iştirak ettirerek Yozgat üzerine geldiklerini ve sizin de onlara iltihak ettiğinizi sanıyoruz, diye cevap vermişti.

*“Edip Bey, siz orada hükümet-i muvakkate teşkil ettiniz. Payitahttan vaz geçtiniz, padişahı unuttunuz. Sonra biz padişahı kurtaracağız, payitahtı kurtaracağız, padişah esir diye yalan söylüyorsunuz. Biz hususi mektuplar alıyoruz, padişah iradesine hâkim ve hürdür dediler. Dedik ki padişah hür ise İstanbul'dan İngilizleri çıkarır. Biz padişahı esir olarak biliyoruz mademki maksadınız payitahtı istihlâs ve padişahı esaretten kurtarmaktır şu halde bizimle neden tevhid-i mesâi etmiyorsunuz. Siz bu maksatla içtima etmiş bir kuvvet değilsiniz, siz İngiliz parasıyla iğfal edilmiş, memleketi ve milleti birbirine düşürmek için çalışıyorsunuz dedik.... Sonra uzun uzadıya irşadda bulundum... Beni tevkif ettiler. Rıza Efendiyi bıraktılar... Rıza Efendi meselenin her tarafını Edip Bey'e anlatmış; isyan yüzünden üç beş gün içinde Yozgat yağma edilecek, bırakılacak; bîaenaleyh siz yanlış hareket ediyorsunuz. Yarın kuvvet gelir memlekette top patladığı zaman bunların hiç birisi yanınızda kalmaz... Hayır, zamanı geçmiştir, demiş. Biz halkın böyle muhik bir sözün etrafında toplanacağına ve muvaffak olacağımıza kaniyiz demiş. Onun üzerine Rıza Efendiyi yanıma gönderdiler, atılar hapishaneye. Kuvvetlerin vürudu dakikasına kadar mevküftüm. Kuvvâ-yı Milliyye geldi... Çıktık geldik. Halk cidden muhtacı irşattır.”*³⁸

İsyan, Batı Cephesinde Yunan taarruzu ile mücadele eden TBMM'yi belirli bir dönemde olsa meşgul etmişti. Postacı Hüseyin Nazım'ın kovuşturmadan kurtularak Yıldızeli'ne gelmesi

³⁶ Taş, a.g.e., s.40-44.; Yunus Koç, “Yozgat”, İslam Ansiklopedisi, TDV Yay., 2013, C.13., s.563; Nurgün Koç, “Mili Mücadele'de Yozgat Çapanoğulları Ayaklanması ve Çerkez Ethem Güçleri Tarafından Bastırılması”, I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 5-7 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı, C.2, s.227.

³⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.3, İ:26, (3 Temmuz 1336) (1920), s.59.

³⁸ Süleyman Sırrı Bey, Edip Beyin, bu isyandan vaz geçeceğini söylemiş olsa yanında bulunan isyancı reisinin o anda hiç birini bırakmayacağını söylemektedir. TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.3, İ:26, (3 Temmuz 1336) (1920),s.63-64.

ve Yıldızeli ve Akdağmadeni'nin köylerinde İstanbul Hükümeti lehine propaganda yapması ile başlayan hareket zamanla Düzce, Bolu, Hendek'ten gelen Çerkezlerin de desteğini kazanmıştı. Yıldızeli ve Zile dolaylarında yağma ve talanla güçlerini artırmışlardı. Hareket büyümeye başlayınca bölgeye bir süvari bölüğü ve bir kolordu gönderilmişti. Bir süre sonra bölgeye Miralay Çolak Selahattin ve Yüzbaşı Cemil Cahit Beyler de görevlendirilmişti. İsyanın bastırılmaması Çapanoğlu ailesini de cesaretlendirmişti. Yıldızeli ve Zile İsyasını bastırmak için bölgeye gelen Kılıç Ali Bey Yozgat'a gelmişti. Kılıç Ali Bey Çapanoğullarının kaçma ihtimali yüzünden bunları göz hapsinde tutmuştu. Yozgat Mebusları duruma müdahale etmek için Yozgat'a gitmişlerdi fakat ikna edememişlerdi. Çapanoğullarının tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesi istenmişti³⁹.

Kılıç Ali Bey de müfrezeleri ile Boğazlıyan'a çekilmişti. Çapanoğullarının tutuklanması emrine karşılık nöbetçilerin kaldırılması emrini veren Ankara Valisi Muhittin Paşanın görevden el çektirilmesi ile yerine gelen Vali Vekili Defterdar Yahya Galip, ailenin kaçmasına sebep olmuştu. Çapanoğullarının zor kullanılarak Ankara'ya gönderilmelerini de engellemişti. Aileye tutuklanacakları haberi Mutasarrıf Vekili tarafından duyurulmuştu. Aile Yozgat'ı terk etmiş, isyan için adam toplamaya başlamıştı. Arkalarından takibe çıkan Yozgat Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Şevket de gevşek bir takip yapmıştı⁴⁰.

13 Haziran 1920'de Sorgun'un Köhne Nahiyesini basarak buraya, 14 Haziran'da Yozgat'a hâkim olmuşlardı. Kılıç Ali Beyin müfrezesini Akdağmadeni'ne götürmesi, halkın durumdan şüphe duyması üzerine isyancılar Büyük Camii önünde Dürrizâde'nin fetvası okunarak halkın kendilerine katılması istenmişti. Askerlik Şubesinde Binbaşı Tevfik Bey başta olmak üzere bu istekleri yerine getirilmemişti. Aralarında Celâl ve Edip ve Halit Beyler bulunmaktaydı. Ayrıca Aynacıoğulları, Deli Ömer çeteleri gibi eşkıyalar ve adamları da yanlarındaydı. 3.Kolordu ve bölgedeki milli kuvvetler isyanı bastırmakta aciz kaldı. Yozgat, Alaca ve Köhne'de hâkim oldular. İsyan bastırılmadı. Durumun kötü gidişini Çerkez Ethem'in bölgeye görevlendirilmesine sebep oldu⁴¹.

Kuvvâ-yı Tedibiye Umum Kumandanı sıfatı ile 23 Haziran 1920'de Yozgat'a geldi. 200 kişilik bir müfrezeyi Yozgat'a bıraktı ve Alacaya hâkim oldu. Sonra da daha zor bir mevki olan Alacaya yöneldi. İsyancılar 300 kişilik kayıp verdiler. Edip Bey yaralı kaçtı. İsyancıların tamamen yok edilmesi için Yüzbaşı Çolak İbrahim'in birlikleri batıdan, Albay Refet Beyin birlikleri kuzeyden destek vermişti. Ağustos 1920'ye kadar devam eden isyan etkisiz hale getirilmişti. Bir süre sonra daha küçük çaplı bir isyan olmuş Yüzbaşı Çolak İbrahim'in 2.Kuvvâ-yı Seyyare'si tarafından bastırılmıştı⁴².

³⁹ Osman Akandere, "Milli Mücadele'de Çapanoğulları (Yozgat) İsyasının Bastırılmasında Çerkez Ethem ve Kuvvâ-yı Seyyare'nin Rolü, **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 5-7 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı**, C.2, s.209.

⁴⁰ Koç, **a.g.m.**, s.227.

⁴¹ Akandere, **a.g.m.**, s.208; Koç, **a.g.m.**, s.227.

⁴² Akandere, **a.g.m.**, s.211-212.

Çerkez Ethem, Yozgat'a hâkim olduktan sonra Askerlik Şubesi binasında Hıyanet-i Vataniye Kanununa dayanarak Askeri Mahkeme kurarak isyanda rolü bulunanları cezalandırmıştı⁴³.

TELGRAFNAME
Ajans Garp Cephesine

Mahreci Numarası

Ankara 36

Tarih 8 Temmuz Sene 36

Saat 15:30

26 Hazirana ait resmi tebliğdir. Garp Cephesinde ehemmiyetli bir tebdil vukuuna dair rapor alınmıştır. Cenup cephemizde Fransızların taht-ı işgali altında bulunan Adana ile Tavas arasında bulunan Yenice İstasyonuna baskın yapan kuvvetlerimiz mezkûr İstasyonu işgal etmiştir. İki zabıt 36 nefer esir alınmıştır. Fransızlara 20 maktul verdirilmiştir. 25 Haziran tarihinde İngilizler tarafından işgal olunan Karamürsel tarafından ittihaz olunan tedâbir neticesinde düşman tamamen tahliye ettirilmiştir. Yozgat'ta derdest edilen rüesâ-yı isyana Yozgat hâkimi Hoca Şehab ve Cebbarzâde Hüsnü ve saireden mürekkebe olmak üzere sekiz kişi bi'lmuhâkeme idam olunmuştur. Kafkasya'da Ermeni fecâyi-i her gün şiddetle devam ediyor. Kars'ın şimali garbisinde Çakmak Köyü'nden Ermeniler Üç Milyon Manat⁴⁴. Çerkez Ethem, Yahya Galip'in cezalandırılmasını istemişti.

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

Daire-i Mahsusa

1-Yozgat'ın teklifâtını ikinci maddede gayben veriyorum.

2-Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesine. Yozgat Havalisindeki isyanın müsebbibi hakikisi Yahya Galib Beyin mevrut evraka müsebbit neferân fakir derecesine varan idaresindeki neticesi olduğu bahs etmiştir. Burada idam ettirilmelesi mahiyeti ceremesi Yahya Galib Beyin kanuna karşı deruhde ettiği mesuliyetten mütevellit cürümden daha ehvendir. Koca bir livayı ateş-i ihtilal içinde bırakan yüzlerce vatandaşın bais-i imha ve felaketi olan bir idare adamının mesuliyeti icab eder. Adaleti müsterihane tatbik etmek suretle selameti milliyemizi temin edebilecektir. Muma ileyh huzuru kanunda isbât-ı vücut etmediği takdirde vicdan-ı halkta hesap ve muhasebe gibi şahsiyyeler hasil olacak⁴⁵.

Ancak Çerkez Ethem'in bu talebi kabul edilmemişti. Mustafa Kemal Paşa, Yahya Galip'in bir vatansaver olduğunu, O'nu Çerkez Ethem'e vermenin ise nüfuz ve tesirini güçlendireceğini düşünmüştür. Yozgat'ta olup bitenleri görmek amacıyla bir kısım Mebus tekrar Yozgat'a gitmişti. Ethem Bey, valinin cezalandırılması talebinden vaz geçmiyordu. Bu durum Ankara ile aralarının gerilmesine sebep olmuştu. Yozgat'tan Ankara'ya dönerken de yol üzerindeki köyleri yağmalayarak gitmişti⁴⁶.

Yozgat'ta suçlu görülen bazı kişilerden istifade etmek için 500 kişilik bir Akdağmadeni Alayı kurulmuştu⁴⁷. Bu birlik cepheye sevk için Ankara'ya gönderilmişti. Fakat bu alaydan 49

⁴³ Taş, a.g.e., s.53-54.

⁴⁴ Yozgat isyanına katılanlar hakkında Ethem'in Raporu, **TİTE, K24G74B74001**; Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Ethem'in Raporu Yozgat'ta İsyana Katılanlar

⁴⁵ Yozgat isyanının Yahya Galip yüzünden çıktığı, **TİTE, K314G28B28001**

⁴⁶ Taş, a.g.e., s.54-55.; Çapanoğullarından hükümet tarafına geçmek isteyenlere 15 günlük süre verilmesi. **BCA.30.18.1.1.22.7.1920.**

⁴⁷ **Yozgat'ta Ahz-ı asker , TİTE, K299G33B33-2001; TİTE, K 299G33B33-001.**
Çorum ve Yozgat Şubesine 10 Temmuz Sene 335

kişi 5-6 Eylül 1920’de Kuvvâ-yı Milliye emrinde çalışmayacaklarını söyleyerek kaçışlardı. Karamağara, Alaca, Mecitözü mevkilerini tehdit eden bu asiler her geçen gün biraz daha güçlenince bölgede huzuru sağlamak üzere Akdağmadeni alayının cepheye gönderilmesinden vaz geçilerek Bahri Beyin emrine 80 kişi verilmiş ve bölgenin korunmasına karar verilmişti. Ancak bu kuvvetin nicelik itibarıyla asilerle mücadelesi mümkün olmadığından II. Kuvvâ-yı Seyyare adını alan İbrahim Bey müfrezesi 10 Eylül 1920’de Yozgat’a gelmişti. Bu kuvvet 6 Ekim 1920’ye kadar Akdağmadeni’nde kalarak bölgede asayışı sağlamışlardı.

Bu hadise Bahri Bey tarafından şöyle aktarılmaktadır:

“1335-1336 yıllarında Yozgat’ta çıkan isyanın teskinine memur edildim. Asilerden 400 kişi istimal ettirip bunları teslim ve teçhiz ederek cepheye hareket ettim. Fakat yolda menfi tahrikâtla dağılan bu kuvvet geri döndü ve iki evimi yaktı. İki kasamı yağma etti. Mahalli hükümet tarafından tahakkuk ettirilen birkaç yüz bin liralık zararımı faillerin tazmin etmesine Amasya Örfi İdare Mahkemesi karar verdi. Fakat faillerin daha evvel Yozgat Ziraat Bankası’ndan kaldırdıkları elli bin liraya karşılık malları haciz edilmişti. Benim zararlarımı ödemelerine imkân kalmadı. Dâhili isyanlarda yağmaya uğrayanların zararlarının hazinece ödenmesi için Meclis’ten çıkan bir kanunun ahkâmından da milletin o sıralarda içinde bulunduğu mali zorlukları bildiğim için kendi arzumu istifade etmek istemedim”⁴⁸.

Bahri Beyin bu olaylar esnasında uğradığı zarar aşağıdaki belgelerde de aktarılmaktadır:

Türkiye

Büyük Millet Meclisi Hükümeti

Suret

Ankara

Umum Jandarma Kumandanlığına

20 Kanun-ı Evvel Sene 38 tarih ve 1/23215 numaralı arzuya lâhiktir

şaki Hayri avuş ve rüfekasının kıyamen isyânını müteakib Müfrez Kumandanı Mülâzım-ı Evvel 2226 İsmail Efendi maiyyeti efradı tarafından gasp edilmiş olan kıymet-i tarihiyye-yi haiz ve Yozgat Mebusu Bahri Beye ait altınların bir adedinin yirmi yedi ve diğer birinin otuz yüzlük evrâk-ı nakdiyye Yozgatlı Hacı Hüseyinzâde Sarraf Mustafa Efendi fûruhte ve muma ileyh tarafından dahi

Dahiliye Nezaretinin 31 Temmuz Sene 335 tarih ve 103 numarayla yazılan ve vilayet vekaleti tarafından aynı gün 832 numaralı şifreli telgrafnamede Merkezi Ankara’da olmak üzere bir kuvve-yi milliyye-yi azime teşkil-i teşebbüs edilerek her taraftan murahhaslar davet olduğu ve çete teşkilatına verilerek köylere çıkarılan kollar vasıtasıyla da cebren bakaya efrad topladığı bildirilmekte ve bu hususta gayr-i vaki ve gayr-i mensur olduğu halen Dersaadet’te bulunan Vali Paşa tarafından tafsilat-ı lazime verilerek izah ve tekbiz edilmiş olmasına rağmen Dahiliye Nezaretince ... serian diğer tahsisat icra olunarak istihsal edilecek malumat-ı mevsukanın bir gün evvel işarı cihet-i askeriyeden gizli olarak mülkiye memurinine emru tebliğ olunmaktadır. Binaen aleyh zaten ne cebren bakayanın topladığı ve ne de Ankara’da kuvve-yi milliyye-yi azime teşkili mansur-ı vaki olmadığı gibi her ..harekete tutulan murahhasların içtimada Ankara’da olmayacaktır ve oradaki memurun-i mülkiyye ile Kuvvâ-yı İnzibatiyye memurlarına tamamen itimad olanlara götürülerek ve onun mezkur emirname muhteviyatında bahis olunmadığını tekbiz eder cevabname tastirine müsait merkum miktarın

İş bu emrin gayben ve gararen kimseye tebliğ edilmesine çok dikkat ederim.

20. Kolordu Kumandanı

Ali Fuat

Kırşehir Şubesi Riyaseti nefere

orum Şubesi Riyasetine

Yozgat Şubesi Riyasetine TİTE, K299G41B41-1001.

⁴⁸ TBMM Arşivi, Bahri Tath, HT_431_1_1.

alındığı tarafının mehuş ifadelerine nazaran muamele tahakkuk ettirilmiş ise de Mustafa Efendi esmâni mukabilinde almış olduğu mezkûr altunları halen teşhis edemediği eşhâs-ı furuhat ettiğinde tekrar esmâni mukabilinde istirdada imkân olduğunu ilave etmektedir. Bu hususa dair evvelce tasdik edilmiş bulunan evrak-ı tahkiki ale'l usul Yozgat Memurin-i Muhakemât Encümeni'nce dürüst tetkik bulunmasına kesb-i katiyyet edecek muamelenin ayrıca arz edileceği berâ-yı muamelat maruzdur efendim⁴⁹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dâhiliye Vekâleti

Büyük Millet Meclisi Azâ-yı Muhteremesinde Yozgat Mebusu Bahri Beye

Şaki Küçük Ağa tarafından gasp edilip hükümetçe şaki merkulma beraber elde edilerek Tokat'a götürüldüğü beyan buyurulmuş olan at hakkında Tokat Mutasarrıflığından malumat talep edilmişti. Bu bapta Mutasarrıflıktan yazılan cevapnâmeye merbut Tokat Divan-ı Harbi Örfi Riyasetinin derkenar bir sureti mahsus malumat zımnında leffen takdim kılındığı beyanıyla arz-ı ihtiram olunur efendim.

İdare-i Umumiyye Müdür Vekili

Fi 27 Mart Sene 337⁵⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Dâhiliye Vekâleti

Tokat Divan-ı Harbi Riyasetinin 14/2/337 tarih ve 245 numaralı derkenar suretidir

Küçük Ağadan sual edildi. Bahri Beyin atını kendi gasp etmediğini ve katl edilmiş olan Bahri Beyin hanesine taarruz eden eşkiya Deli Hacı gasp ettiğini ve Deli Hacıdan elyevm firari olan Molla Durak'ın eline geçtiğini işittiğini ifade etti. Kendisine ve.... ait olmak üzere Tokat'a getirilmiş olan üç hayvanın Süvari Alay Kumandanlığına teslim edildiği ve mezkur üç hayvanın ikisi kır ve birisi doru olduğunu ve bu kır hayvanları Bahri Beyin hayvanına benzetmişler ise ispat ettirilmesi hükümete ait olduğunu ilaveten beyan etmiş olduğundan ifâ-yı muktezası mütemennâdır.

Aslına Mutabıktır

Yozgat Mebusu Bahri Bey Efendi Hazretlerine

15828/1317

Efendim Hazretleri

Şaki Hayri Çavuş ve rüfekasının meyyiten derdestini müteakib Müfreze Kumandanı Mülazım-ı evvel 2226 İsmail Efendi ile maiyyeti efradı tarafından gasp olunan zati alilerine ait ve kıymet-i tarihiyye-yi haiz altunların istirdadı hakkında Yozgat Jandarma Kumandanlığına sebki iden işar ve tebligata cevaben varıt olan 17/1/339 tarih ve 1/70 numaralı tahrirat sureti leffen takdim ile arz-ı malumat ve hürmet eylerim efendim. 28/1/39

Umum Jandarma Kumandanı

Tahsin⁵¹

Yozgat halkı yukarıda anlatılan isyan hareketine katılmamış, 7 Eylül 1920'de Belediye Binası önünde toplanarak BMM'ye Yozgat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Akif, aza, eşraf,

⁴⁹ Aile Arşivi

⁵⁰ Aile Arşivi

⁵¹ Aile Arşivi

umum ahali ve müderrisin adına Milli Mücadeleyi destekleyen bir telgraf yollamışlardı. Yozgat halkı aynı dönemde askerler için yiyecek ve gıda yardımı yapmış, milis kuvvetlere ve düzenli orduya asker göndermişti. Ayrıca silah depolarının ve gizli mühimmatın saklandığı en emin yer olması açısından önemli hizmetlerde bulunmuştur⁵². Milli Mücadele esnasında Ali Rıza Paşa Hükümetinin istifası üzerine Meclis-i Mebusan'a, Saraya ve Matbuata 5 Mart 1920'de Yozgat'tan, 6 Mart 1920'de Akdağmadeni'nden teessür telgrafları çekilmişti⁵³.

2. BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

Bahri Bey, Heyet-i Temsiliye'nin talimatı ile Ankara'ya geldi ve 4 Temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda Yozgat Milletvekili olarak takdim edildi⁵⁴.

Büyük Millet Meclisinin I. Döneminde Meclisteki önemli konulardan biri Bolşeviklikti. Mustafa Kemal Paşa konu ile ilgili olarak Mecliste, amaçlarının hudud-ı milliyeye dâhilinde milletin istiklâli olduğunu ifade ediyor, milli sınırlar içerisindeki komünist ve bolşevik akım ve hareketleri reddediyordu. Konuyu şöyle anlatıyordu; milli esaslara derin rabitalarla bağlı olan Meclisin amacı müstakil bir devlet olarak Rusya Bolşevik Cumhuriyeti denilen devletle münasebet-i siyasiyedir. Hiçbir vakit komünistlik ve bolşeviklik esasâtını telaffuz edilmemiştir. Bu resmi ilişkiler dışındaki ilişkiler bu milletin “soysuz ve serserem birtakım evlatlarının” oralarda da serseriliklerine devam etmesidir. İşte bu serseriler bir iş yapma hülyasına kapılarak zahiren memlekete ve millete nâfi olmak için Türkiye Komünist Fırkası diye bir fırka teşkil etmişlerdir. Bu fırkayı teşkil edenlerin başında Mustafa Suphi ve emsali bulunmaktadır. Bunlar Moskova'daki prensip sahiplerine yaranmak için birtakım teşebbüsât-ı serseriyanede bulunmuşlardır. Bunların yaptıkları teşebbüs Rus Bolşevizmini çeşitli kanallardan memleket dâhiline sokmak olmuştur.... Bir zaman gelmiştir ki Ankara'da, Eskişehir'de şurada burada memleketin hemen komünist teşkilatı kurmaya ve aynı zamanda hariçten birtakım insanlar serseri surette memlekette dolaşmaya ve propaganda yapmaya başlamışlardır⁵⁵. Halk İştirakiyyun Fırkası ise doğrudan doğruya komünizm mahiyetini gösterir fırka ve doğrudan doğruya Rus Sefarethanesi ile dahi tamamen hâli temasta bulunuyorlar. Komünizm, bize gayr-i kabili tatbik olduğu için ve esasât-ı diniyye ve şerâit-i hayatiyye ve içtimâiyemize gayr-i kâbil-i telif bulunduğundan olmaz diyoruz, demektedir⁵⁶. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte mebusların da söz aldığı konuyla ilgili birtakım olayların da görüldüğü Meclis toplantısında Yozgat Mebusları Bahri Bey ve Rıza Beyin Meclise teklifleri vardı.

Büyük Millet Meclis-i Riyâset-i Celilesine

Şimdi Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey nezdinde görülen ve Akdağmadeni Belediye Reisi Halit imzasını hâvî olan telgrafnamede İştirakiyyun veyahut Komünist Fırkalarından hangisine intisap edeyim diye müracaat vaki olduğu teessifle görüldü. Bu nazariye-i sakimenin memleketimize kadar sirayet ettirilmiş olduğundan ve muma ileyh belediye azasından olup reis vekili olduğundan hemen azli ile

⁵² Taş, a.g.e., s.56-58.; Şahingöz, a.g.m., s.187-188.; TBMM Zabıt Ceridesi, 9.9.1336, İ:62., C:1. s.37.

⁵³ Salim Gökçen, “Damat Ferit Hükümetinin Oluşmasına Karşı Yozgat ve Çevresinden Gelen Tepkiler”, I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 5-7 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı s.153.

⁵⁴ Çoker, a.g.e., s. 979.

⁵⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 22.1.1337., İ:131., C.3., s.333.

⁵⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 22.1.1337., İ:131., C.3., s.335.

yerine aharının tayini emrinin mahalline süratle tebliği, melhuz olan su-i sirayetin önüne geçmiş olacağı mütalaasına mebni Dâhiliyye Vekâleti Celilesine tevdiini arz ve teklif eyeriz. 27 Kanunusani 1337

Yozgat Mebusu

Yozgat Mebusu

Rıza

Bahri⁵⁷

Milletin giriştiği mukaddes davanın muvafakiyeti için yek vücut olunması bu gibi tefrikanın men ve izalesi için beyanname yayımlanması da Yozgat Mebusu Mehmet Hulusi tarafından teklif edilmişti. Milletin birliğini bozacak herhangi bir fırkanın men edilmesi de aşağıdaki şekilde teklif ediliyordu:

Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesine

Madde 1. Gaye-i milliyenin istihsâline değin dâhili vatanda milletin vahdetini ihlal edecek hiçbir fırka teşkil edilmeyecektir.

Madde 2. Fırka teşkiline ictisar edenler Büyük Millet Meclisi azasından oldukları taktirde kendilerinin sıfat-ı resmîyeleri nez ve mahkeme-i istiklâle tevdi olunurlar. Ancak Mecliste intizamı müzakere ve ekseriyeti temin maksadıyla teşekkül eden gruplar müstesnadır.

Madde 3. İş bu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 4. İş bu kanun neşrinden mukaddem teşekkül etmiş Komünist ve İştirakiyyun ve emsali siyasi firkalar mülğadır.

Bâlâdaki layiha-i kanuniyenin müstacelen müzakere ve iktisabı kanuniyet etmesini arz ve teklif eyeriz. 22 Kanun-ı sani 1337

Yozgat Mebusu

Karesi Mebusu

Süleyman Sırrı

Abdülğafur

Konya Mebusu

Yozgat Mebusu

Hacı Bekir

Bahri

(Layihâ Encümenine havale olundu)⁵⁸.

Bahri Bey, Meclisin 1. Dönem İkinci Yasama Yılında vazifeleri açısından beş şubeye tefrik edilen azanın dördüncü şubesindeydi⁵⁹. Bayındırlık, Bütçe ve İktisat Komisyonlarında görev yaptı⁶⁰.

Bahri Beyin Meclisteki I. ve II. Dönemdeki teklif ve faaliyetleri arasında; Yozgat hadisesinden dolayı mevkuf bulunanların Ankara İstiklal Mahkemesine verilmesine dair takrir⁶¹; Karamağara Nahiyesi Müdürü iken şehit edilen Tefik Efendinin ailesine hıdemât-ı vataniyyeden maaş tahsisine dair kanun teklifi(2/536)⁶² görülebilmektedir.

Milli Mücadele devam ederken 31 Temmuz 1338(4 Zilhicce 1340)'de İcra Vekilleri Heyetince gösterilecek lüzum ve Büyük Millet Meclisince ekseriyet-i mutlaka ile verilecek karar üzerine icap eden mahallerde İstiklâl Mahkemeleri teşkil olundu. Kanuna göre,

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 22.1.1337., İ:131., C.4., s.344.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 22.1.1337., İ:131., C.4., s.345.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 2.3.1337., İ:2, C.2., s.17-18.; Yozgat hadisesinde alakadar eşhâsin İstiklâl Mahkemesine tevdi hakkındaki 4/44 numaralı takririne dair Adliye Encümeni mazbatası, TBMM Zabıt Ceridesi, 14.11.1339., İ:53., C.1., s.386.

⁶⁰ Çoker, a.g.e., s.980.

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 13.4.1337., İ:20., C.1., s.467.

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, 11.11.1338., İ:136., C.1., s.456. Tefik Efendinin ailesine maaş bağlanması ile ilgili teklif Layihâ Encümeninde görüşülmüş uygun görülerek Muvazene-i Maliye ve Kavanin-i Maliye Encümenine gönderilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 13.11.1338, İ:137, C.1.s.478.; BMM Zabıt Ceridesi, İ.161., 23.12.1338., C.1., s.7. Bahri Bey, dönem içinde dördü gizli oturumlarda olmak üzere kırk iki konuşma yaptı. On soru önergesi verdi ve üç kanun teklifinde bulundu. Çoker, a.g.e., s.980.

Mahkemeler Meclisin ekseriyet-i mutlakası ve rey-i hafi ile kendi azasından müntehâp bir reis ve iki aza bir müdde-i umumiden teşekkül ettirildi. Ancak Heyet-i Mahkemeye tari olacak noksanın ikmâlini teminen ayrıca bir aza daha intihap olunabilirdi. Bu dönem İstiklâl Mahkemeleri muvazzaf ve gönüllü olarak askerlik hizmetine dâhil olup firar edenler, firara sebebiyet verenler, firarileri koruyanlar için gereken cezaya karar verecekti. Bu görev, Hıyanet-i Vatanıyye kanunun muhtevi olduğu ceraimi, devletin emniyetini dışarıdan ve içeriden ihlal edenler, askeri ve siyasi casusluk, suikast, siyasi ve asker ailelerine taarruz ve tecavüz suçu ve seferberlikte tedarik-i vesait-i nakliyye komisyonlarının kötü idaresi hakkındaki ceza kanuna tabi suçlara da bakmakla görevliydi⁶³.

22 Temmuz 1921 tarihli ve 140 numaralı Meclis Kararı ile Samsun İstiklâl Mahkemesi kurulmuştu. Bu mahkeme Samsun, Ordu, Giresun, Amasya, Tokat ve Sivas bölgesinin işlerine bakıyordu. 5 Ağustos 1921’de çıkarılan 144 numaralı Başkumandanlık Kanunu ile Meclis yetkilerini Mustafa Kemal Paşaya devretti. Böylece kurulmuş olan mahkemelerde Mustafa Kemal Paşaya bağlanmıştı. Mahkeme 31/7/1922 tarih ve 249 sayılı kanun ile 01/08/1922 tarihli 274 numaralı Meclis Kararı ile kapatılmıştı⁶⁴.

Bahri Bey, 9 Eylül 1921’de Samsun İstiklâl Mahkemesi azalığına tayin edilmiş⁶⁵ ve bu vazifesinden dolayı da kırmızı ve yeşil şeritli İstiklâl Madalyası almıştı.

İş bu varaka zahrında muharrer bulunan 66 numaralı kanun mucibince verilecektir.

İstiklâl Madalyası Vesikası

Numara:1914

Birinci Büyük Millet Meclisince Müteşekkil Samsun İstiklâl Mahkemesi azasından bulunduğundan dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 22/4/1341 tarihinde vuku bulan İkinci İçtima senesi 109. içtimanın 3. celsesinde, zirde hüviyeti muharrer Bahri Beye, bir kıta yeşil kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası verilmiştir.

TBMM Riyaseti Mühürü

13/5/1341

Gazi Mustafa Kemal

İstiklâl Madalyası Alan Zatın Hüviyeti:

Birinci Büyük Millet Meclisi Azasından Yozgat Mebusu Bahri Bey⁶⁶.

⁶³ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100249.pdf.

⁶⁴ www.tbmm.gov.tr/yayinlar/istiklal_mahkemesi/cilt1.pdf. İstiklâl Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları), Ankara, TBMM Yay., 2015., C1.s.10,24.

⁶⁵ Çoker, a.g.e., s.979.; 8/9/1921 tarihli Başkumandanlık Tezkiresi ile Yozgat istiklâl Mahkemesi kurulmuş, bu mahkeme Yozgat, Kayseri, Kırşehir, Niğde’de görev yapmış, 31/7/1922 tarih ve 249 sayılı kanun ile 1/8/1922 tarihli 274 numaralı Meclis kararı ile kapatılmıştı. www.tbmm.gov.tr/yayinlar/istiklal_mahkemesi/cilt1.pdf. İstiklâl Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları), Ankara, TBMM Yay., 2015., C1.s.24.

⁶⁶ **Aile Arşivi, Defter ve Madalyaya Ait Evrak**; Kendisi de Tokat, Sivas ve Amasya bölgesinde vazife yapan İstiklâl Mahkemesi’nde aza olarak bulunduğunu söylemektedir. **TBMM Arşivi, Bahri Tatlı, HT_431_1_1**. Ayrıca Samsun İstiklâl Mahkemesi ile ilgili evrak için bkz. Samsun ve Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri üyelerinin bilgi alınmak üzere Ankara’ya çağırılması ve davalarının diğer mahkemelere verilmemesi, **BCA.030.18.01.4.41.4**; Tatile giren Sivas İstiklâl Mahkemesi’nde görüşülecek Pontus Teşkilatı mensupları davalarının Amasya, Samsun ve çevresine gönderilmesi, **BCA.030.18.01.01.3.18.10**.

3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE BAHRİ BEY

Bahri Bey, Büyük Millet Meclisi'nin son aylarında ikinci gruba ayrılmıştır ve müteakip gelişmelerle siyasi hayattan çekilişini şöyle aktarmaktadır:

“Büyük Millet Meclisi'nin son aylarında maruf İkinci Gruba ayrıldım. Buna rağmen İkinci Büyük Millet Meclisi için yapılacak seçimlerde rahmetli Büyük Atatürk tarafından Yozgat seçimlerini yapmaya memur edildim. Fakat Yozgat Belediye Reisi eniştem merhum Akif ile aramıza bazı menâfiperestler tarafından sokulan ihtilaf dolayısı ile intihaptan ve siyasi hayattan çekildim”⁶⁷.

Bahri Bey, bu olaydan sonra Ankara'da Taşhan Semtinde bir büro açarak taahhüt işleri ile uğraşmıştı.

Türk Lirası
Aded
1000

Makbuzdur

Yalnız üç bin adet Türk lirasıdır.

Ankara Sivas Hattının on sekizinci kısmı yol inşaatı için sermaye olarak Tatlızâde Bahri Beyden bervechi bâlâ yalnız üç yüz bin adet Türk lirası evrak-ı nakdiyye olarak alınmıştır. Varinlizade
25 Haziran Sene 1343
Mustafa Lütfi

Bahri Bey, Taşhan'da bu işlerle meşgul iken bir gün Mustafa Kemal Paşa, Çorum Mebusu İsmet Beyi kendisine göndererek; *“Bahri Ankara'da kalmasın köyüne memleketine gitsin”* diye haber gönderdi. Bu isteğe rıza göstererek Akdağmadeni'ne dönüp yerleşti ve bir daha 1946'da Çok Partili rejim kuruluncaya kadar Akdağmadeni'nden dışarıya çıkmadı⁶⁸.

Kayıtlı evraklarda ise Ankara'dan dönüş sonrası Akdağmadeni'nde çiftçilik ile uğraştığı anlatılmaktadır⁶⁹. Bahri Bey, gerek İnkilâbın muvaffak olması için sarf ettiği mesai ve gayretler sebebiyle zati işlerine bakamamış, gerek asiler tarafından yapılan yağmacılık dolayısı ile büyük zarara uğramış, mali vaziyeti tamamen bozulmuştu. Eskiden memur olamadığı için de Birinci Meclis üyelerine verilen emekli tahsisatından istifade edememişti. Bu sebeple uzun yıllar maişet darlığı içinde yaşamıştı⁷⁰.

Bahri Bey, CHP Yüksek Genel Sekreterliğinin, emirlerine karşılık CHP Yozgat Vilayet ve Akdağmadeni Reisliklerinin tahkikatı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci devresinde azalık etmiş olanlardan muavenete muhtaç bulunanlara para yardımı yapılması hakkında CHP Yüksek Genel Başkanlık Divanının tasdiki ile 18.2.1941 tarihli ve 77 sayılı kararname hükümlerince, 1941'de aylık 50 lira olmak üzere üç ayda bir maaş almaya (150 Lira) başlamıştı⁷¹. İlgili kanun çerçevesinde mali yardım almak için talepte bulunan ve talebi kabul edilen 67 vekilden 1'i de Bahri Tatlıoğlu'ydu⁷².

Bu karar şöyle idi; *“Genel Başkanlık tasdikine iktiran eden kararnamede mesleği memuriyet olup da mebusluğa intihap ve hususi kanunlarına tevfikan tekaütleri icra edilmiş*

⁶⁷ TBMM Arşivi, Bahri Tatlı, HT_431_1_1.; Aile Arşivine Ait Defter

⁶⁸ Aile Arşivine Ait Defter; Konuyla ilgili aile fertleri ile yapılan mülakatta da bilgi verilmektedir.

⁶⁹ BCA.490.01.519.2085.1.33.; BCA.490.01.519.2085.1.19.

⁷⁰ TBMM Arşivi, Bahri Tatlı, HT_431_1_1.

⁷¹ İrşad Sami Yuca, “İ.TBMM'nin Yardıma Muhtaç Mebusları Meselesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.42., Şubat 2016., s.835.; BCA.490.01.519.2085.1.25.; BCA.490.01.519.2085.1.26.; BCA.490.01.519.2085.1.33

⁷² Yuca., a.g.m., s.836.

olanlara tahsis edilmiş bulunan en yüksek tekaüt maaşının tevfikattan sonra ele geçen 94 lira 48 kuruş esas itihaz edilmiş ve bu ölçüye göre tekaüt aidatları veya halen müstahdem buldukları memuriyetlerin maaş ve ücretleri veyahut arazi emlak ve akara sahip olanların aylık gelirleri 95 liraya balığ olmayanlara yardım yapılması tasvip olunmuştur.”.

18 Ocak 1943 tarihli ve 4178 sayılı kanun hükümlerine muvazi olarak CHP Genel Başkanlığı Yüksek Divanı'nca tasdik olunan 116 sayılı kararname uyarınca bu mebuslara ödenen mali yardıma %25 zam yapılmıştı⁷³.

Bu düzenlemeler 1948 yılında yeniden değerlendirilmişti. Bunun amacı Milli Mücadele'de çalışmış olan ve başta Heyet-i Temsiliye üyesi ve BMM (1920-1923)'de görev almış olan mebuslara devamlı bir iyileştirme yapılmasıydı. Bu amaç doğrultusunda 15 Aralık 1948 tarihli ve 5269 sayılı kanun çerçevesinde emeklilik hakkı sınırlı bir düzeyde tanınmıştı⁷⁴.

1948'de yasalaşan B.M.M. mebuslarının emeklilik kanununun sınırları çeşitli şartlarla kısıtlanmıştı. Bu çerçevede CHP Mebuslara durumları ile ilgili aşağıdaki sorular sorarak yapılan işlemi denetlemek istemişti⁷⁵.

1-Birinci Kamutaya seçildiği tarih?

2-Bugün nerede oturuyor? Nasıl geçiniyor?

3-Tekaüt maaşı var mıdır?

4-Başka bir yerden geliri veya geçim vasıtası var mıdır? Memuriyeti varsa maaşının miktarı nedir?

5-Evi, toprağı var mıdır?

6-Sayıllıktan ayrıldığı günden beri partimize karşı durumu nasıldır?

7-Partimize kayıtlı mıdır?

8-Muhafif teşekküllere girişmiş midir?

9-Bugünkü sıkıntısının derecesi nedir?

Bu sorular çerçevesinde ekonomik durumu iyi görülen bazı mebusların ve muhalif teşekküllere yakın olduğu düşünülen mebusların maaşları kesilmişti. Bu durumla ilgili Bahri Beyin de içinde olduğu 8 mebusun maaşı kesilmişti⁷⁶.

Esasen CHP İdare Kurulunun 30/1/1946 tarih 7/85226 sayılı yazısı gereği, CHP Akdağmadenliği'nce yapılan tahkikat üzerine yazılan yazıda Bahri Beyin gelir durumunun artık kötü olmadığı, lüks yaşadığı yardımın kesilmesi düşünülmektedir. İlçe Başkanı Necati Erdoğan artık, durumunun iyi olduğunu gerekli işlem yapılmazsa vicdani rahatsızlık duyulabileceğini hatırlatmaktadır⁷⁷.

Bahri Tatlıoğlu, Akdağmadeni'nin en zengin şahsı olup, yaşayışı da bunu göstermektedir, diye başlayan evrakta; Karayakup Köyü'nde çok miktarda tarlası olduğu, Arpalık Köyü'nde kendi ismi ile anılan bir çiftliğe sahip olduğu, Hasbek Köyü'nde oturan Emin Ayanın bila veled ölümü ile çok miktarda tarla ve dört değirmenin intikal ettiğini, ailece şehirde oturduğu için bu tarlaların Ermeniler ve köylüler tarafından zer edildiği, yıllık istihsalinin yüksek olması sebebiyle aylık 500 liradan aşağı geliri olamayacağı, Kardeşi Emin Ayandan çok miktarda nakit ve alacak kazandığını, Karayakup da oturmadığı, çok sayıda hayvanları olduğu ve yardıma muhtaç olmadığı tespit edilmiştir, denilerek muavenetin kesilmesi isteniyordu⁷⁸.

Bahri Bey ise, kendisine verilen tahsisatın kesilmesi ile ilgili olarak 31 Ocak 1946'da CHP Genel Sekreterliğine verdiği dilekçede, Partinin kaza riyasetinde bulunan eski mürtecilerden Yozgat İsyanında Çolak İbrahim tarafından idam edilen Ali Keleş'in yeğeni ve damadı Necati Erdoğan'ın geldiğini ifade etmektedir. Erdoğan, dayısı ve büyük kayınbabası

⁷³ Yuca, a.g.m., s.835.

⁷⁴ Yuca, a.g.m., s.835.

⁷⁵ BCA.490.01.519.2085.1.3.4.

⁷⁶ Yuca, a.g.m., s.837.; TBMM Arşivi, Bahri Tatlı, HT_431_1_1

⁷⁷ BCA.490.01.519.2085.1.1.; BCA.490.01.519.2085.1.7.; BCA.490.01.519.2085.1.8.;

BCA.490.01.519.2085.1.9.

⁷⁸ BCA.490.01.519.2085.1.3.

olan Ali'nin idamını kendisine atfettiği için öteden beri husumet beslemekteydi. Garip bir salahiyetle Bahri Beyin maaşının kesilmesine ve hatta üç aylık tahsisatının verilmemesine ve kendisini kötü göstermek için çalışmış olabilirdi.

Bahri Bey, kendisinin durumunun Partinin kıymet bilir büyük şefleri tarafından takdir edilmesini istemekte, Kaza Reisi olmakla mazisinden kurtulamayacak olan kimselere söz bırakılmamasını hatırlatmaktaydı⁷⁹.

Bahri Bey, TBMM'ye yazdığı 9 Ekim 1947 tarihli dilekçede, son senelerde kendisine 45 lira aylık tahsisat sağlandığını, bu mütevazı meblağı kadirşinaslık olarak anlayıp, mutlu olduğunu fakat İnkılâba silahla karşı koyup sonradan Partiye katılanların tezviratına uyularak bu tahsisatın kesildiğini Türk milletinin saadet ve ikbaline duacı olduğunu ifade ederek aktarmaktaydı⁸⁰.

Daha önce CHP Yozgat Vilayeti İdare Heyeti Reisliği'nden CHP Genel Sekreterliğine Y. Duygu adına yazılan ve 4 Temmuz 1935 tarihli yazının esasında ise muhtaç ama muhalif yardım kesilmelidir, denilmekteydi. Bahri Bey hakkındaki 25/6/1935 tarih ve 2/532 sayılı yazının cevabı;

1-Bahri Beyin Sivas Kongresi ve I. Meclise seçilmiş olduğu fakat tarih veremeyecekleri,

2-Bugün Akdağmadeni kasabasının içinde oturduğu, geçim darlığı olduğu,

3-Tekaüt maaşı olmadığı,

4-Akdağmadeni Hasbek, Karayakup, Arpalık köylerinde ve başka yerlerde su basar ve kıraç tarlalarının çok olduğu, önceleri aşarcılık ve başka yollardan bol kazanıp bol harcamaya alışmış olduğundan baha etmeyen ekincilikten elde ettiği ürünün geçim darlığından kurtaramadığı,

5- Evi ve toprağı olduğu, ifade edilmiştir.

6-Saylavlıktan ayrılığı günden beri durumunda parti bakımından iyi görülemeyecek şu halleri olmuştur:

A-İkinci devrede kendi katılmayarak saylav adayları Atatürk tarafından gösterilmiş olmasına göre saylav olma girişiminde bulunmaması, özgecilikle evinde oturması gerekirken saylav olmaya girişmesi. Maden'den ve biraz da başka ilçelerden oy almış ve gene de azınlık da kalmıştır.

B-Akdağmadeni'ndeki ilçe yönetim kurulundakilere karşı her vakit soğuk bulunmuştur. Partiye kayıtlı değildir. Merkeze başvurmuş ise de kabul edilmemiştir.

Serbest Parti zamanında ona girmek istese de açığa vurmamıştır. Parasızdır, ekincilikle umulan kazanç elde edilemediğinden bugünkü sıkıntı derecesi oldukça fazladır⁸¹.

Yazının ikinci kısmında Yozgat CHP Başkanı Duygu, Bahri Bey ile ilgili kendi düşüncelerini ifade etmiştir. Duygu, Milli Mücadeleye katılanlara karşı saygı ve sevgi beslemek hem milli hem de vicdani vazife olmakla birlikte Sivas Kongresine, Büyük Millet Meclisine ve İstiklâl Mahkemesine aza olma şerefine kavuşmuş İkinci Gruba ayrılmış ve Atatürk'ü takip etmekten yoksun olmuştur, şeklinde Bahri Beyi eleştirmektedir.

Saylavlıktan çıkıncaya kadar kendisi ve arkadaşları Akdağmadeni'nde mütegalibe yaşamışlardı. Hükümet işyarlarını elde ederek yer yedirirlerdi. Akdağmadeni'nde canlandırmaktansa başka yerlerdeki şirket ve kurumlarda genlendirmek daha iyi olur kanaatindeyim, demektedir⁸².

Görüldüğü üzere Duygu, Bahri Beyin bölgede yeniden güçlenmesini istemeyerek, Akdağmadeni'nde çiftçilikten başka bir işle meşgul olmayan Bahri Beyi İkinci Gruba ayrılmasından da hareketle “muhalif” ve “mütegalibe” olarak nitelendirmektedir.

⁷⁹ BCA.490.01.519.2085.1.141.

⁸⁰ TBMM Arşivi, Bahri Tath, HT_431_1_1

⁸¹ 490.01.519.2085.1.31.

⁸² BCA.490.01.519.2085.1.32.

Bununla birlikte muavenetten 1941'den 1947'ye kadar yararlandığı görülmektedir. Bahri Beyin mali durumu ile CHP İlmühaberine yazdıkları da dikkate alınırsa Akdağmadeni'nde Ahışhavi Mahallesi'nde meskûn bir kimse olarak 900 dönüm tarlası bulunmaktadır. Senede 5-15 ton son safi istihsali vardı. Muayyen bir geliri yoktu. Gelir vaziyeti ahvali havaya ve hububat piyasasına bağlıdır. 1941'de 35-70 lira aylık geliri olduğunu, gelirsiz kaldığı zamanlarda bulunduğunu bildirmektedir. Bahri Bey, iki evi olduğunu arazilerinin ise de yarıcıda olduğunu ifade etmektedir⁸³. 1942 tarihli evrakta ise emlak ve akarı olmadığı, mevcut tarlaların yarıcıda olduğunu, tekaüdünün bulunmadığı ve o yıl mevcut olanın don çektiğini yazmaktadır⁸⁴.

Görüldüğü üzere Bahri Bey, muavenet aylığından mahrum bırakılmıştır. Ömrünü Yozgat'ta Akdağmadeni'nde çiftçilikle geçirmiştir.

Bununla birlikte Tathloğlu ailesinden Haşim Tathloğlu (1307/1891), çok partili siyasi hayata geçişle birlikte Yozgat Demokrat Parti İl Teşkilatını kurmuştur. Gerek Demokrat Parti ve CHP arasındaki gerek DP'nin kendi iç sıkıntılarında birleştirici bir rol üstlenmiştir. Bahri Bey ve Haşim Bey Celal Bayar'dan iltifat görmüştür. Bahri Bey, bu dönemde Ankara'ya gelip gitmiştir.

Haşim Bey, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP'den milletvekili seçilmiştir. 1954 seçimlerinde de yerini korumuştur. 1950 seçimlerini müteakiben parti müfettişi olarak Trabzon'daki iç geçimsizlikleri tetkik ve çözümlmek için giderken İstanbul'da rahatsızlanmış, uzun süre Meclis çalışmalarına katılamamıştır. Sağlık sebebiyle 1957 seçimlerinde aday olmamıştır. 1970'de vefat etmiştir⁸⁵.

4.TATLIOĞLU AİLESİ İLE MÜLAKATLAR EMİN TATLIOĞLU KİMDİR?

Emin Tathloğlu İle Mülakat (Yusuf Bahri Tathloğlu'nun Torunu)⁸⁶

1953 Yozgat Akdağmadeni doğumluyum. İlkokulu Akdağmadeni Namık Kemal İlkokulu'nda okudum. Ortaokulu ve Liseyi Ankara Koleji'nde bitirdim. Ankara Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi İnşaat Bölümü Mezunuyum. Bir oğlum var. İstanbul'da yaşıyorum.

Dedemi 4 yaşına kadar tanıyorum. İlkokulu okurken yaşadığım ev, eski ahşap tarihi bir konaktı. Kurşun delikleri vardı. Nedir diye sorduğumda Yozgat İsyanının bir bölümünün evimizde geçtiği 60 kişilik bir grubun evimizi bastığı anlatılırdı.

Ailem Ahıska'dan gelerek önce Arapgir'e sonra Akdağmadenine yerleşmiş, madencilik yapmışlar. Ormanın içinden geçen dere çok temiz olduğundan, orada çiftçilik hayvancılık yapmışlar. Oraya en yakın Güneyli köyü eski bir Rum yerleşim alanıdır. Hasbek Nahiyesi'nden başlayıp gelen derenin iki yanı olan, Karayakup ve Terzili de mülklerimiz vardı. Terzili daha çok amcam Haşim Beye aittir.

Hasbek'teki tek dükkân Hacı Emin Ayanındı. Yozgatlıyı yedirip içirip doyurmak için İstanbul'a giderdi. Hasbek'te Hacı Emin ayanın camiisi var. Dedemin Akdağmadeni'ndeki çeşmeler dışında bir şeyi yok. Bizden parayı çalanlar 70'li yıllarda aynı birikimle Hasbeki satın aldılar.

⁸³ BCA.490.01.519.2085.1.27.

⁸⁴ BCA.490.01.519.2085.1.19.

⁸⁵ **Aile Arşivine Ait Defter**; Halil İbrahim Yılmaz, **1946-1960 Arası Yozgat Milletvekilleri ve Faaliyetleri**, Nevşehir, Temmuz, 2017, s.81-83., 159.; İsmigül Çetin, "Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Yozgat", **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı 5-7 Mayıs 2016**, 354.

⁸⁶ Görüşme saati 01.08.2017, saat 14:46

Dedem Bahri Beyle ilgili hatırlayabildikleriniz ve size aktarılanlar nelerdir?

Dedemi 4 yaşına kadar biliyorum. Eski evler, ortada bir sofa, oraya açılan odalar var. Sofaya dedemin yanına çıkmadan temiz pak düzenli giydirilirdi. Dedemin sürekli 25-30 kişi misafiri vardı. Her gelen ağırlandı, derdi dinlenilip gönderilirdi.

Dedem Meclis-i Mebusan Azası. Milli Mücadele’de Atatürk’ün yanında yer aldı. Çiftçi, ayanlık sisteminden gelen bir gücü var. Seçimini maddi ve manevi anlamda Atatürk’ten yana kullanıyor. Evi ve ailesi de hayati tehlikeler gördü. Evimizi basan bir grup var. Tabii bunları padişah yollamıyor, bunlar eşkiya, şaki.

Akdağmadeni’nden Yıldızeli’ne Posta İhalesini götüremeyince işi şakiliğe vuruyor, askerden kaçmış, işi şakiliğe vuruyor. Bulunduğu yerlere uyum sağlayamayan bu adamlar, esasen menfaat temin etmek isterken padişah taraftarıyız diyerek propaganda yapıyor. Tütünden faydalanmak istiyorlar. Dedem de o zaman Duyun-u Umumiye İdaresine bağlı Tütün İnhisarında, dedem görevli bir memurdur. Dedem eğitiminden dolayı bunları yapmıyor. Güven duyulan bir insandı. Dedem ihtiyacı olan herkese yardım ederdi. Bizi severlerdi.

Atatürk’le Bahri Bey arasındaki tanışıklık nasıl başladı? Neden Atatürk’ün yanında yer aldı? Çapanoğlu isyanında nerede duruyordunuz?

Dedem hacca kervan götürmüş, Kâbe yolunda köprü yapmış. Dedemin İstanbul’da faaliyeti var. Atatürk, İstanbul’a geldiği zaman Şişli’de kalıyor. Ancak Şişli’deki ev sık sık baskın görüyor. Atatürk’ün İstanbul’daki faaliyetleri esnasında O’nunla beraber olduğu anlatılırdı. Anadolu’ya gelince sen git orada teşkilatlanmayı gerçekleştir demiş, sonrasında ise bölge milletvekillerini sen seç diyecektir. Dedeme güven duyuyordunuz. Dedeme Prens diye hitap edermiş. Ayan aileden geldiği için O tarihte yaylı arabadan başka rahat yolculuk yapacak araç yokken Bahri Beyin Benz Marka aracı vardı. Çapanoğlu bizim aileden daha büyük ve eski bir ayan ailesiydi. Dedemin Çapanoğlu ailesinde bir kız kardeşi var. Dedemin bir başka kız kardeşi de Akif Paşa ile evli. İlk Mecliste kendisine en yakın Rıza Beydi. O da Akdağmadeni Mebusu. Nebioğlu sülalesi Yozgat’ın büyük ailesi. Daha önce de bir kız verilmiş, kız mutlu olmamış, intihar etmiş. Sonra da halam verilmiş. (Şahende Hanım) Gücü olan bir aile olduğu için... Kız kardeşine dedem, “Seni orada koruyamayabilirim. Şahende buraya gel diyor”, Kaçırılıp enterne ediliyor, evi yakılıyor. Şu an Akdağmadeni’nde Kaymakam Evine yakın bir ev.

Dedem isyanın büyümesini istememiş, durdurmak istemişti.

Bilmediğiniz bir silahlı bir grup, dedemin Akdağmadeni’nden Yozgat’a at ile gitmesi o zaman 6 saat. Çapanoğullarına müdahalesi mümkün değil, dedemin 200 yıllık geçmişi varken onların daha uzundur. Bizim eve 60 kişi saldırıldı. Destek atışı da oldu. Dedemin bunlara, Çapanoğlu ailesine bir şey söylemesi kolay değil. Ankara’daki Meclis’e olayın gerçeğini anlatmak istemiştir. Ayrıca Çapanoğullarının paralarının büyük kısmını Çerkez Ethem götürmüştü.

Yozgat İsyanını bastırmak için Kılıç Ali Yozgat’a gönderilmiş, dedemizle diyalogu nasıldı?

Kılıç Ali dedemle ticari rekabet içerisindeydi. Ankara’da Taşhan’da...

Dedem orduya zahire sağlamış, hem Milli Mücadeleye destek olmuş hem ticaret mi yapmış?

Evet tabii. Bununla ilgili belgeler de var. Sizde ilgilendiniz gördünüz.

Mustafa Kemal’le dedeniz arasında ne oldu ki II. Meclis’te dedeniz neden yer almadı?

II. TBMM seçimleri için Yozgat mebuslarını tayin görevi dedem Akdağmadenli Bahri Beye verdi. Böyle anılırımış, bilenler arasında da... Bunlar arasında Feyyaz Ali Beyin kesinlikle olmaması konusunda Mustafa Kemal Paşa tarafından uyarıldı. Kimleri düşünüyorsun diye sorulduğunda birisi bendeniz, birisi Başyaveriniz Salih Bey, diğerlerini Yozgat’a gittiğimde soruşturup danışarak tespit edeceğim. İtimat buyurunuz, tasvip etmeyeceğiniz bir kimseyi seçmem dedi. Vedalaşarak Ankara’nın Yeğen Bey Mahallesi Bahriye Caddesi’ndeki ikametgâhına gitmişti. Şoförleri Mustafa ve Osman Efendileri çağırarak arabayı hazırlamalarını istedi. Sabah yola çıkacakken Feyyaz Ali Beyin izin almaksızın arabaya gelip oturmuş olduğunu gördü. Bundan rahatsız oldu anacak bir şey de diyemedi. Birlikte Yozgat’a yolculuk yapmak zorunda kaldılar. Dedeme zarar vermek isteyenler bu durumu haber alarak Atatürk’e telgrafla birlikte Yozgat’a gittiklerini anlattılar. Bahri Bey, Ankara’ya çağrıldı. Durumu anlattı. Atatürk, itimat ediyorum, vazifene dön demiş. Dedem Yozgat’a döndüğünde eniştesi Belediye Başkanı Akif Beye misafir oldu. Yapılan toplantıda Akif Bey, II. Meşrutiyet Mebuslarından Hayrullah Efendinin oğlu ve eski Kızılkoca Nahiyesi Müdürü Avni Beyi teklif etti. Bahri Bey, Samsun İstiklâl Mahkemesi azalığı döneminde Avni Bey ile ilgili şahit olduğu ve emniyete de intikal etmiş olan muzır bir hadiseyi anlattı. Avni Bey, yaptığı bu muzır hadise yüzünden olaya Emniyet tarafından müdahale edilince kendisini kurtarmak için bu olayın İstiklâl Mahkemesinden istenildiğini söylemişti. Olay, Emin Beye duyurulunca Mahkemenin adını kötüye kullandığı için cezalandırılmasını istemişti. Bahri Bey ile İsmet Bey Emin Beye ricacı olmuşlardı. Yozgat, bizi suçlar diyerek Emin Beyi güç ikna etmişlerdi. Akif Beye böyle bir adamı seçtiği takdirde çok müşkül durumda kalacağını anlatmak istemiş, duruma inandıramamış, Akif Bey ile kavga ederek konaktan ayrılmıştı. Bunun üzerine Akif Bey, vaktiyle Feyyaz Ali Beyin Mustafa Kemal Paşayı eleştirdiği ve kendisine yolladığı mektubu ile bu durumu bağlayarak Bahri Beyi Ankara’ya şikâyet etmişti. Bahri Bey, Ankara’ya çağırılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, “Git eniştenle barış” demişti. Bahri Bey, “Boş bulunarak emir de etseniz barışmayacağım” deyince “Görevin sona ermiştir. Git başının çaresine bak” cevabını almıştı. Atatürk, bu esnada sandalyesini çevirmiş, sırtını dedeme dönmüştü. Salih Bey, Hami Bey, Avni Bey ve Süleyman Sırrı Bey bu İkinci Dönem Meclisi’nde yer almıştı. Böylece Avni Bey, Bahri Beyi tasfiye ettirmişti. Bahri Bey, bundan sonra Ankara’da Taşhan’da bir büro açarak taahhüt işleri ile uğraşmaya başlamıştı. Dedem parasıyla bir yol ihalesine giriyor. Atatürk, “Hayır” diyor. “Bahri olmaz!” Bahri Bey, bunun üzerine Akdağmadeni’ne dönüyor. Çiftçilik yapıyor. 1946’ya kadar hiç çıkmıyor. Atatürk’e daim bağlıydı ve saygı ile bahsedirdi. Evimizde de böyle bahsedilirdi.

Dedenizle Bayar’ın ilişkisi nasıldı? Bilgi verebilir misiniz?

Dedemle Bayar’ın eski bir dostluğu olabilir. Amcam Haşim Bey DP’de mebus oldu. Sağlık sorunları sebebiyle devam edemedi.

GÜNER AĞABEYOĞLU KİMDİR?

Güner Ağabeyoğlu ile Görüşme (1935, Avukat Bahri Beyin Yeğeni ve Haşim Beyin Kızı)

Yozgat’ta 1935’te doğdum. Babam Tatlıoğlu ailesinden Haşim Tatlıoğlu. İlkokulu, ortaokulu ve liseyi Yozgat’ta okudum. Üniversiteyi Ankara’da Hukuk Fakültesi’nde okudum. Önce Sosyal Sigortalarda, sonra TRT’de Avukat ve Hukuk Müşavir Yardımcısı olarak çalıştım. Evliyim. Eşim Bülent Ağabeyoğlu Avukat. İki oğlum var.

Tathoğulları kimdir?

Kafkasya'nın Ahıska bölgesinden gelmiş zengin bir ailedir. Akdağmadeni'ne geldiklerinde üç köşk almışlar, üç çiftlik. Burada çiftçilik ve ticaretle uğraşmışlar ve tabii Milli Mücadele öncesi ve sonrasında ülkenin hizmetinde olmuşlardır. Mesela Babam Haşim Bey, zeki ve edebi kişiliği olan bir insandı. İstanbul'da Edebiyat Fakültesi'nde okurken askere alınmış, Altınkaya diye bir tiyatro eseri vardır. Kız kardeşimin adı Altınkaya'dır.

Amcamız Bahri Beyle ilgili bilgi verebilir misiniz?

Amcam Bahri Tathoğlu müthiş bir insandı. Babam Haşim Bey de öyleydi. Birbirlerini çok severlerdi. Bir de Faik Amcam var. Babam ve Bahri Amcam aktifti. Faik amcam pek onlar gibi değildi. Siyasete karışmazdı. Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştı. Bahri Yozgat'taki adayları belirle gel, Meclis'i açalım diyor. Sivas Kongresi maddi zorluklardan yapılamıyor. Mustafa Kemal Paşa maddi sıkıntıdan söz ediyor. Bahri amcam, Kongrenin masraflarında kullanılması için sarı altın lira ve yiyecek götürüyor. Kafkasya'dan büyük parayla gelmişler. 23 Nisan 1920'de Meclis açılıyor yanında. 1923 Meclisi çalışmalarında Eniştesi Belediye Reisi Akif Beyle arasında bir kırgınlık çıkıyor. Avni Doğan'ın aday gösterilmesi ile ilgili olarak. Atatürk, Bahri Beye, konuyu uzatmamasını söylüyor. Bahri Bey, bu kırgınlıktan vaz geçemiyor. Yok Paşam olmaz, diyor. Bunun üzerine Atatürk, oturduğu koltuğu çeviriyor. Aralarındaki kırgınlık bu. Başka bir şey yok...

Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'da Sümerbank'ın karşısında babam Haşim Beyle dükkân açmışlardı. O yıllarda demiryolları işi yapıyorlardı. Sonra tek bir toprak almadan Akdağmadeni'ne dönmüşler.

Papa Eftim, amcam Bahri Beyin dostuydu. Akdağmadeni'nde Eftim'in bahçesi vardı. Çapanoğlu İsyanı'nda Çerkez Ethem Yozgat'a gelince Bahri Beyi bulacağız nerede diyor? Varlığını talan etmek istiyor. Zaten şakilerin saldırısı sebebiyle amcamın evinde delikler, mermi izleri vardı. Ev soyulmuş, zarar görmüştü.

Atatürk'e suikast girişiminde birileri amcamın adını veriyor. Bahri yapmıştır, diyor. Atatürk kızıyor, "Bahri muhalif olur ama hain olmaz" diyor, hepsini susturuyor.

Babamız Haşim Tathoğlu ile ilgili bilgi verir misiniz?

Babam uzun yıllar Akdağmadeni'nde CHP'nin temsilcisi oldu. CHP için çalıştı. Demokrat Parti kurulurken teklif aldı. Olabilir dedi. Yozgat'ta DP İl Teşkilatını kurdu. Çiftliğini sattı ve bu maksatla harcadı. O DP'li oldu ama biz çocukları CHP'liydik. Vekil oldu. Ankara'ya geldik. Osman Bölükbaşı babamın arkadaşıydı. Gelince sürekli ziyafetler verilirdi. Bayar ve Samet Ağaoğlu Yozgat'a gelince biz de kalırdı. Babam 9 ve 10. Dönem DP Yozgat Vekili olmuştur. 1950 seçimlerinden sonra Parti Müfettişi olarak Trabzon teşkilatını denetime giderken geçirdiği rahatsızlık sebebiyle uzun süre Meclis çalışmalarında aktif olamadı. Bu duruma üzüldü. Menderes, babama çok değer verirdi. "İstersen hiç çalışma, adın yeter!" diyordu. Babam böyle bir şeyi kabul etmezdi. Menderes bir süre daha şirketlerin yönetim kurullarında yer verdi. Sonra bitti.

Babam Ankara'ya gelince amcam da zaman zaman geldi. Babam Ankara'da vefat etti.

Sonuç

Milli Mücadele Meclisi içinde iki grubu ve her türlü düşüncelyi barındıran çok sesliliğin olduğu bir Meclis'ti. Atatürk, Nutuk'ta Müdafaa-i Hukuk Grubu dışında oluşan İkinci Grubun yetkiler yönünden kendisini sınırlandırmak istediğini ve karar almanın güçleştiğini anlatmaktadır. Bahri Bey, Milli Mücadele'nin başından sonuna maddi ve manevi varlığı ile önemli görevler üstlenmiş bir simadır. O'nu 1923 Meclisi'nden ayıran ise İkinci Grup içinde yer alışı olmamıştır. Bahri Bey, "menfaatperest" bir tutum içinde değildir. Ne yerini korumak için düşündüğünden farklısını yapmış, ne de aralarına bir "kırgınlık" girmesine rağmen Atatürk'ün talimatının dışına çıkmış görünmektedir. Aile fertlerinin anlattığı hikâyeler de Atatürk'ün O'na duyduğu güveni ortaya koymaktadır. 1930'larda artık

muhalefetin “olmadığı/sustuğu” gerçeği ya da muhalefet etmenin zorluğu gerçeği bir yana CHP belgelerinde verilen bilgiler o devrin, CHP yönetiminin değerlendirmeleridir ki kullanılan ifadeler biraz da taşranın muhtemel rekabetini ortaya koymaktadır. Bahri Beyin “mustarip” olduğu da taşra teşkilatının niyet okuma ve taşradaki rekabet zihniyetidir. Aksi halde Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda yer almak istemesi ile ilgili herhangi bir evrak ya da belgeye ya da aile aktarımına da ulaşılamamıştır.

Sınırlı sayıda belgeye ulaşılabilecek konularda sözlü tarihin büyük desteği ortaya çıkmaktadır. Belgenin olmadığı bir meselede aile fertlerinin anlattıkları konuya ışık tutabilmektedir. Belgeyle birlikte ailenin anlattıkları uyumlu ise çalışma kimi yerde daha da kuvvetlenebilmektedir. Bazen ailenin eksik ya da hatalı bildiği konuyu ise belgeler tamamlamaktadır. Bazen de ailenin anlatmasını beklenen konular, bir “milli sır” olabilmektedir. Çünkü devlet ve millet için yapılanlar “konuşulmaz”, “anlatılmaz” şeklinde bir ifadelendirmeye dönüşebilmektedir.

Ailenin Demokrat Parti döneminde siyasetteki varlığı ise her ne olursa olsun bölgede geçmiştaki nüfuzu ve değeri olan bir ailenin I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de görev yapmış, edebiyatla felsefeyle ilgilenen münevver kişilikteki bir başka figürünün, Haşim Tatlıoğlu’nun değerlendirilme arzusu ve bu talebe olumlu cevap verilmesinden kaynaklanmaktadır. Bayar gibi Milli Mücadele’nin sembol ve Atatürk’e yakın bir isminin Demokrat Partinin kuruluşu için Tatlıoğlu ailesinden birini değerlendirmek istemesi tabii olarak düşünülebilir.

Bu tür biyografik çalışmalarda, bazen taşınılan görevler nispetinde belgeye ulaşmak mümkün olamamaktadır. Çalışmanın kaderini işte tam da bu durumda var olan evraklardaki mevcut bilgiler ve sözlü tarih belirlemektedir. Ancak ülkemizde sözlü tarih çalışması halen kabullenilmiş ve metot olarak klasikleşmiş bir anlayışa sahip değildir. Tarihçilik kimi zaman 19.yüzyıldan 20.yüzyıla, Ranke’den Sosyal Tarihe evrilememektedir. Bu çalışma, zikri geçen kaynaklar ışığında esasen uzun bir kaynak biriktirmenin neticesi olarak gerçekleşmiş, Akdağmedenli Yusuf Bahri Beyle ilgili ilk akademik biyografi denemesi hüviyetindedir.

Kaynakça

Arşivler

Cumhur Başkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Cumhuriyet Arşivi
Tbmm Arşivi
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi (TİTE)
Aile Arşivi

Sürelî Yayınlar

Tbmm Zabıt Ceridesi

Mülakatlar

Emin Tatlıoğlu
Güner Ağabeyoğlu

Akandere, O. (2016). “Milli Mücadele’de Çapanoğulları (Yozgat) İsyanının Bastırılmasında Çerkez Ethem ve Kuvva-yı Seyyare’nin Rolü”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 5-7 Mayıs 2016, 2, ss.201-218.

Atatürk, K. (2002). *Nutuk 1919-1927*, Haz. Zeynep Korkmaz, ATAM: Ankara.

Çetin, İ. (2016). “Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Yozgat”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 5-7 Mayıs 2016, ss.351-360.

- Çoker, F. (1995). *Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, C3, TBMM Vakfı Yay.: Ankara.
- Ergin, A. Ş. (2008). *Çapanoğulları Hadisesi ve Abdülkadir Beyin Hatıraları*, 2. Baskı. Anıl Matbaası: Ankara.
- Ezherli İ., *Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920-1922 ve Osmanlı Meclis-i Mebusan-ı (1877-1920)*, TBMM Yay.
- Gökçen S. (2016). “Damat Ferit Hükümetinin Oluşmasına Karşı Yozgat ve Çevresinden Gelen Tepkiler”. *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 5-7 Mayıs 2016, ss.145-155.
- İğdemir, U. (1999). *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK: Ankara.
- İrşad, S. Y. (2016), “I. TBMM’nin Yardıma Muhtaç Mebusları Meselesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, S.42, Şubat 2016. ss.831-845.
- Karaca T. N. (2003). “Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemlerinde Yozgat Ermenileri (1914-1920)”, *Atatürk Dergisi*, 3, 4., ss.99-134.
- Karayaman, M. (2016). “Yozgat Merkez ve Kazlarında Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *I. Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 5-7 Mayıs 2016, ss.156-175.
- Koç, N. (2016)., “Mili Mücadele’de Yozgat Çapanoğulları Ayaklanması ve Çerkez Ethem Güçleri Tarafından Bastırılması”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 5-7 Mayıs 2016, ss.219-244.
- Koç, Y. (2013). “Yozgat”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay.,13., 559-564.
- Küçük, C.-Ertüzün, T. “Düyun-ı Umumiyye”, *İslam Ansiklopedisi*, 10., TDV Yay., ss.58-62.
- Sakallı, B. (1988). *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, Ankara.
- Selvi H. (2009). “Sivas Kongresi”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yay., 2009. 37.
- Şahingöz, M. (2016), “Milli Mücadele’de Yozgat ve Havalisinde Çeşitli Olaylar Karşısında Yapılan Tezahürat, Protesto ve Mitingler”, *I. Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 5-7 Mayıs 2016, ss.183-200.
- Taş, N. F. (1987). *Milli Mücadele’de Yozgat*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.:Ankara.
- Turgut, H. (2015), *Kılıç Ali’nin Anıları*, 17. Baskı, İş Bank Yay.: İstanbul.
- Yılmaz, H. İ. (2017), *1946-1960 Arası Yozgat Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Nevşehir, Temmuz.
- www.tbmm.gov.tr/yayinlar/istiklal_mahkemesi/cilt1.pdf. *İstiklal Mahkemeleri (2015) (Kanun, Gerekeç ve Genel Kurul Tutanakları)*. TBMM Yay.: Ankara.

Extended Abstract

This study aims to introduce Yusuf Bahri Tatlıoğlu, who played an important role in National Struggle in term of both regional and national perspectives, using archive documents, parliament records, family documents, and interview.

Bahri Bey, whose family came from Ahıska region of Caucasian to Arapgir and then to Akdağmadeni district of Yozgat province, is a child of a landed proprietor family in Ottoman Empire. His family worked on mining, trading, and farming. At the very beginning, especially during time period of Hacı Emin Ayan the family improved its power by marriage with Çapanoğlu and another landed proprietor family. As being a member of a landed proprietor family, he became powerful in Akdağmadeni of Yozgat and was interested in people who needed help and had problems. They became people whose ideas are valued. Even though the family had a considerable number of documents related to lands and soils, these documents were not included since they are out of aim of this study. Their real estate properties and trappings were destroyed by brigands during the National Struggle. They had large lands but some of them were taken in the 1970 land reform. As being a member of a family that had experienced in Balkan and 1st world war, and as being sensitive to Ottoman society he was involved in fleet society and charities.

He attended Committee of union and progress and kept in touch with Mustafa Kemal Paşa. He was one of the people who were in the National Struggle of Yozgat. He was the head of Countrywide Resistance Organization of Akdağmadeni. He was a member of Sivas Congress, and Yozgat deputy of last Ottoman Parliament and the first Turkish National Assembly. He was given red and green strip of Independence Medals since he became a member of Samsun Independence Court, and was in charge of investigating the cases in Tokat, Sivas and Amasya regions. He was also in charge of suppressing Yozgat Rebellion, but he was damaged both financially and emotionally. However, Yozgat also was damaged because of not directing the Yozgat Rebellion in a correct way, lack ability to explain the correct idea of National Struggle, and regress of his family's reputation. Bahri Bey could not persuade Çapanoğlu family because of their strength. However, he was able to protect his widow sister Şahende Hanım and her children. Considering the nation's and country's situation, both Fahri Bey and his family members stated that it was not suitable to ask the Government to fix the financial damage that they had even though the Government had a law related to it.

In the last period of the first assembly, even though he was in the second group he was taken compliment from Mustafa Kemal Paşa. He was in charge of determining deputies of Yozgat for TBMM. However, he was not elected as a deputy because of disagreement with his brother-in-law Akif Paşa which was then caused an offence with Mustafa Kemal Paşa. He then engaged in trading for a while in Ankara. Withdrawing his job, he had to come back to Akdağmadeni by request of Mustafa Kemal Paşa.

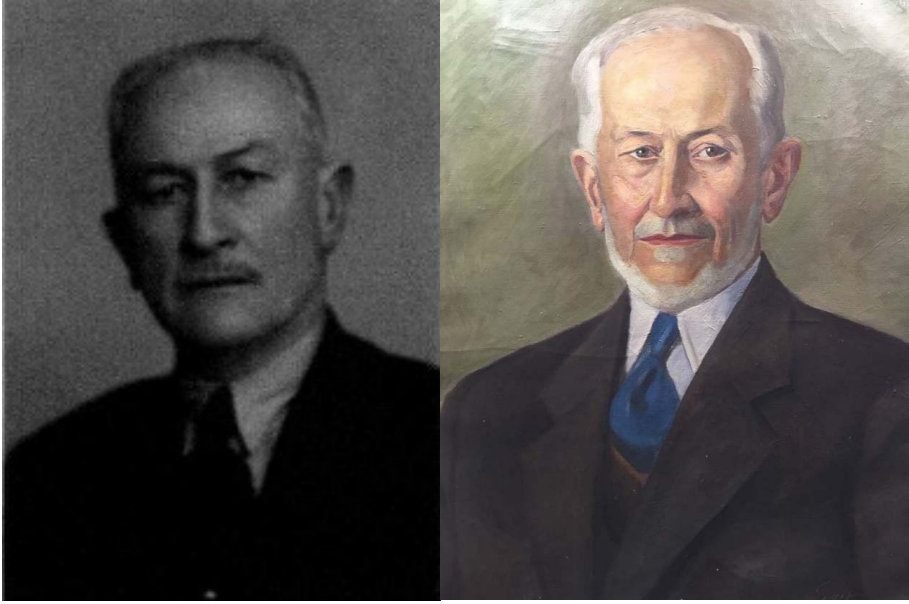
He engaged in farming in Akdağmadeni and never left there until transition to multi-party system occurred in Turkey. Having humble life when compared to previous life, he was one of the deputies who applied for having benefit from law related to Muavenete Helping for Needy Deputy in 1941. He benefited from this help until 1947. However, Bahri Bey and a couple of deputies' help, which was determined by CHP and the condition of that time period, were cut by another investigation of CHP. He was labelled as opponent by organization of CHP in Yozgat. In the evaluations, he was described that he left Atatürk's side and he was not elected as deputy, but he tried to be an independent deputy. However, neither there are any documents that he tried to be an independent deputy, nor any information in his family about this claim.

On the contrary, he was explained that he has not had any desire and effort for being an independent deputy. In CHP documents, he was explained that he stayed away from organization of CHP in Akdamağdeni, and he was not recorded by Yozgat organization. An intention read was made by the head of CHP Yozgat organization by stating that he wanted to be involved in Free Republican Party even though he could say it explicitly. There are not any documents or stories transferred from his family related to this wish and attempt of Bahri Bey. In this correspondence, there are some statements indicating that the power of Bahri Bey in Akdamağdeni and Yozgat is not wanted. However, there was a fact that he had financial difficulties because his previous wealthy life standards and the way he spent his income.

Bahri Bey as having a great deal of trouble in National Struggle, he objected to not having aid by implicating that people whom he had problem tried to show him as a bad person, and he asked to be evaluated by the top management of CHP. Nevertheless, he indicated that he was always be grateful to his government and nation, and he was satisfied spiritually against the humble amount given because he was remembered.

Both Bahri Bey and Tatlıoğlu family (Haşim Tatlıoğlu through himself) served their government, involved in charitable activities, and were invited to be a deputy in the DP period since they served in National Struggle. The Head of DP Yozgat Province was established by Haşim Tatlıoğlu, and he became Yozgat deputy twice in 1950 and 1954. Celal Bayar also made compliment to Bahri Bey and his family.

Opposition of Bahri Bey or his opponent identity as seem as though it is principal, he has never been into opponent manner and attitude against the Republic. His words of “Even though I was in the second group in the first Assembly, I had taken compliment from great Atatürk, and I was in charge of determining deputies of Yozgat for the Second Assembly” are indication of this. However, Bahri Bey’s moving from Yozgat during the time period of DP and his family’s “making peace again” with politics in the DP period may show that he remained at bay with the previous period.

Bahri Tatlıoğlu

Bahri Tatlıoğlu'na Ait İstiklâl Mâdalyası

Celal Bayar ve Bahri Tatlıoğlu

Celal Bayar'ın Solundaki Üçüncü Kişi D.P Milletvekili Haşim Tatlıoğlu

Celal Bayar'ın Sağında Elinde Gazete Tutan Kişi Haşim Bey'in Oğlu Akif Tatlıoğlu Onun Önünde Çömelmiş Olan Kişi Bahri Tatlıoğlu'nun Oğlu Celal Tatlıoğlu

Akademik Hassasiyetler YAYIN KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayın yapan Ulusal Hakemli bir dergidir.

- 1- *Akademik Hassasiyetler*, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise yada yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Makaleler için herhangi bir **tefif ücreti ödenmez**.
- 5- Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**'dir.
- 6- *Akademik Hassasiyetler*'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere **35 sayfayı** geçmemelidir.
- 7- Başlıklar **12 punto** büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şekilde yazılmalıdır. (**Örnek: Gökçe DİLARA***). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır.

Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
gokcedilara@gmail.com

- 8- Makaleler **Microsoft Word** veya "**doc**" veya "**docx**" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 9- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde; (**1.TÜRKİYE'DE SOSYAL ...**), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (**1.1.1. Ekonomik Faktörler**), diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde; (**1.1.1.Ticari yapı**) yerleştirilmelidir.
- 10- Yazılar; **Times New Roman** karakterinde, **12 punto** (dipnotlarda ise 10 punto) büyüklüğünde olmalıdır. **Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası "3 nk" olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir.** Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.
- 11- "**Öz**" **tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı** ve herhangi bir atf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan **en az 3, en fazla 5 anahtar kelime** bulunmalıdır. Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dâhil olmak üzere **5000-11000 kelime** arasında olmalıdır.
- 12- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla **iki hakeme** gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayınlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editoryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editoryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.
- 13- Makalenin basıldığı dergi sayısından yazara **iki kopya** gönderilir.

- 14- Makalede sıra ile **öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça** ve varsa ekler bulunmalıdır. **Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.**
- 15- *Akademik Hassasiyetler'e* gönderilecek makalelerin hazırlanmasında **APA yazım kuralları** kullanılmalıdır. **Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010:25)).** APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.
- 16- Dergimize gönderilen makalelerde **750-1000 kelime aralığında İngilizce uzun özetin (Extended Abstract)** eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayınlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin **giriş, tartışma, metot, sonuç vb.** aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.
- 17- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.
- 18- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.
- 19- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Kitap

Turhan, M. (1997). *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Timur, T. (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*. Ankara: İmge Kitabevi.

Makale

İnalçık, H. (2000). "Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür". *Doğu Batı*. 3(12). ss.9-35.

Tuna, K. (2003). "Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*. 3. Dizi, 7. Sayı. ss.1-10.

Kurumsal Yayınlar

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (2000-2005)*. Ankara.

Çeviri ya da Editörlü Yayınlar

Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak*. (Çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarı). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Yayınları

Durgun, Ş. (2011). *Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet midir?* Erişim Tarihi: 03.05.2016.
www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/458/448

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

İletişim Adresi: academicelegance@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

YAYIN KURALLARI

The Academic Elegance (Akademik Hassasiyetler) is a refereed national journal in Social Sciences, published twice a year (in Spring and Autumn).

Instructions to the Authors

1. *The Academic Elegance* welcomes studies of all types in social sciences, including experimental, quantitative and qualitative work.
2. Manuscripts submitted to the journal must be original and must be previously unpublished. If the articles have been presented at a national or an international symposium or congress or given as the master's or doctoral thesis, this should be specified and must be transformed into article format.
3. Any legal liability related to the manuscript belongs to the author or authors.
4. There is no royalty payment for the manuscripts.
5. The journal publishes in **English** and **Turkish**.
6. Manuscripts submitted for review at *The Academic Elegance* should be **no longer than 35 pages**, including all text, footnotes/endnotes, references, and tables/figures.
7. All manuscripts must have introduction, main text, conclusion, and references. These should be indicated with titles and subtitles. Sub-titles in the manuscripts must be centered and boldfaced as in
(**1.TURKISH SOCIAL ...**),
other titles should be left justified and boldfaced as in
(**A. Economic Factors**)
8. The author's title, institution and e-mail address must be written as a footnote as in the following example.

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com

9. Manuscripts should be submitted as Microsoft Word or with a “doc” or “docx” extension.
10. Manuscripts should be written in **Times New Roman, font size 12 pt** (footnote 10 pt). The paper should be typed on A4 size paper. 3 cm margins on left and right and top and bottom, single line spacing, flush-right alignment. To adjust spacing before or after paragraphs, authors should leave “3 nk” and in addition to the page number. For the paragraph indentation, “TAB” key must be used.
11. An abstract is required for all submitted manuscripts. **The abstract** should be a single paragraph of **150-250 words** or less that briefly describes the research question addressed, the analytical approach, and the major findings of the manuscript. References and citations to other work should not be included in the abstract. Following each abstract, there should be **3-5 keywords** describing the study. Manuscripts should be between **5000-11000 words**, including the titles, abstract, appendix and references.
12. The received manuscripts are sent to **two referees** for thorough scientific and methodological evaluation after an initial editorial evaluation. If the referees report positively about the manuscript and with the approval of the publishing committee, the it is published in a decided issue. In the case of negative reports or any superficial evaluation on the part of the referee, the decision for whether to publish it or not is given by editorial board. A third referee is assigned if necessary. In such a case, the author has no right to claim for the publication of his manuscript.
13. Two copies of the journal are sent to the author whose article appears in that specific issue.
14. The manuscript should have an abstract, introduction, main text, conclusion, references, and appendices in order. The introduction, conclusion, references section are not numbered.
15. *The Academic Elegance* follows **the APA style of formatting**. All in-text citations and references section at the end need to be formatted accordingly. For further information about APA formatting, please visit: <http://www.apastyle.org/>

16. The manuscript should have an **extended abstract in English about 750-1000 words** at the end. Extended abstract should summarize the introduction, method, findings, and the conclusions of the manuscript.
17. Turnitin is used to prevent any plagiarism.
18. If the references in the bibliography pass to the second line, make careful that the second line starts with 1 TAB.
19. Bibliography prepares alphabetically according to the surnames of the authors without books, articles, etc. distinction.

Article Submission: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

Contact: academicelegance@gmail.com

Civilian Military Relations as a Research Area in Social Sciences
Kazım Uğur Kızılaslan

Balkanlarda Sivil-Asker İlişkileri: Demokratik Dönüşümün Belirleyicileri
Hakkı Göker Önen

An Investigation on Thinking Fundamental Basis of Turkish-Turanist Nationalism
Yusuf Ziya Bölükbaşı

Modern Human Being and Consumer Ideology in Max Horkheimer and Theodor W. Adorno
Fatma Begüm Özel - Alper Mumyalmaz

Internal Security Approach in the context of Societal Security
Tarık Ak

On the Threshold of the 21st Century; Democracy and Development
Yaşar Pınar Özmen

On the Legitimacy of International Organizations: De Facto Authority
Selman Özdan

Beginning of Third Way in Turkey: Nation Party (1948)
Alihan Limoncuoğlu

Urban Utopia in Turkish Fiction: An Investigation of Simeranya by Peyami Safa
Bilge Kağan Şakacı

Körfez Ekonomilerinde Cari İşlemler Fazlası Sürdürülebilir mi? İki Kırılmalı Birim Kök Analizi İle Ampirik Bir Çalışma
Gülğün Çiğdem

Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ticari Serbestleşme ve İktisadi Büyüme: Türkiye Örneği
Kemal Erkişi

Causality Relation between Budget Deficit, Commercial Loan Interest Rate and Private Sector Fixed Investment
Erdem Bağcı

*An Application on Effects of Economic Parameters on Capital Structure Using
CBRT Manufacturing Industry Sectoral Balance Sheets*
Firdevs Sena Öcal

*Perception and Relationship with Employee Empowerment and
Organizational Commitment: Case from Port Operation Employees*
Tunay Sever Elüstün - İlyas Sözen

*Azalan Emek Payının Potansiyel Belirleyicilerinin Tartışılması: OECD ve
OECD Dışı Ülkeler İçin Betimsel Bir Araştırma*
Onur Özdemir

*Factors Affecting the Profitability of Branches and Insurance Sector Profitability Effect of these
Factors on Traffic Insurance in Turkey*
Abdülnaim Temur

Turkish Nationalism vs. Kemalism: Hegemony, Assimilation, Challenge
Oğuzhan Bilgin

Cooperative Business and Relationship Marketing: A Model Approach
Zafer Boga Erinç

*Yusuf Bahri Tatlıoğlu (1878-1957): A Yozgat Member of Sivas Congress, A Deputy of the
Last Ottoman Parliament and Yozgat Deputy of Grand National Assembly,
A Member of Samsun Independence Court*
Hatice Güzel Mumyalmaz

